

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

Çuvaş Türkçesinde Söyleme Fiilleri

Yüksek Lisans Tezi

Selim GÜNGÖR

Ankara 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

Çuvaş Türkçesinde Söyleme Fiilleri

Yüksek Lisans Tezi

Selim GÜNGÖR

Danışman

Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER

Ankara 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

Çuvaş Türkçesinde Söyleme Fiilleri

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER

.....

Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

.....

Doç. Dr. Sinan GÜZEL

.....

Tez Sınavı Tarihi: 28.06.2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (3 Haziran 2021)

Selim Güngör

18910401

Ön Söz

Tarihsel-karşılaştırmalı dil biliminin temel amacı dilde gerçekleşen değişimleri saptamak ve değişimlerin nedenini açıklamaktır. Gramerin bütün düzlemlerinde gerçekleşen dilsel değişim, bu çalışmada anlam üzerinden incelenecektir. Tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim, aralarında yakınlık ve benzerlik görülen biçimlerin birbiriyle karşılaştırılmasıyla gelişmiş, böylece sözcüğün dış görünümünü oluşturan fonem denklik ve düzenlikleri üzerinden çalışmalar sürdürülmüştür. Anlam ise aralarında ilişki kurulan biçimlerin karşılaştırılmasında kullanılacak ikincil bir konumda bulunmaktadır. Böylesi bir yaklaşımla yeniden yapılandırmalarda ise yalnızca dilsel biçimin dış görüntüsü yapılandırılmış olup, içeriği boş kalmış olur.

Dilbilim alanında, başta anlamın tanımlanması, çok anlamlılık sorunu, anlam değişim düzeneklerinin anlanması gibi birden çok farklı yaklaşım ve kuram vardır. Tezimiz, Türk dilinin Proto-*Ogur* ve Proto-*Oguz* olarak en erken dallanmasında Proto-*Ogur* dalının bugünkü tek temsilcisi olan Çuvaş Türkçesini merkezine alarak temel *söyleme* fiilleri üzerinedir.

Söyleme fiilleri söze dayalı bir iletişim olduğundan aynı bir olayın dilsel yansımaları olarak düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında, *söyleme* fiilleri kendi aralarında eş ya da yakın anlamlıdır denilebilir. Eş anlamlılık için bugün yaygın bir görüşe göre, bütün bağlamlarda birbirlerinin yerini tutma koşulu aransa da aynı bir olayın farklı yön veya dereceden belirtmeleri sözcüğün anlamı açısından eş veya yakın anlamlı olarak değerlendirilmesine izin verir.

Tezin ilk bölümünde inceleme modelimizi oluşturan Fillmore'un Çerçeve Semantiği yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Çerçeve Semantiği yaklaşımı, kendinden önceki semantik yaklaşımlardan da beslenmiştir. Bu bakımdan, bu bölümde anlama

yönelik semantik yaklaşımlar üzerinde de genel olarak durulacaktır. Ayrıca, *söyleme* fiillerinin konuşur anlamına bağlı özelliklerini inceleyebilmek için pragmatikle olan ilgisi de belirlenecektir.

Tezin İkinci Bölümünde, Türk dilinin temel *söyleme* fiilleri üzerinde durulacak ve Proto-*Ogur* ve Proto-*Oguz* dallarının temel *söyleme* fiilleri, belirlenen bütünceden hareket edilerek tarihsel ve karşılaştırmalı olarak ele alınıp incelenecektir. Bilindiği üzere, Proto-*Ogur* dalının erken tarihli yazılı belgeleri, Proto-*Oguz* dalının erken tarihli yazılı belgelerine göre hem zaman hem de metinlerin içerik ve hacimleri bakımından oldukça sınırlı ve yetersizdir. Bununla birlikte, Proto-*Ogur* dalının bugünkü tek temsilcisi durumunda olan Çağdaş Çuvaş Türkçesi *söyleme* fiilleri, Proto-*Oguz* dalının tarihsel ve çağdaş temsilcileri ile tarihsel ve karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, Proto-*Ogur* Türkçesi kadar Proto-Türkçenin de temel *söyleme* fiillerinin belirlenmesinde birincil yardımcıdır. Bu iki dalın temel *söyleme* fiillerinin tayini, esasen Türk dilinin soyca akrabalığı da iddia edilen Altay dillerine de dikkate değer bir bakış kazandırabilecektir. Bu itibarla, Tezin İkinci Bölümünde Proto-*Oguz* dalının en erken ve bağımsız dil temaslarının sonuçlarının en az olduğu en erken tarihli yazılı belgelerindeki temel *söyleme* fiilleri Birinci Bölümün kuramsal yaklaşımlarına göre ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmış, En Eski ve Eski Türk dilinin aşamalarındaki *söyleme* fiillerinin semantik ve pragmatik olarak belirlenmesine ayrı bir önem verilmiştir. Böylelikle, Erken Çağdaş ve Çağdaş Çuvaş Türkçesinin bize sunduğu malzeme de dikkate alınarak, *Oguz* dalının erken tarihli dilsel tanıklarının, dil gelişme süreçleri açısından Proto-*Ogur* dalının belge yetersizliğinden kaynaklanan eksiklerine, bazı parçaları hâlâ karanlıkta kalsa da bir ayna işlevi de üstlenebileceği düşünülmüştür. Tezin son bölümü olan Üçüncü Bölümde ise Çuvaş Türkçesinin elimize ulaşan erken yazılı metinleri ve Bugünkü Çuvaş Türkçesinin sözlü ve yazılı kültürüne dair

metinlerinden belirlenen bir bütünce üzerinden temel *söyleme* fiilleri bütün yönleri ile incelenmeye çalışılmıştır.

Tezin sonunda, bir Sonuç bölümü ile Kaynakça ve Türkçe ve İngilizce özetler yer almaktadır.

Selim Güngör

Ankara

İçindekiler

Ön	
Söz	vi
Kısaltmalar	xvii
Bütünce	xxi
Giriş	1
Yol	1
1. Bölüm Söyleme Fiillerine Kuramsal Bir Bakış	4
1.1. Söyleme Fiillerine Semantik Açidan Bakış	4
1.1.1. Semantiğin Doğuşu	4
1.1.2. Dil Bilimsel Semantiğe Doğru	4
1.1.3. Yapısalcı Semantik	5
1.1.4. Üretici Semantik	7
1.1.5. Semantik İlkler	9
1.1.6. Kavramsal Semantik	10
1.1.7. Bilişsel Semantik	11
1.1.7.1. Prototip Yaklaşımı	12
1.1.7.2. Dairesel Ağlar ve Çok Anlamlılık	13
1.1.7.3. Bilişsel Semantikte Metafor	14
1.1.7.4. Bilişsel Semantikte Metonimi	15
1.1.7.5. Fillmore ve Yaklaşımı	15
1.1.7.5.1. Çerçeve Semantiği	16
1.1.7.5.2. Çerçeve Analizinde Başlangıç Koşulları	21
1.1.7.5.3. Bakış Açısına Göre Biçimlendirme ve Profilleme	22
1.1.7.5.4. Arka Plan Bilgisi	23
1.1.7.5.5. Durum Grameri	24
1.1.7.5.6. Söyleme Çerçevesi	26
1.1.7.5.7. İletişim Sistemi	26
1.1.7.5.8. Alan Teorisi ve Çerçeve Semantiği Arasındaki Fark	30
1.2. Söyleme Fiillerine Pragmatik Açidan Bakış	31
1.2.1. Gösterim	34

1.2.2. Gönderim ve Çıkarım.....	34
1.2.3. Ön Varsayma ve Gerektirim	35
1.2.4. İş Birliği İlkesi ve Sezdirim	36
1.2.5. Söylem, Kültür ve Sosyo-pragmatik	43
1.2.6. Nezaket.....	46
1.2.7. Aktarım Konuşması	50
1.2.7.1. Adıllaştırma	51
1.2.7.2. Gösterim Değiştirimi	51
1.2.7.3. Zaman Uyumunu	52
1.2.7.4. Bağlı veya Bağımsız Tümce Olma.....	52
1.2.7.5. Aktarım Konuşmaları ve Kanıtsallık.....	54
1.2.7.5.1. Epistemolojik Tutum	55
1.2.8. Söz Edimleri.....	57
1.2.8.1. Düzsöz Edimi	59
1.2.8.2. Edimsöz Edimi	61
1.2.8.2.1. Kesinleyiciler	62
1.2.8.2.2. Yöneltiler	62
1.2.8.2.3. Yükleyiciler	63
1.2.8.2.4. Dışa vurucular.....	63
1.2.8.2.5. Bildirgeler	63
1.2.8.4. Etkisöz Edimi	64
1.2.9. Tarihsel Pragmatik	65

2. Bölüm Türk Dilinde Söyleme Fiilleri..... 67

2.1. Proto-Türkçenin Dallanmasına Bir Bakış: Proto-Ogur ve Proto-Oguz..... 67

2.2. Proto-Türkçe Söyleme Fiilleri..... 78

2.2.1. Proto-Türkçe * <i>tē</i> - 'demek' Fiili	83
2.2.2. Proto-Türkçe * <i>hay</i> - 'söylemek' fiili	84
2.2.3. Proto-Türkçe * <i>kele</i> - 'söylemek' fiili.....	87
2.2.4. Proto-Türkçe Söyleme Fiillerinin İsimleri ile İlişkisi Üzerine	91
2.2.4.1. Proto-Türkçe <i>sör</i> ² , * <i>sab</i> , * <i>kele</i>	91
2.2.4.1.1. Proto-Türkçe * <i>sör</i> ² <i>le</i> - < * <i>sör</i> ² + <i>le</i> -	91
2.2.4.1.2. Proto-Türkçe * <i>sabla</i> - < * <i>sab</i> + <i>la</i> -	93

2.2.4.1.3. Proto-Türkçe *kele	94
2.2.4.2. Çuvaş Türkçesinde İsimden Türetme Diğer <i>Söyleme</i> Fiilleri	94
2.2.5. Değerlendirme.....	96

2.3. Tarihsel *Oguz* Dalının *Söyleme* Fiillerine Çerçeve Semantiği ve Pragmatik

Açıdan Bir Bakış 99

2.3.1. <i>té-</i> Fiili.....	100
2.3.1.1. Eylemin Yapılışında Sözel Oluşum Barındıran Fiiller.....	100
2.3.1.2. Ongin ve Küli Çor Yazıtlarında <i>té-</i> fiili	103
2.3.1.3. Tonyukuk Yazıtında <i>té-</i> Fiili	109
2.3.1.3.1. Özne.....	109
2.3.1.3.1.1. Aktarıcı Konuşur	112
2.3.1.3.1.2. Düşünce Aktarımı Üreticisi Konuşur	119
2.3.1.3.2. Nesne ve Aktarım	123
2.3.1.3.3. Gönderimsel İfadelerle Kullanım	126
2.3.1.3.4. <i>té</i> Eyleminin Tarzı	127
2.3.1.3.5. <i>té-</i> ile Kurulmuş Yan Tümceler	127
2.3.1.3.6. Genel Değerlendirme ve Pragmatik Açısı.....	131
2.3.1.4. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında <i>té-</i> Fiili.....	137
2.3.1.4.1. Özne, Aktarıcı Konuşur ve Konuşur	140
2.3.1.4.2. Nesne ve İleti	144
2.3.1.4.3. Gönderimsel İfadeler	146
2.3.1.4.4. Aktarım Yapıları.....	147
2.3.1.4.5. Pragmatik Bakış.....	149
2.3.1.5. Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarında <i>té-</i> fiili	152
2.3.2. <i>ay-</i> Fiili.....	156
2.3.2.1. Çöyr, Küli Çor ve Ongin Yazıtlarında <i>ay-</i> Fiili.....	156
2.3.2.2. Tonyukuk Yazıtında <i>ay-</i> Fiili	157
2.3.2.2.1. Özne.....	158
2.3.2.2.2. Nesne	160
2.3.2.2.3. Alıcı veya Dinleyici.....	162
2.3.2.2.3. Eylemin Tarzı	163
2.3.2.2.4. Pragmatik Boyut	163
2.3.2.2.5. <i>ay-</i> ve <i>ayt-</i> <i>Söyleme</i> Fiillerinden Türetilmiş Adlar.....	164
2.3.2.3. Kül Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında <i>ay-</i> Fiili.....	165

2.3.2.4. Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarında <i>ay-</i> Fiili.....	166
2.3.3. <i>sözleş-</i> Fiili	168
2.3.3.1. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında <i>sözleş-</i> Fiili	168
2.3.4. Yenisey Bölgesi Mezar Yazıtlarında Söyleme Fiilleri	169
2.4. Oguz Dalı Söyleme Fiillerinin Genel Değerlendirmesi	170
3. Bölüm Çuvaş Türkçesinde <i>Söyleme</i> Fiilleri	172
3.1. <i>te-</i> Söyleme Fiili	173
3.1.1. Aktarım	173
3.1.1.1. Aktarımın Konusu	179
3.1.1.2. Aktarıma Odak	180
3.1.1.3. Düşünce Aktarımı.....	180
3.1.1.3.1. Konuşurun Kendisinden Aktarması.....	182
3.1.1.3.2. Düşünce Sunumu	183
3.1.1.3.3. Düşüncenin Sorulması	185
3.1.1.4. Aktarım Kalıbı.....	185
3.1.1.5. Aktarıma Dayandırma	189
3.1.1.6. Genel Yargı İçeren Aktarımlar	189
3.1.1.7. Aktarımda Dilsel Kodun Verilmesi.....	192
3.1.1.8. Demenin Birden Çok Gerçekleştirilmesi	192
3.1.2. İsteğin Belirtilmesi	194
3.1.2.1. Nesnenin İstenmesi.....	204
3.1.3. Adlandırma.....	205
3.1.3.1. Bir Dil Kodu İçindeki Adlandırma.....	210
3.1.3.2. Adlandıramama	216
3.1.3.3. Tanımlama İçeren Adlandırma.....	217
3.1.3.4. Adlandırılan Nesnenin Özelliğini Belirtme.....	217
3.1.3.5. Adlandırmayla Birlikte Nesnenin Gerçekleşmesi	219
3.1.4. Söze dayalı Eylemlerin Belirtilmesi	220
3.1.5. Soru Sözleriyle Kullanımı.....	222
3.1.6. Gösterimsel İfadelerle Kullanımı	223
3.1.7. Çıkarım Yapmakta Kullanımı	223

3.1.8. Dilbilgiselleşme Örnekleri	224
3.1.8.1. Neden-Amaç Göstergesi Olarak Dilbilgiselleşme	224
3.1.8.2. Dolaylı Edinilen Bilgiyi İşaretleme.....	228
3.1.8.3. Zamansal Belirtme	229
3.1.8.4. Zamansal Yaklaşıklık	230
3.1.8.5. Söylem İşaretleyicisi Olarak Dilbilgiselleşme	232
3.1.8.6. Boşuna Dememe.....	235
3.1.8.7. Sessel Oluşumun Betimlenişi	236
3.1.8.8. Muhtemel Anlamında Dilbilgiselleşme.....	238
3.1.8.9. Öngörülen Düşüncenin Aktarımı	239
3.1.8.10. Adlandırma Üzerine Söylem Oluşturma	240
3.2. <i>kala</i>- Söyleme Fiili.....	241
3.2.1. Söyleme Olayının Kendisi	241
3.2.1.1. Nesnesiz Kullanım	241
3.2.1.2. <i>sāmax</i> 'ın Nesne Olduğu Durumlar	246
3.2.1.3. Söylemin Belirsizliği.....	248
3.2.1.4. Gönderimsel İfadelerle Kullanımı.....	250
3.2.1.5. Söylemin Nitelendirilmesi.....	252
3.2.1.6. Belirteç Kullanımında <i>kala</i> -Fiili	253
3.2.1.6.1. Söylemin Yapılış Türleri	253
3.2.1.6.2. Söyleme Zamanı	259
3.2.1.6.3. Söyleyişin Yapılış Türleri.....	260
3.2.1.7. İlgeçlerle Kullanımı.....	261
3.2.1.7.1. <i>tarāx</i> İlgeci ile Söyleme Dayandırma	261
3.2.1.7.2. <i>kalanā pek</i> Yapısıyla Söyleme Dayandırma.....	263
3.2.1.8. Söyleme Olayı Temelinde Türemiş Kalıp Biçimler.....	263
3.2.1.8.1. <i>šuk</i> ile Yapılanlar	264
3.2.1.8.2. Gerçekleşmeyen Söylem	267
3.2.1.8.3. Göndericiyi Öne Çıkaran Yapılar.....	268
3.2.2. Aktarım Kullanımları.....	270
3.2.2.1. Dolaylı Aktarımların Verilmesi.....	270
3.2.2.2. Söylemin Aktarılması.....	274
3.2.2.3. Aktarım Kalıbı.....	275

3.2.2.4. Nesnenin Söylenmesi	278
3.2.3. Alıcı.....	279
3.2.3.1. Yararlanıcı	280
3.2.4. Kaynak	281
3.2.4.1. Bilgi Kaynağının Kutsallığı.....	282
3.2.5. Söylemenin Gerçekleştirilmesinde Konuşma Organların Kullanımı.....	282
3.2.6. Söyleme Yerinin Belirtilmesi.....	283
3.2.7. Söyleyişin Gerçekleştirilmesi	283
3.2.8. Söyleme Konusunun Vurgulanması.....	285
3.2.9. Müzik Aleti Çalmakta Kullanımı.....	287
3.2.10. Şarkı Söylemek İçin Kullanımı.....	289
3.2.11. Tatmak Anlamında Kullanımı	291
3.2.12. <i>Kala-</i> Fiili İçindeki Eylem İçi İlişkiler.....	292
3.2.12.1. Asıl Fiillerle Birleşimlerinde <i>kala-</i> Fiili	293
3.2.12.1.1. Gerektirim.....	293
3.2.12.1.2. Troponimi	296
3.2.12.2. Yardımcı Fiil Birleşiminde <i>kala-</i> Fiili.....	299
3.2.12.2.1. <i>Kalasa yar-</i>	299
3.2.12.2.2. <i>Kalasa kay-</i>	300
3.2.12.2.3. <i>Kalasa kătart-</i>	301
3.2.12.2.4. <i>Kalasa par-</i> , <i>kalas par-</i>	302
3.2.12.2.5. <i>Kalasa tăk-</i>	305
3.2.12.2.6. <i>Kalasa xur-</i>	306
3.2.12.2.7. <i>Kalasa xăvar-</i>	308
3.2.12.2.8. <i>Kalasa tătăn- tătăl-</i>	308
3.2.12.2.9. <i>Kalasa pır-</i>	308
3.2.13. Sözleşmek Anlamında Kullanımı	309
3.2.14. Anlatıda Bulunma Anlamı	309
3.2.15. Ettirgen Çatılı Biçimler	309
3.3. <i>kalaś-</i> Söyleme Fiili	310
3.3.1. Sohbet Odağı.....	310
3.3.1.1. Sohbetin Kendisi	310

3.3.1.2. Konuşma İçeriğinde Benzerlik	311
3.3.1.3. Edilgen Biçim Kullanımı.....	311
3.3.1.4. Konuşmanın Ettirgenliği	312
3.3.1.5. Sohbetin Sürekliliği.....	313
3.3.1.6. Belirteçlerle Kullanımı	313
3.3.1.6.1. Zamana Yönelik Belirteçler.....	313
3.3.1.6.2. Konuşmanın Ölçüsüne Yönelik Belirteçler	314
3.3.1.6.3. Sohbetin Süresine Yönelik Belirteçler	315
3.3.1.6.4. Sohbete Yönelik Belirteçler.....	315
3.3.1.6.5. Dilsel Kodun Gerçekleştirilmesine Yönelik Belirteçler	318
3.3.1.6.6. Yüz Yüze Konuşmak.....	319
3.3.1.6.7. Zarf-fiil Ekli Eylem Belirteçleri	319
3.3.1.7. Gönderimsel İfadelerle Kullanım	319
3.3.1.8. Konuşma Yeri.....	320
3.3.1.9. Türetilmiş biçimler	320
3.3.2. İleti	321
3.3.2.1. Sohbetin Konusu	321
3.3.2.2. Aktarım Kalıbı.....	321
3.3.2.3. Hakkında Konuşmak	322
3.3.2.4. İletinin Belirsizliği.....	325
3.3.3. Alıcı.....	325
3.3.4. İnsan Dışı Gönderici	328
3.3.5. Kanal	329
3.3.6. Bilgi Taşıma Aracı	329
3.3.7. Kodun Konuşulması.....	329
3.3.8. Bir Nesnenin Konuşulması	332
3.3.9. Yardımcı Fiil Birleşiminde <i>kalaś-</i> fiili.....	334
3.3.9.1. <i>Kalaśsa yar-</i> , <i>Kalaśsa kay-</i> , <i>Kalaśsa kil-</i>	334
3.3.9.2. <i>Kalaśsa tatāl-</i>	335
3.3.9.3. <i>Kalaśsa tāvas-tu</i>	335
3.3.9.4. <i>Kalaśsa pāx-</i>	336
3.3.10. <i>kalaś-</i> Fiilinin Farklı Anlamları	337
3.3.10.1. Nazikçe Konuşmak Anlamı.....	337
3.3.10.2. İleri Sürmek Anlamı.....	337

3.4. <i>puple-/pople-</i> Söyleme Fiili.....	337
3.4.1. Sohbet veya Konuşmaya Odak	338
3.4.1.1. Soru Adılarıyla Kullanımı	339
3.4.1.2. Belirteçlerle Kullanımı	340
3.4.1.2.1. Dilsel Kullanıma Dönük Konuşmayı Biçimleyen Belirteçler ...	340
3.4.1.2.2. Sohbeti Belirten Konuşmayı Biçimleyen Belirteçler	340
3.4.1.2.3. Konuşmanın Boyut ve Ölçüsünü Biçimleyen Belirteçler.....	340
3.4.1.2.4. Konuşmanın Süresini Biçimleyen Belirteçler	341
3.4.1.2.5. Boş Konuşmak Anlamı Katan Belirteçler	341
3.4.1.3. Yeterlilik Kullanımı	341
3.4.1.4. Konuşma İçeriğinin Nitelendirilmesi	342
3.4.1.5. Konuşma İçeriğinin Kanıt Olarak Sunulması	342
3.4.1.6. Hakkında Konuşmak	343
3.4.1.6.1. <i>şinçen</i> İlgeci ile Kullanımı.....	343
3.4.1.6.2. <i>tarāx</i> İlgeci ile Kullanımı	344
3.4.1.6.3. <i>pirki</i> İlgeci ile Kullanımı	344
3.4.1.6.4. Adıl+ <i>şiran</i> ile kullanımı	344
3.4.2. Aktarım	344
3.4.2.1. Aktarım Kalıbı.....	345
3.4.3. Alıcı.....	345
3.4.4. Dilsel Konuşma.....	346
3.5. <i>sāmaxla-</i> Söyleme Fiili	347
3.5.1. Konuşmaya Odak.....	347
3.5.1.1. Görüşüp Konuşmak.....	348
3.5.1.2. Konuşmada Uzun Sürelilik	349
3.5.1.3. Soru Sözcükleriyle Kullanımı	349
3.5.1.4. Belirteçlerle Kullanımı	349
3.5.1.4.1. Konuşmanın Ölçüsünü Biçimleyen Belirteçler	349
3.5.1.4.2. Boştan Yere Konuşmayı Biçimleyen Belirteçler.....	349
3.5.1.4.3. Konuşma Sırasını Biçimleyen Belirteçler	350
3.5.1.5. Hakkında Konuşmak	350
3.5.2. Alıcı.....	350
3.5.3. Azarlamak ve Sövmek Anlamı	351

3.5.4. Söylemek Anlamı.....	351
3.6. <i>xalapla</i>- Söyleme Fiili.....	351
3.7. <i>yumaxla</i>- Söyleme Fiili.....	352
3.8. <i>suyula</i>- Söyleme Fiili	353
3.9. <i>ıyt</i>- Fiili	355
3.10. Çuvaş Türkçesi Söyleme Fiillerinin Pragmatik İncelenmesi.....	357
Sonuç.....	393
Kaynakça.....	394
Özet.....	408
Abstract.....	409

Kısaltmalar

Alt. T.	: Altay Türkçesi
ay.	: aynı anlamda
Azb. T.	: Azerbaycan Türkçesi
Baş T.	: Başkurt Türkçesi
BDE	: Belirtme Durum eki
Bkz.	: Bakınız
Boa.	: Baoan
Budist ç.	: Budist çevre
Bur.	: Buryat
BV	: <i>Baytaratu'l-Vâzıh</i>
Cur.	: Curçen
Ç2K	: Çoğul İkinci Kişi
Ç3K	: Çoğul Üçüncü Kişi
Çuv. T.	: Çuvaş Türkçesi
Dag.	: Dagur
DE	: Durum Eki
DLT	: <i>Divanü Lugati't-Türk</i> . Bkz. Ercilasun ve Akkoyunlu (2014), Dankoff ve Kelly (1984)
Dol. T.	: Dolgan Türkçesi
Dong.	: Donghian
EDAL	: <i>An Etimological Dictionary of Altaic Languages</i> . Bkz. Starostin vd. (2003)
EDPT	: <i>An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i> . Bkz. Clauson (1972)
ET.	: Eski Türkçe
Evk.	: Evenki
Evñ.	: Even
F	: Fiil
Gag. T.	: Gagauz Türkçesi
GT	: <i>Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türkî)</i>

h.	: Harfî çeviri
Hak. T.	: Hakas Türkçesi
Hal. T.	: Halaç Türkçesi
Hor. T.	: Horasan Türkçesi
Hou.	: <i>Houtsma Lugati</i>
HŞ	: <i>Hüsrev ü Şirin</i>
İM	: <i>İrşâdü 'l-Mülûk ve 's-Selâtîn</i>
İslamî ç.	: İslamî çevre
İYE	: İyelik Eki
Kalm.	: Kalmuk
Kaz. T.	: Kazak Türkçesi
KB	: <i>Kutadgu Bilig</i>
KBalk. T.	: Karaçay-Balkar Türkçesi
Kırg. T.	: Kırgız Türkçesi
KKalp. T.	: Karakalpak Türkçesi
Krm. T.	: Kırım Türkçesi
Kry. T.	: Karay Türkçesi
Kum T.	: Kumuk Türkçesi
Man. ç.	: Maniheist çevre
Man.	: Mançu
ME	: <i>Mukaddimetü 'l-Edeb</i> Bkz. Yüce (1993)
MG	: <i>Münyetü 'l-Guzât</i>
MN	: <i>Muhabbetname</i>
Mog.	: Moğol
Mongr.	: Monguor
Nan.	: Nanay
Neg.	: Negidal
Nog. T.	: Nogay Türkçesi
Omong.	: Orta Moğolca
Orç.	: Oroç

Ord.	: Ordos
Ork.	: Orok
Orta T.	: Orta Türkçe
OTG	: <i>A Grammar of Old Turkic</i> . Bkz. Erdal (2004)
OTWF	: <i>Old Turkic Word Formation vol. I-II</i> . Bkz. Erdal (1991)
Oyr. T.	: Oyrat Türkçesi
Özb. T.	: Özbek Türkçesi
SUyg. T.	: Sarı Uygur Türkçesi
Sah. T.	: Saha Türkçesi
Sal. T.	: Salar Türkçesi
Seng.	: <i>Senglah</i>
Sib.	: Sibo
Sol.	: Solon
Soy. T.	: Soyot Türkçesi
Syugh.	: Şıra-Yugur
Şor T.	: Şor Türkçesi
T	: Tümce
T1K	: Tekil Birinci Kişi
T2K	: Tekil İkinci Kişi
T3K	: Tekil Üçüncü Kişi
TA	: <i>Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî</i>
Tat. T.	: Tatar Türkçesi
TDDS	: <i>Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi</i> . Bkz. TDDS (2016)
Tef.	: <i>Tefsir</i>
TMEN	: <i>Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen</i> . Bkz. Doerfer (1963)
Tof. T.	: Tofa Türkçesi
TS	: <i>Tarama Sözlüğü</i>
Tuv. T.	: Tuva Türkçesi
Tür. T.	: Türkiye Türkçesi

Türk. T.	: Türkmen Türkçesi
TZ	: <i>Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi 'l-Lügati 't-Türkiyye</i>
Ud.	: Udehe
Ul.	: Ulça
UW	: <i>Uigurisches Wörterbuch Lieferung 1.</i> Bkz. Röhrborn (1977)
Uyg. T.	: Uygur Türkçesi
VEWT	: <i>Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen.</i> Bkz. Räsänen (1969)
YMoğ.:	Yazılı Moğolca

Bütünce

Eski *Oguz* Dalı

Çöyr	Çöyr Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VII. yy (687-692 arası), Türk Kağanlığı Dönemi; Türk Runik alfabesi; Barutcu Özönder (2006)
Ongin	Ongin Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VII. yy (719-720 civarı), Türk Kağanlığı Dönemi; Türk Runik alfabesi; Erdal (2011), Berta (2010), Clauson (1957)
KT	Kül Tigin Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII. yy (732), Türk Kağanlığı Dönemi; Türk Runik alfabesi; Tekin (2014)
BK	Bilge Kağan Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII. yy (735), Türk Kağanlığı Dönemi; Türk Runik alfabesi; Tekin (2014)
T	Tonyukuk Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII. yy (720-725?), Türk Kağanlığı Dönemi; Türk Runik alfabesi; Tekin (1994)
KÇ	Küli Çor Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII. yy (723-725 civarı), Türk Kağanlığı Dönemi; Türk Runik alfabesi; Berta (2010), Tekin (1968)
ŞU	Şine-Usu Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII. yy (740'lardan 759-760'a kadar olan olayları içerir), Ötüken Uygur Kağanlığı dönemi; Türk Runik alfabesi; Berta (2010)
Tr	Taryat Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII. yy (745-840), Ötüken Uygur Kağanlığı dönemi; Türk Runik alfabesi; Berta (2010), Tekin (2013)
Y	Yenisey yazıtları; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII-X yy; Türk Runik alfabesi; Malov (1952), Vasil'yev (1983), Kormuşin (1997), Kormuşin (2008)
Tes	Tes Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; VIII. yy (745-840), Ötüken Uygur Kağanlığı dönemi; Türk Runik alfabesi; Berta (2010)
Süüci	Süüci Yazıtı; Eski Türkçe <i>Oguz</i> Dalı; IX. yy (840); Türk Runik alfabesi; Berta (2010)

Ogur Dalı

TB	Tuna Bulgar; Eski Türkçe <i>Ogur</i> Dalı; VIII-IX. yy; Grek alfabesi; Tekin (1987)
VB	Volga Bulgar; Orta Türkçe <i>Ogur</i> Dalı; XIII-XIV. yy; Arap alfabesi; Tekin (1988)
Aşm.	<i>Çávaş Sămaxësen Këneki</i> ; Erken Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; XIX. yy; Kiril alfabesi; Aşmarin (1994-2000)
Ayz.	<i>P'esăsem</i> ; Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; XX. yy; Kiril alfabesi; Ayzman (1985)
Baj.	<i>Tıră vărłăxëpe āna yeple akassi šinçen</i> ; Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; y.t. 1910, XX. yy başı; Kiril alfabesi; Bajayev' (1910)
Bud.	<i>Reguly Csuvas Példamondatai</i> ; Erken Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; derlenme tarihi 1843, 1846 (A. Reguly tarafından); yayımlanma tarihi 1863 (Budenz tarafından); Macar-Latin alfabesi; Budenz (1863),
Elb.	<i>Yăl kulsan...</i> ; Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; XX yy. 1978; Kiril alfabesi, El'bi (1978)
Kom.	<i>Çávaş xalăxë malalla kayë-ši, kaymë-ši?</i> ; Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; XX yy. başı, 1918; Kiril alfabesi, Komissarov (1918)
Aka.	<i>Akafist' pokrovu presyatiya bogoro ditsı</i> (<i>Акафистъ покрову пресвятыя богоро дицы</i>); Geç Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; XX yy.; Kiril
Mag.	<i>Materialı k' Ob'yasneniyu Staroy Çuvaşskoy Verı: Sobranı v' Neketorih' Mestnostyah' Kazanskoy Guberniy</i> (<i>Материалы къ объяснению старой чувашской веры: собраны въ некоторыхъ местностяхъ казанской губерний</i>); Erken Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı, Çuvaş; XIX. yy, 1881; Kiril alfabesi, Magnitskiy (1881)
Mész.	<i>Csuvas népköltési gyűjtemény</i> ; Geç Modern Türkçe <i>Ogur</i> dalı,

Çuvaş; XX. yy. başı, 1912; Latin alfabesi, Mészáros (1912)

- Mih. *Obryadı i obiçai çuvaş'* (Обряды и обычаи чувашь); Geç Modern Ogur dalı, Çuvaş; XIX. yy, 1891; Kiril alfabesi, Mihaylova (1891)
- Serg. *Vëlle xurçësem: pıl xurçësene usrassipe äntarassi şinçen*; Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş; XX yy; Kiril alfabesi, Sergeyev' (1907)
- Tal. *O Zemstve (O земстве)*; Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş XX yy; Kiril alfabesi, Talantseva (1906b)
- Tal. *Avtonomiya i Yedinstvo Rossiy (Автономия и единство России)*; Geç Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş XX yy; Kiril alfabesi, Talantseva (1906a)
- Tol. *Kalavsem*; Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş XX yy; Kiril alfabesi, Tosltov (1953)
- Tup. *Puşă văxăta usăllă, kanăşlă, tata savănăşlă irteressi*; Geç Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş XX yy; Kiril alfabesi, Tuprovën (1929)
- Yan. *Katyä*; Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş XX yy; Kiril alfabesi, Yangas (1958)
- Yur. *Pulxăr Patşalăxën Yulaşki Kunësem*; Geç Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş; XX yy; Kiril alfabesi, Yuryëv (1925)
- Zol. *Zametki dlya Oznakomleniya s' Çuvaşskim' Nareçiem, Vıpusk' I (Заметки для ознакомления с чувашским наречием, выпускъ I)*; Erken Modern Türkçe-Ogur dalı, Çuvaş, XIX yy; Kiril alfabesi, Zolotnotskiy (1871)
- Zol. *Torra Pos'syapmallı-zin'çän' sumax*; Geç Modern Türkçe Ogur dalı, Çuvaş, XIX yy, 1876; Kiril alfabesi, Zolotnotskiy (1876)

Giriş

Tezin konusu, Türk dilinin Proto-*Ogur* ve Proto-*Oguz* olarak en erken dallanmasında Proto-*Ogur* dalının bugünkü tek temsilcisi olan Çuvaş Türkçesini merkezine alarak, Türkçe temel *söyleme* fiillerinin tarihsel-karşılaştırmalı olarak semantik ve pragmatik bir incelemesini yapmaktır. *Oguz* dalı için verilerimiz yalnızca Türk Kağanlığı döneminden Ongin, Küli Çor, Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları ile Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları ve Yenisey mezar yazıtları iken, *Ogur* dalının veri kaynağı ise Tuna ve İdil Bulgarlardan kalma dilsel malzemesi de dikkate alınarak Bugünkü Çuvaş Türkçesinin Erken ve Geç Dönem malzemesi ile hâldeki malzemesidir. Tezin semantik inceleme boyutu Çerçeve Semantiği yaklaşımıyla ele alınacaktır. Aynı zamanda anlamın konuşur ve kullanım odaklı boyutuna odaklanan pragmatik inceleme de yapılacaktır. Bu iki alana ait incelemede, her dönem eseri kendi içerisinde değerlendirilecektir. Böylece dönemsel açıdan *söyleme* fiillerindeki değişim görülebilecektir. Bu amaçla incelememizde önce *Oguz* dalının erken tarihli eserlerindeki *söyleme* fiilleri üzerinde durulacak, bunu *Ogur* dalının eldeki eski, erken modern ve bugünkü söz varlığına ilişkin *söyleme* fiilleri izleyecektir.

Yol

Dilsel bir birim olarak bir sözcüğün tanımının yapılmasında sözdizimsel çevre büyük önem taşır. Yine de sözdizimsel çerçeve bilişsel dilbilim içinde bir yaklaşım olan çerçeve semantiği açısından tek başına yeterli değildir. Bilişsel dilbilim içerisinde çerçeve semantiği yaklaşımı, bir parçanın anlaşılmasını parçanın yer aldığı bütün içinde değerlendirilmesinin ve parçanın bir bütünün parçalarıyla birlikte öğrenilmesinin gerekliliğine vurgu yapar. Bu açıdan aynı bir çerçeve içinde nitelendirilecek çerçeve birimlerinin çokluğu aynı olayın farklı yönlerini bize verecektir. Dolayısıyla aynı çerçeve içindeki birimlerin birbirine benzer tanımlarının yapılması çerçeveye ilişkin

olayı gösterirken, farklı yönlerinin vurgulanması da gerekecektir. Tezin kuramsal bölümü açısından çerçeve aynı bir olay, durum veya süreç etrafında beliren kavramsal bir yapıdır. *Söyleme* fiillerinde bu durum dilsel bir olaydır ve söze dayalı bir iletinin temelinde gönderici ile alıcı arasında gerçekleşme biçimini betimler. İşte bu olay leksikal olarak dilde çeşitli gerçekleştirmeler bulur ve aynı bir olayın çevresinde toplandığı için tek bir çerçeve oluşturur. *Söyleme* fiillerine ilişkin dilsel bir eylemin ise leksikal olarak gerçekleştiği her bir birim içerisinde arka plan bilgisi ve dilsel eylemin iç ilişkileri çerçeveyi farklı açılardan yansıtacaktır. Çerçevenin farklı açılarını sözlüksel birim olarak gerçekleştiren sözcüklerin eş veya yakın anlamlı olması, aralarında ayrım olmadığı anlamına gelmez. Yani bir sözcüğün tanımı, çerçevenin arka plan bilgisini yansıttığı sürece başarılı olacaktır.

Wierbiczka'nın *döngüsel anlam tanımlaması* (1996, 274) olarak adlandırdığı tanımlama yöntemleri çerçeve üzerine anlatmaya çalıştığımızı özetler niteliktedir. *Söyleme* çerçeve birimleri için örnek vermek gerekirse Türkçe Sözlük'te *demek* fiilinin ilk anlamı "*söylemek, söz söylemek*" (Türkçe Sözlük 2005, 492), *söylemek* fiilinin ilk anlamı ise "*düşündüğünü ya da bildiğini sözle anlatmak*" (Türkçe Sözlük 2005, 1802) olarak verilmiştir. Wierzbicka'ya göre bu tanımlamalar döngüsel anlam tanımlaması olarak nitelendirilebilir.

Fillmore'un Çerçeve Semantiği yaklaşımı bilişsel semantik içerisinde gelişme bulmuş bir yaklaşımdır. Fillmore bilişin, anlamın anlaşılması sürecine bir katkısı olarak sözdizimsel çevrenin bileşenlerini çerçeve içindeki arka plan bilgisiyle birlikte yorumlar. Aslında çerçeveye ilişkin arka plan bilgisi sözdizimsel çevrede kendine yer edinmiştir.

Semantik yaklaşımdan farklı olarak bir diğer inceleme konumuz pragmatik olacaktır. Pragmatik incelemenin boyutunu ise söz edimleri kuramı, Grice'in söze dayalı

karşılıklı konuşmada iş birliği ilkesi, nezaket ve toplumsal açıları bakımından incelenecektir. Ancak metinlerin el verdiği ölçüde bu incelemenin yapılacağı unutulmamalıdır.

2. Bölümde yazıtlardan alınan metinlerde düz koyu olarak işaretlenenler *söyleme* fiilini, italik olarak belirtilenler iktibas yapısını işaretlemiştir. KT ve BK yazıtlarının birbiriyle uyumlu satırlarında aynı parçalar bir arada gösterilmiştir. Temel olarak alınan KT yazıtı olduğu için BK yazıtındaki farklılıklar [] işareti içinde gösterilmiştir.

3. Bölümde her bir dönem üzerine tanıklanmış *söyleme* fiilleri bu açılardan incelendikten sonra dönemsel değişim ve gelişimler, anlam değişimi ve değişimde etkin olan bilişsel mekanizma, aralarındaki farklar, varsa ortak yönler ve pragmatik özellikler belirtilecektir. Seçilen sözlüksel birimler ilk olarak Aşmarin Sözlüğü'nden tanıklanmıştır. İncelemede Aşmarin'in madde içerisindeki yapmış olduğu ayrımlardan yararlanılmakla birlikte, bu maddeler Çerçeve Semantiği anlayışına göre yeniden düzenlenmiş, seçilen sözlüksel birimler tez bütüncesine alınan yazıtlardan tanıklanarak bölümlendirme genişletilmiştir. Çuvaş Türkçesinin *söyleme* fiilleri için Tuna Bulgarları ile İdil Bulgarlarından kalan dilsel kanıtlara bakılmış ve bu dönemden kalan herhangi bir veri tanıklanmamıştır. Bundan başka taranan yazıtlarda tanıklanan *söyleme* fiillerinin başlangıçta tamamı alınmaya çalışılmış, ancak bütüncü genişledikçe ve önümüze çıkan örneklerin daha öncekilerden bir farkı olmayışının görülmesiyle birbirinin aynı veya benzer olanları için sağlam temsilci örnekler üzerinden inceleme yoluna gidilmiştir. Tanıklanan örnekler, çoğu kısaltılarak yapıtın adı, yılı ve geçtiği sayfa numarası verilerek gösterilmiştir. Mészáros'un eserinden tanıklanan örnekler eserin 1. Bölümündeki atasözlerinden olup kitap içindeki sıralama numarasıyla ve standart Çuvaş Türkçesi biçimleriyle verilmiştir. Aynı biçimde Budenz 1863 içindeki örnek tümcelerde sayfa numarasıyla değil, eser içindeki sıralanmış numarasıyla verilmiştir.

1. Bölüm *Söyleme Fiillerine Kuramsal Bir Bakış*

1.1. *Söyleme Fiillerine Semantik Açıdan Bakış*

Dilsel anlamın araştırılması olan semantik sözcük, tümce, metin açılarından farklı türde yaklaşımlara sahiptir. *Söyleme* fiilleri açısından seçtiğimiz Çerçeve Semantiği yaklaşımını daha iyi anlamak için aşağıda bu yaklaşıma dayanak olan kuramlardan ve semantiğin dil bilimsel olarak gelişiminden söz edilecektir.

1.1.1. Semantiğin Doğuşu

Anlamın insanlık tarihi boyunca dil araştırmalarında büyük bir yer tuttuğu Antik Yunan'dan bu yana biline gelmektedir. Yakın döneme değin gramer düzleminde dilsel birimlerdeki anlamın ilk belirtileri, karşılaştırmalı-tarihsel dilbilimin çalışmaları içerisinde ortaya çıkmıştır. Aynı bir ailenin, ilişkili dilleri arasındaki biçimlerin karşılaştırıldığı ve denkliklerin kurulduğu bu yöntemde, denklik dizilerindeki biçimlerin yapısal görünüşlerinin yanı sıra anlam açısından da örtüşmelerin sağlanmasının gerekliliği, dilbilimsel anlamda anlamın göz ardı edilemeyeceğini göstermiştir. Yine de anlam bir dereceye kadar öne çıkmış görünmekteyse de başlı başına bir kol hâline henüz gelmemiş olduğu dikkati çekmektedir.

1.1.2. Dil Bilimsel Semantiğe Doğru

Temelinde dil değişimi bulunan tarihsel-karşılaştırmalı yöntemde denkliklerin saptanması, her şeyden önce düzenlilik ilkesinin gözetilmesine bağlıdır. İşte bu anda anlam değişmesi açısından düzenliliklerin bulunmayışı, semantik değişim mekanizmasının açıklanmasına yönelik girişimler doğurmuştur. M. Bréal *Semantics: Studies in The Science of Meaning* (1900) adlı yapıtında tarihsel-karşılaştırmalı alan içerisindeki anlam çalışmalarına psikolojik bir yönelim kazandırmıştır. Anlam

değişimini psikolojik ve bilişsel bir olgu olarak gören Bréal; dili, insanların dünyayı anlamlandırdıkları bilişsel bölümlenmelerin saklandığı, gerçekliğin dönüştürümü ve dünyanın deneyimlerle ilişkilendirilmesi olarak görmektedir (Geeraerts 2010, 11-12). Semantik çalışmalarının tarihsel başlangıç aşamalarında gördüğümüz bir diğer araştırmacı H. Paul'dur. Paul *Principles of The History of Language* (1891) adlı yapıtıyla semantiğe katkısı, bir ifadenin olağan (*usual*) ve nadiren beliren (*occasional*) anlamları arasında bir ayrım çizmesidir. Paul'a göre olağan anlam dil topluluğunca paylaşılan uzlaşımlı bir anlam iken, nadiren beliren anlam, olağan anlamın güncel konuşmada uğrayabildiği dönüşümleri kapsar ve olağandan bir diğer anlama kayışı anlamak için bağlamın önemine vurgu yapar (Geeraerts 2010, 14-15).

1.1.3. Yapısalcı Semantik

Çağdaş dilbilimin kurucusu olan Saussure'un dile getirdiği dizge anlayışı yeni birçok okulun kurulmasına yol açmış, semantik de bu alanda kendine düşen payı almıştır denilebilir. Saussure'un yapısalcı dil anlayışındaki model; dilin bir satranç oyununa benzetilmesidir. Saussure bir dil durumunda, dildeki bir ögenin değerinin, diğer bir ögeyle kurduğu karşıtlık değeriyle kazandığını ifade eder (1976, 81). Nasıl ki bir satranç tahtasında taşların önceden belirlenmiş kuralları varsa ve her hamlenin yeni bir hamleden sonra yeniden biçimlenmesi gerekiyorsa, dil de aynı bu şekilde işlemektedir. Dolayısıyla tek bir ögedeki değişim bütünde bir değişime yol açar. Satranç tahtası metal, tahta gibi maddelerden olabileceği gibi taşlar da farklı malzemeden oluşabilir. Ancak kurallar değişmeyecektir. Dolayısıyla Saussure satrançtaki dizgeyi değil, dizgenin altında yatan nedenlerin belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yapısalcığın semantiğe yansımalarından ilki, alan teorisinde (*field theory*)¹ kendini bulur. Bu teorinin geliştiricisi J. Trier ve onun öğrencisi L. Weisgerber'dir.

¹ Semantik bir inceleme yöntemi olan bu teorinin adlandırılmasındaki farklılık yurt dışında olduğu kadar Türkiye'de de *kavram alanı*, *anlam alanı*, *semantik alan*, *sözlüksel alan teorisi* gibi farklı adlarla

Saussure’de de karşılaştığımız değer kavramı alan teorisinde de görülür. Değer kavramına göre bir sözcüğün değeri yalnızca komşu ve karşıtlık hâlinde bulunduğu sözcüklerin diğerine bağıntısı içinde belirlenerek tanımlanabilir (Lyons 1977, 251). Yapısalcılığı temele alan bu yaklaşımda karşıtlık ilkesi, sözcüklerin birbirleriyle kurduğu karşıtlık temelindeki anlam ilişkileriyle sözcüğün anlamını biçimlendirir. Alan teorisinde önemli olan kavram sınırdır. Söz varlığı içindeki anlamca yakın ve benzer olan sözcüklerin birbirlerinin yerini tutmadığı ve aksine anlamca birbirlerini tamamladığı ve böylece kendilerine özgü olan anlamları sınırlandırıp belirginleştirdiği teorinin dayanaklarından biridir (Sesli 1968, 2). Buna göre sözcüğün anlam içeriği, bir sözcüğün anlamca eş ve yakın anlama sahip sözcüklerin oluşturduğu alan yardımıyla belirlenecektir (Sesli 1968, 5).

Dünyanın dilsel olarak bölümlendiği alan yaklaşımında sözlüksel birimlerin oluşturduğu alanlar yatay ilişkiler (*paradigmatic relations*) aracılığıyla kurulur. Alan yaklaşımını dizimsel ilişkiler (*syntagmatic relations*) kapsamında genişleten W. Porzig olmuştur. Porzig dizimsel ilişkinin, tümcede sözcüklerin anlamlı biçimde birleştirilmesini mümkün kıldığını ve verilen bir sözcükle anlamlı bir biçimde bağlanabilen sözcüklerin de sözlüksel bir alan oluşturduğunu ve buna da sentaktik alan (*syntaktische felder*) denilebileceğini belirtir (2018, 90-91). Porzig tarafından ifade edilen bu anlayış eş dizimlilik ile belirli ölçülerde kesişmektedir.

Alan içerisindeki birimlerin birbirlerinden ayırt edilmesi, sözlüksel birimlerin semantik değerinin daha iyi betimlenmesi ilke olarak yeni çözüm gerektirmiştir. Bu nedenle dilin gerçeklikteki dünyayı dilsel olarak bir bölümlendirmesi sonucu yarattığı alanlar, semantik değerin tam olarak belirlenmesi için gerçek kavramsal özelliklerin, alanı oluşturan sözlüksel birimlere uygulanmasıyla ayırt edilebilmesi yoluyla olacaktır.

anılmıştır. Bu tezde ise kavram ve anlam arasındaki ayrım göz önünde tutulup birbirinden ayırt edilmesi gereken noktaları olduğundan, terim olarak *alan teorisi* adı yeğlenmiştir.

Bunun için geliştirilen yöntem, anlamın semantik bileşenler ya da içerikleri olan kavramsal yapı taşlarıyla kısıtlanması temelinde tanımlanabildiği savına dayanan bileşen çözümlemesidir (*componential analysis-lexical decomposition*) (Geeraerts 2010, 70).

Dilin karşıtlıklar düzeyinde anlaşılması gerektiği şeklindeki Saussurecü yaklaşımın bir ürünü olan bu anlamsal çözümleme yöntemi, fonoloji alanında fonem olma şartını sağlayanlardan biri olan karşıtlık ilkesinin semantik alanına uygulanışının bir örneğidir. Nitekim fonolojide ötümlü-ötümsüz, kapantılı-sızıcı, art-ön karşıtlıkları fonemleri ayırt ediyorsa, kavramsal olarak gerçekliğe gönderimde bulunan yaş (genç-yaşlı), cinsiyet (erkek-kadın), canlı-cansız, insan-hayvan karşıtlıkları da anlamda belirleyici olabilmektedir.

Yeni bir anlayış, anlam ilişkilerinin (*sense relations*) yapısalcı söylem içerisinde tanıtılması olmuştur. Bu yaklaşımın kuramsal kurucusu J. Lyons'ın (1983, 381) '*içlem ilişkisi*' ile anlatmak istediği, sözcüğün söz varlığındaki öteki sözcüklerle oluşturduğu ilişkiler dizgesindeki yeridir. Örneğin *köpek* leksemi dış dünyadaki varlık sınıfını belirtmekle kalmaz, aynı zamanda *hayvan*, *tazı*, *it* gibi diğer leksemlemlerle de ilişkilendirilir.

1.1.4. Üretici Semantik

Katz ve Fodor 1963 yılında yayımladıkları '*The Structure of a Semantic Theory*' adlı makale ile üretici dilbilgisini semantik çalışmaları kapsamında genişletmeleri, semantik alanında yeni bir yaklaşım getirmiştir. Yapısalcı semantikte kullanılan bileşen çözümlemesi Katz ve Fodor'un çalışmasında aynı leksikal alandaki sözcük dizilerinin karşıtlık ilkesine göre çözümlemesini yapmayıp, tek bir sözcüğün bileşenlerine dayalı olarak çözümlenen farklı anlamlarının örüntülerini sunacaktır (Geeraerts 2010, 102). Bu yaklaşımın temeli semantik bileşen kavrayışının formüle edilmesidir. Bu da semantik

bileşenlerin yapılarında var olmak zorunda olan şeylerden çıkarabildiğimiz dilsel iletişimin ölçülebilir semantik özellikleri göz önünde tutularak yapılır (Katz 1970, 180-181).

Üretici dilbilgisi anlayışı çerçevesinde gelişmiş olduğundan sözdizim üzerine yapılan açıklamanın bir benzerini semantik alanında da buluruz. Buna göre Katz, dilsel iletişimin temel semantik özelliğini, konuşurun daha önce asla karşılaşmadığı birçok sözcenin anlamını anlayabilme yetisine dayandırır (1970, 181). Semantik açısından sorunun ise konuşurun karşılaştığı her yeni tümcenin anlamını anlama yeteneğini yerine getirebilmesi için gerekli olan her türlü bilgiyi hesaba katması gerekliliğidir (Katz 1970, 183). Üretici dilbilgisinin sözdizim yapılarını anlamaya dönük olarak çözümleyen bu anlayışın bizim burada açıklayacaklarımızdan daha fazla ayrıntısı varsa da Katz ve Fodor'un vermiş olduğu örnek üzerinden semantik bileşen kavramını kısaca şöyle açıklayabiliriz: İngilizce '*Bachelor*' sözcüğü 1. '*başka bir şövalyenin altında hizmet veren şövalye*', 2. '*bekâr erkek*', 3. '*ilk veya en düşük akademik dereceye sahip kişi*' ve 4. '*üreme zamanı boyunca çiftleşmemiş genç erkek fok*' anlamlarına sahiptir. Sorun İngilizce *bachelor* sözcüğünün tümce düzeyine çıktığında hangi anlamda kullanıldığının seçim yollarının belirlenmesidir. Bunun için imleyiciler (*markers*) ve ayırt ediciler (*distinguishers*) semantik bileşenlerin iki türünü oluşturacaktır. Buna göre bir leksikal birimin, seçimlerini sınırlaması açısından anlamının düzenli parçaları olarak adlandırılan şey onun imleyicisi iken, sözlüksel birimin anlamıyla ilgili kendine özgü olan şeyler ayırt edicilerdir. Öyleyse *bachelor* sözcüğünün 1.'deki anlamı onun ayırt edicisi iken *insan, erkek ve genç* özellikleri de imleyicisi olacaktır. Anlamlardaki imleyiciler açısından bunu şöyle gösterebiliriz: 1. +insan, +erkek, +genç; 2. +insan, +erkek, -genç; 3. +insan, -erkek, -genç; 4. +hayvan, +erkek, +genç (Geeraert 2010, 102-103).

1.1.5. Semantik İlkler

Anlamanın ne olduğu sorunu üzerine Wierbiczka'nın öncüsü olduğu semantik ilkler (*semantic primitives*) anlayışı gelir. Bu yaklaşımda bilinmeyenlerin bilinenlere indirgenmesi, her bir karmaşık yapının içinde daha ilksel semantik birimlerin bulunduğu anlayışı hâkimdir. Bu semantik çözümleme yönteminde sözcüklerin anlamlarını tanımlamak için kullanılabilen birimler kendilerini tanımlayamazlar; dahası kendini tanımlamayan bu sözcükler tanımlanamazdır (*indefinibilia*) ve bütün karmaşık anlamların tutarlı olarak temsil edilmesi açısından semantik ilkler olarak kabul edilmek zorundadır. Bu anlayışa göre anlamanın mutlak sırası semantik karmaşıklığa dayanır. Örneğin 'söz vermek', 'inkâr etmek' gibi kavramların anlaşılması ilkin 'söylemek' kavramının anlaşılmasına bağlıdır. Bu anlayışa göre ilk iki kavram 'söylemek-demek' kavramı üzerine kurulmuş olmayı gerektirir (Wierbiczka 1996, 10).

Semantik ilklerin tanımlanamaz olduğu kavrayışı, temel insan kavramlarının içkin, başka bir deyişle doğuştan olarak insanın bir parçası olduğu anlayışını doğal olarak birlikte getirir (Wierbiczka 1996, 14). Daha belirli ve kısıtlı ana hatlarıyla belirtmek gerekirse Wierbiczka'nın semantik modeli zihnın sade, ancak dünyanın belirsizliklerle dolu olduğu anlayışından temellenir. Böylece zihnimizin içerisinde bulunan kavramlar açıkça ayrıntılanırken, temelde bulanık olan dünyaya zihnimizdeki kavramları uygulamak zorunda kalmaktayızdır (Geeraerts 2010, 127).

Wierbiczka'nın modelinin iki önemli dayanağı olup bunlardan ilki semantik ilklerdir. Semantik ilkler daha karmaşık kavramların tanımlanmasında indirgeyici yorumlama (*reductive paraphrase*) yöntemini kullanarak sözcükleri tanımlamayı hedefler ve söz varlığında yer alan bütün sözcüklerin temelinde sınırlı sayıda semantik ilklerin bulunduğu söylenir.

İkincisi, Doğal Semantik Üstdil (NSM; *Natural Semantic Metalanguage*)

semantik ilkler temelinde sözdizimi inceleme modelinin geliştirilmesi ve sözdiziminin evrensel bağlamda semantik ilkler çerçevesinde açıklanmasıdır.

1.1.6. Kavramsal Semantik

Anlamanın, biliş çerçevesi içerisinde ancak indirgeyici bir yaklaşımla ele alındığı bir diğer kuram kavramsal semantiktir (*conceptual semantics*). Bu yaklaşımın kuramsal kurucusu olan Jackendoff, anlamı, anlam çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan ‘*dilsel anlamın gerçek dünya bilgisini yansıttığı*’ yönündeki savın biliş ve gestaltçı psikoloji bulgularından yola çıkarak ele alması ve incelemesiyle başlar. Jackendoff bu savın olduğu gibi kabul edildiğini belirtirse de onun bu görüşü benimsemediğini anlarız. Jackendoff, her ne kadar dilsel anlamlar gerçeklik dünyasının birer bilgisini içeriyorsa da bu bilginin organize edildiği yerin zihin olduğu görüşündedir. Jackendoff, dilin aktardığı bilgi (*sense-intension*) ve aktarılan bilginin neyle ilgili olduğu (*reference-extension*) sorularından hareketle deneyimlenen dünyanın çevresel girdileri, bu girdilerin düzenlediği bilinçsiz süreçler tarafından etkilendiğinden, kişinin gerçek dünyayı olduğu gibi algılayamayacağını ve bunun sonucu olarak dünyadan deneyimlenen bilginin, kişinin kendi zihninde bir kodlanması olmasının gerektiğini ileri sürecektir (1983, 26). Dünya bilgisinin doğrudan dile yansımadığı, ancak bu girdinin zihinde işlenmesi yaklaşımı neticesinde Jackendoff çevresel girdinin kaynağı olarak gerçek dünya (*real world*) ve deneyimlenen dünya olarak tasarlanmış dünya (*projected world*) arasında bir ayrım yapar. Bu ikisi arasındaki ayrım onu, dilsel anlamın tasarlanmış dünya ile ilgili olması gerektiği sonucuna götürür (Jackendoff 1983, 29). O hâlde incelenmesi gereken nokta tasarlanmış dünyanın neden olduğu ve somut terimlere indirgenmesi gereken kavramsal yapıdır (Jackendoff 1983, 31). Buradan özetle anlamın yalnızca dilsel olduğu ve dolayısıyla bütünü kavramsal olduğu anlaşılır. Bu nedenle de dil dışı bilgi ve anlam arasında tanımlanmış ya da onaylanmış açık bir bağlantı

yoktur (Geeartes 2010, 137).

Kavramsal yapı dilin biçimsel yapısı ve bilginin dilsel olmayan türü arasında bir arayüz işlevi görür (Geeartes 2010, 138). Kavramsal yapının temel bileşenleri ana ontolojik kategorilerin küçük bir dizisine ait olan nesne, olay, durum, eylem, yer, yol, nitelik, miktar gibi (*thing, event, state, action, place, path, property* ve *amount*) kavramsal bileşenlerdir (*conceptual constituent*). Bir tümcenin bütün sözdizimsel bileşenleri tümce anlamında kavramsal bileşenler içerisine haritalandırılır (Jackendoff 1990, 22). Kavramsal kategorilerin her biri işlev-argüman organizasyonunda *gitmek, kalmak, olmak, neden olmak* gibi (*go, stay, be, cause*) kavramsal işlevler (*conceptual function*) açısından kendi içinde daha da ayrıntılandırılabilir (Goddard 1998, 64). Bu kavramsal yapıda bir sözcüğün tanımlanması şu biçimde yapılabilir:

1. *Ali evden okula koştu.*

[olay GİT- ([kişi Ali]), [yol +Dan [yer ev] +y(A) [yer okul]]]

1.1.7. Bilişsel Semantik

1980'lerden sonra beliren ve ilk adımlarını semantik üzerine geliştiren bilişsel dilbilim anlayışı; dilin özerk bir ussal yeti olmadığı, gramerin kavramsallaştırma olduğu ve dilin bilgisinin dil kullanımından kaynaklandığı savlarına dayanmaktadır (Croft ve Cruse 2004, 1). Langacker, dili bilişin bir parçası olarak görür ve aynı zamanda bilişsel dilbilimin, gramerin anlamlı olduğunu ve dünyayla etkileşime geçmemiz ve kavramamız yoluyla kavramsal araçların temeli açısından karmaşık ifadelerin çok daha ayrıntılı anlamlarını kurmamıza ve sembolize etmemize izin verdiğini düşünür. Böylece bilişsel semantikte anlam, dilsel ifadeyle ilişkilendirilenlerin kavramlaştırılması olarak tanımlanır. Langacker'e göre kavramlaştırma fiziksel bir gerçekliğe dayanır ve fiziksel gerçeklik de dünyanın ve bedenin ayrılmaz bir parçası olarak işlev gören beyin

etkinliğinden oluşur. Aynı zamanda anlam sosyal bir etkileşimin de ürünü olup bilgi, düşünce ve amacın karşılıklı değerlendirmesine dayanır ve anlam dış dünyanın bir yansıması olarak algılanır (Langacker 2008, 3-4).

Bilişsel semantiğin teorik olarak birçok yönden incelenmesi mevcuttur. Bizim çalışmamızda yöntem olarak belirlediğimiz çerçeve semantiği yaklaşımı da bunlardan biri olup, kuramsal temeline geçmeden önce bilişsel semantiğin diğer alanları üzerinde durulacaktır. Sözcük anlamı üzerine çalışmaların bilişsel semantik alanına dört özel katkısı olmuştur. İlki, kategori yapısının prototip modelidir. İkincisi metafor ve metoniminin kavramsal teorisi, üçüncüsü idealleştirilmiş biliş modeli ve çerçeve modeli iken sonuncusu anlam değişimi çalışmalarına bilişsel semantiğin katkılarıdır. Bu dört konu dilin bilişsel kavranmasındaki üç şeye yol göstericidir: Anlamın pragmatik esnekliğindeki kavramsal inanç, anlamın sözcüğün sınırlarını aşan bilişsel bir olgu olduğu kanısı ve anlamın perspektifleştirme içerdiği ilkeleridir. Birinci kavrayış dil kullanımının değişimine nasıl yol açtığı ve anlamın devingenliğinin kategori yapısı içerisinde kendisini nasıl dışa vurduğunun araştırılmasını sunar. İkincisi anlam yapılarının tanımlanmasına ve sözlüksel düzlemi aşan semantik düzeneği (mekanizma) tanımlar. Üçüncüsü, sözcük anlamının bir şeyin diğer bir şey açısından görülmesini içeren yolların keşfedilmesi için hareket noktası sağlar (Geeraerts 2010, 182-183).

1.1.7.1. Prototip Yaklaşımı

Prototip terimi bilişsel semantik içinde odak üye için bir terim olup kategorinin kavramsal çekirdeğinin şematik temsili olarak anlaşılabilir (Taylor 1995, 59). Rosh'un çalışmalarıyla şekillenen bu alan renk terimleri üzerine yapılan araştırmasından kaynaklanır. Bu, renk terimlerinde belirli alanların diğerlerinden çok daha fazla göze çarptığı, odak renklerin dilsel olarak daha rahat bir sözcük ile kodlanabileceği ve çok daha az dikkat çekici renklerden daha kolay anımsanabildiği üzerine bir çalışmadır.

Bunun dile uygulanmasında ise kategorinin prototip üyeleri tarafından temsil edilen odak noktalar çevresinde yoğunlaştığını, bu odak üyelerin nitelikleri, söz konusu kavramların en baskın özelliği olduğunu belirtir (Geeraerts 2010, 183-185; Taylor 1995, 10-12). Bu anlayışın dile uygulanmasından kategorinin prototip üyeleri tarafından temsil edilen odak noktalar çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir (Geeraerts 2010, 185). Prototipiklik kategorisiyle ilgili olarak çıkarılacak özellikler mevcuttur.

Birincisi, prototipik kategoriler tek bir nitelik ölçütü açısından tanımlanamazlar; kuş kategorisi için dilsel olarak kategoriye oluşturan diğer üyelerin kuşluk niteliği olarak *uçma*, *kanat*, *gaga* gibi benzer nitelikleri barındırması gerekir. Bu açıdan kategorideki her bir üye o kategoriye aynı derecede yansıtmaz.

İkincisi, prototipik kategoriler aile benzerlik yapıları sergiler, yani semantik yapıları örtüşen anlamlar ve kümelenmiş dairesel diziler biçimine bürünür.

Üçüncüsü prototipik kategoriler sınırlarda bulanıklaşır; *kuş* kategorisinden devam edecek olursak *serçe*, *tavuk* ve *penguen* aynı kategori altında olup birincisi kategorinin odak noktasına en yakın konumda yer alırken ikincisi, ilkinden daha uzak ama üçüncüsünden daha yakın bir konumda bulunur. Penguen ise kuş kategorisinde olmakla beraber kuşluk nitelikleri en az olan üyedir. Bulanıklıkla anlatılmak istenen budur (Geeraerts 2010, 187; Geeraerts 2006, 146).

1.1.7.2. Dairesel Ağlar ve Çok Anlamlılık

Tek bir anlam içerisinde kalmaktan ziyade farklı anlam kümelerini araştırarak kategorideki çok anlamlılık olgusunun çözümlenmesidir. Aynı zamanda anlamsal belirsizlikten çok anlamlılığı da ayırt etmek için de kullanılır. Örnek olarak *meşve* sözcüğü bir kategoridir. Bu kategoriye *çilek*, *üzüm*, *armut*, *elma* gibi üyeler dâhildir. Ancak bu bir önceki başlıkta anlatılanın konusu olup burada kategori ve kategorinin sözlüksel ifadesinin okumalarındaki anlamlar çerçevesinde bir ağ oluşturması söz

konusudur. ‘*Evliliğimizin meyvesi*’, ‘*çalışmaların meyvesi*’, ‘*ağacın meyvesi*’ gibi daha başka okumalar merkezî (*central*) anlamla ilişkilidir. Bu okumalarda ortaya çıkan okumalar, insanlar için var olan işlevi üzerine genişler. Buna göre merkezden çevresel bir ağ biçiminde yayılan anlamların genelleştirme, metafor ve metonimi gibi ilişkiler ağıyla tek bir merkezden çıkmış olduğu belirtilir. *Meyve; çocuk, ürün, çalışma, tohum, yavru* gibi (Geeraerts 2010, 192-199).

Anlaman devingenliği üzerine yukarıda sözü geçen dil birimlerinin semantik değişim düzeneğinin nasıl işlediğine yönelik sorulara yanıt verilmesi gerekmektedir. Bunun için ilkin metafor kavramını açıklamak gerekmektedir.

1.1.7.3. Bilişsel Semantikte Metafor

Geleneksel olarak metafor bilinmeyen bir olgu değildir. Ancak bugün bu kavram bilişsel semantiğin temel dayanaklarından biri olup semantik değişim düzeneğinin açıklanmasında temeldir. Metaforlar büsbütün sözlüksel birer olgudan çok bilişseldir ve metaforlar iki alan arasında bir haritalanmanın çözümlenmesi ile dilsel semantiğin deneyimlere dayandırılması anlayışıdır (Geeraerts 2010, 204). Metafor kavramsal bir bilgi alanının bir diğer kavramsal bilgi alanı açısından anlaşılması (Kövecses 2002, 4) olduğuna göre, bu haritalandırma daha somut bir kaynak alandan (*source domain*) daha soyut bir hedef alan (*target domain*) arasında gerçekleşir (Traugott ve Dasher 2004, 75). Kavramsal metafor teorisinin dayanağına göre hedef alan, kaynak alan açısından kavramsallaştırılır. ‘*Çalışmalarının meyvesini aldı*’ örnek tümcesi ‘*çalışma meyvedir*’ metaforuyla açıklanacak olursa kaynak alan *meyve* iken hedef alan *çalışma, başarı*dır. Dolayısıyla *çalışma* ve *başarı* gibi kavramlar meyve kategorisi içerisine haritalandırılarak böyle bir yapının oluşturulması söz konusudur.

Metaforun dayandığı bir diğer ilke deneyimlerimize dayalı olmasıdır. Deneyimlerimizin ürünü olan anlam bir kavramın daha bilinir başka bir kavram

açısından anlaşılmasının yanı sıra daha az somut (soyut) ve belirsiz kavramları daha somut, daha iyi ayrıntılandırılabilmesi açısından daha bilinir hâle getirmektedir. Bu deneyim ile anlatılmak istenen anlamın toplum içinde gelişmesidir. Örneğin “*Tonyukuk Türklerin Bismarck’ıdır*” tümcesini Almanların daha iyi bildikleri bir kavramı (*Bismarck*) daha az bildikleri bir kavramın (*Tonyukuk*) belli özelliklerinden yola çıkarak ifade etmeleri bir deneyimin ürünüdür.

1.1.7.4. Bilişsel Semantikte Metonimi

Metonimi, bir şeyi başka bir şeyle ilişkisi bakımından düşünmemize olanak tanır. Metafor yukarıda gösterildiği gibi iki kavramsal alan içerirken metonimi tek bir kavramsal alan içerisinde gelişir. Metonimide önemli olan kavram yakınlıktır (*contiguity*) (Geearets 2010, 217; Traugott ve Dasher, 2004, 79; Radden ve Kövecses 1999, 19).

Bilişsel semantiğin odak noktası olan kavramlar yalıtılmış olarak ortaya çıkmayıp, arka plan bilgi yapısı bağlamında kavranırlar. Bu arka plan bilgi yapısı için bir diğer terim, bilgi alanı (*domain*) terimidir. Bu terim bilişsel semantikte Fillmore’un çerçeve (*frame*) teriminden etkilenmiş olup kavramlar için bilgi alanlarının semantik destekleyici işleyişlerini belirtir (Clausner ve Croft 1999, 2). Bu bilgi alanları dile yönelik bilginin dünya bilgisiyle derinden ilişkili olmasının sonucudur ve bilişsel modelin örgütlenişinden kaynaklanır. Bu modeller de günlük dilden birer soyutlama olup, gerçekliğin bütün karmaşıklığını yakalamazlar, fakat bu karmaşıklıkla ilgili esnekliği kalıba döken kavramsallar sunarlar (Geeraerts 2010, 224).

1.1.7.5. Fillmore ve Yaklaşımı

Bilişsel semantikte kullanacağımız yaklaşım Fillmore’un çerçeve semantiği (*frame semantics*) modelidir. Fillmore bu yaklaşımı geliştirirken, ilkin sözcüklerin eş dizimliliği (*collocation, co-occurrence*) üzerine durur, daha sonra sözdizimsel

çerçevede bir boşluğun, anlamın korunması ya da yapının korunması (*meaning/structure-preservation*) şartına bağlı olarak aynı boşluğun karşılıklı yer değiştirebilirlik hâlinde olduğu görüşünü benimser. Böyle bir anlayışta tek bir açık boşluğu olan çerçevenin, dilbilgisel kategorilerin açığa çıkarılmasında yarar sağlayacağını düşünür (Fillmore 2006, 374). Fillmore İngilizce fiilleri, yanlarındaki yüzey sözdizimsel çerçeveleri (*surface-syntactic frame*) ve dilbilgisel davranışlarına (*behavior*) göre sınıflandırır. Bu çalışmasına bütünüyle sözdizimsel açıdan yaklaşır. Fillmore, belirli fiil grupları eğer fiillerin başlangıçta ilişkili olduğu yapıların, ilgili oldukları ifadelerin semantik rolleri açısından tanımlanırsa çok daha anlamlı hâle geleceğine inanmaya başladığını da söyler (Fillmore 2006, 375-376). Bu farkındalığın sonucu olarak bağımsal dilbilgisi (*dependency grammar*) ve istem teorisinden (*valence theory*) etkilenerek ifadenin semantik rolünü betimleyen; semantik istem (*semantic valence*) kavramına dikkat çeker. Bu yaklaşımıyla fiillerin sözdizim-semantik istem betimlemesinin bir türünü geliştirir. Semantik olarak fiillerin algı, neden, hareket (*perception, causation, movement*) türleri olarak sınıflandırılmasında fiillerin istem örüntülerinin etkili olduğunu görür (Fillmore 2006, 376). Böylece fiillerce biçimlenen sahnenin (*scene*) niteliklerini anlamak için gerekli olan fiillerin semantik yapısını anlamak için, soyut sahne ya da şartlar (*scene or situation*) nitelendirilerek her bir durum çerçevesi oluşturulur. Bir fiilin temel sözdizimsel özellikleri, fiilin semantik yapısının, semantik durum sisteminin sahne şemalarının tanınırlığı hesabına anlaşılması için yeterlidir (Fillmore 2006, 377).

1.1.7.5.1. Çerçeve Semantiği

Çerçeve Semantiği, semantik dilsel biçimler ve dilsel göstergenin dış dünyada gönderimde bulunduğu nesne, olgu veya eylem arasındaki ilişkiyi inceler. Fillmore’a göre yetkin bir semantik çözümleme, anlam özelliklerinin dilsel biçimler içerisine nasıl

yerleştirildiğinin açıklanmasıyla mümkün olur (Fillmore ve Baker 2010, 317).

Fillmore çerçevenin (*frame*) bilişsel bilimler içinde gelişme gösteren sahne (*meme, script, idealized cognitive model, schema*) gibi kavram terimleriyle birlikte aynı ve genel bir terim olduğunu söyler. Bu terimler ile ifade edilmeye çalışılan ise insanların deneyimlerini anlamlandırmamıza izin veren ve biçimlendiren uygulama örüntüleri, inanç ve bilginin aktarımını örgütleyen herhangi bir şey olduğudur. Fillmore çerçevelerin insanların deneyimlerini nasıl algıladıkları, hatırladıkları ve sonuca vardıkları ile bu deneyimlerin olası sonuçları ve arka planı hakkında varsayımlarının nasıl biçimlendirdikleriyle ilgili önemli rol oynadığı söyler (Fillmore ve Baker 2010, 314). Bunun sonucu olarak sözcük anlamı bilişsel bir yapı olan çerçeve bakımından açıklanabilir.

Çerçeveyi tanımlamadan önce çerçevelemenin ne olduğunu açıklamak gerekirse, Fillmore'un çerçeveleme (*framing*) terimi ile anlatmak istediği algılarken, düşünürken, iletişim kurarken, deneyimlerimizi yorumlamanın yol, yöntem ve sürecini kavramaktır (1976, 20). Bu noktada anlama ve kavrama süreciyle ilgili olarak iki unsur öne çıkar.

Bunlardan ilki anlam tartışmalarında bolca görülen sözcüğün bağlamıyla değerlendirilmesidir. Bu bağlam sözceyi saran bir söylem ile çevrelenmiş ve sözcenin üretilmiş olduğu gerçek dünya durumudur. Diğer bir durum sözcüğü anlamamıza dayanak olan algı ve deneyim bağlamıdır (Fillmore 1976, 23). Yani sözcüğün anlamı deneyimlerimizle bağlamlaştırılır ve onların ayrılmaz bir parçası olurken, sözcenin üretildiği bağlam da daha önceki bir deneyim sırasında ilk deneyimin anımsandığı bağlamları algılamamıza neden olacaktır.

İkincisi Wittgenstein'in kategori çalışmaları üzerine temellenen prototip yaklaşımıdır. Prototip yaklaşımı yukarıda da söz ettiğimiz üzere bir kavramın elde ediliş ve algılanışını bir nesnenin diğer bir nesne ile bir diğeri açısından görülebilme

yollarıdır (Fillmore 1976, 24). Prototip yaklaşımında kategoriler belli özellikleri açısından benzer veya ortak olan kavramların bir araya geldiği yapıdır. Fillmore'un prototipiklik ile anlatmak için verdiği örnek, anlamlandırma süreçleri için açıklayıcı olabilir. Bu örnek şudur: Daha önce hiç sincap görmemiş bir çocuğun karşılaştığı hayvanı kedi olarak nitelendirmesi prototip ulamın bir konusudur. Çocuk öncesinde var olmadığı bilgi veya kavramı bilinen bir başka kavram açısından görür. Burada sincabın, kedi ulamında değerlendirilmesi ulamdaki benzerlikler açısından gerçekleşen bilişsel süreçlerdir. Çocuk sincabın kedi ulamından ayrılan yanlarının olduğunu bilincinde olabilir, fakat kavramsal olarak bilmediği ya da öğrenmediği bir nesneyi adlandırmasında sincabın özelliklerinin çıkarılmasıyla en yakın benzerlik kurduğu ulam bu bilişsel sürecin yürütücüsüdür.

Fillmore'un semantik anlayışı, insanın kavrama süreçleriyle doğrudan ilişkili olması gerektiği düşüncesinden doğar ve bağlamdaki metinlerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgilidir. Bu nedenle sözcük anlamının tanımlanması, insanların gerçek söylemi yorumlama ve üretmede kendi sözlüksel bilgilerini nasıl kullandıklarıyla ilgili olan bir teoridir. Fillmore'a göre bir sözcüğün anlamı, sözcüklerin kodlandığı kavramları harekete geçiren inanç, deneyimlerin arka plan bilgisine dayalı olarak anlaşılabilir (Goddard 1998, 69-70). Fillmore'un çerçeve terimiyle anlatmak istediği de herhangi bir kavramın anlaşılmasının, bütün bir dizgenin anlaşılmasına gerek duyulduğu ilişkili kavramlar dizgesidir (Petruck 1996, 1). Bu dizge bilişsel semantikte olduğu gibi kavramsal bir olgudur. Bütün bir çerçeve tek tek sözcüklerden meydana gelir ve sözcüklerin gönderimde bulundukları her bir kavram bir diğeriyle ilişkili olduğundan diğer bir kavramın sonucu olacaktır. Dolayısıyla bir sözcüğün anlamının belirlenmesi kavramın bağlı bulunduğu çerçeveye bağlı olacaktır. Örneğin *nafaka* teriminin tanımlanması, öncelikli olarak bir evlenme olgusunun tanımlanmasını gerekli

kıldığı gibi, ardından bir boşanmayı da gerektireceğinden ilkin evlenme ve boşanma olgularının tanımlanmasını gerekli kılacaktır.

Çerçeve Semantiğinde semantik bir inceleme yöntemi; dilsel biçim içinde anlam özelliklerinin nasıl yer aldığı yolunu açıklamak üzerine kuruludur. Bu yaklaşımda anlam boyutu dilsel ifadenin konuşur anlamlamasını biçimlendiren bilişsel yapılar (*çerçeve*) açısından açılır. Sözlükçede ise her bir leksikal birimin bir sözcüğün anlamlarından biriyle eşleşmesi bir çerçeveyi çağırır ve bu çerçevenin üyeleri veya farklı açıları üzerine ayrımlar oluşturur (Fillmore ve Baker 2010, 317). Denilebilir ki sözcüğü tam olarak anlayabildiğimizi söyleyebilmek için sözcüğün çerçevesi içindeki arka plan bilgisinin yorumlanması gerekir.

Fillmore çerçeve yaklaşımını açıklarken birbiriyle ilişkili kavramların birlikte öğrenilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bunun için verdiği örnek gün adlarıdır. *Salı* yalnızca yedi günlük bir hafta dilimine ait diğer günlerle birlikte öğrenildiğinde anlamlıdır. Aynı biçimde *almak*, *satmak*, *ödemek*, *harcamak* gibi fiillerin de bir arada bulunduğu tam olarak anlam kazanacağını belirtir. Fillmore’a göre bu tür birbiriyle ilişkili sözcüklerdeki her bir durum, bilgi ya da deneyimin bir bütün ve birbiriyle bağdaşık olan bir çerçeveselendirme sözüksel temsilleri olarak benimsenir (Fillmore 1985, 229).

Söyleme fiilleri açısından bu anlayış benimsendiğinde, söyleme çerçevesini tek bir durum olarak düşünmemiz gerekir. Bu durum söze dayalı bir iletişimin gerçekleşmesi olarak düşünüldüğünde söyleme çerçevesi birimleri ile anlatmak istediğimiz Türkiye Türkçesi açısından *demek*, *söylemek*, *konuşmak* gibi sözüksel birimler söyleme çerçevesinin birimleri olacaktır ve temellerinde aynı bir olayı barındıracaklardır.

Birden fazla birimden oluşan çerçevelerin tek tek her bir üyesi ya da birimini anlamak, leksemin ardında yatan bilginin anlaşılmasına bağlıdır. Fillmore da bir çerçeveye ait sözcüklerin anlamlarını tam olarak anlamlandırdığımızı söyleyebilmek için bu anlamlandırmanın yapılmış olduğu tek bir yorumlayıcı çerçeveye başvurmamız gerektiğini ifade eder. Yorumlayıcı çerçeve; fiziksel ve toplumsal dünyadaki durumun örgünlendiği biçimindeki farkındalık, kavramsal temeli sağlayacaktır (Fillmore 1985, 224).

Durumun örgünlendiği biçimi söyleme çerçevesi açısından *söyleme* fiillerinde ortak olarak görülen ve ileride üzerinde durulacak olan fiillerin kavramsal arka plan bilgisidir. Bu bilgiler sözcüğün çerçeve içinde birinin diğerinden farklı yönlerini vurgulamasına yardımcı olur. Bu incelemede, *söyleme* fiillerine göre ayırım bu temelde yapılacaktır. Fillmore, sözcüklerin işlemlerine göre kurulan çerçeve üyelerinin tek tek anlamlarını, bu üye sözcüklerin tanımlandığı ilişkiler bağlamındaki gerçeklik temelinde anlamakla sözcüklerin anlamlarının bilinebileceğini söyler (Fillmore 1985, 225).

Fillmore bilişsel semantik yaklaşımıyla kurulan semantik teorilerde konuşurun bir sözcüğün anlamını bütünüyle bilebildiğini söyleyebilmesi için, sözcüğün içinde yer aldığı çerçeve, kavramsal ön koşul durumları, uygulama, inanç ve deneyimlerden kurulu arka planına gönderim yapılması gerektiğini söyler. Konuşur bu sayede sözcüğün kodlandığı kavramı harekete geçiren arka plan bilgisini bilebilecektir (Fillmore ve Atkins 1992, 76-77).

Bir çerçeveyi oluşturan şey ise çerçevenin sınırlarının çizildiği arka plan bilgisinden kaynaklanır. Aynı arka plan bilgisine sahip durumların ifadesi tek bir çerçeve etrafında gelişir. Çerçeve etrafında aynı durumun yansıması olan dilsel ifadeler çerçevenin birimleridir. Fillmore leksikal alan teorisinden çerçeve semantiği yaklaşımı ayırımını yaparken bu konuya değinir. Bilgin, alan kuramında sözcüklerin birbiriyle olan

ilişkisinin yatay ve düşey düzlemde ele alındığını söylerken, çerçeve semantiğinde çerçeve birimlerini birbiriyle ilişkilendiren şeyin arka plan bilgisi ile ilişkili olmalarına bağlar (Fillmore ve Atkins 1992,77).

Fiiller, Çerçeve Semantiği arka plan bilgisini, semantik istem veya semantik rol anlayışına bağlı olarak geliştirir. Fillmore çerçeve içerisinde yapılacak tanımlamanın dilbilgisel ve semantik bilginin bir arada verilmesi gerektiğine vurgu yapar (Fillmore ve Atkins 1992, 78). Semantik istem kavramı ilk olarak yine Fillmore'un ortaya attığı ve fiillerin sözdizimsel istem anlayışının semantik boyutuyla birleştirilmesi olduğu söylenebilir.

1.1.7.5.2. Çerçeve Analizinde Başlangıç Koşulları

Çerçeve yaklaşımı temelinde yapılacak olan bir değerlendirmede, ilk olarak çerçeveyi belirlemek gerektir. Bu çerçeve, dilin belirli bir dizi anlamları sunan durum türleridir. Bu çalışmada çerçeve söyleme olayı temelinde toplanabilecek eylemlerden oluşur.

Çerçeve belirlendikten sonra çerçeve üyelerinin ve arka plan bilgisinin adlarının belirlenmesi ve tanımlanması gerektir. Söyleme çerçevesinin arka plan bilgisi bir iletişim ortamı yarattığından, bu iletişim ortamı alıcı, gönderici, kod, ileti gibi unsurlardan oluşur. Bu aşamadan sonra çerçeveye ait olan sözlüksel birimlerin seçimi gerçekleşmelidir. Çuvaş Türkçesi için bu fiiller *te-*, *kala-*, *kalaś-*, *pople-*, *yumaxla-*, *sămaxla-*, *xalapla-* ve *suyla-* fiilleridir.

Son olarak çerçeveye ilişkili bilgiyi dilbilgisel olarak sunmaya olanak tanıyan çerçevedeki tek tek sözlüksel birimlerin bütünceden elde edilen tümce tanıklarının açıklaması (*annotations*) ve tümcede eylemin gerçekleşmesinde yer alan ek bilgiler ile sözdizim-semantik bir inceleme oluşturulur (Fillmore, Baker 2010, 321-322).

1.1.7.5.3. Bakış Açısına Göre Biçimlendirme ve Profilleme

Bakış açısına göre biçimlendirme (*perspectiviaziation*), aynı çerçeveye dâhil olan sözlüksel birimlerin, o çerçevenin arka plan bilgisi temelinde öne çıkarılanı belirginleştirmesidir. Üyelerin oluşturduğu çerçevenin nasıl bir bakış açısıyla biçimlendirildiğini ortaya koyar.

2. *Ali Ayşe'ye hediye aldı.*

3. *Adam Ali'ye birkaç kalem sattı.*

Örneklere göre *ticaret* çerçevesi olarak değerlendirilebilecek iki fiil (sırasıyla *al-* ve *sat-*) 2.'deki tümceyi alıcı bakış açısından, 3.'deki tümceyi satıcı bakış açısından biçimlendirmiştir.

4. *I can't wait to be on the ground again.*

5. *I can't wait to be on the land again.*

Yukarıdaki iki İngilizce tümcedeki *land* ve *ground* aynı çerçeve içerisinde yer alan kavrama gönderimde bulunur. Ancak a.'daki tümceyi sözceleyenin havada olduğu, b.'dekinin ise deniz üzerinde olduğu çıkarımında bulunuruz. Dolayısıyla farklı sözcükler aynı çerçeve üzerine birbirinden ayrı bakış açıları (*perspectiviazition*) kazandıracaktır (Petruck 1996, 3; Gawron 2011, 667).

Sözcük tanımının belli bir çerçeve ve bu çerçeveyi oluşturan arka plan bilgisi temelinde yapılması, tek bir ilişki temelinde kurulmaz. Semantik çalışmalarında anlam ve işlem arasındaki ayrıma gönderimde bulunan ayrımlamada bir çerçeve tek bir ilişkiyi değil, birden çok ilişki içerisinde yapılandırılarak bulunur (Grown 2011, 674). Bu çerçevenin işlemine göre yapılacak farklı okumalar için sözdizim düzleminde farklı katılanların bulunması gerekir, yani sözdizim düzleminde farklı katılanların bulunması

farklı okumalara götürür. Çerçeveslerin tek bir ilişkiyi değil, bir ilişki yapısını göstermesi şu biçimde açıklanabilir;

6. *O bize “yarın gelin” dedi.*

7. *Ona kızılcık derler.*

8. *Ben bu işi o yapsın derim.*

Her üç tümcede de *de-* eyleminin farklı bir işleminin olduğu görülür. 6.’daki tümcede eylemin nesnesi bir aktarım yapısındadır ve işlem aktarımı belirtir, 7.’deki *de-* eylemi, nesnenin adlandırılmasını sağlar, 8.’deki son tümcede nesne bir aktarım yapısıyla sunulmuşsa da aktarım kendi içinde gerçekleşen bir düşüncenin dışı vurumunu oluşturur. İşte tüm bu işlemlerin kaynaklandığı yer tek bir çerçeveden türer ve her biri ayrı ayrı çerçeveyi profilleyen yapılardır.

1.1.7.5.4. Arka Plan Bilgisi

Arka plan bilgisini ilişkili sözcük işlemlerinin (*sense*) belirlendiği kavramsal arka planın araştırılmasıyla açıklayabiliriz. Bunun için Fillmore’un çerçeve semantiğini en iyi çizen örneklerden biri *ticaret* çerçevesi örneğidir. Buna göre, *ticaret* çerçevesini oluşturan eylemler *almak, satmak, ödemek, harcamak, maliyet oluşturmak (buy, sell, pay, spend, cost)* gibi her bir fiil aynı çerçevenin farklı açılara dikkat çeker. Bir *ticaret* çerçevesi, bir kişinin ikinci bir kişiye sahip olduğu şeyin tutarını vermesi aracılığıyla karşılıklı anlaşma sonucu ikinci bir kişiden bir şeyin sahiplik hakkını almasıdır. Bu çerçevedeki arka plan bilgisi sahiplik ilişkisi, para ekonomisi ve ticarî antlaşmanın kavranışıdır. Arka planı oluşturan bu kategoriler, *alıcı (buyer), satıcı (seller), eşya (good)* ve *para (money)* gibi çerçeveye ilişkili eylemin sözlüksel anlamının tanımlanmasında önemlidir (Geerearts 2010, 226).

Almak (*buy*) fiili, satıcı (*seller*) ve para (*money*) arka planında, alıcı (*buyer*) ve

eşyaya (*good*); satmak (*sell*) fiili, alıcı (*buyer*) ve para (*money*) arka planında, satıcı (*seller*) ve eşyaya (*good*); ödemek (*pay*) fiili, eşya (*good*) arka planında, alıcı (*buyer*), para (*money*) ve satıcıya (*seller*) odaklanır ve ticaret çerçevesince yapılandırılmış bilgi ve deneyim sözcükler tarafından temsil edilen kategoriler için güdüleme ve arka plan bilgisi sağlar (Petrucek 1996, 1). Aynı çerçevede iki farklı alt çerçeve görülebilir; eşya aktarımı ve para aktarımı. İlkinde eşya satıcıdan alıcıya geçerken, ikincisinde para alıcıdan satıcıya geçer. Bundan ötürüdür ki para aktarımını biçimlendiren fiiller nesneyi para yapacakken, eşya aktarımını biçimlendiren fiiller nesneyi eşya yapacaklardır. Bu açıdan bu çerçevedeki fiiller arasındaki ayrım, biçimlendirilen şeyin belirginleştirilmesidir (Gawron 2011, 671).

1.1.7.5.5. Durum Grameri

Fiillerin kapsamlı bir tanımının yapılması, onların gramatikal özellikleriyle ilgili bilgi ile ortaya çıktıkları farklı sözdizimsel örüntü bilgisini de içermelidir (Petrucek 1996, 2). Bu Fillmore'un bağımsal dil bilgisinden geliştirdiği ve durum grameriyle birleştirdiği bir yaklaşımı gerekli kılar.

Tümceyi bir eylem ve bu eyleme belli durum ilişkileriyle bağlı ad dizimleri olarak ele alan, bunlar arasındaki anlam bağıntısını derin yapıda incelemeyi öngören kuramdır. Eylem tümcenin temel kurucusu olup derin yapıdaki değişik işlevler, eylemden yola çıkılarak belirlenir (Vardar 2002, 85).

Fillmore'un durum grameri yaklaşımı, bütün dillerde sözdizimsel ve semantik ilişkileri belirleyen temel kuralların yer aldığı durum benzeri bir ilişkinin evrensel temelli olduğu üzerine kurulu bir yaklaşımdır. Fillmore'un ilk kez 1968'de ortaya attığı bu 'durum' yaklaşımında, sözdizimin merkezîliği (*centrality of syntax*) ve saklı ulamlar (*covert category*) biçimi olarak iki temel nokta bulunur. Fillmore, sözdizim merkezîliği ile morfolojik biçimlerden yukarıya doğru bir çalışmayı değil, tümce sözdiziminden

aşağıya doğru bir çalışma yaklaşımını kastederken, saklı ulamların ise geleneksel durum ulamları kullanımına temel olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Fillmore yüzey ve derin yapı durum ilişkileri arasında ayırım yapılması gerektiğini savunur (Cook 1989, 1).

Geleneksel durum (*traditional case*) dili sözcükler ve kullanımları açısından tanımlar. Sözcük türleri sözcük oluşumuna bağlı bölümlerde tanımlanır, dolayısıyla bu sözcüklerin kullanımı ise sözdizime bağlı bölümde tanımlanır. Bu yaklaşım tümce yapısındaki morfolojik biçimlerden kaynaklanır. Durum dil bilgisi (*case grammar*) yüzey durum (*surface case*) ile derin durum (*deep case*) arasında ayırım yapar. Dilin yüzey durum dizgesi isimlerle var olabilen durum çekim eklerinden oluşur. Bu durum ekleri, ad çekimleri, sözdizimde özne, nesne, tümleç, niteleyici ve zarfları içeren kullanımları işaretler. Derin durum dizgesi, cümlelerin anlamında rol oynayan adların semantik rollerinden (*semantic role*) oluşur (Cook 1989, 2).

Fillmore derin yapı durumlarını, temel sözdizim-semantik ilişkiler olarak tanımlar ve içsel semantik rollerin evrenselliğini savunur. Yine de evrensel bir rol dökümünde uzlaşma yoktur (Blake 2004, 66).

Fillmore, çerçeve yaklaşımı ve onun arka plan bilgisinin durum grameriyle yakından ilgili olduğunu, eylemin temel sözdizimsel özelliklerine bağlı olan semantik yapısı açısından anlaşılmasının önemine vurgu yapar.

Çerçeve Semantiğinde bir sözcüğün tanımı yapılırken semantik roller daha çok arka plan bilgisini oluşturan sözcüğün ilişkili bulunduğu arka plan bilgisinde kendini bulur. Ancak bu doğrudan semantik bir rol ile değil, eylemle ilgili daha özel bir bilgi temelinde verilir. Bu nedenle biz *söyleme* fiillerini temel alan bu çalışmada semantik rolleri bir iletişim dizgesinin gerektirdiği katılanları arka plan bilgisi temelinde ele alacağız.

1.1.7.5.6. Söyleme Çerçevesi

Fillmore'un Çerçeve Semantiği yukarıdan bu yana söylenildiği gibi bilişsel semantik içinde gelişme göstermiş bir yaklaşımdır. Bilişsel semantik içerisinde prototip yaklaşımı daha çok ad soylu sözcüklere uygulanmasıyla dikkat çekerken Fillmore'un çerçeve yaklaşımıyla eylemlerin de incelenmesi öne çıkmıştır. Aynı ilkeyi benimseyen ve birbirinden keskin olarak ayırlamayacak çerçeve ve prototip yaklaşımlarını *söyleme* fiilleri açısından göz önüne aldığımızda, çerçeve dile dayalı iletişimsel etkinliği belirten eylemlerden kurulu olacaktır. Yani *söyleme* fiilleri temelde aynı bir olay çevresinde bir araya gelebilecek kategoriyi oluşturacaktır. Oluşan bu kategori veya çerçevedeki üye birimler bizim çalışmamızda tek tek ele alacağımız *söyleme* fiilleri olacaktır.

Söyleme açısından bir araya gelen bu eylemlerin oluşturmuş olduğu kategoride sözcüklerin tanımı kendi aralarındaki karşıtlık ilişkisine göre değil, çerçeve semantiğinde anlatmaya çalıştığımız arka plan bilgisiyle gerçekleştirilecek ve bunun için de semantik-sözdizimsel bir inceleme gerekecektir. Bu durumda söyleme çerçevesinin arka plan bilgisi dile dayalı bir iletişimsel etkinlikte öne çıkacak kavramsal bilgidir.

1.1.7.5.7. İletişim Sistemi

Söyleme fiilleri olarak belirlediğimiz eylemlerin arka plan bilgisi bir iletişim ortamı yaratır. Bu iletişim ortamı, söyleme çerçevesi içerisinde yer alan sözlüksel üyeler tarafından birinden diğerine ortaklaşır. Çünkü bu eylemler temelde tek bir eylemin ayrı ayrı yönlerine odaklanan birimlerdir. Söyleme çerçevesi ve dolayısıyla iletişim etkinliği bu açıdan bizim söyleme çerçevesinin arka plan bilgisini oluşturur ve her üye farklı bir arka plan üzerinden temelde aynı eylemi biçimlendirir.

Herhangi bir konuşma ya da söze dayalı iletişim, iletişim olayının kurucu

etmenlerini gerektirir. Bu açıdan hitap eden (*addresser-addressor*) hitap edilene (*addressee*) bir ileti (*message*) gönderir. İletinin gerçekleşmesi hitap edilence kavranabilir olan bir bağlam (*context*) gerektirir. Aynı zamanda hitap eden ve edilene özgü bir kod (*code*) ile hitap eden ve hitap edilen arasında fiziksel ve psikolojik bir bağı oluşturacak olan etkileşim (*contact*) da gereklidir. Bu altı etmenin hepsi, dilin ve iletişimin farklı işlevlerini belirler (Jakobson 1960, 352). Buna göre söyleme fiillerinin oluşturduğu iletişim arka plan bilgisinin üyeleri aşağıdaki gibidir:

Bilgi Kaynağı (*information source*), olası bir dizi iletiden istenilen iletiyi seçer (Weaver 1963, 7). Alıcı noktasına iletilecek bir veya birden çok iletiyi üreten, bilgi kaynağıdır (Shannon, 1963, 33). Bilgi kaynağının sözlü ve insan diline ilişkin bir diğer tanımı **gönderici** (*sender*) olup bu tanımlamada dilsel eylem sahnesindeki katılanlar açısından hitap eden (*addressor*) ve konuşur (*speaker*) arasında bir ayrım yapılmalıdır. “*Bu senin, onun aracılığıyla konuştuğun bir şeydir*” tümcesinde konuşurlardan biri (*sen*) bilgi kaynağıyken diğer konuşur (*o*), bilginin aktarıcısıdır. Bu durumda *hitap eden* ve *konusur* terimleri yerine *gönderici* teriminin daha genel bir terim olarak kullanılması daha uygundur. Dilsel eylem sahnesinin göndericisi hem bilgi kaynağı hem de bilginin aktarıcısıdır (Vorlat vd. 1982, 2).

Aktarıcı (*transmitter*), iletiyi, iletişim kanalı üzerinden alıcıya gönderdiği bir sinyale dönüştürür. Telefonda, kanal elektrik dalgalarıdır. Dolayısıyla telefon aktarıcıdır. Sözel ortamda bilgi kaynağı beyindir. Bu ortamda aktarıcı, hava (*channel*) vasıtasıyla aktarılan, çeşit çeşit ses basıncı üreten (*the signal*) ses mekanizmasıdır (Weaver 1963, 7). Bir kanal üzerinde aktarıma uygun bir sinyal üretmek için ileti üzerinde uygulaması olan, aktarıcıdır (Shannon, 1963, 33). İletişimdeki bu unsurun semantik rollerde daha çok araç rolüyle örtüştüğü söylenebilir.

Alıcı (*receiver*), aktarımın tersine çevrilmesinin türüdür. Aktarılan sinyalin

yeniden mesaja dönüşmesi ve bu mesajın hedefe yönlendirilmesidir. Yani Weaver'ın ifadesi ile “Ben seninle konuştuğumda, beynim bilgi kaynağıdır, senin beynin ise hedefdir (*destination*). Benim ses aygıtım aktarıcıyken senin kulak ve ilgili sinirlerin alıcısıdır.” (Weaver 1963, 8). Alıcı, aktarıcı tarafından yapılan olayın dönüştürümünü yapar. Bir tür, sinyalden iletiyi yeniden kurmadır (Shannon 1963, 34). Dil düzlemindeki **alıcı** ile yukarıda söz edilen matematiksel alıcı terimindeki alıcı (*receiver*) ve hedef (*destination*) arasında bir ayrım yapılmıştır. Alıcı matematiksel iletişim kuramında aktarılan bilgiyi kendi hesabına dönüştüren bir mekanizmadır. Yine de dilsel eylem açısından hitap edilen (*addressee*), alıcı (*receiver*) ve hedef (*destination*) arka plan bilgisi aynıdır. Terim açısından en uygun olanı, *alıcı* terimidir. Elbette gerek duyulan herhangi bir yerde, hitap edilen ve hedef arasındaki ayrım da yapılmalıdır. Alıcı kategorisi içerisinde bir diğer ayrım, dilsel eylemi pasif olarak alan edilgen alıcı (*receptor*) ve karşılıklı dilsel eyleme aktif olarak katılan etken alıcı (*interactor*) arasında yapılmalıdır (Vorlat vd. 1982, 3). Bu açıdan “*İmam, her Cuma cemaate vaazda bulunur, bir şeyler söyler*” tümcesinde *cemaat* dilsel eylemi pasif olarak alan edilgen alıcı iken, “*Ali onlarla birçok farklı konular hakkında konuştu*” tümcesinde *onlar* karşılıklı dilsel eyleme aktif olarak katılan etken alıcıdır. Göndericiden alıcıya bir bilgi aktarımında dilsel eylem sahnesinde farklı açılardan uygulamalar olabilir (Vorlat vd. 1982, 3).

Matematiksel iletişim dizgesindeki hedef (*destination*), iletinin aktarılacak istendiği kişi veya şey (Shannon 1963, 34) olması bakımından dilsel ortamda yine alıcının özel bir alt türü olan yararlanıcı (*beneficiary*) ile birleştirilebilir. Bu da konuşma eyleminin kimin uğruna yapıldığıyla ilgilidir.

Bilgi (*information*), kişi bir iletiyi seçtiğinde kişinin seçim özgürlüğünün ölçüsüdür. Eğer kişi iki alternatif iletiden birini seçmek zorunda kalırsa, oldukça temel bir durumla yüzleşir; bunlardan biri anlam yüklenmişken, diğeri büsbütün saçma

olabilir. Yine de bu ikisi bilgi (*information*) açısından denk sayılır. Bilgi kişinin bir iletiyi seçmesindeki özgürlük ölçüsüdür (Weaver 1963, 8-9). Dilsel olarak **ileti** (*message*) iletişim ortamında gönderici ve alıcı arasında gerçekleşen bilginin kendisidir. Bizim *söyleme* fiillerimizde ileti bir aktarım, iletişimin adlandırma boyutunu belirten biçim ve konusunu belirten içerik gibi özelliklere sahip olabilir.

İletin içerik bakımından bölünmesini oluşturan **konu** (*topic*) ile kişi dilsel eylem veya etkileşimin konusunu ifade edebilir. Konu dilsel eylemin belirli bir ögesinin mevzusu ya da konusudur (Vorlat vd. 1982, 3). Konu, üzerine konuşulan şey olup doğal olarak verilen bilgidir (*given information*) (Blake 2004, 205). Vorlat (1982) çalışmasında konu kavramı için *hakkında* (*about*), *üzerinde* (*on*) öbeğiyle kurulu yapılara işaret etmektedir. Tartışılan veya bahsi geçen bir şey konu olabilir. Bir tümcenin konusu, tümce tarafından ifade edilen önermenin ne hakkında olduğu ile ilgilidir.

Bundan başka konu veya iletiden ziyade bilginin değerlendirildiği ve iletişimsel değer taşımayan değerlendirme içerikli iletiler de vardır (Vorlat vd. 1982, 3). Bu değerlendirme *söyleme* fiilleri için söylenilen şeyin bilinip bilinmemesinin bir öneminin olmadığını göstererek bir değerlendirme sunar.

Kanal (*channel*), aktarıcıdan alıcıya sinyali taşımakta kullanılan ortamdır (Shannon 1963, 34). Dil düzleminde kanal konuşmada iletişimi sağlayan etmenin ne ile ve ne aracılığıyla olduğunu belirten bir kavramdır. “*Radyo ... söyledi*” tümcesinde gönderici ve kanal arasında birtakım belirsizlikler vardır. Burada *radyo*, kanal veya aktarıcı-gönderici (*transmitter-sender*) olarak düşünülebilir. “*Başkan, radyo üzerinden konuştu*” tümcesinde ise, kanal *radyo üzerinden* öbeği olacaktır (Vorlat vd. 1982, 4).

Kanal içinde iletinin taşındığı araçlar açısından daha özel ayrımlar yapılabilir. Bunlardan ilki **taşıyıcı** (*conveyor*), sözdizimsel olarak gönderici öge olan öznenin

yerini tutan ancak canlı olmayan durumlarda kendini gösterir. “*Makale bize bunu söylüyor*”, “*El ve kol hareketleri, kızgın olduğunu söylüyor*” tümcelerinde sözdizimsel olarak özne olan sırasıyla *makale* ile *el ve kol hareketleri* öğeleri iletişim dizgesinde taşıyıcı olarak yorumlanacaktır (Vorlat vd. 1982, 5).

İkincisi **kod** (*code*), dilin kendisidir. Dilin değişke ve diyalektleri olabilir. “*Bizimle güzel Türkçeyle konuştu*”. Bu etmen tarz (*manner*) kategorisiyle iç içe geçmiş olabilir: “(*Almancayı*) *Türk aksanıyla konuşan birisiydi*” bu tümcede parantez içindeki unsur konuşulan değişkenin bir diyalekt değil, ölçünlü Almancaya göre konumlanmış, Alman dili içindeki konuşma tarzını ifade eder (Vorlat vd. 1982, 5).

1.1.7.5.8. Alan Teorisi ve Çerçeve Semantiği Arasındaki Fark

Alan teorisinde sözlükçe bir dizi sözlüksel dizilere bölünebilir. Dolayısıyla sözlükçe çerçeve kavramıyla uygunluğa sahip olup, çerçeveye ilgili sözlüksel diziler karşılıklı olarak tanımlanma ilişkileri içerisindeki sözlük birimleri içerecektir (Gawron 2011, 675).

Türkçe açısından *ayaz*, *soğuk*, *serin*, *ılık*, *sıcak* sözcükleri sözlükçe içerisinde kendilerine ait bir alan oluştururlar ve bu *ısı* sözlüksel alanı olarak adlandırılabilir. Bu alan aynı zaman da *ısı* çerçevesini de oluşturacaktır. Bu açıdan iki yaklaşım arasında bir uygunlaşma söz konusu gibi görünüyorsa da sözcüklerin tanımlanmasında ayrım vardır. Sözlüksel alan teorisine göre sözcüklerin anlamını sınırlayan aynı alan içindeki diğer sözcüklerle kurulan ilişki ve sözcüğün diğerlerine olan bağımlılığıdır. Buna göre sözlüksel dizi içerisindeki bir sözcüğün varlığı veya yokluğu dizi içindeki diğer sözcüklerin değerini değiştirecektir. Yukarıdaki örnekteki gibi beşli bir diziye ısıyla ilişkili olarak birden beşe kadar değer verildiği düşünüldüğünde, soldan sağa doğru ısıda bir artış görünecektir. Diğer yandan bu sözlüksel alan dizisinden *ayaz* sözcüğünün bulunmaması önceki durumda ifade edilen ısı değerinin dörtlü dizide değiştiği bir değer,

dolayısıyla tanım kazanacaktır.

Çerçeve semantiğinde ise *ısı* çerçevesi olarak nitelendirilebileceğimiz çerçeve birimleri aynı bir olay, durum veya aksiyomun farklı yönlerini yansıtan dilsel birimlerdir. Çerçeve yaklaşımında adların incelenmesinde Fillmore'un prototip yaklaşımını kullandığı söylenebilir. Örneğin aynı kategoride değerlendirdiğimizde *ayaz* sert esen bir yel gerektirirken, *soğuk* için buna çoğu zaman gerek yoktur. Yine *ayaz* günün belli bir zamamına ait bölümüne daha çok sınırlanmış gibi görünürken, *soğuk* günlük dilimin herhangi bir zamanında olabilir. Bu gibi arka plan kavraması ya da kategorinin prototiplik özelliğine uzaklık veya yakınlık çerçeve birimlerinin tanımlanmasında kullanılır.

Birbiriyle yakından ilgili gibi görünen bu iki semantik yaklaşım arasındaki ayrım, alan teorisindeki sözcüklerin aynı bir alan içerisindeki sözcüklerin tanımlanması ile aynı alan içerisindeki komşu bir sözcüğün birbirleriyle olan ilişkisi, bağı ve karşıtlığı temeline dayanırken, çerçeve semantiğinde sözcükler kavramsal temeller dâhilinde arka plan çerçeveleri içerisindeki ilişkiler temeline dayanır (Croft ve Cruse 2004, 10; Petruck 3). Alan teorisi ve Çerçeve Semantiği arasındaki bir diğer fark, aynı bir leksikal alan içindeki birimlerin anlaşılmasını gerektiren şey sözcüğün alan içindeki yerinin konuşur farkındalığı olduğundan konuşur ya da yorumlayıcının bilinçlilik durumudur (Fillmore 1985, 227-228).

1.2. Söyleme Fiillerine Pragmatik Açıdan Bakış

Pragmatik, bir konuşur ya da yazarca iletişime geçirilen ve bir dinleyici ya da okuyucu tarafından yorumlanan anlamın, yani konuşucu anlamının incelenmesidir. Bu alandaki bir anlamın incelenmesi, insanların belirli bir bağlamda ne anlattığını ve söylenilen şeyi bağlamın nasıl etkilediğini içerecektir. Buna göre pragmatik anlamın

yere, zamana, koşullara göre bağlamsal anlamının çıkarılması; dolayısıyla konuşurun amaçladığı anlamın yorumuna ulaşmak için söylenilen şeyle ilgili dinleyicinin çıkarımları nasıl yaptığının incelenmesidir. Bu bakımdan, söylenilen şeyden çok daha fazlasının iletişimde nasıl aktarıldığını araştırır (Yule 1996, 3).

Dilin iletişim ortamındaki kullanımına odaklanan pragmatiği açıklamak için Leech paradigmalar sunmuştur. Teori ile eşanamlı değil, fakat daha genel bir terim olarak *paradigma* ile anlatmak istediği bir konunun sınırları ve doğası, konunun alışma yöntemiyle ilgili yapılan ve teoriye alınan biçimleri belirleyen bir dizi arka plan varsayımlarıdır. Örneğin Üretici Gramer için bu paradigma, ‘dil’in zihnî bir olgu olduğu; bu olgunun belirli bir düzene göre uygulanan kuralların algoritmik belirtilmeler aracılığıyla çalışılması gerektiği, böyle bir teori için verinin önsezi aracılığıyla bulunabileceği, dillerin tümce dizilerinden oluştuğu’ türünden varsayımlar dizisidir (Leech 1983, 3). Leech’in dilin soyut biçimsel dizgesi olan gramer ve dil kullanım ilkeleri olan pragmatik arasında geliştirdiği paradigmalar şu şekildedir:

- a. Bir tümcenin semantik temsili, tümcenin pragmatik yorumundan ayrıdır.
- b. Semantik, kural yönetimli (*grammatical*); pragmatik, ilke güdümlüdür (*rhetorical*).
- c. Gramerin kuralları özünde alışıl gelmiştir; pragmatiğin ilkeleri ise geleneksel hedefler açısından güdülenir.
- d. Pragmatik, bir sözcenin gramatikal anlamını sözcenin pragmatik gücüyle ilişkilendirir.
- e. Gramatikal denklikler haritalanarak tanımlanırken; pragmatik denklikler sorun ve özümüleriyle tanımlanır.
- f. Gramatikal açıklamalar öncelikli olarak biçimseldir; pragmatik açıklamalar ise

işlevseldir.

g. Gramer düşünsel, pragmatik metin ve kişiler arasıdır.

h. Gramer, kategorileri belirlilik ve ayırım açısından tanımlayabilirken, pragmatik belirsiz ve sürekli değerler açısından tanımlayabilir (Leech 1983, 5).

İki alan da her ne kadar anlamla ilgileniyorsa da pragmatikte anlam dil kullanıcısına göre tanımlanır. Dilin kullanımındaki anlamı, dil kullanıcısının yaptığı seçimlere, yapılan seçimleri belirleyen dil dışı koşullara, iletişim sırasında ifade edilenden başka ima veya sezdirimlerin çıkarımsamalarına odaklanır. Dil kullanıcısı her iletişim anında seçimler yapar. Bu seçimlerin dile yansması gramerin herhangi bir düzleminde; sözcük, biçimbirim seçimi gibi kendisine yer bulabilir. Bu seçimleri belirleyen koşullar da yine dilin gerçekleştiği sosyal bir ortama gönderimde bulunur. O hâlde dilsel seçimlerin yapılmasında iki ayrı düzlemle karşı karşıya olduğumuz görülecektir.

Leech dilin iletişimsel kullanımının genel şartlarını ayırt etmek için genel pragmatik (*general pragmatics*) olarak bir üst terim kullanır. Toplumsal ortamın dilsel seçimler üzerindeki etkisi sosyo-pragmatik (*socio-pragmatics*) alanına girer ve pragmatik okumalar sosyolojik çıkarımlara dayanırken, dilsel düzeyde yapılan seçimler pragma-linguistik (*pragmalinguistics*) alanına girer (Leech 1983, 11). Bu iki alt alan arasındaki ayırım, pragmatik çalışmalarında iletişimin ele alınacağı açıya göre biçimlenir.

Pragmatikğin dili inceleme alanı farklı farklı açılardan ele alınacak başlıklar hâlinde yapılabilir. Bunlardan en çok bilinenleri gösterim (*deixis*), gönderim ve çıkarım (*reference and inference*), ön varsayma ve gerektirim (*presupposition and entailment*), nezaket (*politeness*), söz edimleri (*speech act*), iş birliği ilkesi ve sezdirim (*cooperation*

principle and implicature) gibi konulardır. Bizim söyleme fiillerine pragmatik bir açıdan uygulayacağımız yöntemler çoğunlukla söz edimleri, iş-birliği ilkesi ve sezdirim olmakla birlikte sosyo-pragmatik konularına giren dilin toplumsal boyut açısından kullanımları da ortaya çıktıkları yerlerde değerlendirilecektir. İncelenen metinlerin içeriği gereği tamamının pragmatik bir incelemesinin yapılmasında kimi kısıtlıklar olduğu da unutulmamalıdır.

1.2.1. Gösterim

Dildeki ifadelerin gerçeklikle ilişkisi iki türdür. Semantiğin alanına giren ilki, *camî; din, refah; sosyal düzey, barış; toplum etkileşimi* gibi alanlarındaki gerçekliğe gönderimde bulunur. Pragmatik alanına giren ikincisi gerçekliği çevreleyen bir sözün konumlanmasıyla ilgilidir (Verschueren 1999, 18). Pragmatikteki bu gösterim ilişkisinde doğrudan ve bağımsız olarak sözcük ile ifade ettiği şey arasındaki bağıntının kurulması tamamen dilseldir. Yani gösterim işi zaman, mekân ve olaylarda noktaları işaretleme (*pointing*) ile sağlanır. Bunlar, zamirler, yer ve zaman gösterimleri ve işaretleyicilerdir. Türkçe için örnek verirse; *bu, şu, sen, biz, yarın, o, dün* vb. gösterim ifadeleridir. Pragmatik açıdan bu sözcüklerin ifade ettiği şeylerin bilinmesi ve yorumlanması aynı bağlamı paylaşan konuşan ve dinleyene bağlıdır (Yule 1996, 9: Huang 2007, 132).

1.2.2. Gönderim ve Çıkarım

Gönderim (*reference*) konuşur ya da yazar, dinler ya da okura bir şeyleri tanımlama olanağı sunduğu dilsel biçimler kullanır. Bunlar özel ad, zamir, belgisiz sıfatlardan oluşan öbekler olabilir. Bunların kullanılması konuşurun dinleyicinin hâli hazırda bildiğini varsaydığı şeylere dayanır. Gönderim dil kullanımında konuşurun amacı ve konuşurun inançları arasında bir bağıntı kurulmasıdır. Doğru ve yerinde bir gönderimin gerçekleşmesi dinleyicinin çıkarım (*inference*) yapmasını ve gönderimi fark

etmesini gerekli kılar. Gönderme ifadelerinde sözcük ve oluşum arasında doğrudan bir bağ olmadığı için çıkarım yapılmasında konuşan ve dinleyen arasında birbirlerinin zihninde olan şeyle ilgili düşünebilme rolüne sahip olmaları gereklidir (Yule 1996, 17-18).

9. *Bir kalem aldım ve **onları** kalemlige koydum.*

Örnekte ‘onları’ biçiminin ifade ettiği şey bir önceki tümcedeki *kalemler*dir. Bu konuşur tarafından yapılan bir gönderimken dinleyicinin gönderimde bulunduğu nesnenin kalem olduğunu anlaması bir çıkarımdır.

10. *Ayşe fakir, **ama** gururludur.*

Bu tümcedeki *ama* biçimbirimi fakir bir kimsenin gurursuz olacağı sezdirimine olanak veren bir çıkarımdır. Yani *ama* biçimbirimi ile ilk tümcedeki önermenin mantıksal çıkarımını tersine çevirir.

1.2.3. Ön Varsayma ve Gerektirim

Bir iletişim ortamında konuşur dile getirdikleriyle ilgili olarak sürekli bir bilgi barındırır. Konuşurun aktarma ortamındaki bilgisi daima dile gelmez ve bu da dinleyici tarafından bilinir. Bu tarzda ifade edilmeyen bilginin sonuç olarak iletişimde söylenmeyen şeyin bir parçası olarak düşünülebilir (Yule 1996, 25). Ön varsayma (*presupposition*) ve gerektirim (*entailment*) bu bilginin iki türünü temsil eder ve daha çok mantıksal çerçevede bir çözümlemedir. Ön varsayma, bir ifadenin altında yatan (Mey 1993, 28) konuşurun bir sözce üretiminden önce varsaydığı durumdur (Yule 1996, 25). Temel işlevi tümcenin uygun bir kullanımının ön şartı olarak hareket etmesidir (Huang 2007, 65). Gerektirim ise sözcede ileri sürülen şeyden mantıksal olarak çıkarılan şeydir (Yule 1996, 25). Yani ileri sürülen şeyin sonucu olan şeydir.

11. *Ali pazardan elma aldı.*

Sözcenin ön varsayımı konuşucuya aittir, ancak gerektirimleri sözcenin kendisiyle ilgilidir. Bu tümcede bir ön varsayım olarak aşağıda 12.'deki tümce yargısını yapar ve konuşur Ali diye bir kimsenin olduğu ve onun parasının olduğu ön varsayım bilgisine sahiptir.

12. (11) >> *Ali'nin parası vardır.*

Gerektirim incelemesi ise 11.'daki tümcenin mantıksal çıkarımlarından oluşur. Bunlar şu şekildedir:

13. *Biri pazardan elma aldı.*

14. *Ali bir yerden elma aldı.*

15. *Ali bir yerden bir şeyler aldı.*

1.2.4. İş Birliği İlkesi ve Sezdirim

En az iki kişi arasında gerçekleşen, durağan olmayıp karşılıklı konuşmaya dayanan iletişim sürecinde, birinin diğerine bir şey anlatmaya çalışması, anlatılanın karşıdaki kişi tarafından algılanması ve çözümlenmesi gerçekleşir. Ardından aynı döngüyü önce iletiyi alanın gerçekleştirdiği durumlarda, anlatılmak istenenin doğrudan yapılmadığı durumlarla karşılaşırız. Konuşmaya dayalı iletişimin nasıl başarıyla gerçekleştiğini, söylenilenin ötesindeki anlatılmak istenen anlamın ne tür yollarla gerçekleştiğini ve anlatılmak istenenin konuşur ve dinler arasında nasıl bir iş birliği ile ve bu iş birliğini sağlayan ilkeler çevresinde gelişmiş olduğuna dair pragmatik bir kuram Grice'in adıyla anılır. Yani sözcenin, semantik anlamına koşut olarak ileri sürülebilecek pragmatik gücü arasındaki ayrım Grice'in çıkış noktasıdır denilebilir.

Kuramsal olarak söyleyecek olursak Grice'in anlam (*meaning*) ve iletişim

(communication) üzerine iki kuramı vardır: doğal olmayan anlam (*non-natural meaning*) ve karşılıklı konuşmaya dayalı sezdirim (*conversational implicature*) kavrayışlarıdır.

Bir iletişim ortamında konuşur ve dinleyici, yazar, okur arasında gerçekleşen konuşmanın söylenilenden başka bir anlam ifade etmesi durumu üzerine odaklanan Grice'in doğal olmayan anlam teorisini şu biçimde açıklayabiliriz:

Konuşur dinlere ancak ve ancak konuşur isterse bir şey sözceleyerek önermeyi (doğal olmayan anlamda) bir şey anlatmaya çalışırken;

- a. Dinleyicinin önermeyi düşünmesi,
- b. Dinleyicinin, konuşurun a.'da amaçladığı şeyin farkına varması,
- c. Dinleyicinin, konuşurun a.'da amaçladığının farkına varması sonucu, dinlerin önermeyi düşünmesine temel neden olması (Huang 2007, 24) süreçleriyle işler.

Doğal olmayan anlamın temeli olan bu tanımlama amaçlanmış olanın farkına varılmasının istenmesinin bir yönelimi ve dış dünyadaki doğal anlam ve doğal olmayan anlam (sözcenin dilsel anlamı; gücü) arasındaki bağıntısının vurgulanmasıdır. Böylece konuşurca anlatılmak istenen anlamın amacının, dinler tarafından farkına varılması konusu olduğu görülür (Huang 2007, 24).

Grice'in odak noktası konuşurun X'i söyleyip X'ten başka bir anlamı anlatmaya çalışması ve dinlerin de bunu anlamasıdır. Grice bir sözcenin söylenen anlamı (*said meaning; its sense*) ve bir sözcenin sezdirimsel anlamı (*implicated force; its force*) arasındaki ayrıma dikkat çekmesiyle (Leech 1980, 12), anlatıcının dediğinden başka bir şey anlatmasının söz konusu olduğu durumlarda, söylenenden daha fazlası ya da başka bir deyişle söylenenin ötesinde başka bir şey anlatmaya çalışılır (Aysever 2001, 152).

Böyle süreçleri açıklamak için Grice'in ikinci kuramı; karşılıklı konuşmaya dayalı iletişim sezdirimleri (*conversational implicature*) kuramıdır. Levinson, Grice'in

sezdirimini, dilin yapısı üzerinde etkiye sahip olan dilsel olgunun pragmatik açıklamasının gücü olarak görür ve gerçekte söylenilen şeyden çok daha fazlasının nasıl ifade edilebileceğinin açıklayıcı niteliklere sahip olduğunu belirtir (Levinson 1983, 97).

Grice'in doğal olmayan anlamın üzerine kurulduğu görülen karşılıklı konuşmaya dayalı kuramı, iletilmesi amaçlanan bilginin bir uzlaşım ve alışlagelmiş bir aracın yokluğunda karşılıklı konuşmaya dayalı iletişimde anlaşmanın nasıl başarılabilirdiği üzerinde de temellenir (Levinson 1983, 101). Yani doğal olmayan bir anlamın söylenenden başkasını anlatmanın nasıl üstesinden geldiği ve bunun iletişimdeki kişilerce nasıl sürdürüldüğü sorundur.

Sohbet (karşılıklı konuşma) ilkeleri, iş birliği ilkesine uygun olarak karşılıklı konuşmaya dayalı sohbete kılavuzluk ettiği varsayılan bir dizi sohbet yasalarına (*maxims of conversation*) dayanan iletişimsel mantık dizgesi önerir (Verschueren 1999, 32). İş birliği ilkesi konuşan ve dinleyen arasında onay bulmuş ve konuşma eyleminin başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesine dönük karşılıklı alt yasalardan oluşmuştur.

I. Konuşmaya dayalı sohbet ilkesi: İletişimsel katkınızı, konuşma etkileşimine geçtiğiniz konuşma değişiminin kabul görülen yönelimi ve amacı tarafından gerçekleştiği aşamada gerektiği kadarınca yapın (Huang 2007, 25).

II. Alt yasalar (*Maxims*)

a. Nicelik yasası; bilgilendiricilik (*Maxim of Quantity; informativeness*): doğru miktarda bilgi ver.

(1) Konuşmaya katkı, tarafı olduğun söz alışverişinin o anki amaçlarının gerektirdiği ölçüde bilgilendirici olsun. Gerekenden az şeyi söyleme.

(2) Konuşmaya katkı gerektiğinden fazla bilgilendirici olmasın. Gerekenden çok şeyi söyleme.

b. Nitelik yasaları; doğruculuk (*Maxim of Quality; truthfulness*): Katkınızdan doğru olanı yapmaya çalışın.

(1) Yanlış olduğuna inandığınız şeyi söyleme.

(2) Elinde yeterli kanıtı olmayan şeyi söyleme.

c. İlgı yasası; ilgililik (*Maxim of relation; relevance*): Konuşmanın ilgili olması durumu.

(1). Konuşmaya katkı ilgisiz olmasın. Konuşmaya katkı (yanıt) soruyla ilgili olsun.

d. Tutum yasası; belirginlik (*Maxim of manner; clarity*): Konuşmada açık ve belli ol.

(1) İfadenin bulanıklığından kaçın (*obscurity*).

(2) Belirsizlikten kaçın (*ambiguity*).

(3) Kısa konuş, gereksiz yere sözü uzatmaktan kaçın (*brief*).

(4) Düzenli konuş (*orderly*) (Leech 1980, 11-12; Leech 1983, 8; Aysever 1994, 63-64; Verschueren 1999, 32).

Karşılıklı konuşmaya dayalı sohbet sezdirim teorisinde dilin iletişimdeki doğal etkileşimi başarması için en iyi oranda bir yeterlilikle kullanım yolunu belirleyen temel ilkelerin olduğu varsayılır (Huang 2007, 25). Grice'in iletişim anında alt yasaları kapsayan ilkelerinin gözetilmesi başarılı bir iletişimi sağlamaktadır. Ancak incelemenin esas kaynağı bu ilkelerin gözetilmediği durumlardır. İlkeye bağlı alt yasalardan herhangi birinin gözetilmediği sırada anlatılmak istenenin başarılı bir biçimde taşınamayacağı düşünülebilir. Ancak konuşmaya dayalı iletişimdeki karşılıklı konuşmada böylesi ilkeleri gözetmeden yanıt veren bir kişi yine de karşısındakinin neyi

anlaması gerektiğini bilecektir. Bu da bize kişilerin iş birliği durumunda olduğunu gösteren önemli bir ayrıntıdır. Dolayısıyla ilke gözetilmeksizin verilen bir yanıtın çıkarımsanan sezdirim, iş birliği ilkesinin korunmasının kanıtı olacaktır.

Şöyle bir örnek bize, nitelik (*quality*) yasaının konuşurun bilincinde olduğunu gösterecektir;

16. *Bildiğim kadarıyla onlar evlendi.*

17. *Yanılabilirim, fakat parmaklarında nikâh yüzüğünü gördüğümü düşünüyorum.*

18. *Emin olmamakla birlikte gizli bir tören yapıldığını duydum.*

19. *Bu adamın onsuz yaşayamayacağını düşünüyorum.* (Yule 1996, 38)

Örnek tümcelerde geçen konuşurun konuyu belirli açılardan sakınması tam olarak emin olmadığı bir bilgiyi aktardığını bize gösterir. Yani bu sakınımlar konuşurun nitelik yasaının farkındalığında sözcelenmiştir.

20. *Ali: Süt ve ekmek aldın mı?*

21. *Veli: Sütü aldım.*

Örnek konuşma parçasında Ali'nin birden fazla şeyin alınmasını istediğini, fakat Veli'nin denilenlerden yalnızca sütü aldığını çıkarabiliriz. Veli'nin yanıtı nicelik yasaını çiğner görünmektedir. Ali ise Veli'nin iş birliği içinde olduğunu ve fakat bu yasanın bütünüyle bilincinde olmadığını varsaymak zorundadır. Zira yasanın bilincinde olunması Veli'nin “*sütü aldım, (ama) ekmeği almadım” biçiminde bir sözceyi üretmesini gerektirecektir. Veli'nin bilinçsiz olarak nicelik yasaını çiğnemesi Ali için bir sezdirim doğurur. Bu sezdirim bilgi verilmeden dahi Veli'nin ekmeği almadığı sonucuna ulaştırır. Böylece Veli konuşmaya dayalı iletişimsel sezdirim aracılığıyla

söylenenden çok daha fazlasını aktarmış olacaktır (Yule 1996, 40).

22. Oya: *Sodanı neli istersin?*

23. Hasan: *Soda sodadır.*

Örnekte Hasan'ın yanıtının herhangi bir iletişimsel değer taşımadığı ilk bakışta düşünülebilir. Yine de Oya'nın bu yanıtı anladığı şey büyük olasılıkla 'sade soda' olacaktır. Hasan'ın nicelik yasasını çiğnemiş olmasına karşın, Oya'nın böyle bir sezdirimi çıkarsaması en azından kendisinin sürdürmekte devam ettiği iş birliği ilkesini en az bir düzeyde yasaya uygulamasının göstergesidir. Çünkü Oya *sade soda* çıkarımıyla iletişimin başarısızlığa uğramasını engellemiştir. Bunu Hasan'ın yanıtındaki sezdirim aracı olan nicelik yasasının çiğnenmesiyle yapmıştır.

24. Ayşe: *Saat kaç?*

25. Ali: *Güneş batmak üzere.*

Yukarıdaki konuşma sırasında Ayşe'nin sorduğu soru ile Ali'nin verdiği yanıt arasında iletişimsel bir değer olmadığı sanılabilir. Çünkü sorulan soruya yönelik yanıt doğrudan ilgili değildir ve eğer iş birliği gerçekleştirilmezse konuşma kesilebilir. Ancak Ali'nin yanıtı bütünü anlamsız ve iletişim değeri olarak boş da değildir. Ayşe, Ali'nin iletişim hâlinde olduğunu, söylenenden başka bir anlam taşıdığını yine bu yanıtı çıkaracaktır. Dolayısıyla Ali'nin yanıtında söylenilenden çok daha fazlası olmak zorundadır.

Ayşe: *Saat kaç? (Eğer mümkünse, yirmi dört saatlik bir zaman dilimi olarak var olan ana dair zamanın ne olduğunu bana söyleyebilir misin?)* Ali: *Güneş batmak üzere. (Şu andaki zamanın tam olarak kaç olduğunu bilmiyorum, fakat zamanı tam olarak belirleyemesem de güneşin konumuna göre yaklaşık zamanı kestirmende*

*yardımcı olabilirim)*²

Bu açıklamalar dikkate alınıp iletişim bu boyutta değerlendirildiğinde Ali'nin iletişime kattığı ilgi yasasıyla birlikte en belirgin olan nitelik yasası göstermektedir ki, Ayşe'nin sorduğu sorunun yanıtını bilmese de yaklaşık zamanın sezdirilmesine yardımcı olacak olan soruyla dolaylı olarak ilişkili başka bir yanıt vermektedir. Ayşe'nin bu yanıttan aldığı bilgi konuşurla iş birliği ilkesinin farkında olduğunu gösterir.

İş birliği ilkesinin sözcenin içlem (*sense*) ve gücü (*force*) arasındaki ilişkiyi anlamamıza izin verirken ifade edilen şeyin aktarılmasında insanların neden dolaylı bir yöntemi seçtiğine yanıt vermediğine değinen Leech, bu dolaylı yolun -sezdirimin- toplumsal ve psikolojik yaklaşımlardan yola çıkarak nezaket kavramının önemine değinir ve iş birliği ilkesine koştur olarak nezaket ilkesini geliştirir (Leech 1983, 79).

Leech'in iş birliği ilkesinin yasalarının kullanımında ya da daha çok kullanılmadığı durumlardaki sezdirimleri güdüleyen nezaket olgusu olduğunu şöyle açıklar;

26. A: *Hepimiz Ayşe ve Fatma'yı özleyeceğiz, ya sen?*

27. B: *Evet, hepimiz Fatma'yı özleyeceğiz.*

+> B konuşuru Fatma'yı özleyecek. ~+> B Ayşe'yi özlemeyecek.

B konuşurunun nicelik yasasını ihmal etmesinin arkasındaki temel neden yalnızca söylenilenden başka bir şeyi mi ifade eder? Bu noktada Leech'in vardığı sonuç B konuşurunun üçüncü bir kişiye çok daha kaba olması durumunda, çok daha fazla bilgilendirici olabileceğidir. Bu nedenle B konuşuru nezaket ilkesini gözetmesi gerekli bilgiyi bastırmasına yol açar (Leech 1983, 81). Yani B'deki konuşur yalnızca Fatma'yı

² Örnekteki açıklamalar Türkçeye uyarlanırken Levinson 1983, 97-98'deki örnekten yola çıkılmıştır.

özleyeceğiz derken aslında kendisinin Ayşe’yi özlemeyeceğini söylememesinin nedenini Leech B’deki konuşurun nezaket göstergesinin işareti olarak görmesidir.

28. Anne: *Biri pastanın üzerindeki kremayı yemiş*

29. Çocuk: *Ben değildim.*

İlgi (*relation*) yasası temelindeki Leech’in bu örneği Anne’nin pastayı yiyenin emin olmamakla birlikte çocuğu olduğundan kuşkulması, fakat soruyu doğrudan bir suçlama olmaksızın yöneltmesi durumu söz konusudur. Çocuğun yanıtı ise annenin sezdiriminden elde edilen şeye yönelik verilmiş bir yanıttır. Burada annenin sezdirimini güdüleyen şey ise nezakettir. Yani örneklerde sunulan; “biz Ayşe’yi özlemeyeceğiz” ve “sen pastanın üzerindeki kremayı yedin” kanıları, aslında konuşurun gerçek inançları arkasına gizlenen ve inandığının nezaket uğruna bastırılması, aradaki iletişimin sürdürülmesinin istenmesinden kaynaklanmaktadır (Leech 1983, 81).

1.2.5. Söylem, Kültür ve Sosyo-pragmatik

Konuşmaya özgü bir iletişim, iki veya daha fazla katılanın yer aldığı, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunan ve üretilen bir kodun diğeri tarafından çözülürken aynı sürecin devinimsel olarak karşılıklı olarak yinelenmesidir. Gerek yazılı gerek sözlü olsun her bir iletişim dış dünyanın çevrelediği ve belirli dilsel topluluklar arasında gerçekleşir. Konuşurlar iletişim anında söylenmek istenen şeyin içeriğini ve yapısını örgütler ve bilginin aktarımında bağdaşıklık (*coherence*) ve ardışıklığa (*sequential*) önem gösterirken, artık geri bildirim sağlanamayacak yazılı bir metinde, metinlerin düzenlenmesinde çok daha açık yapısal düzeneklere dayanmak zorunda kalırlar. Dolayısıyla konuşur veya yazar sosyal etkileşimde yer alan dili kişiler-arası işlevde kullanarak gözden geçirmesinin yanı sıra, iyi biçimlendirilmiş uygun bir metin gibi metinsel işlevini de göz önünde bulundurarak uygun bir yolla deneyim ve düşüncenin

temsil edilmesi gibi dūşūnsel iřlevini hesaba katacaktır. İřte sōylenilen ve yazılan řeylerin iřlev ve biřimlerinin bōyle geniř bir yelpazede ele alınması sōylem řōzūmlemesidir (Yule 1996, 83).

Bu kapsamda incelenen bir şalışma yukarıda Leech'in sınırlarını řizdiēi sosyo-pragmatiēin konusunu oluşturacaktır. Dolayısıyla toplumdilbilimin konularıyla yakından ilgili olması kaşınılmazdır. Dili bir dizge ve bu dizgenin soyut kurallarından oluşan kurala baēlı dil teorisi yaklaşımına gōre dil belirli soyut kurallardan oluşmuş ve zihnin ūrūnū olarak ele alınan yalıtılmış bir olgu olarak dili temele alması; dilin toplumsal, psikolojik veya kūltūrel etkilerden soyutlanmış olarak incelenmesi anlamına gelecektir.

Toplumsal aēıdan dilin incelenmesini Gumperz (1972) řōyle anlatır; dil her ne kadar baēımsız olsa da būtūnūyle toplumsal řevreden soyutlanamaz. Dil fiziksel řevre, kūltūr, mitler gibi toplumsal kategorilerle birlikte dıř dūnyanın birer parçasıdır. Toplumsal kategorilere ūzgū bilgi, dil aracılıēıyla elde edilebildiēinden bilginin alıcı ve gōnderici aēısından algılanmalarını gerekli kılar. Algının oluřması ise aynı kūltūrū paylařan kiřiler arasında var olabilir. Bir konuřma ortamını ya da yazılı bir metni būsbūtūn toplumsal kořullar yōnetmez; iletiřimde ilk olarak konuřur kendi kiřisel tarihi ve kūltūrel arka planı ıřıēında dıř řevreden uyarıcıları alır, bunlar aracılıēıyla řevresel uyarılar arasından deēerlendirme ve seēimler yapar, sonrasında konuřur var olan duruma gōre uygulamaya koyduēu normlar ūzerine karar verir. Bu normlar var olan iletiřim seēenekleri arasından yaptıēı seēimi belirler. Bir iletiřimden ūnce konuřurca ūnceden gerēekleřtirilen algısal ipuēları ve arka plan bilgisi dilsel seēimlerin belirlenmesinde ūnemlidir. Bir konuřma ortamının řevresel olgularının sınırlamaları olabilir; dolayısıyla konuřur ūncelikli olarak řevresini tarar, amaca gōre seēimler yapar (Gumperz 1972, 14-16). Yapılan seēimler daha řok fiziksel řevre, yař, toplumsal

katmanlaşma, cinsiyet, kültür ve arka plan bilgisi türünden toplumsal olgular üzerinden dil kullanımını etkileyen kullanımlardır.

Sosyo-pragmatik olarak yapılacak böyle bir inceleme yazılan ve söylenenin ötesinde, karşılıklı iletişim ve etkileşimin sosyal boyutlarına odaklanır. Konuşurun veya yazarın inanç ve beklentileri gibi psikolojik kavramlar üzerinden zihninde olan şeylere dikkat çeker. Metinde sunulan veya etkileşimde bulunulan biçiminin ötesine geçmeye çalışır (Yule 1996, 84). Tüm bu açıklamalar ışığında sosyo-pragmatiği örnekler üzerinden belli özellikleriyle aşağıdaki gibi açıklayabiliriz.

Günlük hayat içerisinde saatin kaç olduğunu ve üzerimizde saat olmadığı ve civardaki kimselerce saatin kaç olduğu sorusunun sorulduğu anı düşündüğümüzde, soruyu sormadan önce hiç tanımadığımız kimseye seslenme biçimimiz ve sorumuz sosyal boyutta biçimlenecektir. Soru sorulmadan önce, kişi karşısındakine uygun belirlediği ölçütlere göre seslenme ünlemi ve sorusunu belirleyebilecektir. Yani sosyal ortam, farklı söylem örüntülerini şekillendirecektir. Örneğin; yoldan geçen birine bu soru sorulurken tanınmayan bir kişi varsayımı temelinde seslenme ünlemi olarak kullanılabilecek farklı sözce seçimleri; *afedersiniz!*, *bakar mısınız!*, *pardon!*, *hop birader!*, *dayı!* olabilir.

Seslenmede görülen farklı seçim, konuşurun karşısındaki kişiyi toplumsal olarak değerlendirmesinin; yaş, cinsiyet, güç, saygınlık, yakınlık gibi sosyal olgulara bağlı olarak yaptığı seçimi gösterebilir.

Kültürel bilginin çıkarsanması toplulukta paylaşılan ortak değerler çevresinde gelişir. Örneğin aşağıdaki tümceden yapılacak çıkarımlar toplumsal boyut taşıyabilir.

“Biri kadın bir diğeri erkek olmak üzere meydana gelen kazada sürücünün fren yerine gaza basması sonucu bir kişi öldü.”

Bir kaza haberi olduğu varsayılan bu tümceyi, aynı kültürü paylaşan kişiler ölen kişinin kadın mı yoksa erkek mi olduğu çıkarımında bulunmak için kendiliğinden bir çözümleme sürecinde bulunduklarında; ölen kişinin erkek olduğu çıkarımının yapılması kültürel bir olgunun devreye sokulmasının sonucudur.

Fiziksel çevre toplumdilbilim yaklaşımlarıyla büyük oranda ölçüşür. Bu dilin kullanım alanlarını örneklendiren ve seçimi buna göre belirleyen bir yapıdır.

1.2.6. Nezaket

Dil kullanımının sosyal ve psikolojik boyutuyla yakından ilgili bir kavram olan nezaket (*politeness*) belirli bir kültüre özgü olarak gelişir. Söylenen ve yapılanların toplumsal bir bağlamda gerçekleştiği göz önüne alınırsa nezaket kullanımlarında etken olan yakınlık (*closeness*) ve uzaklık (*distance*) önemli kavramlar olup dış etmenleri oluşturarak güç (*power*), yaş (*age*) türünden olgulara dayanmasıyla konuşmayı biçimlendiren göreceli toplumsal statüleri içerir (Yule 1996, 59).

Nezaket'in pragmatik olarak incelenmesinde Levinson'un (1983) öne çıkardığı kavram yüz (*face*) anlayışıdır. Bir kimsenin kendi toplumsal yansıması olarak yüz, kişiye ait olan sosyal ve duygusal benlik algısının başka kimselerce fark edilmesinin umulması ve diğer kişinin yüzünün farkındalığını göstermesinde kullanılan bir araç olarak tanımlanır. Bu bağlamda nezaket sosyal yakınlık ve uzaklık durumlarında hayata geçirilebilir (Yule 1996, 60). Konuşma anında bireyler ancak yüzlerinin sürdürülmesinin iş birliği sonucunda başarılı bir etkileşim gerçekleştirebilir, yani her birey kendi yüzünü sürdürdüğü oranda etkileşimi gerçekleştirir.

Yüz kavramı Brown ve Levinson'un nezaket modelinde oldukça önemli bir kavramdır. Kavramın içsel boyutu, tehdit hâlinde insanların yüzlerini savunması, diğer yüzlere gözdağı verilmesi için kendi yüzünün korunması beklenileceğinden kişinin

yüzü, varlığını sürdüren bir başka kişiye bağımlıdır (Brown ve Levinson 1978, 61).

Kişinin yüzüne dönük olarak tehdit unsurunun artması veya azalmasına göre kişinin beş ayrı nezaket stratejisinden birini seçmesi Brown ve Levinson modelinin odak noktasıdır (Leech 2014, 33). Bu hâlde doğrudan doğruya ve açıkça sözcelenen bir sözcede tehdit en yüksek orandan tehdit algılamasının bulunmadığı bir düzeye kadar iner.

Hiçbir düzeltme yapılmaksızın açıkça ifadede; *Beni durakta indir!* Açıkça söylenilenin biraz düzeltilmesiyle, olumlu nezaket; *beni durakta indirir misin:* olumsuz nezaket; *beni durakta indir(e)mez misin?* Nezaketin açıkça ifade edilmediği, ama dolaylı yoldan aktarılmak istenmesi durumunda; *Yine çok geç kaldım!* Son olarak herhangi bir tehdit algılaması yoktur.

Levinson ve Brown'un yüz modelinin eleştirildiği noktalar: Nezaket teorisinin evrenselliği iddiası bütün dil ve kültürlerle uygulanacak bir evrensellik olarak iddia edilmez olduğu ile Levinson ve Brown modelinde yüz anlayışı ve tehdit çevresinde kurulan nezaket stratejisi Batı anlayışına göre şekillenmiş olduğudur (Leech 2014, 81).

Yüzden başka pragmatik nezaketin çalışılmasında farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Leech'in pragmatiği Grice'in iş birliği ilkesine ek olarak içlem ve güç arasındaki ayrımı nezaket ilkeleriyle açıklamasının ve alt yasalar geliştirmesinin bir örneğidir.

Leech, nezaket'in doğasının ne olduğu; sosyal psikoloji, sosyoloji, dilbilim, kültürel tarih veya antropoloji alanlarından hangisine ait olduğu; konuşur, dinler ya da üçüncü bir kişinin zihninde nezaketin bulunup bulunmadığı, nezaketin mantıklı bir teorisinin kurulup kurulamayacağını, kuramsal tutumda nelerin benimseneceği konularını (Leech 2014, 28) ve daha fazlasını tartıştığı çalışmasında nezaketin genel

olarak görülen sekiz özelliğinden bahseder;

- a. Nezaket zorunlu değildir.
- b. Nezaket kaba ve ince davranış aşamalarının çeşitli derecelerinin varlığıdır.
- c. Belirli bir anda inceliğin nasıl olacağına dair, toplum üyelerince tanınmış normal bir anlamının olmasıdır.
- d. Ne kadarlık bir nezaketin gerçekleşeceği veya gerçekleşip gerçekleşmeyeceği koşula bağlıdır.
- e. İki kişi arasındaki nezaket davranışındaki karşılıklı asimetridir. Bunu şöyle açıklarsak; nezaket içeren bir sözcede konuşurun dinleyene nezaket çerçevesi içinde bir sözceleme bulunması, konuşurdan çok karşısındaki dinleyiciye yönelik bir amaç taşır. Karşıdaki kişiye yüksek bir değer yüklemesinden ileri gelen bu durum kendisine düşük bir değer yükleme anlamındadır. Kişinin karşısındakine yüksek değer yüklemesi kendisinin kabalık sezimine yol açarken, tersi durum konuşura incelik/saygı hissetmesidir.
- f. Leech'in nezaket savaşı ile anlatmak istediği, toplum içerisindeki nezaket davranışlarının gelenekselleşmiş ve yinelenen bir davranış kalıbı gibi görülmesi durumudur. Dışarıda yenen bir yemek sırasında iki arkadaşın hesap konusunda aralarında geçen, her ikisinin de ödemeyi kendisinin yapmayı istemesi yönündeki karşılıklı direktmeleri bu özelliği açıklamakta kullanılabilir.
- g. Konuşur ve diğeri arasındaki değer alıverişinin aktarımı, konuşmada birisi için bir şey düşünürüz, birisi için bir şey rica ederiz, birisine bir şey sunarız. Her sözceleme anında bir kimseden diğer birine aktarılan soyut veya somut değer buradaki bir şeydir.
- h. Konuşur ve dinleyen arasındaki değer dengesine hizmet eğilimindedir.

Teşekkür etme birisinin diğerinden gördüğü iyiliğin dengelenmesi, özür dileme, suç olduğu varsayılan şeye denge unsuru olarak görülmesindendir. Buradaki tutum birinin diğerine olan nezaket duygusundan kaynaklanır ve bu durum sözlerle dengelenmeye çalışılır (Leech 2014, 4-8).

Daha öncesinde pragmatiğin sosyo-pragmatik ve pragma-linguistik olarak yapılan ayrımı, nezaket açısından büyük önem taşır. Böyle bir ayrım nezaketin her iki alanda da işlerliğini yürüttüğünden ayrımın yapılması nezaketin işleyişini daha iyi ortaya koyacaktır düşüncesindeyiz.

Nezaketin dilsel-pragmatiğe yansımaları; dilin sözlükçe ve dil bilgisinden kaynakların pragmatikalleşme dereceleri, sıklığı ve bunların nezaketin dilsel strateji olarak nasıl bir dağılımda bulunduğu ile ilgilenmesidir. Toplumsal yönelimi açısından ise, toplum içerisindeki nezaketin derecelendirilmesi ve bu ölçütün farklılaşması, bunun sosyo-kültürel nedenleri türünden çalışmalara ek olarak yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, konum gibi toplumsal olguların nezaketin derecesindeki değişime neden olan unsurlarla ilgilenir (Leech 2014, 13-15). Bu ikisi arasındaki ayrımı, telefonun çaldığı bir bağlamda birinin diğerine telefonun açılmasına dönük şu sözceleleri kurmasını verebiliriz.

30. *Telefonu açar mısın?*

31. *Telefonu açabilir misin?*

32. *Şu telefonu aç!*

33. *Biri şu telefonu açsın.*

30. ve 31.'deki tümcelerde nezaketi ifade etme aracı olarak kullanılan {mI} ve {AbIIIr mI} birimbiçimleri dilsel araçlarken, 32. ve 33.'deki sözcelelerin oluşumunda nezaketin derecesini düşüren daha çok sözcelemde bulunanın gücüne (*power*) bağlıdır ve bu da toplumsal olarak belirlenir.

1.2.7. Aktarım Konuşması

İnsanların bir iletişim veya anlatısı, daha geniş anlamda bir etkileşime geçtiklerinde bir sözce üretimi ile karşılaşılır. Bir kimsenin söylemiş olduğu şeyi diğer bir kimsenin kendi sözcesi içerisinde alıntılması üst bir başlıkta değerlendirildiğinde, buna konuşma aktarımı denebilir. Bu aktarımın temel olarak iki farklı türü karşımıza çıkar: dolaylı aktarım ve dolaysız aktarım (*direct speech – indirect speech*). İki aktarım türü arasında bir ayrıma gitmeksizin bir konuşma aktarımında gerçekleşen şey, konuşurun kendisi dışında bir veya birden çok kişinin söylediğini ister kendi sözleriyle isterse de birebir aynı sözlerle aktarmasıdır (Coulmas 1986, 1).

Aktarım türlerinden doğrudan aktarım asıl konuşurun ürettiği sözcenin (*reported-speech*) bir başka aktarıcı konuşur (*reporter-speaker*) tarafından kendi sözcesi içerisine ama kendi sözcесinden bağımsız, aktarılan konuşana (*reported speaker*) ve konuştuğuna sadık kalarak yapılan aktarım türüyken, dolaylı aktarımda aktarıcı konuşur yine bir başkasına ait bir sözceyi kendi sözcesi içerisine yedirmesi ve söylenileni kendi sözleriyle aktarmasıdır.

Coulmas bu iki aktarım türü arasındaki ayrımın konuşurun bakış açısında bulunduğunu; doğrudan aktarımda aktarıcı konuşur, aktarım sözcесinin konuşurunun sesini ödünç aldığı ve onun söylediği şeyi söylemesi nedeniyle asıl konuşurun bakış noktasını benimsediğini; dolaylı aktarımda ise aktarıcı konuşurun öne çıktığını ve sözcenin kendi bakış açısından verildiğini söyler. Yani doğrudan aktarım aktarıcı konuşurun sözcesi olmayıp bir rolün üstlenilmesi iken dolaylı aktarım aktarıcı konuşurun konuşmasıdır (Coulmas 1986, 2).

Söylenilenin kelimesi kelimesine bir aktarımı aktarım türlerinde üzerinde durulan bir konudur. Doğrudan aktarımlarda asıl ifadenin kelimesi kelimesine aktarılması bu aktarım türünün belirgin özelliği olarak ortaya çıkar. Yine de asıl

sözcenin bütünüyle ve birebir aktarılmadığı durumların da doğrudan aktarım içerisinde değerlendirilmesi söz konusudur. Bu tür doğrudan aktarım türlerinin daha çok konuşur ve dinleyici için gereksiz görülen bilgiden sözcenin arındırılması ve daha yoğunlaştırılmış olarak kısa tutulması durumlarında da aktarımın türü doğrudan olarak kabul edilir ve konuşur ilk sözce üzerinde uygunluk onarımları gerçekleştirir (Collins 2001, 52).

Doğrudan ve dolaylı aktarım türleri arasında ayırt edici özellikler şu biçimde sıralanabilir.

1.2.7.1. Adıllaştırma

Adıllaştırma (*pronominalization*) ile aktarım türleri arasında anlatılmak istenen aktarılan bilgidaki adılın aktarıcı konuşura göre koşullandırılıyor olmasıdır (Li 1986, 31).

34. Ali: *Ayşe*, *seni* seviyorum.

35. Ayşe: Ali “*seni seviyorum*” dedi.

36. Ayşe: Ali *beni* sevdiğini söyledi.

Örnekte görüldüğü üzere, doğrudan aktarımda aktarıcı konuşur ile asıl sözcenin konuşurunun gösterimsel odağı (*deictic central*) dolaylı aktarımın gösterimsel odağından ayrıdır. Dolaylı aktarımda gösterimsel merkez teke inmiş ve asıl sözceyi üreten kişinin bakış açısından değil aktarıcı konuşurun gösterimsel odağından verilmiştir.

1.2.7.2. Gösterim Değiştirimi

Kişi gösterimlerinden ayrı olarak ele alınacak olsa da hemen hemen yukarıdaki kişi gösterimlerinde olduğu gibi gösterimsel odağa dayalıdır. Dolaylı ve doğrudan aktarımda gösterimsel odağın değişmesi; *bu/şu*, *burada/orada*, *dün/bugün* işaretleme,

yer ve zaman gibi gösterimsel ifadelerin değişimine yol açacaktır.

37. Ali: *Yarın burada buluşalım.*

38. Ayşe: *Ali yarın burada buluşalım dedi.*

Konuşmanın geçtiği an bugün:

39. Ayşe: *Ali yarın burada/orada buluşacağımızı söyledi.*

Buluşma günü;

40. Ayşe: Ali '**yarın** burada buluşalım' dediydi-demişti.

41. Ayşe: Ali **bugün** burada buluşacağımızı söyledi.

Gösterimsel ifadelerin karşıtlıkları arasındaki değişimin temel nedeni referans/başvuru noktasındaki farklılık olup gösterimsel odak dolaylı aktarımda aktarıcı konuşura göre değişim göstermektedir (Li 1986, 34).

1.2.7.3. Zaman Uyumu

Referans noktasına bağlı olarak doğrudan aktarımlarda iki ayrı gösterimsel odak varken dolaylı aktarımda tek bir gösterimsel merkez içe gömülen sözcenin zaman uyumunu asıl sözcenin zamanına uygunlaştırması söz konusudur. Bu durum ad tümceleriyle kurulu yapılarda bir sorun oluşturmazken farklı zamanlara gönderimde bulunan yapıların Türkçe açısından ayrıca incelenmesi ayrı bir konu olacaktır. Bu açıdan bir inceleme yan tümceleri temelde bir tümce olarak sayan veya bitmemiş bir fiilden kurulu yan tümce sayan görüş arasında önemli ipuçları verebilir.

1.2.7.4. Bağlı veya Bağımsız Tümce Olma

Bu asıl sözcenin temel tümce içerisine gömölüp ana tümcenin bir parçasıymış gibi davranıp davranmamasına işaret eden sözdizim-biçimsel bir ayırt edici ölçüttür. Doğrudan aktarımda iktibasın sözce temel fiilin nesnesiyken, dolaylı aktarımda

alıntılanan sözce temel tümcenin doğal bir parçası olarak asıl tümcenin içine gömülüdür.

Doğrudan ve dolaylı aktarımda öne çıkan konulardan bir diğeri bilginin kaynağı ve doğası üzerine yönelinmiş delile dayalıdır. İfade edilenin konuşur ve dinleyen açısından bilginin elde ediliş biçimi dolaylı aktarımda bilgi daha özgün bir iletişim unsuru olarak işlev görürken doğrudan aktarımda bilgi kaynağına daha büyük bir sadakat ve uygunluğu ima eder (Li 1986, 41).

Buraya kadar daha çok sözdizim ve biçimsel açıdan konuya yaklaşılmıştır. Ancak doğrudan ve dolaylı anlatım arasında semantik bir ayrım da çizilebilir mi?

42. *Hasan kimsenin suçlu olmadığını söyledi.*

43. *Hasan “kimse suçlu değil” dedi.*

Bu ayrımı Leech şu biçimde ifade etmeye çalışır: 42.’deki tümce 43.’tekinden daha geniş bir orandaki sözcelerin doğruluk aktarımını verebilir. Yani aşağıda gösterileceği üzere 42. sözcesi 44. sözceden 47.’ye kadar doğrulukla ilgili aktarımı verirken 43.’dekinin yalnızca 44.’teki bildirim aktarımını vereceğini söyler;

44. *Kimse suçlu değildir.*

45. *Suçlanacak kimse yok.*

46. *Bunun için kimsenin seni suçlayacağını düşünmüyorum.*

47. *Bir kimse hata yapmış değildir.*

Leech, doğrudan ve dolaylı konuşma aktarımı arasında söz etmenin biçimleri (*modes of mention*) arasındaki ayrımın, birbirinden farklı gerçeklik koşullarının işaretlenmesi olarak çizilebileceğini söyler. Böylece doğrudan konuşma aktarımı söz etmenin biçimleri arasında formal biçimi (*formal mode of mention*), dolaylı konuşma

aktarımı ise söz edilenin içerik biçimini (*content mode of mention*) oluşturacaktır (Leech 1980, 62).

1.2.7.5. Aktarım Konuşmaları ve Kanıtsallık

‘Yağmur yağıyor’ gibi bir tümcede konuşurun bilgisinin kaynağı neler olabilir veya konuşur bu tümceyi sözcelemeden önce bilgiyi nasıl edinmiş olabilir? Bilginin ediniş yollarını düşünecek olursak, konuşur camdan dışarıya bakmış olabilir; cama, çatıya ya da duvara yağmurun vurduğu sesi duymuş olabilir; dışarıdan gelen birinin sıırıslıklam ıslanmış olduğunu görebilir ya da bir arkadaşından duymuş olabilir. Tümcedeki bilgiye kaynaklık eden her bir bilgi birbirinden farklıdır ve bu farklı biçimler konuşura ait bilginin kaynağını (*source of information*) farklı biçimde yansıtır. Diller kanıtsallığı ifade etmede birden çok yola veya araca sahip olabilir. Kuramsal bir konu olarak kanıtsallığın dilbilgisel bir ulam ya da semantik bir ulam olup olmadığı tartışmasına girmeksizin bu araçlar konuşurun tümcedeki bilgisinin kaynağına işaret edecektir.

Bilginin kaynağına gönderimde bulunan gramatikal ulamlar kanıtsallık (*evidentiality*) olarak adlandırılır (Aikhenvald 2004, 1). Kanıtsallıkta öne çıkan kavramlar yukarıda değindiğimiz gibi bilginin kaynağı, bilginin elde ediliş biçimleri, bilginin dilsel olarak kodlanması ve konuşurun epistemolojik tutumu en temel konulardır. Çoğu çalışma, kanıtsallığın kip-görünüş-zaman ulamlarıyla yakınlığına değinir. Kaynaşmış veya iç içe geçmiş birer ulam görünümünde olmaları kip-görünüş-zaman ulamının, bilginin kaynağına dair doğrudan bir ilişkisi olmaksızın ikincil kanıtsal bir anlam edinebilirler. Böyle dilbilgisel ulamların kanıtsal gibi bir anlama genişlemesi kanıtsallık stratejisi olarak ifade edilir (Aikhenvald 2004, 2).

Kanıtsallık genellikle doğrudan (görsel, işitsel ve diğer duyuşal izlerle edinilen)

ve dolaylı (usavurma ya da bildirilene dayanan) olarak ikiye bölünür (Murray 2017, 3).

Kanıtsallığın semantik kapsamının eksikliğini belirli bir çözümleme eksikliğine dayandıran Mushin, kimileri için biçimler yalnızca bilgi kaynağının türünü belirlemesi koşuluyla biçimlerin kanıtsal olmasından, kimileri içinse kanıtsal ulamın semantiğinin bilgi edinilmesinin belirtiminden çok bilgiye yönelik konuşur tutumunun ifadesi çevresinde yoğunlaşmasından kaynaklanır (Mushin 2001, 17). Dolayısıyla kanıtsallığın kapsamlı bir semantik incelemesi bilgi kaynağı, konuşur tutumu ve kanıtsallık bir arada düşünülerek yapılabilir.

Kanıtsallık olarak bilginin kaynağı farklı bilgi kaynaklarından edinilen bilginin dilsel olarak işaretlenmesidir. Buna göre:

48. *Orhan yarın Trabzon'a gidecek (duydum).*

49. *Orhan top oynuyor (gördüm).*

Mushin (2001, 18-19)'da yukarıda ifade edilen bilginin kaynağı farklı dillerde parçacıklarla (*clitics*) dilbilgisel dizge içerisine kodlanmıştır.

Aktarım konuşmalarında kanıtsallığın işlevi, bir ifadenin doğruluğunu göstermeyi ölçmesi bakımından konuşur ve dinlere olanak verdiği için aktarım tümceleri birer kanıtsallık biçimleri olarak görülür. Doğrudan aktarma, dolaylı aktarıma göre bilginin çok daha özgün bir parçasını iletişime sokar ve bilgi kaynağına çok daha büyük bir bağlılık ve doğrulukla sezdirir (Li 1986, 41).

1.2.7.5.1. Epistemolojik Tutum

Bu kavramı Mushin, kimi dil kullanımlarının bilgimizi nasıl edindiğimize ve konuşurun bu bilginin niteliğini nasıl değerlendirdiği ile ilgili olarak birinin bildiği şeyler üzerine konuşması olduğunu, bu nedenle kanıtsallık biçimlerinin konuşurlarının

bilgileriyle ilişkisinin ifadesini yakalayan mükemmel bir dilsel biçim olduğunu söyler. Ancak konuşurlar ve hakkında konuştukları bilgi arasındaki ilişkinin, dilsel biçimler üzerine bilgi kaynağının kodlanmasından çok daha karmaşık olduğunu da ekler (Mushin 2001, 52). Tutum kavramını kısaca açıklayacak olursak, konuşurun bilgiyi nasıl bildiği ve nasıl elde ettiğine gönderim yapar ve konuşurun bilgi durumlarının konuşur değerlendirmesine dair bilginin yorumlanmasıdır (Mushin 2001, 59).

Epistemolojik tutum, hem konuşurun değerlendirmesi açısından bilginin kavramsallaştırmasını harekete geçirici temel baskı hem de dilsel yapı üzerine haritalamanın neden olduğu kavramsallaştırmaların içsel yapısıyla ilgilidir. Konuşurların belirli bir tutumu benimsemesinin güdüleyicisi dil kullanımına özgü bir konudur (Mushin 2001, 52-53). Epistemolojik tutum türleri kişisel, çıkarımsal, aktarma, gerçeklik ve hayalî tutum olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir. Bu epistemolojik tutumlardan aktarma tutumu söyleme fiilleri içerisinde değerlendirilen üyeler için önemlidir.

Kişisel tutum, kişisel deneyim bilgisine yöneliktir ve bu tutum türünün benimsenmesi konuşurun doğrudan ve bilinçli algısal deneyiminin üretimi olarak betimlenmesini içerir. Konuşur çoğu durumda bilginin gerçekliğine erişen tek kişidir. Bilgi, konuşurun doğrudan sahip olduğu, ama deneyimlemediği bir şey olabilir (Mushin 2001, 59)

Çıkarımsal tutumun benimsenmesinde, kanıtın kısmî parçaları üzerinden çıkarım yaparak veya anlam çıkarılmış olarak bilginin temsil edilmesidir. Buradaki bilgi konuşurun sonucuna vardığının üretimidir (Mushin 2001, 66).

Aktarma tutumu herhangi bir kimsenin söylediği veya daha genel olarak aktardığı şey dolayısıyla edinilmiş olan bilgiyi belirtir. Bu tutumda bilgi, olaydan sonra bilinir olan bir bilgiden çok, bilginin konuşurun doğrudan deneyiminin bir parçası

olmayan bilginin bilinmesini temsil etmede benimsenen tutumdur (Mushin 2001, 69).

Gerçeklik tutumunda bilgi, yorumlama içerisinde bilgi kaynağının herhangi bir varlığının bulunmayışını yansıtır. Bilgi hem bir genel kültürel bilgi olarak konuşma topluluğu içerisinde herhangi biri tarafından bilinmez hem de bilgi kaynağı, bilginin geçerliliğinin kuruluşu için önemsizdir (Mushin 2001, 74).

Hayalî tutum kendisinden önceki dört epistemolojik tutum türünün, gerçek dünyadaki bilinebilir şeyleri kişisel veya genel olarak temsil etme derecesi ve elde etme yoluna göre gerçek dünyada edinilen bilginin konuşur yorumlamasının olduğu bilgi temsilleriyken, *kurgusal tutumda* ise bilgi, kurgusal anlatı dünyasında yer almış olarak bulunur. Böyle bir tutumda bilgi gerçek dünyada yer bulmadığından konuşurun bilgiyi yorumlaması ve karşıya aktarmasında dinlerde bıraktığı etki, söylediklerinin gerçek olarak kabul edilmesi ve dinlerden bütün inançlarını göz ardı etmesidir (Mushin 2001, 76).

1.2.8. Söz Edimleri

Söz edimleri Austin'in 1952-54 yıllarında Oxford ve 1955 yılında Harvard Üniversitesinde vermiş olduğu derslerin, kendisine ait notlarıyla birlikte öğrencilerinin notlarını yayıma hazırlanan *How to do Things with. Oxford: Clarendon Press, 1962* (çev. Levent Aysever, *Söylemek ve Yapmak*. Metis Yayınları, 2006) eserinin öncülüğüyle başlar.

Dil felsefesi üzerine verdiği derslerde Austin'in odak noktası edimsel kavramıdır (*performative*). 1930'lardan sonra ve yüzyılın ilk yarısında felsefî düşüncede etkili bir eğilim olan mantıkçı pozitivist okulun, felsefî olarak dilin işlevinin yalnızca doğru ya da yanlış bildirimler olması, diğer bir deyişle anlamın doğru ya da yanlış olarak doğrulanmadıkça tümcenin anlamsız olduğu görüşüne eleştiriden kaynaklanır (Huang

2007, 94).

Austin doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir önermelerden başka, dilde daha başkaca kullanılan sözcelerin var olduğu gözlemi ile saptayıcılar (*constative*) yanında edimseller (*performative*) ayrımını yaptırmıştır. Saptayıcılardan farklı olarak edimseller Austin'e göre bir şey belirtmez, aktarmaz ya da saptamada bulunmaz. Dolayısıyla doğru ve yanlış olamazlar. Aynı zamanda bir tümcenin sözcelenmesi bir eylemde bulunmak da olacaktır (Austin 2006, 42). Söz gelişi bir edimsel sözcelenirken yalnızca bir şey söylenmekle kalmaz, aynı zamanda bir şey de yapılır.

50. *Seninle beş lirasına bahse girerim, yarın yağmur yağmayacak.*

Yukarıdaki 50.'deki tümce ile ilgili olarak Austin (2006, 42), bir bildirimde bulunulmadığını, dolayısıyla bir şeyin belirtilmediğini ya da aktarımın da yapılmadığını ifade ederek bu nedenle tümcedeki bilginin doğru ya da yanlış olarak nitelenemeyeceğini, ancak bahse girmeyi söylemenin aynı zamanda bu eylemi gerçekleştirmek olduğunu belirtir. Yukarıdaki örnekte Austin, bahse girme ediminin gerçekleşmesinin bu sözcenin söylenmesiyle doğrudan edimin gerçekleşmediğinin farkındadır. Şöyle ki sözcenin üretildiği koşullar eylemin gerçekleşmesi için uygun olmalıdır (Austin 2006, 46). Sonuçta bahse girme edimi karşıdaki kişi tarafından da onanmalıdır. Bu örnekte bahse girme bildirilmiyor ya da aktarılmıyor olsa bile, sözcelenirken kişi bahse giriyordur.

Austin'in yaptığı bu ikili ayrım daha sonraki derslerde edimsellerin yerindelik koşulları (*felicity conditions*) altında tartışılır. Ancak saptayıcı ve edimseller arasında yapılan ayrım, edimselleri belirlemekte kullanılan ölçütlerin saptayıcılarda da gözlemlenmesiyle terk edilecektir. Bu ayrımın kaldırılmasına dönük görüş değişiklikleri aşağıdaki gibidir.

Austin edimsellerin belirli bir sözdizimsel ve pragmatik özellikleri olan özel bir sözce sınıfının olduğu görüşünden belirtik/açık ve belirtik olmayan/örtük edimselleri (*explicit and inexplicit performatives*) içeren genel bir edimsel sınıf olduğu görüşü yönünde bir kayış yaşar (Levinson 1983, 231). Burada belirtik edimseller (*explicit performatives*) edim türünün, gerçekleştirdiği şeyi açıkça yapan bir edimsel fiilin içerildiği sözceler iken; belirtik olmayan edimseller (*inexplicit performatives*), edimsel eylemlerin içerilmediği edimsellerdir (Huang 2007, 96). Austin'in saptayıcı ve edimseller arasındaki ayrımı kaldırmasındaki ikinci etken saptayıcı ve edimsellerin yalnızca alt bir durum olduğu genel bir *söz edimleri* kuramıdır (Levinson 1983, 231). Bu noktada Austin'in vardığı sonuç gerçekte bir şeyi betimlerken de bir bildirimde bulunurken de bir şey yaptığımızdır; dolayısıyla her sözce edimseldir (Aysever 1994, 81). Bütün sözceler, anlamlarına ek olarak anlatmaya çalıştıkları her ne olursa olsun belirli bir güç (*force*) bulundurmaları aracılığıyla bir hareket, eylem gerçekleştirir ya da bir şey yaparlar (Levinson 1983, 236).

Austin bu andan sonra bir sözce sözcelenirken bir şeyin yapılması ya da gerçekleştirilmesini üç ayrı söz edimi ile açıklayacaktır; düzsöz edimi (*locutionary act*), edimsöz edimi (*illocutionary act*) ve etkisöz edimi (*perlocutionary act*). Bu söz edimleri bizim çalışmamızın pragmatik inceleme boyutunu oluşturacaktır.

1.2.8.1. Düzsöz Edimi

Düzsöz edimi sözcenin temel edimi, anlamlı bir dilsel ifadenin üretimidir (Huang 2007, 102). Eğer kişi sözcük, ses ve dilbilgisi arasında bazı güçlükler yaşıyorsa, o kişinin başarılı bir düzsöz ediminde bulunması pek mümkün değildir (Yule 1996, 48).

Austin düzsöz edimini kabaca üç ayrı edimin birleşimi olarak görür. Bunlardan ilki olan seslendirme edimi (*phonetic act*) yalnızca belirli sesler çıkarmaktır. İkincisi dillendirme edimi (*phatic act*) belli bir dilin söz varlığında yer alan birimlerin belli bir

dilbilgisine uygun bir yapıda çıkarılmasıdır. Sonuncu anlamlandırma edimi (*rhetic act*) ise söz varlığındaki birimlerin az çok belli bir işlem ve göndermeyle kullanılmasıdır (Austin 2006, 118).

Bu iç edimlerin kendi arasındaki hiyerarşide dillendirme ediminin gerçekleştirilmesi ilkin seslendirme ediminin gerçekleştirilmesine bağlıyken, tersi durum için böyle bir zorunluluk yoktur.

Dillendirme ediminde Austin'in üzerinde durduğu söz varlığı ve dilbilgisidir. Bu edimin gerçekleşmesi açısından sözcükler söz varlığında yer alsalar bile dilbilgisellik dışı bir kullanım bu edimin gerçekleşmediğini gösterecektir.

Dillendirme ve anlamlandırma edimi arasındaki ayrımı yapmak için Austin şu örneği verir (Austin 2006, 119);

51. *“Kedi paspasın üzerinde” dedi.*

52. *Kedinin paspasın üzerinde olduğunu söyledi.*

51.'deki sözce sözcüklerinin belli bir dilbilgisine uygun biçimde ve söz varlığında yer aldığı biçimiyle çıkarılması ile dillendirme edimini gösterirken, Austin 52.'deki sözcenin, işlem ve göndermenin kesinlemeler söz konusu olduğunda gerçekleştiğini söyler. Bu noktada Austin'in işlem ya da göndermenin tam olarak alınıp alınmamasına bağlı olarak anlamlandırma ve dillendirme edimi arasında bir ayrım yaptığı düşünülebilir.

Düzsöz edim türü Austin'in de belirttiği gibi bir edimsöz ediminde bulunmaktadır (Austin 2006, 120). Searle (1968), Austin'in düzsöz edimini edimsöz edimi olarak kabul ettiği hâlde, bir ayrıma tâbi tutmasını kabul etmez ve onun anlamlı bir sözcenin sözcelenmesi için tanımladığı düzsöz edimi ile belirli bir güç ile sözcenin sözcelenmesi olarak tanımladığı edimsöz edimi arasındaki yaptığı ayrımın uygun olmadığını şöyle

açıklamaya çalışır:

53. *Bunu yapacağım.*

53.'teki tümce güç açısından söz verme, kestirim, tehdit, uyarı ya da bir amaç bildirimi olabilir. Bu açıdan tümce bütünüyle belirsiz değildir. Tümce tek bir anlama sahiptir ve bu anlamın (sense) farklı sözceleri aynı anlama sahip olan aynı gönderimlere sahip olacaktır. Yani sözcenin geçmiş olduğu bağlamlar sözcenin gücünü değiştirecekse de gönderim yapılan '*bu*' aynı kalacağından sözcenin tek bir düzsöz edimi olacaktır. Bu durumda aynı düzsöz edimine sahip, fakat farklı edimsöz güçleri ile sözcenecektir (Searle 1968, 406-7). Searle'ye göre tümcenin anlamı ve gücü arasında soyutlama yapmak boşuna bir uğraştır (1968, 408).

1.2.8.2. Edimsöz Edimi

Bir sözce sırasında biz sözcelemede bulunurken beynimizde kimi işlev türleriyle birlikte bir sözce üretiriz. Edimsöz edimi (*illocutionary act*), konuşur ister açık ister örtük olsun dilsel bir ifadenin konuşurca sözcelenirken gerçekleştirilmesi amaçlanan bir edimdir. (Huang 2007, 102). En çok üzerinde durulan ve pragmatik incelemelerin temelini oluşturan bu edimdir. Edimsöz ediminde üzerinde durulan kişinin bir şeyi söylerken beyninde bazı amaçlarla birlikte söylemesi, konuşurun yerine getirmeyi amaçladığı işlev türü ya da sözce üretimi sırasında başarmayı amaçladığı edimin türü anlatılır. Dolayısıyla bu edim konuşurken gerçekleştirilir (Huang 2007, 102).

Bir sözce sözcelenirken güçten kaynaklanan şeyler söz verme, öneri, bildirim gibi şeylerdir (Levinson 1983, 236). Edimsöz ediminin söz verme, özür dileme, emretme, bildirimde bulunma, uyarma, ilan etme, ad verme türünden pek çok güce sahip olması Austin'i bir edimsöz listesi yapmaya götürür. Austin'in edimsöz gücüne göre ayırım yaptığı sözcelemler sınıfları şu şekildedir:

Hüküm-belirticiler (*verdictives*), erk-belirticiler (*exercitives*), sorumluluk-yükleyiciler (*commissives*), davranış-belirticiler (*behabitives*), serimleyiciler (*expositives*) (Austin 2006, 162).

Yukarıdaki sınıflandırmayı daha düzenli bir duruma getiren Searle'nin edimsöz edimi sınıflandırması daha düzenli olduğundan biz Searle'nin terimlerini ve sınıflamasını kullanacağız.

1.2.8.2.1. Kesinleyiciler

Kesinleyiciler (*assertives-representatives*), ifade edilen önermenin gerçekliğini konuşurun üstlenmesidir. İfadeler, gerçeklik değeri (*truth value*, doğru ya da yanlış olma) taşır. Edimsözün önerme içeriğinin dünyaya uygun olması beklenir. Dışa vurulan ruhsal durum, inançtır. Konuşur, sözü (inanma-inanç) dünyaya uydurur. İleri sürmek, bildirmek, yadsımak, savunmak, varsaymak, yemin etmek bu türden edimlerdir (Huang 2007, 106; Aysever 1994, 144; Yule 1996, 53). Aşağıdaki 54. ve 55. tümceleri bu edime örnektir.

54. *Çince karakterler diğer dilleri yazmak için ödünç alındı.*

55. *Ordu kar üzerinde çetin bir mücadele veriyor.*

1.2.8.2.2. Yöneltiler

Yöneltiler (*directives*), konuşurun dinleri bir şey yaptırma girişiminde bulunduğu güçtür. Bu güç konuşurun dinlerden bir şey yapmasını isteyebilir, arzulayabilir, emredebilir, rica edebilir. Dünya söze uydurulur. Bunlar genel olarak konuşurun ne istediğinin ifadesidir. Yöneltili güçle sözcelenmiş bir edimin kullanımında dinleyen aracılığıyla konuşur dünyayı söze uydurmaya çalışır (Hunag 2007, 107, Yule 1996, 54; Aysever 1994, 144). Aşağıdaki 56. ve 57. tümceleri bu edime

örnek verilebilir.

56. *Radyoyu kapat!*

57. *Kalemini ödünç verebilir misin?*

1.2.8.2.3. Yükleyiciler

Yükleyiciler (*commissives*) konuşuru geleceğe yönelik olarak bir şey yapma konusunda yükümlülük altına sokar. Bu güç bir şey yapmaya dönük konuşurun tasarısını ifade eder. Konuşur kendisi aracılığıyla dünyayı söze uydurma yükümlülüğü altına girer. Söz vermek, yemin etmek, razı olmak, teklif etmek bu türden güce sahiptirler (Aysever 1994, 145; Yule 1996, 54; Huang 2007, 107). Aşağıdaki 58. ve 59. tümceleri yükleyici edimine örnektir.

58. *Beş dakika sonra geri geleceğim.*

59. *Sana söz veriyorum ki...*

1.2.8.2.4. Dışa vurucular

Dışa vurucular (*expressives*) neşe, üzüntü, sevgi, nefret gibi konuşurdaki psikolojik durum ya da tutumları ifade eder. Bu edim için konuşurun duygularıdır da denilebilir. Özür dilemek, üzüntü duymak, tebrik etmek, suçlamak, teşekkür etmek bu türden bir güce sahip edimdir. Konuşur sözü (duygusunu) dünyaya uyarlar (Yule 1996, 54; Huang 2007, 107; Aysever 1994, 146).

1.2.8.2.5. Bildirgeler

Bildirgeler (*declarations*) var olan durumlarda ani değişiklikler yapılmasıdır. Bu güce sahip edimsözler başarılı bir gerçekleşme için dil dışı kurumlara dayanma eğilimdedirler. Konuşur dünyada değişikliklere neden olur. Söz gelişi konuşurun önermesel içeriği ve dünya arasında denklik sağlanır; önermenin içeriğinin gösterdiği,

olgu ya da duruma gerçeklik kazandırır. Konuşur söz aracılığıyla dünyayı değiştirir. İstifa etmek, işten kovmak, atamak bu türdendir (Huang 2007, 108; Yule 1996, 53; Aysever 1994, 146). Aşağıdaki 60. ve 61. tümcelerindeki edimler birer bildirge edimini yansıtır.

60. *Başkan: Toplantı ertelenmiştir.*

61. *Jüri: Biz sanığı suçlu bulmuyoruz.*

1.2.8.4. Etkisöz Edimi

Edimsöz ediminde öne çıkan, konuşurun bir sözceyi söylerken gerçekleştirdiği edimken, etkisöz edimi (*perlocutionary act*) sözceyi söyleyerek gerçekleştirilen edimdir. Konuşur bir şey söylediğinde dinlerin üzerinde her zaman olmasa da bir etki yaratır. Dinleyici üzerinde uyandırılmak istenen bu etki tasarladığımız ya da amaçladığımız bir şey olabilir (Austin 2006, 122). Dolayısıyla dinleyici üzerinde konuşurun yaratmak istediği etkiye etkisöz edimi denir. Konuşurun bir şey söyleyerek gerçekleştirdiği bu edimin etkisi ise etkisöz etkisi (*perlocutionary effect*) olarak bilinir (Huang 2007, 103).

Etkisöz edimi her zaman ortaya çıkmaz. Konuşurun etkiyi yaratmaya niyeti olmadığı hâlde etkinin ortaya çıkması ya da konuşurun niyet ettiği etkinin dinleyici üzerinde etkisi olup olmayacağı unutulmamalıdır (Austin 2006, 126). Dolayısıyla etki ister istensin ister istenmesin birtakım sonuçlar doğuracaktır.

Etkisöz edimini anlamak için aşağıdaki sözcenin geçtiği bağlamı bir evin kapısına dayanmış hasımlarının ellerinde sopalarla beklediği ve içeridekine dışarıya çıkmasını söylediği bir anda, içeridekinin “Silahımı doldurdum!” dediğini düşünürsek, içeridekinin bu sözcesi kapıya dayanan dinleyenler üzerinde bir uyarı etkisi yaratabilir. Ancak hasımların sayıca kalabalık olmaları, içerideki konuşurun amaçladığı etkinin

hasımlarda oluşmamasına da yol açabilir. Bu sözcenin bir silah sesinden sonra söylenmesi etkinin başarı oranını artırabilir. Konuşurun tümcesini kapı dışındaki hasımlarını korkutmak ve uyarmak amacıyla bir uyarı etkisiyle söylendiği varsayılırsa, hasımlarca dışarıdan içeriye; “Bizi tehdit mi ediyorsun!” sözcesi, konuşurun amaçladığından -uyarı- farklı bir etkinin -göz dağı- göstergesi olacaktır.

Edimsöz ediminin tamamlanması için dinleyiciler üzerinde etkinin gerçekleşmiş olması gerektir. Bu kavramaya denk düşer. Edimsözün etkisini göstermesi olayların normal seyrinde değişiklik yaratmak değildir.

1.2.9. Tarihsel Pragmatik

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız pragmatik konular daha çok iletişim ve konuşma ortamında anlık dil kullanımı ve dil kullanımının konuşur anlamı açısından değerlendirilmesidir. Ancak sıraladığımız bu konular yazılı ve tarihsel metinlere de uygulanabilmektedir. Çalışmamız art zamanlı bir görünüm de sergilediği için tarihsel pragmatik ve tarihsel dilbilimin açıklanmasını gerekli kılmaktadır.

Tarihseldilbilimin genel odağı dil değişimidir. Bir dilin birbirinden ayrı aşamalarında dil durumlarının göstermiş olduğu ayrımları ve bu ayrımların kurallar dizisine dökülmesini, değişimin neden olduğu faktörleri açıklamak tarihsel dilbilimin başlıca konularındandır denilebilir. Dilin zaman içerisindeki değişiminde, eski değişkenin ortadan kalkarken yenisinin belirmesi, uygulanması ve yayılması; dilsel yapının bir kısmı değişirken diğer kısmının durağanlığını sürdürmesi dil değişiminin açıklayacağı konulardır (Taavitsainen ve Fitzmaurice 2007, 12).

Pragmatik bir dilin konuşur tarafından biçimlendirilmiş ve kullarımdaki anlamına odaklanıyor ve bu konuşurun sözcelediği anlamın karşılıklı etkileşim anında konuşur ve dinler açısından katkılarını göz önüne alarak inceliyorsa, doğrudan konuşuru

olmayan ve yalnızca yazılı belgelerle tanıklanan tarihsel verinin pragmatik olarak çözümlenmesi pragmatiğin temel kavramları olarak sıraladıklarımız açısından nasıl yapılacaktır?

Tarihsel dilbilimin dil değişimine odaklanması, tarihsel pragmatiğin yönelimini belirleyen temel etmenlerden biri olacaktır. Yani bir tarihsel pragmatik inceleme, dil kullanımının tarihsel boyuttaki değişiminin çalışılması olacaktır.

Tarihsel pragmatiğin uygulanmasında kuramsal sorunların bir dilin tarihsel boyutu ile edimdilbilimsel (*pragmalinguistics*) boyutunun birleştirilmesinden kaynaklandığını gören Jucker ve Jacobs, konunun tarihsel dilbilimdeki pragmatik bir bakış açısından mı yoksa pragmatik içerisindeki tarihsel bir boyutta mı ele alınacağını sorar (Jacobs ve Jucker 1995, 5).

Bu ikilemin çözülmesi için konuların ne ile ilgili olduğunun bilinmesine bağlıdır. Eğer tarihseldilbilime pragmatik bakış açısını uygularsak, değişken tarihsel koşullar altındaki iletişimi gerçekleştirenlerin sosyal davranışlar olarak dil değişimi ya da dil gelişiminin tanımlanmasıyla ilgilenilecektir. Dolayısıyla böyle bir bakış açısından dil değişimi, olası insan davranışlarındaki kaymaları anlamamıza olanak verir.

Pragmatiğe tarihsel boyutu kattığımızda ise, dilin zaman boyunca kullanımını araştırmayı denemiş olacağız. Pragmatiğe tarihsel boyutun uygulanmasında, tarihsel pragmatiğin görevi, tarihsel metinlerde aktarıldığı kadarıyla en erken zamandaki dil kullanımının nasıl olduğunu pragmatik olarak tanımlayacak, sosyal edimlerin işlev, koşul ve kurallarının en erken dil aşamaları ya da dil değişim süreçlerinde ne tür bir etkisi olduğunu gösterecektir (Jacobs ve Jucker 1995, 5).

2. Bölüm Türk Dilinde *Söyleme* Fiilleri

2.1. Proto-Türkçenin Dallanmasına Bir Bakış: Proto-Ogur ve Proto-Oguz

Proto-dil terimi, tarihsel dilbilimin yöntemleriyle kurulan ve bugün için kendisinden türeyen dil değişkelerinin kaynağı olan yeniden yapılandırılmış dildir ve akrabalık ilişkisiyle kendisine bağlanan dil değişkelerindeki biçimlerin hepsinin tek bir biçimden türediği kuramsal dili belirtir. Bu açıdan, Proto-Türkçe, *r//z*, *l//ş* denkliğinde söz içi ve söz sonu */z/* ve */ş/* fonemlerini taşıyan Türk dil değişkelerinin oluşturduğu Proto-Oguz dalı ile söz içi ve söz sonu */r/* ve */l/* fonemlerini taşıyan Çuvaş Türkçesinin modern tek ardılı olduğu Proto-Ogur dalının ayrılmadan önceki dil durumunu ifade eder. Hem Proto-Oguz hem de Proto-Ogur türünün kendi içinde yeniden kurulan biçimler o dala bağlı bulunan dil değişkelerindeki biçimlerin kendisinden türemesine olanak veren biçimleri yansıtacaktır. Aynı biçimde Proto-Türkçe de hem Proto-Oguz hem de Proto-Ogur'daki biçimlerin her ikisine de kaynaklık eden dilsel biçimleri verecektir.

Proto-Oguz dalının temsilcileri tarihsel Türkçelerin neredeyse tamamını ve günümüzde Çuvaş Türkçesi dışındaki bütün Türk dil değişkelerini içine alırken tarihsel olarak Bulgar Kağanlığı ile ardıllarından kalan dilsel kanıtlar ile bugünkü Macarların yurt tutuş öncesi (896 öncesi) uzun süreli yakın ilişkileri sonucu Macarcadaki ilk Türkçe katmanı oluşturan sözcüklerin büyük bir kısmı Eski *Ogur* dalı temsilcilerine aittir.³ *Ogur* dalının tarihsel dönemlendirmesini yapan A. Róna-Tas, bizim Proto-Ogur terimi ile adlandırdığımız dönemi *En Eski Bulgarca* olarak adlandırır ve bu dönemle Bulgar değişkelerinin Geç En Eski Türkçe birliği içinde geliştiği dönemi anlar. Bu dönem, Róna-Tas'a göre M.Ö. I. yüzyıldan En Eski Bulgar boylarının diğer Batı

³ Bunlar için bkz. Zoltán Gombocz, *Die bulgarish-türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache*, Helsinki, 1912

Türkleriyle birlikte batıya doğru hareket etmeye başladığı M.S. IV. yüzyılın başlangıcına kadar uzanır. Róna-Tas, bu dönemi izleyen *Eski Bulgarca* dönemini Erken ve Geç olmak üzere iki alt dönemde (*sub-period*) değerlendirir. *Erken Eski Bulgarca*, IV. yüzyılın ortalarından Kazakistan'daki Onogur-Bulgar boylarının ortaya çıkışından Büyük Bulgar Kağanlığının 670 yılında dağılmasına kadar geçen süreyi kapsar. *Geç Eski Bulgarca* alt-dönemi de kendi içinde iki alt döneme ayrılır. *Geç Eski Bulgarca I*, Balkanlarda yaşayan Türk Bulgarların IX. yüzyılın sonlarına doğru Slavlar tarafından hızla asimile edilmeye başlandığı tarih olan IX. yüzyıla kadar uzanır. İdil Bulgarları ise, yavaş yavaş kuzeye hareket eder ve önce Hazar Kağanlığı egemenliği altında yaşarlar, sonra IX. yy'de İdil Bulgar Kağanlığını kurarlar. *Geç Eski Bulgarca II* alt-dönemi, IX. yüzyıldan 1235/1236 Çingizli fetihlerine kadar sürer. Róna-Tas, *Orta Bulgarca* dönemini İdil Bulgar Kağanlığının çökmesi ve Çingizli Türk-Moğol Devleti Altın Ordu Ulusunun kuruluşu ile başlatır. Róna-Tas, Altın Ordu egemenliği boyunca bölgenin yoğun Kıpçaklaşması ile kimi İdil Bulgar boylarının Kıpçaklaşmış olduğunu, bir kısmının da Fin-Ugor dilli boyları ile ormanlarda yakın etkileşim içinde yaşamış olduklarını belirtir. Bilgine göre, *Orta Bulgarca* bu özellikleriyle günümüz Çuvaş dilinin biçimlendiği zamanı ifade eder. Uzun *Orta Bulgarca* dönemini de Erken ve Geç olmak üzere iki alt dönemde değerlendiren Róna-Tas, *Erken Orta Bulgarca* alt-dönemini Altın Ordu Ulusunun bir devamı olarak 1430'larda bölgede kurulan Kazan Hanlığının kuruluşuna kadar götürür. *Geç Orta Bulgarca* alt dönemi ise, 1552'de Kazan Hanlığının Ruslar tarafından işgaline kadar geçen süreyi kapsar ve bu dönemde de ciddi bir Kıpçak etkisi söz konusudur. Róna-Tas, bizim bu çalışmada, *Erken Modern Ogur Dönemi* terimini tercih ettiğimiz *Orta Bulgarca* dönemini izleyen dönemi, *Yeni Bulgarca* olarak adlandırır. Róna-Tas, bu dönemin *Çuvaş* olarak da adlandırılabilceğini belirtir ve fakat bölgenin bütün Türk (*Tatar*) soylu nüfusunun kendisini siyasi geleneği de sürdürerek *Bulgar* üst adı ile adlandırdıklarını ifade eder. Bu dönemde, Çuvaşların

diline Kıpçak etkisinin yanında artan derecede Rusça etkisi de görülür. Yine bu dönemde Çuvaşların Ortodoks-Hristiyanlaştırılması çalışması başlar. *Erken Yeni Bulgar* veya *Erken Çuvaş* dönemi 1552'de Kazan'ın düşüşünden 1723 yılında ilk derlemelerin yapıldığı Strahlenberg'in sözcük listesine (yayın tarihi 1730) kadar olan alt dönemdir. *Geç Çuvaş* alt dönemi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Çuvaş edebî dilinin teşkiline değin sürer. Ekim Devrimi'nden (1917) sonra ise, *Modern Çuvaş* gelişmeye başlar. (Róna-Tas 1986, 172-173).

Róna-Tas'ın dönemlendirmesinde kullandığı *Bulgar* terimini benimsemekle birlikte tarihsel olarak /r/, /l/ konuşurlarının boy adlarında geçen *Ogur*⁴ terimini de kullandığımızı belirtmek isteriz. Çünkü bu terim bir yandan Proto-Türkçenin iki dala dallanmasındaki bölünmeyi çağrıştırırken, diğer yandan dil ve konuşur boy/boyar arasındaki ilişkiyi de sezdirir. Bu açıdan Róna-Tas'ın *Bulgar* terimi bizim *Ogur* terimimize denk düşer. Dönemlendirme olarak Róna-Tas'ın *En Eski Bulgarca* terimi bizim *Proto-Ogur* terimimizle aynı gibi görünse de bizim terimimiz, *Proto-Türkçe* içindeki dallanmaya işaret eden ve tarihsel dilbilimin yeniden kurma aşamasındaki dallanmanın belirtilmesini yapar. Tekin'in (1987, 11) *İlk Türkçe* terimi bizim çalışmamızda Proto-Türkçe'ye, Proto-Bulgarca'sı Proto-Ogur'a ve Proto-Türkçe'si Proto-Oguz ile adlandırdığımız dönem adlarına denk düşer. Poppe'nin (2018, 208) Altay Dil Birliği altında Çuvaş-Türk-Moğol-Mançu-Tunguz Dil Birliği ve Ana Korece Dili olarak iki dal altında bölümleyerek yer verdiği *Çuvaş-Türk Birliği* dönemi *Proto-Türkçe*'ye, bu daldan bölünen *Ana Türkçe* dönemi bizim *Proto-Oguz*, *Ana Çuvaşça* dönemi de *Proto-Ogur* terimimize denk gelmektedir.

Türk dilinin *Oguz* dalının oluşturduğu büyük çoğunluğun ve kapladığı geniş dil alanının tersine, bugün ancak Çuvaşlara sınırlanarak küçük bir dilsel alan oluşturan

⁴ Türk dilinin /-z-, -z/, /-ş-, -ş/ fonemleri ile /-r-, -r/, /-l-, -l/ fonemleri arasındaki bölünmenin terim adlandırılması için Bkz. Barutcu Özönder 2002, s. 203-210 içinde 5. dipnot.

Ogur dalının tarihsel temsilcisi Bulgar Türkleri üzerinde durmak, bugünkü bilgilerimizle bu dallanmanın hangi Türk boylarında gerçekleştiğini ve *Ogur* konuşurlarının yayılım alanını anlamamıza yardımcı olabilir.

Bulgar Türklerine ilk kez Attila'nın 453 yılında ölümü ve imparatorluğun 463 yılında çökmeye başlaması ile 558-805 yılları arasında hakimiyet kuran ve bünyesinde çoğunluğu ve çekirdeği Türk olmakla birlikte Slav, Germen kabilelerini egemenliği altına alan Avarların⁵ akınları sonucu Sabirlerin İdil-Ural çevresindeki yurtlarından edilmesi ile Sabirlerin de Bulgar Türklerine baskı yapmasıyla tarih sahnesinde görülmeye başlarlar. Bu baskının sonucunda Bulgar Türkleri de göçe zorlanmıştır. Hun İmparatorluğunun çöküşüyle batıdaki Hunlar doğuya doğru çekilmek zorunda kalmış, doğudan da gelen baskı nedeniyle yeniden batıya yönelmiştir. Attila'nın en büyük oğlu İlek de ölünce diğer iki oğlu Dengizik ve İnek Karadeniz'in kuzey kıyılarına, Dinyeper havzasına çekilmişlerdir.⁶

Bulgarlar, Hunların çökmesinin ardından artık tarih sahnesinde görülmeye başlar. *Bulgar* adıyla geçen boy birliklerinin V. yüzyıla gelinceye değin yaşadıkları yerlere göçleri milat sıralarında Orta İdil ve Kama çevresinde olmuştur. Bu sırada Sabirler İrtiş ırmağı çevresindedir. M.S. II. yüzyılda Bulgar boyları İdil ve Ural nehirleri çevresindeyken Sabirler Orta İdil ve Kama bölgesindedir. M.S. III-IV. yüzyıldan başlayarak Bulgar Türkleri Kafkasya'dadır.⁷

Ogur dalının tarihsel temsilcileri olan Bulgar Türklerine Doğu Avrupa'nın içlerinden, Orta İdil bölgesinde, Dinyeper nehrinden Karpatlara uzanan bir sahada ve büyük ölçüde Balkanlarda ortaya çıkan devlet yapılanmalarında rastlanır.⁸ Bu geniş coğrafi alan içinde Avrupa sınırlarında ilk görünüşleri Attila'nın 453 yılında ölümünden

⁵ Kafesoğlu 2015, 157.

⁶ Fehér 1984, 22.

⁷ Fehér 1984, 15

⁸ Fehér 1984, 1.

sonra ortaya çıkan siyasî boşluk zamanına rastlar. Bizans tarihçisi Priskos'un kayıtlarında, bir Hun boyu oldukları belirtilen ve Karadeniz'in kuzeyinde, Tuna ırmağının kolları ile İdil nehri arasındaki bozkırlarda yerleşmiş oldukları kaydedilen *Şaragur*, *Ogur*, *Onogur* kabilelerinin Bizans'a elçi yolladıkları zikredilir. Birkaç yıl sonra *Şaragurların* Bizans için paralı asker olarak savaştığını görüyoruz. Türk boy birlik sisteminin değişken yapısında *Oturgur* adı altındaki boy birliğinin Kafkasya'da kalan ve asıl kitlesinin Don nehri ile Kuban nehirleri arasında yerleştiğini⁹ ve Attila'nın oğullarından İrnek'in başkanlığındaki birliğe dâhil olduklarını görüyoruz. 482 yılında ise Bizans kaynakları bu birliğin en önemli boyu olarak *Bulgar* adından söz eder. İrnek'in Bulgar birliği batıda Tuna dolaylarından Kafkas dağlarının kuzeybatısındaki Kuban havzası arasında uzanıp Tuna dolaylarında *Kutrigurlar*, Kuban havzası ile Kafkas dağlarına kadar olan bölgede ise *Utigurlar* yerleşik bulunmaktaydı.¹⁰ Kardeş oldukları, ancak hükümdarlarının farklı olduğu belirtilen bu iki Bulgar topluluğunun birbiriyle savaştığı bilgisi kaynaklarda yer alırken, Orta Asya'da Juan-juan adıyla tanınan Gök-Türk devletindeki mücadeleler sonucu 552 yılında batıya doğru göç edip Karadeniz'in kuzeyine yerleşen Avarların¹¹ Onogur ve Sabirleri yendiği, Kutrigurları egemenliği altına aldığı bilgisi yer alır.¹²

Kutrigurlar'dan Panoniya bölgesinde Avar ordusunda savaşan bir boy olarak anılır. Avar idaresi altında yaşayan *Utrigurlar* *Onogur* adı altında 630 yılında Avarlara karşı Bizans ile anlaşır ve *Kutrigurlardan* kalan toprakları kendi birliğine katar ve Dinyeper nehrinden Pers toprak sınırları içinde yaşayan bütün Bulgar Türklerini içeren büyük bir devlet kurar. Bu devletin tahtında 641-642 yılında ölünceye kadar *Kuvrat*

⁹ Fehér 1984, 4-5

¹⁰ Tekin 1987, 1

¹¹ Kurat 1992, 178

¹² Fehér 1984, 29

veya *Kurt* yer alırken büyük oğlu *Bat-Bayan* Kafkasya bölgesindeki Bulgar Türklerinin hanı, küçük oğlu *Asparuh* ise batıdaki *Kutrigur* Bulgar Türklerinin hanı olur.¹³

VII.-X. yüzyıllarda Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde İdil ve Dinyeper nehirlerinden Kama nehrinin yayıldığı kollar ve güneyde Kiyev'e kadar uzanan bölge Hazar Kağanlığının siyasî egemenlik alanı olmuştur.¹⁴ VII. yy. ortalarında Hazarların, Kafkasya'nın kuzeyindeki Bulgar Kağanlığına yapmış olduğu baskı sonucu Bulgar devleti yıkılır. Kuvrat'ın oğlu Bat-Bayan'ın egemenliği altındaki Bulgar boylarının böylece Hazar yönetimi altına girip Don ırmağı ile Kuban arasındaki ana yurtlarında kalıp Hazarların sınırlarını korumakla görevlendirilmiş oldukları görülür. Büyük Bulgar Kağanlığı içinde doğuda ve İran sınırında bulunan Onogur boy birliği içindeki birkaç boy, İdil boyunca yukarı çekilerek İdil Bulgar Türk Devletini kurarlar. Hazarların baskısına dayanamayan Asparuh önderliğindeki Bulgar Türkleri ise Karadeniz'in kuzeyindeki Don ve Dinyeper ırmakları arasındaki yurtlarından çıkarak Beserabya'ya göç ederler ve burada Tuna Bulgar Devletini kurarlar.¹⁵

Beserabya bölgesinin Tuna Bulgar devletince bir geçiş bölgesi olarak kullanıldığı görülür. Kaynaklara göre güneydeki Dobruca bölgesine Bulgar akınların gerçekleştiğini ve Kuzey Dobruca bölgesinin Tuna Bulgarlarının devlet topraklarına katıldığı görülür. Toprak kaybı yaşayan Bizans ise Tuna Bulgar devletine ordu yürütür, ancak başarılı olamaz ve 681 yılında barış imzalamak zorunda kalır.¹⁶ Tuna Bulgar devletinin 688 yılında Bizans ordusunu dağ geçidinde etrafını sararak yok etmesi, 705 yılında Asparuh'un halefi Tervel Han'dan Bizans'ın yardım istemesi, 708 yılında Bizans saldırısının başarısızlığa uğratılması, 716 yılında Bizans ile bir barış antlaşması daha imzalanması, 718 yılında Arapların, Bizans'ın başkentini kuşattığı sırada Tervel

¹³ Fehér 1984, 31

¹⁴ Kafesoğlu 2015, 161.

¹⁵ Fehér 1984, 31.

¹⁶ Fehér 1984, 44.

Han'ın gönderdiği ordu yardımıyla Arapların yenilgiye uğratılması¹⁷ Tuna Bulgar devletinin siyasî ve askerî yönden gücünü gösterir.

702 ile 718 yılları arasında tahtta bulunan Tervel Han'ın ölüm yılı olan 718 yılından 736 yılına kadar Bulgar Türklerinden söz edilmez. Bundan sonra Bulgar Hanları İsim Listesi'nde gördüğümüz *T(ı)virem* (718-721), *Dulo* boyundan *Sevar* (721-736), *Vokil* boyundan *Kormisaş* veya *Kurmuş* (740-756), *Vineh* (756-762), *Ugen* boyundan *Telec* (762-765), *Seoin* veya *Savinos*, *Vokil* boyundan *Umor* (765-767) ile *Bayan* veya *Bahan*, *Toktu* veya *Tokto*, *Telerig Han* (768-777), *Kardam Han* (777-804), *Kurum Han* (804-814), *Omurtag* (817-830), *Balamir* veya *Malanir* (831-836), *Persiyan* (836-852), *Boris* (852-889), *Vladimir* (889-893), *Simon* (893-972), *Petro* (927-969) hanlar Tuna Bulgar devletinin hanları olmuştur.

Tuna Bulgar devletinin siyasî ve askerî tarihinde, Bizans ile yaptığı birçok siyasî ilişkide bulunup kimi zaman da Bizans'a siyasî destek sağladığı görülür. 803 yılında Avar Kağanlığının yıkılmasıyla ortaya çıkan boşluğu değerlendirerek ekonomik geliri olan su yollarını ele geçirmiştir. Sınırları ve ekonomisi genişleyen Tuna Bulgar Devletinin bünyesine Slavların da katılmasıyla Bizans'ın Slavlar üzerinde hak iddia etmesi ile Boris döneminde 864 yılında Hristiyanlık benimsenir. Tuna Bulgar Devletinin son dönemlerine doğru artan dışta Bizans'ın Sırları kendine bağlaması, Ruslar ve Bizans'ın yine bir Türk boyu olan Peçenekleri Bulgar ülkesi yönünde kışkırtmaları, içte kilise içinde beliren mezhepçilik, tahtı ele geçirme uğraşı Tuna Bulgarlarının çöküşünü hızlandırır. Bütün bunların sonucu olarak Batı Bulgar ülkesinde yeni bir siyasî oluşum kendini gösterir ve 1018 tarihine gelinceye kadar bütün Bulgar ülkesi işgal edilerek Bizans'ın bir eyaleti hâline gelmiş olur.¹⁸

¹⁷ Fehér 1984, 48-49.

¹⁸ Fehér 1984, 45-61

Tuna Bulgarlarından kalan dilsel malzeme, Bulgar Hanları Listesindeki sözcük ve ibareler, Tudor Duksov'un notu, Nagy Szent-Miklós hazinesindeki Grek ve Runik harfli malzeme,¹⁹ Orta Grekçe yazılmış 90 civarında Proto-Bulgar yazıttan Preslav ve Çatalar yazıtları,²⁰ Bizans kaynaklarında geçen Bulgar Türkçesi etnik adlar ve Eski Kilise Slavcasındaki Bulgarca sözcüklerden ibarettir.²¹

630 yılında Kuvrat'ın Avarlara karşı mücadele edip kurduğu²² Büyük Bulgar Kağanlığı içinde doğuda ve Pers sınırına kadar olan bölgede bulunan *Onogur* boy birliği içindeki birkaç boy ve *Utrigurların*, Hazarların baskısıyla İdil boyunca yukarı çekilerek İdil Bulgar devletini kurduğunu belirtmiştik. Orta İdil dolaylarına çekilen İdil Bulgar Türklüğünün geldikleri bu bölge, tam olarak Kama ırmağının İdil'e döküldüğü noktayı çevreleyen alanlardan oluşur.²³

İdil Bulgar Devletinin yerleşik olduğu bölgeye gelişlerinde Büyük Bulgar Kağanlığının yıkılması ve Hazar baskısını takip eden süreçte dört büyük göç dalgasından söz edilir. İlki VII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden geç olmamak üzere Azak dolaylarından olmuştur.²⁴ İkincisi VIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Arap-Hazar savaşlarıyla bağlantılıdır.²⁵ Üçüncüsü IX. yüzyılın ikinci yarısında Hazar Kağanlığında Yahudiliğin kabul edilmesiyle Bulgarlar arasında doğurduğu tepkiden kaynaklanır.²⁶ Orta İdil'e gerçekleşen son göç dalgası ise IX. yüzyılın sonu ile X. yüzyılın başında Hazar Kağanlığı içindeki başta Peçenekler olmak üzere doğudan gelen atlı göçebelerin etkisiyle gerçekleşir.²⁷

¹⁹ Hazinedeki dilsel verilerin Tuna Bulgar ve Peçenek dilinde yazıldığına dair iki ayrı görüş vardır. Bkz. Tekin 1987, 26; Mudrak 2015, 209-217

²⁰ Mudrak 2014, 155-174.

²¹ Tekin 1987, 12.

²² Tekin 1987, 2-3.

²³ Taymas 1966, 18.

²⁴ Koç 2010, 47.

²⁵ Koç 2010, 49.

²⁶ Koç 2010, 54.

²⁷ Koç 2010, 55-56.

İdil Bulgar birliğı IX.-X. yüzyıllardan daha geç olmamak kaydıyla bu göç dalgalarıyla birlikte kurulmuştur. Bu birlikte hâkim unsur Bulgarlarken X. yüzyılın ilk yarısında *Bersula*, *Eskiller*, *Suvarlar* ve *Barancarlar* da birlikteki diğerk etnik unsurlar olarak görülür.²⁸

İdil Bulgar Türkleri arasına İslamiyet VIII. ve IX. yüzyılda Arap tüccarlar aracılığıyla girmeye başlar. Bulgar Kağanı Almuş 921 yılında Abbasî halifesine elçi yollayarak, ülkesinde İslam dinini öğretmek, cami, kale ve istihkâmlar kurmak için uzmanlar göndermesini istemiştir. Halife bu isteğı kabul ederek bir heyet gönderir. Heyetin yazıcısı olan İbn Fadlan, Bulgar ülkesinde İslam diniyle birlikte Arap yazısının da kullanıldığını, ilmî konularda eserlere şerhler yazacak kadar bilgili âlimlerin olduğunu söylemiştir.²⁹

Oldukça medenî bir hayat yaşadıkları belirtilen İdil Bulgarlarının kurdukları şehir ve kasabalar arasında *Suvar*, *Oşel*, *Tetiş*, *Cüke-tav*, *Züye*, *Kaşan*, *Kermencük*, *Kazan* sayılabilir. Bu şehirler arasında İdil-Kama kavşağına 100 km kadar mesafede, İdil kıyısındaki başkent *Biler/Bilyar* şehri yer alır.³⁰

Çingizli İmparatorluğunun Orta Asya'yı tamamen denetimi altına alıp 1222-1223 yılında batıya yöneldiğı ve Kalka savaşından sonra Rus kinyezlikleriyle Kıpçakları yenilgiye uğratmasının ardından kışlamak için seçtiğı hedef; Orta İdil bölgesi İdil Bulgarlarınca meskûndur. Çingizli ordusu Bulgar topraklarına girdiğinde İdil Bulgarları tarafından pusuya düşürülerek yok edilir.³¹ Kalka zaferi ve Bulgar yenilgisi ardından Çingiz Han'ın oğlu Cuci'ye Kıpçak ülkesini almasını buyurmuştur. Ancak Cuci 1227'de ölünce oğlu Batu Han bu bölgenin vârisi olmuştur. 1229 yılında Çingizli ordusunun Batı seferi başlamış Bulgarlar yine başarılı bir direniş göstermiştir.

²⁸ Koç 2010, 57.

²⁹ Taymas 1966, 20-21.

³⁰ Kafesoğlu 2015, 200.

³¹ Koç 2010, 163-164.

1236 yılına gelindiğinde İdil Bulgar ülkesi tamamen Çingizli egemenliği altına girmiştir.³²

Çingizli ordusunun 1236'daki fetih hareketleri sonunda Deşt-i Kıpçak, Bulgar bölgesi, Kırım ve Derbend'e kadar uzanan Kafkasya toprakları ele geçer, 1240 yılında Kiyev kinyezliği alınır, böylece batı yolu açılarak Batu Han'ın ordusu Polonya, Macaristan ve Dalmaçya'ya kadar ilerlerler. Çingizli ordusunun bu seferleri sonucunda Deşt-i Kıpçak ve ona bitişik bölgelerde Altın Ordu Hanlığı kurulur.³³ İdil Bulgarları da bu tarihten itibaren Altın Ordu Hanlığının bir parçası olarak varlıklarını sürdürürler.³⁴ Altın Ordu egemenliğinin ardından ise 1552 yılına kadar Kazan Hanlığına bağlı olarak yaşayacaklardır.

İdil Bulgar Türklerinin Arap yazısına dayanan yazım sistemini kullanmalarından önce arkeolojik buluntular Türk Runik alfabesinin kullanıldığını göstermektedir.³⁵ Bu yazıyla yazılmış arkeolojik buluntulardan 1888 yılında bulunan bir kaptaki *gumuşi* okunup 'gümüş' anlamlandırılması (Çuv. T. *kēmēl*) 1958 yılında bulunan taş bir levha üzerindeki ibarede geçen *daşum* okunup 'taşım' olarak anlamlandırılması (Çuv. T. *çul*) ve diğer birkaç arkeolojik buluntular bölgenin genelinde Türk Runik yazısının biliniyor olduğunu³⁶ göstermesi yanında, dilsel olarak *Oguz* dalının özelliklerini gösterdiği anlaşılmaktadır.

Arap yazım sistemine dayanan yazı dizgesi ise İdil Bulgarları arasında X. yüzyıldan başlayarak kullanılır. Arkeolojik buluntular yalnızca yazının varlığını gösterirken dilsel olarak elle tutulur veriyi XIII.-XIV. yüzyıllara tarihlenen İdil Bulgar

³² Koç 2010, 174.

³³ Yakubovskiy 2000, 29-30. Ayrıca Çingizli Türk-Moğol Devleti, Çingizli Ulusları ve ardından gelen Hanlıkların tarihi için bkz. Ahmet Temir, *Türk Dünyası El-Kitabı*, 383-399.

³⁴ Koç 2010, 185.

³⁵ Koç 2010, 289-290.

³⁶ Koç 2010, 290.

mezar yazıtları oluşturur.³⁷ İdil Bulgar mezar yazıtları 1236 yılından sonraki döneme ait olup en eski mezar yazıtının dikilişi 1281 yılıyken en geç tarihlisi 1357-1358 yıllarından kalmadır.³⁸

İdil Bulgar mezar yazıtlarında 1281-1282 *sekir* ‘sekiz’ (Tekin 1988, 52) Çuv. T. *cakār*, 1295 tarihli *wān* ‘on’ (Tekin 1988, 58) Çuv. T. *vun/ vună*, 1291 *cāl* ‘yıl’ (Tekin 1988, 56) Çuv. T. *śul*, 1303 *hir* ‘kız’ (Tekin 1988, 82) Çuv. T. *xēr*, 1297 *toḥur* ‘dokuz’ (Tekin 1988, 54) Çuv. T. *tāxār*, 1352 *kūwen* ‘gün’ (Tekin 1988, 92) Çuv. T. *kun*, 1291 *belinci* ‘beşinci’ (Tekin 1988, 56) Çuv. T. *pillēkmiš*, 1323-1324 *tōwetim* ‘dördüncü’ (Tekin 1988, 130) Çuv. T. *tāvattāmēš*, 1329-1330 *wotur* ‘otuz’ (Tekin 1988, 146) Çuv. T. *vātār* sözcüklerinin tanıklıkları (Tekin 1988) mezar yazıtlarındaki dilin *Ogur* dalına ait bir değişkesini gösterir. Ayrıca ET. döneminde aynı ünsüz uyumunu bulduğumuz *di*’li kesin geçmiş zaman ekinin /l, n, r/ ünsüzlerinden biriyle sonlanmasından sonra /t/ fonemli varyantının gelmesinde³⁹ olduğu gibi Modern Çuvaş Türkçesinde görülen çıkma, ayrılma ve *di*’li geçmiş zamanda görülen ek başındaki /d/ foneminin ekleneceği sözcüğün son fonemine göre ekin /d/, /t/, /r/ varyantlarından biri ile gerçekleşmesi durumunu İdil Bulgar mezar yazıtlarında da buluruz; 1297 *dünya-ran* ‘dünyadan’ (Tekin 1988, 54), 1295 *hicrat-ran* ‘hicretten’ (Tekin 1988, 58).

İdil Bulgar mezar yazıtları içerik olarak oldukça kısıtlı bir dil malzemesini sunar. Bununla birlikte 1308 yılına tarihlenen Uspaniye yazıtı İdil Bulgar yazıtları arasında uzun mezar yazıtı metnini oluşturur. Ayrıca İdil Ural bölgesinde Kıpçak etkili dil değişkelerini barındırmamakla birlikte diğer mezar yazıtlarında tanıklanmayan {+sem} çoğul ekine rastlanır. İdil Bulgar dil özelliklerini gösterir. Diğer yandan 1311 tarihli

³⁷ İdil Bulgar mezar yazıtlarının araştırma tarihi 1772 yılına kadar gider. Bu yıl içinde 50 yazıtın kopya ve tercüme işleri başlar. Daha sonra mezar taşları Bulgar şehri yakınındaki Uspeniye kilisesi yapımında kullanılmış, 1942 yılına gelindiğinde yeniden gün yüzüne çıkarılmıştır. Mezar yazıtlarındaki *ciyeti cür* ibaresini Çuvaşça *çür* ile birleştiren Hüseyin Feyizhanov (1863) ile kitabelerin dili anlaşılmaya başlanmıştır. Mezar yazıtları üzerine yapılan çalışmalar ve tarihleri hakkında Bkz. Tekin 1988.

³⁸ Tekin 1988, 10.

³⁹ Tekin 2016, 166

Çistopol mezar yazıtı ise, hacimce uzun olmakla birlikte bünyesinde hem *Ogur* hem *Oguz* dil özelliklerini gösteren unsurları aynı anda barındırır. Uspaniye ‘*ulamāsemne, mescidsemne, seven*’, Çistopol ‘*ālamlarka, zahidlarka, sewgen*’ (Tekin 1988, 190-192). Tüm bu dilsel özelliklerin yanında İdil Bulgar mezar yazıtlarında herhangi bir söyleme fiili tanıklanmaz.

2.2. Proto-Türkçe *Söyleme* Fiileri

Türk dilinin *Ogur* ve *Oguz* dallarındaki temel *söyleme* fiilleri ve bu fiillerin *söyleme* eylemindeki kullanım değerleri bakımından üstlendikleri roller ve buna bağlı işlevsel dağılımları, Proto-Türkçenin temel *söyleme* fiillerinin neler olabileceği sorusuna cevap verebilir. Türk dilinin *Oguz* dalının Eski Türkçenin geç aşamalarından itibaren miktar ve içerik bakımından artarak bize kalan yazılı belgeleri Proto-*Oguz* Türkçesinin temel *söyleme* fiillerini yapılandırmamıza izin verir. En Eski Türkçenin son aşamaları ile ilişkilendirebileceğimiz dilsel malzeme ise, dağınık olarak Türkçe olmayan kaynaklardan elde edilmektedir. Hangi Altay diline ait olduğu hâlâ tartışılan, ancak Türkçe ile de en iyi ve kolaylıkla izah edilebilen Hun ve Tabgaç malzemesi de dilin en eski aşamalarındaki görünümü ve dilsel soyca akrabalığı iddia edilen dillerle ilişkisinin niteliği hakkında da fikir veren kıymettedir. Geç Avrupa Avarlarından kalma Runik benzeri kalıntılar için yapılan yorumlu okumalar da bu çerçevede elbette dikkate alınmalıdır. İkincil literatür, bize hem *Oguz* dalının hem de *Ogur* dalının Erken Eski Türkçe temsilcilerinin bugün elimizde olmayan yazılı dilsel varlığı hakkında da haberler vermektedir.⁴⁰

Söyleme fiillerini barındırmaları bakımından ne Tuna Bulgarlarından kalan dil belgelerinde ne de İdil Bulgarlarından kalanlarda herhangi bir *söyleme* fiiline

⁴⁰ Árpád Harmatta, *Avarların Dili Sorununa Dair* (çev. Hicran Akın), Erdem, sayı 7(1987), s.11-32. Peter Boodberg, *T’ o-pa Wei Dili* (çev. Pelin Ekşi), Türk Dili Araştırmaları 18 (2008), s. 495-515

rastlanmamıştır. Bu belgelerden sonra dil tarihlendirmesinde Róna-Tas'ın Kazan Hanlığının çöküşü (1552) ile Yeni Çuvaş-Bulgar dönemini başlattığı tarihten başlayıp Yeni Çuvaş döneminin geç aşamasına kadar elimizde dilsel bir belge yoktur.

Çuvaş etnik terimini Avrupa'ya ilk tanıtan Sigismund von Herberstein olmuştur. Herberstein ilk kez 1517 ve 1526 yılları arasında Rusya'yı ziyaret etmiş ve Rus kaynaklarını incelemiştir. Herberstein'in verisine göre Çuvaş etnik adı, Kazan'ın 1552 yılında düşüşüyle ilgili bir Rus Kroniğinde *чюваш* adlandırmasıyla geçmektedir (1986, 171). Kazan'ın düşüşüyle başlayıp 1723 yılında Philip Johan von Strahlenberg'in Çuvaş Türkçesine dair dilsel kayıtları da derlediği ilk dilsel veriye kadar geçen süreyi A. Róna-Tas'ın Yeni Bulgarca döneminin erken alt dönemi olarak tanımlar (1986, 173). Yeni Erken Çuvaş aşamasından elimizde dile ait bir belge bulunmaz. Yeni Çuvaş döneminin Geç aşamasını oluşturan ikinci dönem Rusya'daki dil, bitki, coğrafya incelemelerine dayalı eserlerin ortaya konulmasıyla başlar.

Geç Çuvaş aşamasının ilk belgesi olan *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı eserin Çuvaş Türkçesi için 28 sözcükten oluşan kısmında *söyleme* fiillerine ilişkin bir veri bulunmaz (Strahlenberg 1730;1975). Strahlenberg'in bu eseri Ruslara esir düşüp 12 yıl boyunca Rusya içindeki halkların tarihleri, etnografik özellik ve dilleri üzerine gözlemlerde bulunup araştırma gezilerinde derlediği malzemelere dayanır.

Yine 1747 yılında Johann Eberhard Fischer'in *Vocabularium Sibiricum* (1747) *Der etymologisch-vergleichende Anteil* adıyla bütün olarak János Gulya tarafından 1995 yılında yazılan eserindeki sözcük listeleri 1739 yılında II. Kamçatka gezisi sırasında altı yıl boyunca Sibirya'nın çeşitli bölgelerinde yaptığı araştırmalara dayanır. Fischer'in hazırladığı sözcük listesi zamanında basılmamış 1768 yılında Göttingen'e

gönderilmiştir.⁴¹ Fischer'in sözcük listesinde Çuvaş Türkçesi (*tschuwaschisch*) için *söyleme* fiiline rastlanmaz. Bununla birlikte, *sprechen* 'konuşmak' için Çeremişçe *mutlan-*, Vogulca *lát-* ve Macarca *szól-* tanıkları yanında Tatar Türkçesinden (Kazan Tatarcası) *söyläş-* fiili tespit edilebilmektedir (Fischer 1995, 152).

Söyleme fiilleri Yeni Geç Çuvaş alt döneminde az da olsa tanıklanabilmektedir. 18. yy. Çuvaş Türkçesinin söz varlığı üzerine çalışan O. Durmuş'un *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı* eserinde temel *söyleme* fiillerinden *te-* (2014, 332) Çuvaş Türkçesinin ilk grameri olan *Soçineniya*'da (1769, 63) **ВЫДЕННЯ.** *vıl-dennyá* (< *väl* *te*-F-ně-SFE -ě-T3Kİ-ne-B-YDE) 'то есть, а именно, сиречь' olarak görülür.

XVIII. yy.'a tarihlenen dilsel tanıklar arasında sıklığı en yüksek *söyleme* fiili *kala-* fiilidir. **kala-** fiili 'говорю, сказываю / söylemek' anlamıyla kaydedilmiştir. Bu anlamlarının yanı sıra *Soçineniya*'da şimdiki zamanın T1K'de çekimlenmiş biçimi, Standart Çuvaş Türkçesinde *puśśap-* 'boyun eğmek, baş eğmek, saygı sunmak' olarak kullanılan fiil ile birlikte **Калагып , посябáдып.** olarak verilmiş ve '**тебѢ кланяюсь.** тебе кланяюсь' olarak anlamlandırılmıştır (*Soçineniya* 1769, 62). Kuşkusuz bu anlam kutsal bir ritüelin gerçekleştirildiği ortamdaki 'saygıyla dua etmek, saygıyla söylemek' anlamından kaynaklanır. Yine *Soçineniya*'da birleşik fiil olarak bugünkü Çuvaş Türkçesindeki biçimi *kalasa kărtart-* olan eylem içinde *kalazakutardádap*' tanıklanmıştır. Bundan başka **kala-** fiilinin 1737-1738 yıllarında derlenen Rusça, Çuvaşça, Marice, Mordvince sözcük listesinde *galadap* 'говорю / söylüyorum' olarak tanıklandığı görülür. (Durmuş 2014, 167).

Yeni Geç Çuvaş aşamasında *kala-* fiilinin iştâş çatı ekli genişlemesi olan *kalaś-* fiiline de rastlanır. Gerhard Friedrich Müller, 1733 yılında II. Kamçatka gezi yolculuğu sırasında Çeboksarı'ya uğramıştır. Bir süre sonra Kazan eyaletine geçmiş, burada bir ay

⁴¹ Durmuş 2014, 32.

kadar yerli halkın diline dair materyal toplamıştır. Bu bölgede topladığı 313 Çuvaş sözcüğü ile “Rabbin Duası” çevirilerini 1759 yılında yayımlamıştır (Durmuş 2014, 30). Müller’in Gotik harfleri ile **Kalaa** biçimde yazılıp Almanca ‘reden / konuşmak’ anlamı verilmiş olan fiilin Müller’deki Tatar Türkçesi dengi de *sóyle-* ‘söylemek’ fiilinin iştâş çatılı biçimi olan *sóyleşüv* (suilefcháffe) fiili ile kayıtlıdır (Durmuş 2014, 429; 1759, 400). Yine Müller’in eserinin Rusça yapılan yayınında fiile iştâş çatılı *kalaś-* fiili **калăсă** yazımıyla verilip Rusça karşılığında ‘говорить / konuşmak’ anlamına ile verilmiştir. Çuvaş Türkçesinin ilk gramer kitabı olan *Soçineniya*’da aynı *kalaś-* fiili **Калазйăдапă** *kalazyádap* ‘разговариваю / söylüyorum’ olarak tanıklanmıştır (1769, 54). Son olarak, Peter Simon Pallas’ın 1784 yılında hazırlanmaya başladığı *Linguarum Totius Orbis Vocabulari Comparative* (1786-1789) *kala-* fiilinden türemiş bir ad olarak *kalaças* ‘слово / söz’ (Durmuş 2014, 168) sözcüğü de tanıklanmıştır.

Tarihsel olarak *söyleme* fiilleri içinde yer alan, ancak Günümüz Çuvaş Türkçesinde söyleme çerçevesinde değerlendirilmeyen *ıyt-* fiili yine Çuvaş Türkçesinin ilk gramer kitabı olan *Soçineniya*’da şimdiki zamanın T1K’de çekimlenmiş biçimleri ile **Идăдапă** *idádap* (1769, 53) ve **Идыдăпă** *idyádep* (1769, 61) şeklinde iki söyleyişli olarak kaydedilip, sırasıyla Rusça karşılıkları ‘вопрошаю / soruyorum’ ve ‘спрашиваю / soruyorum’ ve anlamlarıyla verilmiştir. Bugünkü Çuvaş Türkçesinde Çuvaş-Kiril alfabesinde *ıyım-* olarak yazılıp çekime girip ünlüler arası durumda ötümlü olarak gerçekleşmesine bağlı fonolojik özelliğin, Aşmarin Sözlüğündeki yalın fiil tabanı olarak *ıyt-* fiilinin *ıt-* (Aşmarin 1994, III-70) ve özellikle Viryal ağzında kullanıldığı bilgisi yer alan *it-* (Aşmarin 1994, III-152) söyleyişleri *Soçineniya*’daki yazımlarla uygunlaşır.

Yukarıda söz edilen Yeni Geç Çuvaş aşamasının küçük ölçekli sözcük listeleri ve gramer kitabı *Soçineniya*’dan tanıklanan *söyleme* fiilleri **te-** ve **kala-** (ve *kala-* fiilinin

iştaş çatı ekili **kalaś-**) Moden Çuvaş Türkçesinde de sıklığı en yüksek iki fiildir. Türk dilinin bir diğer temel söyleme fiili *ay-* 'söylemek' fiilinin {-t-} ettirgen çatı ekiyle *Oguz* dalının erken tarihli metinlerinden itibaren '(birine) sormak' anlamını kazanması sözcüğün üzerine gelen ettirgenlik ekiyle açıklanır (bkz. EDPT 266a). Fakat Orta Türkçe döneminden itibaren 'söylemek' için de artık yaygın kullanılan *ayt*-⁴² fiili ettirgen çatı ekinden kaynaklanan 'sormak' anlamını koruyarak *ıyt-* söyleşiyle Modern Çuvaş Türkçesinde kullanımdadır. (Ayrıca bkz. 3.9.) Sözcüğün Kıpçak özellikli tarihsel metinlerle İdil-Ural çevresi Çağdaş Kıpçak lehçelerindeki *ayt-* fiilinin 'söylemek' anlamıyla kullanıldığına bakılırsa, Çuvaş Türkçesinde 'sormak, istemek' anlamıyla sözcüğün kullanılması, onun bir dil içi bir alıntılama olmayıp Çuvaş Türkçesinin has sözcüklerinden biri olduğunu söyletebilir.

Ne *Ogur* ne de *Oguz* dalı Proto-Türkçe'de temel *söyleme* fiillerinin belirlenmesine tek başına imkân vermez. *Ogur* dalının bugünkü tek temsilcisi Çuvaş Türkçesinin temel *söyleme* fiilleri Proto-*Ogurcanın* temel *söyleme* fiillerini, *Oguz* dalının elimizdeki en erken yazılı metinleri de Proto-*Oguzcanın* temel *söyleme* fiillerini yeniden yapılandırmasına zemin olur ve ancak bu iki dalın Proto-*söyleme* fiilleri bizi Proto-Türkçenin *söyleme* fiillerine götürdüğü gibi, Proto-*Ogurca söyleme* fiillerinden hareketle Türkçenin Altay dilleri ile soyca akrabalığı meselesine de geçiş sağlanabilir. Dolayısı ile, Yeni Geç Çuvaş aşamasından başlayarak belgelenen ve *Oguz* dalı ile ortaklaşan *te-* ve *ay-* (ve *ayıt-/ayt-*) temel *söyleme* fiilleri yanında, Proto-*Ogurcaya* özelleşen bir fiil olarak varlığını sürdüren Proto-Türkçe **kelele-* veya **kele-* 'söylemek' fiilinin bugünkü Çuvaş Türkçesindeki *kala-* ve onun fiil ve isim türevlerinin semantik ve pragmatik açıdan üstlendiği rol ve işlevlerin belirlenmesi, Türkçe *söyleme* fiillerine bir bütün hâlinde bakmamızı ister. Zira Çuvaş Türkçesi *söyleme* fiilleri semantik ve

⁴² DLT'deki *ayıt-* fiilinin, Oğuzlar arasında 'söylemek, konuşmak' anlamına gelirken, Kâşgarlı Mahmut'un stardart dilini oluşturan Karahanlı Türkçesinde 'sormak' anlamına geldiğine (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 104) bakılırsa, 'sormak' anlamıyla 'söylemek' anlamının aynı anda gelişmiş olabileceği düşünülebilir.

pragmatik rol ve işlevleri bakımından *Oguz* dalının *söyleme* fiilleri ile karşılaştırıldığında her iki dalın kendi iç gelişme ve değişme süreçleri daha iyi anlaşılabilir.

2.2.1. Proto-Türkçe **tē*- 'demek' Fiili

Proto-Türkçe **tē*- 'demek': Proto-Ogur **tē*- 'demek', En Eski Ogur —, Eski Ogur —, Orta Ogur —; Yeni Ogur —: Yeni Ogur (Çuvaş) 1769 *de-* ay. (*Soçineniya*); Çağdaş Çuvaş *te-* 'demek', *tekele-* (Aşmarin); Proto-Oguz: En Eski Oguz —, Eski Oguz: Orhun viii. yy. *té-* ay., Ötüken-Uygur viii. yy. *té-* ay., Yenisey Yazıtları viii.-ix.-x. yy.; Man. ç. viii. yy. *té-* ay.; Bud. ç. viii. yy. *té-* ay.; İslamî ç.: xi. yy. DLT *té-* ay., KB *té-* ay.; Orta T.: Harezmi xiii. yy. *dé-, té-* ay.; Çağatay xv. yy. *dé-* ay., Kıpçak xiii-xiv. yy. *té, dé-, de-*; Oguz xiii.-xv. yy. *dé-, di-* ay.; Çağdaş Türkçe: Hal. T. *tē-*; Kuzey-Güney-doğu Sibirya: Sah. T. *die-*, Dol. T. *die-*, Oyr. T. *de-*, Tuv. T. *de-*, Şor T. *te-*, Hak. T. *ti-*; Güney-doğu (Uygur-Karluk) Sal. T. *diy-*, SUyg. T. *di-*, Özb. T. *de-* Uyg. T. *dä-*; Kıpçak: Karadeniz-Hazar arası: Kry. T. *de-*, Krm. T. *de-*, Kum. T. *de-*, KBalk. T. *de-*, Nog. T. *de-*; İdil-Ural: Tat. T. *di-*, Baş. T. *ti-*; Aral-Hazar: Kaz. T. *de-*, KKalp. T. *de-*, Kırg. T. *te-*; Oğuz: Gag. T. *de-*, Tür. T. *de-*, Azb. T. *de-*, Türk. T. *dī-* ay., Hor. T. 618 goften / sagen Asadlı *dēmax*, 605 'çerâ / warum' *nä'mä diyān*, Çaram-Sarcam *dēsillā*, 555 *dēllār*, 115 *dērik*, 42 *derik*, Dara-Gaz 2 *dēmax*; Dougaî *dēyilān*, (*dēmax*); *dēi'fti*, (*dēgān*), Guçgi 605 *ni'mä deysä* 'çerâ / warum', 606 *ni'mä disä içi*; Harw-e 'Olya *dēdik*; Cogatay *dēmaç*, Lenger *dedi*, [604] *dēsān*, Mareşk *de-, dē-, diye*, Pir-i Komac *dēmaçq*, Kara-Bağ *dēdiq*, Quçan *dēmaç*, Ruh-abad *dēmaç*, Oltan-abad *dēdiq*, Şirvan *dēmaç*, Zeyarat *dēmaç*, Jonk —, fakat *edār* [*dēmāk*, *dēmax* yok, bkz. aşağı **hay-*]; Dara-Gaz 1 —, fakat *dānişmax*; Şeyh-Teymur —, fakat *dānişmaç*, Şurak -, fakat *dānişmax* (< ET *tanuş-* 'sich Rat holen, fakat burada 'sagen'); Hokm-abad —, fakat *söylādık* (bkz. aşağı 2.2.4.1.1. *sözle-*). (EDPT 433b-434a; EDAL 1358; VEWT 467b-468a; Yegorov 1964, 241; Doerfer 1971,

té- fiili, söyleme fiillerinden *ay-* ve *sözle-* fiillerinin belirttiği *konusmak* anlamında değil, daha çok *demek*, *söylemek* anlamında olduğu ve doğrudan aktarımlarla birlikte *tép tédi* yapısıyla yer alan bir kullanıma sahip olduğu görülür. Aynı zamanda *tép sakıntım* yapısının gerçek bir sözceyi belirtmediği düşünce sunumlarında kullanıldığı da ifade edilir (Clauson 1972, 433b; Tekin 2016, 194; Gabain 2007, 126; Erdal 2004, 504-507). *té-* fiilinin neredeyse daima geniş zaman çekimi ile karşılaşılan *tétir* (<*té-t-ir*) biçimindeki *tét-* ‘to be said to be, to be called / olduğu söylenmek, adlandırmak’ (EDPT 450a) ile *tédür-* (< *té-dür-*) ‘to arrange for something to be said / dedirtmek’ (OTFW 810) ettirgen çatılı fiiller ve iştâş çatı ekiyle türemiş *téş-* ‘to say to one another / birbirine söylemek’ (EDPT 559b) türemiş biçimleri vardır. *té-* fiilinin ettirgen çatılı genişlemeleri olan biçimlerindeki eklerle ilgili olarak Erdal (1991), *tédür-* fiilindeki ekin gerçek bir ettirgenlik çatı eki olduğunu, *tét-* fiilindeki ekin ise ‘adlandırmak’ anlamını belirttiğini söyler (OTWF 834). DLT’de Arapça ‘qāla’ (Dankoff ve Kelly 1984, III-183) anlamıyla verilmiştir.

2.2.2. Proto-Türkçe **hay-* ‘söylemek’ fiili

Proto-Türkçe **hay-* ‘söylemek’: Proto-Ogur **hay-* ‘söylemek’, En Eski Ogur M.Ö. i.-M.S. iv. yy. —, Eski Ogur iv.-xiii. yy. —, Orta Ogur xiii.-xvi. yy. —, Yeni Ogur (Çuvaş) *ıd-* (1769) ‘sormak’, Çağdaş Çuvaş *ıyt-* ‘sormak, istemek’ (Aşmarin); Proto Oguz **hay-* ‘söylemek’: En Eski Oguz —, Eski Oguz: Orhun viii. yy. *ay-* ‘söylemek’, Ötüken-Uygur viii. yy. *ay-* *ay.*, Yenisey Yazıtları viii.-ix.-x. yy. —; Man. ç. viii. yy. *ay-* ‘bildirmek, söylemek’; Bud. ç. viii. yy. *ay-* ‘söylemek’; İslâmî ç.: xi. yy. DLT *ay-* ‘söylemek, adlandırmak’, KB *ay-* ‘söylemek, belirtmek, bildirmek’; Orta T.: Harerzm xiv. yy. HŞ, MN *ay-* ‘söylemek, anlatmak’, Çağatay xv. yy. *ay-* *ay.*, fakat *ayt-* ‘söylemek’; Kıpçak xiii-xiv. yy. (BV, GT, İM) *ay-* ‘söylemek’ fakat *ayıt-* ‘söylemek’

(İM, MG, TA, TZ), *eyit-* (TA) Oğuz xiii.-xv. yy. —, fakat *eyit-*, *eyt-*, *ayıt-* (TS) ay.; Çağdaş Türkçe: Hal. T. *hāy-* ‘söylemek’, Güney-doğu Sibiryâ: Sah. T. *ıy-* ‘bildirmek’, fakat *ıyıt-* ‘sormak, istemek’ Dol. T. —, fakat *ıyıt-* ‘sormak, istemek’ Tuv. T. —, fakat *ayıt-* ‘belirtmek, sormak’, Tof. T. —, fakat *ayıt-* ay., Hak. T. —, fakat *ayt-* ‘söylemek, demek’; Güney-doğu (Uygur-Karluk): Özb. T. —, fakat *ayt-* ‘söylemek’ Uyg. T. —, fakat *eyt-* ay., SUyg. T. *ay-* ‘söylemek, okumak’, fakat *ayt-* ~ *eyt-* ‘sormak, kız istemek’, *aytés-* ‘bir araya gelip konuşmak’, Sal. T. —; Kuzey-batı (Kıpçak): Karadeniz-Hazar arası: Kry. T.—, fakat *ayt-* ‘söylemek’, Krm. T. —, fakat *ayt-* ay. Kum. T. —, fakat *ayt-* ay., KBalk. T. —, fakat *ayt-* ‘söylemek’, *aytış-* ‘konuşmak, mani söyleyerek yarışmak’, Nog. T. —, fakat *ayt-* ay.; İdil-Ural: Tat. T. *eyt-* ay., Baş. T. *äyt-* ay., Aral-Hazar: Kaz. T. *ayt-* ay., KKalp. T. *ayt-* ay., Kırg. T. *ayt-* ay.; Güney-batı (Oğuz): Gag. T. —, Azb. T. —, Tür. T. —, Türk. T. — fakat *ayt-* ay, Hor. T. 618 'goften / sagen' Jonk (Jk) *edär*, ?619 'sedâ kerdên / rufen' Harw-e Olya (XO) *arayitdik* (EDPT 266a-b, 268b-269a; EDAL 498, VEWT 10b; Doerfer vd. 1980, 127; Doerfer 1993; Yegorov 1964, 342, Guo 2017, 1212; Baskakov vd. 1974, 55; Németh 1990, 7)

Clauson *ay-* fiilinin birinci anlamının geçişsiz olarak *konuşmak*, ikinci anlamının *söylemek*, *bildirmek*, *salık vermek* üçüncü anlamının aktarımında söylenen sözlerle *demek* olduğunu belirtir. Sonrasında *ay-*, *té-* ve *sözle-* fiilleri arasında küçük bir fark olduğunu, ancak *ay-* fiilinin daha erken bir dönemde saygı ifadesine genişlemiş görülürken, diğer ikisinde bu anlam inceliğinin görülmediğini de vurgular (EDPT; 266a). *ay-* fiilinin ettirgen çatılı biçimi *ayıt-* ‘birini konuşturmak, konuşmasına neden olmak; sormak’ anlamıyla EDPT 268b’de kayıtlıdır ve ettirgenlik çatı ekinin anlamını yitirdiği durumlara herhangi bir açıklama getirmez. Clauson ayrıca Yenisey bölgesi Türk Runik harfli metinlerde *yıta* ‘ne yazık ki’ okunan sözcüğü *ayt-* fiilinden *ayıta* ‘asking after... health / saying farewell / asking (permission to depart)’ anlamıyla anlar (EDPT 268b-

269a).

UW'da *ay-* fiilinin söyleme dayanan anlamları şöyle sıralanmıştır: 1) buyurmak, emretmek, (bir kişiyi bir işle) görevlendirmek (a.) Suv 591:23. *teñri aymış ötçe biligçe yorımadımız erser*; (b.) HT VII 998. *ağıçılarka ayıp üküş altun bértürüp*; (c.) Maitr 78 v. 20. *eçimiz sintar şelike bitigeli aydımız başlap bérin tép*; (d.) HtPar 159:2. *men adınagunı ölürgeli aymak ertinju alp ol* 2) bildirmek, açıklamak, söylemek, konuşmak (a.) M I(?) 32:9 *alku ulug bahşılarnıñ aymıştaşıça*; (b.) *amtı titig kılgu künlerni ayalım* TT VII 47 o. 13, (c.) *üküş ayı ıdalım* HamTouHou 5:69, 3) fala bakmak, kehanette bulunmak, (bir olayı) önceden görüp söylemek; *iki törlüg yolun aydılar* MaitrH I 15 a 21. 4) düzenlemek, yönetmek, idare etmek; *uluş balık törösin éte ayu bérürler* TT VI 252 Var. B 25 Z. 101. Vgl. Auch das erstarrte. 5) *ötük ayu sakınu* BT XIII 28:7(?) (UW 286-289).⁴³

UW'da *ayıt-* fiilinin anlamları şöyle sıralanmıştır: 1) sormak, bilgi almak; (a.) *ayıtıp eşidmek üze* BuddhUig I 373. (b.) *bo savag ayıtma* HT V 2490. (c.) *nom ayıtıp séziklerin kéterdi* Ht Par 175:24. 2) Sormak, (soru) sormak; (a.) *ol öñreki sézikig ayıtzun* MaitrH II 6 a 17. (b.) *munı üze sézik ayıtmış üçün* Ahbi A 29 a 7. (c.) *bo urılar maña köñlin sézik ayıtgalı sakınurlar* MaitrH II 12 a 21. (d.) *terin terin yörügler sézik ayıtınlar* MaitrH II 6 a 21. 3) rica etmek, istemek, talep etmek (a.) *ol yumuşçı yekler kelip istep tüzüte ayıtıp* Suv 13:20, (b.) *karabaşig ayıtsar isteser* Zieme Sklav I 11. 4) denetlemek, kontrol etmek (a.) *lütsai beg biligin ayıtzun* Ht Par 194:7 (b.) *tevlig kürlüg yazuk ayıtgalı ugramak* HtPek 92 b 5) sormak, dikte ettirmek *men esen tutuñ ayıtıp bitidim* Usp 247 u. 19, 6) izin için sormak *yme kentün kentün burhan yarlıgın /// kopurdılar yüküntiler ayıtdılar bardılar* SP 40. 7) hatırını sormak, sağlığını sormak *han ayıtgalı ıdıp* HtPar 225:14, 8) kehaneti sormak, kehaneti öğrenmek, kehanette bulunmak *edgüsin*

⁴³ UW'deki kaynaklar için <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=UWB#1> adresinden yararlanılmıştır. (Erişim tarihi 20.06.2021)

yavlağın ayıtmazun TT VI 342-343 Var., 9) haber vermek, anlatmak, söylemek (a.) *ol yılanka ayıtıp ... tép ayıtdı* BT XXV 0054. (b.) *teñri teñrisi burhannıñ kelgüsin maña ayıtdı* MaitrH III 5 a 8., 10) (UW 309-313).

ay- ve *ayıt-* fiillerinin yanı sıra *ayıl-* ‘to be asked’ (EDPT 269b), *aytıg* ‘enquiry’ (EDPT 268a), *aytın-* ‘ay- fiilinin dönüşlü çatısı’ (EDPT 269b) *aytış* ‘enquiry’ (EDPT 268b), *aytur-* (EDPT 269b), *ayguçı* ‘one who speaks, or issues commands’ (EDPT 271a), *ayıl-* ‘be said’ (EDPT 272b) türemiş biçimleri de vardır. DLT’de *ay-* fiiline *qāla* (Dankoff-Kelly 1982, I-181) *ayıt-* fiiline Arapça *sa’ ala*, Oğuzlar arasında konuşmak anlamıyla *takallamtu* karşılıkları verilmiştir (Dankoff-Kelly 1982, I-203).

Altay Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde Starostin, Dybo ve Mudrak’ın Proto-Altayca **əju* (~ -o) ‘to speak, cry, sound’ olarak kurdukları biçimi Proto-Türkçe **aj-it* ‘1 to say 2 to prescribe, tell 3 to ask, demand 4 to concern’, biçimi Proto-Tunguz **ejē-* ‘1 to ask, desire 2 demand 3 to envy’ anlamıyla Evk. *ejē-* 2, *ejēt-* 1; Evn. *ejet-* 1,3; Neg. *ejēt-* 1; Nan. *ējueçi-* 3; Orç. *ejeçi* 3. Proto-Moğol **aji-* 1 sound, voice 2 to cry, speak loudly; to recite 3 melody, tune: YMong. *ai* 1, *aji-la-*, *aji-da-* 2, *aja* 3; Bur. *ajlada-* 2; Kalm. *ā* 1, *āl-*, *ād-* 2; Ord. *ajalGa* 3; Dag. *aila-* 2; Mongr. *ajan* 3. biçimleriyle birleştirmiştir (EDAL 497-498).

ıyt-: ‘*спрашивать; sormak, istemek*’ anlamındaki bu eylem Yegorov’da bizim yukarıda sözünü ettiğimiz *ay-* fiiliyle ilişkilendirilmiş ve tanıklar getirilmiştir (Yegorov 1964, 342).

2.2.3. Proto-Türkçe **kele-* ‘söylemek’ fiili

Proto-Türkçe **kele-* ‘söylemek’: Proto-Ogur **kele-* ‘söylemek’, En Eski Ogur M.Ö. i.-M.S. iv. yy. —, Eski Ogur iv.-xiii. yy. —, Orta Ogur xiii.-xvi. yy. —, Yeni Ogur (Çuvaş) *kala-* (1769) ‘söylemek’, Çağdaş Çuvaş *kala-* ‘söylemek’ (Aşmarin); Proto-

Oguz ***kele-** ‘söylemek’: En Eski Oguz —, fakat bundan türemiş Tabgaç v. yy. *kelmerçin* ‘çevirmen’ (Boodberg 2008, 499, Sinor 1997, 295), Eski Oguz: Orhun viii. yy.—, Ötüken-Uygur viii. yy. —, Yenisey Yazıtları viii.-ix.-x. yy. —; Man. ç. viii. yy. —; Bud. çev. viii. yy. —; İslamî ç.: xi. yy. DLT —, fakat *keleçü* ‘konuşma, söz’ (Dankoff-Kelly 1982, I-334 Oğuzca hadîṭ, kalām); Tef. *keleçi* ‘bilgi, haber’; Orta T.: Harezmi xiii. yy. —, fakat ME *kelelci* ‘hikâye’, *keleşmiş* ‘sözlü, nişanlı’, Çağatay xv. yy. —, Kıpçak xiii. yy. —, fakat Hou. *keleçi eyt-* ile birlikte *keleçi eyt-* ‘anlatmak, nakletmek’; Oğuz xiii.-xv. yy. —, fakat TS *keleci~geleci* ‘söz’, *keleci et-*, *keleci eyle-*, *keleci kıl-* ‘konuşmak, muhabbet etmek’ xiv. yy. *geleçi söz* ‘söz’ ile birlikte bir çift söz oluşturarak ikinci parçasında *söz geleçi* ‘konuşma, sohbet’; Çağdaş Türkçe.: —, fakat KBalk. T. *keleci* ~ *keleçi* ‘haberci, mesajcı, kızı istemeye giden arabulucu kişi’ (EDPT 716b; VEWT 248b, EDAL 796).

Oguz dalı içinde bir eylem olarak kullanımı tanıklanmayan bu fiilin biz yalnızca isim türevlerini görebilmekteyiz. Clauson, Oğuzlar kaydıyla verilmiş *keleçü* ‘talk, conversation; sohbet, konuşma’ sözcüğü için *ören* gibi bozulmuş yabancı sözcüklerden biri olma olasılığı üzerinde durur. Ardından Moğolca *kele-* ‘to speak; konuşmak’ fiiliyle bir ilişkisinin olmadığını, {-çü} ekinin bir ünlüden sonra ne Türkçe ne de Moğolca türetme eki olarak bulunmadığını söyler. Harezmi Türkçesinde *keleçi* ‘report, information’; Kıpçak Türkçesinde *keleçi eyt-* ‘to tell, relate; anlatmak, nakletmek’ ve Osmanlı Türkçesinde *söz geleçi* ‘talk, conversation; konuşma, sohbet’ tanıklıklarını verir (EDPT 1972, 716b). V. yüzyıldan Tabgaçlara ait dil malzemesindeki *kelemürçin* sözünü yapı ve kuruluşu bakımında *tilmaç* ile karşılaştıran, Sinor (1977) *tilmaç*’tan yola çıkarak *kelemürçin*’i *kele* ‘dil’ sözcüğünden türetir. Boodberg (2008) de aynı sözcük üzerinde durmuş ve Tabgaç dil malzemesinde görülen *kelemürçin*’i *tilmaç* ile karşılaştırmıştır.

EDAL yazarları Proto-Türkçe biçimini **kele-* olarak kurup ‘1 to speak; konuşmak 2 talk, conversation; konuşma, sohbet’ olarak anlamlandırdıkları biçimi Proto-Tunguz **xilŋü* tongue; Evk. *inŋi*, Evn. *ienŋ*; Neg. *iŋŋi*; Man. *ileŋgu*; Sib. *ileŋé*, *ilŋi*; Cur. *gileŋ-ŋu*; Ul. *siŋu*; Ork. *sinu*; Nan. *širmu*, *siŋmu*; Orch. *iŋi*; Sol. *iŋi* ve Proto-Moğol **kele-* 1 to say 2 tongue, language; Omong. *kele(n)* 2; *kele-* 1; Ymong. *kele-* 1, *kele* 2; Bur. *xele-* 1, *xele(n)* 2; Kalm. *kelé-* 1, *keln* 2; Ord. *kele-* 1 *kele* 2; Mog. *kelä-* 1 *kelän* 2; Dag. *xele-* 1, *xeli xel* 2; Dong. *kielie-* 1, *kielien* 2; Boa. *kele* 1, *kelan* 2; Syugh. *kelen* 2, Mongr. *kile-* 1, *kile* 2 sözcükleriyle birleştirerek Proto-Altay biçim olarak **k’iäli* ‘tongue’ adını kurarlar. EDAL’da Clauson’un tanıklıklarından ayrı olarak Kırg. T. *keleç*-söz ve Çuv. T. *kala-* tanıkları da yer alır (Starostin vd. 2003, 796). Bunun yanı sıra biz Kırgız Türkçesinde *keleçe* ‘yeni haber, havadis’ (Yudahin 2011, 433a) maddesinde sözcüğün *kep* ‘söz, kelime, konuşma’ (Yudahin 2011, 439a) ile birlikte *kep keleçe* biçiminde çift söz olarak kullanıldığını görüyoruz. Kırgız Türkçesindeki *kep* sözcüğü Türkmen Türkçesindeki *gep* ‘1. düşünce alışverişinde bulunmak için söylenen söz. 2. gıybet. 3. yemin, ant.’ ile bir ve aynı sözcüktür. Yine Türkmen Türkçesindeki *gep* adından türeyen *geplemek* fiilini ‘1. söz açmak, bir dilde konuşmak. 2. bir toplantıda söz söylemek’ anlamıyla buluruz (TDDS 2016, I-434b-435a). VEWT’de Räsänen, KBalk. T. *kele-çi*, *kele-ci* ‘bote, brautwerber/haberci, mesajcı, kızı istemeye giden arabulucu kişi’, OT. *keleçü* ‘rede/nutuk, hitap, söylev, söz’ tanıklıklarından sonra Çuv. T. *kala-* ‘sprechen/söylemek’; iştaş çatılı *kalaś-* ‘sich unterhalten/konuşmak’ tanıklarını verir. Räsänen, malzemeyi Moğolca *kele-* ‘sprechen / konuşmak, söylemek’ ve *kele-n* ‘zunge, sprache / dil’ ile Tunguzca *kēlē* ‘eine braut werben’ ile ilişkilendirmiştir (Räsänen 1969, 248b).

**kele-* fiiline Doerfer Yeni Farsçadaki Türkçe ve Moğolca unsurlarla ilgili eserinde TMEN 335’teki *kelemäçi* ‘Dolmetsch / tercüman’ maddesi ile ilgili

açıklamalarında yer vermiştir. Doerfer bu sözcüğü Yeni Farsçadaki Moğolca alıntı unsurlar arasında değerlendirmiş ve sözcüğü açıklarken **kelele-* > *kele-* ‘sagen, sprechen / söylemek, konuşmak’ üzerine *-ma* ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. Doerfer, ayrıca Moğolcadaki *kele(n)* ‘zunge, rede, sprache / dil, lisan’ ve *kele-* ‘reden / söylemek, konuşmak’ sözcüklerinin var olduğunu belirtir. Doerfer Moğolca *kele-* fiilinin daha eski bir **kelele-* fiilinden haploloji yoluyla oluştuğunu söyler. Ligeti *dilmaç* sözcüğünün *dil*’den geldiğini açıklarken, Uygurca *kelemeçi* ‘interpréte / tercüman’ sözcüğüne de başvurmuş, sözcüğün *kele* ‘dil’ kökünden *-me-çi* ekleriyle oluştuğunu söylemiş ve Türkçe *keleçi* ‘söz’ sözcüğünün de bu kökten ayrılamayacağını belirtmiştir (Eren 1999, 113b).

Yegorov etimolojik sözlüğünde, Çuvaş Türkçesinde ***kala-***: ‘говорить, сказывать, сказать; konuşmak, demek, söylemek’ olarak bulunur türemiş biçimler olan ***kalaś-*** ‘разговаривать; konuşmak’, ***kalaśu*** ‘разговор; konuşma’ örneklerini verdikten sonra tarihsel bir veri olarak karşımıza çıkan *keleçi* ‘речь, разговор, беседа; konuşma, söyleşi’ tanığını da belirtmiştir (Yegorov 1964, 85). Fedotov, eldeki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gösterilecek olan sözcüğün daha özelleşmiş anlamlarını ve türetim biçimlerini verir ve Yegorov’un ‘сосватанная девушка’ ve kendisinin aynı anlamda ‘сговоренная девушка’ olarak verdiği *kalaśnă xěr* ‘nişanlı kız, nişanlanmış kız, sözlenmiş kız’ öbeğindeki eylem adındaki *kalaś-* fiilini Tat. T. ve Baş. T.’den *kileş-* ‘сближает; yakışmak-, uygun gelmek’ eylemiyle de karşılaştırır, ayrıca Tatar ağızlarındaki ve Kaz. T. *keleş* ‘невеста, любовница, молодая жена, замужня женщина, жена; gelin, sevgili, genç kadın, evli kadın, kadın’ anlamlarının *gelin* sözcüğüne de kök olmuş olan *kel-eş* ile ilişkili olabileceğini ileri sürer (Fedotov 1996, I-214).

2.2.4. Proto-Türkçe *Söyleme* Fiillerinin İsimleri ile İlişkisi Üzerine

2.2.4.1. Proto-Türkçe *sör*², **sab*, **kele*

2.2.4.1.1. Proto-Türkçe **sör*²*le*- < **sör*²*+le*⁴⁴

Proto-Ogur **sörle*- ‘söylemek’, En Eski Ogur M.Ö. i.-M.S. iv. yy. —, Eski Ogur iv.-xiii. yy. —, Orta Ogur xiii.-xvi. yy. —, Yeni Ogur (Çuvaş) —, Çağdaş Çuvaş *suylaş*-, *solya*-; Proto-Oguz **sözle*- ‘söylemek’: En Eski Oguz —, Eski Oguz: Orhun viii. yy.— fakat BK-KT *sözleş*- ‘konuşmak, istişare etmek’, Ötüken-Uygur viii. yy. — ay., Yenisey Yazıtları viii.-ix.-x. yy. —; Man. ç. viii. yy. *sözle*- ‘telkin etmek’; Bud. ç. viii. yy. *sözle*- ‘söylemek’; İslamî ç.: xi. yy. DLT *sözle*- ‘söylemek, konuşmak’ Arapça. *qāla* (Dankoff-Kelly 1984, III-183), KB *sözle*- ‘söylemek, konuşmak’; Orta T.: Harezmi xiv. yy. ME *sözle*- ‘söylemek’, Çağatay xv. yy. Seng. *sözle*- ‘konuşmak, söylemek’; Kıpçak xiii-xiv. yy. (Toparlı 2007, 241) *söyle*- ‘söylemek, demek’ *sözle*- ‘söylemek demek’ Oğuz xiii.-xv. yy. *söyle*- (TS) ay.; Çağdaş Türkçe: Hal. T. —, fakat *söz*, *söz* ‘rede, wort’ (Doerfer-Tezcan 1980, 187) Güney-doğu Sibiryâ: Sah. T. *üle*-, Dol. T. Tuv. T. *sögle*-, Hak. T. *söle*- Alt. T. *söstö*- ‘önermek’, Güney-doğu (Uygur-Karluk): Özb. T. *süzle*- ~ *söyle*-, Uyg. T. *sözli*-, SUyg. T. —, Sal. T. —; Kuzey-batı (Kıpçak): Karadeniz-Hazar arası: Kry T. *sözle*- ‘söylemek’, Krm T. *söyle*-, Kum T. *söyle*-, KBalk. T. —, fakat *söleş*- ‘konuşmak’, *söz* ‘söz’ Nog. *söyle*- ‘söylemek’, İdil-Ural: Tat. T. *süyle*- ‘söylemek’, Başk. T. *höylä*-, Aral-Hazar: Kaz. T. *söyle*-, KKalp. T. *söyle*- Krg. T. *süylö*-, Güney-batı (Oğuz): Gag. T. *söle*- ‘söylemek’, Azb. T. *söyle*-, Tür. T. *söyle*-, Türkm. T. *sözle*- ay., Hor. T. 618 Hokm-abad (Ho.) *söylädiq* (Doerfer 147, 646 ETü. *sözlä*- ‘berichten’) (EDPT 836a; EDAL 1197-1198; WEVT 429b; Doerfer vd. 1980, 187; Useyinov 2007, 61; Arıkoğlu 2005, 449; Baboglu vd. 1993, 75; Tavkul 2000, 353; Baskakov 1963, 306; Bammatovnu 1969, 283).

⁴⁴ *söz*, *sörçek* denkliliği için bkz. Tezcan 1981, s.288-289.

Clauson eylemin *söz* isminden fiilden ad yapım eki {+le-} ile türetildiğini ve *té-* fiilinin tersine *ay-* fiili gibi ‘*to speak, say; konuşmak, söylemek*’ anlamında olduğunu belirtir. XIII. yüzyıl dolaylarında açıklanılmamış nedenlerden ötürü fiilin kimi Türk dil değişkelerinde *söyle-* biçimine girdiğini ve bu değişimin nedeni olarak da /-s-/ ve /-z-/ fonemlerinin olası bir yanyana bulunma (*juxtaposition*) durumundan kaçınmadan kaynaklanmış olabileceğine dikkat çeker. (Clauson 1972, 863a). EDAL’da sözcüğün yalnızca /-y-/ fonemli değişkesinden tanıkların verilip Proto-Türkçe **seb-* ‘*to speak; konuşmak*’ olarak kurulur ve Türkçe içindeki /-y-/ fonemli biçimin geç olarak tanıklandığı ve düzensiz bir görünüm sergilediği belirtilir. Bu Proto-Türkçe sözcüğün Proto-Altay biçimi **sájbo* ‘sound’ olarak kurulmuş ve Proto-Tunguz **sabu-da* 1 to rustle, sound 2 noise, splash; Evk. *sawada* 1; Nan. *saoGĩ* 2; Ud. *safuta* 1 biçimleriyle birleştirilmiştir. Sözlük yazarları Proto-Japon birleştirmesinde **sáwák-* ‘to sound, make a noise’ anlamlarıyla Japon dil değişkelerinden tanıkları verirler (Starostin vd. 2003, 1197-1198). EDAL’da Proto-Türkçe için yeniden kurulan biçimin tanıklıklarındaki örneklerin yalnızca /y/ fonemli olması Proto-Altayca için diğer akraba dillerdeki biçimlerle birleştirme kaygısından olsa gerektir. Räsänen Soy. T. *sögle-* ‘говорить, сказать; konuşmak, söylemek’ maddesi altında yine sözcüğün /y/ fonemli değişkelerini tanıklar ve Çuv. T. *sola-, solla-, soyal-* ‘говорить; konuşmak’ ile Sah. T. *üles* ‘условиться; sözleşmek, anlaşmak’, **söyle-k > ülex* ‘заблаговременное условие; ön koşul’ sözcükleriyle de birleştirir ve *sö-z* ‘wort; söz’ maddesine gönderimde bulunur (Räsänen 1969, 429b). Räsänen *söz* ‘Wort, Rede; söz, kelam’ maddesinde ise sözcüğün tanıklıklarını verdikten sonra ET. *söz-le* ‘sprechen; konuşmak, söylemek’ fiilini vermiştir (Räsänen 1969, 430b).

Sözcüğe kaynaklık eden *söz* sözcüğünü Clauson ‘anything spoken; word, speech, statement’ olarak tanımlar (EDPT 860b). Clauson *söz* sözcüğünün *sab* ‘speech’

(EDPT 782b) sözcüğünden daha kısa sözcelere gönderimde bulunduğunu söyler. Sözcük *söz söylemek* olarak etimolojisini kendinden çıkaran bir kuruluşa da sahiptir.

Sözle- fiiliyle ilişkilendirilen Çuvaş Türkçesi *suylan-* Yegorov'un etimolojik sözlüğünde şu biçimde verilmiştir; 1. *говорить всякий вздор, чепуху, бессмыслицу; saçta sapan konuşmak, saçmalamak, anlamsızca konuşma* 2. *бредить; sayıklamak*'. Bu fiili Yegorov Kum. T. *söyle-*; Gag. T. *sülen-* 'sayıklamak'; Kırg. T. *süylön-* 'sayıklamak, kendi kendine konuşmak' ile birleştirir ve Sah. T. *sulan-* 'причитывать; ağlayıp sızlamak, сетовать, sızlanmak, роптать; homurdanmak', Azb. T. *söylen-* 'ворчать; homurdanmak' ve Moğolca *zūlex* 'бредить во сне; düşte sayıklamak' fiilleri ile de karşılaştırır (Yegorov 1964, 193)

2.2.4.1.2. Proto-Türkçe **sabla-* < **sab+la-*

Sözcük en erken DLT'de tanıklanmıştır. Clauson sözlüğünde '*talk; konuşmak*' anlamıyla vermiştir (EDPT 789a-b). *savla-* DLT'de *atasözü söylemek* anlamıyla verilmiştir, DLT'de *savlan-* ay., *savlaş-* 'konuşmak' (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, 472) *savlaş-* 'konuşmak' türetimleri de yer almıştır. Clauson *sab* maddesinde (EDPT 782b), sözcüğü *söz* sözcüğüyle karşılaştırarak *sav* sözcüğünün 'a (full-length) speech; a narrative or story, a message' anlamını ifade ederken, *söz* sözcüğünün 'a single word or short utterance' olduğunu belirtir ve *sab* sözünün çift söz olarak *sab söz, ötüg sab* 'petition', *öt sav* 'advice' kullanımları yanında, *sab ay-* (EDPT 782b-783a) tanığını da verir. VEWT içinde *sabla-* eylemi **sāb*: ET. *sab* 'wort, rede; söz, laf' maddesi içinde, ondan türetilmiş fiili olarak OT. *savla-* 'viel reden; çok konuşmak' anlamıyla verilmiş, diğer türetilmiş biçimler sıralanmıştır. Räsänen, Çuv. T. *sāvā* '*strophe; dörtlük, kıta*' sözcüğü ile *sab* sözcüğünü bir tedirginlik duyarak ilişkilendirmiş gibidir (1969, 391a). EDAL'da da Çuv. T. *sāvā* 'verse, poem; dize, şiir' sözcüğüyle ilişkilendirmesi yinelenmiştir (Starostin vd. 2003, 1194). *Sab*'dan türetilmiş şu iki fiile de işaret

edilebilir. Bunlardan ilki, *sab*'dan küçültme eki ile türetilmiş bir **savık*'tan *savıkla-* ‘to talk incoherently; tutarsızca konuşmak’ (Clauson 1972, 787a) iken diğeri fiilden ad yapım eki *+a-* ile bir **saba-* fiilinden iştâş çatı eki ile genişletilmiş *sabaş-* ‘to argue with one another, to quarrel; to come to blows, to fight’ fiilidir (EDPT 793a).

Çuvaş Türkçesindeki *sămaxla-*: ‘разговаривать, беседовать; konuşmak, sohbet etmek’ anlamındaki fiil de muhtemelen bu *sab* sözcüğünden türetilmiştir. Yegorov, Çuvaş Türkçesinin etimolojik sözlüğünde *sămaxla-* fiilinin türetim tabanını *sămax* ‘слово, речь; söz, konuşma’ olarak vermiş ve yukarıda sözünü ettiğimiz *sabla-* fiili ile de karşılaştırarak addan fiil yapım eki {*+IA-*} ile türetilmiş bir fiil olarak açıklamıştır. (Yegorov 1964, 181). Fedotov’da da aynı bilgi yinelenir (Fedotov 1996, II-24).

Çuvaş Türkçesindeki *sămax* bağımsız biçimbiriminin sonundaki *+ah* parçasını Türkçe *baş+ak* > *başak*, Türkmen *kum+ak* > *kumak*, Çuvaş *ay-ık* > *uyăx* ile karşılaştırabiliriz (Levitskaya 1976, 142-143). Böylece Proto-Türkçe *sab*, muhtemelen yukarıda belirtilen ET. *savıkla-* fiili içinde görülen tanıklanmayan bir **savık* gibi, Proto-Ogur **sabaḳ* > **sabaḥ* > **samaḥ* > Erken Yeni Çuv. *sumaḥ* > Çağdaş Çuv. *sămaḥ* veya Proto-Ogur **sabaḳ* > **sabaḥ* > **samaḥ* > Erken Yeni Çuv. *sumaḥ* yolunu izleyerek *sımaḥ* olmuş olabilir.

2.2.4.1.3. Proto-Türkçe **kele*

**kele* ad kökü için bkz. 2.2.3.

2.2.4.2. Çuvaş Türkçesinde İsimden Türetme Diğer Söyleme Fiilleri

Tarihsel Türkçeden tanıklanabilen bu temel *söyleme* fiilleri dışında Çuvaş Türkçesinde adlardan türemiş ve konuşmak eyleminin yerini tutan başka sözlüksel birimler de vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

puple- ‘говорить, поговорить, беседовать; konuşmak, söylemek’

Yegorov ve Fedotov'un etimolojik sözlüklerinde **puple-** fiili yoktur, ancak Aşmarin fiili, sözlüğünde göstermiş ve 'говорить, поговорить, беседовать; konuşmak, söylemek' anlamlarını vermiştir. Aşmarin fiilin kökenine ilişkin bir açıklama yapmamıştır (1999, IX-292). Aşmarin'in sözlüğünde eylemin türetim köküne biçimsel olarak benzeyen sözcükler vardır. Bunlardan biri, 1. *pop* yansıma bir sözdür ve fiıcıya vurulunca çıkan sesi yansıtır. **puple-** fiilinin bu yansıma sözcükle ilgisi olmasa gerektir. İkinci bir madde başı *pup* ~ *pop*'dur ve Aşmarin 'hoca, dinî kişilik, papaz, rahip' anlamını vermiştir. Bu anlamla *pup* ~ *pop*'un *kělě* 'dua' sözcüğüyle birlikte sık kullanıldığı dikkati çekmektedir (Aşmarin 1999, IX-291). Bunun yanı sıra Aşmarin'de *pupăltat-* 'лалякать, беседовать; sohbet etmek, konuşmak' eylemi de örneksiz olarak yer almaktadır (1999, IX-292). Şüphesiz Çuvaş Türkçesindeki 'papaz, rahip, hoca' anlamlarına sahip bu sözcük Rusça *non* [*pop*] 'papaz'dan alıntılanmış bir sözcüktür ve *pup* ~ *pop*'un *kělě* 'dua' sözcüğüyle birlikte kullanımları göz önünde tutularak, **puple-**, başlangıçta Çuv. *pup* ~ *pop* 'papaz, din adamının' konuşmasına sınırlanarak, daha sonra da genelleşerek 'говорить, поговорить, беседовать; konuşmak, söylemek' 3. Bölümde, 3.4.1. içinde incelediğimiz Aşmarin'in verdiği "**puplerě, puplerě: pup tese axal' kalaman ikken!**" = "Konuştu da konuştu, pup (papaz) diye boşuna söylememişler" ile karşılaştırılabilir. Böylece fiilin bu tümcedeki kullanımı, başlarda sınırlı bir bağlamda kullanılıp buradan bir anlam genişlemesine uğradına dayanak olabilir.

yumaxla-: 'говорить, разговаривать, беседовать; konuşmak, sohbet etmek'

yumaxla- fiili Yegorov'un sözlüğünde madde başı olarak yoktur, ancak fiilin türediği *yumax* maddesi vardır ve sözcük 'сказка; masal, anlatı' olarak anlamlandırılmış ve sözcüğün şu kalıp söz içinde yer aldığı *tupmalli yumax, sutmalli yumax* 'bilmece' ibare verilmiştir. Yegorov, Çuv. T. *yumax*'ı Türkçenin diğer çağdaş değişkelerindeki şu

biçimlerle karşılaştırmıştır: Hks. T. *nımax*; Şor T. *nıbak*; Kırg. T. *comok* ‘destan’, *cō comok*’da *comok* ‘masal’; Bşk T. *yomak* ‘bilmece’; Özb. T. *cumbak*; Kaz. T., KKalp. T. *jumbak*; Nog. T. *yumak* ‘bilmece’. Yegorov bu Türkçe malzemeyi Moğolca *domog* ‘предание, легенда, сказание; efsane, anlatı’ sözcüğüyle de karşılaştırır. Yegorov, Altayist Ramstedt’in Çuv. T. *yumax*’ın Moğolca *dom* ‘заклинание, заговор; büyü sözü, büyü’ ve Türkçe değişkelerde *yom* olarak rastlanan Moğol *dom* ve Türkçe *yom*’u Çuv. T.’de *im-śam* ‘средство заклинания и лечения; büyülü söz ve ilaç’ çift sözündeki *śam* ile birleştirdiğini belirtir (Yegorov 1964, 348). *Yumax* ve bundan *yumaxla-* İdil-Ural sahası Kıpçak lehçelerinden alıntılanmış olmalıdır.

xalapla-: ‘разговаривать, беседовать; konuşmak, sohbet etmek’

sāmaxla-, *yumaxla-* gibi *xalapla-* fiili de Çuv. *xalap* ‘сказка, рассказ, речь, разговор, беседа, новости, слово; masal, anlatma, söz, konuşma, sohbet, havadis, söz’ isminden fiilden ad yapım eki {+lA-} ile türetilmiş söyleme fiillerindendir. Çuv. T. *xalap* köken olarak Arapça *ḥilāf* sözcüğüne dayandırılmıştır (Fedotov 1996, II-308). Bu ilişkilendirme, tartışmaya açıktır.

2.2.5. Değerlendirme

Söyleme fiilleri olarak değerlendirilen fiiller daha önce de belirtildiği gibi içerisinde bir söyleme olayını temel olarak barındıran eylemleri belirtir. Örneğin *Oguz* dalının erken tarihli Türk Runik harfli metinlerinden tanıkladığımız (**yarlıg**) **yarlı(g)қа-** ‘(yukarıdan aşağıya) buyurmak’ (EDPT 968a), (**ötüg**) **ötün-** ‘arz etmek, maruzatta bulunmak’ (EDPT 62a) türünden fiillerin eylem olarak bir *söyleme* fiiline işaret etmeleri bir gerektirim ilişkisidir. Yani bu eylemlerin gerçekleştirilmesi mantıksal olarak gerekli

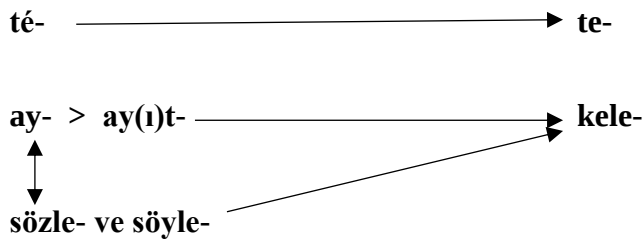
olan söz veya sözce olayını da barındırır. Bizim çalışmamız, işte bu noktada *söyleme* fiillerine bir kısıtlama koyar ve temel olarak söyleme eyleminin olduğu, fakat yardımcı olarak çıkarsanmadığı eylemleri temel almıştır.

Türk dilinin *Ogur* dalının tarihsel kaynakları yukarıda da işaret edildiği gibi son derecede yetersiz ve kısıtlıdır. Tuna Bulgar (Tekin 1987) ve İdil Bulgar (Tekin 1988) dil malzemesinin bu kısıtlılığı, Tarihsel *Ogur* temel *söyleme* fiillerinin ne olduğu kadar, bunların kullanım değerlerinin de ne olduğu ve/veya gelişme seyirleri hakkında da bizi tanıksız bırakır. Ancak dilsel olarak bu ikisinin ardılı olduğunu bildiğimiz Çuvaş Türkçesindeki *te-*, *kala-*, *kalaş-*, *pople-*, *sămaxla-*, *xalapla-*, *yumaxla-*, *suylan-* *söyleme* fiilleri ile bunlara ek olarak tarihsel olarak *ay-* fiiliyle ilişkili, ancak günümüz Çuvaş Türkçesinde artık söyleme olayını doğrudan belirtmeyen *ıyt-*, Tarihsel *Ogur* Türkçesinin *söyleme* fiillerinin söz varlığı yanında temel *söyleme* fiillerinin ne olmuş olabileceği konusunda tek temsilcidir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki dal için de uygunlaşan eylemler arasında Çuvaş Türkçesi özelinde *te-*, *kala-* ve ET. *sab* ile birleştirilen *sămaxla-* ve *ıyt-* fiileridir. Bu uygunlaşanlardan *ıyt-* fiili Çuvaş Türkçesinde doğrudan bir söyleme olayını belirtmez, ancak 'sormak' veya 'istemek' anlamı ile dolaylı ve mantıksal olarak gerektirimi bulunan bir söyleme olayını belirtir. Diğer üç eylemden *kala-* fiilinin *Oguz* dalında eylem olarak kullanımı bulunmazken, Çuvaş Türkçesindeki kullanım değerine bakarak bu fiilin Tarihsel *Ogur* Türkçesinin sıklığı en yüksek temel *söyleme* fiillerinden biri olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Genel olarak aktarım sözcelerine özelleşmiş görünen *te-* fiili, Türkçenin her iki dalında da sıklığı yüksek *söyleme* fiilidir. Son olarak, *sămaxla-* fiili Çuvaş Türkçesinde eylem olarak sıklığı yüksek olmasa da *kala-* fiilinden türeyen *kalaş-* fiilinin anlamıyla birebir örtüşür.

Temel söyleme fiillerinin seçimi açısından da Türkçenin *Ogur* ve *Oguz*

dallanmasını *kala-* ve *sözle-* fiilleri üzerinden kritik etmek mümkün gözükmemektedir. Bu dallanmada *Oguz* dalının tarihsel temsilcilerinin Proto-Türkçe **kele-* biçiminden türeme ‘çevirmen, sözcü, bilgi, haber’ anlamlı türemiş biçimleri saklarken, fiilin ifade ettiği eylem yerine *sözle-* (< *söyle-*) biçimini tercih ettiği, ancak yapılan bu tercihin yalnızca *sözle-* fiiliyle kalmayıp *ay-* ve bundan *ayt-* fiilinin pragmatik bir anlam içeren anlamının gittikçe bulanıklaşarak sıradan bir *söyleme* fiilini ifade eder duruma gelmesiyle de ikinci bir tercih olarak *Oguz* dalının alt dallarında yayıldığı görülür. *Ogur* ve *Oguz* dallanması arasında görülen bu sözlüksel dağılım, elbette temel *söyleme* fiillerinden hangisinin Proto-Türkçede kurulması gerektiği sorununu da doğurur. Bu sorunu çözmek kolay değildir. Zira türemiş biçimlerin (*söz+le-*) kronolojik olarak türedikleri biçimleri izlemeleri gerektiği düşünülebilirse de böyle bir yaklaşım yalnızca biçimbirimsel bir ölçüttür. Bir başka çözüm yolu, Proto-Türkçeyi Proto-Altaycaya bağlayan ilişkiler bütünüdür. Bu bize **kele-* fiilini Moğol dilindeki denklikleriyle birleştirmemizi kolaylaştıran bir ölçüt olmasından dolayı daha mantıklı gelir. Bu açıdan söylemeye ilişkin *Oguz* ve *Ogur* dalından temel fiillerin anlamsal olarak birbirleriyle denkliğini şöyle gösterebiliriz:

Türk dilinin *Ogur* ve *Oguz* dallanmasına uğramadan önceki dönemde *söyleme* fiillerine ilişkin elde edilecek veriler temel *söyleme* fiillerinin hangilerinin bu döneme ait olduğunu ve dallanma sırasında sözlüksel bir ayrımın var olup olmadığını bize gösterebilir. Bu yönden biz Proto-Türkçe için biçimsel bir yeniden kurma yapmaktan çok bu dönem için belirlenecek biçimlerden hangisinin seçilebileceği ve anlamı

üzerinde durmak istiyoruz.

Söyleme fiilleri, çerçeve yaklaşımına göre aynı bir eyleme gönderimde bulunan fiilleri belirtmektedir. *Söyleme* eylemi, eylemin gerçekleştiği iletişimin çerçevesi olup her bir eylem bu çerçevenin içinde toplanmıştır. Dolayısıyla *söyleme* fiilleri ile anlatmak istediğimiz şey, onların aynı ulam içerisine yerleşmiş dilsel birimler olmalarıdır.

Bir *söyleme* olayında Birinci Bölümde söz ettiğimiz arka plan bilgisi (Bkz. 1.1.7.5.4.), yani iletişim olayının katılanları, *söyleme* fiilleriyle birlikte ayrı ayrı profillenirler. İletişim olayının katılanları ile eylem arasındaki bu ilişki *söyleme* çerçevesindeki fiillerin aynı bir olayı farklı açılardan belirtmesine yardımcı olur.

Bütün bu yukarıda söylenenleri dikkate alarak Çağdaş Çuvaş Türkçesinin temel *söyleme* fiillerinin semantik ve pragmatik bir incelemesini girişmeden önce, aşağıda *Oguz* dalının elimizdeki en erken verileri ile *Ogur* dalının kısıtlı tarihsel malzemesinden dolayı Erken Modern ve Modern Çuvaş Türkçesindeki verilerden yola çıkarak *Oguz* ve *Ogur* dalının temel *söyleme* fiilleri ile bu iki dalın dallandığı Proto-Türkçenin temel *söyleme* fiillerinin neler olabileceği üzerinde durmak istiyoruz.

2.3. Tarihsel Oguz Dalının *Söyleme* Fiillerine Çerçeve Semantiği ve Pragmatik Açıdan Bir Bakış

Türk dilinin *Oguz* dalının en eski kaynakları olan II. Türk Kağanlığından kalma Tonyukuk, Bilge Kağan, Kül Tigin, Uygur kağanlık yazıtları ile Yenisey bölgesi mezar taşlarında tanıklanan *söyleme* fiilleri incelenecektir. Bu yazıtlardaki *Söyleme Çerçevesi* içindeki birimler semantik ve sözdizimsel koşulları açısından değerlendirilecek, varsa sözdizimsel ilişkilerin kurulmasını sağlayan biçimbirimler ile kullanımları gösterilmeye çalışılacaktır. Bir diğer yandan aynı çerçevede bulunmalarına karşın aralarındaki anlam farklarını ya da çerçeve üzerinde yoğunlaştığı arka plan bilgisine dolayısıyla

profillemeye göre incelenmesi yapılacaktır.

2.3.1. *té*- Fiili

Oguz dalının en erken tarihli Türk Runik harfli özgün metinlerinde sıklığı yüksek olarak tanıklanan söyleme fiili *té*- fiilinin temel özelliği, incelememize göre doğrudan aktarımları ifade etmede kullanılmasıdır.

2.3.1.1. Eylemin Yapılışında Sözel Oluşum Barındıran Fiiller

té- fiilinin Eski *Oguz* dalının erken metinlerinden elde ettiğimiz aktarım kalıplarında söylemeye dayanan fiillerin aktarım kalıpları içerisinde yer alarak söyleme olayının türlenmelerini gösterdiği örnekler vardır. Söyleme olayındaki türlenme *té*- fiili içine yerleştirilen aktarımların daha özelleşmiş yapılış türlerini ifade eder. Aşağıda gösterilecek örneklerde *té*- fiiline denk gelebilecek ve söyleme olayı ile ilişkilendirilebilecek fiillerin dil dışı gerçeklikte gerçekleşmesinde söze dayalı bir olayın olduğu dikkat çeker. Dolayısıyla *té*- ile aktarım kalıbı oluşturan bu fiillerin yapılışında, kendilerinde var olması gereken söze dayalı bir boyut olmalıdır. Eski *Oguz* dalının erken dönem Türk Runik harfli metinler bütüncesinden seçilen **gerektirim ilişkisiyle söyleme olayına bağlanan fiiller** *ötün*- ‘rica etmek’, *ögleş*- ‘istişare etmek’, *ay*- ‘söylemek’, *sözleş*- ‘sözleşmek, konuşmak’, *yarlı(g)ka*- ‘buyurmak’, *ötle*- ‘öğütlemek’, *sakın*- ‘düşünmek’, *boşgur*- ‘öğretmek, akıl vermek’ fiilleridir. Bu eylemlerin her biri, *té*- iktibas fiiliyle aktarım yapısına yerleştirilen ileti söyleme olayını gerektiren ya da yapılışında söylemeyi barındıran eylemleri gerektirmiştir.

Bununla birlikte, söyleme olayına gerektirim ilişkisiyle bağı bulunan bu fiillerden *sakın*- ‘düşünmek’ fiilindeki deme olayı içte gerçekleşen bir düşüncenin dışa vurumunu yapar. Aslında düşünce insanın zihninde gerçekleşen soyut bir olguyken konuşur düşüncesini karşı tarafa aktarmakta doğal olarak söze başvuracağından *sakın*- eyleminin gerektiriminden değil, sonuçsallığından söz edebiliriz. Burada dikkat çeken

özellik düşünceyi oluşturan sözün aktarım yapılarını ifade eden *té-* fiiliyle kurulu olarak verilmesidir, yani *sakin-* ‘düşünmek’in aktarımında *sözle-* veya *ay-* gibi diğer temel söyleme fiillerine değil, *té-* fiiline müracaat edilmiş, düşünce sunumu *té-* fiiline çerçevelenmiştir. Bu durum düşüncenin içsel olarak yaratıldığı düşünülüp (düşüncenin zihinde gerçekleştiği an) ikinci bir durumda karşısındakine düşüncenin açılması anında yeniden kurulması dolayısıyla bir aktarım olarak verilmesiyle açıklanabilir.

té- fiiliyle ilgili söylemi belirten fiilin yine *té-* ile ifade edildiği ... “*yitmezün*” *téyin* “*yuluk ermezün*” *téyin* *üze tenri tér ermiş* (O 3) gibi durumlarda, yine aynı fiil yer aldığından böyle yapılara *té-* incelemesinin gönderimsel ifadeler (Bkz.3.1.6.) kısmında yer verildiğinden burada belirtilmemiştir. Bu tarz kuruluşların dışında kalan ve gerektirim ilişkisiyle söyleme olayına bağlanan fiillerle geçen *té-*’li kuruluşlar şunlardır:

ötün-

kañım şad ança *ötünmüş* “tenriken almazun” *téyin* (O8)

... ança *ötüntüm* “...” ança *ötüntüm* (T 12-13-14)

... kaganıma *ötüntüm* sü yoritdım “...” *tédım* (T 25)

ötüntük *ötünçümin* eşidü berti “...” *tédi* (T 15)

...kañım kanka *ötündi* “eçü apa atı bar” *tédi* (Tr G4-5)

yarlıka-

tenrikenke eşig bérđin *téyin* *yarlıkamış* (O6)

ötle-

inime ogluma ança *ötledim* “...adrılmalım azmalım” *téyin* ança *ötledim* (O 11)

ay- ve ayt--

... baña *aydı* “...” *tidi* “...” *tidi* (T 31-32)

añar *aytıp* “...” *téyin* “...” *tédım* (T 24)

boşgur-

... ańıg kişi ança *boşgurur ermiş* “...” *tıp* ança *boşgurur ermiş* (KT G7) (BK K5)

ögleş-

... *ögleşip* “...” *temiş* ança *ögleşmiş* “...” *temiş* “...” *temiş* türgiş kagan ança *temiş* “...”

témiş “...” témiş “...” témiş (T 20-21-22)

sözleş-

... **sözleşdimiz “...” tiyin** (KT D26-27) (BK D21-22)

sakın-

tegmeçi men **téyin sakıntum** (O 10)

kagan mu kışayın **tédim sakıntum “...” téyin** ança **sakıntum** (T 5-6)

... anta **sakıntum a “...” tédim “...” tédim** (T 22-23)

sakıntum “...” tip sakıntum (KT K11)

... **sakınmatı “...” tir ermiş** (KT D10) (BK D9)

té- iktibas fiilinin aktarım yapılarında öne çıkan bir diğer yapı iletinin kendisidir. Dikkat çekici bir biçimde Türk Runik harfli yazıtlarda, ileti sözce boyutunu aşmayan bir yapı olarak *sab* ‘söz’ sözcüğüyle ifade edilmiştir. *Oguz* dalının daha geç eski Türkçe metinlerinde *sab* yanında, tek başına *söz* veya *sab* ile bir çift söz kurarak *sab söz* çiftiyle genişler. Böyle örneklerdeki her *sab* ve diğer 'söz' anlamlı sözcükler aktarım yapılan ileti nesnesinin kendisidir. Tonyukuk yazıtında gördüğümüz *sab id-* birleşmesiyle verilen aşağıdaki iki örnek bunu iyi anlatmaktadır:

... **sab** ança **ıdmiş “...” tir men “...” tir men “...” tir men “...” tir men** (T 9-10-11)

ol **sabıg ıdtum “...” témiş “...” témiş — içre sab ıdmiş “...” tédeçi “...”** (T 33-34-35)

Bu tanıkların dışında *sab* sözü *Oguz* dalının erken tarihli metinlerinde şu biçimde tanıklanmıştır;

sab+İYE *sabım* (BK D1) (BKT G13), *azu bu sabımda igid bargu* (KT G10) (BK K7-8), *sabi anteg* (T 29), *küreg sabi anteg* (T 9), *tılıg keliürti sabi antag* (T 36), *sabi bir* (T 33), *yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez* (BK D39), *bu sabımın edgüti eşid katıgdı tiñla* (KT G2), *sabımın tüketi eşid* (BK K1), *meniñ sabımın sımadı* (KT G11, BK K14), *köñülteki sabımın urturtum* (KT G12) (BK K14), *neñ neñ sabm erser beñgü taşka urtum* (KT G11) (BK K8), *süçig sabıña ... arturup* (KT G6) (BK K5)

sab+BDE. *ol sabıg eşidip* (T12, T 30, 33, 35, 36, 42) *ol sabıg eşidip* (T 42), *ol sabın eşidip* (T 22), *sabıg yana kelürti* (T33-34), *tılıg sabıg alı olur* (T 32), ... *ol sabıg alıp* (KT G7, BK K6), ... *sabın almatin* (KT G9, BK K7)

sab+AraçDE *tabgaç bodun sabı süçig ... süçig sabın ... arıp* (KT G5)(BK K4)
süçig sabıña ... arturup (KT G6) (BK K5)

2.3.1.2. Ongin ve Küli Çor Yazıtlarında *té-* fiili

Söyleme fiilleri içinde aktarım konuşmalarını öne çıkaran *té-* fiilinin Ongin yazıtında bitmiş fiil olarak a. ve c. parçalarında geniş zamanın rivayeti çekiminde *tér* *ermiş* olarak toplam üç kez, Küli Çor yazıtında bilinen geçmiş zaman çekiminde *tidi* olarak bir kez olmak üzere dört yerde görülmektedir. Bitmiş eylem çekimi dışında yalnızca Ongin yazıtında *té-* iktibas fiilinin zarf-fiil ekli *téyin* biçimi tanıklanmıştır. Tonyukuk yazıtında karşılaşılan {-yIn} zarf-fiil ekli *téyin* biçiminin Ongin yazıtında da sıklığı yüksek ve tercih edilen biçim olduğunu aşağıdaki (a., b., c., d., e.) tanık sözceler göstermektedir. Bu morfolojik seçim, iki yazıtın dikilme tarihini de birbirine yaklaştıran bir dilbilgisel özellik olarak da belirtilebilir.

Aktarım tümcelerinde tümce kurucu aktarıcı konuşur ile aktarım tümcesinin konuşur arasındaki ayrım yapılması anlatı ya da metnin tek bir kişi açıdan verilmediğini gösterir. Öznelerin değerlendirilmesi aktarım tümcelerinde yazıt yazıcısının doğrudan biliniyor olduğundan yazıt yazıcısının yaptığı aktarımların üreticisi olan kim olduğu *té-* fiilinin aktarım konuşmalarında öne çıkar.

a. alp erin balbal kışdı türk bodun atı yok bolu barmış erti “*türk bodun yitmezün*” **téyin** “*yulug ermezün*” **téyin** üze teñri [tér ermiş...] (O D3)

Ongin yazıtından alınmış a.’daki parçada aktarım “*...yitmezün*” *téyin* “*yulug*

ermezün” téyin üze teŋri tér ermiş kuruluşunda emir üçüncü kişide çekimlenen sözcelerin üreticisi *teŋri* olarak verilmiştir. Ancak bu söyleme geniş zamanın rivayeti çekimiyle bir anlatı içerisinde geçen bilginin aktarımını yapmıştır. Aktarımı yapan ölen yazıt sahibi, yani baba *şaddır*. Dolayısıyla aktarılan bilginin uzun bir anlatıdan kısalmış olduğu düşünülebilir. Diğer yandan bu parçada *téyin* ile aktarım konuşmalarının ana yüklemi olan *tér ermiş* fiiline bağlanmaları söz konusudur. Genel bir formel kalıp olarak bu aktarımdaki aktarıcı konuşuru ele aldığımızda *tér ermiş*’in yüklemi *teŋri* olduğundan *téyin* zarf-fiil ekli iktibas fiilinin çerçevelediği nesne konumundaki *teŋri*’den kaynaklanan sözcelerin öznesi ile, ana tümcenin bitmiş fiili *tér ermiş*’in öznesi ile bir ve aynı olur. Dolayısıyla *teŋri*’nin özne olduğu bir aktarım tümcesinde iktibasların kaynağının *teŋri* olması durumu söz konusudur. Bu durumda, aktarım sözcésinin gerçekten *teŋri* tarafından söylenip söylenmediği, dolayısıyla aktarım üreticisi konuşura dayandırılan iktibasların dil dışı gerçeklikte sesli olarak gerçekleşip gerçekleşmediği sorunu çıkar. Bu aktarım kuruluşunda *tér ermiş* yüklemine T3K’de gözükten aktarıcı failinin kim olduğu belirsizdir. Zira yazıtta temelde iki aktarıcı konuşur vardır. Bunlardan biri yazıt sahibi *kaŋ şad*, diğeri yazıtı diktiren *kaŋ şad*’ın oğludur. Sözcedeki aktarım tümcesi olarak verilen *Teŋri* sözünün bu iki aktarıcı konuşurdan hangisi olduğu gerek *kaŋ şad*’ın oğlunun bizzat yazıt konuşurlarından biri olmasından, gerekse oğlun babasını konuşturarak ona söyletmesinden gerekse de yazıtta bir formel başlangıçla girilmiş olmasından belirsizdir. Aktarıcı konuşurca aktarımı yapılan sözcenin ilk üreticisinden (*teŋri*) tümcesinin doğrudan duyulmadığını düşündüğümüzde, bu parçadaki amaç içeren bu türden iktibasların efsane türünden bir bilginin aktarımını yapması gibi tarihsel olaylar sonucu *türk bodun*’un adının yok olacağı bir sırada, yeniden güçlenip devlet kurmaları ile Tabgaç esaretinden kurtulmalarında başat etkinin Tanrı’nın yardımıyla olduğu düşüncesi etkili olsa gerektir. Biz bu yazıtta olduğu gibi Tengrici Türklere ait Kağanlık yazıtlarında (KT D11-BK D21) birbirine benzer veya

oldukça yakın sözcelenmiş *Teñri* sözlerini tanıklamaktayız. Böylece olaylar ve bu olaylara temel olan itici güç, söylemin konuşurca oluşturulup aktarılması olmalıdır. Böylece, bu parçanın BK ve KT yazıtlarında eş değeri olan c. parçasında (Bkz. 2.2.3.1) farklı anlama ve okumalardan *témiş* ‘demiş’ veya *étmiş* ‘düzenlemiş’ olarak iki farklı okuma yorumunda, *témiş* ‘demiş’ okuma yorumunu öne çıkarmakta ve *té-* iktibas fiilinin kullanılmış olması gerektiğini güçlendirmektedir.

b. bu tabgaç ara yırya ot teg oguz ara yéti eren yağı bolmış kañım бага tenriken yen anta yorımış éşig küçüg bermiş ... tarduş boltukda ... || “*teñrikenke éşig bértiñ*” **téyin** *yarlıkamış* şad atıg anta bérmiş boltukda tokuz oguz ot teg yağı ermiş bedük ermiş teñriken yor[ıymış ...](O D5-6)

Ongin yazıtındaki b. parçasının “*teñrikenke işig bértiñ*” *téyin* *yarlıkamış* *anta şad atıg bérmiş boltukda* tümcesinde aktarım yapısı, 5. satırdaki *Tabgaç* ve kuzeydeki *Oguz* arasında yedi kişinin belirttiği anlatının olduğu kısımla başlar ve yedi veya yetmiş kişinin yedi yüz kişi hâline gelerek (T 4, KT D12-13, BK D11) II. Türk Kağanlığının kuruluşunu temsil eden anlatıyı hatırlatır. Ongin yazıtının yazıcısı, muhtemelen burada babası şadın yedi yüz kişi içinde yer alıp *Teñriken*’in hizmetine girdiğini belirtmiştir. İktibas yapılan “*teñrikenke işig bértiñ*” sözcüsü *teñriken* tarafından yazıt yazıcısının babasına söylenmiştir. Çünkü devam eden söylemdeki yazıtı diken oğulun, *şad* ünvanının babasına verildiğini söylemesinden, babaya bu ünvanın verilmesinin *teñriken* adına gerçekleştirdiği hizmet dolayısıyla olduğundan anlıyoruz. Bu durumda aktarım yapısı şu biçimde anlaşılabilir. [“*teñrikenke işig bértiñ*” **téyin**] [*yarlıkamış*: şad atıg anta bérmiş]. Bu açıklama neticesinde yazıt yazıcısının babasına *şad* sanını veren yazıtta her yerde *teñriken* olarak tanıklanan *kagan* veya *kan* konumundaki devletin en üst tepesindeki kişi olduğuna bakarak, aktarım tümcesinde *teñriken* kendisini ya *teñriken* olarak adlandırmıştır ya da büyük ihtimalle adıl içeren bir “**baña işig bértiñ*” sözcüsü yazıt diktiricisi oğul tarafından doğrudan aktarım sırasına sokulurken, saygıya veya şad

unvanını verenin kimliğini açık hâle getirmek için yaptığı bir adıylaştırma dönüştürümünün örneğini vermiştir. Eğer bu ikincisi ise, bu sözce dil dışı gerçeklik dünyasında sesli bir oluşum bulmuştur. Yazıt yazıcısının babası da vermiş olduğu hizmetten dolayı, yani *té-* fiilinin {-yIn} parçasından kaynaklanan anlamıyla *şad* sanını almıştır. Hem bu iktibas cümlesi hem de ölen babanın *şad* görev unvanını aldığı kısım *tenriken*'in *söyleme* fiili olan *yarlıka-* eyleminin kendisi olacaktır. Bu *yarlıka-* eylemi ise güç içeren “**sini şad kılur men*” türünden bir tümce ile ifade edilmiş olması gerektiğinden, yazıt yazıcısının tanıdığı olmadığı bir ana işaret ederek yazdığı/yazdırdığı *şad atıg bérmiş* ifadesi, edinilen bilginin yazıt dikicisi oğulun bizzat kendisi tarafından düzenlenerek verildiğinden dolayı aktarım olarak değerlendirilebilir.

c. *yabız bat biz azıg üküşüg körtüg érte sülelim*” **tér ermiş** “*amtı beglerim a*” **tér ermiş** “*biz az biz*” **téyin** kork[matın yorıyın ...] || kañım şad **ança ötünmiş** tenriken al[...] (O D7-8)⁴⁵

Ongin yazıtının c. parçasındaki D7 satırından başlayan “... *yabız bat biz azıg üküşüg körtüg érte sülelim*” **tér ermiş** “*amtı beglerim a*” **tér ermiş** “*biz az biz*” **téyin** “...” || *kañım şad ança ötünmiş*” tümcesidir. Bu parça Tonyukuk yazıtında *Türgiş, On Ok ve Tabgaç* ordusunun toplanıp yüz bin kişilik ordunun *Yarış* ovasında toplandığı bilgisine rağmen, *Bögü* Kağanın savunma stratejisine karşın Tonyukuk’un güç bela *Bolçu*’ya vardığı sırada yüz bin kişilik düşman ordusu haberini alan beylere cesaretlendirmeye dönük yapmış olduğu konuşmaya denk düşer. Eğer Tonyukuk yazıtında T 39 satırında geçen sözceler ile Ongin D7-8 satırlarında geçen sözceler arasındaki bir bağlantıyı iktibasları tek tek yargı bildiren tümce kuruluşlarında gösterirsek, ‘*biz yabız bat biz*’ birinci, ‘*azıg üküşüg körtüg*’ ikinci, ‘*érte sülelim*’ üçüncü yargı olarak **tér ermiş** aracılığıyla doğrudan iktibasları oluşturur. **tér ermiş** yüklemine

⁴⁵ Ongin yazıtının D 7-8 satırlarındaki eksik kısımların söyleme fiili *té-* ile tamamlandığı D 7 için *kor[kmatın] yorıyın tép* (Erdal 2011, 365), ‘... *yorıyın tep*’ (Şirin 2016, 644) ile D8 için ‘*almazun téyin*’ (Berta 2010, 214; Clauson 1957 182) ‘*alkınmazun téyin*’ (Tuguşeva 2008, 89)

sözlerin *kaşım şad*, yani yazıt yazıcısının babası olduğunu *ança* gönderimli *ötünmiş* yüklemine dayanarak öğrendiğimize göre, bu sözlerin düşmana düzenlenecek akında bir stratejinin tayin edilmesi sırasında yapılmış olduğu anlaşılır. Ardından gelen “*amti beglerim e tér ermiş* “*biz az biz téyin ...*” *kaşım şad ança ötünmiş* aktarımında iktibas, o sırada, orada hazır bulunan beylere yönelik ünlemlerle hitabın yapılmasıyla başlar. Tonyukuk yazıtında da gördüğümüz **sayisal azlıktan dolayı korkma** söylemi bu parçada da dile getirilmiştir (Bkz. T 39). Dolayısıyla yazıt yazıcısının babası *şad*, ordu veya beyler içinde büyük düşman ordusuna bakarak dillendirilen “*biz az biz*” sözcesini ordu ve beylere ait bir sözmüş gibi aktarmış ve [“*korkmalım tegelim*” *téyin ...*]⁴⁶ olarak da yapılandırılabilir. Aktarım tümcesini söyleyerek *ança ötünmiş* yapısı ile kendi sözlerini birleştirmiştir. Böylece *şad*, orduyu erkenden yürütme düşüncesini beylerin olduğu bir istişare anında söyleme eylemini gerektiren *ötün-* fiili aracılığıyla açmıştır. Bu söylem de bize, yazıtı yazan oğlu tarafından aktarılacak verilmiştir. Ek olarak Ongin O7 satırındaki aktarım iletilerinden ‘*yabız bat biz*’ ad tümceleri gramerleşmenin aşamalarını göstermekte oldukça yardımcıdır; **biz yabız bat biz* > *yabız bat biz*. Bu sözcükler *tér ermiş* ile bize aktaran, yani yazıt dikicisi oğul konuşurun/anlatıcının, bu sözleri ya babasından dinleyerek öğrendiğini ya da doğrudan babasından duymayıp bir başkasından işitmiş olarak aktardığını *ermiş*’teki {-mİş}⁴⁷ biçimbiriminden anlayabiliyoruz.

d. kamıl balıkka tegdim korladım altım süsi kelti karasin yıgdım sünüşdüm begi kaçdı oguz bunça eşig bermedük...|| kelir ertimiz ekin ara ot-teg yağı bolmış “*tegmeçi men*” ***téyin saşıntım*** (O K1-2)9-10)

Ongin yazıtında, yazıt adına dikilen kişinin a., b. ve c. parçalarında yazıt sahibinin oğlu tarafından aktarılan bir söylem konuşması varken d. parçasında oğul

⁴⁶ Yazıtın içeriği Tonyukuk yazıtındaki aynı konuyu anlattığı sezilen T 39 satırı dikkate alınarak 40 numaralı dipnottaki okuyuşlara benzer bir biçimde tarafımızdan doldurulmuştur.

⁴⁷ L. Johanson’un *ermiş* ve *-miş* arasında çizmiş olduğu ayrım için bkz. (2000, 61-87).

doğrudan babasını konuşturarak olayları anlatır. Yani yazıtın kuzey yüzünde üslûp değişmiş *kaḡ ṣad* adına dikilip oğlu tarafından anlatma tarzı doğrudan *kaḡ ṣad*'ın konuşturulmasına geçilmiştir. Bu açıdan yazıtın ölen kişi ağzından onun konuşturulduğu c. parçasındaki “*tegmeçi men*” *téyin sakıntım* aktarımı yazıtın sahibi yani doğrudan *kaḡ ṣad*'ın sözleri ve kendi sözlerini kendisinin aktarması söz konusudur. Ancak *sakin-* eylemi içte gerçekleştirilen bir düşünce sunumunu *té-* fiili aracılığıyla aktarım kuruluşunda sunduğundan ileti yalnızca içsel olarak düşüncenin sunumundan ibarettir.

e. tegip inime ogluma ***ança ötledim*** “*kaḡ yorıp életeriş kaganka adrılmaduk yañılmaduk*”
“*teḡri bilge kaganta adrılmalım azmalım*” ***téyin ança ötledim*** (O K3)11)

Ongin yazıtından alınan e. parçasındaki aktarım kalıbı gerektirim ilişkisini kurduğumuz söyleme fiillerinin bir örneğidir. Temel söyleme fiilleri ile gerektirim ilişkisiyle bağlı bulunan fiillerin gerçekleşme içeriğinde söze dayalı bir oluşumun olması gerektir. Yani e. parçasındaki *ötle-* ‘öğütlemek’ fiili gerçekleşme sırasında söze dayalı bir boyut taşımalıdır. Bu parçada öğüt içerisinde yer alan söze dayalı ileti *té-* fiilinin zarf-fiil ekli çekimiyle çerçevelenmiş bir doğrudan aktarım yapısındadır. Örnekte, söyleme olayını, yani öğütleme işini yapan yine yazıt yazıcısının babası *ṣad*'dır, yani doğrudan aktarımların konuşuru babadır; *ṣad*, yazıt dikicisi oğul tarafından kendi ağzından konuşturulmuştur. Ayrıca *ança ötledim* denerek, gönderimsel bir ifade olarak iktibaslara gönderim yapan *ança* adılı da görülmektedir.

e. ıṣbara küli çor || ... “*süke tusu bolayın*” ***tidi*** ülügi ança ermiş erinç yagıka yalḡus oplayı
tegip op(u)lu kirip özi kışga kergek boltı (KÇ D11)23)

Küli Çor yazıtında, D11 satırında geçen f. parçasındaki “*süke tusu bolayın*” aktarımı belirli geçmiş zaman T3K'de *té-* iktibas fiili ile çerçevelenmiştir. Dikkate değer

ki, Küli Çor yazıtı anlatısında T3K anlatımı hâkimdir. Parçanın tamamı ve hatta Küli Çor'dan aktarmanın *té-* fiilindeki zamanı da aynı anlatı tarzının korunduğunu gösterirken aktarım tümcesinin T1K'deki emir çekimli yargısı, doğrudan Küli Çor'un konuşturulmasıyla söyleme bir canlılık kazandırılmış, ses sayısı artmıştır. Dolayısıyla bu sözlerin Küli Çor tarafından söylendiği yani bilgi üreticisi konuşurun Küli Çor olduğunu aktarıcı konuşurun ise yazıtın yazıcısı veya anlatıcısı olan kişi olduğu görülmektedir. Ayrıca yazıt yazıcısının üzüntüsünü dile getirdiği '*ülügi ança ermiş erinç*' iç sözcüğü Küli Çor'un ölümüne duyulan üzüntüsünü belirtmesiyle anlatıya kendisini de katmıştır.

2.3.1.3. Tonyukuk Yazıtında *té-* Fiili

Tonyukuk yazıtında semantik ve pragmatik incelemesini yapacağımız *söyleme* fiillerinden *té-* fiilinin sıklığı oldukça yüksektir. Tonyukuk yazıtında bu sıklığın *té-* fiili yönünde ağırlık kazanması Tonyukuk'un geçmişe dönük tanıklara gönderimde bulunduğu (Bkz. 2.2.1.1.) aktarım konuşmalarının baskın olmasından kaynaklandığı anlaşılar. Bu baskınlık aynı zamanda alıntılama/iktibas konuşmalarında eylem seçimindeki koşullanmanın da bir sonucudur ve *té-* fiilinin tercih edilme sebebini açıklar.

2.3.1.3.1. Özne

Yüklem olarak *té-* fiili T 2, 3, 5, 9, 15, 21, 22, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 satırlarında 27 kez tekil üçüncü kişiyi; T 20-21-36-38 satırlarında beş kez çoğul üçüncü kişiyi; T 5, 10, 11, 12, 23, 24, 25, 36, 39 satırlarında da 11 kez tekil birinci kişiyi işaretlemiş olarak toplam 43 kez tanıklanmıştır. Tekil ve çoğul üçüncü kişide, öznenin bilinmesi, bir önceki sözceden veya söylemin genelinden aktarılan tümcenin kime ait olduğundan çıkarılabilmekte, özne ayrı bir sözlüksel işaretleyiciye gerek duyulmadan verilmektedir. Bu açıdan *té-* fiili iletişim sistemi olarak adlandırılabilen arka plan

bilgisinin *konuşur/göndericisini* her eylem çekiminde olduğu gibi gerçekleştirmiştir.

Tonyukuk yazıtında *té-* yüklemine özne söyleme çerçevesinin arka plan bilgisinde göndericiye denktir. Gönderici ise tanıklanan tümcelerde iletişim olayının tek yönlü açısına dikkat çeker. Söz gelimi gönderici karşısındaki ile sözel olarak iletişime geçtiğinde karşısından yanıt gelmesini beklemeyecektir. Bu açıdan etken ve edilgen gönderici arasında bir ayrım yapılırsa aşağıda verilen örneklerde göndericinin edilgen gönderici olduğu görülebilir.

a. kanlantı kanin kodup tabgačka yana içikdi teñri ança **témiş** erinç “*kan bértim || kanıñin kodup içikdiñ*” içikdük için teñri “*öl*” **témiş** erinç (T 2-3)

b. yéti yüz kişig || uduzugma ulugı şad erti “**aygıl**” **tidi** ayıǵması ben ertim bilge tonyukuk “*kagan mu kışayın*” **tédim** sakıntım “toruk bukalı semiz bukalı ırakda || bilser⁴⁸ semiz buka toruk buka **téyin** bilmez ermiş” **téyin** ança sakıntım (T 5-6)

c. ança olurur erkli oguzduntan küreg kelti || küreg sabi antag “*tokuz oguz bodun üze kagan olurı*” **tır** tabgaçgaru kunı señünüg ıdmiş kıtañgaru toñra eşimig ıdmiş sab ança ıdmiş || “*azkıña türk [bodun] || yorıyur ermiş kagani alp ermiş ayguçısı bilge ermiş ol éki kişi bar erser sini tabgaçig ölüртеçi*” **tır men** öñre kıtañig ölüртеçi **tır men** bini oguzug || ölüртеçik **tır men** tabgaç birdin-yen-teg kıtañ öñdün-yen-teg ben yırdınta-yan tegeyin türk sir bodun yérinte idi yorımazun usar idi yok kışalım” || **tır men** ol sabıg eşidip tün udisıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi anta ötrü kaganıma ötüntüm ança ötüntüm “...” ança ötüntüm. (T 8-9-10-11-12)

d. kagan[ım ben] özüm bilge toñyukuk ötüntük ötüñçümin eşidü bérti “*köñlünçe uduz*” **tédi** (T 15)

e. türk kaganıg türk bodunug ötüken yérke ben özüm bilge toñukuk kelürtüm “*ötüken yérig konmış*” **téyin** eşidip biryeki bodun kuryakı yıryakı öñreki bodun kelti (T 17)

f. tabgaç kagan yagımız erti on ok kagani yagımız erti || art[uk] [kırkız] küç[lüg kagan yagımız] boltı ol üç kagan ögleşip “*altun yış üze kabışalım*” **témiş** ança ögleşmiş “*öñre türk kagangaru sülelim*” **témiş** “*añaru sülemeser kaç neñ erser ol bizni || kagani alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan neñ erser ölüртеçi kök üçegün kabışıp sülelim edi yok kışalım*” **témiş** türğış kagan ança **témiş** “*beniñ bodunum anta erür*” **témiş** || “*türk boduni*

⁴⁸ Tonyukuk yazıtı için Tekin (1994) yayınına esas almış olsak da Tekin’in *bilser* ‘bilmek zorunda kalsa’ olarak anladığı yeri, biz de *böğürmek* anlamındaki bir *böleser* (H. Yıldız 2013) veya *böñreser* (E. Aydın 2008) olarak anlamak istiyoruz.

yeme bulganç ol” **témiş** “*oguzi yeme tarkınç ol*” **témiş** ol sabın eşidip tün yeme udısıkım kelmez erti kün yeme olursıkım kelmez erti anta sakıntım a || “*ilk kırkızka süleser yeg ermiş*” **tédım** “*kögmen yolu bir ermiş tumış*” **téyin** eşidip “*bu yolun yorisar yaramaçı*” **tédım** yérçi tiledim çölgi az eri bultum || eşiddim az yir yolu? anı birle? ... ermiş bir at orukı ermiş anın barmış anar aytıp “*bir atlıg barmış teyin ol yolun yorisar unç*” **tédım** sakıntım kaganıma || ötüntüm sü yorıtdım “*atlat*” **tédım** ak termel keçe ugr kalıtdım (T 19-20-21-22-23-24-25)

g. on tünke yantakı tug ebirü bardımız yérçi yér yañılıp boguzlantı buñadıp kagan “*yelü kör*” **témiş** (T 26)

h. kırkızda yantımız türgiş kaganta küreg kelti sabi anteg “*öhdün kagangaru sü yorılım*” **témiş** “*yorımasar -bizni kagani alp ermiş ayguçısı bilge ermiş- kaç neñ erser* || *bizni ölürteçik ök*” **témiş** “*türgiş kagani taşıkmış*” **tidi** on ok boduni kalısız taşıkmış tabgaç süsi bar ermiş ol sabıg eşidip kaganım “*ben ebgerü tüşeyin*” **tidi** || “*katun yok bolmış erti anı yoglatayın*” **tédi** “*sü barıñ*” **tédi** “*altun yışda olurıñ*” **tédi** “*sü başı inel kagan tarduş şad barzun*” **tédi** bilge toñukukka baña aydı || “*bu süg élet*” **tidi** “*kıyınıg köñlünçe ay ben saña ne ayayın*” **tidi** “*kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur*” **tidi** altun yışda olurtumuz || üç küreg kişi kelti sabi bir “*kagani sü taşıkdı on ok süsi kalısız taşıkdı*” **tir** “*yarış yazıda tirilelim*” **témiş** ol sabıg eşidip kagangaru ol sabıg ıdtım kanta yan sabıg yana || kelürti “*olurıñ tiyin*” **témiş** “*yelme kargu edgüti urgıl basıtma*” **témiş** böğü kagan bañaru ança yıdımş apa tarkangaru içre sab ıdımş “*bilge toñukuk anıg ol üz ol* || *sü yorılım*” **tédeçi** “*unamañ*” ol sabıg eşidip sü yorıtdım (T 29-30-31-32-33-34-35)

ı. tılıg kelürti sabi antag “*yarış yazıda on tümen sü terilti*” **tir** ol sabıg eşidip begler kopın || “*yanalım arıg ubuti yeg*” **tédi** ben ança **tér men** - ben bilge toñukuk – “*altun yışığ aşa keltimiz ertiş ögüzüg* || *keçe keltimiz*” kelmiş “*alp*” **tidi** tuymadı teñri umay ıduk yér sub basa berti erinç “*neke tezer biz* || *üküş*” **téyin** “*neke korkur biz az*” **téyin** “*ne basınalım tegelim*” **tıdım** tegdimiz yulıdımız ekinti kün || örtçe kızıp kelti sünüşdümüz bizinte eki uçı sınaçça artuk erti teñri yarlıkaduk üçün “*üküş*” **téyin** || korkmadımız sünüşdümüz (T 36-37-38-39-40-41)

Yukarıda tanıklanan sözcelerde *té-* fiilinin tanıklandığı her tümcede özne tek boyutlu bir iletişimin başlatıcısıdır. Söze dayalı tek yönlü iletişimin başlatıcısı genellikle sözce boyutunda tam bir tümce kuruluşunda bilgiyi aktarır. *té-* söyleme fiilinin yukarıdaki örneklerde *teñri* (a), *toñukuk* (f, i), *kagan(lar)* (b, c, d, f, g, h), *beg(ler)* (ı), *tıl-küreg* (h, ı) olarak yer alan özneler aktarıcı konuşur Tonyukuk tarafından metnin

içine yerleştirilerek verilmiştir. Birden çok kişiye ait sözlerin Tonyukuk yazıtında yer alması aktarıcı konuşur özne ile, bilgi üreticisi konuşur arasında ayırım yapmamızı gerekli kılar.

2.3.1.3.1.1. Aktarıcı Konuşur

Sözel bir iletişimde bilgi kaynağının farklılığı göndericiyi *söyleme* fiilleri için iki ayrı biçimde değerlendirilmemize olanak tanır. Bu iki ayrı biçimde değerlendirme ise konuşma ediminin kendisi ile aktarım edimi arasındaki ayırmadan kaynaklanır. Buna göre aktarım tümcelerinde görülen *té-* fiilinin göndericisi; bilgiyi üreten kişi değil, üretilmiş bilginin aktarıcısı olması açısından aktarıcı konuşurdur. Aktarıcı konuşur ile bilgi üreticisi asıl konuşur ayırımı bilginin kimden edinildiğine işaret eder ve sözcelerinin ediniliş biçiminde kanıtsallık olgusunu yakalamamıza yardımcı olur. Bir aktarım ortamında tümce kurucu aktarıcı konuşur aktarılan bilginin yalnızca taşıyıcısı olduğundan aktarımı kendisi söylese de aktarım tümcesindeki bilgi kendisinin değildir. Bu açıdan yazıttaki aktarım tümcelerindeki bilginin kaynağı aşağıdaki biçimde bölümlenebilir.

I. Bilgi kaynağının Tonyukuk'un kendisinin olduğu aktarım tümcelerinde aktarılan bilgi Tonyukukça üretilmiştir. Ancak bir düşünce yapısını da belirten bu aktarımlar üzerinden geçen zaman dolayısıyla yeniden üretilerek aktarıma sokulmuştur.

b. “*kagan mu kışayin*” **tédim** sakıntım “*toruk bukalı semiz bukalı ırakda || bilser semiz buka toruk buka téyin bilmez ermiş*” **téyin** ança sakıntım (T 5-6)

İlteriş Kagan'ın *Tonyukuk*'a sözcüsü olmasını söylediği kısımdan sonra *Tonyukuk*, durumun kendi içinde değerlendirmesini yapmadan önce söylediği b. bölümündeki *Tonyukuk*'un *sakin-* fiiliyle verilen tümcesi kendisine ait bilginin, aktarım biçiminde verildiği görülür. Ayrıca bu örnekte alıntılama *sakin-* fiiliyle de güçlendirilen bir iç konuşma yani düşüncenin aktarımını yapmaktadır.

f. “ilk kırkızka süleser yeg ermiş” **tédim** “kögmen yolu bir ermiş tumış” **téyin** eşidip “bu yolun yorisar yaramaçı” **tédim** yerçi tiledim anar aytıp “bir atlığ barmış **teyin** ol yolun yorisar unç” **tédim** sü yoritdim “atlat” **tédim** (T 23-24-25)

Tabgaç, On Ok ve Kırkız Kağanlarının düşman olup bu üç kağanın birlikte ittifak yapmak amacıyla birbirleriyle haberleştiği, kendilerine tehdit olarak gördükleri Türk Kağanını yok etmek üzere anlaşmaya vardıkları bilgisi üzerine Tonyukuk’un düşünmesi sonucu ordunun izleyeceği stratejiyi belirlediği, coğrafya üzerine bilgi edindiği ve düşüncelerini kağana arz ettiği f. bölümündeki sözcelerde doğrudan bilgi kaynağı Tonyukuk’tur.

ı. ben ança **tér men** ben bilge tuñukuk “altun yışığ aşa keltimiz ertiş ögüzüg keçe keltimiz || ertiş ögüzüg keçe keltimiz kelmiş alp tidi tuymadı teñri umay ıduk yér sub basa bérti erinç neke tezer biz || üküş téyin neke korkur biz az téyin ne basınalım tegelim” **tidim** (T 37-39)

Türgiş Kağanlığından *küreg*’in geldiği bölümden başlayarak *Türgiş* ve *On Ok* Kağanlığının sefere çıktığı ve aralarında *Tabgaç* ordusunun da bulunduğu bilgisinin kağana iletilmesinin ardından ordu yönetim düzenini yaptığı, Tonyukuk’un yaradılışı üzerine *Böğü (Kapgan)* Kağan’ın sözlerinin ardından Tonyukuk’un orduyu yürütmesi ve *Yarış* ovasında yüz bin askerin toplandığı bilgisi üzerine beyler ve Tonyukuk arasında geçen söylem parçasının aktarımlarında bilginin kaynağı ve üreticisi Tonyukuk’tur.

II. Bilgi kaynağının istihbarata dayandırılması da söz konusudur. Tonyukuk yazıtındaki aktarım tümcelerinde istihbaratın kaynağı *küreg* veya *tıl*’dır. Tonyukuk’un onlardan edinmiş olduğu bilgiyi iki ayrı biçimde yansıttığı dikkati çeker.

(1) Bunlardan ilki sözü ulaştıran kişinin sözcesinin birebir aktarılmasıdır. Bilgi kaynağına yönelik yapılan bu ayırmada Tonyukuk’un *Çogay* dağlarının kuzeyi *Karakurum*’da oturulduğunu, büyük küçük hayvanlar yendiği, halkın durumunun iyi

olduğu, düşmanlar tarafından çepeçevre sarıldığı bilgisinin verilmesinden sonra *Oguzlardan küreg*'in geldiği ve sözlerinin aktarıldığı c. bölümünün aşağıdaki aktarım, doğrudan *küreg*'den edildiği bilgiyi aktarır ve bilgi üreticisi *küreg*'dir:

oguzduntan küreg kelti || küreg sabi antag “*tokuz oguz bodun üze kağan olurtı*” **tér** (T 8-9)

Kağanın eşinin ölmesiyle *yog* törenini yaptıracağı ve ordu yönetim bölümlendirmesini yaptığı bölümden başlayarak düşmanın gelirse görüleceğini gelmez ise haberlerinin alınmasını söylediği ve *Altun Yış*'ta oturulurken *üç küreg*'in geldiği anlatıdaki h. bölümündeki aktarımlar *küreg*'den edinilmiş ve onun sözceleriyle aktarılmıştır:

üç küreg kişi kelti sabi bir “*kagani sü taşıkdı on ok süsi kalısız taşıkdı*” **tür** (T 33).

Böğü (Kapgan) Kağan'ın *Apa Tarkan*'a Tonyukuk hakkında gizli olarak gönderdiği haberin Tonyukuk tarafından bir şekilde duyulmasından sonra orduyu yürüttüğü *Altun Yış*'ı yolsuz olarak aştığı, *İrtiş* ırmağını geçtikten sonra *Bolçu*'ya ulaşılmasının ardından *tıl*'ın getirildiğinin anlatıldığı 1. bölümdeki aktarım tümcesinde de bilginin kaynağı *tıl*'dır;

tılığ kelürti **sabi** antag “*yarış yazıda on tümen sü terilti*” **tür** (T 36)

Kırkız savaşından dönülüp *Türgiş* Kağandan gelen *küreg*'in *Türgiş*, *On Ok* ve *Tabgaç* ordusunun birleşme girişimlerinin haber verilip bu bilgiyi *Tonyukuk*'un kağanına haber vermesinin ardından ordu yönetimini bütünüyle *Tonyukuk*'a verip *Altun Yış*'ta konuşlanıldığı sırada üç ayrı *küreg*'in geldiği ve hepsinin de sözlerinin bir olduğunu öğrendiğimiz h. bölümündeki yalnızca **tür** ile aktarılan bilginin kaynağı ve üreticisi *üç küreg*'tir;

üç küreg kişi kelti sabi bir “*kagani sü taşıkdı on ok süsi kalısız taşıkdı*” **tür** “*yarış yazıda tirilelim*” **temiş** (T 33)

(2) Düşmandan edinilen bilginin Tonyukuk yazıtında aktarılmasında ikinci bir ayırım *tıl* (1.) veya *küreg*'in (h., c.) vermiş olduğu bilginin, kendileri (*tıl*, *küreg*) tarafından üretilmeyip istihbarata konu olan kişinin sözlerine gönderim yapması durumudur. Yani Tonyukuk'un düşmana ait bilgiyi edindiği ancak yazıtta *tıl* veya *küreg* yoluyla bilgi edinilip edinilmediği hakkında bilgi içermeyen (f) bölümündeki üç kağanın sözlerinin bize aktarıldığı parçada bilginin aktarıcısı Tonyukuk'tur. Bu bilginin aktarımında herhangi bir *tıl* veya *küreg*'den haber verilmemiştir. Ancak Tonyukuk'un bu bilgiyi biz, istihbarata dayalı olarak öğrenmiş olduğunu yazıtın geri kalan kısımlarından kolaylıkla çıkarabiliriz. Bu durumda Tonyukuk'un üç kağanın danışıp görüşüğünü anlattığı bölümde bilginin kaynağı üç kağan, Tonyukuk'a aktarıcısı ise belirtilmeyen *tıl* veya *küreg*'tir;

ol üç kagan ögleşip “*altun yış üze kabışalım*” **témiş** ança ögleşmiş “*öñre türk kagangaru sülelim*” **témiş** “*añarar sülemeser kaç neñ erser ol bizni || kagani alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan neñ erser ölüртеçik ök üçegün kabışıp sülelim edi yok kışalım*” **témiş** türğış kagan **ança témiş** “*beniñ bodunum anta erür*” **témiş** || “*türk boduni yeme bulganç ol*” **témiş** “*oguzi yeme tarkınç ol*” **témiş** (T 20-21-22)

Kırkızların uykudayken baskına uğratılıp savaşın gerçekleştiği ve *Kırkız* boyunun bağlı kılınıp *Kırkızlardan* dönüldüğü sırada *Türğış Kağanlığından küreg*'in geldiğinin anlatıldığı h. bölümündeki sözcede de bilgi *küreg* üzerinden *Türğış Kağanına* ait sözcenin emir birinci kişideki çekimiyle aktarılıp *küreg*'in sözünün *Türğış Kağanına* ait sözcüsü ile *Altun Yış*'ta konuşlanılıp *üç küreg* kişinin geldiği ve aynı bir sözü söyledikten sonra onların ağzından değil doğrudan *Türğış Kağanın* kendi ağzından konuşturduğu durumlarda bilginin aktarıcı konuşuru olarak yer alan *küreg* iken Tonyukuk yazıtta konuşmaları kağanları canlandırarak vermiştir.

kırkızda yantımız türğış kaganta küreg kelti **sabi** anteg “*öñdün kagangaru sü yorılım*” **témiş** “*yorımasar bizni kagani alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaç neñ erser || bizni ölüртеçik ök*” **témiş** (T 29-30)

üç küreg kişi kelti **sabi** bir “*kagani sü taşıkdı on ok süsi kalısız taşıkdı*” **tir** “*yarış yazıda*

Tonyukuk’un *küreg*’den aldığı bilgileri aktarmasında iki ayrı zaman çekimi bize bilginin üreticisi hakkında bilgi vermektedir. Bu yapıyla ilgili olan örneklerde aktarılan bilginin kaynağında çeşitlilik yaparak Tonyukuk, yazıtta birden çok kişiyi konuşturmuştur. Böylece yazıtın anlatısı bir canlılık kazanmıştır. Bu tür örneklerden c. *küreg sabi antag “...” tir ... sab ança ıdmiş “...”* aktarımında, *tir*’li aktarımda yer alan ileti, sözün kaynağının, yani *küreg*’in sözlerin aktarmış, ardından gelen aktarımlarda ise, *Oguzların kağanının sözleri kağanın kendi ağzından doğrudan söz olarak verilerek ıdmiş* fiili içine yerleştirilmiş, çerçevelenmiştir. Tonyukuk yazıtındaki *küreg*’in sözleri ile *küreg*’in getirdiği bilginin konuşuru arasındaki zaman-kiplik ayrımından bir diğeri h. bölümündeki *küreg kelti sabi anteg “...” témiş “...” tidi “...”* yapısındaki iki ayrı *té-* fiili içine yerleştirilmiş aktarımdır. Bu yapıda *témiş* fiilinin aktarım nesnesi *Türgiş Kağanın doğrudan kendisinin sözleri iken, tidi* fiilinin önüne ve arkasına yerleştirilen aktarım tümceleri, *Türgiş Kağandan edinilen bilginin küreg tarafından bizzat küreg*’in kendi sözleriyle verilmesidir. Yine h. bölümündeki *üç küreg kişi kelti sabi bir “...” tir “...” témiş* yapısında *tir* fiili içerisine çerçevelenen aktarım nesnesi, *küreg*’in ürettiği *sab*’ın kendisi iken, *témiş* söyleme fiili içerisindeki aktarım tümcesi *Türgiş Kağanın doğrudan kendisinin ürettiği iktibasları belirtir. Tonyukuk yazıtında bu konuyla ilgili son* ayırım 1. parçasındaki *tılıg kelürti sabi antag “...” tir* aktarımının yapıldığı bölümde, *tir* çekimli fiil içerisine yerleştirilen iktibasın doğrudan *tıl*’dan edinilen bilgiyi işaretlemekte kullanılmasıdır.

Tonyukuk’un *küreg* veya *tıl*’dan almış olduğu yukarıda açıkladığımız aktarım yapılarında iki kişinin konuşturulması söz konusudur. Aktarılan bilginin doğrudan *tıl* veya *küreg* olduğu durumlarda *té-* fiilinin çekimi geçmiş ve geniş zaman çekimleriyle yapılmışken, *küreg* ve *tıl* aracılığıyla üçüncü bir kişi olan *kagan*’ın sözleri kanıtsallık işaretleyicisi olarak değerlendirilen {-mİş} biçimbirimiyle verilmiştir. Böylece

Tonyukuk doğrudan edinmediği bilgideki aktarımla doğrudan edindiği bilgi arasında bir ayırım yaparak farklı farklı konuşurları aynı bir metinde konuşturmuştur.

III. Bilgi kaynağının kağan veya beylerin olduğu ve kağanın sözlerinin aktarımları altında yer alan (b., d., h., ı.) bölümündeki aktarım tümcelerinde bilginin doğrudan kaynağı kağandır. Bu aktarım tümceleri bilginin edinilişinde araya herhangi bir aktarıcı girmeden Tonyukukça doğrudan deneyimlenmiş bilgiye işaret eder.

İkinci Türk Kağanlığının kuruluşunun anlatıldığı; yedi yüz kişi olduğu bilgisinin yer aldığı bölümde İleriş'in Tonyukuk'a demiş olduğu b. bölümündeki aktarımda Tonyukuk'un yapmış olduğu “*aygıl*” buyruğunun üreticisi *İleriş*'tir:

yéti yüz kişig uduzuğma uluğı şad erti “*aygıl*” **tédi** (TI, B5).

Tokuz Oguz Kağanının Tabgaç ve Kıtınlara haber yollayıp Türk bodun'unu yok etmek düşüncesini Tonyukuk'un duyması ve karşı önlem almak için kendi savaş stratejisini kağanına arz edeceği d. bölümündeki parçada Tonyukuk'a “könlünçe uduz” sözcesinin üreticisi kağandır:

ança ötüntüm kağanım ben özüm bilge toñukuk ötüntük ötünçümin eşidü berti
“könlünçe uduz” **tédi** (T 15).

*Kırkız savaşından döndüğü sırada Türgiş Kağanlığından gelen haberi (Kapgan) Kağan'ın duymasıyla sözlerinin bize aktarıldığı h. bölümündeki T 30 satırından başlayarak T 32 satırına kadar devam eden anlatıda da yine aktarım tümcesinin konusu *Böğü (Kapgan) Kağan*'dır:*

ol sabıg eşidip kaganım “*ben ebgerü tüşeyin*” **tidi** || “*katun yok bolmış erti anı yoglatayın*”
tédi “*sü barıj*” **tédi** “*altun yışda oluruñ*” **tédi** “*sü başı inel kagan tarduş şad barzun*” **tédi**
bilge toñukukka baña aydı || “*bu süg élet*” **tidi** “*kıyınıg könlünçe ay ben saña ne ayayın*”
tidi “*kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur*” **tidi** altun yışda olurtumuz. (T 30-31-32)

h. bölümünün devam eden anlatısında *üç küreg* kişinin geldiği ve düşmanların

Yarış ovasında buluşmayı kararlaştırdığı bilgisini Tonyukuk'un kağanına yolladıktan sonraki T 34-35 satırlarında aktarılan bilginin üreticisi *Bögü (Kapgan)* Kağan'dır:

ol sabıg eşidip kagangaru ol sabıg ıdtım kanta yan sabıg yana || kelürti “*oluruş tiyin*” **témiş** “*yelme kargu edgüti urgıl basıtma*” **témiş** böğü kagan baŋaru ança yıdmiş apa tarkangaru içre sab ıdmiş “*bilge toñukuk ańıg ol üz ol*” || “*sü yorılım*” tédeçi “*unamaŋ*” ol sabıg eşidip sü yorıtdım.(T 34-35)

Yukarıdaki son örnekte (T 34-35) her ne kadar aktarıcı konuşur *Bögü Kagan* olarak gözüксе de *Bögü Kagan* aslında Tonyukuk'un olası bir sözcesini, yani düşüncesini dile getirmiştir. Zira, T 35'ten *Bögü Kagan*'ın *Apa Tarkan*'a yollamış olduğu gizli bilgi bir şekilde *Tonyukuk*'un eline geçtiği açıkça anlaşılmakta ve *Bögü Kagan*'ın *Apa Tarkan*'a kendisi hakkında “*bilge toñukuk ańıg ol, üz ol*” sözünü elde ettiği ortaya çıkmaktadır. *Bögü* Kağan izleyen tümcesinde, Tonyukuk'un orduyu savaşa çıkaracağına dair çıkarım yapmış, kendisini Tonyukuk yerine koyarak “*sü yorılım*” diyeceğini varsaymıştır. Bu durumda konuşmanın faili *Bögü Kagan* olsa bile, çıkarımsanan tümcenin aktarıcı konuşuru Tonyukuk'tur.

Tonyukuk'un orduyu savaşa çıkardığı ve *Bolçu*'ya tan vakti vardıklarından sonra *Yarış* ovasında yüz bin asker olduğu istihbaratı üzerine yaptıkları istişarede beylerin Tonyukuk'a hep birlikte söyledikleri 1. bölümündeki T 36-37 aktarımlarında bilgi kaynağı ve dolayısıyla aktarım tümcelerinin göndericileri beylerdir:

ol sabıg eşidip begler kopın || “*yanalım arıg ubuti yeg*” **tédi**. (T 36-37)

IV. Bilgi kaynağının üreticisi bakımından yapılan ayırmada son olarak görülen a. bölümündeki aktarım yapısı içinde verilen bilginin kaynağı *teŋri*'dir:

kanlantı kanin kodup tabgačka yana içikdi teŋri ança **témiş** erinç “*kan bértim kanıŋin kodup içikdiŋ*” içikdük üçün teŋri “*öl*” **témiş** erinç.

Teŋri'nin özne olduğu ve onun sözünün doğrudan aktarım tümcesi içerisinde verildiği tümcelerde *erinç* parçacığına dikkat çeken Light (2006), {-mIş}

biçimbiriminin kullanıldığını, doğaüstü bir güçle ilgili çıkarımların diğer durumlardakiyle aynı kanıtsallık durumunu paylaştığını söyler. Daha sonra *Teşri* sözü için *erinç* parçacığının işlevsel olarak kullanılmasının çıkarım ya da varsayım içeren bir ifadenin yumuşatılmasında ortaya çıktığını belirtir. Bundan ötürü Clauson'un 'belki (perhaps)' ve Tekin'in 'muhakkak (indeed)' anlamlandırmalarının aksine Light 'kuşkusuz (doubtless)' anlamında 'olmuş olmalı (must have (been))' olarak parçacığı anlar ve *erinç* parçacığının diğer yazıtlarda ise tarihsel kişiliklerin olumlu veya olumsuz nitelikleriyle ilgili varsayım ve bildirimleri işaretlemekte kullanıldığını belirtir (Light 2006, 162).

Aktarım tümceleri açısından bilginin kaynağına ve aktarıcısına yönelik yapmış olduğumuz bu ayırım, Tonyukuk yazıtında birden çok kişinin konuşmasının geçtiğini göstermektedir. Verdiğimiz örneklerde, aktarım tümceleri ana tümcenin içerisine Tonyukuk'un kendi tümce kuruluşlarına bir iç tümce olarak bağımsız biçimde yerleşmiştir. Dolayısıyla bütün bu *té- söyleme* fiilli örneklerde biz doğrudan aktarım konuşmalarının bir türünü buluruz. Doğrudan aktarım, bilginin daha nesnel bir hâlini bize sunarken, dolaylı aktarım, bilgi aktarıcının kendisinin üzerinde durduğu ya da önem verdiği bilginin aktarımını bize verir. Dolayısıyla yazıtta Tonyukuk'un aktardığı bilgilerin kanıtsallık derecesi aktarımların türü arasında kesin olmayan bir ayrımı yapmamıza olanak vermese de bilginin kaynağına veya bilginin ediniliş biçimine göre Tonyukuk'un, kanıtsallık işaretleyicisi olarak ve zaman kategorisini de içine alan {-mIş} ile {-DI} biçimbirimleri, aktarım konuşmaları ile aktarılan bilginin doğrudan ve dolaylı yoldan edinilişini yakalamamıza olanak verdiğini ileri sürebiliriz.

2.3.1.3.1.2. Düşünce Aktarımı Üreticisi Konuşur

Konuşma ediminin kendisine odaklanan, bir başka deyişle kendi sözlerini kendisinden alıntılıyormuş gibi görüldüğü, ancak daha önce söylemediği ve o anda

kendisinin ürettiği sözceyi odağa alması *té-* fiilindeki özneyi hem bilgi kaynağı üretici konuşur hem de aktarıcı konuşur yapacaktır. Bu aslında *té-* fiilinin aktarım yapılarının gerçek bir iktibasları doğrudan aktarması değil, dışsal olarak henüz gerçekleşmemiş bir düşünce yapısının kendisinden aktarılıyormuşçasına verilmesidir. İktibas fiili *té-* ile tümce kuruluşu aktarım yapısında kurulmuştur, ancak bilginin, yani düşüncenin aktarıcısı yine, sessiz iç konuşmayı (monolog) yapan konuşurun kendisidir. Tonyukuk yazıtında düşünce aktarımları arasında şunlar vardır:

Yazıtta *Oguz*lardan bir kaçağın (*küreg*) geldiği ve onun verdiği bilginin aktarıldığı c. bölümünde (T 8-12), metnin anlatıcısı olan Tonyukuk, kaçağın verdiği bilgiyi aktaracağı sırada *Tokuz Oguz* üzerine tahta oturan kağanın sözlerini, kaçağın ağzından bire bir aktarmış, ancak bunu *Tokuz Oguz* kağanını temsil ederek vermiştir. Yani Tonyukuk’un T 10’daki (c.) *tér men* ile başlayan anlatısında konuşan kişi gerçekte *Tokuz Oguz* kağanıdır. Aktarıcı konuşur Tonyukuk, *küreg*’den aldığı bilgiyi kendisi yeniden üretmemiş, fakat kaçağın sözlerini bizzat dinlemiş ve yazıtta *sab ança ıdmiş* tümcesi ile açış yaparak *Tokuz Oguz* Kağanını bizzat kendisini konuşturmuştur. Dolayısıyla bu satırlarda geçen konuşmalar, *Tonyukuk*’un *küreg*’den işitteklerini aktarım tümcesi içinde verilmesine örnektir. Böylece *Tonyukuk* yazıtında birden çok kişinin sesi duyulmaktadır. Ayrıca aktarım yapılan iletideki konuşurun doğrudan kendisinin canlandırılarak aktarımın gerçekleştirilmesiyle *Tonyukuk*, metne canlılık kazandırmıştır.

c. ança olurur erkli oguzduntan küreg kelti || küreg sabi antag “*tokuz oguz bodun üze kagan olurti*” **tir** tabgaçgaru kunı senjünüg ıdmiş kıtañgaru tonra eşimig ıdmiş sab ança ıdmiş || *azkıña türk [bodun]* || *yoriyur ermiş kagani alp ermiş ayguçısı bilge ermiş ol éki kişi bar erser sini tabgaçig ölüртеçi* **tir men** öñre kıtañig ölüртеçi **tir men** bini oguzug || ölüртеçik **tir men** tabgaç birdin-yen-teg kıtañ öñdün-yen-teg ben yırdınta-yan tegeyin türk sir bodun yérinte idi yorımazun usar idi yok kışalım || **tir men**

Tonyukuk'un *küreg*'den edindiği ancak *Tokuz Oguz Kağan*ın kendisinin konuştuğu c. bölümündeki yukarıda alıntılanan kısım *Tokuz Oguz Kağan*ının *Tabgaç* ve *Kıtañ* yönüne sözcüleri *Ku Señün* ve *Toñra Éşim* aracılığıyla göndermiş olduğu bu sözleri aktarım yapısında yer alır. Ancak yazıtın ana konuşuru Tonyukuk açısından metinde konuşan yahut “*tér men*” biçimbiriminin gönderimde bulunduğu kişi-sayı işaretleyicisi *Tokuz Oguz Kağan*ıdır. Aktarım tümcesi olmamasına karşın *Tokuz Oguz Kağan*ının sözlerinin iç tümce olarak ana tümceden bağımsız biçimde yer alması doğrudan aktarım ile aynı kuruluşu gösterir.

Aslında burada yapılan ayırım *té-* fiilinin aktarım konuşmaları ve iletişimin kendisine odaklanan yapılar arasındaki ayırma dayanır. Aktarıcı konuşur ve konuşur ayırımı da iletinin aktarım biçiminde yapılıp yapılmamasına göre biçimlenmiştir. Söz gelimi aktarıcı konuşurun gönderici olduğu yapılarda ileti bir aktarım türüyken, konuşurun gönderici olduğu yapılarda iletinin kendisi iletişimin de kendisi olan düşünce sunumlarıdır. Dolayısıyla aktarım tümcelerinde *té-* fiilinin gerçekleştirdiği edim daima bir düzsöz ediminin aktarılması iken, iletişimin kendisine odaklanan yapılarda *té-* fiili ile yerine getirilen edim edimsöz edimi olmalıdır.

Kişinin bizzat kendi dediklerinin ifade edilmesi durumu söz edimleri açısından değerlendirildiğinde aktarım tümcelerinden farklı olduğu görülebilmektedir. Aktarım tümcelerinde *té-* fiiliyle yerine getirilen iktibaslarda söyleme çerçevesinde yer alan *té-* fiili bir aktarma edimini yerine getirirken, aktarım tümcesi olmayan *tér men* yüklem yapılarında yerine getirilen söz ediminin edimsöz gücü taşıdığı görülebilir. *Tokuz Oguz Kağan*ının bu sözleri *Kıtañ* ve *Tabgaç* kağanlarına kendileri için sorun olan olayın betimlemesini yapar ve daha sonra sorunun çözümü için önerilerini iletir. Yukarıda c. bölümündeki anlatıyı sorunun ortaya konması ve sorunun çözümü olarak iki ayrı söylem içinde:

(1) ol éki kişi bar erser sini tabgaçıg ölrteçi **tir men** öñre kıtañıg ölrteçi **tir men** bini oguzug || ölrteçik **tir men**

(2) tabgaç birdin-yen-teg kıtañ öñdün-yen-teg ben yırdınta-yan tegeyin (sonuç olarak) türk sir bodun yérinte idi yorımazun usar idi yok kışalım || **tir men**

Yukarıdaki gibi bölümlenmiş olarak değerlendirecek, bu iki söylemin edimsöz gücü arasındaki ayrımı daha iyi yapabiliriz. Sorunun ortaya konulmasındaki edimsöz gücü çözüm için gereken ikna zemininin hazırlanmasına yönelik bilginin sunulmasıdır. Burada, (1)'de *Tokuz Oguz Kağanı* kendi düşüncelerini dile getirmiş, durum veya olay üzerine bir bildirimde bulunmuştur. Dolayısıyla sorunun ortaya konulmasında bir bildirme gücüne sahip kesinleyici edimsözünün olduğu kabul edilebilir.

Tokuz Oguz Kağanının sözlerinde (2) ise, sorunun çözümündeki edimsöz gücü bildirilen olayın çözümü için geliştirilen askeri strateji önerilerinin sunumundan oluşur. Yani buradaki edimsöz gücü ilkindekinden farklı olan bir öneri/teklif gücüne sahip yükleyici edimini içerir. Kuramsal kısımda söz edilmese de bir söz ediminin yerinde olup olmamasının belirli koşullara bağlı olduğu bilinmektedir. Nitekim *Tokuz Oguz Kağanının* önerme edimini yerine getirirken, edimin yerindeliği Tonyukuk'un önceden haber alması ve birlik olamadan müttefikleri savuşturması edimsözün yerinde olmadığını gösterir. Bu açıdan *Tokuz Oguz Kağanının* önerme edimsöz gücünün kendi tasarısını ve sözün dünyaya uygunlaştırılması ereği taşıdığı söylenebilir. Ancak bu Tonyukuk tarafından önlendiği için başarılı bir edim de olmayacaktır.

Tokuz Oguz Kağanının uyandırmak istediği ve karşı tarafta oluşan etkisöz ediminin etkisinden de bahsedebiliriz. İlk olarak *Tokuz Oguz Kağanının* sözünün (1, 2) *Tabgaç* ve *Kıtañ* kağanları üzerinde uyandırmak istediği etkinin korku ve tehdit algılanması oluşturduğunu söylenebilir. Bu korkunun sonucu olarak birlik olma ve harekete geçme isteğinin olduğu görülebilir. (1)'deki *Tokuz Oguz Kağanının* sözü Tonyukuk'un kağanına durumu izah etmesi, çözüm yolları düşünmesi ve stratejiler

geliştirmesi nedeniyle diğerleri (*Kıtañ* ve *Tabgaç*) üzerinde oluşturmaya çalıştığı etkiden farklı sonuçlar doğurmuş olduğunu gösterir. Bu sözlerin Tonyukuk üzerinde oluşturduğu etkinin ise endişe olduğu devam eden “*ol sabıg eşidip tün udisıkım kelmedi küntüz olursıkım kelmedi*” tümcesinden anlaşılır. Ancak Tonyukuk üzerinde oluşan bu etkinin *Tokuz Oguz Kağanının* amaçladığı etkisöz ediminden farklı ve bilinçsiz olarak gerçekleştiği unutulmamalıdır. Çünkü birlik olma fikrinin Tonyukuk’a ulaşmasını doğal olarak istememiş olsa gerektir.

2.3.1.3.2. Nesne ve Aktarım

Bir *söyleme* fiilinin gerçekleştiği her bağlamda, öncelikli olarak bir konuşma olayı geçer. Bu konuşma olayında da ya bir aktarım ya da doğrudan konuşma ediminin kendisi var olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, *söyleme* çerçevesinde *té-* fiilinin daha çok aktarımda kullanıldığı göze çarpmaktadır.

té- fiilinin yüklem olarak tanıklandığı tümcelerin sözdizimsel kuruluşu zorunlu olan bir özne ve nesneden oluşur. Nesne ise doğrudan aktarım tümcelerinde bir bütün tümce yapısındaki sözce boyutundadır. Bu, söze dayalı iletişimin kısıtlı bir ileti parçasının aktarıldığını bize gösterir. Aktarım konuşmalarının hepsinde doğrudan sesletilebilen, anlamlı bir tümceye; Austin’in dillendirme edimi dediği yapıya denk düşer ve bu Tonyukuk yazıtında her zaman *sab* “söz” olarak adlandırılmıştır.

Arka plan bilgisinde *té-* fiilinin nesnesi, iletidir. Gerek aktarım konuşmalarında gerekse de iletişimin kendisinde ileti daha önceden bilinen ya da üretilmiş sözcüdür. İleti sözel iletişimin kısıtlı bir parçasından oluşur ve belirli açılardan sınırlanmıştır. İleti, iletişimdeki konuşma olayının genelinden ziyade çok daha özel ve kısıtlı olduğu aktarım tümcelerinden oluşur.

İletin kendi içinde bir ayırım yapılmasında içerik ve biçim terimleri bize

yardımcı olabilir. İçerik hemen hemen ileti ile aynı düzlemde düşünülüp tam bir tümce yapısındayken, biçim genellikle tümce oluşturmayan tek bir sözcükten oluşur. İletinin biçim türünü Tonyukuk yazıtında 1. bölümü altındaki parçada iki yerde bulabilmekteyiz.

İletinin biçimi gösteren örnekleri, *Tonyukuk*'un, *Böğü Kağan*'ın kendisi hakkında gizli olarak göndermiş olduğu haberin ardından orduyu sefere çıkardığı ve *Bolçu*'ya vardığı sırada *tl'dan* alınan haberin beyler üzerinde korkmaya neden olması üzerine Tonyukuk'un söylemi içerisinde yer alan '*üküş téyin*' ve '*az téyin*' belirteç yan tümcelerinde görülür. Bu iki iletinin biçim türünün dikkat çekici olan bir başka özelliği söze dayalı iletişimde ileti işlevinin, aktarım ya da bilgi verme işlevinden başka bir değerlendirme yapıldığını ifade etmesidir. Söz gelimi '*üküş téyin*' ve "*az téyin*" yan tümcelerinde bulunan önerme artık iletilen bir bilgiden çok değerlendirmeye dayalı bir bilgidir. Bunun dışındaki tüm iletiler bir içeriğe sahiptir ve konuşma olayının belirli boyutuna dikkat çekerler.

Tonyukuk yazıtındaki her aktarım tümcesi örneğini doğrudan aktarım olarak değerlendirmiş olsak bile, 1. bölümündeki "*kelmişî 'alp' tidi*" yapısının yer aldığı aktarımdaki bilginin dolaylı olarak yapıldığı sezilebilmektedir.

ben ança **tér men** ben bilge toñukuk "*altun yışıg aşıa keltimiz ertiş ögüzüig || keçe keltimiz*" kelmişî "*alp*" **tidi** tuymadı teñri umay ıduk yér sub basa bérti erinç

Tonyukuk'un bu anlatısı, beylerin savaştan çekinip dönme kararlarını değiştirmeye dönük bir söylem içine girdiği bölümdür. Aynı zamanda bu sefer Tonyukuk'un kağandan bağımsız olarak gerçekleştirdiği ve kağanın da savaşa sıcak bakmadığının anlaşıldığı kısımdır. "*kelmişî 'alp' tidi*" sözcesinde beylerin dağları aşarken ve ırmağı geçerken söylediklerinin doğrudan '*alp*' mı yoksa içerisinde *alp*'ın geçtiği ve zorluğu anlatan bir sözcenin kısaltması mı olduğu konusunda emin olamasak

da,⁴⁹ ikinci olasılık yani konuşma ortamında gerçekleşmiş sohbetin konusunu oluşturan ve bize konunun özet niteliğinde bir sunumunu veren konuşma konusunu içeren ‘alp’ göz önünde tutulursa dolaylı bir aktarım yapıldığı sonucuna varalabiliriz. Bu durumda beylerin *Bolçu*’ya varırken yollar hakkında ‘*ol yol alp erür ~ *ol yol alp ol’ tümcelerinin dolaylı bir aktarım biçimine sokulmuş olabileceği de düşünülebilir. İktibas yapısı içinde yer alan ‘alp’ ad tümcesi sözceden konuşurun kendisi için gerekli gördüğü bilgiyi alması bakımından doğrudan bir aktarım yapısında da değerlendirilebilir. Böylece biz bu parçada Tonyukuk’un *tér men* ile iktibas yaptığı kendi sözünden sonra gelen ‘alp’ sözcisinin bir aktarım olarak yol boyunca gerek ırmağı geçerek gerekse dağları aşarak gelenlerin yol hakkındaki değerlendirmelerini içeren bir sözce olduğunu düşünüyoruz. Yani *tidi* iktibas fiilinin üretici konuşurları yol boyunca gelen ordu ve dolayısıyla orduyla birlikte gelen beyler olmaktadır. Bu iktibasın ‘alp’ üretici konuşurları olarak beyleri düşünmemize yardımcı olacak bir diğer kanıt, iktibastan sonra yer alan belirli geçmiş zaman T/Ç3K’de çekimlenen ve söyleyeni Tonyukuk olan *tuymadı* ‘hissetmediler’ fiilidir. Bu yüklemde Tonyukuk’un muhatabı elbette beyler değil, okurlarıdır. Bu sözle Tonyukuk beylerin neden zorluk ‘alp’ hissetmediklerini, izleyen tümcede *Teñri*, *Umay* ve *ıduk yér sub* yardımcılarıyla buraya geldiklerini delillendirerek belirtmiş ve beylerin, düşman ordusunun çokluğundan kaynaklı bir bahane olarak ileri sürmüş de olabilecekleri ‘alp’ sözlerini geçersiz kılmak istemiş olmalıdır.

⁴⁹ Tonyukuk 38. satırda geçen *kelmişi* sözcüğünü Tekin (1994, 17) ‘geliş zordu’; Berta (2010, 92) ‘(ordunun) gelişi alp idi’; Rybatzki (1997, 114) “‘Das Kommen des (Heeres) war heldenhaft’ sagten sie (‘Ordunun gelişi-gelmesi kahramancaydı’ dediler)’ Orkun (2011, 113) ‘(Buraya) gelenler (=düşmanlar) cesur dedi’; Aydın (2018, 114) ‘...(Buraya) gelmek zordu’ dedi(m)’, Clauson (1972, 128a) ‘it was difficult to come = gelmesi-gelmek zordu’ olarak anladıklarından farklı biçimde, biz bölgeye gelen beylere, yani eylemin yapılışına değil, failine işaret eden ‘(bu yollardan zorlukla geçerek) gelmiş olanları ‘alp’ dedi’ olarak anlıyoruz. Ayrıca iyelik üçüncü ve birinci kişili -*mIş* ekli yapıların özneye gönderimde bulunduğu benzer yapılar için Bkz. OTG Erdal (2004, 269).

2.3.1.3.3. Gönderimsel İfadelerle Kullanım

Söyleme fiilleri içerisinde *té-* fiili ile gerçekleştirilen aktarım tümcelerinde henüz aktarım yapılmadan önce veya sonra iktibasın yerini tutan birim sözdizimsel katılan olarak gerçekleşen *ança* zarfıdır. Bu zarf *té-* fiiliyle birleşerek kendinden önceki söylemi kendinden sonraki sözceye bağlayarak bir söylem işaretleyicisi gibi de işlev görmektedir ve eylemin yapılış tarzının herhangi bir açısını sınırlandırmamaktadır.

té- fiili Tonyukuk yazıtında *ança* zarfıyla gerçekleştiği örneklerde nesnesiz olarak gerçekleşmiştir. Zarf olarak *ança*, fiil hareketinin fiziksel (*hızlıca, yavaşça*), ussal (*akıllıca, mantıklı biçimde*) veya psikolojik (*sevinç dolu olarak, üzgün biçimde*) açılarını nitelendirmeyip söze dayalı bir iletinin sonraki tümcede yerini tutacak olan iletinin gönderimsel ifadesine atıfta bulunur. Bu gönderimsel ifade ise sesletilebilen bir yapı olup *té-* fiiline bağlı nesne sözdizimsel birimiyle aynıdır. *ança* ise gönderimsel bir değer taşımasından ötürü zarf tanımına tam olarak sığmayan, ancak zamirsel bir özellik gösteren gönderimsel bir birimdir:

... teñri *ança témiş* erinç “...” - “...” *témiş* erinç (a. T 2-3)

...*tédim sakıntm* ‘...’ *téyin ança sakıntm* (b. T 6)

... sab *ança idmiş* “...” *tir men* “...” *tir men* “...” *tir men* (c. T 9-10-11-12)

... kaganıma ötüntüm *ança ötüntüm* “...” *ança ötüntüm* (c. T.12)

... *ança ögleşmiş* “...” *témiş* türgiş kagan *ança témiş* “...” *témiş* “...” *témiş* (f. T 20-21-22)

...ol sabıg *ıdtm* kanta yan sabıg yana kelürti “...” *témiş* “...” *témiş* böğü kagan bañaru *ança ydmış* (h. T 33-34)

... ben *ança tér men* -ben bilge toñukuk- “...” kelmiş “...” tuymadı “...” *tidim* (ı. T 37 39)

té- söyleme fiilinin aktarım yapılarında aktarıma/iktibasa atıf yapan bir diğer dilsel birim *anteg, antag* ‘böyle’ (< *anı teg*) sözcüğüdür. Tonyukuk yazıtında *anteg*, aktarım tümcesinden önce yer alır ve ardından gelen aktarım tümcesindeki iletinin

yerini tutar. *anteg* gönderimsel biriminin geçtiği parçalar öncelikle iletiden (*sab*) söz edilip ardından aktarımın verildiği *té*- fiiliyle bir kullanım kalıbı oluşturur:

...küreg *sabi antag*: “...” *tir* (c. T 9)

... küreg kelti *sabi anteg* “...” *témiş* “...” *tidi* “...” (h. T 29)

...tılıg kelürti *sabi antag* “...” *tir* (1. T36)

2.3.1.3.4. *té* Eyleminin Tarzı

té- fiiliyle ilgili olarak söyleme hareketinin nasıl ve ne açıdan gerçekleştiğini gösterecek örnekler tek başına sözcük olarak değil, ancak zarf-fiil ekli yapılarda kendini bulmuştur. Aşağıdaki örnekte *buḡadıp* fiil hareketinin psikolojik açısına dikkat çektiği söylenebilir.

Tonyukuk yazıtında g. bölümünde yer *buḡadıp* kagan “*yelü kör*” *témiş* (T 26)

2.3.1.3.5. *té*- ile Kurulmuş Yan Tümceler

té- fiilinin zarf-fiil ekli *téyin* biçimi T 6-17-23-24-34-39-40 satırlarında toplam sekiz yerde geçmiştir. *Tonyukuk* yazıtında zarf-fiil {-yIn} ekini alan *té*- fiili, yan tümce olarak ana tümcenin belirteci işlevini yerine getirir. Diğer yandan yan tümce kuruluşlarının da özne, nesne ve tümleçlerini ana tümcenin yükleminden bağımsız olarak yönetebilmesi nedeniyle yan tümcelerin kendi içinde birer tümce kuruluşu sergilediği görülür. Nitekim bitmiş fiil *té*-li yapılarda olduğu gibi bu tür yapıları da tam bir bitmiş fiil olarak çekimlenen yapılardaki gibi incelememiz mümkündür.

{-yIn} zarf fiil ekli *téyin* ile çerçevelenen yan tümceleri kendi içinde tümce olarak ele aldığımızda, bağlamsal açıdan ya da ana tümcenin yükleminden edindiğimiz bir özne ve söze dayalı bir söz ya da aktarım ediminin nesne olduğunu görmekteyiz. Sözdizimsel olarak nesne olan yapı aynı zamanda doğrudan aktarımın da kendisidir.

a. kagan mu kışayın tédim sakıntım “*toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser*⁵⁰, “*semiz buka toruk buka*” *téyin bilmez ermiş*” *téyin* ança sakıntım. (T 5-6)

b. türk kaganıg türk bodunug ötüken yérke ben özüm bilge toñukuk kelürtüm “*ötüken yerig konmış*” *téyin* eşidip biryeki bodun kuryakı öñreki bodun kelti (T 17)

c. ilk kırkızka süleser yeg ermiş tédim “*kögmen yolu bir ermiş, tumış*” *téyin* eşidip “bu yolun yorısar yaramacı” tédim (T 23)

d. añar aytıp “*bir atlıg barmış*” *téyin* “ol yolun yorısar unç” tédim (T 24)

e. ol sabıg eşidip kagangaru ol sabıg ıdtım kanta yan sabıg yana || kelürti “*oluruñ*” *tiyin* témiş (T 33-34)

f. tılıg kelürti *sabi antag* “*yarış yazıda on tümen sü terilti*” tir ol sabıg eşidip begler kopın || “*yanalım arıg ubuti yeg*” tédi ben ança tér men ben bilge toñukuk “*altun yışıg aş a keltimiz ertiş ögüzüig || keçe keltimiz*” kelmiş “*alp*” tidi tuymadı teñri umay ıduk yér sub basa berti erinç neke tezer biz || “*üküş*” *téyin* neke korkur biz “*az*” *téyin* ne basınalım tegelim tidim tegdimiz yulıdımız (T 36-37-38-39)

Tonyukuk’un *té-* fiiline ekli zarf-fiil eki {-yIn} biçimbiriminin belirteç işlevi aşağıda gösterileceği gibi BK ve KT yazıtlarındakinden farklıdır. Tonyukuk yazıtında bu yapılar daha açık bir biçimde kişinin ağzından çıkmış olan söz, eylemin durum ve tarzını belirtirken, BK ve KT yazıtında böyle kuruluşların belirteç olarak eylemin durum ve tarzına ek olarak neden bildiren işlevi daha çok sezilebilmektedir.

té- fiilinin *téyin* biçimli zarf-fiil yapılarında tam bir tümce içerisine yerleştirilmiş iktibasların yüklem çekimi açısından a. örneğinde üçüncü kişide geniş zamanın rivayeti ...*bilmez ermiş*, b., c., d. örneklerinde üçüncü kişide duyulan geçmiş zaman ... *konmış*, ... *bir ermiş tumış*, ... *barmış*, e. örneğinde ikinci çoğul kişi çekiminde emir kipi ... *oluruñ* aktarım yapısı içine bitmiş fiillerin çekimli fiil tümceleriyle çerçevelemiş türleridir.

İktibas tümceleri içinde a. örneğindeki “*toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser*, (kişi) “*semiz buka toruk buka*” *téyin bilmez ermiş*” *téyin ança sakıntım* tümcesi içinde

⁵⁰ Bkz. 43. dipnot.

iki tür aktarım tümcesi yer almaktadır. Bunlardan ilki tümcenin yüklemine bağlanan ve şartlı atasözündeki “*semiz buka toruk buka téyin bilmez ermiş*” *téyin ança sakıntım* tümcesinin aktarımını yapan *téyin* zarf-fiilidir ve bitmiş fiil *sakıntım* yüklemine bağlanmıştır. Bizim belirtmek istediğimiz ise *toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser* “*semiz buka toruk buka*” *téyin bilmez ermiş* tümcesinde, şart zarf-fiil ekiyle atasözüne verilen yanıtın aktarımını yapan *téyin* iktibas fiili olacaktır. Asıl tümcenin atasözü yapısında geçen şart zarf-fiilli birleşik yan tümcenin asıl tümcesi olan atasözü *téyin* aktarım fiiliyle çerçevelenen yapının eksiltili tümcesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aktarım tümcesinde atasözü sözcisini oluşturan kişi, bunu *téyin* içine eksiltili bir tümce olarak yerleştirmiştir. Eksiltili olarak yerleştirilen bu atasözündeki “*semiz buka toruk buka*” kısmının tam biçimi ‘*ol*’ kopulası ile bitmiş olmalıdır. Dolayısıyla şarta bağlı bu atasözündeki gerçekleşen olayı *herhangi bir kişinin* bilmesi (*bilmez ermiş*) gerekeceğinden üçüncü kişinin *bilme* eylemi ve dolayısıyla bildiğini sözle ifade etmesi ya “**ol semiz buka ol*” ya da tersi “**ol toruk buka ol*” şeklinde olacak ve böylece atasözüne karşılık verilen bir yanıtın aktarımı yapılmış olacaktır. Böylece *téyin* iktibas zarf-fiilinin, aktarımını yaptığı bitmiş fiilli yapılara ek olarak yüklemi ister eksiltili olarak olsun isterse de dil gelişmesi ve gramatikalleşme aracılığıyla olsun ad tümcelerini de aktarım yapısı içerisinde verdiği görülür.

İktibas fiilinin zarf-fiil ekli aktarımlarında yüklemi eylem olmayan aktarım tümcelerinden bir diğeri f. örneğindeki “*üküş*” *téyin* ve “*az*” *téyin* yapılarıdır. Bu yapılarda da aktarımın bildirme tümcesi olarak yer aldığı görülür. Bu dilsel yapıların oluşumunda Ongin yazıtında da bir örneğini gördüğümüz “*biz az biz*” gibi ad tümcelerinden gelişerek eksiltili bir biçimde yüklem olarak ifade edilmesinin örneğidir. Bu gelişmede “*neke korkur biz*” “*az*” *téyin* yapısındaki aktarımda *kork-* fiilinin geniş zaman birinci çoğul kişideki çekimi ‘*az*’ sıfatına da uygulanmıştır. Dolayısıyla bildirme

tümcesi olarak gelişme gösteren bu tür iktibasların dil gelişmesinin bir ileri aşamasını gösterdiği sonucuna varılabilir.

Tonyukuk yazıtında *té-* fiilinin zarf-fiil ekli biçimi, yalnızca *téyin* olarak görülür. Bu, yazıtı KT ve BK yazıtlarından ayıran bir özellik olarak dikkati çeker, zira KT ve BK yazıtlarında baskın olan *téyin* yanında *té-* fiilinin {-Xp} ekli biçimi *tép* zarf-fiil de geçer. Bilindiği üzere, *tép* yapısı daha geç tarihli metinlerde sıklığı artarak yaygınlık kazanacaktır. Bunun için bkz. OTG 316.

Tonyukuk yazıtında bitmiş bir fiil olarak *té-* fiilinin ileti yapılarındaki iktibasların düşünce yapıları ile sesli bir oluşum olarak ikinci bir kişiden edinilen bilginin aktarılması yapılarında yapmış olduğumuz ayrımı *téyin* zarf-fiilli yapılar için de yapabiliriz. İktibas yapılan aktarımın iç konuşma ve düşünce sunumlarını dışa vurmakta kullanılmasında *té-* fiili düşüncenin aktarımını yapar. Düşünce, kanı veya genel bir görüşü yansıtan bu aktarımlar kişinin içinde gerçekleştirdiği iç konuşmaların dışa yansıtılmasıdır. Zarf-fiil ekli Tonyukuk'taki *téyin* yapılarının bu düşünce aktarımlarına aşağıda açıklanan örneklerin düşünce sunumları girer.

a. örneğinde atasözünün yer aldığı “...” *teyin ança sakıntım* yapısı girer. Tonyukuk *téyin* yapısıyla aktardığı sözce aslında gerçekleşmemiş, dolayısıyla ikinci bir kişiden edinilmemiştir, Tonyukuk o anda içinden geçen düşüncüyü dışa vururken kullandığı bir aktarım olarak gerçekleşmiştir.

b. örneğinde her bir yandan gelen halkın demiş olduğu “*ötüken yerig konmuş*” sözcesi iletinin edinilmesi açısından iki biçimde değerlendirilebilir. İlkinde, halkın bu sözleri söylemesi ve Tonyukuk'un bunu duyması gerekmektedir. Tümcenin yüklemi üzerindeki kanıtsallık işaretleyicisi olan {-mİş} aracılığıyla bilginin Tonyukuk'un bizzat şahit olmadığını, ama bir başkası aracılığıyla *bodunun* böyle söylediğini, yani bilgiyi edinmiş olduğunu gösterdiğini dikkate alırsak, ikinci olasılık, Tonyukuk'un dört bir

tarafa dağılmış olan halkın yeniden Ötüken bölgesine gelmelerini sağlayan kendilerinin *konma* eyleminden kaynaklanan düşünceyi halkın sözü imiş gibi bizzat kendisinin oluşturduğunu, yapılandırıldığını söyleyebiliriz. Bu durumda, b. örneğinde de Tonyukuk'un halkın söylemediği, ancak eylemlerine temel olan düşünce yapısının aktarım biçiminde yeniden kurulması söz konusu olur.

Tonyukuk yazıtındaki *téyin* yapılarının ileti nesnesinin sese dayalı gerçekleştirilmiş ve ikinci bir kişiden edinilen aktarım örnekleri ise aşağıdaki gibidir:

c. örneğinde Tonyukuk'un doğrudan ikinci bir kişiden edindiği '*kögmen yolu bir ermiş tumiş*' aktarımı, d. örneğinde '*bir atlıg barmış*' doğrudan karşısındaki kişiyle konuştuğunu yazıtta yazarken, kendi sözünü aktardığı e. örneğinde Tonyukuk'a *Bögü Kağan*'ın söylediği '*oluruñ*' aktarımı, f. örneğinde beylerin sözcelediği '*üküş*' ve '*az*' aktarımlarında iktibaslar doğrudan sessel oluşum bulmuştur.

2.3.1.3.6. Genel Değerlendirme ve Pragmatik Açı

té- fiilinin sözdizimsel bileşenleri özne ve nesneden oluşur. Bu dilbilgisel bileşenler çerçeve yaklaşımında konuşur ve ileti arka plan bilgisini tümcede işaretler. Tümcelerden de görüldüğü üzere *söyleme* çerçevesinin arka planına ilişkin alıcı veya dinleyici, *té-* fiilinde öne çıkmamıştır. Dolayısıyla dilsel eylem sahnesinde *té-* fiilinin öne çıkardığı çerçeveye bağlı arka plan bilgisi baskın olarak dilbilgisine uygun olan bir aktarım içeren ileti ve konuşurdur.

Teñri'den iktibas yapılan a. bölümü (T2) dışında bütün örnekler canlı birer özneye sahiptir. Öznelerin tamamının dile getirdiği ileti ise bütünüyle söze dayalı bir ileti olup şarkı, türkü veya anlatisal tür değildir. Bu açıdan söyleme arka plan bilgisindeki ileti tümce kuruluşuna sahip, belli açılardan sınırlanmış bir sözcüdür.

Metin bağlamında *té-* fiilinin gerçekleşmiş olduğu bağlamlar düşünüldüğünde bununla ilişkilendirebileceğimiz fiiller vardır. Bu ilişkilendirmenin temeli

belirteceğimiz fiillerin neden sonuç veya ilişkili eylemin gerçekleştirilmesinde *té-* fiilinin mantıksal olarak gerçekleşmiş bulunduğu var sayımıdır. Bunlar; *sakın-*, *éşid-*, *ay-*, *ayt-*, *ögleş-*, *ötün-* fiilleridir. Yani bu tür fiillerin hareket olarak gerçekleşmesinde *té-* fiilinin ifade ettiği söze dayalı edim olan *sab*’ın gerek içeriden gerekse de dışarıdan var olmasını gerektirir. Bu yaklaşım Wierbiczka’nın (1996) semantik ilkler anlayışına benziyor gibi görünmektedir.

İş birliği ilkesi açısından Tonyukuk yazıtında geçen (Bkz. 2.3.1.3.3.) *ança* zarflı kuruluşlarında bu dilsel birim sonraki sözcede açıklanacak olan söze işaret edecektir. Dolayısıyla bu sözcelerde *Tonyukuk*’un bu tür kullanımları iş birliği ilkelerinden tutum yasasının çiğnenmesi olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda bu yapılar kendinden önceki söylemin kendinden sonraki sözce ile ilişkisini sağladığından bir bütün olarak söylem işaretleyicisi olarak da değerlendirilebilecektir.

T 5’te Tonyukuk’un “*kağan mu kışayın*” diye kendi içine dönük sorusundan sonra düşünmeye başlaması, kağan yapılacak kişi üzerine doğrudan aklına getirdiği atasözü, bize ilişki yasası ile ilişkilendireceğimiz yönünü verir. Tonyukuk böyle bir atasözünü olayın geçtiği anda kendisinin kağan seçme üzerindeki kararında dış gözlemden yapılacak bir değerlendirmenin yetersiz olabileceğini söylemektedir. Bu sezdirime dayalı çıkarımı ise biz, Tonyukuk’un dile getirdiği atasözünden elde ediyoruz.

Söz edimleri açısından *té-* fiili, Tonyukuk’un aktardığı ve kişilerin kendi sözlerine gönderim yaptığı durumlarda bir düzsöz edimine gönderimde bulunur. Bu Austin’in üç alt edime böldüğü sınıflandırmadan dillendirme edimini belirtir. Söz geliş *té-* eyleminin yüklem olarak tanıklandığı her aktarım tümcesi kendi içinde edimsöz gücüne sahip bir sözcenin bulunduğu anlamına işaret eder.

Pragmatik çalışmalarında etkisöz edimi çok fazla öne çıkmamıştır. Pragmatikte bir şey söylenirken, konuşurun iletiyi alan karşı taraf üzerindeki etkisinin birden

çok türü (uyarma, korkutma, tehdit vs.) olacağından söz edilmişse de edimsöz edimlerinde olduğu gibi toplayıcı ve üst bir başlık oluşturulamamıştır. Genel olarak bakıldığında, Tonyukuk'un *té-* fiili içeren sözcelerini söylem içerisinde kullanırken hitap etmek istediği kişilerin alıcıları arasındaki fark, bize etkinin birden çok türünü verebilir. Alıcılar arasındaki fark ile anlatmak istediğimiz Tonyukuk gibi 'yaşlı Türkler' ile sonraki kuşak veya kuşaklar arasındaki farkı ortaya koyabilecek farklı tutum ve anlayışlar ile bu tutum ve anlayışların dil kullanımlarındaki tercihlerini belirleyebileceğidir. Bu açıdan Tonyukuk'un kendisi ile benzeşen dünya görüşlerine sahip muhatapları üzerindeki etkisi ile kendisinden farklı dünya görüşünü paylaşanlar üzerinde oluşturduğu etkinin farklı olması gerekir. Yine de Tonyukuk'un kendisinden ayrı bir dünya görüşünü paylaşanlar üzerinde amaçladığı etkinin bütün olarak uyarma olacağı düşünülebilir.

Tonyukuk yazıtı üzerinde etkisöz edimlerini yukarıdaki açıklama da dikkate alınarak tek tek sözceler üzerinden değil, Light'ın (2006) Tonyukuk yazıtını dokuz epizoda bölüp anlatıbilim (*narratoloji*) açısından ele aldığı ve sosyolinguistik incelemesini yaptığı makalesinde kullandığı epizot parçalarını dikkate alarak yapacağız.

Epizot 1. *Çin'e bağlılık, doğuş ve müşkül durum:* Bu epizotta Light'ın tartışma, tasarlama ve karar bölümü olarak nitelendirdiği yerde *Teyri*'den alıntılamanın yapıldığı sözün etkisi, devam eden anlatıda mahvolmuşluk durumunu izah etmesi zamanının okur ya da dinleyicisi için bir uyarı etkisi taşımış olmalıdır. (T 1-4)

Epizot 2. *Baş kaldırı ve bağımsızlık:* Light'ın tartışma, tasarlama ve karar bölümü olarak belirttiği bölümde, Tonyukuk'un içe dönük olan "*kagan mu kışayın*" içe dönük soru tümcesi konuşma anında birebir gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla etkinin muhatap üzerinde yaratılması söz konusu değildir. Ancak Tonyukuk'un burada yazıt okuyucusu üzerinde bir etki yaratmak istediği düşünülebilir. Buna göre kağan yapıcı olarak böyle

bir sözün okura bildirilmesi bir güç ve iktidar sahipliği etkisinin Tonyukuk'ça amaçlandığı düşünülebilir. (T 4-7)

Epizot 3. *Ötükeni alma ve düşman birliklerini yenme:* Bu bölüm *Çogay Yış*'taki yaşamın betimlenişiyle başlar. Bu sırada *Oguz*'dan gelen bir *küreg Tokuz Oguz*'daki siyasî gelişmeyi haber vermektir. *Tabgaç*, *Kıtañ* ve kendisinin de dâhil olduğu *Oguz*'un birleşerek *Türk bodun*'u ortadan kaldırmayı içeren söylem parçasında etkisöz edimi iki açıdan değerlendirilebilir: İlki, *Tabgaç* ile *Kıtañ*lar üzerinde yaratılmak istenen etki, ikincisi *Tonyukuk* üzerinde yaratılan etkidir. İlk durumda bu söylemin etkisöz edimini bulamasak da *Tonyukuk*'un bu sözü işitince canının sıkıldığını belirtmesi, söylemdeki etkinin tehdit olarak algılandığını ve *Tonyukuk*'ta tedirginlik yaratmış olduğunu gösterir. Bu tehdit algısı karşısında, *Tonyukuk Tokuz Oguz*'un tasarısını önlemek için kağanına durumu arz eder ve bu üçü bir araya gelmeden onların gücünün kırılmasını önerir. (T 7-17)

Epizot 4. *Türk bodun*'un daha önce ulaşmadığı sınırları anlatan bu kısa bölümde iletişim açısından değerlendirilebilecek konuşma yer almamaktadır. (T 18-19...) Yazıt konuşuru/anlatıcısı *Tonyukuk*'un yalnızca o zamandaki durumlarına işaret eden bildirme tümcelerinden oluşmaktadır.

Epizot 5. *Kırkız Kağanını yenme* olarak adlandırılan bu bölüm üçüncü epizottaki gibi düşmanların varlığından ve onların tasarılarından söz eder. *Tabgaç* Kağan ve *On Ok* Kağana ek olarak yeni bir düşman olarak, *Kırkız Kağan* ortaya çıkar. Bu üç kağan *Altun Yış*'da birleşip *Türk Kağanına* ordu yürütülmesini düşünüp görüşür. Bu sırada *Türgiş Kağanının* ordusunun *Altun Yış*'ta konuşlanacağı söylendikten sonra *Türgiş Kağanının Türk bodun*'un siyasî-toplumsal durumu hakkında söylemiş olduğu “*türk boduni yeme bulganç ol*” “*oguzi yeme tarkınç ol*” sözceleri bu görüşmedeki diğer kağanlara sözcelenmiştir. *Türgiş Kağanının* bu sözlerle yaratmak istediği etki, *Türk bodun*'un

içinde bulunduğu karışık durumu sunmasından yakalanabilir. Bu sözce, belki görüşmede çekimser kalanlar için bir yüreklendirme etkisinin yaratılması amacıyla sözcelenmiş olabilir. Ordunun belirtilen yerde, yani *Altun Yış*'ta yer alacağının bildirilmesi ise güvence vermek için olmuş olabilir. Yine de diğer kağanlar üzerinde yaratılmak istenenden ayrı bir etkisöz ediminin oluşmuş olup olmadığını bilemiyoruz. (T 19-29 ...). Ama Tonyukuk anlatısı aldığı haberin Tonyukuk üzerinde çok ciddi bir etki bıraktığı ve onu gece uyutmayacak gündüz oturtmayacak kadar tedirgin ettiği ve *Türgiş* Kağanın hedeflediği ittifakı önlemek üzere erken tedbir almaya sevk etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Epizot 6. *Türgiş* Kağanlığından gelen haber, onun endişe ve kaygı içinde olduğunu haber veren sözlerdir. *On Ok* ve *Tabgaç* Kağanlarında bu sözlerin yankısı tıpkı *Tokuz Oguz* Kağanının etkisöz edimine benzer. Yani tehdit unsuruna karşı duyulan kaygının alıcılarca edinilmesi amaçlanır. Farklı olarak *Tonyukuk* burada kağanın sözlerini doğrudan söz olarak aktarır. İlk durumdaki gibi çözüm ve stratejiye dönük arayışlar içine girmez. Light'in yorumlamasına göre *Kapgan* Kağan burada düşmandan çekinmektedir. Devam eden anlatıda da *Tonyukuk*'un ordunun saldırıya geçmesini engellemeye yönelik gizli haberler yollayacaktır. Dolayısıyla kağanın orduyla ilgili buyruklar verdiği sözleri Tonyukuk'u inandırma amacı güdecektir. (T 29-32...)

Epizot 7. *Kapgan (Böğü)* Kağan'ın *Tonyukuk*'un otoritesini kırması konulu bu bölümde Tonyukuk'un düşman istihbaratını edininip kağana iletmesi ve kağandan gelen yanıtın konuşlandıkları konumu güçlendirme, baskına uğramama yönünde olup bir savunma savaşı yapılacağı bilgisini içerir. Bunun kağanın savaşa karşı isteksizliğinden kaynaklandığı düşünülürse, kağanın sözünün etkisinin kandırma, Tonyukuk'un algıladığının ise oyalama olduğu anlaşılır. Yine kağanın *Apa Tarkan*'a gizli olarak göndermiş olduğu mesajındaki etkisöz ediminin *Apa Tarkan* üzerindeki etkisinin

Tonyukuk'a karşı bir uyarı niteliği taşıdığı söylenebilir. *Apa Tarkan*'a Tonyukuk'un kötülenmesi ve mizacıyla ilgili bilgi verilmesi de bu uyarı etkisindendir. Dolayısıyla *Apa Tarkan* ve *Böğü Kağan* arasındaki iletişimin Tonyukuk tarafından edinilmesiyle bu sözlerin Tonyukuk üzerinde de oluşturduğu etkiden söz edilmesi de mümkündür. *Böğü Kağan*'ın Tonyukuk'a gönderdiğinden (“*oluruŋ*” “*yelme kargu edgüti urgıl basıtma*”) farklı olarak *Apa Tarkan*'a gönderdiği (“*bilge toŋukuk aŋıg ol üz ol*” “*sü yorılım*” tedeçi “*unamaŋ*”) gizli bilginin alındığı an, sınır olarak kabul edilirse, öncesi yani yalnızca savunmaya yönelik bilgiyi içeren aktarımların Tonyukuk üzerinde yaratılmak istenen etkisi güven olacakken, sonrasında kendisi hakkında *Böğü Kağan*'ın düşüncelerini öğrenmesiyle kendisi üzerinde amaçlanan etkinin silindiği, oluşmadığı söylenebilir. Son olarak Tonyukuk'un *Apa Tarkan*'a gönderilen gizli haberi edinmesinden hemen sonra, verilen kağanın talimatının aksine olarak orduyu yürütmesi, *Kapgan Kağan*'ın Tonyukuk üzerinde amaçladığı etkiyi yaratamadığı her ne kadar anlaşılrsa da, beyler arasında *Apa Tarkan* üzerinde yaratılmaya çalışılan ikiliğin Tonyukuk'un otoritesini sarsmış gibi gözükse de Tonyukuk'un idarî ve askerî bilgi yönünden taşıdığı vasıfları ile ikna gücü, az sayıdaki Türk ordusunu on tümenlik kalabalık düşman ordusu üzerine yürütmüş olmasından ortaya çıkmaktadır. (T 32-35)

Epizot 8. *On Oklara baskın* konulu bu kısımdaki sözleri ayrı ayrı değerlendirdiğimizde *tl*'in getirdiği “*yariş yazıda on tümen sü térilti*” haberinin beyler üzerinde yarattığı, amaçlanmamış beklenmedik etkisöz ediminin etkisi olmalıdır. Bu haber, *Yarış* ovasında yüz bin kişilik bir ordunun toplandığı bilgisidir. Bunu duyan beyler dönmeyi yeğlemişlerdir. Beylerin bir ağızdan söylediği “*arıg ubuti yeg*” sözünü Light, beylerin herhangi bir yara almaksızın geri dönülmesinin daha iyi olacağını, savaşçılar geri çekilecekleri için utancın yalnızca zafersiz bir dönüşten kaynaklanacağını, bu söz ile beylerin ileriye dönük bir kestirimde bulunarak utanç altında yaşama olasılığının en iyi

seçenek olduğu sonucuna vardıklarını bir atasözünden yola çıkarak ifade ettiklerini belirtir (Light 2006, 178). Bu durumda beylerin *tıl*'dan gelen haber üzerine kendileri üzerinde oluşan amaçlanmamış etki korku olacaktır. Ancak bu sözü beylerin orduyu yürüten Tonyukuk'a söylemelerinde bir atasözünü tercih etmeleri Tonyukuk üzerinde düşüncelerinin daha ciddiye alınması yönünde bir etki yaratmak istemelerinden de kaynaklanabilir (T 36-48).

Anlatının devamında Tonyukuk devreye girer. Tonyukuk, baskın için bulundukları yere güçlkle geldiklerini (T 38), ancak *teñri*, *umay* ve *ıduk yér sub*'un yardım ettiğini, kaçmayıp sayıca az olmalarına bakmadan saldırmanın gerektiğini içeren bir söylem içerisine girer. Tonyukuk bu sözleriyle korkmuş ve bahane üreten beylerde yaratmak istediği etki kuşkusuz cesaretlendirme amaçlanarak sözcelenmiş olsa gerektir. Böylece edimsöz edimi açısından değerlendirilirse, Tonyukuk'un sözlerinin buyurucu bir güçle söylendiği anlaşılabılır.

Epizot 9. Tarihin genel özetinin verildiği bu bölümde söyleme çerçevesine ait *té*- fiili bulunmadığından herhangi bir söz edimi incelemesi yapılamamaktadır (T 48-62).

2.3.1.4. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında *té*- Fiili

Kül Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında bitmiş fiil olarak *té*- fiili seyrek kullanılmıştır. Yazıtların içerikleriyle ilişkili gözükten bu özellik Çerçeve Semantiği yaklaşımına göre bir incelemesinin yapılmasında güçlük oluşturmakla birlikte *tip* ve *tiyin* zarf-fiilleri ile çerçevelenerek karşımıza çıkan aktarmalı yapılar ile esasen söyleme eylemi etrafında ilişkili, şu ve bu şekilde söyleme eylemini gerektirecek olan *boşgur*-, *éşid*-, *sakın*- gibi fiillerle görülerek iktibasları aktarması açısından yeterli bir malzemeyi de vermektedir.

- a. ötüken yışda yig idi yok ermiş il tutsık yir ötüken yış ermiş bu yirde olurup tabgaç bodun birle || tüzültüm altun kümiş işgiti kutay buşsuz ança birür tabgaç bodun sabı süçig

sabıña yemşak agısıña arturup üküş türük bodun öltüg “biriye çugay yış töğültün || yazı konayın” **tiser** türük bodun ölsikig

anta ańıg kişi ança **boşğurur ermiş** “ıraķ erser yablaķ ağı birür yağuk erser edgü ağı birür” **tıp** ança **boşğurur ermiş** bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg (KT G5-6-7, BK K5)

b. türük begler türük atin itti tabgaçgı begler tabgaç atin tutupan tabgaç kaganka || körmış elig yıl işig küçüg birmış ilgerü kün tugsıkda bükli kaganka tegi süleyü birmış kurıgaru temir kapıgka tegi süleyü birmış tabgaç kaganka ilin törüsin alı birmış türük kara kamag || bodun ança **timış** “illig bodun ertim ilim amtı kanı kemke ilig kazganur men” **tir ermiş** “kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg birür men” **tir ermiş** ança **tıp** tabgaç kaganka yağı bolmış || yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş bunça işig küçüg birtükgerü **sakınmatı** “türük bodun ölüreyin urugsıratayın” **tir ermiş** (KT D8-9-10, BK D8-9)

c. yokadu barır ermiş üze türük teñrisi türük ıduk yiri || subı ança **temiş** [erinç] “türük bodun yok bolmazun” **tiyin** “bodun bolçun” **tiyin** kañım ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş [kötürti] erinç kañım kagan yiti yegirmi erin taşıkmiş “taşra || yorıyur” **tiyin** kü eşidip balıkdakı tagıkmiş tagdakı inmiş tirilip yetmiş er bolmış (KT D10-11-12, BK D10-11)

d. turgış kagan türüküm [türükümüz] bodunum [bodunumuz] erti bilmedükin || üçün biziñe yañılukin [yañıltukin yazıntukin] üçün kaganı ölti buyrukı begleri yeme ölti onok bodun emgek körti “eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun [kalmazun]” **tiyin** az bodunug itip yaratıp ...|| bars beg erti kagan at [atıg] bunta biz birtimiz siñilim kunçuyug birtimiz özi yañıltı [yazıntı] kaganı ölti bodunı küñ kul boltı “kögmen yir sub idisiz kalmazun” **tiyin** az kırkız bodunug itip yaratıp keltimiz süñüşdümüz ... yana birtimiz (KT D18-19-20, BK D16-17)

e. barduk yirde edgüg ol erinç kañıñ subça [ögüzçe] yügürti siñükün [süñüküg] tagça yatdı beglik urı ogluñ [ogluñın] kul boltı [kılıtıñ] eşilik kız ogluñ küñ boltı [kılıtıg] [ol] bilmedük [bilmedükügin] üçün yablakıñın üçün eçim kagan uça bardı || başlayu kırkız kaganıg balbal tikdim “türük bodunug atı küsi yok bolmazun” **tiyin** kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş [kötürügme] teñri il birigme teñri “türük bodun atı küsi yok bolmazun” **tiyin** özümün ol teñri || kagan olurtdı erinç [BK -] neñ yılsıg bodunka [bodunta üze] olurmadım içre aşsız taşra tonsuz yabız yablaķ bodunta üze olurtum [tigin eki şad] inim kül tigin birle sözleşdimiz “kañımız eçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun” || **tiyin** türük bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım inim kül tigin birle eki şad birle ölü yitü kazgantım ança kazganıp biriki bodunug ot sub kılmadım men özüm kagan

olurtukuma yir sayu || barmış bodun ölü yitü yadagin yalañın [yadagin yalañın ölü yitü]
yana kelti “*bodunug igideyin*” **tiyin** yırıgaru oguz bodun tapa ilgerü kıtañ tatabı bodun
tapa birigerü tabgaç tapa ulug sü eki yegirmi süledim süñüşdüm (KT D24-25-26-27-28,
BK D20-21-22-23)

f. sekiz yegirmi yaşıma altı çub sogdak || tapa süledim bodunug anta buzdum tabgaç on
totok beş tümen sü kelti ıduk başda süñüşdüm ol süg anta yok kışdım yegirmi yaşıma
basmıl ıdukkut uguşum bodun erti “*arkış ıdmaz*” **tiyin** süledim k...t içgertim kalıñ...ebirü
kelürtüm (BK D24-25)

g. otuz artukı eki yaşıma amgı korgan kışladukda yut boltı yazıña || oguz tapa süledim ilki
sü taşıkmış erti ekin sü ebde erti üç oguz süsi basa kelti “*yadag yabız boltı*” **tıp** algalı kelti
sınar süsi ebig barkıg yulgalı bardı sınar süsi süñüşgeli kelti biz az ertimiz yabız ertimiz
(BK D31-32)

h. men iniligü bunça başlayı kazganmasar türük bodun ölteçi erti yok boltaçı erti türük
begler bodun ança **sakınıñ** ança **bilñ** “*oguz bodun ...d ıdmayın*” **tiyin** süledim || ebin
barkin buzdum (BK D33)

i. igidmiş alp kaganıña yañılta üze teñri ıduk yer sub eçim kagan kutı taplamadı erinç
tokuz oguz bodun yerin subın ıdıp tabgaçgaru bardı tabgaç ...?bodun bu yerde kelti
“*igideyin*” **tiyin sakıntıñ** (BK D35)

j. tatabı bodun tabgaç kaganka körti “*yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez*” **tiyin** yayın
süledim bodunug anta buzdum yolkısın barımın anta altım ... süsi tirilip kelti kadirkan yış
kon... || ...turgakıña yerinçerü subınaru kontı “*biriye karluk bodun tapa süle*” **tıp** tudun
yamtarıg ıttım bardı ... karluk ilteber yok bolmış inisi bir korganka tezip barmış ... || ...
arkış kelmedi “*anı anıtayın*” **tıp** süledim korıgu eki üç kişiligü tezip bardı kara bodun
“*kaganım kelti*” **tıp** ögirip sebinti (BK D39-40-41)

k. anta yana kirip türğış kagan buyrukı az tutukug eligin tutdı kaganın anta ölürtümüz ilin
altımız kara türğış bodun kop içikdi ol bodunug tabarda konturtumuz ... || “*sogdak bodun
iteyin*” **tiyin** yinçü ügüz keçe temir kapıgka tegi süledimiz anta kisre kara türğış bodun
yağı bolmış (KT D38-39)

l. kül tigin yok erser kop ölteçi ertigiz inim kül tigin kergek boltı özüm sakıntıñ körür
közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı özüm sakıntıñ öd teñri aysar “*kişi oğlu
kop ölgeli törimiş*” || ança sakıntıñ közde yaş kelser tıda köñülte sıgıt kelser yanturu
sakıntıñ katıgdi sakıntıñ “*eki şad ulayı iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı
yablak boltaçı*” **tıp sakıntıñ** (KT K10-11)

2.3.1.4.1. Özne, Aktarıcı Konuşur ve Konuşur

Aktarım tümcelerinde bilgi kaynağının ortaya konulması ileti tümcesinin kim tarafından üretildiğini bize gösterir. KT ve BK yazıtlarında aktarılan bilginin kaynakları şu biçimde sıralanabilir; a.'daki örnekte bilgi kaynağı *türük bodun, anıg kişi*; b.'de *türük kara kamağ bodun, tabgaç bodun*; c.'de *türük tenrisi türük ıduk yiri subı, balıkdaki tagıkmış tagdaki inmiş er*; d.'de *Bilge Kagan ve Kül Tigin*; f.'de yalnızca *Bilge Kagan*; g.'de *üç oguz süsi*; h. ve i.'de *Bilge Kagan*; j.'de *Bilge Kagan ve kara bodun*; k. ve l.'de *Bilge Kagan*'dır.

a.'da bilginin kaynağı *türük bodun* 'biriye çugay yış töğültün yazı konayın' sözünün üreticisidir. Burada özne bir topluluk ifadesine sahiptir. Topluluğun toplu olarak sözünün aktarılmasında ya da onların kendileri adlarına söylendiği varsayılan aktarım tümcesinin yüklemi üzerindeki kişi-sayı işaretleyicisi tekil birinci kişidedir. BK'nın böyle bir aktarım tümcesini aktarım olarak verebilmesi için *türk bodun* arasında bulunan en az iki kişinin bu sözü duymuş olması gerekmektedir. Ancak bu sözün *türk bodun* tarafından üretildiğini varsaysak da belirtilen yerlerde yerleşme eylemi gerçekleşmiş olsa bile, BK'nın *Türk budun*'a atıfla söylediği böyle kurulan tümce gerçekleşmemiş de olabilir. Yani *Türk bodun*, "biriye çugay yış töğültün yazı konayın" gibi bir sözü hiç söylememiş de olabilir. Ancak gerçekleştirmiş oldukları hareketin temelinde bu sözün yattığını BK'nın kendisi çıkarmış olabilir. Bu ikinci durum, *Türk bodun* arasında sesletilebilir bir oluşumdan yoksun, ancak harekete temel olan ve içten geçirilen kanının aktarılmasıdır. Parçanın devam eden kısmında gidilen yerde *anıg kişi*'nin dedikleri söz konusudur: "ırak erser yablak ağı birür yağuk erser edgü ağı birür." bu sözle *anıg kişi*'nin *boşgur-* işini söze dayalı bir ileti veya deme yoluyla yaptığını gösterir. Burada iletişimin temeli öğreti üzerine kurulmuştur. Bu öğretiyi sözel olarak gerçekleştiren kişi *boşgur-* eyleminin işini yapan *anıg kişi* 'kötü kişi/kişiler'dir ve

ileti telkin, ikna ve kandırmaya yönelik bir nitelik taşımaktadır.

b.'deki parçada *türük kara kamag bodun*'un sözleri “*bodun ertim ilim amtı kanı kemke ilig kazganur men*” ve “*kaganlıg bodun ertim kaganım kanı ne kaganka işig küçüg birür men*” şeklinde aktarım yapılarak verilir ve yine yüklem üzerindeki kişi-sayı işaretleyicisi tekil birinci kişi ile verilmiştir. Burada da gönderici, a.'daki gibi sözleri aktarılan *Türük bodun* yani bir topluluktur. Bir topluluk tarafından aynı bir sözün söylenmesi aynı konu etrafında şekillenen bir bütün düşünce yapısına neden olacaktır. Dolayısıyla söylenen söz, üzerinde uzlaşmış bir kanının da ifadesidir. *Türk bodun*'un aktarılan söz veya davranışa kaynaklı eden düşünce yapısındaki iletinin aktarıcı konuşuru BK iken sözlerin sahibi yani sözceyi üreten konuşuru *Türk bodun*'dur.

b. parçasının devam eden kısmında *Tabgaç kagan*'nın *türük kara kamag bodun* hakkındaki “*türük bodun ölüreyin urugsıratayın*” sözlerini görürüz. Bu sözlerin aktarıcı konuşuru yine BK'dır. İktibas sözcelerinin sahibi ise *Tabgaç Kagan*'dır. İletinin BK tarafından eylemden çıkarılarak yeniden yapılandırılması biçiminde olması daha olasıdır. Yani *Tabgaç bodun* bu sözlerin kaynaklık ettiği düşünceyle sözü edilen davranışı gerçekleştirmekte BK da bunu sözceleştirmektedir.

c.'deki parçada *türük teñrisi türük ıduk yiri subı*'nın sözlerinin de sesletilebilir bir oluşum olup olmadığı da kuşkuludur. Light (2006)'ın da belirtmiş olduğu gibi doğaüstü güce sahip varlık-olguların iktibasları *erinç* parçacığıyla ve {-mİş} kanıtsallık işaretleyicisi ile verilmiştir. Bu durumda sözün kaynağına ilişkin bilgi dolaylı yoldan edinilmişse sözün seslendirilebilir bir oluşumda olup olmadığı sorunu ortaya çıkar. Parçanın devamında “*taşra yorıyur*” sözü, *balıkadaki tagıkmuş tagdaki inmiş* sözüne dayalı inme işini yaparak toplam yetmiş kişiye ulaşan *er*'lerin duyduğu bir söz olarak yapılandırılmıştır. Bu da İlteriş'in örgütlenme sürecinde da *kü* sözcüğü ile tanımlanan *er*lerin işitmiş olduğu bu sözün sesletilebilir bir oluşumda olduğunu *éşid-* fiili

aracılığıyla anlaşılabilir.

e.’deki parçada “*türük bodunug atı küsi yok bolmazun*” ve “*türük bodun atı küsi yok bolmazun*” sözlerinin üreticisi *kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş [kötürügme] teñri il birigme teñri*’dir. Kuşkusuz buradaki deme olayı doğaüstü bir güç olan *teñri*’nin sesli olarak gerçekleştirdiği bir sözce değil, ondan kaynaklanmış olduğu düşünülen bir düşüncenin aktarılmasıdır. Düşünce bir sözce içerisinde yer almış ve aktarım biçiminde verilmiştir. Dolayısıyla bu aktarımların üreticisi *teñri* iken aktarıcı konuşuru BK’dır.

e. bölümünün devamında *tigin, işi şad* ve Kül Tigin ile birlikte Bilge Kağan bir istişare içine girerek “*kañımız eçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun*” sözü etrafından gelişen bir konuşmaya girmişlerdir. Yani bu aktarım yapısında aktarıcı konuşur KT ile BK iken, sözün üreticileri *tigin, iki şad, Kül Tigin* ve *Bilge Kağan*’dır.

g.’deki bölümde Bilge Kağan otuz iki yaşındayken *Amgı Korgan*’da kıtlık çıkmış, *Oguzlara* ordu yürütmüştür. Bilge Kağan’ın ordu bölümlenmesinin bir sonucu olarak *üç Oguz süsi* baskın amacıyla Bilge Kağan’ın üzerine gelir. Bu sırada *üç Oguz süsi*’nin demiş olduğu “*yadag yabız boltı*” sözcesi Bilge Kağan’ın ordusuna yönelik bilgiyi içerir. Bu durumda sözün üreticisi *üç Oguz süsi*’nin içindekilerdir ve aktarıcı konuşur Bilge Kağan’dır. Bu sözcede de *üç Oguz süsi*’nin sesli olarak mı yoksa bir düşünce yapısının Bilge Kağanca ön görülmesi olup olmadığı sorunu göz önünde tutulursa büyük ihtimalle ordunun baskın yapmasına neden olan düşüncenin Bilge Kağanca varsayılp yeniden kurulması söz konusudur.

j.’deki bölümün ... *kara bodun*’un “*kaganım kelti*” sözü, topluluğun geneli tarafından söylenen bir bilgiyi aktarır ve yine aktarıcı konuşur olarak Bilge Kağan karşımıza çıkar.

İktibas fiili té- *söyleme* fiiline çerçevelenen konuşurların söyledikleri daima

gerçek söyleme eylemini yansıtmazlar, bunların bir kısmı tahmin veya niyete dayalı düşünce sunumları veya kendi kendine demeler olarak da görünebilir.

Bilge Kağan'ın ve e.'deki parçada Kül Tigin'in geçmişten aktarılacak verdikleri aktarım yapılarında konuşmaların asıl konuşurları olarak yer aldığı tüm örneklerde biz, aktarım yapısı içinde verilen sözcenin sözlü olarak dile getirilmiş bir aktarım (f., j.) olmalarının yanında düşünceyi yansıtan sözcelerin (d., e., f., h., i., j., k., l.) de aktarıldığını görmekteyiz.

i.'deki “*igideyin*” *tiyin sakıntım* aktarımında *sakin-* fiili aktarım yapılan iktibasın BK'nın düşünce yapısında gerçekleşmiş bir söz olduğunu göstermektedir. l.'deki “...*yablak boltaçı*” *tip sakıntım* aktarımı *sakin-* fiiliyle BK'nın düşünce sunumunu aktardığını göstermektedir.

Yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi doğrudan *sakin-* fiili ile çerçevelenmemiş olsalar bile, *tiyin* iktibas sözcüğüne çerçevelenmiş aşağıdaki örneklerde de *tiyin* iktibasları düşünce sunumlarını göstermektedir:

d.'de “...*idisiz bolmazın [kalmazın]*” *tiyin* ve “...*idisiz kalmazun*” *tiyin* aktarım yapılarında BK'nın gerçekleştirdiği eylemlere temel olan düşüncenin sunumu yapılırken, e.'deki “...*atı küsi yok bolmazın*” *tiyin* yapılarında BK kendisine Tanrı tarafından verilen kutun verilme gerekçesini belirtir. Bu doğrudan Tanrı'nın demiş olduğu bir söz değil, gerçekleşen olaylar sonucunda düşünüldüğü varsayılan sözün yeniden kurulmasıdır. e.'deki bölümün sonunda yer alan “...*igideyin*” *tiyin* aktarımında da her yana dağılıp gitmiş halkı toplama gerekçesine neden olan düşüncenin sunulması söz konusudur. f.'deki “*arkış idmaz*” *tiyin süledim* yapısında *té-* fiili içine yerleştirilen iktibas tümcesi BK'nın ordu yürütme nedenini açıkladığı düşünce yapısını vermektedir. j.'deki “*yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez*” *tiyin* aktarım tümcesinde de benzer bir durum söz konusudur; BK *Tatabı bodun*'a karşı ordu yürütmesinde temel olan düşünceyi

belirtmiştir. Bu düşünce ordu yürütüldüğü zaman doğrudan sesletilmemiş, ancak yazıtın yazılması sırasında düşünce yapısının belirtilmesiyle dile getirilmiştir. Aynı parça içinde “*anı ańıtayın*” *tip süledim* tümcesindeki aktarım da BK’nın düşünce sunumunu oluşturmaktadır.

h.’deki “...ıdmayın” *tiyin süledim* aktarımı hasarlı bir bölüm olduğu için tam olarak anlaşılamasa da eğer bitmiş fiil olumsuz bir T1K buyruğu gösteriyorsa, burada da düşüncenin sunumunun yapılmış olduğunu düşünebiliriz.

2.3.1.4.2. Nesne ve İleti

Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarındaki yukarıda sıralanan örneklerin tamamında gerçekleşen aktarım tümceleri *té-* fiilinin nesnesidir. Nesne ise söyleme çerçevesinin kavramsal temelinde ileti üyesine denktir. Bu ileti ise çoğu kez sözel bir oluşum bulmakla birlikte yukarıda ifade edildiği gibi düşünce sunumlarını da yapmaktadır.

Tonyukuk’un aktarımlarının büyük bir kısmı kişilerin söylediklerine dayanırken, KT ve BK yazıtlarındaki aktarımlar *tir ermiş* (b.), *boşgurur ermiş* (a.) gibi hikâye edilebilir durumlara işaret etmektedir. Nitekim b. ve c.’deki örneklerde de *té-* fiilli tümceler bir anlatı tarzındadır ve böylece iletinin anlatı yapısında gerçekleşmiş olduğunu gösterir.

KT ve BK yazıtlarındaki aktarım tümcelerinde dikkat çeken bir özellik sözün sessel olarak dış dünyada gerçekleşip gerçekleşmeme durumudur. Söz gelimi aktarım tümcesinin sözel iletişimde gerçekten gerçekleştiği ve gerçekleşmeyip bir düşünce biçiminde içsel olarak dile getirildiği durumları tam olarak ayırt edemesek de *usa* dayalı bir içeriğin de var olduğu durumları yakalayabiliriz. Bunun için aktarımı verilen iletinin bir konuşma ortamında mı geçtiğini, yoksa konuşurun düşünce yapısını oluşturan bir

kanının dışı vurumu mu olduğunu göz önüne almalıyız. Konuşurun düşünce yapısını oluşturan bir kanının dışı vurumu olup olmadığını anlamaya metnin bağlamı ve çoklukla karşımıza çıkan *sakin-* 'düşünmek' fiili yardımcı olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, biz aktarım tümcelerinde nesnenin sessel olarak duyulabilir bir ileti olması durumuyla duyulabilir olduğu kadar ussal olarak da gerçekleştirildiği izlenimini veren, ancak dışı vurulmamış oluşumlar arasında bir ayrım çizebiliyoruz. Ancak her iki durumda da *té-* fiilinin anlamında söze dayalı bir aktarım yatmaktadır.

H. Şirin'in *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* (2016; 476) çalışmasında söz ve düşünce arasında kurulan bir bağlantının ürünü olduğunu düşündüğümüz *té-* fiil maddesi 'demek', 'söylemek' anlamının çok anlamlısı olarak, *duygu*, *zihin* teması altındaki *akıl*, *zihin* alt başlığının *kılış fiilleri* alt bölümünde 'düşünmek' olarak da verilmiştir. Çok anlamlılık konusunda biz özek anlam (*core meaning*) denilen kavramdan hareketle sözcüğün diğer anlamlarını belirleyebildiğimize göre, ilgili anlamların özek anlam ile ilgili olması gerekmektedir. Aynı zamanda çok anlamlı sözcüğün ilgili anlamları aslında doğrudan öğrenilmeksizin bu özek anlamdan çıkar. Böylece biz çok anlamlı bir sözcüğün ilişkili anlamlarından tamamını öğrenmeye gerek kalmaksızın yalnızca özek anlamı bilerek sözcüğün anlamlarını anlık olarak ediniz. Sözü geçen eserde böylesi bir türden çok anlamlılık (2016, 554) ile *té-* fiilinin madde başı yapılması kaygısının metin yorumlanmasının sözcük anlamıyla birleştirilmesi ile ilgili olduğu sezebilmekteyiz. Ancak biz, *té-* söyleme fiilinin gösterge ilişkilerinde böyle bir olayın gerçekleşmediğini düşünüyoruz. Yani *té-* her ne kadar düşünce sunumlarını yapmış olsa da bunlar tümcede aktarım biçiminde yer alır ve *té-* bu tümcelerdeki yargılar aracılığıyla ancak düşünmeye temel olan söze işaret etmiş olur. Bu kuşkusuz bir şey demenin bir şey düşünmeyi gerektirdiğinden kaynaklanır. Bize göre fiil hareketinin ön koşulu veya sonuçsallığı bu durumlara örnek oluşturur; *té-*

fiilin semantik tanımı ‘ses aracılığıyla bir şey söylemek’ olarak yapılabileceğine göre kişi bir şey deme veya söylemenin sonucu olarak bir takım ussal etkinlikte bulunacaktır. Demenin sonuçsal bir çıkarımı olarak ‘düşünmek’ anlamının verilebilmesi için de konuşur ve dinler açısından bu pragmatik yorumun algılanması, yaygınlaşması ve daha ileriye gidebilecekse göstergenin gönderimde bulunduğu ‘deme’ hareketinin unutulup yerini bütünüyle ‘düşünme’ eyleminin alması gerekir. Yani *té-* göstergesinin ne bağlamdan bağımsız ne de bağlamdan hareketle ‘*ussal yetiyi kullanarak birtakım sonuçlara varmak; düşünmek’ anlamını ifade eder duruma geldiğini söyleyebilmemiz için en azından geçmiş olduğu bağlamda sözel bir oluşumun var olmaması gerekir. Çünkü bu oluşumun yer alması eylemin hâlâ söz boyutuna gönderim yapacaktır. Yani düşünce içeren sözce, başka bir ifade ile düşünce sunumları *té-* fiilin nesnesi konumunda yer almaksızın bu fiilin ‘düşünmek’ anlamını barındırması gerektir. Ancak böyle bir durumun gerçekleşme olasılığında verilecek ‘düşünmek’ anlamı sözcüğün gönderimde bulunduğu hareketi belirtecektir. Dolayısıyla biz *té-* fiilin konuşmaya dayalı bir iletiye gönderim yaptığı örneklerde ‘düşünmek’ anlamının gerçekleşmiş olduğunu söyleyemeyeceğiz. Anlam değişiminde etkin olan, ancak burada *gerçekleşme olasılığı çizilen* bu olgu, kuramsal kısımda sözünü ettiğimiz metoniminin bir süreci ve semantik değişimdeki sonraki adımın varsayılabilir olduğunu ifade eden düzenlilikle ilgilidir. Bkz. Traugott ve Dasher 2004, Sweetser 1990.

2.3.1.4.3. Gönderimsel İfadeler

té- fiili sözel iletişimdeki iletinin gönderimsel ifadesine sahiptir. Gönderimsel ifadeler ise şu ana kadar *söyleme* fiilleri içerisinde yalnızca *té-* fiiline özgü olarak karşımıza çıkmaktadır. KT ve BK yazıtlarında bu ifadeler *ança* zarfıyla ifade edilir ve *ança* iktibas tümcesine gönderim yapar. Bu örnekler aşağıdaki gibidir:

“... konayin” **tiser** — ańıg kiři ança boşgurur ermiş “*ırak erser yablak ağı birür yaguk erser edgü ağı birür*” **tip ança** boşgurur ermiş (a.)

türük kara kamag bodun ança **timiş** "...kazganur men" **tir ermiş** "... işig küçüg birür men" **tir ermiş ança tip** yağı bolmış (b.)

ança temiş [erinç] "...yok bolmazun" tiyin "bodun bolçun" **tiyin** (c.)

2.3.1.4.4. Aktarım Yapıları

té- iktibas fiilinin aktarım tümcelerini çerçevelediği yapılarda aktarım tümceleri şu biçimlerde yer alır;

téyin zarf-fiiliyle gerçekleşen KT ve BK yazıtlarındaki aktarım tümcelerinde iktibas iletisinin örneklerinde eylemin yüklem çekiminin üçüncü tekil kişi emir {-zUn, -çUn}, üçüncü kişi geniş-şimdiki zaman {-yUr} ile olumsuz çekimi {-mAz} ve birinci tekil kişi emir {-AyIn} eklerinin olduğu görülür. KT ve BK yazıtlarında *tiyin* ile yapılan aktarım tümceleri bir düşünce sunumu olarak içte gerçekleştirilen düşüncelerin dışa vurumunu aktarmakta kullanılmıştır. Yani düşüncenin belirtilmesi doğal olarak sözle yapılacağından bu sözceler daha önceden edinilmemiş, yazıtların yazılması sırasında geçmiş zamandaki düşüncenin zamanın okuru için dışa vurumu gerçekleştirilmiştir.

tiyin yapıları içinde KT ve BK yazıtlarında aktarımı yapılan bilginin Tonyukuk yazıtının *tiyin* ile yapılan iktibaslarından farkı, KT ve BK'daki *tiyin* içine gömülü aktarımların düşünce yapısında gerçekleşen sözceleri daha çok belirtmesidir. KT ve BK yazıtında bu düşünce sunumlarını yapan aktarımlarda düşünce sunumu aktarımlarının dışında değerlendirilebilecek c.'deki *teñri*'den alıntılanan sözün tarihteki olaylarla ilişkilendirilip *teñri*'nin bu amaçla veya düşünceyle eylemlerini gerçekleştirdiği düşünüldükçe söylem oluşturulmuş ve konuşurun kendinden değil *teñri*'nin takdirinden çıkarsayarak yaptığı aktarım söz konusudur. Yine c. örneğinde iktibas'ın *kü eşid-* eylemi aktarım iletisinin işitilebilir sessel bir olgu olmasından dolayı toplum-topluluk içinde cereyan eden iletişim bilgisinin bir alıntılamasıdır. e. örneğindeki *...birle sözleşdimiz* "... yok olmazun" **tiyin** yapısında istişareye dayalı gerçekleştirilen sohbet

sonucunda uzlaşılan bilginin aktarılması, yine gerçekten söylenmiş bir bilginin aktarımını yapar.

ança temiş [erinç] “...*yok bolmazun*” *tiyin* “*bodun bolçun*” **tiyin** (c.)

“*taşra yoriyur*” **tiyin** kü eşidip kü eşidip ... (c.)

“...*idisiz bolmazun*[*kalmazun*]” **tiyin** — ‘...*idisiz kalmazun*’ **tiyin** (d)

“...*yok bolmazun*” **tiyin** — “...*yok bolmazun*” **tiyin** (e.)

... birle sözleşdimiz “... *yok olmazun*” **tiyin** (e.)

“... *igideyin*” **tiyin** ... süledim sünüşdüm (e.)

“*arkış ıdmaz*” **tiyin** süledim (f.)

ança sakının *ança* bilin “...*ıdmayin*” **tiyin** süledim (h.)

“*igideyin*” **tiyin** sakıntım (i.)

“*yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez*” **tiyin** ... süledim (j.)

“*sogdak bodun iteyin*” **tiyin** ... süledimiz (k.)

Tonyukuk yazıtından ayrı olarak KT ve BK yazıtlarında zarf-fiil eki {-yIn} ekli *tiyin* yanında {-Xp} geçmiş zaman zarf-fiil eki almış *tip* iktibas fiillerine de rastlanır. Ayrıca tek bir örnekte rastlanan şart zarf-fiil eki {-sAr} ekli olarak *tiser* biçiminde de *té*-iktibas fiili karşımıza çıkar.

İktibas iletisinin sesli bir oluşum olması ile düşünce sunumu olarak gerçekleşmesi arasındaki ayrımın zarf-fiil ekli *tip* iktibas fiilinin daha çok gerçek, yani bir başkası tarafından duyulmuş sesli aktarımları yansıttığı görülür. Bu örnekler aşağıdaki gibidir ve oluşumunda ikinci bir kişiden duyulması ve aktarılması söz konusudur.

“... *konayin*” **tiser** — ańıg kişi *ança* boşgurur ermiş “*ırak erser yablak ağı birür yaguk erser edgü ağı birür*” **tip ança** boşgurur ermiş (a.)

türük kara kamag bodun *ança* **timiş** “...*kazganur men*” **tir ermiş** “... *işig küçüg birür men*” **tir ermiş ança tip** yagı bolmuş (b.)

...sakinmatı “...*ölüreyin urugsıratayın*” **tir ermiş** (b.)

“*yadag yabız boltı*” **tip** algalı kelti (g.)

“...*bodun tapa süle*” **tıp** tudun yamtarığ ıttım (j.)

İktibas fiili *tip* zarf-fiilli yapının iki örneğinden düşünce sunumu yaptığı kesin olarak sezilen *sakın-* fiili aracılığıyla verilirken bir diğeri ordu yürütmesine neden olan düşüncenin aktarımı yapmaktadır.

“*anı ahıttayın*” **tıp** süledim (j.)

sakıntım ... aysar/yasar “...*geli törümiş*” *ança* sakıntım ... katıgdi sakıntım “...*yablak boltaçı*” **tıp** sakıntım (l.)

Şart zarf-fiil ekiyle bağlı olan aktarım tümcesi aktarım kalıbı içinde değerlendirilmediğinden yalnızca *Türük bodun*’un yapmaya kalkışacağı hareketin ve bu harekete temel olan düşüncenin BK tarafından yeniden kurularak yaratılmış düşünce yapısının verilmesinin aktarımını yaptığını söylemekle yetinebiliriz.

2.3.1.4.5. Pragmatik Bakış

KT ve BK yazıtlarında görülen aktarım kalıplarında karşımıza çıkan *té-* fiilinin *söyleme* fiilleri içinde leksikal bir ayırım oluşturduğunu söyleyebiliriz. Tonyukuk yazıtında olduğu gibi KT ve BK yazıtlarında da *té-* fiili bir düzsöz edimi için kullanılmıştır. Ancak KT ve BK yazıtlarında Tonyukuk yazıtında olduğu kadar çok kişi konuşturulmamış, aksine bir anlatı biçiminde olaylar verilmiştir. Bu da KT ve BK yazıtları açısından pragmatik bir incelemeyi güçleştirmektedir.

KT ve BK yazıtlarında etkisöz edimini bir önceki bölümde Tonyukuk yazıtını incelediğimiz gibi parça numaralarına göre incelemesini yapılabiliriz.

a.’daki parçada yapılan savaşlar neticesinde devlet kurulacak yerin *Ötüken* olduğu ve bu yerin yurt tutma ve devlet yönetiminde en iyisi olduğunun dile getirildiği bölümün devamında *Tabgaç*’ın yaklaşımını anlattığı kısmın hem yazıt sahibinin muhataplarına hem de zamanının okur kitlesi üzerinde yaratmak istediği etkisöz ediminin bir **uyarı** etkisi taşıdığı düşünülebilir.

b.'deki parçada I. Türk Kağanlığından II. Türk Kağanlığı arasındaki Çin'e bağlı olmanın *Türk kara bodun* açısından ve BK aracılığıyla onların düşünce yapılarını yansıtan sözlerinin kendi kendilerine yöneltilmiş güçlü soru cümleleri ile bir sorgulama olarak yer alması II. Türk Kağanlığı zamanındaki bey veya bodun okurları için geçmiş yaşantıdan ders çıkarılmasına dönük bir hatırlatma etkisi yaratmış olabilir.

c.'deki parçada *Türk bodun*'un içinde bulunduğu kötü durumdan kurtuluşunun, kağanlı ve devletli *bodun* hâline yeniden gelişlerini BK'nın doğrudan sözle yapılandırarak *Teŋri*'yi konuşturması, iktidarını kutsal bir olguya dayandırması, *Teŋri*'nin sözlerinin okur üzerinde yaratacağı güçlü etkinin farkında olarak, *bodunu* kendi iktidarının yasallığına ve meşruiyetine inandırma veya güven sağlama etkisi olabilir.

d.'deki parçada *Türk Kağan*'ın kendilerine hata ettiğinden dolayı kağanın öldüğünü ve daha sonra *Türk Kağanlığı*'nın ataları tarafından daha önceden kazanılmış yerlerin sahihsiz kalmamasını söylediği bölümde okur üzerindeki etkisi iktidar gücünün gösterilmesidir. Diğer yandan *Türk Kağan* gibi kendilerine hata edecek olanlar üzerinde korkma-çekinme etkisi yaratması amaçlanmış olabilir.

e.'deki parçada Kağanlığın yasal zemine oturtulmasında baba ve annesinden sonra BK'nın kendisinin de aynı *Teŋri* tarafından tahta oturtulması, *Teŋri*'nin Türk bodunun adı sanının yok olmamasını amaçladığı Tanrı konuşturularak gerekçelendirilir. İzleyen kısımda Bilge Kağan, kardeşi Kül Tigin ve *iki şad* ile aynı amacın içerildiği söz tekrarlanır. *Türk bodun*'unun ve Türk Kağanlığının yeniden nasıl derlenip toparlandığına ve refaha ve istikrara kavuştuklarına dair sözlerle yaratılmak istenen etki, zamanın okuru için güven ve minnettarlık duygusunun oluşturulması ve tecrübe edilen olumsuz durumlardan ders çıkarılması olmalıdır.

f.'deki parçada KT'in on sekiz ve yirmi yaşlarındaki seferlerinden söz edilir. Tarihçi ve ilişkili toplum veya okuru için olmuş olayların bir kaydı ve belgesi olarak yer alan bu anlatının zamanın okuru üzerinde yaratmak istediği etki, hem Kağanlığın isyana kalkışacak veya devlet yasalarına uygun davranmayacak unsurlarına hem de dış düşmanlara büyük olasılıkla bir göz dağı vermek olabilir. Çünkü anlatı boyunca seferler anlatılır, vergisini vermeyenler cezalandırılır. Bütün bu söylem parçası gücün ortaya konulmasına dönük sözcelerdir.

g.'deki *üç Oguz süsi* tarafından sözcelenen “*yadag yabız boltı*” sözünün alıcısının kim olduğu yazıtta geçmese de büyük olasılıkla *Oguz*'un lideri veya kumandanları tarafından birbirlerine veya orduya sözcelenmiş olduğu veya böyle bir kanı hâkim olduğu için ordu içinde sözcelenmiş olduğu düşünülebilir. Böyle kabul edersek sözcenin *üç Oguz* ordusunun baskın hareketinin başarıya ulaşması için *üç Oguz* ordusunu yüreklendirme etkisi oluşturmayı amaçladığına inanılabilir.

h.'deki “*oguz bodun ...d idmayin*” sözcisi tam olarak okunamadığı için herhangi bir etkiden kesin olarak söz edemiyoruz.

i.'deki “*igideyin*” bir düşüncenin aktarımı olarak yazıt okuruna sunulur. Dolayısıyla etkiyi dönemin okuru üzerinde oluşturacaktır. Bu durumda zamandaki muhatap üzerinde koruyucu sıfatıyla yer alabilecek bir etkinin yaratıldığı düşünülmelidir.

j.'deki bölümün “*biriye karluk bodun tapa süle*” buyurma gücü taşıyan sözce *tudun yamtar*'a sözcelenmiştir. Askerî bir terim olan *tudun*'dan adı geçen kişinin orduda görev yaptığı ve sözün onun üzerindeki etkisi kısıtlı anlatı nedeniyle tam olarak kestirmek güç olsa da sözün edimsöz edimi açısından yöneltici gücüyle sözcelenildiği anlaşılabilmektedir. Yine k.'daki Demir Kapı'ya değin ordu yürütülmesinin nedeni olarak “*sogdak bodun iteyin*” sözcisinin ileri sürülmesi dönemin okuru için

bilgilendirici bir nitelik taşımakla birlikte yaratılmak istenen güç etkisinin gösterilmesi olduğu düşünülebilir.

Son olarak 1.'deki “*eki şad ulayu iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı*” sözcüsü Kül Tigin'in ölümüne çok üzülen Bilge Kağan'ın üzüntüsüne galip gelen düşüncesini gösterir ve görevinin bilincinde olduğunu yansıtır. Bu sözce Bilge Kağan'ın bir endişe duygusunu barındırır ve sözcenin edimsöz ediminin de endişe içinde olduğu söylenebilir.

2.3.1.5. Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarında *té-* fiili

a. sekiz otuz yaşıma yılan yılka türük élin anta bulgadım anta artatdım || (yaklaşık 75 harflik boşluk) atlığın yamaşdı bınja yorıdı “*ozmış tegin uduğanta yoriyur*” **tédi** “*anı algıl*” **tédi** (Tr. D5-6)

b. ... tokuz buyruk bınj señüt kara bodun turuyın kañım kanka **ötünti** “*apa atı || bar*” **tédi** “*ötügen éli sizde ebir*” **tı[di** özümün?] anta yabgu atadı (Tr. G4-5)

c. ...teñri tuta bérti kara égil bodunug yok kılmadım ebin barkın yılıkısın yulımadım kıyın aydım turguru kodtum “*kentü bodunum*” **tédim** “*udu keliñ*” **tédim** kodup bardım kelmedi (ŞU D2)

d. tay bilge tutuk yablakın üçün bir éki atlık yablakın üçün kara bodunum öldün yitdın “*yana içik ölmeçi yitmäçi sen*” **tédim** “*yiçe işig küçüg bérgil*” **tédim** éki ay kütdüm kelmedi sekizinci ay bir yañıka “*sü yoriyın*” **tédim** tug taşıkır erkli || yelme eri kelti “*yagı kelür*” **tédi** yagın başı yoriyu kelti (ŞU D5-6)

e. ...anı olurmış kırkız tapa er ıdımış “*siz taşıkıñ çikig taşgarıñ*” **témiş** “*men taşıkayın*” **témiş** “*kör buduklıda || kabışalım*” **témiş** “*öt[...]*” **té[miş]** ... sü yorıdım ... tutuk başın çık tapa bınja ıdtım éşi yér tapa az er ıdtım “*kör*” **tédim** (ŞU D 10-11)

f. ...yelmesin éş yérıñerü ıdımış yelmesin meniñ er anta basmış tıl tutmış “*kanıña || éşiñe er kelti karluk éşiñe kelmedük*” **tédi** (ŞU D 12-G 1)

g. er kelti kazluk költe || tagda körti “*yag...él*” **tép ayu** kelti béş yégirmike taygan költe tértitim (ŞU G 2-G 3)

h. kara yotulkan kéçip kelirti [ben] utru yorı[dım] || tapa er ıdımış “*t..*” **témiş** “*içrä bän*

[b]ulğayın” **témiş** “taşdıntan aşayın” **témiş** basmıl yagıdıp ebimerü bardı (ŞU G3-4)

ı. “söziñä yazmayın” **tédi** “[yañılmayın]” **tédi**. (ŞU B5)

j. ...témişi... (ŞU B2)

Taryat yazıtındandan alınan a. parçasında Moyun Çor’un kendi adına diktirdiği Taryat yazıtında kendinden önceki Türk Kağanlığı zamanına atıfla *Türk el’*ini karıştırıp bozguna uğrattıktan sonra atlı olarak kendilerine katılanları söyleyip bin askerli bir birliğin yürüdüğünü anlatısıdır. Babası Kül Bilge’nin (Tekin 2013, 182) oğlu Moyun Çor’a demiş olduğu “*ozmış tegin udurganta yoriyur*” sözü Moyun Çor tarafından aktarım yapısında bizzat verilmiştir. Moyun Çor’un babası Kül Bilge’nin bu sözünden sonra geçen “*anı algıl*” buyruğu da bir aktarım fiili olan *té-* ile verilmiştir. Bu sözlerin buyruk içeren birer sözce olmaları, yöneltici gücü içeren bir edimsöz gücü taşıdığını gösterebilir.

b.’deki parçada Moyun Çor’un babası Kül Bilge’nin Kök Türklerden boşalan tahta oturmasının anlatıldığı bölümde dokuz bakan, bin general ve halk (*tokuz buyruk biñ señüt kara bodun*) Kül Bilge’nin önünde ayakta durarak isteklerini arz etmişlerdir. Bu yapıda talep veya arz aktarım iletisi *té-* iktibas fiili içerisine yerleştirilip *ötün-* fiiliyle verilmiştir. *ötün-* fiilinin doğal olarak bir söylemeyi barındıran iktibasları “*apa atı bar*” ve “*ötüken éli sizde, ebir*” ise *té-* fiili içine çerçevelenir. Böylece arz değeri taşıyan iktibaslar *ötünti* “...” *tédi* “...” *tédi* kalıbı içinde verilerek sesli olarak gerçekleşmiş söylemlerin aktarımını yapmıştır.

Şine Usu yazıtından alınan c. parçasındaki *turguru kodtum* “*kentü bodunum*” *tédim* “*udu keliñ*” *tédim kodup bartım kelmedi* tümcesinde Moyun Çor, savaşlarını anlatırken *kara egil* halkını bütünüyle yok etmediğini, malını mülkünü, evini barkını yağmalamama nedenini açıkladığı “*kentü bodunum*” *tédim* aktarımında ileti, doğrudan

Moyun Çor'un bu düşünceyle hareket etmesi aktarımını ifade eder. Dolayısıyla bu tümce bir aktarım yapısındaki düşüncenin sunumudur. Ancak ikinci iktibas doğrudan *kara égil* halkına söylenmiş gerçek bir sözcenin aktarımıdır ve yine öznesi Moyun Çor'un kendisidir. Dolayısıyla bu her iki aktarımda aktarımı üreten bilgi kaynağının konuşuru ve aktarıcı konuşuru aynı kişidir.

Şine Usu yazıtındaki d. parçasında Moyun Çor'un kendi sözlerini aktarım yaptığı “*kara bodunum öldün yitdiñ yana içik ölmeçi yitmeçi sen*” *tédim* “*yiçe işig küçüg bérgil*” *tédim* aktarımıyla verilen sözcede doğrudan bir sözcenin sesli olarak gerçekleştirilmesi durumu vardır. Bu örnekte de aktarıcı konuşur ile bilgi kaynağının konuşuru aynı kişi, yani Moyun Çor'dur. Moyun Çor'un sözlerinin alıcısı ise halkıdır. d. parçasının devam eden kısmında ikinci bir aktarım daha vardır. Moyun Çor *kara bodun*'unu itaat altına almak istemiştir. Bu amaçla aktarım olarak verilen “*sü yoryın*” *tédim* iktibas emir birinci kişi çekimiyle birlikte kendi düşünce yapısının, niyetinin sunumunu oluşturmuştur. Bu düşüncede ve ordunun savaşa çıkmaya hazırlandığı sırada atlı öncü kuvvetlerden bir kişinin gelip “*yagı kelür*” *tédi* aktarım tümcesinin konuşuru *yelme eri*, aktarıcı konuşur Moyun Çor'dur. Moyun Çor atlının sözlerini *ti-* iktibas fiili ile çerçeveleyerek doğrudan aktarılması yapmıştır.

Şine Usu yazıtının e. parçasında istihbarata dayalı bilgilerin aktarılması söz konusudur. Bu parçada *Anı* ırmağı yanına gelerek oturan birinin *Kırkız*larla birlik olmak için haber yollayarak *témiş*'le aktarılan “*siz taşıkıñ çikig taşgarıñ*”, “*men taşıkayın*”, “*kör bod kal ıda/ buduklıda kabışalım*”, “*öt...*” tümceleri Moyun Çor'un istihbarata bağlı olarak edinmiş olduğu anlaşılır. Çünkü Tonyukuk yazıtında da gördüğümüz gibi {-mİş} kanıtsallık işaretleyicisi ile *té-* iktibas fiili içine aktarımın yerleştirilerek verilmesiyle birlik fikrinde olanların sözlerini doğrudan duymadığı, fakat *tıl* veya *küreg* gibi bilgi verici kişilerden edindiği dilbilgisel olarak işaretlenmiştir. Dolayısıyla bu

sözler doğrudan gerçekleşmiş askerî savaş taktiklerine yönelik sözlerin ve haberleşmenin aktarılmasıdır ve ele geçirilen bilginin aktarıcı konuşuru haberci, yazıtta bize yeniden aktaran Moyun Çor’dur.

Şine Usu yazıtından alınan f. bölümündeki parça düşmana ait bu bilgiden sonra Moyun Çor *tutuk* başını *Çiklere* doğru askerî birlikle yollar ve *Çiklere* yaklaşılan bölgede az bir miktarda öncü birlik yollayarak onlara ne yapması gerektiğini söylediği “*kör*” *tédim* aktarımını yapar. Bu söz öncü birliğe yüklenen görevin kendisidir ve büyük olasılıkla bir *ay-* fiilinin eylem olarak kendisini oluşturur. Aktarım yapısında ise aktarıcı konuşur ile bilgi üretici konuşur aynı kişidir. Bu parçadaki son aktarım tümcesi “*karluk éşine kelmedük*” *tédi* ise *tıl*’dan edinilen bilginin (*tıl tut-*) aktarılmasını yapar.

Şine Usu yazıtının g. parçasında *er kelti kazluk költe || tağda körti “yag...él” tép ayu kelti* tümcesinin öznesi *er* olarak anlaşılmıştır. Bu aktarım tümcesinin üreticisi olarak erlerden yapılan iktibas *té-* fiili aracılığıyla *ay-* fiili içine yerleştirilmiştir. İktibas yapılan iletinin hasarlı ve okunamamış olmasından dolayı ileti hakkında bir yorum yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte, ŞU yazıtı da dâhil *ay-* fiilinin konuşur faillerinin yazıtlardaki konumları dikkate alındığında, buradaki *tép* içine yerleştirilip *ay-* eylemini yapanların, yazıt naşirlerinin anladığı *er* veya *erler* olmaması gerekir.

Şine Usu’dan alınmış h. parçasında Moyun Çor düşman ordusunun istihbaratına dair bilgileri “...” *témiş* “*içre ben bulgayın*” *témiş* “*taşdıntan aşayın*” *témiş* aktarımlarıyla vererek üçüncü kişiden edinilen bilginin doğrudan olmadığını {-mİş} ile işaretlemiştir. Bu durumda sözler bir haberci aracılığıyla edinilmiş bu bilgileri Moyun Çor bize yeniden doğrudan aktarım biçiminde vermiştir.

Şine Usu yazıtının 1. parçasında “*söziñä yazmayın*” *tédi* “[*yañılmayın*]” *tédi* önden eksik bulunan yerler olduğundan konuşur öznenin tam olarak kim olduğunu

belirleyemediğimiz için yalnızca Moyun Çor tarafından tâbi olan bir buduna ait aktarımın yapıldığını söyleyebiliriz.

Son olarak j. parçasındaki *témişi* sözünde geçen iktibas fiilini, yazıtın hasarlı ve eksik bölümlerinde yer aldığı için incelemek mümkün değildir.

2.3.2. ay- Fiili

2.3.2.1. Çöyr, Küli Çor ve Ongin Yazıtlarında ay- Fiili

a. ışbara bilge küli çor tarduş bodunuğ iti **ayu olurtı** (KÇ D2)

Küli Çor yazıtından tanıklanan a. parçasında ay- ana fiiline yan tümce olarak bağlanan *ét-* ‘düzenlemek, üzene sokmak’ ulaç yan tümcesi görülmektedir. Yazıtta Iřbara Bilge Küli Çor’un *Tarduş bodun*’unu düzene koyup onlar üzerinde hakimiyet kurmasından söz edilmektedir. Sözdizimsel ilişkilerin belirlenmesi açısından *tarduş bodunuğ* öbeği üzerindeki belirtme durumunu yükleyen fiilin KT D 16, BK G 15, BK D 15, KT D 21’deki örnekler *ét-* ‘düzenlemek’ olduğunu bize verir. Dolayısıyla bu tümcedeki ikinci önerme “*ışbara bilge küli çor ayu olurtı*” olmalıdır. Bu ise ay- fiilinin bu örnekte sözdizimsel kuruluşta yalnızca özne ile gerçekteştiğini gösterir. Söyleme olayı açısından ay- söyleme fiilini gerçekteştiren kişi halk üzerinde yetkiye sahiptir ve ay- fiili açıkça yönetimsel olarak alınan kararları ifade eden bir anlamdadır. Dolayısıyla ay- fiilinin belirttiği söyleme eylemi toplumsal olarak güçlü bir özne ile gerçekteşmiştir.

KÇ D 2’deki söz söyleme edimi belli bir topluma hükmeder nitelikte bir söz söyleme edimidir. Konuşur karşısındakinden yanıt beklemeksizin sözcelemde bulunur. Bu sözlerin karşılığı ise büyük olasılıkla bir boyun eğme gerektirecektir. Edimsöz ediminin gücü açısından bir zorlayıcılık içerir. Küli Çor’un *bodun* üzerine ay- eylemini gerçekteştirmesi buyruk gücünde bir yöneltici edimdir. Diğer yandan *bodun* üzerinde uyandırmak istediği etki büyük ihtimalle boyun eğilmesi ve tâbi olunması olabilir.

Bodun arasında bu etki kimi zaman korku da yaratabilir. Bu tür etkilerin oluşması oldukça değişken şartlar gerektirir. Daha önce de söylediğimiz gibi *ay-* fiilinin öznesi insan olduğunda devletin üst kademesindeki kişileri işaretlemektedir. Söz yukarıdan aşağıya doğrudur.

b. toluk bitidim ırk açu aygıl baņa (Ç 4)

Çöyr yazıtında “*ırk açu aygıl baņa*” tümcesinde yazıt yazıcısı, kendisi için iyi dilekte bulunulmasını ister. Bu tümcenin üreticisi *Toluk*’tur. Kendisine iyi dileklerin iletilmesini istemiştir. Sözdizimsel bir ilişkiyi sağlayan {+GA} durum ekli yapı ‘*baņa*’ arka plan bilgisindeki alıcıdır ve *ay-* fiiline bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu tümce ile *Toluk* yazıtı okuyanlara seslenir. Bir diğer özellik söylemenin tarzını belirleyen *ırk aç-u* ulaş yan tümcesidir. *ırk aç-* ‘talih açmak’ birleşik fiili ırkın söylenmesi sırasındaki sözleri belirtir ve *ay-* fiili ile söyleme çerçevesine yerleştirilmiştir.

Söz edimleri kuramı açısından fiil üzerinde görülen emir ya da emir pekiştiricisi olduğu dikkate alındığında, Barutcu Özönder’in (2006, 116) de belirttiği gibi yazıtı yazan *Toluk*’un bu tümcesinin kime olduğu belirsiz ise de *ay-* fiilinin Türk Runik harfli metinlerdeki kullanım değeri göz önünde tutularak kendisini muhatabından daha aşağıda bir konuma yerleştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu tümce KÇ D 2’teki gibi bir yöneltici edimine sahiptir, fakat sözcenin sözcelenmesinde istek veya rica gücü etkili olmuştur.

2.3.2.2. Tonyukuk Yazıtında ay- Fiili

Söyleme çerçevesine giren bir diğer söyleme fiili *ay-* fiilidir. Tonyukuk yazıtında bu fiil yalın olarak dört, {-t-} ettirgen çatı eki ile genişletilmiş biçimi *ayt-* bir kez geçer. Türkçe *ay-* fiilinin iletişimin semantik çerçevesi ilkeleri ve pragmatik değeri bakımlarından Tonyukuk yazıtındaki görünümü hakkında şunlar söylenebilir.

2.3.2.2.1. Özne

Tonyukuk yazıtındaki tanıklar, *ay-* fiilinin öznesinin *té-* fiilinden farklı olduğunu gösteren tanıklardır. Bu fark öznenin gücüne koşut olarak gelişir. Söz gelimi özne ne kadar çok güce sahipse, o kadar çok *ay-* fiilinin öznesi olabilecektir. Bu durum *té-* fiilinde öznenin *Teŋri*, *kagan*, *Tonyukuk*, *tıl* ve *küreg* olduğu örneklerden farklıdır (Bkz. Numara 2.3.1.3.1.). Çünkü saydığımız bu özneler güç bakımından farklı farklı konumda olsalar da yukarıda görüldüğü gibi hepsinin sözlerini işaretlemek için *té-* fiilinin kullanılmasındaki birincil etmenin aktarım tümcesi olduğu görülür. Yani özneler arasında güç bakımından eşitsizlik durumu, aktarım konuşmalarında gücü işaretlememiştir.

ay- fiilinde ise, konuşur özne, doğrudan muhatabına yönelir ve yönelttiği sözün alıcısına hitabında güç farkı olduğu görülür. Fiilin yazıtta geçtiği örnekler konuşur ve muhatabı arasında bir hiyerarşiyi de göstermektedir. Tümcelerimizde bu durum *İltəriş* (*şad*)'tan ve *Kapgan*'dan *Tonyukuk*'a ve *Tonyukuk*'tan *yérçi* 'kılavuz'a söyleme yönündedir. Toplumsal olarak görülen bu hiyerarşi güç ile ilgilidir ve sebepleri sosyal bağlamdan nezaket kullanımına değin götürülebilir. Bu örneklerle bakarak, eğer pragmatik bir okuma yaparsak, *kagan*'dan başlayarak birinin bir başkasına söz söylemesi yukarıdan alt kademeye doğru buyruk olacağından *ay-* fiilinin göndericisi alıcısından çok daha fazla güce sahiptir denebilir.

a. ıda taşda kalmışı kubranıp yeti yüz boltı éki ülügi atlıg erti bir ülügi yadag erti yeti yüz kişig || uduzugma ulugi şad erti “**aygıl**” tidi **ayıgması** ben ertim bilge toñukuk (T I; B4-5)

a. örneğinde Kök Türkler *Tabgaç*'a henüz tâbi iken, 700 kişilik bir güç hâline geldiklerinde bu gücü sevk ve idare edenlerin en tepesinde olan Aşina kağan sülalesinden şad idi. Çünkü (Kök) Türk Kağanlığında şad ve yabgu ünvanları kağan sülalesinden kağan oğullarına verilen bir unvandır. Bunlardan *yabgu*, kağan olacak olanı

(veliaht) gösterir. Tonyukuk işte bu 700 kişilik gücün en büyüğü olan Aşinalı *şad*'ı kağan ilan etmiştir. Bu *şad*'ın kağan unvanı İltiş Kağan olacaktır ve Bilge ile Kül Tigin kardeşlerin babası olacak olan kişidir. II. Türk Kağanlığının kuruluşunun anlatıldığı sırada *şad* (İltiş) ünvanlı kişinin Tonyukuk'a söylediği “*aygıl*” tidi *aygması ben ertim* tümcesi içindeki emir ikinci kişi çekimindeki *ay-* fiili görülür. Bu eylemin *aygıl* olarak yalnızca hitap olarak Tonyukuk'a söylenmesinde özne rolündeki kişinin *şad* olmasının yanında, emirden sonra artık Tonyukuk'un da *ay-* eylemini gerçekleştirebileceği düşünüldüğünde bu sözdeki öznelere her ikisinin de sözü dünyaya uydurma gücüne sahip kişiler olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

b. ol *sabıg eşidip* kağanım “*ben ebgerü tüşeyin*” tidi || katun yok bolmuş erti anı “*yoglatayin*” tedi “*sü barıñ*” tedi “*altun yışda oluruñ*” tedi “*sü başı inel kagan tarduş şad barzun*” tedi bilge tuñukukka başa **aydı** || “*bu süg éler*” tidi “*kıynıg köñlünçe ay ben saña ne **ayayin***” tidi “*kelir erser körü kelür kelmez erser tılıg sabıg alı olur*” tidi (T 30-31-32)

b. örneğinde *Bögü Kağan*'ın düşman birliklerini haber almasının ardından ordu yönetimini Tonyukuk'a verdiği görülmektedir. *Bögü Kagan* tarafından söylenmiş ilk tümcedeki “*kıynıg köñlünçe ay*” tümcesinde *ay-* fiilinin falili yine Tonyukuk olup hedefindeki kişiler ordu altında bulunan kişiler olacaktır. Söyleme dayanan bir fiil olarak gerçekleşen *ay-* fiilinin öznesinin güç bakımından yetkiyi elinde bulundurması söz konusudur. *Bögü Kagan*'ın sözlerinin devamında Tonyukuk'a hitaben “*ben saña ne ayayin*” tidi tümcesinde bu kez *ay-* eyleminin yönü *Bögü Kagan*'dan Tonyukuk'a doğrudur. Bu durumda her ikisinin de *ay-* eyleminin belirttiği söyleme olayını yapabileceği görülmektedir. Her iki durumda da (*Tonyukuk-Bögü Kagan*) öznenin güç bakımından sözlerinin yaptırıcılığa neden olabileceği anlaşılmaktadır.

c. yérçi tiledim çölgi az eri bultum eşidtim: || az yir y[olı] anı b[irle] yaguk er]miş bir at orukı ermiş anın barmış **añar aytıp** bir atlıg barmış téyin ol yolun yorisar unç tédim, sakıntım (T 23-24)

Tonyukuk'un üç kağanın birleşip Türk Kağanlığını yok etmek üzere hazırlık

içinde olduklarını haber almasının ardından ilk olarak baskın biçiminde *Kırkızlara* ordu yürütülmesi için bölgeye giden yol hakkında bilgi toplamasının anlatıldığı c. parçasında Tonyukuk'tan *yérçi*'ye yönelik bir *ay-t-* eylemi gerçekleşmektedir. Bu parçada *éşidtim* fiilinin ardından gelen kısım Tonyukuk'un orduyu baskın yapmak için yürüteceği yolun duyduklarını *yérçi* aracılığıyla doğrulatmak istemesidir. Yani *éşidtim* fiilinin ardından gelen iktibaslar Tonyukuk tarafından duyulan bilginin yazıt yazımı sırasında kendisi tarafından bize aktarımıdır ve aynı zamanda *yérçi* ile konuşulacak konunun da içeriğini oluşturur. *añar (yérçi) aytıp* yapısı Tonyukuk'un kendi ordusundan veya doğrulanmaya muhtaç işitmiş olduğu bilginin *yérçi*'ye sorulup ondan doğru olup olmadığının söylenmesinden oluşur. Denetlenen bilgiyi Tonyukuk kendi içinde değerlendirmesini yapar ve sözü edilen yoldan gitmenin mümkün olacağını düşünmüştür. Bu çerçevede gelişen bir karşılıklı konuşmada *ay-t-* işinin faili yine Tonyukuk olacaktır.

ay- fiilinin göndericisinin güç bakımından alıcısından üstün olması, *té-* fiilinin göndericisinden ayrıldığını gösterir. Aynı zamanda iletinin başlatılmasında *té-* fiilinde olduğu gibi bir tek yönlülük bulunur. Tek yönlülükle anlatılmak istenen konuşmanın başladığı andan sonra yanıt beklenme durumunun olmamasıdır. Bu *ay-* fiilinin öznesinin gücünden de kaynaklanıyor olabilir. Yönelmişlik noktasında ise *té-* fiilinde görmediğimiz dinleyici/alıcı *ay-* fiilinin arka plan bilgisinden öne çıkardığı bir diğer katılan olmasıyla *té-* fiilinden ayrılacaktır.

2.3.2.2.2. Nesne

bilge toñukukka baña aydı || bu süg élet tidi **kıymıg** köñlünçe **ay** ben saña ne ayayın tidi
(T 31-32)

Tonyukuk yazıtında *ay-* fiilinin sözdizimsel düzleminde nesne ile gerçekleştiği satır *Türgiş Kağanlığından* haberin geldiği ve kağanın ordu yönetimine dair buyruklarından sonra Tonyukuk'a hitaben söylediği yukarıdaki parçasındaki '*kıymıg*

könlünçe ay’ tümcesinde nesnenin *kıy(ı)nıg* olması; iletişime odaklı bir fiil olarak ele alınan söyleme fiillerinden *ay-* fiilinin nesnesinin, *té-* fiilinin nesnesinden oldukça farklı olduğunu gösterir. Bu farklılık ise ancak arka plan bilgisiyle açıklanabilir.

Öncelikli olarak *té-* fiilinin nesnesi tam bir tümce kuruluşunda, sesletilebilir bir oluşumu olan ve çoğunlukla aktarım tümcelerinden oluşan bir iletidir. Ancak *ay-* fiilinin nesnesini göz önüne alabilmek için şöyle bir sahneyi düşünmek bize yardım edecektir: Biz öncelikle ordu içerisinde *kıyın*’ın Tonyukukça nasıl söyleneceğini düşünmeliyiz. Buna sefer sırasında yolu yanılan *yerçi*’nin boğazlanması *kıyın* için iyi bir örnek olabilir. Böylece sözün yaptırıcılığına bağlı olarak gerçekleşen bir söylem *ay-* fiilindeki hareketi bize verir. Dolayısıyla cezalandırma kararında, *Kapgan Kagan* tarafından tam yetkilendirilmiş olan Tonyukuk’un ceza kararını tümcesini emir kipinde ve yüksek sesle ifade etmiş olması gerekir. “**yérçig boguzlagıl*” veya “**yérçi boguzlanzun*” gibi bir sözce, *ay-* eyleminin kendisi iken söylediği şeyin *kıyın* olacağı daha iyi anlaşılabilir. Bu noktadan varmak istediğimiz sonuç, *ay-* fiilinin sözdizimsel gerçekleşmede bu örnekte nesne ile gerçekleşmesi söyleme çerçevesinin arka plan bilgisinde iletiden ayrı, fakat onun bir değişkesi olarak düşünülmesi gerektiğidir. Tek bir örnek üzerinden yapacağımız sonuç sağlıklı olmasa bile, *ay-* fiilinin arka plan bilgisinin, içeriğin yoğunlaştırılmış biçime dönüşmüş şekli olduğu sonucuna varılabilir. Yani nesne sözcenin konusuna gönderim yapar.

Tek bir yerde *ay-* fiili *kıynıg ay-* (T 32) örneğinde +{Xg} belirtme durumu eki ile gerçekleşmiştir. Belirleme durum ekiyle işaretlenen birim, *té-* fiilinin yazıtlarda *sab* olarak nitelenen kullanımına sözdizimsel olarak denk düşer. Aynı bir çerçeve içerisinde değerlendirdiğimiz *té-* fiilinin nesnesi bir aktarım biçiminde ortaya çıktığından daima belirtisizken, bu örnekte *ay-* fiilinde nesne belirtilidir ve aynı zamanda *té-* fiilinden ayrı olarak söze dayalı iletişimde karşılıklı gerçekleştirilen iletinin kendisine

odaklanmamaktadır. Tek örnek olması açısından iletinin nasıl bir değer taşıdığını söylemek yanıltıcı olabilirse de iletinin daha genelleyici bir boyutta değerlendirilmesi söz konusu olabilir. Söz gelimi *té-* fiilinde karşılaştığımız bir bütün tümce dizilimine sahip ileti, *ay-* fiili söz konusu olduğunda iletinin kendisinden çok iletinin ancak üst başlıkta ifade edilmiş, yoğunlaştırılmış biçimi, yani konusudur (*topic*).

2.3.2.2.3. Alıcı veya Dinleyici

Söyleme çerçevesi açısından aynı bir olayın farklı açılardan belirtilmesi sözlüksel birimin semantik özelliklerini gösterdiğinden, *ay-* söyleme fiilinin *té-* çerçeve biriminden farklı olarak konuşmanın söze dayalı bir ileti veya iletinin alt türü ile göndericisinden çok *alıcıya* odaklandığı görülmektedir. Aslında iletişime dayalı eylemin *alıcısı* hedef ile aynı şeydir. Örneklerimiz kısıtlı olsa da kuramsal bölümde açıklamaya çalıştığımız alıcı arasındaki ayrım da sözün hitap ettiği kişi daha çok *edilgen alıcı* olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü göndericinin başlatmış olduğu iletişimsel etkinlik alıcıda son bulmuş, bir başka deyişle karşılık vermesine gerek kalmaksızın bir etkileşime girilmiştir.

bilge tuñukukka baña aydı “bu süg élet” tédi “kıymıg köñlünçe ay” “ben saña ne ayayın”
tédi (T 31-32)

Bu örneklerde *ay-* fiilinin içerisinde yer aldığı çerçeve arka planının *té-* fiilinkinden çok farklı olduğu görülebilir. Bu durum, sözdizimsel bileşenlere de yansımış ve çerçevenin arka planını oluşturan katılanlarda görülmüştür. Bu durumda *ay-* fiiline {+GA} biçimbirimiyle bağlanan birim (*baña, saña*) iletişim arka planında hedefe yönelik bir hareketi anlatır. Hedef bizim iletişim arka planımızdaki alıcıya karşılık gelmektedir.

Alıcıyla ilişkili olan aşağıdaki örnekte, alıcı verme işlevi ile verme-bulunma durumuyla işaretlenmiştir. Bu örnekler *ay-* fiilinin arka plan bilgisinde *té-* fiilinde

tanıklanmayan alıcıyı profillemesine gönderim yapar.

añar aytıp “bir atlıg barmış” téyin “ol yolun yorisar unç” tédim (T 24)

2.3.2.2.3. Eylemin Tarzı

Tonyukuk yazıtında söyleme olayında *ay-* fiilinin ek bilgisi olarak “kıynıg köñlünçe **ay**” (T 32) tanığında görülen *köñlünçe* zarfı eylemin tarzını gösterir. Bu birim sözel iletişimin psikolojik boyutunu nitelendirmiştir.

2.3.2.2.4. Pragmatik Boyut

Leksikal bir birim kullanımından yaptığımız sosyopragmatik çıkarım bizi, söz edimleri kuramına taşır. Örneklerde *ay-* ile eylemi gerçekleştiren kişi, sözleriyle dünyada bir şey yaptırmaya yetkisine sahiptir. *Şad*’ın Tonyukuk’a söylediği “*ayğıl*” sözcesi bu açıdan bir yöneltici edimi altında buyurma gücü taşıyan bir edimsöz edimdir. Bu edim gücüyle *Şad* Tonyukuk’a bir buyrukta-öneride bulunuyor ve sözcelediği söz Tonyukuk’un devam eden konuşmasında kağan seçimine ilişkin yargısı ile dünyaya uydurulmuş oluyor. Diğer bir deyişle *şad*’ın sözleri Tonyukuk’un yerine getirdiği eylemler aracılığıyla dünyaya uydurulması gerçekleştiriliyor.

T 31-32 satırlarında *Kapgan* Kağan’ın ordu komutasını Tonyukuk’a verdiğini öğrendiğimiz ‘*kıynıg köñlünçe ay*’ sözlerinde kağan bütünüyle bildirimde bulunuyor. Dolayısıyla ikinci durumda, yani Tonyukuk’un *ay-* eylemi ile dünya söze uydurulur ve yöneltici güce sahip olarak sözcelenir. Aynı sözün devamında *Kapgan Kagan*’ın Tonyukuk’a söylediği “*ben saña ne ayayın*” sözcesinde ise buyurma içeren bir yöneltici ediminden çok, konuşardaki psikolojik durum ve tutumları ifade eden dışa vurucu gücüne sahip bir edimsözün olduğu görülebilir. Çünkü yüz bin kişilik bir ordunun toplandığı bilgisi ardından *Böğü Kagan*’ın merkeze çekilerek ordunun yönetimini

Tonyukuk’a verdiğini Tonyukuk’un bize söylemesi, belki *İlteriş* Kağan’ın oğullarını destekleyecek olan Tonyukuk’un başarısızlığa uğramasını istemesine bağlı bir davranışın veya gerçekten sayısal çoğunluktan korkmanın neden olduğu bir anlayışın sezdirilmeye çalışılmasıdır.

Kapgan Kağan’ın ordu komutasını Tonyukuk’a verdiği bölümde “*ne ayayın*” sözcüsü iş birliği ilkelerinden tutum yasasının ikili bir kullanımı gibidir. Söz gelimi *Kapgan* Kağan konuşmayı fazla uzatmamıştır. Bu yönüyle ilkenin gereklerini yerine getirmektedir. Aynı zamanda bu Tonyukuk için bir muğlaklığa da yol açabilecektir. Burada Tonyukuk’un orduyu sevk etmesinde *Kapgan* Kağan’ın Tonyukuk’a söyleyecek ya da buyuracak bir şeyinin olmamasından Tonyukuk’un sezdiği şeyin “*sen ne yapman gerektiğini bilirsin*” olması muhtemeldir. Bu durumda *Kapgan* Kağan’ın nitelik yasasını çiğnediği ve Tonyukuk’un da bu durumu sezdiğini, hatta bildiğini söyleyebiliriz.

2.3.2.2.5. ay- ve ayt- Söyleme Fiillerinden Türetilmiş Adlar

ayguç (<ay-guç)

Tonyukuk yazıtında dört yerde ‘*ayguçısı bilge ermiş*’ (T 10, 21, 29), ‘*anta ayguçısı yeme ben ök ertim*’ (T 49) olarak geçen *ay-guç* (bkz. Tekin ...) Tonyukuk’un yüklenmiş olduğu ordu-devlet yönetimine dair görevi belirtir. Bu fail adının sahibinin söyleme açısından sözlerinin yaptırıcılığı vardır.

ayıgma (<ay-ıgma)

Tonyukuk yazıtında tek bir yerde ‘*ayıgması ben ertim*’ (T 5) geçen ve naşirleri tarafından ‘*sözcü*’ olarak anlaşılan bu fail adı, *ay-* fiilinde söze dayalı eylemi yapan kişiyi belirtmektedir ve görevin işlevi ile yetki alanı *ayguç* ile bir ve aynıdır, yani bu

fail adının sahibinin söyleme açısından sözlerinin yaptırıcılığı ve bağımsız karar verme gücü vardır.

aytıgma (< ayt-ıgma)

tinsi oğlu **aytıgma** beñlig ek tagıg ertü (T 44)

tensi oğlu tinsi oğlu **aytıgma** tagka (T46-47)

ay- fiilinin {-t-} ettirgenlik çatı eki ile genişletilmiş *ayt-* fiiline fail adları yapan sıfat-fiil eki ile tanıklanan *aytıgma* ‘adlandırılan’ sözcüğü Tonyukuk yazıtında iki yerde bir *tag* ‘dağ’ adını adlandırmak için kullanılmıştır. Bu metinlerde esasen iktibas *söyleme* fiili görevi ile karşımıza çıkan *té-* fiilinden türetilmiş bir biçim değil de, yerine *ay-*’dan genişletilmiş *ayt-* fiilinin tercih edilerek kutsal bir dağın adlandırması için *aytıgma* sözcüğünün kullanılmış olması, dağa atfedilen kutsallıktan doğan hiyerarşiye bağlı bir adlandırmadan kaynaklanıyor olabilir. Türk inanç sisteminde dağ, su, ırmak ve belli başlı ağaçlara büyük saygı duyulur. Saygı ise büyüklük veya güç anlayışının bir ürünü olmalıdır. Nitekim şimdiye kadar tanıkladığımız *ay-* fiilinin göndericilerinin alıcılara hitap ederken, ondan toplumsal olarak üstün bir konumda olduğunu görmüştük. Bu durum, yazıtlarda sıkça karşımıza çıkan ‘*teñri yér*’in *ay-* fiilinin gerçekleştiricisi olduğu örneklerle de desteklenir.

2.3.2.3. Kül Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında *ay-* Fiili

inim kül tigin kergek boltı özüm sakıntım körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı özüm sakıntım öd teñri **aysar**⁵¹ kişi oğlu qop ölgeli törimiş || ança sakıntım közde yaş kelser tida köñülte sıgıt kelser yanturu sakıntım katıgdi sakıntım (KT K10-11)

KT yazıtında tek bir örnekte tanıklanan *ay-* fiili iç tümce yüklemi olarak göz önüne alındığında görüldüğü gibi göndericisinin doğaüstü bir varlık olduğu görülmektedir. Her ne kadar *teñri* ve *yir sub*’ların aktarım tümcelerinde *té-* fiilinin leksikal bir koşullanması görülürken, *ay-* fiilinde göndericinin güç bakımından

⁵¹ Okuma tartışmaları için Bkz. Sertkaya (2017, 55-63).

üstünlüğü ile *teñri*'ye ayrılmış olduğu görülmektedir. Söyleme çerçevesinin birimi olarak ise ileti veya iletinin herhangi bir alt türü ile gerçekleşmemiştir. İç tümcenin, bağlı olduğu “*kişi oğlu kop ölgeli törimiş*” ana tümcesi ise *teñri*'nin söylediği veya buyurduğundan çıkarılan yargı olmalıdır.

Pragmatik olarak *ay-* fiilinde sözün dünyaya uydurulması söz konusudur ve yaptırıcı etkisinde öznenin gücüne bağlı olarak bir zorlama hissedilir. *ay-* fiili, söz edimi açısından yöneltici güce sahiptir. Fakat sözün dünyaya uygulanma gücü burada dinleyici aracılığıyla değil, doğrudan göndericinin kendisiyle, *Tengri* ile ilgilidir.

2.3.2.4. Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarında *ay-* Fiili

- a. sekiz oguz tokuz tatar ҡalмадук ёки җаңыка күн тоғуру сүнүшдүм күлүм күңим бодуниғ теңри || yer **ayu bérti** anta sançdım yazuklug atlıgı (ŞU D1)
- b. -tug ..r bés yüz kedimlig yadag bir eki şaşıp kelti күңүм қүлүм бодуниғ теңри җер anta **ayu** bérti anta sançdım (ŞU G 9)
- c. er kelti kazluk tagda körti “yağ... el” tép **ayu kälti**. (ŞU G 3)
- d. ...kara égil бодуниғ yok kılmadım ebin barkın yilkısın yulımadım kıyın **aydım** turguru kodtum (ŞU D 2)
- e. ol yıl күзүн ilgerü yorıdım tatarıg **ayıtdım** (ŞU D8)

a. (ŞU D1) ve b. (ŞU G9) parçaların ‘*teñri yer (anta) ayu bérti*’ tümceleri sözdizimsel olarak KÇ D 2’ye benzer. Ancak burada tümcenin öznesi kağan, tigin, buyruk ya da bey değil, ‘*teñri*’ ve ‘*yér*’dir. Dolayısıyla söylemenin boyutu değişir ve artık sözel olarak gerçekleşmiş bir söyleme olayından çok kazanılan başarının *teñri* ve *yér*’den kaynaklanması söz konusudur. Bu nedenle Tanrı’nın buyruğu bir ihsan, lûtuף, hatta bir yardım olarak anlaşılabilir. Yazıttan *bodunun* hakimiyet altına alınması ‘*teñri yer*’in *ay*’ması, takdir etmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Bu bildirgeler edimsözünde görülen durumlar, dünyadaki değişimlere işaret eder. Aynı zamanda bu yapılar KT D 29

ve BK D 23 satırlarında geçen *teñri yarlıkazu* kullanımlarına da yakındır.

c. parçasının (ŞU G3) farklı okuma ve yorumları vardır. Ramstedt '*feindliche..., so sagend kamen sie*', Aydarov ve Malov '*vragi... tak govorja*', Moriyasu '*they came saying*'. "*The enemy(?) is ***ing*' (Berta 2010, 299; 836. dipnot), Berta "*düşman ... el (?) diye emir verdi*", Orkun "*düşman... söyleyerek geldi*" (2011, I 174) olarak anlamışlardır. Anlamlandırmada görülen bu denli fazla çeşitlilik satırın hasar görmüş olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bu satırın hemen öncesinde yazıt anlatıcısı, Tes başında yaz mevsiminin geçirildiği sırada *Çık bodununa tutuk* görevlendirdiğini, ordu-yönetim işlerini yürüttüğü sırada bir erin geldiğini anlatmaktadır. Bu *er*'in Tonyukuk yazıtında sıkça gördüğümüz istihbarat taşıyan bir kimse olduğunun belirtisi devam eden söylemde *tép* fiili aracılığıyla aktardığı bilgiden anlaşılır. Bundan sonrası büyük olasılıkla yazıt anlatıcısının konuşmaları olmayıp doğrudan gelen kişinin sözleri olmalı ve iki ayrı bilgi içeren önermeden oluşmalıdır. Sorun *ayu kelti* yapısının öznesinin kim olduğudur. Metinde kısmen eksik olan *yagı (başı)* mı yoksa *er* mi öznedir? Buraya kadar yapılan ilgili tahliller, *tép* ile çerçevelenerek *er*'in aktarmış olduğu bilgiler düşmanın söze dayalı buyruğu olmalıdır. Böyle bir kavrayışta *er*'in söz söyleme eylemi için *ay-* fiilinin kullanılmış olabileceği düşünülemez. Bu durumda tümcenin *yagı*'dan başlayarak değil, ancak ondan sonra gelecek buyruğun iktibas işareti içine alınarak düşünülmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Eksik kısımlardan dolayı daha fazla incelemenin yapılması çok sağlıklı olmayacaktır.

d. parçasındaki *kıyın aydım* sözcesi Tonyukuk yazıtında (T32) karşılaştığımız '*kıynıg aydım*' yapısına benzer. Şine Usu yazıtındaki *kıy(ın) aydım* sözü Moyun Çor tarafından *kara égil bodun* için söylenmiştir. *Karag égil bodun* kendi halkı olduğu için yok etmekten, malını mülkünü, evini barkını yağmalamaktansa onlara yalnızca davranışlarından ötürü ceza (*kıyın*) keser. Bu da yüklemi T/Ç3K'ye yerleştirilecek bir

ceza bildirimli emir cümlesi olabileceği düşünülürse, bu sözcenin üst başlığı *kıyın* olacaktır. Zaten dilsel göstergenin bize aktardığı “*suçlarını söyledim*” türünden bir anlamdır. Burada hiyerarşi yukarıdan aşağıya doğru olduğundan *ay-* fiili kağandan *boduna buyurmak* olarak yorumlanabilir. Yeniden iletiye dönecek olursak, *ay-* fiilinde gerçekleştirilen ileti söylemin konusunu oluşturan üst bir iletidir. Tonyukuk yazıtında *kıyın* sözcüğünün belirtme durum eki olarak gerçekleşmesi ile belirtme durum eki almadan gerçekleştiği Şine Usu yazıtındaki fark cezanın veya cezaların belirli olup olmaması durumudur.

e. parçasında “*tatarıg ayıtdım*” yapısında geçen tümce “*Tatarları konuşturdum*” olarak anlaşılmıştır. Şine Usu yazıtında D6 satırında *Tatarlar* ile sert bir savaş yapıldığı bilinmektedir. Bu savaşta onlardan bir kısmının bağımlı olduğu bilgisi yer almaktadır. Daha sonra ŞU D8 satırındaki *ayıt-* fiili de bununla ilişkili olarak *Tatarlar* üzerine söyletme olayının gerçekleşmesini ifade etmektedir.

2.3.3. *sözleş-* Fiili

2.3.3.1. Kül Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında *sözleş-* Fiili

Seçilen bütüncedeki yazıtlardan farklı olarak *té-* ve *ay-* çerçeve üyelerinin yanı sıra söylemeye ilişkin diğer bir çerçeve birimi olarak *sözleş-* < (*sözle-ş-*) söyleme fiili tanıklanmıştır. Tek veridir. Bu bakımdan fiilin diğer söyleme çerçevesi birimlerinden ayrılan yönünü, sözel iletişimin hangi açılarına odaklandığını tek bir örnekten hareketle söylememiz zor olacaktır.

neñ yılsıg bodunka [bodunta] olurmadım içre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunta üze olurtum [tigin eki şad] inim kül tigin birle ***sözleşdimiz*** kañımız eçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun || tiyin türük bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım inim kül tigin birle eki şad birle ölü yitü kazgantım (KT D26-27, BK D21-22)

Bu tümcede, konuşurları kendi aralarında gerçekleştirilen bir söz veya görüş alışverişinden bahsetmektedir. Söz alışverişinin büyük oranda karşılıklı yapıldığını

gösteren işteşlik çatı eki, öznenin birden fazla olduğunu bize gösterir. Nitekim metin parçası da özenelerin birden çok olduğunu ve her birinin aynı ortamda hazır bulunduklarını gösterir. Bu durum arka plan bilgisini oluşturan konuşurun, etken ve edilgen dinleyen arasında yapmış olduğumuz gibi bir ayrımın yapılmasına neden olur. *té-* ve *ay-* fiillerinde gördüğümüz konuşuru *sözleş-* fiilinin konuşuruyla karşılaştırdığımızda, hitap eden bir konuşurun ya da karşısındakinden yanıt beklemeksizin bir konuşmada bulunan *hitap edici konuşur* olduğunu söyleyebilecekken, *sözleş-* fiilinin konuşurunun kendi sözlerini söyledikten sonra karşısındakinin kendisini dinlemesi ve yanıt vermesi gerekeceğinden *karşılıklı-etkileşimci konuşur* olduğu dikkati çeker.

Sözleş- fiilinin nesnesi, yani iletilen bilgi ise *té-* iktibas fiili içerisine yerleştirilerek verilmiştir. Kuşkusuz konuşma, yalnızca *té-* içine yerleştirilen sözcelerden oluşmamıştır. Dolayısıyla *té-* fiili ile ifade edilen konuşmanın konusunu (*topic*) da oluşturacaktır.

Pragmatik açıdan karşılıklı olarak bir söz alışverişinde bulunmak, bir tartışma ve karara varma biçiminde yorumlanmıştır (EDT 864a, Tekin 2014, 31-59). Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin ve *iki şad* ile söz alışverişinde bulunmasının bir sonucu olarak devam eden söylemde gece gündüz devleti ve ulusları için çabaladıklarını görmekteyiz. Söz gelişi *sözleşmen*in bir sonucu olarak Bilge Kağan ve Kül Tigin bir yükümlülük altına girmiş ve ileriye yönelik konuşmanın dünyaya uydurulması söz konusu olmuştur. O hâlde burada söz verme gücüne sahip bir yükleyici ediminin bulunduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.

2.3.4. Yenisey Bölgesi Mezar Yazıtlarında Söyleme Fiilleri

Yenisey bölgesinde bulunan yazıtların pek çoğu mezar yazıtıdır. Hem bunlarda hem mezar yazıtı özelliği taşımayan diğerlerinde incelediğimiz kadarı ile temel *söyleme*

fiilleri kadar, *ötün-* veya *yarlıgka-* gibi gerektirim ilişkisi ile söyleme eylemini barındıran *söyleme* fiilleri de tanıklanmamıştır. Bunun birden çok nedeni olabilir. Bunlardan biri ya ölenin, yani mezar yazıtı sahibinin ağzından çoğu belirli geçmiş zaman T1K'de (T1K belirsiz geçmiş zamanda da) kurulmuş kendine dair anlatıları ile yine ulus, devlet ve vatandan başlayıp birinci dereceden yakınlarla uzanan bir hatta doyamadan ayrıldıklarına hitaben cümleler olarak yapılandırılmış kısa mezar yazıtı metinleri olmalarından olabilir. Bu yazıtlarda, mezar yazıtı sahibinin böyle doğrudan muhataplarına cümleleri kadar, yazıtı diktiren birinci dereceden yakınların ağzından da ölen yakına (çocukla babaya veya eşe) doğrudan hitap şeklinde yapılandırılmış cümleler de vardır. Bu tarz bir üslup seçimi kısa Yenisey mezar yazıtlarına özgü bir özellik olarak belirtilebilirse de bu üslubun tek bir iktibas *té-* fiilli örneğe sahip erken tarihli Küli Çor yazıtının anlatı üslubuna benzerliği de dikkati çekmektedir.

2.4. Oguz Dalı Söyleme Fiillerinin Genel Değerlendirmesi

té- fiilinin T, BK ve KT yazıtlarında olduğu gibi doğrudan aktarımın sözel iletisinde gerçekleştirilmesinde kullanıldığı ve söyleme çerçevesinde arka plan bilgisinden iletiyi perspektifleştirdiği görülür. Buraya kadar tanıklanan örneklerde aktarım biçiminde olan iletidir. Bu ileti bir dillendirme edimini yerine getiren düzsöz ediminin aktarılmasıdır. Nezaket açısından ise yansızdır. Sosyal şartlara bağlı kullanımları yoktur; önemli olan aktarımın yapılmasıdır. Aynı biçimde belirteç işlevli yan tümce kuruluşları da söze dayalı bir iletiyi yönetir ve düşünce sunumları oluşturur.

ay- fiiline sözdizimsel bileşenleri ve arka plan bilgisi açısından baktığımızda *ay-* fiilinin öznelere KÇ D 2, ŞU D 1-2 ve ŞU G 9'daki tanıklarda tek bir öznenen oluşur. Bu arka plan bilgisindeki göndericiyi ifade eder. *té-* fiilinde gönderici daha çok bir

aktarımda bulunan edilgen bir konuşurken, *ay-* fiilinde gönderici yine edilgen bir konuşur olmakla birlikte, güç açısından tarafsız olan *té-* fiilinin göndericisinden ayrılır. Aynı zamanda insan ve insan dışı gönderici arasındaki ayrım *ay-* fiilinin bağlamsal okumalarını etkilemiştir. İnsan dışı bir varlık olarak *ay-* fiilinin göndericisi daha çok *lûtfederken*, insan olan göndericinin ise *buyurma* edimine yatkın olduğu görülebilir.

Ç 4 tanığında alıcı sözdizimsel olarak işaretlenmiştir. Bu semantik rollerdeki erektir ve sözün hitap edicisine gönderim yapar. Tanık tümceden anladığımız kadarıyla da edilgen-alıcı alt bölümlenmesi yapılabilir. ŞU D 2 ise göndericiyle birlikte iletiyi sözdizimsel olarak belirlemiştir. İleti burada arka plan bilgisinde taşınan her türlü bilgiyi oluşturur. *té-* fiilinden ayrı olarak *ay-* fiilinin iletisi sözceden çok *ay-* sırasında yerine getirilen söz ediminin üst toplayıcı başlığı gibidir.

3. Bölüm

Çuvaş Türkçesinde Söyleme Fiilleri

Söyleme fiillerine ilişkin Çuvaş Türkçesi söz varlığının, Semantik Çerçeve ilklerine ve pragmatik değerlerine göre incelendiği bu bölümde, Çuvaş Türkçesi söz varlığının söyleme fiilleri, anlamında söze dayalı bir iletişimin var oluşuna ve bu anlamın temel olmasına bağlı olarak seçilmiştir. Çuvaş Türkçesinin bu ilkeye göre belirlenen *söyleme* fiilleri **te-**, **kala-**, **kalaś-**, **pople-**, **xalapla-**, **suyla-**, **sămaxla-** ve **yumaxla-** fiilleridir. Bu fiillerin Proto-Türkçe ve Tarihsel *Oguz* Türkçesi içindeki yeri, Tarihsel ve Modern *Oguz* dalının bugünkü değışkeleri ile ilişkisi ve yapıcı özellikler üzerinde 2. Bölümde durulmuştur. Bu *söyleme* fiilleri doğrudan söyleme olayıyla ilişkili olmaları bakımından aşağıda belirtilen eylemlerden farklıdırlar. Aşağıdaki bu türden sözlüksel birimler, söyleme olayını ya sonradan belirtir durumu geldikleri ya da söyleme olayının belli bir açısına odaklanmış oldukları içinde inceleme dışında tutulmuştur.

Söyleme olayını ikincil bir yoldan çağırştıran **şavla-** ‘шуметь; gürültü et-, patırtı yapmak, бурлить; fokurdamak’ (Aşmarin 1950, XVII/83) fiilinin pragmatik olarak olumsuz bir tutumu yansıtan ‘*an şavla-xa es (молчи-ка ты)*’ konuşma biçimine genişletilmiş anlamı; **vula-** ‘1. читать; okumak, 2. говорить; konuşmak, рассуждать; akıl yürütmek, konuşmak, беседовать; бормотать, ворчать; söyleşmek, sohbet etmek, mırıldanmak, homurdanmak’ (Aşmarin 1930, V/262) fiilinin *okumak* anlamından genişlediği anlaşılan ikincil anlamları; **çên-** ‘звать, приглашать, кликать, говорить, отвечать; çağırmaq, seslenmek, davet etmek, konuşmak, yanıt vermek’ (Aşmarin 1950, XV/282) fiilinin temel anlamından kaynaklanan söyleme olayı inceleme dışında tutulmuştur, çünkü bu tür eylemlerin söyleme ve konuşmaya olayına geçiş yapmaları temel anlamlarında yer alan eylemin sesli bir olay barındırmasından kaynaklanır. Diğer yandan söyleme olayının troponimi olarak değeriendirilebilecek **lärka-** ‘ворчать,

болтать вздор; homurdanmak, saçma sapan konuşmak; gevezelik etmek' (Aşmarin 1934, VIII/123), *mărăltat*- 'мурлыкать; mırıldamak, mırıldanmak' (Aşmarin 1934, VIII/ 317), *ănraş*- '1. понитать, смекать; anlamak, kavramak, 2. бормотать, говорить невнятно, бредить; mırıldanmak, belli belirsiz konuşmak, sayıklamak' (Aşmarin 1929, IV/50) fiiller de çalışmada yer almamıştır. Bunun yanı sıra taradığımız yapıtlarda karşılaştığımız *vakla*- 'ufalamak, parçalamak' fiili söyleme olayının özel bir durumunu belirten 'çıtlatmak' anlamıyla kullanılmış ve söyleme olayını dolaylı yoldan ifade etmesi nedeniyle söyleme fiillerimiz arasında değerlendirilmemiştir.

Çuvaş Türkçesinde söyleme fiillerinin seçildiği bütüncü, tezin başında belirtilen bütüncenin *Ogur* dalı altındaki eserlerden oluşmaktadır. Bizim söyleme fiillerini başlıklar altında değerlendirmemizde Aşmarin'in Sözlüğündeki (1994-2000) madde başlarında yola çıkılarak bir ayırım yapılmıştır. Bütüncü içerisinde değerlendirilen eserlerin diyalektolojik malzeme, öykü, tiyatro eseri, halk edebiyatı ürünleri, tarihsel içerikli metinler, tarım ve dini konulu eserlerden oluşmaktadır. Seçilen bütüncede tarihsel olarak Çuvaş Türkçesinin standartlaşmayan türünden örnekler bulunmaktadır. Yine bütüncemiz içinde diyalektolojik malzemeye de yer verilmiştir.

3.1. *te*- Söyleme Fiili

3.1.1. Aktarım

Bir iletişim ortamında Çuvaş Türkçesi *te*- fiilinin en baskın özelliği bir aktarım tümcesinin iletilmesinde kullanılmasıdır. Aktarım tümcesinin kendisi arka plan bilgisinde iletidir. Sözdizimsel olarak Çuv.T. *te*- fiilinde eylemin gerçekleşmesi için gerekli olan bir öznenen başka temelde nesneye odaklanmıştır. Nesnenin arka plandaki biçimi olan ileti, aktarım tümcelerinde *te*- fiili ile verilmiştir.

(Aşm. 2000/XIII-258) Esë tãvat urală, epë ikë urală, **tet**, -xăşë te xăşë valtan anë? **tet**.

= “Sen dört ayaklı, ben iki ayaklı, hangimizden biri önce inecek?” der.

(Aşm. 2000/XIII-259) Vırässen šarē çakma çarännä, **tenine** iltsen, xrantsussem te pit savännä. = “Rus ordusu geriye çekildi” denildiğini işitince Fransızlar da çok sevindi.

(Aşm. 2000/XIII-259) Ep pallimarām, **te**. = “Tanımadım” de.

(Aşm. 2000/XIII-259) Ep: vāl, **terēm**, -vāl mar, **terē**. = Ben “o” dedim, o “değil” dedi.

(Aşm. 2000/XIII-260) Xay Elekka višē kuntan: puš ıratat’, **teye** pušlarē. = Elekka üç gündür “başım ağrıyor” demeye başladı.

(Aşm. 2000/XIII-260) Šitrē, karčāk, purnāš? **teyeyse** yultām. = “Kocakarı! yaşantın iyi mi?” diyebildim.

(Aşm. 2000/XIII-260) Epē Xosana kilet, **tenine** iltsen, vālsam pit savännä. = “Ben Kazan’a geliyorum” dediğimi işitince pek sevindiler.

(Aşm. 2000/XIII-260) Platon: sana kāšal kilmešt vāl, **terē**. = Platon: “sana bu yıl gelmez o” dedi.

(Aşm. 2000/XIII-262) Šivārsa tāranimarām **tetēn** payan! = Bugün “uyumaya doyamadım” mı diyorsun!

(Aşm. 2000/XIII-261) Āna vilnē **temeri**? = Onu (onun için) “öldü” demedi mi?

(Aşm. 2000/XIII-261) Epē: xama türre kālaram, **temerēm** šav ēntē. = Ben; kendi kendimi savunup aklanayım demedim ki şimdi.

(Bud. 1863/477) Eb pallimarem, **te**. = “Ben bilmedim” de.

(Tal. 1906a/12) Ye avtonomiya yērkiye purānni, ye federatsiya yērkiye purānni aslā patšalāxa pētēmpex uyārsa pēteret **tenē** sāmaxpa ançax šitmest vāl. = “Hem özerklik düzenine göre yaşayan hem de birlik düzenine göre yaşayan büyük devleti bütünüyle böler” dediği sözle yetinmez.

(Tal. 1906a/16-17) Pirēn xamār patšalāxa yuratatpār **tiyeken** šinsem, pētēm patšalāxān ēšēsene patša umēnçe pēr šerte tıtsa *tāras tiyekensem*, un pek ēš Nimēš patšalāxne pētermelle yapala *tese* šuxāšlamalla; šak ēšex nimēšsem avā urāxla šuxāšlanā: çiperterex pāxsan, nimēssen āšē xalē tērēs tuxnā. = “Devletimizi seviyoruz” diyen insanlar, bütün devlet işlerini çar

önünde tek bir yerde gerçekleştirilelim diyenlerin, bunun gibi bir işin Alman devletini yok edecek bir konu diye düşünmeli; bu konuyu da Almanlar başka türlü düşünmelidir; daha özenle bakınca, Almanların düşüncesi şimdi de doğru çıkmıştır.

(Tal. 1906a/23)

Avtonomiya yërki xăruşă **tese** kalaşaççeni vâl yërke aslă patşalâxa pěr patşalâx pulsa tăma pamě **tiyeççen**, maltan aslă patşalâx mën tëlten pěr pulsa tănine pëles pulat. = Özerklik düzeni tehlikeli diye konuşana kadar, “bu düzen büyük devleti tek bir bütün devlet olmaya imkan vermeyecek” denilene kadar, öncelikle büyük devletin ne yolla tek bir bütün oluşum olduğunu bilmek gerektir.

(Tal. 1906a/26)

Xamăr patşalâxa pit yuratatpăr, **tenine** te pit layăx ânlasa iletpăr êntě. = Artık “kendi devletimizi çok seviyoruz” denmesini de çok iyi anlayıp kavıyoruz.

(Kom. 1918/6)

Unsărăn epir; ‘irêke tuxrămar, sıvlăş şavărtămăr, iră purănăşa kětēměr’ **teme** pultaraymăpăr. = Yoksa biz; “bağımsızlığa eriştik, soluk aldık, iyi bir yaşantıya kavuştuk” diyemeyeceğiz.

(Kom. 1918/16)

Esě Čávaş pulmalla? **Teśśě** vırăssem čávaş çëppine sănënçen păxsa. Leşě xêrlese kayat’, šapax ta: “şuk, epě čávaş mar, epě vırăs” **tet**. = Ruslar, yüzüne bakıp {h. yüzünden bakıp} çıkararak “sen Čuvaş olmalısın?” derler Čuvaş yavrusuna. Diğeri utanır, yine de “Yok, ben Čuvaş değilim, Rus’um” der.

(Kom. 1918/16)

Epě xamăn vărăm mar êmërte čávaşran yêrëneken, čávaş xalăxne xurlakan čávaşax paytax kurnă. “Manăn šav šărşlă čávaş xuşşinçe purănas ta kilmest” **teně** pěr čávaş. = Ben kendimin şu uzun olmayan yaşantısında Čuvaşlardan iğrenen, Čuvaş milletini küçümseyen Čuvaş da çokça gördüm. “Benim şu kokuşmuş Čuvaşlar arasında hiç yaşayasım yok” demişti bir Čuvaş.

(Kom. 1918/ 13)

Xal’ čávaşsem, pěr şuxăşlă xalăx pulas vırănne, tēslêren şuxăşlaşśě: puyanni naçarrine tirket, haçarri puyannine kuraymast’: përi čávaşşan šumat, tepri vırăsa tuxsam ye tutara tuxsan layăx **tet**; përi Čávaşan pěr xalăx, pěr uşkăn pek pulmalla **tet**, teprişem čávaşa tērle partiya turtaşśě. = Şimdi Čuvaşlar aynı düşünceye sahip halk olacak yerde, ayrı ayrı

düşünürler: Varlıklısi yoksulunu küçümser, yoksulu varlıklıyı çekemez/nefret eder; biri Çuvaş için yanıp tutuşur, diğeri ise “Rus veya Tatar'a benzesen iyidir” der; biri “Çuvaşların tek bir ulus, tek bir topluluk gibi olmalı” der, diğeri Çuvaşları çeşit çeşit bölümlere ayırırlar.

(Kom. 1918/18)

Xăşë çávaş xuşşinçe śak xalë epë kalasa kărtartnine sănaśşë te “Çávaş pëtetex” **teśşë**. “Mën tumalla vara pirën?” **tesessën** “Çasrax çávaşa vıräs tuma titănas pulat” **teśşë**. Śapla kalakanni çávaş ta numay. Văl sămaxsene epë numay çávaşran iltnë. Purin şinçen kalas puşsan numay kalamalla pulat. Śavanpa epë numay pulmast iltnine, numay xalăx xuşşinçe iltnine kalasa kărtartam. = Bazen Çuvaşlar arasında şu şimdi benim anlattıklarımı gözlemleyip “Çuvaş yok oluyor” diyorlar. “Bizim ise ne yapmamız gerek peki” denildiğinde “Çabucak Çuvaş’ı Ruslaştırmaya başlamalıyız” diyorlar. Böyle söyleyenin Çuvaş’ı da çoktur. Bu sözleri ben birçok Çuvaş’tan işittim. Bunların hepsi hakkında söyleyip anlatacak olduğunda çokça söylenmesi gereken şey vardır. Dolayısıyla ben az işitilenleri, birçok halk arasında duyulanı anlatayım.

(Kom. 1918/25)

“Çávaş numay vilet’, śavănpa văl ërçeyment’” **terëmër**. = “Çuvaşlar çok ölüyor, dolayısıyla Çuvaşlar çoğalamaz” dedik.

(Yan. 1958/7)

Çărmantartăr ta pulë, **-terëm** epë kăşt **kularax**, -përrelëxe kaśaras pulat’ ëntë. = “Ayak bağı olsun, yine olur”, dedim biraz gülererek, bir kereliğine geçirmeliyiz şimdi.

(Elb. 1978/5)

Sivă pul! —**terë** xëraça, alline İsmal’ ıvăşënçen kălarsa. = “Güle güle!” —dedi kız, elini İsmal’ın avucundan çekip/çekti.

(Elb. 1978/11)

Çuntan kuraymast’ İsmal’ Titpa Śemen uşkănne, uyrămax, aşşë-amăşësene. “Man tăşmansem” —**tet** văl śavsene asănsan. = Hoşlanamaz {h. candan sayamaz/göremez} İsmal Tit ile Şemen ailesinden {h. ailesini} hele hele ana babalarını. “Düşmanlarım” der o onları andıkça.

(Elb. 1978/25)

Tërës, epë —kommunist! Eppin, kommunistăn şirëp samaxne ilt: açasem kiltex purănaśşë. Vësene amăşëşën çasax pensi tuxsa tăma titănat’. Aşşënçen te xal’-xal’ ukśa şırasa ilmelle, —**terë** Mariya Nikitiçna, tarăxnipe sassine xăpartsa. = Doğru,

komunistim. Dolayısıyla komunistin şu sert sözünü işit:
“Çocuklar evde yaşıyorlar. Onlara annesi için şimdi emekli olmaya çabalıyor. Babalarından da hemen hemen para almaları gerek”, —dedi Mariya Nikitiçna, sinirli sesini yükselterek.

(Yur. 1925/10) Şar puşlăxê Sofik kilnê **temestëni** şak esê? = “Ordu başı Sofik geldi” demez misin sen?

(Yur. 1925/11) Laşa urisem tăpărtatnipe epê mênle şar kilet **tetêp**. Xărarâm. =
At ayaklarının tepişmesiyle (gelir gelmez) “ben nasıl ordu geliyor” derim. Korktum.

(Yur. 1925/12) Numay tămastăp, kiletêp, **terê** Sofik. = “Çok durmam, gelirim”, dedi Sofik.

(Yur. 1925/18) Akă esê itlese xulxana kênê sămaxsem tērês pulmaşşê **terên**
nixşan ta. Ançax yănaşatân. = İşte, “senin işitip kulağına gelmiş sözler hiçbir vakit dahi doğru değiller” dedin. Ancak yanıyorsun.

(Yur. 1925/19) Epê kuntan tuxsa kaynă kun: sansăr purănaymastăp, **terê** vâl. =
Ben buradan çıkıp gittiğim gün: “Sensiz yaşayamam”, dedi o.

(Yur. 1925/30) Şav mullax epê sana kaçça pımasan, xalăxa siyen pulê **temerêi**?
Bu hoca da “ben sana varmayınca (evlenmeyince) halka zararı olabilir” demedi mi?

(Yur. 1925/32) Përre esê vărşă tuxsa kayni iki uyăx şitsen, mana mullapa
Selexmet tēlpulçêş. Pülêxşê pēlternê tărăx, Sofik vărşăra vilnê, **terêş**.
Sanăn Selexmete kaçça kaymalla, **terê** mulla. Şapla pülêxşê xuşrê, tet. Apla tumasan pülêxşê pulxăr xalăxne xên-xur yama pultarê, **terê**. Epê sămax patâm. = Bir keresinde sen savaşa gittiğinden iki ay geçince, hoca ile Selehmet bana denk geldiler. Pülehşe’nin bildirdiğine göre, “Sofik savaşta ölmüş”, dediler. “Senin Selehmet’e varman gerek”, dedi hoca. Böyle buyurmuş Pülehşe. “Böyle yapmaz isen Pülehşe Bulgar halkına kötülük yollayacaktır”, dedi. Ben söz verdim.

(Yur. 1925/38) Esêr Pülêrpe Pulxărtan mar pul’ **tetêp** ep. = Siz “Biler ile Bulgar’dan değilsiniz herhalde” diyorum ben.

(Yur. 1925/52) İl’xam xun pēlternê tărăx, manăn kilmellex pulnă. Vâl pitê kirlê
êş. Xăvăn virăna kalama ta pulsân xăvarsa çasrax kilme tărăş,

teně. = İlham Han'ın haber verdiğiine göre, benim gelmem gerekti. Bu çok gerekli bir iştir. “Kendi yerine kimi olursa bırak çabucak gelmeye çalış” dedi.

(Ayz. 1985/155) Esě te un çuxne mana yuratatăp **tettěnçčě-ške.** Esě te savatăp **tettě.** = Sen de o zaman bana “seviyorum” diyordun ya. Sen de “seviyorum” derdin.

Çuvaş Türkçesinde *te-* fiili üzerine {-sA} zarf-fiil ekinin getirilmiş biçimlerine Budenz ve Zolotnitskiy malzemelerinde **teză** ile yazılmış olarak rastlanır. Bu yazım söyleyişe dayalı bir tercihtir ve bugün de ölçünlü Çuvaş Türkçesindeki söyleyişin yazıda gösterilmesini yansıtır.

(Aşm. 2000/XIII-258) Vilep, **tesex** tărat'. = “Öleceğim” deyip duruyor.

(Bud. 1863/1481) Eb pirin **teză** (**teză**-de), pirin polmariś. Eb pirin **tărem**, pirinex polژیś. = Ben “bizim” dedim, bizim olmadılar; ben “bizim” dedim bizim oldular.

(Zol. 1876/4) Ona şanza kil'ne s'in-omin'čă namıs korasran vul xoy-bat'nă kilăgăn'zănă oldalaza kalat': sana s'il' xayare ũk'nă – **teză**, sana xiris' polan sile tiv'ne – **teză**, sana kiremet' tıtnı – **teză**, sana ādām koz'ıxtarnı – **teză**: xal' sann vir'dās polat'- **tet'**, sırma-bośnă kayza xor pussa çuklās polat'- **tet'**, pileş-yıvıś'-patnă kayza şulla şumaxpa kil'du- **det'**, poskil' (kürüş) klet'nă kir'ză yırxnă kive kümül' nuxrat naprnă bar- **det'**, armanban'çı şür'ză-kaynı xambar-bat'nă kayza türkılınă kvagalba avdana braxsa-xvar – **det'**. Namıssır yomzya szvınbāk sumaz nomay kalaza oldalat'. Yomzya-bat'nă kilăgăn'zām, vul *kalanın'čăn* toxmazır, por'nādă tuvasse. = Ona (büyücüye) inanıp gelmiş insanların önünde utanmadan kendi yanına gelenleri aldatarak (söyler); “sana yel (iyesinin) öfkesi/gazabı çökmüş” – deyip, “sende rastlanan yel (iyesinden) kaynaklanmış”- deyip, “sana kötü ruh musallat olmuş” – deyip, “sana göz değmiş”, deyip: “şimdi sana üfürerek sağlığına kavuşturulmalısın” deyip “pınar başına gidip kaz kesip kurban etmelisin”– deyip, üvez “ağacı yanına gidip yağlı çörekle birlikte dua et” – der, “komşunun ambarına girip askısına eskimiş bir gümüş para hediye bırak”– der, “yıkık dökük/eski değirmene yürüyüp git, ambarın yanına

varıp, çürümüş/buruşmuş ördek ile horozu bırak/koy”- der. Utanmaz büyücü bunun gibi birçok söz söyleyip aldatır. Büyücünün yanına gelenler, bu söylenenlerden çıkmadan, tamamını yaparlar.

(Zol. 1876/10)

İkkon-Omin’ça turza, çın Torra, tada Tor’ Amışnă, Torra yoralla s’inzană ikkın-zină ügăr’neskeră dă azınza sux-suxsa pos’syap: Äy Tora s’ırlax mana! Äy Tora kumulla bol mana s’ıllıxlaskeră! – **deză**, äy çın taza Xır’ Tor’Amış s’ulax mana! – **deză**, Ey Torra yoralla s’in Nikolay-Arxiyerey manjın s’ıllıxlasker’jen Torra targasla! – **deză**. Tada Torra kil’kilămălli nomay sumax por; syavzană bil’nă kil’-du. = İkonun karşısına geçip, asıl Tanrı’ya ve onun annesine, havarilerine, ikonda betimlenmiş olanı anıp üçlemede bulunarak ibadet edin: “Tanrım affet beni! Tanrım günahlarım için bana merhamet göster!” deyip, “ey tertemiz Meryem ana kurtar beni!” deyip, “Tanrı’ya kendini adanmış aziz Nikolay-Arhiyerey benim için, günahım için, Tanrı’ya yalvarsın!” deyip (ibadet et). Daha başka Tanrı’ya dile getirilecek birçok söz(dua) var; bunları bilip dua et.

Aşmarin, aşağıdaki örneklerde zarf-fiil ekli **tese**’nin Anatri ağzında bazen geçmiş zamanı ifade ettiğini belirtir (Aşmarin 2000, XIII/265).

(Aşm. 2000/XIII-265) Yürë. Sanşăn pallakan şın **tese**, parăpăr ëntë. = Güzel. Senin için “tanıdık” demişler, artık vereceğiz.

(Aşm. 2000/XIII-265) Mirun părtak larsan, kile kayma kayma **tese**, tula tuxnă. = Mirun biraz oturup, “eve gitmeye” demişler, dışarı çıkmış.

(Aşm. 2000/XIII-258) Esë an mantăr, **tese**. = “Sen unutmasın”, demiş.

3.1.1.1. Aktarımın Konusu

Taranan yapıtlarda karşılaştığımız aktarımın konusunu oluşturan örneklerde, iletişimsel olarak aktarılan bilgi söylem öncesi gerçekleştirilen söylemlerin konusunu kapsar. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, daha öncesinde söylenen toprak ekiminde bilimden yararlanma, tohum ıslahı, teoriyi pratiğe uygulama gibi öğüt niteliğindeki

sözcüler topraktan verim almanın temel yollarıdır. *te-* fiilinin nesnesi bir aktarım tümcesi değil, önceden dile getirdiği sözcülerin konusunu belirten bir kullanımdadır. İletişimsel açıdan bir boyut taşımayan bu örnekte, tümcenin nesnesi önceki sözcelerle ilişkilendirildiğinde, daha önce söylenenlere gönderim yapmaktadır.

(Tup. 1929/9) Şërten tupaş itlarax ilessi tēp sataç **terēmēr**. Şërten itlarax tupaş ilme šavna-šavna tumalla terēmēr epēr. = Topraktan verimi daha çok almanın temel yollarını söyledik. Topraktan daha iyi verim almak için böyle böyle yapmak gerek dedik.

3.1.1.2. Aktarıma Odak

Aktarımın bu türü Çuv T. *teněsker* < *te-ně+sker* yapısıyla kurulmuş aktarım tümcesidir. Bu aktarım yapıları doğrudan doğruya aktarımın kendisini öne çıkarır. Bu yapının oluşmasında öne çıkan sıfat veya sıfat-fiil yapılarına eklenen +*sker* ‘şey, nesne’ parçacığdır.

(Aşm. 2000/XIII-264) Vāl, tiyek **teněsker**, çeye (xitēr) vēt, çavaşsem yāline vitērex pēlse šitnē. = (Katibin) demiş olduğu; “o zaten dümenci (kurnaz) ya, Çuvaş geleneklerinde yoğrulup yetişmiştir.”

3.1.1.3. Düşünce Aktarımı

Bu başlık altındaki aktarım örneklerinde *te-* fiili yan tümcenin aktarım nesnesini iktibas yapısına tümcede çerçevelerken *te-* fiilinin bağlı olduğu ana yüklem taşıdığı *şuhāşla-* ‘düşünmek’ fiilinin anlamının içeriğini oluşturur. Düşünce aktarımında ana yüklem Çuv. T. *suxāşla-* ‘düşünmek’ fiilinin öne çıktığı görülür. Düşünmek nesne olarak bir düşünce, görüş, fikir olduğundan ve bunun da dilsel ortamda tümcelerle karşılanmasından dolayı düşünce içeriğini belirten sözce *te-* fiili aracılığıyla ana yükleme bağlanır. İleti açısından aktarım iktibas içine *te-* fiiliyle yerleşen birim dil dışı gerçeklikte daha önce gerçekleşmez, fakat konuşurun iç yapısında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla aktarıcı konuşur ve bilgi kaynağının konuşuru aynı kişidir. 2. bölümde incelenen örneklerdeki ET. *sakin-* ‘düşünmek’ fiiliyle iktibas içine yerleştirilen düşünce

sunumları için bkz. 2.3.1.4.1.

- (Aş. 2000/XIII-260) Ep **şokşlarām** (=şuxāşlarām): vāl, **tese**. = Ben o diye düşündüm.
- (Bud. 1863/475) Eb **şokşlare**m vul **tezā**. = Ben o diye düşündüm.
- (Tal. 1906a/22) Ye tata, tērlē tēlti xalāx puxāvēsem xāysene panā irēkren irtse kayasran xāruşā-i? Xāysene paman irēke şavārsa ilēş, **tese şuxāşlamalla-i?** = Bir de farklı farklı yerdeki millet meclislerinin kendilerine verilmiş bağımsızlığı önemsememelerinden {h. geçip gitmesinden} dolayı mıdır tehlike? (Yoksa) “kendilerine verilmemiş özgürlüğü geri çevirecekler” diye mi düşünülmelidir.
- (Tal. 1906a/26) Un pek şın patşalāx pērlelēxne şaltan şıramast’, tulaşēçen ançax şırat’, pētēm patşalāx pērle tani xıtā tıtkalanā yērkepe ançax tıtānsa tārāt’, **tese şuxāşlat’** vāl. = Bu türden bir insan devletin birliğini içeride aramaz, yalnızca dışarıdan arar, bütün devletin yalnızca bir arada bulunmasını “sağlamca tutulmuş düzenle biçimlenir” diye düşünür, o.
- (Kom. 1918/11) Xam purānnā xāvatter pürçēsene kaysa kuram ēntē; purnāşşē-şi xāvatter xūşisem?” **tese şuxāşlasa** iltēm. = “Kendi yaşadığım dairelere gidip göreyim şimdi; yaşıyorlar mı ev sahipleri?” diye düşündüm.
- (Kom. 1918/13) Vārśsa, şapāşsa purānakan xalāx, usal kāmāllā xalāx malalla kayaymast’. Pirēn çavaş xalāxēn kāmālē yusansa mar usallansa pırat’ . Şavānpa çavaş malalla mar kayat’ , kayalla çakat’, **tese şuxāşlatāp** epē aptranipe. = Dövüşüp vuruşmakla yaşayan ulus, kötü kalpli bir ulus ileri gidemez. Bizim çuvaş ulusunun gönlü iyileşmiş değil, kötüye gidiyor. “Dolayısıyla Çuvaş(lar) ileriye gitmiyor, geri gidiyor” diye düşünüyorum şaşkınlıkla.
- (Tol. 1953/16) Tepēr yıtā yarsa parsan, arāşlan xāy xuyxine manē-xa, **tese şuxāşlanā** ta xuşi, un patne tepēr yıtā kērtse yanā, ançax arāşlan āna pēr samantrax şursa tāknā. = Başka bir it verilince, “aslan kendi üzüntüsünü unutacaktır” diye düşünmüş sahibi, onun yanına başka bir köpek koymuş {h. it yollamış}. Fakat aslan onu anında bölük pörçük etmiş.

- (Yur. 1925/19) Měňšēn esē un šinčen pēlterme xāratān. Ye esē mana yuratmasār xal' teprine yuratsa, kaçça kayma kansērlēp **tese šuxāšlatān**. = Niçin sen bunun hakkında (görüş) bildirmekten korkuyorsun. Ya da sen beni sevmeyip şimdi diğerini severek, onu “evlenmekten alı koyacağım” diye düşünüyorsun.
- (Yur. 1925/29) Epē šak xērsem yurlanipe, vāxātlāxa ta pulin, san yurāxsār ēšūsene manāp **tese šuxāšlarā**. Mēn tuma kiltēn, kam xušrē? = Ben bu kızların şarkı söylemesiyle, her ne vakit olsa, “senin gereksiz işlerini unutacağım” diye düşündüm. Ne etmeye geldin, kim buyurdu?
- (Yur. 1925/31) Mana šak put'sēr šinān asapē ayne kaysa pāraxma, esēr, çaplā pulxār šinnisem, tumār **tese šuxāšlatāp**. = Beni bu anlayışsız kişinin eziyeti altında bırakmaya, siz, şanlı Bulgar insanları, “(bunu) yapmayacaksınız” diye düşünüyorum.
- (Yur. 1925/34) Vāl mana tivme xārat' pulē **tese šuxāšlatāp**, mēňšēn tesen vāl manran vāysārtarax. = “O bana dokunmaya korkuyor olsa gerek” diye düşünüyorum, çünkü {h. neden dersin} o benden daha güçsüz/çaresiz.
- (Yur. 1925/41) Irā šinnām! Vırās patši sire kunta pirēnten kulma, pirēnne vārśma yaman pulē **tese šuxāšlatāp**. = Kıymetli halkım! Rus Han'ı sizi buraya “bizim halimize gülmeye, bizimle savaşılmaya yollamamıştır herhalde” diye düşünüyorum.

3.1.1.3.1. Konuşurun Kendisinden Aktarması

Aktarım kalıplarında tümce kurucu konuşur kendi gerçekleştirdiği sözceyi yeniden alıntılayabilir. Bu durum tanıklanan örneklerde *te-* fiilinin anlamının Rusça *думать* ‘düşünmek ve Macarca *gondolni* ‘sanmak’ (Budenz 1863) türünden bağlam bağımlı anlamlar kazandırmıştır. Bu bağlam bağımlı anlam aktarım tümcesinin konuşurunun kendisine ait olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla tümce yapısındaki nesne hâlâ aktarım türünden bilgi içermektedir. Yani iktibas içine yerleştirilen aktarım düşünce yapısında oluşum kazanmıştır ve *te-* fiilinin bir düşüncenin dışı vurumu olan sözcenin dile getirilmesi olayı yitirilmemiştir.

- (Aş. 2000/XIII-259) Ep pirën **tese (tese te)**, pirën polmarëş. Ep pirën, **terëm**, pirënex polçëş. = Ben “bizim” deyince de bizim olmadılar. “Bizim” dedim bizim oldular.
- (Aş. 2000/XIII-259) Sanpa tavlâşma tîtănë, **tetën-i** esë âna? = Sen ona, “seninle tartışacağım” mı diyorsun?
- (Aşm. 2000/XIII-260) Ep: kirlë mar polë, **tese**. = Ben: “gerek olmayacak” dedim.
- (Aşm. 2000/XIII-265) Epë: esër kilte, **tese**. = Ben “siz evdesiniz” (diye) düşündüm.
- (Bud. 1863/464) Eb şapla (tuvas) **tärem**. = Ben böyle (yapayım) dedim.
- (Bud. 1863/471) Eb vul **tärem**. = Ben “böyle (bu)” dedim.
- (Bud. 1863/472) Eb vul **tärem**, vul mar **täre**. = Ben “bu” dedim, o “değil” dedi.
- (Bud. 1863/473) Eb kirlë mar pole **tezä**. = Ben “gerekli olmayacağını” dedim.
- (Yur. 1925/45) Sirën xuta vulama kirlë mar pul’ **tetëp** epë. = “Sizin yeniden tekrar tekrar okumanıza gerek yok herhalde” diyorum.

3.1.1.3.2. Düşünce Sunumu

Aktarım tümcelerinde *te-* fiilinin, henüz işitsel olarak gerçekleşmemiş bir sözceyi de aktarması söz konusudur. İşitsel olarak gerçekleşmemiş sözceyi aktarıcı konuşurun sözcedeki bilgiyi dışarıdan edinmediğini, oluşumun kendi içinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Konuşur ve aktarıcı konuşurun kendi içinde var olan bu sözce olgusu doğrudan onun düşüncesini oluşturacağından, bu tür aktarımlarda *te-* fiilinin sesli bir tümcenin sözcelenmesini değil, düşünceyi aktaracaktır. Konuşur ve aktarıcı konuşur açısından aktarılan tümcedeki bilginin kaynağı yine kendisidir. İlk aşamada düşünce tümce aracılığıyla beyinde ve içsel olarak gerçekleşir ve dışa vurulmaz. Birinci adımdaki bu sürecin sahibi konuşurdur. İkinci olarak aktarıcı konuşur içsel olarak gerçekleştirilen düşünceyi kendisinden alıntılararak sözceler.

- (Tal. 1906a/22) Rossiya patşalâxë apla uyärälmassi pallä kuränsa tärat. Çanax ta patşalâx uyärälsa pëtë **tese** mënten xaramalla unta? = Rus devletinin böyle bölünmeyeceği açıkça görünüyor. Gerçekten de “devlet parçalanacak {h. ayrılıp bölünecek}” diye neyden/ne

bakımdan korkulmalıdır?

- (Tol. 1953/9) Puşar sünterekensem Bob'a açışlană, niştan ta ənmen-şi **tese** âna păxkalană; ançax Bob kallex pürtelle kèresşən pulnă. Pürtre tatax çērë yapala pulë, **tese**, puşar sünterekensem âna tepër xut yană. = Yangın söndürenler Bob'u okşamış, "herhangi bir yerinden yanmamış mı", diye ona bakmış; ancak Bob yeniden eve doğru girmek istemiş. "Evde daha başka canlı biri olabilir" diye, yangın söndürenler onu ikinci kez yollamış.
- (Tol. 1953/24) Yävi patne vësse şitsen, şivăxra şınsem şuk-şi **tese**, vâl yëri-tavra păxnă, vara şunattisene xuskatnă ta yăva xërrine larnă. = Yuvanın yanına uçup varınca, "yakında insanlar yok mu ki" diye o ortalığa bakmış, sonra kanatlarını kıpırdatmış ve yuvanın kıyısına konmuş.
- (Yur. 1925/11) Pëleymerëm. Mëlki te, laşi te, kuşë-puşë te xavassine kura, epë te xëpërterëm. Vărsă layăx irtne pul' **tese** sana sisterses terëm. = Bilemedim. Gölgesi, atı, yüzü gözünü {h. gözü başını} sevinç dolu olduğu için ben de sevindim. "Savaşı iyi geçmiş olmalı" deyip sana haber vereyim dedim.
- (Yur. 1925/45) Sirën xuta vulama kirlë mar pul' **tetëp** epë. = "Sizin tekrar tekrar okumanıza gerek olmasa" diyorum.
- (Yur. 1925/51) Kulçës pulë. Pulxăr patşalăxë parat'xa, mën xăramalli pur, **terës** pul'. = Güldüler herhalde. "Bulgar devleti verir ya, korkacak ne var," dediler olsa gerek.
- (Yan. 1958/7) Epë xăvărt puşa šëklese păxrăm. Pallaşma ëmëtlennë xër! Vâl xăyex, tata pëççenex, manpa pallaşma **tenë** pekex, man pata kilse tănă ikken! Epë un šine, yuriex tëlënnë pek pulsa, samayax sivvën tinkerse păxrăm. "Xe! Yeple çiper kayăk!" **tenë** pek xărax xulpuşşine šëklese iltëm. = Ben çabucak başımı kaldırıp baktım. Tanışmak isteyen bir kız! O(nun) kendisi üstelik tek başına, benimle tanışmak istercesine, benim yanıma gelmiş. Ben onun yüzüne, bilerekten şaşırmış gibi kalıp, olanca soğuk bir ilgiyle baktım. "İşte! Nasıl da güzel bir kuş" dercesine omuzlarından birini kaldırdım.
- (Ayz. 1985/55) Sire këtse ıvântămăr. Kileşşë-i, kilmeşşë-i kusem **tetpër**. = Sizi

beklemekten yorulduk. “Bunlar gelir mi, gelmez mi” diyoruz.

3.1.1.3.3. Düşüncenin Sorulması

Bu örneklerde sözce bir bütün olarak ikinci bir kişi tarafından oluşturulur. Bir durum, olay veya olgu üzerine konuşurun kendi sözleri yer alır. Karşısındaki kişinin konuşma konusu çevresinde kendisine sorulan soru *te-* fiiliyle verilir. Bu durumda yanıt verecek kişi konu çevresinde kendi düşüncelerini söyleyecek ve yanıt verecektir. Burada önemli olan yanıtın istenirken söyleme fiillerinden *te-* fiilinin yeğlenmesidir. Bu fiilin seçiminde *te-* fiilinin konuşmanın en genel biçimini yansıtıyor olması; kişinin düşünce ve görüşlerinin iktibas yapısıyla yansıtılmasından kaynaklıdır.

- (Aşm. 2000/XIII-259) Kaşniyē vēsem mēn pīsākāšē, mēn aslāšē, vēsene purne te vīrnaštarsa tāma mēn čuxlē vīrān kirlē? **tetēn.** = Bunların herbiri ne kadar da büyük ne kadar da iri, “bütün bunları yerleştirip koymaya ne kadarlık yer gerek” dersin?
- (Aşm. 2000/XIII-260) Atte, mana valli kēneke ilme san ukša šuk, **tetēn?** = Baba, “bana kitap almaya senin paran yok mu” diyorsun?
- (Aşm. 2000/XIII-260) Ep san pata mēn tuma pītām pol*, **ten?** = “Ben senin yanına ne yapmaya gelmiş olabilirim” dersin?

3.1.1.4. Aktarım Kalıbı

te- fiilinin aktarım tümcelerini aktarmasında, dizimsel bir kalıp olarak; **kala** “*aktarım tümcesi*” *te...* örüntüsü kullanılır. Bu örüntüde aktarım tümcesi yine *te-* fiiliyle birlikte kullanılırken, aktarım tümcesinden önce *kala-* ‘söylemek’, *pople-* ‘konuşmak’, *ıyt-* ‘sormak’ gibi söyleme dayalı fiillerin eklenmesiyle de yapılabilir. Bu tür yapılarda önemli olan aktarılan bilginin içerik boyutudur. Doğrudan aktarım yapısı *te-* fiili aracılığıyla tümcede yer alırken kalıp içindeki diğer fiillerin söyleme olayıyla gerektirim ilişkisine bağlı olarak söylemeyi yansıttığı görülür. *Oguz* dalı örnekleri için Bkz. 2.3.1.1.

- (Aşm. 2000/XIII-258) Esē payan yeşel yīvās paxçine pırsa turatsem, çeçeksem,

şulşäsem karnă xu yuratnă xuşşa kërse lar ta, akă **şapla kala**: şançăklă çuram, **kalas-xa** manpala, **te**, tet. = Sen bugün yeşil ağaçlığa gidip dal, çiçek ve yapraklar serilmiş, kendi sevdiğin bir yere geçip oturup şöyle söyle: “Güvenilir kölem, benimle konuş” demiş.

(Aşm. 2000/XIII-259) Salam **kala**, tata: tav tăvat’ sana kēnekeşēn, **te**. = Selam söyle, bir de: “sana kitaplar için teşekkür ediyor” de.

(Aşm. 2000/XIII-260) Aťa çultan şiv kălarar! -Yakurkka **kalat**: aťa! kălaraymăp, **terēn-em**? Yurē kălarsa păxăpăr, çim, kăştă kayar-xal’. = Haydi kaynaktan su çıkaralım! Yakurkka: “haydi! çıkaramayacağım mı” dedin? Dur karı getirip bakacağız, birazdan gidelim.

(Aşm. 2000/XIII-260) Leşē **kalat’**, tet: şiçē kuşē te şivărsa kaynă, **terē**, tet. = O söylemiş, “yedi gözü de uykuya daldı” demiş.

(Aşm. 2000/XIII-260) Usal şinna şipsănsan: ıră şul şiñçe, **tese**, **an kala**. = Kötü bir kişiye denk gelince: “sağlıcakla!” diye söyleme.

(Aşm. 2000/XIII-260) Vësem san şiñçen: pumărlat’, **tese**, tata tepëre **kalasan**: epir xamăra tivēşline tăvăpăr: sanpa tinēs şiñçe te, şēr şiñçe te vărşăpăr, **tese**, şırsa yatămăr. = Onlar senin için: “bize baskı yapıyor” deyip başkaları da “biz kendimize yaraşanı yapacağız; seninle gerek denizde gerekse de yeryüzünde savaşacağız” diye söyleyip yazıp yolladık.

(Aşm. 2000/XIII-260) Văl manran **itrē**: piçēş kilet-i? **tese**. = O benden “abisi geliyor mu?” diye sordu.

(Aşm. 2000/XIII-260) Esē **kalan** mana: sana şavraymarām, **ten**. = Sen bana söyleyeceksin: “seni caydıramadım” diyeceksin herhalde. (*ten* için Bkz. 3.1.8.)

(Aşm. 2000/XIII-260) Esē, Anna, mana: kartoçka teme yamas u man pata, **tese kalat**, tet. = Anna sen, benim için “o bana, nedenini bilmediğim bir konudan ötürü, fotoğrafını göndermez” diye söylüyorlar.

(Kom. 1918/19) Ançax çăvaşa tēpe-yerripe sănasa păxsassăn, urăxla şuxăşlama ta may pur. Urăxla pallăsene kursassăn, “Çăvaş pētmet, çăvaş purănăşē malalla” **tese kalani** te tērēs pek tuyănat’. = Yine de Çuvaşları derinlemesine deneyimleyip bakınca, bir başka biçimde düşünme yolu da var. Başka belirtilere bakıldığında,

“Çuvaş yok olmaz, Çuvaş yaşayışı ileriye doğru (gider)” diye söylenmesini de doğru gibi görüyorum.

(Yur. 1925/69) Văysărlannă **tese** kam **kalat’**. İl’xam văysăr pulsan ta, xăyən xalāxəpe tutarsem šine kayma xatër. = “Güçten düşmüş” diye kim söyler. İlham güçsüz düşse de kendi halkıyla Tatarlar üzerine gitmeye hazırdır.

(Aşm. 2000/XIII-261) **Popleššë**: vāl kilmešt, **tet**? = “O gelmez” diye konuşuyorlar.

(Aşm. 2000/XIII-259) **Popleššë**: vāl kilmest, **tese**. (vāl kilmest, teššë) = “O gelmez” diyorlar.

(Aşm. 2000/XIII-260) Mën šinçen? **tese ıytat** çávašë te. = Çuvaş da “ne hakkında?” diye soruyor.

(Bud. 1863/778) Vul mandan **itre**, pižiš kileði **tezä**. = O bana {h. benden} “kardeşin gelecek mi” diye sordu?

(Bud. 1863/1437) Kili kilmi? Eb ondan **itrem**, kileði kilmesti **tezä**. = “Gelir mi gelmez mi” diye ben ona sordum.

Aktarım kalıbı başlığı altında yer alan örneklerde *tese kala-* yapısında *tese* her ne kadar bir son çekim edatı olmuş olsa da iktibas yapısını çerçeveleyerek *kala-* fiiline bağlamasıyla söyleme olayındaki iktibası işaret ettiği görülmektedir.

(Zol. 1871/48-49) Ayda ingä, ut sölma; Syavä kasmast’ **tezä an-gala**. / Ayda, ingä, ıraş vırma; Sörla kasmast’ **tezä an-gala**. / Ayda, ingä, orba vırma; Poš nrakat **tezä an-gala**. / Ayda, ingä, tóla vırma; Tort-kalanza an-dur. / Ayda, ingä, šül vırma; sür-gälänzä an-dur. / Ayda, ingä, pozä datma; Pos-kalaza an-dur. / Ayda, ingä, kandır datma; Karın-galaza an-dur. / Ayda, ingä, purrı vırma; Por-galanza an-dur. / Ayda, ingä, yasmık sölma, / Yamjik kilät’ **tezä an-dur**. = Haydi! Yenge ot yolmaya; “Tırpan kesmez” diye söyleme. / Haydi! Yenge çavdar biçmeye; “Orak kesmez” diye söyleme. / Haydi! Yenge, arpa biçmeye; “Başak döker” diye söyleme. / Haydi Yenge! Buğday biçmeye; nazlanıp durma. / Haydi Yenge! yulaf kesmeye; ayak sürüp durma. / Haydi Yenge! kenevir koparmaya; sağa sola kaçıp durma. / Haydi Yenge! kendir sökmeye; gerim gerim gerinme. / Haydi Yenge! bulgur vurmaya; kıvrım kıvrım kıvranıp durma. /

Haydi Yenge! mercimek sökmeye; mercimek gelir diye bekleme.

(Zol. 1871/62)

Vul anzan, çumalanza vırtı **kalare**: äy Tora mana syul! **dere**. Tora **kalani**: äs (san) şuv tüpnä anza tupra izä tox, **tere**. Tora vul tuprana şuv (sırt) sinä (tol) braxnı, **kalani**: sir boldır! **deni**. —Tora sinzanä **kalani**: ku dvatta torat-ran simisnä an-sier, **teni**, kon (xväl) togagan ençä pilik torat bor, syagin simisnä an-sier **teni**, kon (xbäl') togagan ençä pilik torat bor, syagin simis'nä sier **teni**. = O yere inince, tembelleşip yattı ve dedi ki; “Ey Tanrı! Beni kurtar!” dedi. -Tanrı söyledi: “sen denizin altına inip toprak alıp çık,” dedi. -Tanrı o toprağı deniz yüzeyine savurdu ve söyledi; “yeryüzü yaratılsın!” dedi. Tanrı insanlara söyledi: “bu dört ağaç budağının meyvelerini yemeyin,” dedi, “gün doğusunda beş dal var, onun meylerini yiyin” dedi, “güneşin doğduğu yönde beş tane budak var, bunun meyvesini yiyiniz” dedi.

(Zol. 1876/2)

Sül'di Tora, sül'dä bornza s'uldır yırgınä pıxsa, sül'di s'ut-s'andalıkırı- zin'çän' ançax kollyanza, s'ir'- zin'çizänä osramast', upramast': Vul por' kondızänä de s'ut-tün'çäri Tor'allınä barza-xvarnı- **tezä kalasse**. = Yüce Tanrı yukarıda yaşayıp yıldız kümelerine bakıp, yukarıdaki gökyüzü evreninden yalnızca üzülüp, yeryüzündekileri koruyup gözetmez. O buradaki ve evrendekilerin hepsi “Tanrı’nın buyruğunda” diye söylerler.

(Kom. 1918/20)

Şavänpa çavaş nimën layäx yapala tuni şuk **tese kalama** may kilmest. = Dolayısıyla “Çuvaşların yaptığı hiçbir iyi şey yok” şeklinde {h. diye} söylemek uygun gelmez.

Aktarım kalıpları içerisine 3.1.1.3. başlığında da gördüğümüz düşünce aktarımı altındaki *şuhăşla* fiilli yapılar da girebilir.

(Aşm. 2000/XIII-260)

Ep **şokşlarām** (=şuxăşlarām): vāl, **tese**. = Ben “o” diye düşündüm.

(Bud. 1863/475)

Eb **şokşlare**m vul **tezä**. = “O” diye düşündüm.

(Bud. 1863/999)

Xuš xuš sin **şokşlat**, kirle mar pole **tezä**. = Kimi insanlar

“gerekli olmayacak” diye düşünüyor.

3.1.1.5. Aktarıma Dayandırma

Bu yapı ile aktarılan bilgi, konuşma anından önce gerçekleşen bir olaydaki sözcenin veya bir düşüncenin var olan konuşma konusuna uyuşması sonucu iletişiminin bilgi içeriğini desteklemektedir. Bu örneklerde tümce öncesi zamanda *x* kişinin dile getirdiği bilgi, tümce kurucu tarafından bir şekilde edinilmiştir. Sonrasında tümce kurucu konuşur, tümce zamanından önceki bilgiyle var olan durumun bilgisini, edindiği eski bilgiyle uyuştüğünü belirtmek için edinilmiş bilgiye gönderimde bulunur. Aktarıma dayandırma *teně pek*, *te-ně-SIFAT-FİİL pek-İLGEÇ* yapısıyla sağlanmıştır.

(Tup. 1929/21)

Kirek kamān ta, śulla tasa sıvlaşpa sıvlaşpa sıvlama vērensen, şartşlā usal sıvlaşpa sıvlassi kilmě. “Tutlā apat śině xıśśān, yūśśine śiyes kilmest” **teně** pek. = Herhangi bir kimsenin yazınki temiz havayı solumayı öğrendiğinde, kokuşmuş kötü havayı soluyası gelmeyecektir. “Tatlı bir yemek yedikten sonra, ekşisini yiyesi gelmez” (sözünde) denildiği gibi.

3.1.1.6. Genel Yargı İçeren Aktarımlar

İletişim açısından bu örneklerde *te-* fiilinin aktardığı bilgi, o dil topluluğuna bağlı kişilerce kaynağı belli olmayan, ancak genele yayılmış bilgidir. Genel bir yargı toplumun bütününe bilindiğinden eylemin çekimi çoğunlukla üçüncü çoğul kişide yapılır. Bu çekimleme de aktarılanın yalnızca tümce kurucu konuşurca değil, başkalarınca da dile getirildiğini göstermektedir. Bu tür örnekler atasözü ve manilerde yaygın olmakla birlikte edinilen bilginin dolaylılığına gönderimde bulunmasıyla gramatikalleşmiş bir yapı olarak Türkiye Türkçesindeki {-mIş} biçimbiriminin ifade ettiği anlamı da katar. Bkz. 3.1.8.2.

(Zol. 1871/44)

Pıt‘, pıt podene! / Śta gayadın, bodene? / Xoramala kayadıp. / Xoramalda min iş por? / Tolıx-tını bor **desse**. / Tolıx-tını min gakra? / Śür-zirim bus **teśś** / Śürbū-jinçe sür zōna / Śür zōnara per‘ xiyr‘ sök: / Pirin yalda per‘ baxça; / Per‘ bahçara sagır

xıyr', / Sagırış te sara-min', / Çonım sarış xora-min'. = Pıt pıt bildirçin / Nereye gidiyorsun bildirçin / Horamal'a (Karaağac) gidiyorum / Karaağac'ta ne işin var? / Kişnişotu (spergula) varmış / Bu otun değeri nedir? / 120 kuruşmuş / Şürbü'de (Tsivilsk) 100 kızak ediyor / Yüz kızakta tek bir kız bile yok / Köyümüzde bir bahçe / Bir bahçede sekiz kız var / Sekizi de sarışın, / Benim ruhum alacalı.

(Zol. 1871/51) Vurman xulgalla, xır' koşla, **desse**. = "Orman kulaklı, kır gözlüymüş.

(Kom. 1918/19) "Çävaşsen şıru tavraşë pulman" **teśśë**. Ku sâmax ta tērësex mar. = "Çuvaşların yazı dizgesi yokmuş(muş). Bu söz doğru değildir.

(Yur. 1925/5) Açı: Mënle asattesem purännä vara kunta? Karaçam: İtle, ıvālām: Ana epë te, san aslaşu ta, unän aslaşşë te astumaśşë. Şak vansa vırtakan çulsem xuşşınçe ëlëk çävaş xaläxë purännä. Şak pirën umri çul şurtra tutarsem pirën patşana vutra şuntarnä, **teśśë**. Şavänpa unän tēsë te xuralnä. = Çocuğu: Peki, ya, nasıl/ne gibi atalar yaşamış burada? Karaçam: Dinle, oğlum: bunu ben de senin deden de onun dedeleri de anımsamazlar. Şu döküntü taşlar arasında önceden Çuvaşlar yaşamış. Bu bizim karşıımızdaki taş evde Tatarlar bizim devletimizi ateşe vermiş(miş). Dolayısıyla onun rengi kararmış.

Aşağıdaki örneklerde atasözlerinin aktarmasını yapan **teśśë** yapısı gramerleşmiş bir anlam taşımadan iktibas yapılarını belirtmiştir.

(Zol. 1871/52) Xorama pürni xoy yenälläx pür'nät **tesse**. = "Karaağac tomruğu kendi yanına kıvrılır" derler.

(Zol. 1871/52) Osal sumax şil bälä vizät', ırırı söran sürät', **tesse**. = "Kötü söz yel ile uçar, (sözün) iyisi yayan yürür" derler.

(Mész. 1912/I. 311) Şın allinçi kukäl' sâmsi tutlä **teśśë**. = "Adamın elindeki çörek burnuna tatlı" derler.

(Tal. 1906b/23) "Astraxanta vākār pēr ukśa, kile şitiççen pin ukśana şitet" **teśśë**. = Astrahan'da öküz bir akçe, "gelinceye kadar bin akçeye varır" derler.

- (Elb. 1978/17) —Tıtman vǎrǎ, vǎrǎ mar, **teśśě**, sǎmax xuşrě Mariya Nikitiçna.
—Ėner militsiye kaysa kalarǎm. = “Yakalanmamış hırsız, hırsız değildir” derler, söze karıştı Mariya Nikitiçna —dün polise gidip söyledim.

Genel bilinen bir yargının herkesçe dile getirilmesi atasözü ve manilerde dile getirilenden ayrı değildir. Burada aktarılan bilgi birçok kişiye denilmekte veya söylenmektedir. Çoğunluk tarafından dile getirilen bu düşünceler aktarımın genel bir nitelik taşımasına neden olmuştur.

- (Tal. 1906a/3) Rossiyari tǎrlě tǎlti xalǎxa avtonomiya yǎrkipe purǎnma irěk pǎrsan ta, Rossiya uyǎrǎlmě, pěr patşalǎx pulě, **teśśě**. = Rusyadaki türlü türlü yerlerdeki uluslara özerklik düzenine göre yaşamalarına izin verilmişse de Rusya'nın (yönetimsel) bölünmesi, “tek bir devlettir” derler.
- (Kom. 1918/36) Tata pire: “Sirěn těn xǎvǎrǎn şuk; esir vırǎs tǎnne kěně; savǎnpa sirěn vıraşpa xutaşmalla” **teśśě**. = Bundan başka biri: “Sizin kendi dininiz yok; siz Rus dinine girmişsiniz, dolayısıyla sizin Ruslarla karışmanız gerek” derler.
- (Yur. 1925/6) Kayran vǎsene te Aksak-Timur salatsa yanǎ. Şavǎntanpa pirěn çǎvaş yǎxě tǎpě pǎtně, kěnekine te ėne şise yanǎ, **teśśě**. = “En sonunda bunları da Aksak Timur dağıtmış. Dolayısıyla bizim Çuvaş (Han) soyunun kökü kurumuş, kitabını da inek yiyip bitirmiş” derler.
- (Yur. 1925/65) Pěççen mar, viśşěn, **teśśě**. = “Bir başına değil, üç kişi” diyorlar.
- (Ayz. 1985/87) Sana kaçça kayat’ **teśśě**. = Seni “evleniyor” derler.

Genele yayılan düşünce kimi zaman içerik olarak kesinlikten yoksundur. Bilgideki kesinlik eksikliği için Çuv. T.’de ‘*derler mi ne*’ kalıbı ile aktarılabilecek olan **tet-i mǎn-i** yapısı aktarımın bir söylenti niteliği kazanmasına yardımcı olmaktadır.

- (Aşm. 2000/XIII-261) Purǎnsan-purǎnsan, vǎl ǎvǎşēsene pěrǎ kasnǎ, **teśśě**, xǎşne-xǎşne; untan vara sukkār pulnǎ, **tet-i, mǎn-i?** = “Yaşamında/yaşadığınca/yaşamı boyunca, şu kavaklardan birini kesmiş” derler, her ne olduysa bundan sonra “kör mü ne olmuş”

diyorlar.

(Aşm. 2000/XIII-261) Şilēmsem şaklansan, ēserse yama anakansem pulnă, **tet-i-mēn** te, şavsem kalaśśē, tet. = Ağlar çekilirken, (takıldığı yerden ağı) çözüp kurtarmak için (denize) “inenler mi olmuş ne” (diye) konuşuyorlar.

3.1.1.7. Aktarımda Dilsel Kodun Verilmesi

Tek bir örnekte karşımıza çıkan bu örnek, aktarımın hangi dilsel kod ile yapıldığını belirten arka plan bilgisini öne çıkarır.

(Kom. 1918/12-13) “Şapāśāśśē eppin’?” **tet** pire **vırāsla**. —“Şapāśāśśē şav. Xurlanmalla. Čāvaş syesē vāl kantur puxuvē pirki pulaymarē: syes pit tumallaçčē” **terēm epē čāvaşla**. “Pāx tumallaçčē sirēn” **terē** pire xirēs šak čāvaş. “Kusem purte pēr şuxāşlā ikken; ku xāy te šapāşma kayasān pulmalla” terēmer vara epir yultaşpa. = Savaşıyorlar mı öyleyse? diyor bize Rusça. “Savaşıyorlar ya. Üzüntü verici. Čuvaş kongresi bu hükümet toplantısı nedeniyle yapılamadı; kongre sürekli olmalıydı” dedim Čuvaşça. “Bok yapılmalıydı sizin (kongreniz)” dedi bize karşı bu Čuvaş. “Bunların hepsi tek bir düşüncede imiş; bu durum kendisinin de savaşımaya gideceğinden olmalı” dedik yine de biz arkadaşça.

3.1.1.8. Demenin Birden Çok Gerçekleştirilmesi

İletişim boyutunun, söylentinin aktarılmasında öne çıkan aşağıdaki örnekler Čuv. T. *te-* fiilindeki hareketin birden çok kez ve art arda yapılmasını belirten biçimbirimsel genişlemelerinden oluşur. Bu örneklerde söz ya da ileti, fiilden fiil yapım eki olan {-kAlA-} biçimbirimi aracılığıyla oluşturulmuş **tekele-** eylemi ile yinelenir. Dolayısıyla deme olayının kendisi bir ardışıklık gösterir ve bu ardışıklık tümce içi bağlama göre kiminde söylenti ve dedikoduyu, kiminde genelden ayrılan ve kişinin kendisi için ilginç gelen bir söyleyiş özellikli bir adlandırmayı belirtir. Kiminde ise bir tartışma ve görüşme ortamında herkesin aynı temelde ileri sürdüğü sözlerin bir bütün olarak yinelenmesini anlatır. Bir şeyi arka arkaya demek aynı anda bir kızgınlık

belirtisidir de. Tüm bunlarda temel olan deme olayının sürekliliğidir.

- (Aşm. 2000/XIII-263) Şapla **tekeleşşē**. = Böyle söylerler.
- (Aşm. 2000/XIII-263) Şinna pussa, ukşisene vārlasa tuxnā ta **tekelese kalaşrēşē**. = “Adamı öldürüp, paralarını çalıp kaçmış” diye ha bire konuşuyorlar.
- (Aşm. 2000/XIII-263) Pasartan kilnē çoxne arāmsene vārmana ile-ile kēret, **tekeleşşē**. = “Pazardan geldiği zaman kızları alıp ormana götürüyor” diyorlar.
- (Aşm. 2000/XIII-263) Xāşē-xāşē tata “kaşasem” **tessine** “kaşşasem” **tekelese**, mēn tusa xuraşşēške! = Herhangi birinin “kaşalar” dediğine başkaları “kaşşalar” diye söylemiş, niçin böyle adlandırıyorlar ki!
- (Aşm. 2000/XIII-263) Açi şākāra ilçē te, tara paçē. Tepri: pārax-pārax şākāra! **Tekelese** yulçē te, çarānçē. = (Onun) çocuğu ekmeği alıp parayı verdi. Öbürü: birden, “bırak bırak ekmeği!” diye söylendi ve duruldu.
- (Tal. 1906a/23) Aslā patşalāxri tērlē xalāxsene avtonomiya yērkiye purānma irēk pani xāruşā, **tekeleşşē**, vāl yērke aslā patşalāxa pēr patşalāx pulsa tāma pamē, **tekeleşşē**. = Büyük devletteki her bir milleti özerklik düzeniyle yaşama geçirmeye, “bağımsızlık verilmesine korkunç (bir olay)” derler, bu düzenin büyük devleti tek bir devlet kıldığını söylerler.

tekele- fiilinin ifade ettiği süreklilik içeren deme olayı aşağıdaki örnekte sohbet ve konuşma ortamının konusunu belirterek konuşma olayını belirtir duruma gelmiştir.

- (Aşm. 2000/XIII-263) İsekkelsem yal tēlne çuptarsa kilçēs te: sırma urlā kaşas, **tekeleşşē**. Şapax kaşmarēş. = İsekkelsem köyü tarafına koşturup geldiler ve “dereden geçelim” diye konuştular. Ne var ki, geçmediler.

Bir ileti ortamında aynı sözün sürekli olarak yinelenmesi duygusal açıdan bir sinirlilik durumu oluşturabilir. Bir şeyi arka arkaya demek aynı anda bir kızgınlık belirtisidir de. Bu durumda deme eylemi içten içe, gizli saklı ve homurdanarak yinelenir. Aynı biçimbirimsel türetim altında bu örnek Rusça *крончатся*

‘söylenmek homurdanmak, tükürük saçmak, bir şey söylerken kızgınlaşmak’ anlamıyla verilmiştir. Bu tür bir söylenmenin pragmatik olarak yorumu için konuşacak olursak, örnekte söylenen kişinin olumsuz yönde bir nezaket sergilediği anlaşılabılır.

(Aşm. 2000/XIII-263) Poxăra xêvelpe uyăx polsan, kalasa kătartăççês esrelê sta pornnine; vălsam šok ta, mansăr pëlimastăr-xa šavax esrelê âsta pornnine, **tekelese pırat** xăvane xăva. = “Mahşerde güneşle ay olursa, Azrail’in nerede yaşadığını söylerlerdi de güneş ve ay yok, bensiz şu Azrail’in yaşadığı (yeri) bilemezsiniz” diye söylendi kendi kendine.

3.1.2. İsteğin Belirtilmesi

Aşmarin Sözlüğünde *te-* fiiline verilen anlamlar arasında ‘istemek, dilemek, arzulamak, düşünmek’ olduğu bağlamlar bulunur. Fiilin anlamının ‘istemek, dilemek, arzulamak, düşünmek’ olduğu bağlamlarda ileti fikir ve düşüncenin dile getirilmesi ya da dile getirilmeden düşünülmesi söz konusudur. Bu bağlamlarda söyleme olayının yani fikir ve düşünce iletilsinin olup olmadığına bakılmadan önce çok anlamlılık olgusuna göz atmak gerektir. Çünkü tek bir sözcük, birden çok ve ilişkili anlamları karşılamaktadır. Çok anlamlılık olgusunda anlamlar, tek bir anlamdan türer. Buna göre, sözcüğün tek bir anlamına bağlı kalarak bağlamsal veya pragmatik okumalarla kazandıkları anlamlar, sözcüğün bu çekirdek anlamından kaynaklanır. Çekirdek anlam ile ilgili her ilişkin anlam zihinde sürekli olarak barındırılmaz, tersine çekirdek anlam üzerinden yeniden üretilir. Böylece sözlükçe gereksizlikler yığınağı durumuna düşmekten kurtulur. Nitekim çok anlamlılık olgusunun açıklanmaya çalışıldığı çalışmalarda da bu anlayış benimsenmiştir.

Çuvaş Türkçesi örneklerinde *te-* fiili için *istemek* içeren anlamlar bağlam bağımlı olarak biçimlenmiştir. ‘İstemek, düşünmek’ okumalarının büyük oranda sağlayıcısı Türkiye Türkçesindeki dengi {-AsI} sıfat fiil eki olan Çuvaş Türkçesindeki

{-As} biçimbirimidir. Bu kuruluşlar *F-As te-* yapısıyla verilmiştir. Tezde bu yapıyı doğrudan vermek için Türkiye Türkçesindeki *F-AyIm de-* yapısından yararlanılmıştır, ancak *F-mAk iste-* kuruluşuyla da verilebilir. Bu kullanım, 2. Bölümde düşünce aktarımlarından görülen ve birinci tekil emir çekiminde karşımıza çıkan yapılarla oldukça benzer bir kuruluşla ifade edilmiştir. Bkz. 2.3.1.4.1.

‘Düşünmek, istemek’ türünden okumaların yapılmasında bu ekin semantik özelliği olan geleceğe yönelik bir isteğin bulunması etkilidir. Diğer yandan *te-* fiilinde söyleme olayının içsel olarak sürdürüldüğü söylenebilir. Ancak bu sözel boyutta olmaktan çok bir iç ses türünden olan düşünce, görüş veya ülküyü barındırır. Öyle ki kişinin iç ses olarak düşünce, görüş veya ülkesünü dile getirmeden söylemesi, bilişsel bir okuma olarak yorumlanmasını da sağlar ve yukarıda gördüğümüz anlamların anlamlandırılmasına neden olur. Böylece buradaki söyleme olayının işitsel bir boyut taşımayan, fakat kendi kendine söylenmiş veya söylenilmesi tasarlanmış düşünce, görüş ve tasarı durumunda bir iktibas yapıları kullanımlar öne çıkar. Bu türden içsel aktarımlar da yine *te-* fiiliyle verilir.

Çok anlamlılık doğası gereği semantik bir değişimi yansıtır. Bu da *te-* fiilinin semantik değişiminde kendini gösterir. Semantik bir değişimde değişimin türü önemli olduğu kadar yönü de önemlidir. İlki, iki büyük düzenden oluşur. Değişimin oluşumunda bu iki tür açısından da doyurucu açıklamalar yapılabilir. Metafor açısından *te-* fiili temel alan içerisinden kavramsal olarak ‘istemek, düşünmek’ hedef alanlarına yönelir. Bu türde ***te- düşünmektir, te- istemektir*** formülasyonları yapılabilir. Metonimi açısından ise sözcük tek bir alan içerisinde kalmayı sürdürür, ilişkin olan bu anlamlar çevresel ağlarda olduğu gibi bir iç yapı oluşturur. İç yapıda bağlamsal okumalarda gerçekleştirilen anlamlar *te-* fiilinin içerisinde kalmayı sürdürdüğünden değişimin türü metonimi olacaktır. Semantik değişimi güdüleyen bu iki düzenden

metonimiye dayalı açıklama çok daha yetkindir.

İkincisi semantik değişimin yönüdür. Semantik değişimin türü üzerine yapılan açıklamada bu sezdirilmiştir. Birbiriyle ilişkili olan anlamların birinin diğerinden türemesi gerekeceğinden birinin diğerine kaynaklık etmesi de gerektir. Bu çerçevede, *te-* fiilinin ‘sese dayalı bir oluşumda bulunmak’ anlamı ikincil ‘düşünmek, istemek’ anlamlarına kaynaklık etmiştir. Çünkü semantiğin temel ilkesinden olan basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta izlenen bir yoldur. Değişime kaynak olan anlamın belirlenmesinde kullandığımız ölçüt somut-soyut karşıtlığıdır. Ancak bu *te-* fiilinin bu anlamlarını sağlayan {-As} sıfat-fiil ekidir.

Söyleme çerçevesi içerisinde *te-* fiiline, Aşmarin Sözlüğündeki bağlamsal okumaları kattığımızda, iletinin işitsel boyut taşımayan iç ses, dilek, düşünüş, görüş olarak gerçekleştiğini, tümce zamanından önceki bir zamanda sessel oluşumunun gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Sese dayalı bir ileti tümce anından önceki bir zamanda dışsal olarak gerçekleştirilmez. Fakat, konuşurun kendi içinde var olan düşünüşünün ilk kez bir dışa vurumudur. Arka plan bilgisinde deme olayının bu yönünde ileri çıkan, iletinin içeriğidir. Ayrıca bu yapılarda aktarımın dolaylı bir tür olduğu daha kolay sezilmektedir.

{F-As *te-*} yapısıyla kurulmuş bu örneklerde *te-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimde oldukları örnekler aşağıdaki gibidir;

T1K Geçmiş Zaman: **te-rë-m**

Aşm. 2000/XIII-261) Ep konta **yolas terëm** uş. = Ben burada kalayım dedim.

(Yan. 1958/14) Esë pirën yala kilse kënişen pitex te savântām epë. Yal šinnisem umënçe epë sanpa **tëlpullaşas temerëm**, apla tunipe epë sanān reputantsine šuxatnā pulättām. = Sen bizim köye geldiğin için çok sevindim. Köydeki insanların önünde seninle karşılaşmayayım dedim, böyle yapmakla ben senin saygınlığını

yerle bir etmiş olacaktım.

(Yan. 1958/17) Parik tǎxǎnnǎ yalti “artista” kursan, epě Katyasen šem’ine maska tǎxǎnsa pırsa **kěres terēm**. = Takma saç takmış köydeki “artist” görünce, ben Katyaların ailesinin (yanına) maske takıp gideyim dedim.

(Yur. 1925/28) Yěres kilnipe paxçana tuxsa **uśǎlas terēm** epě. Kunta larnǎ vǎxǎtra, esěr yurlanipe xuyxǎ *pusaras tese* sire kunta kilme Yurmekkey piççene çenme yatām. = Ağlama isteğiyle bahçeye çıkıp açılalım dedim. Burada oturduğum vakitte, siz şarkı söylemenizle sıkıntı(nızı) gidermek için/gidereyim diye size buraya gelmeye Yurmekkey kardeşi çağırdım.

(Ayz. 1985/39) Śuk, tarmastǎp. Epě ěntě samay şuxǎşlanǎ xıśśǎn **taras mar terēm**. Měnle pulsa ta kuntax, turǎ śirnipex, **purǎnas terēm**. = Yok, kaçmam. Ben şimdi iyice düşündükten sonra kaçmama gerek yok dedim. Ne de olsa burada, tanrı yazgısıyla, yaşamak istedim.

T2K Geçmiş Zaman: **te-rě-n**

(Yur. 1925/29) Ax! Měn tuma kiltěn? Ye mana asaplantarma šěněren tıtǎnsa **pǎxas terěni**? = Ah! Ne etmeye geldin? Yoksa bana dert çektirmeyi mi istedin?

(Aşm. 2000/XIII-261) Es ěner **kiles terěn** te, kilmerěn. Ep **kiles terēm** te, kiltēm. = Sen dün geleceğim dedin de gelmedin. Ben geleyim dedim ve geldim.

T3K Geçmiş Zaman: **te-rě**

{F-As te-} yapısıyla kurulmuş bu örneklerde *te-* fiilinin şimdiki zaman çekimleri aşağıdaki gibidir;

(Aşm. 2000/XIII-261) Vǎl **pěteres terě** te, pěterimarě (pěterçě). = O bitireyim dedi, fakat bitiremedi (bitirdi).

(Aşm. 2000/XIII-261) Vǎl mana **kuras terě** te, kurčě. = O beni bir göreyim dedi ve gördü.

T1K Şimdiki Zaman: **te-t-ëp**

- (Aşm. 2000/XIII-261) **Yaras tetëp.** = Göndereyim diyorum.
- (Bud. 1863/556) **Yaras tedip.** = Göndermek istiyorum.
- (Bud. 1863/557) Ep-te onda **polas tedip.** = Ben de orada olayım diyorum.
- (Zol. 1876/2) Äp sirendän **ıydas tedep:** Çuvaşsam kama xizepläzä po'sabasse, kama şanza kil'-duvasse, kama ümüt'länzä targaslasse, kama savza parnä barasse? = Ben size sorayım diyorum; Çuvaşlar kime saygı duyarlar, kime inanıp dua ederler, kime sığınıp yalvarırlar, kimi sevip (ona) adak adarlar?
- (Elb. 1978/25) Tepër tesen, ku pirën xvatter. Xam xvatterne mën **tävas tetëp,** şavna tävatäp. = Diğer yandan, bu bizim evimiz. Kendi dairemize ne yapmak istersek, onu yaparız.
- (Yur. 1925/42) Epë axal'ten şeş **ëşteres,** şinnisem kāmällä **tetëp.** = Ben boşuna yalnız içmek istiyiyle davet etmedim, insanları mutlu edeyim dedim.

T2K Şimdiki Zaman: **te-t-ën**

- (Aşm. 2000/XIII-261) Anton (Antun) kalarë vara: Zaxar (Saxar), yeple **topas tetën** utsene? terë. = Sonrasında Anton konuştu: Zahar atları nasıl bulacak/bulmak istersen? dedi.
- (Ayz. 1985/152) Mën tata, **tunas tetën-im?** Xërseme namäs tusa yat sartär ta xal' tata tunas tetër-i? = Daha neler, inkâr mı etmek istiyorsun? Kızları rezil edip, adını çıkarıyorsunuz şimdi bir de inkâr mı ediyorsunuz?

T3K Şimdiki Zaman: **te-t**

- (Aşm. 2000/XIII-261) Onpa şitmes täta, ôna ta **sotas tet,** mën ëntë. = Bununla yetinilmez, bunu da satayım diyor, şimdi.

{F-As te-} yapısıyla kurulmuş bu örneklerde *te-* fiilinin gelecek zaman çekimleri aşağıdaki gibidir;

T1K Gelecek Zaman (olumsuz): **te-me-(ë)p**

(Aşm. 2000/XIII-261) Ep **kayas teməp** on çox. = Gideyim demeyeceğim o zaman. = Gitmek istemiyorum o zaman.

(Bud. 1863/559) Eb **kayas temep** on-žox. = O zaman gideyim demiyorum; gitmek istemiyorum.

{F-As te-} yapısıyla kurulmuş bu örneklerde *te-* fiilinin birleşik fiil çekimli yapımlarıyla gerçekleşmiş örnekleri de vardır:

(Aşm. 2000/XIII-261) Epə ələk te **avlanas temestəmçčə**, un çuxne te pər şuyttanə xətərtnepe ançax avlansa yamarəm-i? *tet*. = Ben önceden de evleneyim demezdim de o zamanlar şeytana kanıp öyle evlenmedi miydim?

(Aşm. 2000/XIII-261) Āna **korasax tettəmçčə**, korimarəm. Āna **korasax teseçčə**, korimarəm. Āna **koras tesex** kilseçčə, korimarəm. = Onu göreyim demiştim de göremedim. Onu görürüm dediydim, göremedim. Onu göreyim diye gelmiştim, göremedim.

(Aş. 2000/XIII-261) **Kiles mar teseçčə** ep payan. = Gelmeyeyim demiştim ben bugün.

(Ayz. 1985/43) Ep xama valli mar, İvana valli lartsa **kiles tenəçčə**. = Ben kendim için değil, İvan için oturmak istedimdi.

(Ayz. 1985/43) Epir san appun xərne, Anyuka, **vārlas tenəçčə**. Esə kunta yānāş leknə. Tux untan! T'üfu! Şuyttan! = Biz senin ablan kızı, Anyuk'u kaçırmak istediydik. Sen buraya yanlışlıkla düştün. Çekil şuradan! Tüh! Şeytan!

(Ayz. 1985/204) Ku, şiçčəməş açine, xəraça pulsan, Narspi, ıvāl pulsan Setner yatla **xuras tese şuxaşlanəçčə**. = Bu, yedinci çocuğa, kız olursa Narspi, oğlan olursa Setner adını koyayım diye düşündüydü.

(Aşm. 2000/XIII-261) Pəçčəkkə laşa, turā laşa, kášalxi şul **küles temençčə**; ay-xay puşām, şamrāk puşām, kášal şul **kayas temençčə**. = Ufak at, doru at, bu yıl yola düşmek istemediydi (yola düşeyim demediydi); ah vah başım, genç başım, bu yıl gitmek istemediydi.

{F-As te-} yapısıyla kurulmuş bu örneklerde *te-* fiili zarf-fiil ekleriyle iç tümce

olarak aşağıdaki gibidir:

F-As te-sen, F-As te-senē:

- (Tal. 1906a/7) Për-për xalāx xāy valli pēr-pēr šēnē zakon **kālaras tesen**, vāl ēše xalāx tumast', šav xalāxān puxāvē šuxāšlasa kālarat'. = Herbir millet kendi için tek tek yeni yasa(lar) çıkarayım dediğinde/çıkarmak istediğinde, bu işi millet yapmaz, o milletin cemaati düşünüp ortaya koyar.
- (Tal. 1906a/7-8) Patşa pēr-pēr xalāx valli pēr-pēr šēnē zakon **kālaras tesen**, vāl ēše patšanān xāy patēnči aslā türi-şarisem ançax ēšlemeššē, xāş-xāş ēšsene šav xalāx puxāvēsem šine te xuraššē; vara šapla, patši te, unān aslā türi-şarisem te, xalāx puxāvē te, ēše pērle šuxāšlasa, ēšlese, kilēsse tāvaššē. = Çar herbir millet için tek tek yeni yasa çıkarayım dediğinde, bu işi yalnızca çarın kendi yanındaki yüce yasacıları/hâkimleri yapmazlar, kimi işlerini de bu milletin cemaatlerine bırakırlar; böylelikle (onların) çarı, yüce yasacıları ve milletin cemaati, konuyu birlikte düşünüp ortaya koyar ve anlaşmaya varırlar.
- (Tal. 1906a/14) Avtonomiya yērkiye purānni aslā patşalāxa siyen künine **kātartas tesen**, xāş çuxne Avstriyana yarsa ileššē. = Özerklik düzenine göre yaşanılması, geniş bir devlete olumsuz yönlerini göstermek istenilince, kimi zaman Avusturya'yı ele alırlar.
- (Tal. 1906a/23) Aslā patşalāxri pēr-pēr tēlti xalāx **pālšanas tesen**, xalāx avtonomiya yērkiye purānmasan ta pālšanma pultarē; vāl xalāx avtonomiya yērkiye purānmast' pulsān, tata da çasrax pālšanma pultarē. = Koca devletin herbir köşesindeki milletin ayaklandırılması istenince, millet, özerklik düzeninde yaşamasa da ayaklanabilecek; o halk da özerklik düzeni ile yaşamıyor olduğunda, daha da çabuk ayaklanma olabilecektir.
- (Mész. 1912/I. 127) Kulaç **šiyes tesen** polsan, kāmaka šinçe an vırt. = Beyaz ekmek yiyeyim dediğinde, ocağın üstüne yatma.
- (Kom. 1918/21) “**Vērenes tesen**, kērik mēnle ēše te vērenme pulat': Kaxal (nayan) šim ançax nım ēše te vēreneymest” tet manān piççe. Epē vāl *kalanine* yışānatāp: ēšleken vıšā vilmešt. = Öğreneyim dedikten sonra, her türlü iş öğrenilir: “Üşengeç kişi tek bir işi

bile öğrenemezmiş” der büyük ağam. Ben bu söylenileni şununla yer değiştiriyorum: çalışan kimse açlıktan ölmez.

(Kom. 1918/30) Vara çaşaş çəlxi te xəvatlansa puysa kayē; *kərik mən sinçen* te, **kalas tesen** kalama may pulē. = Böylelikle Çuvaş dili de güçlenip varlıklı duruma gelecek, birçok konu üzerine söyleyip konuşmak istediğinde söylemek uygun olacak.

(Elb. 1978/10) Təxta, sanən çax çərüne xalex sıvatatəp, — çərsərləx veltletre İsmal' kāmälənçe. —İşme **vərentes tesen**, şınna şıva pəraxma xuşaşşē. = Dur, senin kuş yüreğini şimdi iyi ederim, — İsmal'ın gönlünde aşağılama/küstahlık belirip yitti. — Yüzme öğretyim dediğinde kişiyi suya atmayı buyururlar.

(Elb. 1978/10) Yarənma **vərenes tesen**, xərama yuramast', — *terē* İsmal'. = Kaymayı öğrenmek istediğinde, korkmak yakışmaz, dedi İsmal.

(Mész. 1912/I. 213) Pər kun **kayas tesessən** şiçē kunlāx şākār il. = Bir günlük gideyim dediğinde yedi günlük ekmek al.

(Tup. 1929/6) Vulamalli şurta şamrāksene çānnipex **yavāstaras tesessən** unān aşçikki tasa pulmalla, layāx xitreletmelle, çələm turtmalla mar. = Okuma evine gençleri gerçekten bağlı kılayım dediğinde/bağlı kılmak istediğinde gencin içi temiz olmalı, düzgün giyinmeli, sigara içmemelidir.

F-As te-sA:

(Bud. 1863/1550) Eb piren sinzam **kilesse tezä**, kayran pıx (pix-ta) pirin sinzam polmariş. = Ben bizim (tanıdığımız) insanların gelmesini umdum, sonra bakınca bizim (tanıdığımız) kişiler değildiler.

Aşağıdaki örneklerde *tese* bir son çekim edatı olsa da isteğin ifadesinde yer alması ve isteği belirten düşünce sunumu aktarmada kullanılmasından ötürü istek yapıları başlığı altında değerlendirilmiştir.

(Zol. 1876/2) Tinä kimän' s'ın, kirik-min'lä ozal ona tiv'zassın, kirik min'lä negek oninä bolzassın, s'ulınmallı s'ol **tobas tezä** yomzyabat'nä kayat'. = Dine girmemiş (vaftiz edilmemiş) insan, ki ona herhangi bir kötülük gelince ve yine onun kendisine herhangi bir haksızlık olunca, bunlardan kurtulmada gerekli olan yolu

bulmak için, büyücü/falcının yanına gider.

- (Kom. 1918/12) Şakān pek usal xalāx xāy xuşşinçe çaplā şkol usrama ta tivēslē mar. Elēkre vērentekene kālarakan seminari **tāvas tese** tārāşaşşānçčē epē. = Bunun gibi kötü (durumda) halkın kendi içinde ünlü bir okul bulundurmak da uygun değildir. Öncelikle öğretmen çıkaran öğretmen okulu yapmak amacıyla çabaladıydım.
- (Kom. 1918/14-15) Xāş çerte tutar, xēş šerte vırās pulma xātlanaşşē; çāvaşax **pulsa yulas tese** tārāşni xāş šerte palārmast' te. = Kimi yerde Tatar, kimi yerde Rus olmaya boşuna çabalarlar; Çuvaş olarak kalayım diye uğraştığı hiçbir yerde bile görünmez.
- (Tol. 1953/6) Šav vāxātra karap kapitanē, açan aşşē, xāy pülēmēnçen tuxrē. Vāl çarlansene **titas tese** pāşalne ilnēçčē. = O an gemi kaptanı, çocuğun babası, kamarasından çıktı. O maymunu tutup yakalayayım diye tüfeğini almıştı.
- (Yur. 1925/54) Ançax Velime asa kilse kaynipe xamān xarsārlāxa Velimeşēn **tāvas tese**, kāşkārsa yatām ta, tāşman šarne šēmērtēm. = Fakat Velime'nin aklıma gelip gitmesiyle yürekliliğimi Velime için yapayım diye bağırdım ve düşman ordusunu dağıttım.
- (Ayz. 1985/35) Epir kunta sana **xātaras tese** kiltēmēr. —Mēne tese? — **Xātaras tese!** = Biz buraya seni kurtarmak amacıyla geldik. Ne için? Kurtarmak için.

F-As te- yapısıyla kurulmuş aşağıdaki örneklerde *te-* fiili sıfat-fiil ekleriyle tanıklanmıştır:

F-As te-(A)kAn yapıları sıfat işlevli yan tümce olarak aşağıdaki gibidir:

- Aşm. 2000/XIII-263) **Pıras teken** šok. = Gideyim diyen yok.
- (Bud. 1863/558) **Pıras tēgen** šok. = Gideyim diyen yok.
- (Zol. 1871/51) İlik' kaçça **kayas tegān** xiyr kaçça kayayman *det*; **vilās tegān** karçık vilāymān *det*. = Eskiden, ere gideyim diyen kız gidemezmiş; öleyim diyen kocakarı ölemezmiş.
- (Serg. 1907/32) Ramlā velle **tāvas teken** kēneke šinçe šırnine şansa kuşpa

kurmasār tāvas pulmast. = Çerçeveli kovan yapayım diyen kitabın üzerinde yazılana inanıp gözle görmeden yapamaz.

(Serg. 1907/32) Xurt **tıtas teyeken** pıllā kurāksene, yivāssene pēles pulat'. = Arıcılık yapayım/Arı besleyeyim diyen ballı bitkileri, otları, ağaçları bilmelidir.

F-As te-nē yapıları yan tümce olarak aşağıdaki gibidir:

(Aşm. 2000/XIII-261) Ep **tāvas tenē** pek polçē; ep şoxāşlanā pak polçē. = Benim yapayım dediğim gibi oldu; benim düşündüğüm gibi oldu.

(Yur. 1925/26) Mēnle **purānas tenē** —purān. Man ēś mar. Kalamāp. Ançax xalāxa siyen an tu. Šavna šeś yālānatāp. = Nasıl yaşamak istedin —öyle yaşa. Benim işim değil. Söylemeyeceğim. Yalnız halka zarar verme. Yalnız bunu istiyorum (senden).

(Yur. 1925/28) Akā ilse kiltēm. Mēn **xuşas tenē** —xuş. Vesēm esē kalaninçen nixşan irtes šuk. = İşte getirdim. Ne buyurmak istersen —buyur. Onlar senin söylediğinden hiçbir zaman çıkmaz.

(Yur. 1925/61) Šivā pul, manşān an kēltāvār! Sirēn kēltuni purē pērex šiteymē. Epē xirēš tāras šuk. Mēn **tāvas tenē**, tāvār. Purē pērex purānās manşān kiçemlē. = Sağol, benim için dua etmeyiniz. Sizin duanız umrumda olmayacak. Ben karşı değilim. Ne isterseniz, yapınız. (Şu) umrumda olmayan yaşam benim içim sıkıcıdır.

(Yur. 1925/66) Yurat', Sofik, yurē! Mēn **tāvas tenē** - tu. = Uygundur, Sofik, olur! ne yapmak istersen yap.

F-As te- yapısına benzer bir diğer kullanım **F-EMİR te-** yapıları kullanımlardır.

Bu yapıların içeriği aynı *F-As te-* kuruluşunda olduğu gibidir: Benzeri için bkz. 3.1.8.1.

(Yan. 1958/17) Aptranā enne, irxi apat tunā xıśşān, sāvā **şıram tese** paxçana tuxsa lartām. Ayvan, āştan sāvā şırantār-xa un pek çux! = Şaşkınlık ve dalgınlık arasında, kahvaltıyı yaptıktan sonra, şiir yazayım diye bahçeye çıktım. Salak herif, nereden şiir yazılsın ki bu zamanda!

(Tup. 1929/22) Şıva kēmen šın saxal. Şıva kēni usāta, siyen te tuma pultarat'. Usāllā **pultār tesen** şıva kēme pēles pulat'. Şıva kunne ikkē kērsen šitet. = Suyu girmeyen insan azdır. Suyu girmenin yararı

da zararı da olabilir. Yararlı olsun dediğinde suya girmeyi bilmelidir. Suyu günde iki kez girsene yeter.

(Yur. 1925/61)

Yulaski xut tävansem *teme* an çarâr. Tävansem! Şak irşer kēletkene sirēn umārta xam alāpa, sire ayāplamasār, sire şilā **an pultār tese**, xama kassa vēlerme an çarâr. = Son kez akrabalarım (akrabacağızlarım) demeye engel olmayınız. Şu pis heykeli sizin önünüzde kendi elimle, sizi suçlamadan, size günah olmaması amacıyla, kendimi kesip öldürmeme engel olmayınız.

(Tol. 1953/6)

Şakna kursan, kapitan, xāyne māyēnçen pāvnā pek, xitā kāşkārşa yaçē te, yērnine nikam ta an **kurtār tese**, vaskavlān pūlēme çupsa kēçē. = Bunu görünce, kaptan, kendini boğazından boğmuş gibi, acı acı bağırdı ve ağladığını kimse görmesin diye, çabucak kamarasına koşup girdi.

(Tup. 1929/17-18)

Tata vāylārax irşersem ta saxal mar. Numay şerte xērsem ulaxax şivārma yulaşşē... vara, şınsem an **pēlēçēr tese**, xırām praxmalli maysem şırasa, xāysene xāysem siyen tāvaşşē. Vara xērēn sıvlāxē naçarlansa yulat'. = Bundan başka daha beter kötülükler de az değildir. Birçok yerde kızlar gizli gizli yatıya kalırlar... sonra da insanlar bilmesinler diye, düşük yapmanın yöntemlerini arayarak, kendi kendilerine zarar ederler. Sonrasında ise kızın sağlığı kötüleşir.

3.1.2.1. Nesnenin İstenmesi

Bu örnekler adlandırma başlığında değerlendirilenlerden biraz ayrıdır. Bu başlık altındaki örnekler, Çuv. T. *mēn* 'ne, hangi' soru sözcüğüyle sorulan bir sorunun yanıtları adlandırmadır. *mēn* ise söylenilen-denene her türlü nesnenin yerini tutan bir soru adıdır. Bu açıdan *mēn* 'ne' her birinin adına gönderim yapar. Aşmarin tarafından adlandırma bölümü altında verilen bu örnekler, kod içeren iki değişke arasındaki bir karşılıklı olma durumu değildir. Yalnızca nesnenin söylenmesi söz konusudur. Dile getirilen bu nesne, konuşurun düşünce yapısındaki olgudur. Düşünce yapısında denene ise bu örneklerde bağlamsal bir okumayı oluşturan istemek anlamındadır.

(Aşm. 2000/XIII-262) Şuxăşlarĕ, şuxăşlarĕ, tet te: pırām, xăşne şiyessü kilet -pılĕ te, şavĕ te, aşĕ te, seçĕ te, xăymi te- **mĕn tenĕ** vāl pur, kala, terĕ, tet. = Düşündü, düşündü ve dedi ki; boğazcağızım hangisini yiyessin var: bal, yağ, et, süt, kaymak; ne dersen onların tümü vardır, söyle, demiş.

(Aşm. 2000/XIII-262) Buxar paţşalăxenĕ **mĕn teni** vāl pur. = Buxar Devleti'nde ne dersen o vardır.

Yukarıdaki örneklerde nesnenin belirsiz olarak denilip istenmesi aşağıdaki örneklerde *ukśa* 'para' sözünün yukarıdaki örneklerde *mĕn* 'ne' sözcüğünün belirsiz olarak ifade ettiklerinden biri olarak yorumlanabilir. *ukśa tesen* örneğinde zarf-fiil eki {-sAn} görülür.

(Aşm. 2000/XIII-263) Şak ıytnă kĕnekesemşĕn **ukśa tesen** ukśa ta yarăttămĕĕ. = Şu sorduğu kitaplar için para dersin/gerekse-istersen, parasını da verecektim.

3.1.3. Adlandırma

te- fiilinin arka plan bilgisinde nesnenin adlandırılması söz konusudur. Nesnenin adının sorulup yanıtın verildiği tümcelerde adlandırılan unsur ileti/nesne olup bir aktarım tümcesi kuruluşunda olsalar da bir ileti görüş, düşünceden çok yalnızca bir nesneye karşılık gelen ad olduğundan; iletinin alt türü, biçim olarak gerçekleşmektedir.

te- fiilinin aktarıma odağa aldığı kullanımlarda tümcenin yüklemi olması durumu söz konusudur.

T2K Geçmiş Zaman: **te-rĕ-n**

(Yur. 1925/18) Pasăr es mana **milĕk puś**, xal' **asaymăś terĕn**. Şavănpa epĕ kalama xatĕrlenĕ sămaxsene çarsa tăma ta pultaratăp. = Az önce sen bana **süpürge başlı**, şimdi de **büyücü** dedin. Dolayısıyla ben söylemeye hazırladığım sözü kesebileceğim.

T3K Geçmiş Zaman: **te-rĕ**

(Yan. 1958/17)

—**Grişa**, —**terë** mana Katya, xăy puşne man kăkăr şumne sêventerse, —şênë ir puşlanat', xavaslă şênë ir. Manăn ta, şak şênë ir pek, şênë purănăs puşlasa yaras kilet, xavaslă şênë purănăs pa purănas kilet, Grişa... = **Grişa**, —dedi bana Katya, kendi başını benim koynuma yaslayarak, —yeni bir sabah doğar, sevinç dolu yeni bir sabah. Benim de bu gibi yeni bir sabah gibi, yeni bir yaşama başlayasım var, mutluluk dolu yeni bir yaşantıyla yaşamak istiyorum, Grişa...

T1K Şimdiki Zaman: **te-t-ëp**

(Yur. 1925/44)

Yătă **tetëp**. = İt **diyorum**.

(Ayz. 1985/203)

Ăna ep xam ta inkek **temestëp** te-xa. = Ona ben talihsizlik **demem** de.

T3K Şimdiki Zaman: **te-t**

(Elb. 1978/29)

Kam kăna şuk-şi turistsem xuşşinçe? Xăşpërisem xup-xura ütlë. Şălësemvara şap-lură. Şüşësem kătra. —**Afrikanetssem**, —**tet** vësem pirki İsmal'. —Afrika pitë ayakra-şke, untanax kilmentër, —ikkëlenet Utiş. —**Epir venrgsem**, **tet** përi. = Kim yokki turistlerin arasında? Her biri kapkara bedenli. Dişleri ise apak. Saçları kıvrıcık. —**Afrikalılar**, dedi onların arkasından İsmal. —Afrika çok uzak ya, oradan gelmemişlerdir, ikirciklenir Utiş. —Biz **Macar'ız**, dedi biri.

Ç3K Şimdiki Zaman: **te-şşë**

(Tal. 1906a/3)

Për-për aslă patşalăxra têrlë têlte, têrlë xalăx purănat pulsassăn, văl xalăxsene, xăysem têllën purănma, përl têrlë irëk paraşşë; şac përl têrlë irëke **avtonomiya teşşë**. = Herhangi bir büyük devlette çeşitli yerlerde, türlü milletler yaşıyor olduklarından, bu milletlere, kendi kendilerine yaşamaya, tek tek hepsine özerklik verirler; işte tek tek verilmiş bu bağımsızlığa **özerklik** derler.

(Tal. 1906a/3-4)

Şav xalăxsene pirën patşa xăysem têllën purănma përl-përl irëk parsan, şav irëke **avtonomiya pană teşşë**. Untan tata, përl-përl aslă patşalăxra temişe uyrăm-uyrăm, vak-tëvek patşasem pulsân, vësem purte xăysem valli xăsemex zakon kălarsa

purănaşşê pulsan, vâl yêrkene **federatsiya yêrki teşşê**. = Bu milletlere çarımız kendi başlarına yaşamasına tek tek bağımsızlık verdiğinde, bu bağımsızlığa **özerklik vermiş** derler. Bundan başka, tek tek- her bir büyük devletin birkaç bölümünde, ufak tefek yönetim birimleri olduğundan, bunların tümü kendileri için kendi yasalarını çıkarıp barınıyor olduklarında ise, bu düzene **birlik düzeni** derler.

(Tal. 1906a/9) Vêsem puxăvne **gorodskaya дума teşşê**. = Bunların cemaatine **şehir meclisi** derler.

(Tal. 1906a/11) Vêsem unta numay êşsem şınçen şuxăşlaşa tatsa xună; vêsem tatsa xună êşsene xalê numayêşê tirkeşşê: unta nuxănnă şinsene federatsiya yêrkine yuratakan şınsem **teşşê**. = Onlar orada birçok iş üzerine düşünüp ortaya çıkarmış; şimdi onların ortaya koyduğu işlerin çoğunu geri çevirirler: orada toplanmış insanlara **Birlik düzenine yararlı insanlar** derler.

(Kom. 1918/ 5) Ançax eteme şêrên puşlăxê **teşşê**; şêr şınçe unran âslă çêrê çun şuk, şêr unăn allinçe târat' . = Yine de kişiye/insana **yeryüzünün yöneticisi-efendisi** derler; yeryüzünde ondan zeki canlı yoktur, yeryüzü insanın denetimindedir.

(Mih. 1891/31 #4) Şur xuda **şur xud tessi** / Şur xud sine sirü sirassi, / Ir sinna **ır sin tessi** / ır sin sin kuzsem xıbassi. = Beyaz kağıta, **beyaz kağıt** derler / Beyaz kağıt üstüne yazı yazarlar, / Hayırlı insana, **hayırlı insan** derler / Hayırlı kişi, insanı gözünden anlar.

(Mih. 1891/32 #10) Tiylene de **tiye tessi** / Avrizenden' piki avassi, / Pikezem' de nadyar pulzan ta / Perne per' cum parza ilessi, / Xamırıxta nadyar pulzan ta / **ır sin ıvili xer' tessi**. = Vişneye, **vişne** derler / (Vişnenin) zıpçıklarından yaylar/kavisler/kıvrımlar eğrilir, / Kıvrımları kötü/pis olsa bile / Aynı para verilip alınır / (İnsanın) kendisinde kötülük olsa bile/ **Hayırlı bir insanın çoluk çocuğu** derler.

te- fiilinin aktarıma odağa aldığı kullanımlarda fiilimsi ekleri ile yan tümce olduğu durumlar da vardır.

te-sen Zarf-Fiil ekli:

(Aşm. 2000/XIII-263) Ax, kilemey! Epë **kilemey tesen**, *kilemey* tese kalăp, **kukamay tesen**, *kukamay* tese kalăp (tarxaslani). = Vah, zavallı kadın! **Hanfendi** dediğinde Hanfendi diye söyleyeceğim, **Kocakarı** dediğinde Kocakarı diye söyleyeceğim.

(Elb. 1978/26) Açna **anne tesen** te şılăx mar. = Ona **anne** desen de yanlış/kusur değildir.

te-se Zarf-Fiil ekli:

(Kom. 1918/16) Şakăn pek **virăs tese** purănakan çávaşsem virăs xuşşınçe, xăş şerte çávaş xuşşınçe te paytax. Xăşë vara purănma xulana kuşat, unta vara **virăs tese** şırănsa purănat' = Bunun gibi **Rus(um)** diye yaşayan Çuvaşlar gerek Ruslar arasında gerek başka yerdeki Çuvaşlar arasında boldur. Kimi ise yaşamaya şehre göçer, orada da **Rus** diye kayıtlara geçerek/yazılarak yaşar.

te-me Mastar ekli:

(Yur. 1925/60) Sire **tăvansem teme** pultaraymastăp pulë ëntë epë. = Size **akrabalar** diyemeyeceğim sanırım ben şimdi.

te-në Sıfat-Fiil ekli:

(Aşm. 2000/XIII-264) **Kanaş tenë** kaşet, gazeta 'Kanaş' = **Kanaş** denen gazetedir, 'Kanaş' gazetesi.

(Aşm. 2000/XIII-264) **Tutar tenë** şın kirlë. Tutar arămë kilet, tutar xërë kilet: yinki tértme-avărlama eş par, tet. = **Tatar** denen kişi olsa gerek. Tatar güzeli, Tatar kızı geliyor: 'Yenge!' dokuma işi var, diyor.

te-në-i > teni Sıfat-Fiil eki + i T3K İYE:

(Yur. 1925/9) Şuk aslă patşa, an ënen vësene. Kunta pulxăr purănnă. **Pulxăr teni çávaş teni** pulat'. = Yok yüce sultan, inanma onlara. Burada Bulgar yaşamış. **Bulgar** denen **Çuvaş** denilendir.

te-në-sker Sıfat Fill üzerine {+skAr} 'nesne, şey' parçacığı ile:

(Aşm. 2000/XIII-264) **Vără tenësker** (teni) yala kilse an këtër. = **Hırsız** (denilen) köye gelip beklemeyin.

(Aşm. 2000/XIII-264) Për çëres sët ilse vut yëri-tavra vişë xut şavăras pulat' te, vut

şine sapas pulat'; apla tusan ta **vut-kăvar tenêsker** çarânanççê, tese têşmêşlennê. = Bir kap süt alıp ateşin çevresinde üç kez döndürmeli, ateş üzerine serpmeli; böyle yaptığında da **kor** denen şey söndürülüyordu diye boş inançları vardı.

(Aşm. 2000/XIII-265) **Tâşman tenêsker** pirên tavraran sirêltêr. = **Düşman** denen (kişiler) çevremizden uzaklaşsın.

(Aşm. 2000/XIII-265) Vırtrâm ta, şuxâşlasa vırtatâp: yeple-xa ku, **tutar tenêsker**, pürtne tasa titat', tetêp. = Uzandım, düşünerek yatıyorum: (birden) **Tatar** denilenler evlerini temiz tutuyor, bu nedendir/bu nasıl iş, diyorum.

(Aşm. 2000/XIII-265) Akâ **ama-şori tenêsker** mên kalat vâl: xăvăn açusene çaraymastân, mana xirêş yatlaşma xuşatân, tet. = İşte kız **bebeği** denen şey için o neler neler söyler: Kendi çocuğunu yatıştıramıyorsun, bana kızıyor, beni azarlıyorsun, der.

(Elb. 1978/18) Mênle aç-a-şi vâl **İsmal' tekensker**? Tit aşşê kalasa panâ pekex yapâx-şi? Ten, apla ta mar, ten, vêsene urâxla pulâşmalla? = Nasıl bir çocuktur şu **İsmal** dedikleri? Tit'in babasının anlattığı gibi kötü mü? Belki öyle değildir, belki de onlara başka türlü yardım etmeli?

te-nê-Sıfat-Fiil + sâmax 'söz':

(Aşm. 2000/XIII-264) **Ėne tenê sâmax**. = **İnek** denen söz.

(Aşm. 2000/XIII-261) Maltan pırankan tese ukşana kalaşşê. Şavna ileşçê te, maltan pırankanni şuk teni- şavna ileşçê te, **ukşa şuk tenê sâmax** pulat. = Önden giden için (gitsin diye) parayı söylerler. Onu almıştı ve önden gidene yok dediği, **para yok** dediği sözdür.

(Tal. 1906a/26) Avtonomiya yêrkine kălâx xurlas mar tesen, **avtonomiya yêrki tenê sâmax** xây mêne pëlteret. = Özerklik düzenini boşuna-temelsizce yermeyeyim dediğinde, **özerklik düzeni** denen sözün kendisi nedenini bildirir.

te-ken Sıfat Fiil eki+ê T3K İYE:

(Ayz. 1985/158) Esê-i-xa vâl Kâşat **Xvetêrê tekenni**? = Sensin ha o keçe çizmeci

Hveter'i deneni?

(Ayz. 1985/172)

Apla **İvanova tekenni** esir pulatâr-i-xa? = Şu **İvanova** deneni siz mi oluyorsunuz?

te- fiili adlandırma anlamını *yat par* 'ad ver-, adlandırılmak' birleşik fiiline {-sA} zarf-fiil ekiyle bağlanarak da güçlendirmiştir. Bu örneklerde geçen *tese* yapıları da adlandırmaya dayanan nesneyi çerçevelemeleri bakımından adlandırılan nesnenin belirtilmesini gerçekleştirirler. Bu nedenle son çekim edatı olarak değerlendirilebilirse de temelde adlandırmaya dayalı bir olaya tahsis edilmişlerdir.

(Kom. 1918/14)

Şipirte, Tobol'sk yatlä xula patënçe 'Çävaş-tävë' yatlä tu (särt) pur. Šav tu çinçe ëlëk Sipir patšin xuli pulnä. Šav xulana vara Ermak itti kasaksempe turtsa ilnë. Šav sārta axalex **Çävaş tese yat paman pulë**. Ëlëk šav viränta ta čävaş pulnä pulë. Xalë unta čävaş šuk. = Sibirya'da Tobolsk adlı şehrin yanında 'Çuvaş dağı' adlı dağ var. Bu dağ üstünde önceden Sibir Hanlığının şehri varmış. Bu şehri ise Ermak geri kalan Kazaklarla almış. Bu tepeye boşuna Çävaş diye ad verilmemiş olsa gerektir. Önceden bu yerde de Çuvaşlar olmuş olacaktırlar. Şimdi (ise) bu yerde Çuvaş yoktur.

(Kom. 1918/19)

Ançax ku patšaläxra Muxammed tënne titakansem ançax aslä viränsene kënë. Muxammed tënpe puränakansene **tutar tese yat panä**. = Fakat Kazan Hanlığında İslam dinini tutanlar yalnızca büyük/önemli yerlere gelmiş. Müslüman olarak yaşayanlara **Tatar** diye ad verilmiş.

3.1.3.1. Bir Dil Kodu İçindeki Adlandırma

Adlandırmanın söz konusu olduğu durumlarda dilsel biçimi gerçekleştiren kodun da yer aldığı görülür. Kodlar genellikle Rusçanın karşılığı olarak Çuvaşça karşılıkları veya Çuvaşçanın kendi deşışkeleri arasındaki ayrımları içerir. *te-* fiilinin arka plan bilgisinde kodun yer alması adlandırmanın somut ve ses boyutuna gönderim yapar. Böylece kod kendini çoğu kez bir biçimle gerçekleştirir. Yani kod içeren *te-* fiilli yapılarda aktarım yoktur.

Bu alt türe giren örneklerdeki adlandırmaların dilsel kodu tümce içinde doğrudan verilmiştir.

- (Aşm. 2000/XIII-261) Çakna çávaşla mën **teşşë-xa?** Āna **kuntāk teşşë**. = Buna Çuvaşça ne derler? Ona **sepet** (kuntāk) derler.
- (Aşm. 2000/XIII-261) **Puluştux tessine palāştux teşşë**. = **Puluştux** (şişe) yerine {h. dediklerine} **palāştux** derler.
- (Aşm. 2000/XIII-262) **Xurt yěrki tese** epë “pçelovodstvo (пчеловодство)” **tessine kalatāp**. = (Çuvaşlarda) Xurt yerki denilene, Rusçada arıcılık (пчеловодство) dendiğini söylüyorum.
- (Aşm. 2000/XIII-262) **Epir, esir, -teşşë** anatrism. Sāmaxa vir-yal pupleneşkel epir tessine **epër, esir tessine** esër, tese şırma epë şutlatāp ta ėntë. = Anatriler **epir, esir** (biz) derler. Bu sözlere Vir-yal söylenişine göre ‘**epir**’ denilene ‘**epër**’, ‘**esir**’ denilene ‘**esër**’ diye yazmak gerektiğini şimdi anlıyorum.
- (Aş. 2000/XIII-262) **Ivāl tessine ul anne tessine “api” teşşë**. = Oğul denilene “ol”, anne denilene “ana” derler.
- (Serg. 1907/1) Pur vēllere te vişë tērlë xurt pulat’: xurt-amāşë, una virāşla **matka, tsaritsa teşşë**; temişe pin éşleken xurtsem, vēsene virāşla **raboçiya pçeli teşşë**; şula pēr vāxātra temişe šëre yaxān sārā xurt pulat’, vēsene virāşla ‘trutni’ **teşşë**. = Bütün bir kovanda üç tür arı vardır: Ana arı, ona Rusça ‘**matka; матка**’ derler; çalışan binlerce arılar, bunlara Rusça ‘рабочия пчелы’: **işçi arı** derler; yazın bir zamanda birçok yerin dolaylarında/yerde erkek arı olur, bunlara Rusça **трутни** derler.
- (Serg. 1907/2) Amēşne kālarma urāx tērlë karasān aykisene, ye ayne (ayala) tārāxla yuman ikelli maylā tāvaşşë, una Çávaşsem **amēş xuranë teşşë**, virāşla ‘**matoçnik**’ **teşşë**. = Ana arıya doğurması/üremesi için başka türlü bir peteğin köşelerine ya da alt kısım boyunca meşe palamudu ağacının uygun bir yerine yaparlar, buna Çuvaşlar **ana arı kazanı** derler, Rusça **matoçnik** derler.
- (Aşm. 2000/XIII-261) **Morbus** (Latince hastalık) **teni çir teni** pulat’. = **Morbus** denilen söz ‘**hastalık**’ demektir.
- (Serg. 1907/5-6) Kun pek amēşne virāşla **тпрутневая мамка teşşë**, çávaşla **sārā**

aměšě teni pulat', unān ussi šuk, mēnšēn tesen eš-xurčesem vilse pēteššē te, yulxav sārāsem ançax yulaššē, vara vēlleri xurt pētet. = Bunun gibi ana arıya Rusça 'трутневая матка' derler, Çuvaşça **erkek-ana arı** denilir, bu arının yararı/kârı yoktur, neden dersin işçi arılar ölüp gider ve yalnızca uyuşuk-tembel erkek arılar kalırlar, sonra kovandaki arılar yok olur.

(Ayz. 1985/53)

Sorokina. Sorokina... Sorokina... Soroka! Soroka çāvaşla **çakak teni** polat pul' vāl? = Sorokina! Sorokina... Sorokina... Soroka! Soroka Çuvaşça **çakak** (saksagan) dedikleri olmalı herhalde?

Bir dil veya dil değişkesi içerisindeki unsurun adlandırılmasında dilsel kodun doğrudan belirtilmediği örnekler de vardır. Ancak dilsel kod, ulus adı ve sözcüğün kendisinden kolaylıkla çıkarılabilir. Bundan ötürü kod belirtilmese de çıkarsanabilmektedir.

te- fiilinin {AkAn} sıfat-fiil eki alarak adlandırma örnekleri:

(Tal. 1906a/9-10)

Ançax, zakonsene patşa alā xursa kălarat', tērlē puxu ēšesene ye ministr (министр), ye guvernator (губернатор) alā xurat'; šavānpa un pek ēšsene zakon **temeššē**. Prussiyara, (nimēš šērēnçe) **ctatut-cmamym tiyeken** zakon pek ēšsem kălaraššē. Val statutcene **seym tiyeken** xalāx puxāvēsem tatsa xuraššē; untan vara šav statutsene xāysen patši alā pusat'. = Ancak yasaları çar kendi ele alıp çıkarır, diğer cemaat işlerine ya yerel yönetici ya da vali el atar; dolayısıyla bu türden işlere yasa demezler. Prusya'da **emir** denen yasa gibi işler çıkarırlar. Bu emirlere 'seym' denen halk meclisleri çıkarır; bundan sonra bu emirleri çarları damgalar.

(Tal. 1906a/15)

Šavān pek tērlē xalāx xuşşinçi tavsem **seym tiyeken** xalāx puxāvēsençe ançax mar, patşalāxin çān aslā puxāvēnçe (parlamentra) pitērex vāylā pulaššē. = Bunun gibi farklı milletler arasındaki anlaşmazlıklar yalnızca (dava) **seym** denen halk meclislerinde değil, aynı zamanda devletin yüce meclisinde de daha sağlam biçimde davaları ele alırlar.

(Tal. 1906a/19)

Akā pirēn polyaksem šērēnçe pēr tērlē **ipoteçnaya-unoteçnaya**

tiyeken yërke pur; unta şav yërkene pärtak ulăştarmalla pultăr ėntě. = Şu bizim Leh topraklarında **ipoteçnaya** dedikleri tek tür bir düzen vardır; şimdi orada bu düzenin biraz değıştirilmesi gerektir.

(Serg. 1907/32)

Kunti xamărăn **xura, xămăr tiyeken** xurt yăxě şinçen şırassi şuk, văsene pur te kurnă, pur te pëleşşě. = Buradaki bizim **kara, kahverengi** denen arı türü üzerine yazılmayacak, bunları herkes görmüş ve bilmişlerdir.

(Kom. 1918/8)

Văylă kuşlă çavaş pit saxal, sēm sukkārri paytax. Sayra kilte ‘**troxoma**’ **tiyeken** kuş çirě şuk: pur te pekex şav yereken çirpe apraşşě. Văl kuş pirki vırăssem te çavaşran ‘**şăşi kuşě**’ ye ‘**sisna kuşě**’ **tese** măşkălşşě. = Gözü gören Çuvaş pek azdır, büsbütün kör olan daha çoktur. Seyrek olarak evde (yalnızca) ‘**traxoma; gözü kör eden bir** hastalık’ denen göz hastalığı yoktur: bütün hepsinde olduđu gibi bu bulaşıcı hastalıkla cebelleşirler. Bu göz hastalığından dolayı Ruslar da Çuvaşlardan ‘fare gözü’ ve ‘domuz gözü’ el feneri, ışıldak, diye dalga geçerler.

(Kom. 1918/21)

Çavaş P. M. Mironov şkolsençe ‘**matematika**’ **tiyeken** navka vërenmelli kēnekesem şırnă. = Çuvaş P. M. Mironov, okulunda ‘**matematika-matematik**’ denen bilgi verici kitaplar yazmış.

(Kom. 1918/31)

Purinçen ıtla pirën çělxere ‘**отвлеченный**’ **tiyeken** sămaxsem şiteymeşşě. = Herşeyden önemlisi bizim dilimizde ‘**alıntı**’ denen sözler giremezler.

(Kom. 1918/32)

Tata çavaş çělxinçe ‘**прилагательный**’ **tiyeken** sămaxsem umne xuşsa kalamalli sămax tatakěsem pur: şap-şură, xup-xura, sap-sară, xěp-xěrlě, xip-xitre... = Bundan başka Çuvaş dilinde ‘**güçlendirme sıfatı**’ denen, sözlerin önüne gelerek söylenmesi gereken ekler var; apak, kapkara, sapsarı, kıpkırmızı, güpgüzel...

(Kom. 1918/32)

Tata çavaş çělxin ‘**glagol**’ **tiyeken** sămax xormisem vırăsēnçen puyantarax. = Bundan başka Çuvaş dilinin ‘**glagol-fiil**’ denen söz türleri Ruslarınkinden daha boldur.

(Elb. 1978/24)

Xalăx sudne pırsa kěçě văl. ‘**İspolnitel’năy list**’ **tekennine** şırasa, numay xut pătraştarçěş kunta eşlekensem. Měn kirli

= Halk gemisine varıp yetişti. ‘**Yönetim listesi**’ dediklerini arayıp, birçok kez (listeyi) karıştırdılar burada çalışanlar. Hangisi gerekse güç bela bulundu.

te- fiilinin {nÄ} sıfat-fiil eki alarak adlandırma örnekleri:

(Kom. 1918/19) Çävaşan patşalāx pulman teśşē. Vāl tērēs mar: Çävaşanta ta patşalāx pulnā, āna virāssem “**Volgar**” patşalāxē **tenē**. = Çuvaşların devleti olmadığını derler. Bu doğru değildir: Çuvaşların da devleti olmuştur, buna Ruslar ‘**Bulgar**’ devleti demiş(tir).

(Yan. 1958/27) —**Poruçik!** (Поручик!) **tenē** malalla polkovnik (полковник), xāyēnçen insex mar šāvar karsax xıtsa tārakan šamrāk ofitser. — Ku mēnle bezobrazi?! Kaysa tērēslēr! = **Teğmen** denilen önceden albay, kendisinden uzak olmayan ağız gerip sertleşen genç subaya. —Bu ne kepezelik, gidip denetleyin.

te- fiilinin bitmiş fiil çekimi olarak adlandırma örnekleri:

Ç3K Şimdiki Zaman: **te-śśē**

(Serg. 1907/27) Vēlle xurçen çen usal çirne ‘**zhureu**’ **teśşē**, vāl šērni **teni** pulat (xurt šeret). = Kovan arısının (peteğinin üstündeki) derinin kötü (olma) hastalığına ‘**gnilets**’ derler, bu **çürüme** denilebilir (arı çürüyor).

(Serg. 1907/2) Šav üçē xuşşinçen nuxrat pek šüxen tuxnā āvāsa vēsem çāmlasa šemseteśşē **te**, šipāštara-šipāštara ultā kēteslē šātāksem tusa karas tāvaśşē. Una Çävaşsem **karas kuśē teśşē**. = Şu görsel içinden küçük ince gümüş para gibi incenin yapmış olduğu bal mumunu bunlar çiğneyip yumşatırlar ve yapışkan duruma getirerek altı köşeli gedikler yapıp petek oluştururlar. Buna Çuvaşlar **petek gözü** derler.

(Tup. 1929/40) Uşkānsene pērne **-pērēmēş şirinkā**, tepērne **-ikkēmēş şirinkā**, **teśşē**. = Grupların birine **-birinci şirinkā**, diğerine **-ikinci şirinkā** derler.

Ç1K Şimdiki Zaman: **te-t-pēr**

(Serg. 1907/6)

Vıränne pëlse šitnë xurt kanmasär eşlet: çeçeksem şırasa väsen tutlä sêtkemne pësexine tultarsa vëllene kaysa puşatat', epir una **pıl tetpër**. = Yerini bilip varan arı durmaksızın çalışır; çiçekler arayıp onların tatlı özünü kursaklarına doldurup kovanlarına gelip boşaltır, biz buna **bal** deriz.

tese kala- yapısıyla verilen aşağıdaki adlandırmalar doğrudan *te-* ile yapılan adlandırmalardan çok farklı değildir. Tek ayrım *kala-* eylemine *te-* fiiline ekli {-sA} zarf-fiil ekiyle bağlanan bu örneklerin bir adlandırmayla birlikte söyleme açısının da belirtilmesidir. Aşağıdaki örneklerde *tese* son çekim edatı olarak değerlendirilse de *tese kala-* yapısında birleşik olarak yer alması nesnenin adlandırmasında kullanılıp nesnenin ses boyutuna gönderim yaptığı sezilebilmektedir.

(Zol. 1876/8)

Tinä kine šinzam Tora tunı izezänä, bul šir'-zin'çä bornı çoxnägizänä, tada Torra yoralla s'inzam da Tor' yaçebä tunızanä, tada Torın, Tor' Amıjın Torra yoralla s'inzän' dā s'inezänä kletkizänä dā xuma-zinä ügär'zä, syav' azındaragan tüzazänä **ikkon tezä kalasse**. = Dine girmiş insanlar (Hristiyan olan insanlar) Tanrı'nın gerçekleştirdiği eylemlerini; dünyada yaşadığı zamanlardaki ve Tanrı'ya kendilerini adanmış insanların, Tanrı adına-uğruna yaptıkları ve de Tanrı'nın, Tanrı'nın annesinin ve havari suretlerini tahta üzerine oyulması, böylesi anımsatıcı suretlere **ikkon** diye adlandırılır.

(Zol. 1876/10)

Çuvaşsam bil'mäzer syav' azındaragan tüzezänä **kudesri tóra dezä** tada **çürgüri tóra dezä kalasse** dā, vulzanä: ey tóra! Äs mana an-dit – *tezä*, Torra pos'syapnı bāk pos'syabasse, kiremedä kil'-dunı bāk kil'-duvasse. = Çuvaşlar bilmeden böylesi anımsatıcı suretlere **köşedeki tanrı** şeklinde ve dahası **kilise tanrısı** şeklinde adlandırırılar, bunlara (ikonlara): “tanrım! Sen beni alma (öldürme!)” diyip (Hristiyan) Tanrı'ya ibadet eder gibi ibadet ederler, (Kiremet) Kötücül iyeye dua edermişçesine dua ederler.

(Zol. 1876/10)

Syapla kalagan s'ın Tor'yatnä kulux azınza yoralla-mar kil'-duza çın ıra Torra silen'därät'. Äppin' ikkonzanä **tóra dezä kalama** kirle mar, bulzanä vırısla **ikkon dezä kalamalla**. =

Böyle söyleyen kişi Tanrı'nın adını boşuna anıp gereksizce/işe yaramaz dua edip asıl Tanrı'yı kızdırıyor. Dolayısıyla ikonlara **tanrı-tóra** diye adlandırmaya gerek yoktur. Bunlar Rusça **ikon** şeklinde adlandırılmalıdır.

3.1.3.2. Adlandıramama

Adlandırma tek bir dil kodunun içerisindeki nesnelerin tanımlanması için de kullanılmıştır. Bu başlık altındaki örneklerde nesne, belirli özelliklerinin dışında bir özellik sergiliyorsa veya nesnenin bağlı olduğu kategorinin öne çıkan özelliklerini sergilemiyorsa nesneye yaklaşıklığından yola çıkılarak onu karşılamadığını belirten yapıları adlandırışta kullanılır. Bu adlandırmalar kod içeren bir adlandırmadan ayrılır. Çünkü burada nesneye var olan adının denememesi sözcüğün ses örüntüsünün alışılmadık oluşundan değil, nesnenin var olan belirleyici özelliklerinden ayrılmasından kaynaklanır.

Böyle kullanımların *te-* fiili üzerinden verilmesi bir nesnenin ne olduğunun söylenmesinin karşılığında kullanılıyor olmasından kaynaklanır. Şöyle ki, *...şın tesen*, *...upa tesen*, *...pürt tesen*, *...şurt tesen* kuruluşları daha öncesinde tanımlanan nesnenin “*şav şın pulat*” türünden tümce yargıları üzerinden kurulur. Bu açıdan bir nesneye x veya y denmeye kalkışılıp ikisinin de denememesi tanımlamanın ikincil aktarımıdır. Ancak bu adlandırma yapısıyla verilir.

- (Aşm. 2000/XIII-262) Vırāsla **tesen**, vırāsla mar, çávaşla **tesen**, çávaşla mar. = Rusça desen Rusça değil, Çuvaşça desen Çuvaşça değil.
- (Aşm. 2000/XIII-262) Çānax ta pirēn patalla, šın **tesen**, šın mar, upa **tesen**, upa mar, lap-lap pussa utsa kilet. = İnsan desen insan değil, ayı desen ayı değil, gerçekten de bizim yanımıza doğru lap lap basa dolana geliyor.
- (Aşm. 2000/XIII-262) Pürt **tesen**, pürt mar, šurt **tesen**, šurt mar. = Kulübe desen kulübe değil, ev desen ev değil.
- (Aşm. 2000/XIII-262) İlemlē **temelēx te pur**. = Güzel denilecek kadar var.

- (Aşm. 2000/XIII-262) Xal'xi kulanay kulanay **temelëx te şuk**. = Şimdiki (bac) vergiye de vergi denmemeli. = (Eskisine göre) şimdiki vergiye, vergi denmeyecek kadar var.
- (Aşm. 2000/XIII-262) Yăvan **tese** Yăvan şıntan kulat'. = Yăvan deyince Yăvan bile insanlardan çok güler.
- (Yur. 1925/4) Atte, ku mën yapala? Pürt **tes**, pürt mar. = Baba, burası nasıl bir şey? Ev desen, ev değil.

3.1.3.3. Tanımlama İçeren Adlandırma

Adlandırmanın tanım olarak kullanıldığı kuruluşlarda nesnenin ses boyutunda bir gerçekleşmesi bulunur. Bu tanımlamalar x'de xxx dediklerine y'de yyy derler adlandırmasından ayrılır. Dile getirilen biçimler yalnızca adlandırmadır ve başka bir dil değişkesindeki karşılığı verilmez. Fakat sonrasında dile getirilen biçimin daha genel, bilinir açıklaması bulunur. Bu da adlandırılan unsurun tanımlamasıdır.

- (Aşm. 2000/XIII-263) Şăplăş **teken** yal yačë. = Şăplăş denilen/denen köy adıdır.
- (Aşm. 2000/XIII-263) Şăpčăk **teken** (tiyeken) kayăk? = Bülbul denen (şey) kuş mudur?
- (Aşm. 2000/XIII-263) Şur yenelle kaysan, surtlas **tekennisem** numaylanaşşë. = Güze doğru (doğadaki) çeşitlilik dedikleri çoğalır.
- (Aşm. 2000/XIII-263) Văl Maçuk appa **tekenni** -vată yumăş karčăkë. = Şu Maçuk Ebe dedikleri – eski bir büyücü kocakarıdır.

3.1.3.4. Adlandırılan Nesnenin Özelliğini Belirtme

Bu başlık altındaki örnekler Aşmarin Sözlüğünde bir bütün türün genel özelliklerinin vurgulanması olarak verilir. Bu başlık altındaki örnekler aynı bir adlandırma/tanımlama yapılarıyla aynı özellik göstermektedir. Aşmarin'in türün genel özellikleri ile anlatmak istediği; dile getirilen biçimin kişide sezgisel olarak yer etmiş olması ve söz edilen adın bağlı olduğu kategori içindeki kavramsal özelliklerin belirtilmesidir. Söyleme açısından ise “aça **teni**” gibi bir kuruluş “aça vâl” türünden bir sözden türemelidir. Bu açıdan bir şeye çocuk deniliyorsa bu deme olayı kişinin çocuk

olduğunu bildirir. *teni* biçimi *te-* fiilinin üzerine gelen {-nĂ} sıfat-fiil ekinin üçüncü tekil kişi iyelik eki {+i} almış biçimidir.

- (Aşm. 2000/XIII-263) **Aça teni** kăşt imenekençčë, kăsem âna-kuna păxmaššë. = Çocuk dediğin biraz çekingen olurdu da bunlar hiçbir şeye bile bakmıyorlar.
- (Aşm. 2000/XIII-263) **Etem teni, laşa teni, vat şın teni, xër teni.** = Adam dediğin, at dediğin, yaşlı kişi dediğin, kız dediğin.
- (Aşm. 2000/XIII-264) **Atăl teni** teške şav vara, şivvi xălxalsençen şătărt şırtat. = İdil dedikleri elbette ki böyledir, (İdil'in) soğuğu kulaklardan çıtırt diye ısıtır.
- (Aşm. 2000/XIII-264) **Aça teni** pısăkkisençen imenekençčë, kăsem puş şine xăparsa larësh. = Çocuk dediğin büyüklerinden çekinendi/çekinirdi, bunlar başına çıkıp oturacaklar.
- (Aşm. 2000/XIII-264) Mertlë tărăx sürerëm: **ıră teni** përi şuk, **usal teni** vëšë şuk. = Mertle (şehri) yönüne doğru yürüdüm; (yol boyunca) ne biri güle güle git {h. iyi} diyen dedi ne öbürü gidişin olsun da dönüşün olmasın {h. kötü} dedi.
- (Aşm. 2000/XIII-264) **Yal teni** văl yal pek pulakançčë. = Köy dedikleri bu köy gibi bulunuyordu.
- (Aşm. 2000/XIII-264) **Kaçčă teni** xër uşkăne vătanmasăr şulăxat' = Delikanlı dediğin kızlara utanmadan sataşır.
- (Aşm. 2000/XIII-264) Kay manăn patămran, tarăxtarnă mana **yumăšă teni.** = Git benim peşimden {h. yakınım}, yıldır beni Yumaşa denen.
- (Aşm. 2000/XIII-264) **Yumăš teni** xam pulam, tet. = Büyücü denen ben olayımdır.
- (Aşm. 2000/XIII-264) **Laşa teni** kăvak ta, ay, pulinçčë, külmesërex külënse tărinçčë. = At dedikleri hayvan, ah keşke olsa da koşum dahi vurmadan koşturup dursaydım.
- (Aşm. 2000/XIII-264) Elşel şivë tarăn şiv: **tarăn teni** pilëkren. = Elşel ırmağı derin bir ırmaktır: derin dediği bele kadardır.
- (Aşm. 2000/XIII-264) **Manăn arăm teni** (tenë pekki) xal' te tolta tărăt'-xa. = Benim karım {h. denen} şimdi de dışarıdadır zaten.

(Aşm. 2000/XIII-264) Lere, pirën yenelle, Sär-värmansem xərnelle, **yal tenisem** pit nummay. = Buraya, bizim tarafa doğru; Sar (Ru. Sursk) ormanları kıyısında, köy denilenler pek çoktur.

Adlandırma başlığı altında *teni* yapısının nesnenin adlandırılmasından başka bütün bir sözceyi adlandırdığı örnek de vardır.

(Tup. 1929/9) **Tırpul tuxăslăxă üset teni**, şēr tupăş itlarax pama puşlat', **teni** pulat'. = Tahıl verimi artar demek, toprağın verimi daha çok vermeye başlar demektir.

3.1.3.5. Adlandırmayla Birlikte Nesnenin Gerçekleşmesi

Aşmarin Sözlüğünde mükemmelliğin; en üstünlüğün (Rusça превосходный) anlatımında kullanıldığı bilgisi verilen *te-* fiilinin kullanıldığı örnekler vardır. Buradaki mükemmellik sıfatların en üstünlük derecesindeki türündendir. *x* gibi bir şeyin denilmesiyle birlikte aynı zamanda denenin gerçekleşmesi ile oluşmuş olduğu anlaşılan aşağıdaki örneklerde, konuşur yalnızca üzerine konuştuğunun bir özelliğini dile getirir. Bu dile getirişte konuşurun düşünce, görüş veya izlenimi etkilidir. Bu özellik açıkça görünürde veya öne çıkan bir durumdadır ki var olan, yalnızca dile getirilme yoluyla bile gerçekleşebilir.

Adlandırma altında nesnenin söylenmesinde *te-* fiilinden {-nĂ} sıfat-fiili eki üzerine üçüncü tekil kişi iyelik {+i} ve ardından {+pA} vasıta durum ekinin gelmesiyle oluşmuş *tenipe* yapısı görülmektedir. *tenipe* biçimbiriminin önünde ve arkasında yer alan demeye dayalı adlandırmada nesne adlarının ikisinin de aynı olduğu görülür.

(Aşm. 2000/XIII-264) Văl şav tērlē xăruşă, **xăruşă tenipe xăruşă** pulnă. = Bu o denli korkunç ki, korkunç denilmesi (h. denilmesiyle birlikte) korkutmaya yetti.

(Aşm. 2000/XIII-264) Alli-urisem tēlēnçen kalama ta şuk, **tēreklē tennipe tēreklē** pulnă. = El ve ayaklarının karşısında konuşulamıyor da sapasağlam denilmesi sapasağlam olmasına yeter.

(Aşm. 2000/XIII-264) Ura ayênçe **xıtă tenipe xıtă**. = Ayak tabanı sepserttir.

Adlandırmaya dayalı söylemle oluşturulmuş pekiştirme ifadesi {F-As te-sA Zarf-Fiil F-} ve {F-Şimdiki zaman T3K te-sAn F} kuruluşlarıyla aynı eylemin *te*- fiilinin her iki yanında yer almasıyla da gerçekleştirilebilir.

(Aş. 2000/XIII-262) **Eşles tese eşleşşē**. = Büyük bir istekle çalışıyorlar.

(Aşm. 2000/XIII-262) Văt pirën Yakur, **ěşlet tesen eşlet!** = İşte bizim Yakur, çalış(ır) dedin mi çalışır.

tenipe yapısına benzer bir kullanım kalıp olarak *xal' tesen xal'* 'şimdi dediğinde şimdi' örneğinde *te*- fiili üzerindeki {-sAn}zarf-fiil eki olduğu görülür. Bu kullanım Türkiye Türkçesindeki '*gel dedik mi gel!*' örneğindeki kullanımla karşılaştırılabilir.

(Ayz. 1985/10) Manăn **xal' tesen xal'** vişşēr păt tıră yătănsa vırtat'. = Benim şimdi dedin mi 5 ton tahılım (tarladan) kaldırılmış yatıyor.

(Ayz. 1985/10) **Xal' tesen xal'** kēmelleççē te, man yevçi tašta kaysa şuxalçē-xa. Kăşt kēter-xa. = Şimdi dedin mi şimdi girmek gerekti de benim çöçatan nereye gidip yok oldu. Az bekleyelim de.

(Ayz. 1985/183) Manăn **xal' tesen xal'** şumra ikē pine yaxăn ukša pur! = Benim şimdi desen şimdi yanımda iki bine yakın para(m) var.

3.1.4. Söze dayalı Eylemlerin Belirtilmesi

İster düşünce isterse de edinilen bir bilginin aktarımında olsun *te*- fiilinin aktarım yapıları yan tümce olarak yer aldığı aktarım kalıplarında, bağlı olduğu yüklemi kısıtlar ve belli açılardan belirtir. Söze dayalı yapılar nesnenin içerik boyutunu oluşturan aktarım yapılarıdır.

Bu başlık altında ilk olarak *te*- ile oluşturulan yan tümce aktarımının bağlı olduğu eylemlerin kendisinde söze dayalı bir oluşum barındıranlar vardır. Söze dayalı oluşumlar nesnenin iktibas içeriklerini oluşturur.

(Aşm. 2000/XIII-259) Xay açā: esē man appa pōlānske, epē san šālno vit, **tese yaçē, tet.** = Çocuk: "Sen kesinlike benim ablam olacaksındır, ben

senin süpürdüğün kuru ot örtüsü” diye bağırdı.

- (Kom. 1918/3) Şak kēnekene şırakana kēnekeri xāş-xāş sāmaxsemşēn, Çēmpēрте şırnā pek şırman, **tese tırkeken** pulē. Şav tēleşren şırakanē ik-viś sāmax kalas tet. = Bu kitabı yazanı, kitaptaki kimi sözcükler için, Ulyanovsk’ta yazıldığı gibi yazılmamış, diye eleştiren olacaktır. Bununla ilgili olarak kitabın yazarı/yazanı iki üç söz söyleyeyim diyor.
- (Kom. 1918/26) Vırās **kēnekisençe** “Çävaş yurrisem xurlanmalli yurāsem ançax, şavā çävaş şuxallassine pēlteret” **tese** şırnā. = Rus kitaplarında “Çuvaş şarkı/türküleri yaslanılacak türküler değil yalnızca, bu Çuvaşların yok oluşunu anlatır” diye yazılmış.
- (Yur. 1925/23) Palattān tüpi tārrine ulāxsa, varrinçi sıvlaş tuxmalli şātākrān, epē sasā patām, Pülēxsē sassi pulē **tese ānlançē** Sofik man sassa. Epē kalanā sāmaxsem tārāx vāl Pulxār xulinçen iran tuxsa kaymalla. = Üst odanın tepe doruğuna çıkıp, içindeki havanın çıkması gerektiği delikten, ben ses verdim. Pülehsē sesi olsa gerek diye anladı Sofik benim sesimi. Benim söylediğim sözler dolayısıyla o(nun) Pulhar şehrinden yarın çıkıp gitmesi gerek.
- (Yur. 1925/71) Pēri kunta tutar purānnā, **teyē**, tepri —xosar šērē, **tese tavlaşē**, xvinsem purānnā, tese kalakan ta tupānē, ançax vat šinsen sāmaxxipe yāxa yāxān pırsa ten, Şefef-Ettin şırnā kēnekesene tupsa xāşan ta pulsan, şapax şırsa tupēś. = Biri burada Tatar yaşadı diyecek, bir diğeri —Hazar yeri, diye karşı çıkacak, Hvin’ler yaşamış diye söyleyen de bulunacak, fakat eskilerin sözleriyle kuşaktan kuşağa ulaşan varacak, Şeref-ettin’in yazdığı kitapları bulup ne zaman olursa olsun, böyle araştırıp bulacaklar.
- (Elb. 1978/8) Aça-pāça vara kulyanma paçax pēlmest **tese širēpleteśē** xāşpērisem. = Çoluk çocuksa üzüntü içinde hep birden “bilmiyoruz” diye doğruladılar kimileri.

İkinci olarak aktarım yan tümcesi bağlı olduğu yüklemın açılarını belirtir. Bu eylemlerde de söz açısı öne çıkarılmaktadır.

- (Kom. 1918/9) Aça şuralmanni te vāl çävaş yāxē pētme puşlanine pēltermest-i?

tese pãşarxanatãp epë. = “Çocuk doğmaması şu Çuvaş ailesinin/soyunun bitmeye başladığını bildirmez mi?” diyerek üzüliyorum.

(Yur. 1925/32) A...! lekrëni! Pasär mana vëleretëp **tese xãratrãn**. Xalë tekex kalaymãn. = A...! Düşün mü! Geçenlerde beni “öldüreceğim” diye korkuttun. Şimdi artık (daha fazla) söyleyemeyeceksin.

(Tal. 1906a/23) Rossiyaran uyrãlsa kayëš, **tese xãramalla-i?** = Rusya’dan ayrılıp gidecekler diye korkulmalı mı?

3.1.5. Soru Sözleryle Kullanımı

te- fiilinin soru sözleriyle kullanılmasında ne söze dayalı bir iletiden ne de aktarımdan söz edilebilir. Ancak soru adılının yerini tutup denecek olan şey aktarımın kendisi olacaktır. Bu örneklerin soru içeren tümcelerinde konuşur karşısındaki kişiden konuşma anına göre görüş, düşünce türünden yaklaşımını öğrenmek istemektedir. Bu açıdan bakıldığında *te-* fiilinin düşünmek, istemek türünden pragmatik bir okumasının yapılması olanaklıdır. Her ne kadar anlam değişmesinde pragmatik yorum etkili olsa da bu durum semantik bir okumayı gerekli kılmaz. Çok sözanlamlılık konusuyla ilgili olan bu yaklaşım sözcüğün çekirdek anlamından çıkan bağlamsal okumalardır. Dolayısıyla anlamlandırmada temel olan yine deme olayının kendisidir. Çünkü bir şeyin denmesi doğrudan düşüncenin aktarımı olarak vardır.

(Aşm. 2000/XIII-258) Mën **tetën?** = Ne dersin?

(Aşm. 2000/XIII-258) Mën **terë?** = Ne dedi?

Aşağıdaki örneklerde sorudan söz edilemez. Aşağıdaki örneklerde bir sorudan çok aktarılan iletinin belirsizliği vurgulanır. Bu belirsiz yapı henüz gerçekleşmemiş olan sözcenin kendisidir.

(Aşm. 2000/XIII-258) Mën **temeššë** šınsam! = İnsanlar neler demez!

(Bud. 1863/466) Min **temesse** sinzam. = İnsanlar ne demezler!

(Bud. 1863/486) Tem **tes.** = Denilesi söz çoktur.

(Ayz. 1985 /42) Ep sana **měn terēm**? Sıxla, terēm-i? = Ben sana ne dedim?
Sakla, demedim mi?

(Ayz. 1985/84) Esir **měn terēr** vara? = Siz ne dersiniz acaba?

Günlük selamlaşma içeren sözcelerin ifadesinde de *měn te-* yapısı görülmektedir.

(Aşm. 2000/XIII-263) Měn **teken** por? = Haberler nasıl.

(Bud. 1863/465) Min **tegen** por. = Ne var ne yok?

3.1.6. Gösterimsel İfadelerle Kullanımı

Bu örneklerde *te-* fiilinin aktarım nesnesi gösterimsel ifadelerle belirtilir. Önceden denmiş olan bir sözcenin yerini tutan bu yapıların *te-* fiiliyle kullanım sıklığı düşüktür.

Aşağıdaki örnekte konuşurun söylemi bir önceki konuşma anındadır. Söylemi belirten parça tümcedeki Çuv. T. *ak 'işte'* göstericisidir.

(Aşm. 2000/XIII-258) Kalarē, **teyēn** ak! = İşte söylemişti diyeceksin!

Aşağıdaki örneklerde *şapla* ve *apla te-* fiilinin aktarımında yer alan iletiye gönderim yaparlar. Bkz. 2.3.1.3.3.

(Aş. 2000/XIII-261) Entripe arāmne uyārsa kālarnā, temest-i? -**Şapla, tet**, šav. = “Entripe yavşan otunu seçip ayıklamış”, demez mi? Böyle der.

(Tal. 1906a/22) **Apla tesen**, pirēn xalāx xalē te pēr kanaşlā pulsa tāniyex šuk. = Böyle denildiğinde, halkımız şimdi de tek bir düşünceye sahip değildir.

3.1.7. Çıkarım Yapmakta Kullanımı

te- fiilinin ileti boyutunda aktarımı, konuşurun kendi içinde veya kendi kendine gerçekleştirdiği örnekler görülmüştür. Bu başlık altındaki örneklerde düşünce aktarımının bir gerçekleşmesi olduğundan ikinci bir alıcı görünmez. Karşı alıcının olmayışı aktarım biçiminde sunulan iletiyi, konuşurun içsel olarak gerçekleştirdiği

bilgiyi yine kendine sunduğunu gösterir. Bu bilginin alıcısının kendisinin olması veya dışsal karşı alıcının olmaması, bir içsel konuşma türü olduğundan konuşurun dıştan algıladığı olgular üzerinden kendine yönelimli içsel aktarım iletişi bir çıkarımın sonucu olur. Böylece

(Aşm. 2000/XIII-260) Uşsan ta: kantāka çēmēmesēr xupatāp, **temelli śuk.** = (Pencereyi) açtığında “camı kırmadan kaparım” dememelisin.

(Ayz. 1985/123) Kun pek kērū tupānnāşān turra şēkēr **temelle.** = Bunun gibi bir damat bulunduğu için tanrıya şükür demeli.

(Ayz. 1985/137) Ėşles yençen mattur **temelle.** = İşleme yönünden güzel demek gerek.

Aşağıdaki örnekte anlam gereklilik sıfat-fiil ekiyle sağlanmamış {*te-me* Mastar eki *yura-* ‘uygun gelmek, yaraşmak’} ‘demek uygundur’ yapısı kullanılmıştır.

(Aşm. 2000/XIII-263) Ėlēk ėntē açisene ništa vērentme pulman, śavanpa nimēsker pēlmen, **teme yurat.** = Öncelikle annelerini hiçbir yerde okutamamış, dolayısıyla hiçbir şey bilmediği denilmesi uygundur.

3.1.8. Dilbilgiselleşme Örnekleri

Bir dilbilgiselleşme olayında sözlükselleşen birimin kazandığı gramatikal anlam sözcüğün bu aşamaya gelmeden önceki anlam örüntüsünden kaynaklanır. Çuv.T. *te-* fiili için dilbilgiselleşme örneklerinin sıralanacağı bu alt başlıklarda *te-* fiilinin arka plan bilgisinden öne çıkan aktarım kalıpları ve dilbilgiselleşme aşamaları gösterilmeye çalışılacaktır.

Çuvaş Türkçesinde bütünce dışında *te-* fiilinin dilbilgiselleşme örnekleri arasında *ten* ‘belki, muhtemelen’, *teten* ‘muhtemelen, belki’, *teyēpēr* ‘varsayalım ki’, *tiyē* ‘söz gelimi, varsayalım ki’ (Güzel 2013, 98-99; 101) sözcükleri de vardır.

3.1.8.1. Neden-Amaç Göstergesi Olarak Dilbilgiselleşme

te- fiilinden neden-amaç belirten bir ilgeç durumuna geçen *tese* biçimbirimi iletişim ortamında bir düşüncenin veya daha öncesinde sözcelenmiş bir sözcenin gerçekleştirilmesiyle gramatikalleşmiştir. Şöyle ki neden-amaç ilgeçi gibi davranan *tese* ilgecine bağlı öbek, gerçekte bir aktarım yapısındadır. Bu aktarım tümce, yargı veya düşünce olduğundan ana yüklem yapıma amacına açıklık getiren bir bilgiyi içerir.

Aşağıda tanıklanan örneklerde *tese* ilgecine bağlı yargılar, açıkça anlaşılabilen üzere, önceden sözcelenmesi gereken yapılardır. Yani, tümce kurucu konuşurun aktardığı bilgi daha öncesinde bir başkasınca kendisine söylenmiş, kendisine söylenen bu sözceyi konuşur, bir başkasına söylemekte; dolayısıyla içeriğe odaklanan bir dolaylı aktarım gerçekleştirmektedir. Bu örneklerde öne çıkan bir diğer gramer değişikliği kişi çekiminin değişmesidir. Sözcenin ilk üretim anındaki kişi alıcıyı belirten ikinci tekil-çoğul kişi iken aktarım sırasında konuşur sözcenin kendisine denmesinden dolayı birinci tekil-çoğul kişi çekimine sokmaktadır.

(Aşm. 2000/XIII-259) Ep šēmērně, **tese**, yatlat'. = Ben kırdım diye azarlıyor.

(Bud. 1863/474) Eb sümürne **tezä** yatlat. Ben dağıttım diye azarlıyor. = Ben dağıtmışım diye azarlıyor.

(Aşm. 2000/XIII-259) Pire... sirēn pata: pērle purānar, **tese**, kalašsa kilēšme yačēš, pire xāvār tusārsempe, yultašārsempe pērle šırsa xuččār, **tese**, yālānma yačēš, teně. = Bizi sizin yanınıza: “birlikte yaşayalım” diye konuşup anlaşmaya yolladılar, bizi “kendi arkadaşlarınız ve yoldaşlarınızla bir tutunuz” diye istek buyurdular, dedi.

Yukarıdakinden ayrı olarak aşağıdaki örneklerde, ana eylemin yapılaşmadaki aktarım bilgisi kişinin kendi içinde yarattığı düşüncenin dışı vurumunu yansıtmaktadır. Bu düşünce ilkin doğal olarak içkin olarak gerçekleşir. Dışsal olarak dışı vurumu alıcıya düşüncenin aktarılması aşamasında olur. Bu açıdan aktarım içsel olarak gerçekleşen düşüncenin aktarımıdır.

Bu başlığın altındaki örneklerde dikkat çekici biçimde iktibas tümcesinin emir çekiminde yer aldığı görülür.

T3K Emir: **F-tār tese**

- (Aşm. 2000/XIII-259) Ep (epir) pürt şinçen an **antār, tese**, posmine ilçēs. = Ben, evin tepesinden inmeyeyim diye merdivenleri aldılar.
- (Aşm. 2000/XIII-259) Věsem mana: şırla an **tuptār, tese**, kunta ise kilnē. = Onlar benim için: çilek toplamasın diye (çileği) buraya alıp geldiler.
- (Aşm. 2000/XIII-260) Ep ona: pēltēr, **tese**, yori kalarām. = 1. Ben ona bilsin diye bilerek söyledim. 2. Ben ona: (bunun) geçen yıl olduğunu bilerek söyledim.
- (Aşm. 2000/XIII-260) Epē kāna, esē **kaytār tese**, turām. Epē ku yapalana, esēr **kaytār tese**, turām. = Ben yalnızca, sen gidersin diye, yaptım. Ben bu nesneyi, sen gidersin diye, yaptım.
- (Aşm. 2000/XIII-261) Esē şıvārattār, **tese**, kēmerēm epē. Sana: şıvārat, **terēs** te, kēmerēm vara epē. = Sen uyuyunuz diye girmedim. Seni uyuyor dediler de girmedim.
- (Bud. 1863/101) Vul tĩtsa tuže vulzene ügesren; vul tĩtsa tuže - an ükter **tezä**. = Onları düşecekken tuttu: o tuttu - düşmesin diye.
- (Bud. 1863/1449) Ükter **tezä**, yadem. = Dökülsün diye bıraktım.
- (Tal. 1906a/25) Patşalāxān pērlēxi ēssene, xāysene kirlē és pek, pēlse tāni xalāx xuşşinçe sarālsa, tēreklēlentēr **tesen**, unta tērle xalāx pēr pek purānni te kirlē mar. = Devletin genel sorunlarını, kendilerine gereken bir iş gibi, bilincine varması halk arasında yayılıp dayanak bulsun deyince de burada birçok halkın tek (bir halk) gibi yaşaması da gerekmez.

Ç3K Emir: **F-şşār tese**

- (Bud. 1863/1448) Eb piderdem alik, vulzam an kiččir **tezä**. = Onlar girmesinler diye kapattım kapıyı.

T1K Emir: **F-am (mar) tese**

- (Aşm. 2000/XIII-259) Věsem: epē şırla **tupam mar, tese**, mana kunta ilse kilnē. =

Onlar: ben çilek toplamayayım diye benim için (çileği) buraya alıp geldiler.

T1K Şimdiki Zaman: F-t-ăp tese

(Aşm. 2000/XIII-259) Esë mana xăvăn sassupa **xăratăp, tese**, an şiklen. = Sen, beni kendi sesinle korkutacağım diye çekinme.

T2K Şimdiki Zaman: (esë) F-At (pol') tese

(Aşm. 2000/XIII-259) Esë **kilet pol', tese**, alăk uşma tuxrăm ta, esë pulmarăn? = Sen gelirsın diye kapıyı açmaya gittim de sen yoktun.

T3K Şimdiki Zaman: F-At tese

(Zol. 1871/62) Sonnı tuvan **kilet teza**, korma toxrım söl zămin. = Beklediği akrabası gelir diye, görmeye çıktım yol boyunca.

Adıl- tese

(Zol. 1871/56) Çonım sera kamzăm kilne? İldım yinărlăne ut turat; ayxay xoşşımırın inze (birgi) **sana deză** sirne xot turat. = Canım, size kimler geldi? Altın eyerlenmiş at var; eyvah aramızdaki uzaklık sana diye (senin için) yazdığım mektup kadardır.

Aktarım tümcesinin ad yüklemli olduğu örnek aşağıdaki gibidir.

(Mih. 1891/32 #8) Kedom' tarın sirmana şıva ijik **teza** / Vunnıkki imirden' nur **teze**, / Vıl vunnıkki imirden' syabakazır / Pirin' syamrık pus'sem teleyzır'. = Girdim/indim derin bir dereye suyu sığ diye /On iki renkli boncuk var diye / Bu on iki boncuk üzölmüş / Bizim gençlerin başı talihsiz.

İktibas tümcelerinin fiilimsi ekiyle sonlandığı örneklerde de *tese*'li örneklerin amaç anlamı sezilmektedir.

(Tol. 1953/8) Xulara puşar pulnă çuxne pürtre ças-çasax açasem yulkalaşşë, vësene yătşa tuxma yıvăr, mënşën tesen vësem xăranipe pıtanaşşë te şăp pulsa laraşşë, têtēm xupărlanipe vësene kurma şuk. Şavsene xătarma **tese** Londonra yıtăsene vërentnë. = Şehirde yangın çıktığında evde çarçabuk çocuklar kalırlar,

onları taşımaları güçtür, neden dersin onlar (yangının) korkusuyla saklanırlar ve sessizce dururlar, duman(ın) sarmasıyla bu çocuklar görülmez. Onları kurtamak için Londra’da köpekler eğitilmiş.

(Tol. 1953/13)

Për šinnān šavānta šitse kurassi kilnē; vāl uramra pēr pēčēk yitā tītā ta tisker kayāksene xupsa usranā šēre ilse pīnā. Āna kurma kērtē, pēčēk yittine, arāslan valli **šime tese**, čitlēxe ivātā. = Bir kişinin buraya varıp göresi gelmiş; şu sokakta küçük bir it yakalamış ve yırtıcı hayvanları kapadıkları yere gelmiş. Onu (yırtıcıyı) görmek için küçük itini sokmuş, aslanın yemesi için kafese atmış.

(Yur. 1925/40)

Alāk uša, epē čarmastāp. Vīrāsem **kilnē tese** Pulxār tārānēsene pāraxsa kayasi manān vara? = Kapı açacak, ben alıkoymam. Ruslar geldi diye Bulgar prenslerini bırakıp gitti mi benim için?

3.1.8.2. Dolaylı Edinilen Bilgiyi İşaretleme

tet parçacık olarak yer aldığı tümce önermesine konuşurun doğrudan deneyimlemediği, ancak çıkarsanan bilgiye yönelik bir tutum kazandırır. Bu yapının kattığı anlam gramatikalleşmiştir. Zolotnitsy’den alınan kaynaklar atasözü ve deyimdir.

(Aşm. 2000/XIII-262)

Numay pulat’ , **tet-i**, caxal pulat’ , **tet-i**, šaksen pūrt tārrine nēr xup-xura kayāk pīrsa larnā, tet. = Çok mu olurmuş (derler), az mı olurmuş (derler) (bir süre sonra) bunların evlerinin tepesine kapkara bir kuş gelmiş.

(Zol. 1871/51)

İr’ tunı kayak vize vilmān **det.** = Sabahleyin kalkan hayvan açlıktan ölmezmiş.

(Zol. 1871/51)

Viren’di utran irikri ut abat ıydat, **tet.** = Urgandaki attan salınmış haldeki at yem istemiş.

(Zol. 1871/51-52)

Sidik’ kürük yit sassı-bā sitlāt’ tet’. = Delik kürk it sesiyle yırtılmış.

(Zol. 1871/63)

Kizin’ uvuke syavırnza kilet, sör’ ossi ilet, arça ozyat. Vırın ayince vırtı şaba ıydat: sör’ ossi minjin sana? **tet.** -Oksya ilmä **dezä det.** - Oksya minjin sana? **det.** - Ada – syulettermä sin

tıtma, **tet**. – Oksya an-div! Atta xam syulem, **tet**. = Küçük oğlu dönüp dolaşıp gelir, anahtarı alır, kutuyu/sandığı açar. Yer altında yatan kaplumbağa sorar; anahtarı ne yaptın sen? demiş. – Para alma (için) diye, demiş. – parayı ne yapacaksın sen? demiş. Çizme diktirmek için bir insana sipariş vereceğim, demiş. Paraya dokunma! Çizmeyi kendim dikeyim, demiş.

(Aşm. 2000/XIII-265) ‘**Tet**’ tessisene an ënen. = ‘Derler (söylenti)’ dediklerine inanma.

(Mag. 1881/141) Xir’, xir’ poz’nax aça tuza pıdarza, syava aça niş polat’, **tet’**. Niş piçik’ aça xalzır tuvat’. = Bir kız, kızlığında {h. kız başına} bebek doğurup gizlerse, bu bebek hasta (kaşeksi) olurmuş. Kaşeski hastalığı küçük çocukları zayıf düşürür.

(Mag. 1881/240) Xora vurmanda yor bor, **dät’**. / Yor aynçä por bor, **dät’**. / Ankolyanır, yigetsäm, / Xirix s’olgi xir’ bor, **dät’**! = “Kara ormanda kar varmış. / Kar altında buz varmış. / Üzülmeyin yiğitler, / kırk yaşında kız varmış.

(Mész. 1912/I. 84) Yıväs ta yıväsä vărşat: timërë ayäplä mar, unän avrëne yıväsran tunë tese. = Ağaç da tahtaya çatar: Demiri suçlu değil, onun sapı ağaçtan yapılmış.

3.1.8.3. Zamansal Belirtme

Aşmarin Sözlüğünde örneklerinin bayram adları ve zaman belirten Çuv. T. *erne* “hafta” sözcüğüyle olan kullanımlarında *te-* eylemi bir iletinin gönderilip gönderilmemesi kaygısı taşımaz. Bu örneklerde eylem ve üzerindeki eylemsi eki bir bütün olarak dilbilgiselleşmiş ve ilgeç olarak kullanıma girmiş gibi düşünülebilir. Nitekim örneklerin Rusça çevirileri de böyle; ‘öncesinde, arifesinde’ anlamıyla yapılmıştır. Ancak Türkiye Türkçesindeki ‘*dedin mi*’ kalıbı Çuvaş Türkçesindeki örneklere denk bir kullanım gösterir. Örneğin “*bayram dedin mi bir sevinçtir kaplar bizi*”, “*bayram dedin mi hazırlıklar başlamalıdır*” tümcelerindeki *deme* olayı ile aşağıdaki Çuvaş Türkçesi tümcelerde kullanılan *deme* olayı birbirine oldukça yakın

görülmektedir. Bu yakınlığa göre Aşmarin Sözlüğünde örnekleri verilen bayram adları ve zaman belirten *erne* sözleriyle birlikte kullanımlarında deme olayı, zamansal açıdan bayram veya kutlama gününün daha gelmediği, ancak yaklaşmakta olan sürecin zamansal sınırlayıcısı olur.

te- fiilinin böylesi örnekleri yan tümce olarak yer aldığı ana tümcenin tetikleyicisidir. Yan tümcedeki adın belirtilmesi yalnızca dile getirme ile gerçekleştirilir. Bu dile getirme olayının nesnesi diğer bir deyişle bayram veya kutlama adlarının bilgi aktarma amacı taşımadan denmesinden oluşur. Bu nedenle bu örneklerin arka plan bilgisinde tek öne çıkan üye iletinin biçim boyutudur.

- (Aşm. 2000/XIII-262) Iran kalām-kun **tesen** çustasem lartaśšē. = Yarın paskalya bayramı öncesinde, (arifesinde) hamur işi yaparlar.
- (Aşm. 2000/XIII-262) Për şula, şimëk şitessi viś kun **tenë çux**. = Yazın, Semik'in gelmesi üç gün öncedir.
- (Aşm. 2000/XIII-262) Şavarni për erne **tenë çuxne** şınsem sâra tuma puślaśšē. = Şavarni bayramının (dendi mi) bir hafta öncesinde insanlar bira yapmaya başlarlar.
- (Aşm. 2000/XIII-262) Munkun **tesen** ikkëmëş kun = Yazdönümünden (dedin mi) önce ikinci gün, (Kutsal Cuma haftasıdır).
- (Aşm. 2000/XIII-262) Raştav **tesen** viśšëmëş kun. = Noel'den üç gün önce.
- (Aşm. 2000/XIII-262) Şapla vâsem munkun për **erne tenë çuxnex** tem pek sêrenşên xatêrlense, âna çuntan-vartan kêtse târaśšē. = Böylece onlar Paskalya'ya bir hafta öncesinden çokça ilkbahar bayramı için hazırlıklar yapıp, bu zamanın gelmesini yürekten beklerler.

3.1.8.4. Zamansal Yaklaşıklık

tenë pek yapısı Aşmarin Sözlüğünde Rusça *nowmu* 'hemen hemen, neredeyse, tıpkı' anlamıyla verilmiştir. Yapının bu anlamı iletişimsel bir değer taşımadığı için dilbilgiselleşmiş bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz. Yapının Aşmarin Sözlüğündeki tanıklarında *kullen* 'her gün', *kaşni kün* 'hergün', *kaşni erne*; 'her hafta', *yalanax*

‘sürekli’, *çërë* ‘diri, genç, gençlik’ gibi zaman anlamı barındıran ve bir örnekte de belirteç-zarf olarak yer almış olarak kullanıldığı görülmektedir. Diğer tanıklanan kaynaklarda adıl ve belirteç ile öbek oluşturmuştur.

(Aşm. 2000/XIII-264) Kullen **tenë pek** tata vāylā šilsem pulçēs. = Hergün neredeyse başka bir sert yeller esti.

(Aşm. 2000/XIII-264) Elekkine vārmanta šapla iltēnnē pulin te, ēnenmesēr, kaşni kün **tenë pek** yumāša kayma pušlarē, tet. = Elekkine ormanda bu şekilde işitmiş olsa da inanmayıp, hergün denildiği gibi büyücüye gitmeye başlamış.

(Aşm. 2000/XIII-264) Surāxa purte yuratsa xāysen šāvarēnçine **tenë pek** šiteretçēs. = Koyunu bütünüyle sevmeye kalktığında ağzındakini neredeyse yediriyorlardı.

(Aşm. 2000/XIII-264) Xama vāl kaşni ernere **tenë pekex** pulāşat’= Bana o neredeyse her hafta yardımcı oluyor.

(Aşm. 2000/XIII-264) Šavānpa **kēneke** yalanax **tenë pek** pēr pekrex tārakanni šinçen kalat’= Nitekim kitap neredeyse sürekli, daha benzer bulunan hakkında söylüyor.

(Aşm. 2000/XIII-264) Esē çērē **tenë pek** yat yişānsa šüretēn, ançax esē vilē. = Sen gençlikte hemen hemen ad tutup yürüyeceksin, gel gör ki öleceksin.

(Yan. 1958/7) Kanakansem, māşārān ta, uşkānpa ta, purte **tenë pekex**, āšta çun turtnā šavānta —pērisem xır vārmanne, teprisem Sār şivē šine baydarkāsempe yarānsa šüreme, şıva kēme, vişşēmēşēsem fizkul’tura ploşşadkine voleybolla vilyama salansa pētrēs. = Dinlenenler hem eş olarak hem de topluca, neredeyse herkes, nereye canları istediye oraya —kimileri çamlığa, diğerleri Sar ırmağına kayaklarla kaymaya, suya girmeye, bir başkaları spor salonuna voleybol oynamaya dağıldılar.

(Yan. 1958/10) Ançax, šēr šāttārax! Yuratu, šantalāk pek, sismen-xutran, pēr samant xuşşinçe **tenë pek**, ulşānsa kayma pultarassine asra ta tıtmanççē, kētse te tāmanççē epē... = Ancak yer/toprak daha sağlamdır! Sevda, hava gibi, birdenbire, neredeyse bir anda/tıpkı bir anlıkmişçasına, değişip gidebileceğini usta

tutmazdım, beklemezdim...

- (Yan. 1958/10) Përresine redaktsine, xam eşlese larakan püləme, *ənsərtran* **tenə pek**, gorkomol sekretarə pırsa kəcə. = Bir keresinde yazı kuruluna, kendimin çalıştığı odaya, birdenbire, Gorkomol sekreteri geldi.
- (Yan. 1958/12) Xurənləx yalə pětəməşpe **tenə pekex** kolxoza pərleşnə. = Xuranlık köyü neredeyse bütünüyle kolhoza birleşti.
- (Yan. 1958/26) Për kaşxine ştab şurçə tavra pər uşkən şurə saltaksem, şumma-şummən **tenə pekex**, karavulta sənksə tənə. = Bir akşam kurmay karargahının çevresi bir kısım ak (kıızıl-ak) askerler, neredeyse (her) yan bile, karakolda geceledi.

3.1.8.5. Söylem İşaretleyicisi Olarak Dilbilgiselleşme

Bu yapı söylem içerisinde ilk yargının açıklamasını yapmakta kullanılan bir tümce bağlacı görevi görmektedir. Aşağıdaki örneklerde *mən* ‘ne’ *şən* ‘sebepl durum eki’ ile birleşerek *mənşən* ‘neden, niçin’ yapısını oluşturmuştur. *mənşən* biçimi de *te-* fiilinin {-sAn} ekli yapısıyla birleşerek ‘neden dersən, niçin dersən’ biçiminde kalıpl bir anlamdan ‘çünkü’ anlamını ifade eden bir bağlaç işlevi görmektedir. Biz aşağıdaki çevirilerimizde harfl harfine bir çeviri yoluna gitmiş olsak da *mənşən tesen* kalıbının ‘çünkü’ anlamında olduğu unutulmamalıdır.

- (Tal. 1906b/5) Çən, xaləxa zemstvo ta irək çistax parsa pəraxman, **mənşən tesen** zemstvosəm şinçen kəkarnə zakon ta çinovniksen alli eşə pulnə, tata zemstvosən xəysən te çinovniksənə pəxənsə tāmalla pulnə. = Evet, halka zemstvo bile büsbütün bir bağımsızlık vermez, çünkü {h. ne için dersən} zemstvolar hakkında çıkmış yasalar da yetkililerin elinden geçmiş ve de zemstvoların kendileri de bu yetkililere boyun eğmeleri gerekmiş.
- (Tal. 1906b/6-7) Zemstvona şın suylama yaltı şınsem te pultaraşşə: ançax şav pər şın xəy təllən mar, vəsem yalpa pərle pulsa, **mənşən tesen** yaltı şınsem şərə mən purə pərle te pər ulputənnə çuxlə kəna pulat’. = Zemstvoya kişi seçmeye köydeki kişiler de gerçekleştirebilirler. Ancak bu kişi kendi kendini değil, onlar

köyle birlikte olmalıdır, çünkü {h. niçin dersen} köydeki insanların yerin ne kadar insanı varsa büyüklüğü kadar olur yalnızca.

(Tal. 1906b/11)

1864-məş şulta kälarnä zakonsem täräx zemstvona pirën sın ta lekme pultarnä, **mənşən tesen** un çuxne uyasrı şınsem. = 1864 yılında çıkarılmış yasalardan ötürü zemstvo'ya bizden kişilerin de girebildi, çünkü {h. niçin dersen} bu zamanda Uyas'taki insanlar: köylüsü, kentlisi, agası-beyi, alıcısı satıcısı hepsi de birlikte toplanıp seçmiştir.

(Tal. 1906b/13)

Şak vāxātra pire zemstvosene urāxlalatma pit may, **mənşən tesen** çinovniksem xāysem te kun şinçen kalaşa puşlarēš. Ançax ku ēše çinoviksem alline paras pulmast', şak tērlē pısāk ēše xalāxān xāyēn tuma tārāşas pulat'. = Bu zamanda bize zemstvolara ön yüzünü temizleme (görevi verdiler) çünkü {h. niçin dersen}, müdürlerin kendileri de bunun üzerine konuşmaya başladılar. Yine de bu iş müdürlerin ellerine vermemek gerek, bu tür büyük işi halkın kendisi çabalayıp yapmalıdır.

(Tal. 1906b/16)

Xalāx ēnsi şinçe larakan şınsemşən şkolasem xut' tu, xut' an tu-pērex; şkola şukki vēsemşən avantarax, **mənşən tesen** tētētēm xalāxa ultalama şāmāl. = Halkın ensesinde boza pişirenler için okullar ha olmuş ha olmamış birdir; okulun yokluğu onlar için daha iyidir, çünkü {h. niçin dersen} bilgisiz halkı aldatmak kolaydır.

(Tal. 1906b/24)

Urāxla tuma şuk, **mənşən tesen** saxāra urāx šërten niştan ta ileymestēn. = Farklı bir biçimde yapmak olmaz, çünkü {h. neden dersen} şekeri daha farklı hiçbir yerden alamazsın.

(Tal. 1906b/25)

Şuk şul pulsan unān ta itti šēr akakansem pekez nuşa kurmallā pulat', **mənşən tesen** şuk şulta tırā xakē üset, vıl'āx xaklālanat'. = Kıtık yılı olduğunda bunun da geri kalan toprağı eken insanlar gibi sıkıntı çekeceklerdir, çünkü {h. niçin dersen} kıtlık yıllarında tahılın değeri yükselir, mal fiyatı artar.

(Serg. 1907/7)

Şurkunne xurtsene mēnle te ousan irterex vēšterme tārāşas pulat', **mənşən tesen** vāsem xēl kaşa apat şıyeşşē, pērre te tula tyxmaşşē (varlamaşşē), xēl kaşa varlançākne xāysen āşānçe

(xırāmēnçe) usraśšē. = İlbaharda arıları nasıl oluyor da bir şekilde daha erkenden uçurmaya çalışılmalı, çünkü {h. neden dersen} bunlar kış boyu yem yediler, hiç/bir kez bile dışarı çıkmadılar/bulaştırmadılar, kış boyu dışkılarını kendi karınlarının içinde/karınlarında sakladılar.

(Serg. 1907/9)

İtlaşi pıl pulsan una ta iles pulat', **mēnşēn tesen** şurkunne xurtsene mēnle te pulsan āşārax tutma tārāşas pulat', sivēpe şulaçen şüre kālarsa yışlanāymaśšē te, ussi pulmast'. = Aşırı çok bal olunca onu almalıdır, çünkü {h. neden dersen} ilkbaharda arılara bir şekilde daha sıcak tutmaya çalışılır, soğuğu yaza kadar dolaşım/devridaim ettirip arttıramazlarsa yararı olmaz.

(Serg. 1907/17)

Xurtsene yamāt karas pani pitē usāllā, **mēnşēn tesen** karas tusa vāxāçē te irtmest, un vurne urāx ēś ēślēśšē; pēr kērenenkē āvās kālaras 7-8 kēpenkē pılē te pētmest. = Arılara hazır petek vermek çok yararlıdır, çünkü {h. neden dersen} petek yapmaya vakit ayırmazlar, bunun yerine başka işler yaparlar; bir yarım kilo bal mumu yapılmasına 4 kilo bal dahi yetmez.

(Kom. 1918/ 8)

Sikeken (yereken) çir çavaş yal'ne pırsa sıxlansan, pit ças sarālsa kayat': pēr kile kērsen purne te śinśānat', **mēnşēn tesen** purte çirlē śınpa pērlex purānaśšē. = Bulaşıcı hastalık Çuvaş köyüne varıp bulaştığında, çok çabuk yayılır; bir eve girdiğinde bütün evdekilere geçer, çünkü {h. neden dersen} hepsi hastalıklı insanla birlikte yaşarlar.

(Kom. 1918/19)

Xusan patşin śarrisem xuşşinçe çavaş śarri çaplā śar pulnā, **mēnşēn tesen** çavaşsem uxāpa peme āsta pulnā. = Kazan Hanlığının ordusu arasında Çuvaş birliği (ordusu) adlı sanlı bir ocak imiş, çünkü {h. neden dersen} Çuvaşlar okla atıp vurmakta usta imiş.

(Kom. 1918/21)

Ėşleme yuratakan xalāx pētmē kirlē mar, **mēnşēn tesen** Ėşleme xavas tāvakansker, vāl purānma ta xavas, purānāşa mallala yaraşşan tārāşat'. = Çalışmayı seven millet yok olmamalıdır, çünkü {h. neden dersen} istekle çalışanlar, şu yaşamaya da istekle ve yaşantı(larını) geleceğe taşımak için çabalarlar.

(Kom. 1918/36)

Xalē çavaş xalāxē avalxi tēne pāraxsa Xristos tēnne kēçē,

měňšēn tesen tēnçere šak tēn pekki tasa, çān tēn šuk. = Şimdi ise Çuvaşlar önceki dinlerini bırakıp Hristiyanlık dinine girdiler, çünkü {h. neden dersin} dünyada bunun gibi temiz, gerçek bir din yok.

měňšēn tesen yapısına benzeyen ve söylem içerisinde önceki sözcenin bir onanmasını ve başka bir açıdan yinelenmesini belirten ‘*tepěr tesen*’ kalıbı da vardır. Bu kalıp yapı leksikalleşmiş olarak ‘bir başka ifadeyle, bir başka deyişle’ anlamıyla aktarılabilir.

(Ayz. 1985/205) Nu, **tepěr tesen**, inše šulax mar. Xullen kaysa kilēpēr. = Bir başka deyişle, uzak yol da değil. Yavaş yavaş gidip geleceğiz.

(Ayz. 1985/206) Mēn tāvas? E-ey, **tepěr tesen**, ak šak šakānsa tārankan sūsmene yışānas ta xuras. = Ne yapmalı, eee, böylece, işte şu asılı duran yuları yerinden alalım da koyalım!

3.1.8.6. Boşuna Dememe

Aşmarin Sözlüğünde (2000, XIII-263) *temerēn* < *te-me*(Olumsuzluk eki)-rē(Geçmiş Zaman)-n(T2K) (demedin) 'boşuna' zarfıyla açıklanan bu kalıp, temelde adlandırmaya dayanan nesnenin kendisinin temel özelliğini belirtir. İster birisine söylensin ister bir topluluğa veya kendi içinden geçirsin eylem üzerindeki kişi çekimi dış gerçeklikten bağımsızdır. Aşağıdaki örneklerde nesne veya sözü edilenin temel özelliği, kişilerin öne çıkan özelliklerinin vurgulanmasıyla gerçekleştirilir. Bu tümcelerin kurulmasından önce adı anılan kişi veya nesnelerin özelliklerinin daha öncesinde konuşulması veya bilinmesi gerekmektedir. Önceden kişinin hakkında konuşulanları edinen tümce kurucu konuşur yeni kuracağı tümcede bilginin öncekilere uygunluğunu doğrular. Uygunluğun doğrulanması ise önceki bilginin bir kanıtı olup, öncekinin boşuna denmediği ya da haklı oldukları sonucunu çıkarır. Bu açıdan Aşmarin Sözlüğünde ifade edildiği gibi kişi, nesnenin temel özelliğini vurgulamış olur.

(Aşm. 2000/XIII-263) Yarmuşki tavraşē **temerēn**, pāx-xalē, mēn xātlanat'. = Yarmuşki ailesi diye boşuna (dememişler), bak şimdi nasıl da

kasılıyorlar.

- (Aşm. 2000/XIII-263) Şëvës şinni **temerën**, tıtnă-tună-praxnă. = Dikişçi diye boşuna (dememişler); tuttu, yaptı, bıraktı.
- (Aşm. 2000/XIII-263) Şak İvan ta **temerën**, kilsen, kalaşsa, kultarsa pëteret vara. = Bu İvan diye boşuna (dememişler), gelince güldürür.

3.1.8.7. Sessel Oluşumun Betimlenişi

tese son çekim edatının bu başlık altındaki örnekleri, sese dayalı bir eylemi gerektiren fiillerin sessel betimlenişinin verilmesinde kullanılmıştır. Sese dayalı eylemlerde çıkarılan ses, aktarım tümcelerinde olduğu gibi aktarım nesnesi olarak sözdizimsel yapıda yer alırken herhangi bir bilgi aktarımı söz konusu değildir. Dolayısıyla nesne biçim türünde gerçekleşir. Bundan dolayı örneklerde *te-* fiilinin nesnesi bir adlandırma özelliği taşır. *te-* fiilinin biçimi belirterek bağlandığı yüklemdeki eylem tek başına çıkarılan sesi yansıtamaz. Bunun sağlanması *te-* fiilini gramerleşmiş biçimi olan *tese* ‘şeklinde’ ile yapılmıştır.

- (Zol. 1871/45) Kona vil’ne bolzasın / Xuruk torat polas-min’ / Kür’gi şilbe üges-min’, / Sörgi şuba yogas-min’... / Ay abi, ay abi, / Mana es söradıtçen / Yıt syurı söradas-min: / **Xam, xam dezä** viyriçe. = Bunu bilmiş oluncaya kadar / Kuru bir dal olaydım / Güzkü yelde düşeydim / İlbahardaki akan suyla akaydım / Ah anne ah / Sen beni doğuruncaya kadar / İt yavrusu doğursaydın / Hav hav diye ürerdi.
- (Mag. 1881/233) **Xayt, xayt temezän’** / Xaygi tımar tapranmas. / Vadılmastıp – vilmästep / Üzürlmästıp, ükmästep! = Hayt, hayt demeyince / Şuradaki kök ırganmaz. / Yaşlanmıyorum, ölmüyorum / Sarhoş olmuyorum, yığılmıyorum.
- (Kom. 1918/31) Tata pirën çëlxe tənçeri yapala şinçen kalană çux pitë tērës kalat’ ‘междометие’ tiyeken sămaxsem pirën pit ilemlë: **şänkär-şänkär** (şıv yuxat’) ... Kăvakal ‘**nart-nart!**’ laşa ‘**i-xa-xa!**’ **tese kēšenet**. Ėne ‘**muk-muk!**’ **tese makrat’**. Yıtă ‘xam-xam’ **tese vëret**. Surăx ‘**me!**’ **tese maxrat’** Kaçaka ‘**me-ke-ke!**’ **tet**. = Başka da bizim dilimizde dünyadaki olgular hakkında

söylenileceği zaman daha gerçekçi söylenir; şarıl-şarıl (su akar) ... Ördek ‘vak vak’, at ‘ihaha’ diye kişner. İnek ‘möö’ diye böğürür. İt ‘hav hav’ diye ürer. Koyun ‘me’ diye meler. Keçi ‘me-e-e-e’ diye meler.

(Tup. 1929/40) Untan kāmantir ikkēmēş şirinkine ‘şakām marş’ **tese kăşkărat** te ikkēmēş partti pērēmēş partti yenelle utat’. = Ondan sonra (oyun yöneticisi) ikinci şirinkiye ‘şakām marş’ diye bağırır, ikinci grup birinci grubun yanına yürür.

(Tup. 1929/42) Çënnē nomēr açi vara şavraşka patne çupsa pırsa meççine ilet te ‘tăr!’ **tese kăşkărat**. = Çağırılmış numaralı çocuk ise yuvarlağın yanına koşuk topunu alır ve ‘dur!’ diye bağırır.

(Tup. 1929/42-43) Untan, vāl şavraşka varrinçen meççine ilet te pēr aça şinelle pēret; meç kama leknē, vāl meççe çasrax alla ilet te, ‘tăr’ **tese kăşkărat**. = Sonra, bu yuvarlağın-çemberin ortasından topunu alır ve herhangi bir çocuğa doğru atarak (onu kıştırır); top kime değmişse, o çocuk topu çabucak aline alır ve ‘dur’ diye bağırır.

(Tup. 1929/43) Meççine alla iliççen ‘tăr’ **tese kăşkărma** yuramast’; ‘tăr!’ **tese kăşkărsan** nikamān ta tărakan vırāntan urāx šērelle kayma yuramast’. = Topunu eline alıncaya kadar ‘dur’ diye bağırarak olmaz; ‘dur’ diye bağırınca hiç kimse de durduğu yerden başka yere doğru gitmesi uygun değildir.

(Tol. 1953/4) Tarsa xātalaymān esē manran! -**tese kăşkărçē** te aça, šüellele ulāxrē. = Kaçıp kurtulamazsın benden! diye bağırdı çocuk ve yukarıya çıktı.

(Tol. 1953/6) Maçta tărriñçi ivālne kurçē te xayxi türrex un šine tēllese **kăşkărçē**: “Şıva! Xalex şıva sik! Perse vēleretēp” **terē**. Aça taykalançe, nimēn te ānlanaymarē. “Sik xāvārtrax, sikmesen perse vēleretēp! Pērre, ikkē...” **terē** te aşşē: “**viššē**”, **tese kăşkărsanax** aça xālaşlançe te puşxērlē şıva sike paçē. = Direğin tepesindeki oğlunu gördü ve elindekini doğruca ona tetik alıp bağırdı: “Suya! Çabuk suya atla! Vurup öldürürüm” dedi. Çocuk eğildi ise de hiçbir şey anlayamadı. “Çabuk atla, atlamazsan vurup öldürürüm! Bir, iki...” dedi ve babası “üç” diye bağırdığında çocuk kulaç açtı ve baş aşağı suya daldı/atladı.

- (Tol. 1953/9) Londonra p̄r šakān pek yitā 12 aça šālsa xāvarnā: šav yitta ‘Bob’ **tese čēnnē**. = Londra’da bunun gibi bir it 12 çocuk kurtarmış; bu iti ‘Bob’ diye çağırırlarmış.
- (Tol. 1953/19) Xēvel anas umēn kapitan paluba šne tuxrē te: “Šiva kērē!” **tese kākārsa** yačē. = Güneş batmadan önce kaptan güverteye çıktı: “suya giriniz” diye bağırdı.
- (Yan. 1958/6) Epē Kēterinpe (malalla Katya **tese čēnēpēr** āna) 1929 šulta Axunāra pallašrām. = Ben Keterin ile (önceden Katya diye **seslenirdik** ona) 1929 yılında Ahuna’da tanıştım.
- (Elb. 1978/15) Mana —Mariya Nikitična **tese čēneššē**. Ku pērre. Tata xāvartan aslā šnpa šapla türkkes kalašmaššē. = Beni —Mariya Nikitična diye çağırırlar. Bu birincisi. Bir diğeri kendinizden büyük bir kişiyle böyle kaba saba konuşulmaz.

3.1.8.8. Muhtemel Anlamında Dilbilgiselleşme

temelle yapısının ifade etmiş olduğu söyleme olayı aşağıdaki örneklerde bir düşüncenin sakınımlı olarak sunumunun yapılmasıyla karşımıza çıkar.

- (Aşm. 2000/XIII-259) Tutlā šāršā kēret: āšta ta pulin pıl pur, **temelle**. = Tatlı bir koku geliyor: bir yerlerde bal var muhtemelen {h.—demek ki}.
- (Kom. 1918/13) Šapla xātlansa vırās malalla kaymi pul’čē, xāyēn çaplā patšalāxne salatsa pēteret, yut xalāxsen (nimēčsen) tarši pula pušlarē. Šavān pekex čāvaš ta pētēšsex ēšleme pultaraymast’. Šavānpa vālta malallax kaymē, xāyne xāy ançax pēterē **temelle**. = Böyle boşu boşuna uğraşarak Rus(lar) ileri gidecek mi oldu, kendi şanlı devletlerini yok ediyorlar, yabancı ulusların (Almanların) uşağı olmaya başladı. Bunun gibi Çuvaşlar da birleşmeye çalışma(ları) gerçekleştirilemiyor. Bu nedenle de ileriye götürmeyecek yalnızca kendi kendini bitirecek muhtemelen {h. demelidir}.
- (Elb. 1978/6) İrtne šul šu kunēsençe İsmal’ sasartāk pēve kayrē, klasri çi šüllē açasempe şaylašrē. Sport pulāšrē **temelle** āna. = Geçen yıl yazın İsmal çabucak boy attı, sınıftaki en uzun çocukla boyları denk oldu. Sporun buna yardımı oldu muhtemelen {h. demektir}.

3.1.8.9. Öngörülen Düşüncenin Aktarımı

Bu başlık altında toplanan *te-* fiilinin örneklerinin ortak özelliği {-Ä} gelecek zaman yapılarıyla gerçekleşmiş olmasıdır. Aktarımın öngörülmesi, henüz gerçekleşmemiş sözcenin konuşur tarafından karşısındaki kişinin düşüncesinin önceden kestirilmesidir. Bu düşünce karşıdaki kişinin düşünce ileten bir sözcüğü olarak yorumlanır ve aktarım içine *te-* fiiliyle çerçevelemiştir. S. Güzel'in bildirdiğine göre *teyən* yapıları kiplik ifadesine sahip bir kullanıma da sahiptir. Çuv. T. *teyən* yapısı yarı grammerleşmiş olarak hem 'diyeceksin' anlamını ifade ederken kiplik olarak 'şüphe, tahmin, olasılık' anlamları da katabilmektedir. Bu açıdan kiplik anlamını ifade eden *teyən* yapısı her ne kadar söyleme fiilleri içinde değerlendirilmese de kiplik anlamının kazanılması yine bir söyleme eylemi üzerine temellenmiştir. Böylece kiplik anlamına dair gelişimin yolu anlaşılmış olur.

(Elb. 1978/6)

Şüşë un uka yevër sară, vărăm pirki xulpuşsiyësem şine tëshërëlet. Kuş lupaşkisene măşăr çakăr şărša **vırnaştarnă teyën**. Vësene şere tuxsa ükesren şüşë tëshlex sară (şuk, ênêkrex tëshlë temelle pulë), xêlëx pekex şirëp xărpăksem xütêlëshë. = Onun saçları sarma gibi sarı, uzun ardından omuzlarına düşer. "Göz çukurlarına bir çift çakır boncuk yerleştirmiş(ler)" sanki {h. diyeceksin}. Bunları, yere devirdiğinde saçları gibi sarı (yok güneşde kavrulmuş gibi demeli), tel gibi sapasağlam kirpikler korurlar.

(Elb. 1978/8)

Purămat' tălăx. Xêvel âna **xêrxenet teyën**, têttem şer irtne xışşân, şenë kun puşlasa tûpene xăparat'; şuttine, âşşine xêrxenüşer sapat', çuna yăpatat'. = Öksüz bir yaşam sürüyor. "Güneş ona acıyor" sanki {h. dersin}, karanlık gecenin geçmesinin ardından, yeni gün başlar, gökyüzü açar; ısıltısını, sıcaklığını esirgmeden saçar, ruha dinginlik verir.

(Elb. 1978/18)

Esir apatlanma xatêrlenne pulas? Ep çărmantaratăp. Çimêr-xa, epë te payan şime mansax kaynă, tat pëççen çamlasan ta şătânmast'. At'ăr pêrle apatlanar, ye? sênçë kürşë. Akukpa İsmal' nim te çênmeşşë, kilnë şin kalaşăvë vësene **timest teyën**.

= Siz yemek yemeğe hazırlanmıştınız herhalde? Ben alıkoyuyorum ya? Durun durun, ben de bugün yemek yemeği unutmuşum, bir de tek başına çiğnesen de yutulmuyor. Haydi birlikte yiyelim, he? —Buyur etti komşu. Akuk ile İsmal hiç ses etmezler, gelen kişinin konuşması onlara “dokunmaz” sanki {h. dersin}.

3.1.8.10. Adlandırma Üzerine Söylem Oluşturma

te- fiilinin adlandırmadan ayrı olarak, Aşmarin Sözlüğünde Çuvaşızmlerin adlandırılması başlığındaki örnekler için daha ayrıntılı bir açıklamayı yapabiliriz. Bu örneklerdeki adlandırmalar yukarıdaki gibi ‘*x’in karşılığı y’de budur*’ gibi anlaşılandan başkadır. Bu örneklerde konuşur, biçimin sessel boyutunu aynı bir adlandırmada olduğu gibi belirtir. Sonrasında bu biçimin bir dil kodu içerisindeki karşılığı verilmez. Verilen, biçim üzerine temellendirilmiş bir söylemdir ve karşılaştırma yapar. Bu başlık altındaki örneklerde fiilimsi ekli *te-* fiili adlandırmadan ayrı olarak, söylem işaretleyicisi gibi de işlev görür. Örneklerde de görüleceği gibi *te-* fiilinin söylemi açmadaki rolü söylem konusunun biçime özgü yapısının belirtilmesi, dile getirilmesi, adlandırılmasıdır.

Bu başlık altındaki örneklerde *tesen* biçimbirimi gramatikalleşmiş olarak da değerlendirilip ‘ise’ anlamında aktarılabilir. Ancak söyleme olayını yansıtmak için harfî aktarımlarımızda nesnenin adlandırılmasını temel alarak söyleme olayını vermeye çalıştık.

(Aşm. 2000/XIII-262) **Päva tesen**, Päva ta pirën xularan ilemlërex. = Buinsk ise {h. denilince}, bu kent bizim kentlerimizden daha güzeldir.

(Aşm. 2000/XIII-262) Çuxăn xresçen **purănăşë tesen**, pit layăxxi, maturri saxal vara: përin laşi şuk, tepërin plukë, suxi-süri şuk. = Yoksul köylülerin yaşayışı ise {h. dersin}, çok iyi (durumda) olan, güzel olanı az; birinin atı yok bir diğerinin sabanı, tırmığı yok.

3.2. *kala-* Söyleme Fiili

Söyleme eylemi olarak *kala-* ‘говорить, сказать, рассказывать / söylemek, konuşmak, anlatmak’ fiilinin öne çıkardığı açılar *te-* fiilinden oldukça farklıdır. Çuvaş Türkçesinde kullanım sıklığı yüksek olan fiillerden biri olan *kala-* fiilinin çerçeveyi profillemeye yeteneği oldukça geniştir. Çuvaş Türkçesi, Türk dilinin Proto-Oğuz dalının ardıllarında görülen *keleçü* sözünün türetim kökü olduğu düşünülen Proto-Türkçe **kele-* fiilini saklayan ve temel söyleme *kala-* fiilinin kullanımını sürdüren tek Türk lehçesidir. bkz. 2.1.1. ve 2.1.2.

Çuvaş Türkçesinin sıklığı yüksek bu temel söyleme fiili *kala-*’dan {-ş-} ıstışlık çatı eki ile kurulmuş *kalaś-* ‘konuşmak’ biçimi temel söyleme *kala-* başlığı altında gerçekleştirilen inceleme altında değil, ayrı bir başlık altında incelenecektir.

3.2.1. Söyleme Olayının Kendisi

kala- Çuvaş Türkçesinin söyleme çerçevesinde ele aldığımız ikinci temel söyleme fiilidir. Söyleme olayı, çerçeve birimlerinin arka plan bilgisini oluşturan üyelerin tümcede yer almayışını anlatır, yani *söyleme* fiillerindeki gönderici, alıcı, ileti, kod gibi arka plan bilgisini oluşturan üyeler söyleme olayının geneline vurgu yaptığında, fiilin kuruluşunda yer almazlar. Bu başlığın örneklerinde öne çıkan üye *te-* fiilindeki gibi ileti değildir. İletinin içeriğinin belirtilmesine gerek yoktur. Gönderici bir şeyler söylemiştir ve söylediklerinin değil, söylemesinin bir önemi vardır. Dolayısıyla yalnızca bir söyleme olayı gerçekleşir.

3.2.1.1. Nesnesiz Kullanım

kala- fiilinin söyleme çerçevesi içerisinde iletişim ortamına katkısı nesnesiz dilsel söyleme olayında söylemin (*discourse*) kendisini sezdirebilmesidir. *te-* fiilinde bu daha kısıtlı dilsel çıktılar belirten sözce (*utterance*) iken, *kala-* fiili dilsel iletişim

çerçevesinin *te-* ile gönderimi bulunan iletinin daha geniş bir toplamından oluşup söylemi belirtir. Ancak belirtilen bu söylem nesnesiz durumlarda söylemin doğrudan kendisidir. Aşağıdaki örnekler böyle nesnesiz durumlarda söylemin doğrudan kendisine olduğunu gösterir. Aşağıdaki *kala*-'ın bitmiş fiil ve bitmemiş fiillerle kullanımı göstermektedir.

Kala-Emir T2K

- (Aşm. 1994/VI-26) Es apla nikşan ta **an kala**, es apla nikşan ta **an kalas**. = Sen asla böyle **söyleme**, sen asla böyle **söylememelisin**.
- (Aşm. 1994/VI-26) Unăn sukkār arāmē ultā açipe teple purānē- **An kala** ta! Un pek açasempe yulakan arāmsem numay pul-ē-ś. = Onun kör eşi altı çocuğuyla nasıl yaşayacak. -Yine **deme** de! Bunun gibi kadınlarla (bir başına) kalan çocuklar çok olacak(lar).
- (Yur. 1925/58) Mën tunā vāl, **kala** vēleres! = Ne yaptı bu, **söyle** öldürelim.
- (Elb. 1978/8) “Anne, **kala-xa**, soçineni şırma mënren titānas?” —ıytrē İsmal’, amāşē çênme pultarnān. = “Anne, söyle bakalım, kitap/yazı yazmaya nereden başlamalı” (diye) sordu İsmal, annesi dile getirdiğinin.

Aşağıdaki örneklerde olumsuz emir çekimlerinde *an kala* yapıları şaşkınlık ifadesinde kiplik anlamlara da sahiptir (Güzel 2013, 103).

- (Aşm. 1994/VI-27) Ep vunşiçē (17) pus ukśa tuprām! – **An kala**, puyrān! = Ben 17 lira kazandım! **Sahi mi** {h. söyleme de} zengin oldun.

Kala-Emir T3K

- (Yur. 1925/61) An şavlār, mulla **kalatār**. Mulla: Epē ayāpsār, mana pülēxsē te ayāplamast’, manān ayāp şuk. = Gürültü yapmayınız, hoca **söylesin**. Hoca: Ben günahsızım, beni Püleşe dahi suçlamaz.

Kala-ār Emir Ç2K

- (Aşm. 1994/VI-26) Sarā açapa vılya-vılya, allām sıxxi tatālçē. Annene kursan, **an kalār**. Kalāsār, kalāsār, kalike, manit parāp, xātālāp. = Sarışın

çocukla oynaya oynaya elimin boğumları çatladı. Anneni gördüğünde söylemeyiniz. Konuşmaya kalkışırsanız yumurta kaşığı ve para vereceğim ve böylece kurtulacağım.

(Yur. 1925/67) Mana purě përex. **Kalăr**, parappansenne şapçar. = Benim için hepsi aynı/umrumda değil. **Söyleyiniz**, davulları vursun.

Kal(a)-ă-p Gelecek Zaman T1K

(Yur. 1925/23) **Kalassine kalăp ta**, unşân mën parân es vara? = **Söylemesine söyleyeceğim** de onun için ne vereceksin peki sen?

(Yur. 1925/68) Xuşatân pulsassân **kalăp**. = Eklemek istediğim olursa **söylerim**.

Kal(a)-ă-n Gelecek Zaman T2K

(Aşm. 1994/VI-26) Es tem te **kalăn** (söyle-say). = Sen açık açık **söyleyeceksin**.

Kala-rě-m Geçmiş Zaman T1K

(Bud. 1863/235) İltsenex (iltsesnex) **kalarem**. = Duyunca (duyar duymaz) **söyledim**.

Kala-rě Geçmiş Zaman T3K

(Aşm. 1994/VI-26) Përre, ikkě, vunikkě; kam **kalarě** vunikkě? – Ep kalarām vunikkě. = Bir, iki, on iki; kim söyledi on iki? – Ben söyledim on iki.

(Bud. 1863/60) Tumalla-çox (çohne) nimsker-de **kalamare**. = Yapılması gerektiğinde kimseye bir şey söylemedi.

(Bud. 1863/1190) Abat sine hožera (xuşă) **kalare**. = Yemek sırasında **söyledi**.

(Yur. 1925/65) Xal’ Sofikën te xarsărlăxě pëtně kurănat’. Selexmet viles umën pëlse **kalarě** pul’ şav, ıvălăm. = Şimdi Sofik’in de gözü pekliği tükenmiş görünüyor/anlaşılan. Selexmet ölmeden önceki can çekişmesini anlayıp **söylemiş** olmalı o, oğlum.

Kala-ma-n(ă) Geçmiş Zaman Olumsuz T3K

(Bud. 1863/502) Es **kalaman** pol-ške (pol-ś). = **Söylememiş** olmalısın?

Kala-şş Şimdiki Zaman Ç3K

- (Aşm. 1994/VI-27) Şulăn pěr yenne kalakan vırăn tăvaşşē. Šav vırănta tărakan uşkăn tepěr uşkăntan kama tıtmalline kanaşlasa xurat. Untan tıtma(l)la aç a yatne **kalaşşē** te, xăvalama tıtănaşşē. = (Alanın otları) biçilmiş bir yanını söyleme yeri yaparlar. Bu yerde duran grup diğer bir gruptan kime dokunması gerektiğini görüşüp belirtir. Bu yerden yakalanması gereken çocuğun adını **söyler** ve kovalayıp yakalarlar.

Kala-malla-i Gereklilik Kipi+T3K İYE

- (Ayz. 1985/112) Manăn **kalamalli** numay mar, pěr-ikē sāmax šeş. = Benim **söyleyeceklerim** çok değil, bir iki söz yalnızca.

Kala-s Sıfat-Fiil Eki (Gereklilik işlevinde)

- (Ayz. 1985/39) Āšta šav pirēn xërarămse. **Kalas**, sārīsene āssa tuxççăr. = Nerede şu bizim kızlar. **Söylemeli**, biraları daldırıp doldursunlar.

Fiilimsiler

Kala-san Zarf-Fiil Eki

- (Aşm. 1994/VI-27) **Kalasan** ta, ēnenes šuk; vāl šapax ta suya mar, çăn pulnă. = **Söylediğinde** inanacak değil, yine de bu yalan değil, gerçek.

Kala-masăr Olumsuz Zarf-Fiil Eki

- (Bud.1863/16) Ajjine **kalamazer** kayne. = Babasına **söylemeden** gitti.

Kala-mazan Olumsuz şart Zarf-Fiil Eki

- (Bud. 1863/1509) Ebir **kalamazan**-da, vul pile. = Biz **söylemesek** de o bilecektir.

Kala-nă çux Zarf-Fiil Eki

- (Yur. 1925/56) Ançax tarxaslatăp —epē **kalană** çux mana pătratsa yaras mar teseni an şavlăr, an kăşkărăr. = Ancak lütfen —ben **söylediğim** zaman bana engel olmak istemeyecekseniz, gürültü yapmayacaksınız, bağırmayacaksınız.

Kala-kan Sıfat-Fiil Eki

- (Aşm. 1994/VI-27) Şav şın epir **kalakan** virănta pulnă. = Şu kişi söylediğimiz yerde yaşar.

Kala-nă Sıfat-Fiil Eki

- (Yur. 1925/8) Sotnik! Esë **kalană** yapăxsă vırtakan pulxăr pürçesem şaksemi? = Sotnik! Senin **söylediğin** viran olmuş Bulgar evleri bunlar mı?
- (Yur. 1925/12) Es **kalană** xıpara sanran maltan sisterçes. Esë kayarax yultân. Sofike çenme numay pulmast' Şaxşarana yatâm şakântan. = Senin **söylediğin** bilgiyi/haberi önceden bildirdiler. Sen daha geç kaldın. Sofik'i çağırılı çok olmuyor Şahmara'yı yolladım buradan.

Kala-nă-i-ne Sıfat-Fiil eki+ T3K İYE+ Yönelme-Belirtme DE

- (Bud. 1863/140) Eb iltrem vul **kalanine**. = Ben onun **söylediğini** işittim.
- (Bud. 1863/141) Eb starikran iltse es **kalanine**. = Senin **söylediğini** yaşlı bir adamdan duydum.
- (Tup. 1929/9-10) Vulasa păxni, tata şın **kalanine** itleni pěr tērlē eş, tusa păxni, kuşpa kurni tepēr eş. = Okuyup gördüğü başka, bir insanın **söylediğini** işittiği başka türlü bir iş, yapıp gördüğünü yani gözüyle gördüğü bir başka iş.
- (Yur. 1925/21) Sasă: Esë şılăxlă. Ep **kalanine** tumasan pētēn, tănsăr şın. = Sen suçlusun. Benim söylediğimi yapmazsan biteceksin, beyinsiz.

Kala-ma Master Eki

- (Bud. 1863/3) Eb horadep **kalama**. = **Söylemeye** korktum.
- (Kom. 1918/34) Şav çavaşsen sămaxxisene itlesessēn ye vulasassăn, çavaş çelxipe te puş mēn şuxaşlanine, çere mēn sisnine **kalama** xal purri kurănat'. = Bu Çuvaşların sözlerini okuyup işitince, Çuvaş diliyle beyniyle nasıl/ne düşündüğünü, gönlüyle ne sezdiğini **söylemek** bütünüyle güç görünür.

3.2.1.2. *sămax*'ın Nesne Olduğu Durumlar

kala- fiilinin söyleme ortamında söylemin kendisine odaklanmasının yanı sıra nesne olarak yer alan yapılar arasında *sămax* 'söz' sözcüğü ile birlikte **sămax kala-** olarak yer aldığı görülür. Bu kuruluşlarda ileti sözdizimsel olarak işaretlenmiş gibi gözükse de sözel iletişim ortamının iletilen bilginin hiçbir açısına odaklanılmaz. Yalnızca iletinin içeriği belirtilmeden bir söylemin genelini belirtir. Bu açıdan *sămax* bilgi değeri taşımadığından ötürü nesne görünümdeki birimler iletinin içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgi barındırmaz.

Sămax kala-

(Aşm. 1994/VI-26)	Xăş çux ik-viś sămax kalan ta, pětse te larat. = Ne zaman iki üç söz söylersin ve (sözü) biter.
(Bud. 1863/1488)	Vul pire isterže-de sidarže-de, tada okša paže-de: šaven-žin ona ir sumax kalas mari? = O bizi içirip yedirdi üstelik para da verdi: bunun için ona iyi söz (hoşçakal) söylememeli miyiz yani?
(Baj. 1910/9-10)	Tata akă mën šinçen pēr-ik sămax kalamasan šuk : Itla numay šulççen pēr virăna pēr vārlăx aksa tărsan, tıră naçartarax pula puślat'. = İşte şunun hakkında bir iki söz söylemeden de olmaz : Birçok yıldır tek bir yere aynı tür tohum ekildiğinde, tahıl/ürün daha da kötüleşmeye başlar.
(Baj. 1910/15)	Tata vārlăxa mēnpe suxlasa vitni avanni šinçen pēr-ik sămax kalar . = Bundan başka tohumun güzelce nasıl sürülmesi üzerine bir iki söz söyleyelim .
(Ayz. 1985/137)	Un šinçen nikam ta usal sămax kalaymē . = Onun hakkında kimse kötü söz söyleyemez.
(Ayz. 1985/89)	Esē mana šul šinçe mën çuxlě kürenmelle sămaxsem kalarăn . = Sen bana yol boyu bunca gücendirici sözler söyledin.
(Mész. 1912/I. 232)	Pěček sămax kaliççen pěček çělě šākār tıt. = Küçük söz söylemektense , küçük bir dilim ekmek tut.
(Mész. 1912/I. 321)	Šinna itla sămax kaliççen itla turam šākār šī. = İnsana çok söz

söyleyinceye kadar, çok parça ekmek ye.

- (Kom. 1918/11) Çávaş xalāxē pērleşme puşlani şinçen, vāl puxānsa xāy şinçen xāy **sāmax kalama** pultarnine şuxāşlarām. = Çuvaş milletinin/ulusunun birleşmeye başlaması hakkında, o bir araya geliş hakkında kendi sözlerini **söyleyebilmelerini** düşündüm.
- (Yur. 1925/25) An kăşkăr, vat supnă. Astu —tepër **sāmax kalasa** mana şillenterse yarsassăn —çunna păçărtasa kălarăp. = Bağırma, yaşlı moruk. Bak-Dikkat et —başka **söz söyleyip** beni kızdırırsan —canını sıkar alırım/alacağım/canını alırım.
- (Ayz. 1985/96) Epě sire ıră **sāmax kalasa** savāntaras tetěp. = Ben size iyi **söz/haber söyleyip** sevindireyim diyorum.
- (Yur. 1925/41) Pěr **sāmax kalană**, pēterěr un şinçen. = Bir **söz söylediniz**, bitiriniz onun hakkında ne söyleyeceğinizi.
- (Yur. 1925/44) Şak şın tata mēn te pulin kürentermelle **sāmax kalasan** —epě kayatăp. = Bu kişi bir daha bunun gibi her ne olursa olsun kızdırıcı bir **söz söylerse** —ben giderim.

Sāmaxa kala-Belirtme-Yönelme DE

- (Aşm. 1994/VI-26) Kalama titānnă **sāmaxa kalamas**, vilme vırtsan, ças vilmes, tet. = Söylemesi yasak edilmiş **sözü söylemez**, geberirken çabuk ölmez imiş.
- (Bud. 1863/202) Eb iltrem şav **sumahsene kalanină** (kalanizene). = Bu **sözleri söylediğini** işittim/duydum.
- (Kom. 1918/17) Şapla xāy çávaşne pıtarasşăn temēn te pěr suya **sāmax kalamalla** pulnă şav sarappanlă çávaşăn... = Böyle kendi Çuvaşlığını sakladığından birçok yalan **söz söylemesi** gerekmiş bu Rus giyimli/sırtı açık elbiseli Çuvaş'ın.
- (Yur. 1925/23) Ku **sāmaxsene kalama** namăs mari sana, Şaxşara. Man şutpa panipe te şitmelle. = Bu **sözleri söylemek** ayıp değil mi senin için, Şehşara. Bana göre verilenle de yetinmek gerek.

Sāmapa kalasa- Araç DE

- (Kom. 1918/12) Ex, uxmax xalāx uxmaxax yulnă, şkol ta pulăşman kunti xalāxa; tırra patşalāx alline pani (monopoliya) xalxa

kiləşməst pulsan, āna **sāmaxpa kalasa** Patşalāx puşlāxēsen alline paras pulaççē, çışkāpa ta patakpa mar vāl sāmaxa kalamalaççē. = Ah, akılsız millet akılsız kalmış, okul da destek çıkmamış yerel halka; tahılı devletin yönetimine/idaresine verilmiş tahıl halka anlaşılmaya varılmayınca, bunu **sözle söyleyip** devlet yöneticileri eline vermeliydi, dayakla kötekle değil sözü söylemeliydi.

3.2.1.3. Söylemin Belirsizliği

kala- fiilinin nesnesi konumunda yer alan *mən* ‘ne’, *tem* ‘her ne’, *nim* ‘hiçbir şey’, *tek* ‘daha’ gibi adıl işlevli biçimbirimleri iletinin belirsiz olduğunu durumlara işaret eder. İletinin yerini tutan adıl işlevli biçimbirimler iletişim ortamında kişinin henüz gerçekleştirmemiş olduğu söylem içeriklerine gönderim yapar. Söyleme çerçevesinin arka plan bilgisinde iletinin belirsiz olarak gerçekleştiği *kala-* fiili iletinin söylemi ifade eden içerik boyutunu öne çıkarırken, *te-* fiilinde iletinin biçim boyutu öne çıkarak bir adlandırma ve adlandırılanın istenmesi, gerçekleşmesine dönük bir anlamda çerçeveyi profillemiştir. Bkz. 3.1.2.1

mən kala- ‘ne söyle-’

(Tal. 1906a/18) Ançax, ku sāmaxa xirēs **mən kalassi**, xāyex pit uşşān kurānsa tārat’. = Sadece, bu söze karşı **ne söyleneceği**, kendisinden oldukça açıkça görünmektedir.

(Kom. 1918/18) Çāvaş çēlxinçe sāmax ta numay mar, kēneke šinçe **mən kalamalline** çāvaşla kalamalla ta mar, sāmax šuk kalama. Çāvaşān ēlēkrenpe patşalāx pulman, malalla ta pulas šuk. = Çuvaş dilinde söz/sözcük de çok değildir, kitapta **söylenmesi** gerekeni Çuvaşça söylemek de gerekmez, çünkü söylemeye söz yoktur. Çuvaşın eskiden devleti olmadığı gibi gelecekte de olmayacaktır.

(Yur. 1925/18) **Mən kalassān** es, asaymāš. = **Ne söylemek istiyorsun** sen, büyücü.

(Yur. 1925/25) **Mən kalatān**, tānsār šin. Ye vilessü kileti mən? = **Ne**

söylüyorsun, beyinsiz. Yoksa ölmek mi istiyor ne?

(Yur. 1925/42) Văl ıytu pire tivmest. Sana leş tənçere vut aşənçe şunsa vilnē şamrāk, şılāxsār açasem **mən kalēşşi**? Esər turra ənənətəri? = Bu soru bizi ilgilendirmez. Sana diğer dünyada yalazalar içinde yanıp ölmüş genç, günahsız çocuklar **ne söyleyecekler**? Siz Tanrı'ya inanır mısınız?

(Yur. 1925/44) **Mən kalatān**, tānsār? çarān! = **Ne söylüyorsun**, beyinsiz (misin)? Ağır ol!

(Yur. 1925/60) Vəleriççen, xāvāra şālas tēlēşpe, **mən kalama pultaratār**? = Ölmeden önce, sizi kurtaracak (olan şeyle) ilgili olarak, **ne söyleyebilirsiniz**?

(Yur. 1925/60) Kalama çarma yuramast', **mən kalas** tenē, kala. = Söylemeye engel olmak yakışmaz, **ne söylemek** istediysen, söyle.

(Yur. 1925/18) Kala, Şaxşara, **mən kirlē kala**, — xərxenmēp. Akā, tıt ku xutaşri ukśa şitet pulē, *tese şuxāşlatāp*. = Söyle Şahşara, **ne gerekse söyle**, —acımayacağım/cimrilik etmeyeceğim. İşte al bu kesedeki para yeter sanırım, diye düşünüyorum.

(Yur. 1925/26) An mākārtat. Tār xāvārtrax. Ançax kayiççen itle mana. Es İl'xama man şinçen **mēnte pulin kalasan**, ırrine an kēt, Yurmekkey piççē. = Böğürme, Kalk çabuk. Yalnız gitmeden önce dinle beni. Sen İlham'a benim hakkımda herhangi bir şey söylediğin takdirde, yarını bekleme, Yurmekkey ağabey.

Aşağıdaki örnekte *mən* sözcüğünün kuvvetlendirme parçacığı aldığı görülür.

(Yur. 1925/18) **Mēnex kalān** vara es? Vārttān itlese xulxana kēnē sāmaxsem tērēs pulmaşşē nixśan ta. = **Ne söyleyeceksin** peki sen? Gizlice işitip kulağına gelmiş sözler hiçbir zaman doğru değildir.

tem kala- 'her ne söyle-'

(Yur. 1925/30) Esē tem tusan ta, **tem kalasan** ta mana, esē Selexmet, xu yenne şavāras şuk. = Sen her ne etsen **her ne söylesen** de bana, Sen Selehmet, kendi yanına döndüremezsın/çekemezsin.

(Yur. 1925/34) Xal' vārśma ta, **tem kalama** ta pultaratān. Epē kalanine itleme xatēr. = Şimdi savaşımaya (dair) de **her bir şeyi** de

söyleyebiliyorsun. Ben söylenenleri duymaya hazırım.

(Ayz. 1985/9) Kay, vatsupnă, namăsa pël. Śınsem kursan **tem kalės.** = Dur, gavat, edebini takın. İnsanlar görse **ne söylerler.**

(Yur. 1925/10) Śapax **tem çul kalasan** ta, çávaş xăyën asla yăxne manas śuk. Śultan śula, ėmërten ėmëre, săvartan śăvara pırsa, xăšan ta pulin, çávaş xalăxë pulxăr yăxne śënetë. = Yine de **her ne söylenirse** de Çuvaş kendisinin yüce soyunu unutacak değil. Yıldan yıla, çağlar boyu, ağızdan ağıza ulaşıp, her ne zaman olursa olsun, Çuvaşlar Bulgar soyunu taze tutacak/yeşertecek.

tek kala- ‘daha fazla söyle-’

(Yur. 1925/68) Epë **tek kalama** ta, xuşma ta pultaraymastăp. Pülëxsë pulăşsan, śënterëpër. = Ben ne **daha fazla söyleyebiliyor** ne de buyurabiliyorum. Püleşe yardım ederse, yeneceğiz.

nim kala- ‘hiçbir şey söyleme-’

(Yur. 1925/51) Pëlmestëp. **Nim kalasan** ta tērës pulassăn tuyănmast’. = Bilmiyorum. **Hiçbir şey söylemeyince** de doğru olduğu anlaşılmaz.

(Kom. 1918/28) Leşsem, ku çávaş virăsla tasa pëlessine këtmenskersem, xirës **nim te kalama** pultaraymarës. = Onlar, bu Çuvaş’ın Rusçayı dosdoğru bileceğini ummayanlar, ona karşı **hiçbir şey söyleyemediler.**

3.2.1.4. Gönderimsel İfadelerle Kullanımı

Söyleme odaklanan *kala-* fiili bu söylemi belirten biçimlerle kullanımda *te-* fiilinden daha elverişlidir. Çuvaş Türkçesinde *apla* ‘böyle’, *śapla* ‘şöyle, öyle’, *kapla* ‘şöyle, böyle’ gönderimsel biçimbirimler daha öncesinde söylenmiş bir sözün yerini tutar. Yukarıda belirtilen söylemin belirsizliğinden farklıdır (Bkz. 3.2.1.3.). Çünkü gönderimsel bir ifadede ileti daha öncesinde gerçekleştirilmiş ve bu iletiye bir gönderim yapılmaktadır. İletişim açısından arka plan bilgisindeki iletinin yerini tutan gönderimsel birimler iletinin öne çıkarılmasını sağlar.

apla kala-

- (Tal. 1906a/26) Avtonomiya yërki kirlë tese, vâl yërke viränlâ tese, tavlaşkalama yurat', ançax vâl yërke patşalâxân përlëlxne pëtereti tese şuxâşlama yuramast', **apla kalama** patşalâx eşë şinçen şiyelten şuxâşlakan şın, şâmâl âslâ şın ançax pultarat. = Özerklik düzeni gerekli diyerek, bu düzen yerinde deyip, tartışmaya tutuşmayı sever, fakat bu düzen devletin birlikteliğini/birliğini yok eder/bitirir, diye düşünmek uygun değildir, **böyle söylemek** devlet işi hakkında yüzeysel düşünen insan, yalnız ve yalnız uçuk bir düşünce yapısına sahip insan (bunu) yapar.
- (Yur. 1925/43) Esë, açam. **Apla kalama** pultaraymastân. = Sen çocuğum, böyle söyleyemezsin.
- (Yur. 1925/52) Mënşen **apla kalarân**? = Niçin **böyle söyledin**.
- (Yur. 1925/67) Tarxasşân **apla kalasa** an xârat, atte! = Lütfen **böyle söyleyip** (beni) korkutma, baba!

şapla kala-

- (Elb. 1978/24) —Mën xâtlanatâr esir kunta? —Sukkâr-i-mën esir? — xavaslân exêltetse ilçë vâl. —Xvattere şênë garnitur lartatâp. Pülême ereşletêp, purânma kilpetlê pultâr. —Ex, esremetsem! Kam irêk paçë sire şın xvatterne kêşe lapärtatma? — Mënle xâyan **şapla kalama**? Kâşkârşa pâraxrê Tit amâşê silles sassipe. = —Ne yapıyorsunuz/dolanıyorsunuz siz burada? —Kör müsünüz siz? —sevinç içinde güldü o. —Daireye/eve yeni koltuk takımı yerleştiriyorum. Odayı süslüyorum, yaşanılasi uygunlukta olsun. —Vay, arsız vay! Kim izin verdi size insanın apartmanına girip tepinmeyi? —Nasıl cesaret edersin **böyle söylemeye**? —bağırdı Tit'in annesi öfke dolu sesiyle.
- (Elb. 1978/27) —Xvatter paylama tivet, —pëlterçë xayxisker. Xârasa üknë açasem şiyênçex sâmax xuşma ta anrarêş. Kâşt sıvlaş şavârsan, İlmal' **şapla kalarê**: —Epir sire pallamastpâr. Pire pâxakan xêrarâm pur, unpa kalaşâr. = Evin bölünmesi gerek, —bildirdi sözü edilen kişi. Korkup sinmiş çocukların anında söze girmeye mecalleri kalmadı. Biraz soluklanınca, İsmal yalnızca **şöyle**

söyledi: —Biz sizi tanımıyoruz. Bize bakan kadın var, onunla konuşunuz.

(Yur. 1925/36) Takśanax **śapla kalamallaçčë.** = Bir zamanlar **böyle söylememek** gerekti.

kapla kala-

(Yur. 1925/26) **Kapla** epë te **kalamasan**, tepri te şarşamasan, pirën pulxär xalāxë mēne tārşa yulëşi. = Ben **böyle söylemeyince** ve bir diğeri gürültü etmeyince, bizim Bulgar halkı nasıl varlığını koruyacak ki?

Yukarıdaki örnekler dışında gönderim yapan örnekler de vardır:

(Kom. 1918/30) “Çuvaş numay sāmax tutar çēlxinçen ilnē” teśšë. **Śakna** tutarsem **kalama** yurataśšë. = “Çuvaşlar birçok sözü Tatar dilinden almış” derler. **Bunu** Tatarlar **söylemeyi** severler.

(Kom. 1918/17) **Tatax kalam-xa.** = **Başka** bir şey daha **söyleyeyim/anlatayım**.

3.2.1.5. Söylemin Nitelendirilmesi

kala- fiilinin odağında yer alan söylem çeşitli sıfatlarla nitelendirilebilme özelliğine sahiptir. Söylemin nitelendirilmesi ileti içeriği hakkında herhangi bir kimsenin yargıda bulunması demek olduğu için bu yapılardaki *kala-* fiilinin ileti içeriği bir değer yargısı taşır. Böylece iletinin iletişimsel değerinden ziyade içeriğindeki yargıdan söz edilebilir. Söylemin nitelendirildiği yapılar aşağıdaki biçimde ifade edilmiştir:

Kala-nă Sıfat: Sıfat-Fill eki

(Mész. 1912/I. 25) Avalxi śınsem **kalană çānax.** = Eski adamların **doğru söylemiş**.

Kala-nă-ě sıfat: Sıfat-Fiil eki+T3K İYE

(Mész. 1912/I. 441) Vattisem **kalani virānlă**, patşa **kalani yurāxlă.** = Yaşlıların **söylediği yerindedir**, padişahın **söylediği yararlıdır**.

(Ayz. 1985/82) Yuli **kalani tērēsex** pulsan, sessine kayiççen manān unpa

kalaşmallaççê te. = Yuli'nin **söylediği doğru** ise, toplantıya gitmeden benim onunla konuşmam gerekti.

(Yur. 1925/65) Văl xalex te kileyet? = O şimdi de gelebilir mi? Kilet pul', ıvălâm, kêtse păx. Văl **kalani usăllă** pulakan. = Gelebilir. Oğlum, bekle bakalım, Onun **söylediği yararlı** olan(dır).

Sıfat+ kala+nă+ê: Sıfat-Fiil Eki + T3K İYE

(Elb. 1978/14) **Têrêsex** văl **kalani**. Amăşê vilnêrenpe İsmal' şăvarênce morojenăy tavraşê irêlmen. = Onun **söylediği doğrudur**. Anası öldüğünden beridir İsmal'ın ağzına dondurma mondurma (dondurma ve türevleri) erimemiş.

Kala+ma sıfat: Mastar Eki

(Baj. 1910/12) Kaşni tırta mên tarănăş akassine **kalama pît yivăr**. = Bütün tahılların ne derinlikte ekileceğini **söylemek çok güçtür**.

3.2.1.6. Belirteç Kullanımında kala-Fiili

3.2.1.6.1. Söylemin Yapılış Türleri

Söyleme çerçevesinde *te-* fiilinden farklı olarak *kala-* fiilinin belirteçlerle kullanım sıklığı yüksektir. Söylemin yapılış türüne açıklık getiren belirteçler *kala-* fiilinin ifade olanaklarından söylemi ön plana çıkarırlar. Söylemin kendisine odaklanılması konuşurun ileti veya alıcıyı öne çıkarmadan doğrudan söyleme olayını biçimlendirmesinin gerçekleştirilmesidir.

Bu belirteçlerden en sık görüleni söylemin doğruluğuna vurgu yapan *türê* 'doğru, gerçek, düz', *çăn* 'gerçek, doğru', *têrêş* 'doğru, kesin, dürüst' sözcükleridir. Bu sözcüklerin belirteç olarak yer aldığı *kala-* fiilli yapılar söylemenin sohbet içeriğindeki açısına vurgu yaparlar. Yani dilsel olarak gerçekleştirilen ve bir dil yeteneği olarak söyleme olayını değil, sohbetin içeriğine ilişkin bir yönü vurgularlar.

(Tal. 1906b/4) Kun şinçen epir tata **türêrex kalasa parar-xa**. = Bunun hakkında biz de **daha doğru biçimde söyleyim**.

(Elb. 1978/19) Esê mên ikkêlense tăran? Epê **çănnipe kalatăp**. = Sen neden bu

denli ikircikleniyorsun? Ben **doğru söylüyorum**.

- (Yur. 1925/14) İl'xam: **Çăn kalarăn** pulsan, mënpe tavgavam sana, Sofik? = İlham: **Doğru söyledi** isen, nasıl teşekkür edeyim sana, Sofik?
- (Elb. 1978/35) **Tërës kalat'**. Epe te kurtām vāl mënle tıtsa ilnine. = **Doğru söylüyor**. Ben de gördüm onun nasıl tuttuğunu.
- (Yur. 1925/48) Şak pattār śın **tërës kalat'**. = Bu yiğit kişi **doğru söylüyor**.
- (Yur. 1925/25) **Tërës kalarăn**. Sanān śutā kunusem kasamatra pulmalla. Vırtax unta yēkexüresempe pallaşa. Unsārān es... = **Doğru söyledin**. Senin aydınlık günlerin zindanda olmalı. Yat orada da sıçanlarla tanış. Onsuz sen...
- (Yur. 1925/50) Esē, şallām, **tërës kalarăn**. Payan epē irtēpex kilte pulaymarām. = Sen sevgili kardeşim, **doğru söyledin**. Bugün ben erkenden evde olamadım/bulunamadım.
- (Yur. 1925/55) Sofik: Nu, tāvānsem, xalē Selexmetēn purānāşē pirēn alāra. **Tēressipe kalār**: mēne tivēşlē śav irsēr śın? Purte: Vēleres... = Sofik: Pekiii, arkadaşlar, şimdi Selehmet'in yaşamı bizim elimizde. **Doğruca/dürüstçe söyleyiniz**: neye gerektir bu hayırsız kişi? Hepsi: Öldürelim...
- (Yur. 1925/66) **Tërës kalatān**, Sofik, tërës. = **Doğru söylüyorsun**, Sofik, doğru.
- (Yur. 1925/74) Sofik **tërës kalat'**, kayar kuntan xāvertax. = Sofik **doğru söylüyor**, çabucak dönüp gidelim buradan.
- (Ayz. 1985/175) **Türripe kalanāşān** an śillen te... = **Doğruca söylediğim için** sinirlenme de...
- (Ayz. 1985/84) **Türripe kalanāşān** śillenmestēn pul'? = **Doğrusunu söylemek istersen** öfkelenmiyorsun herhâlde?

İletinin sohbet içeriğine dikkat çeken belirteçlerden ayrı olarak **Sıfat+(ë)İYE T3K+(pe)AraçDE kala-(san) Zarf-fiil ekli** kuruluşu da söylem işaretleyicisi olarak değerlendirilebilir. Bu yapılarda sohbetin içerik olarak doğruluğundan çok, söylem inşasında gerçekleşen bir olgu öne çıkar. Bu olgu söylem içinde düşünce diziminin

yerleştirilmesidir. Böylece bu yapılar birinci düşünceyi söylem içinde ikinci bir düşünceye bağlarken geçişin belirtildiği bir yapı olarak ortaya çıkar.

- (Tal. 1906b/10) **Çännipe kalasan**, zemskiy naçal'niksem vësem şav çinovniksemex. = **Doğrusunu söylemek gerekirse**, zemskiy müdürleri onlar da bu memurlardır.
- (Yan. 1958/6) O! Kun pek itarma şuk çiper xëraräma sayra-xutra kăna tēlpulma pultarnă esir. **Tërëssipe kalasan**, epë un pek çiper xërarämsene Kavkaz sārçesem şinçe purānakan vak xalāxsem xuşşinçe kăna tēlpulkalanăççë. = Ooo! Bunun gibi oldukça güzel bir kadına(la) yalnızca çok seyrek olarak karşılaşabilirdiniz. **Doğrusunu söylemek gerekirse**, ben bunun gibi güzel kadınları Kafkas(ların) bellerinde/sırtlarında yaşayan ufak tefek halklar arasında karşılaşmıştım/denk gelmiştim yalnızca.
- (Yur. 1925/15) Mattur es, Sofik. Pitë avan. **Tërëssipe kalasan**, epë vārşā kun pek pëtasse şanmanççë. Xal' eseç manān pētēm patşalāxēne çaplā muxtav yışānnān. Xut' te mēn ıytsan ta, epë sana çaras şuk. = Yaşa be Sofik. Çok güzel. **Doğrusunu söylemek gerekirse**, ben savaşın böyle biteceğine inanmadıydım. Şimdi sen benim bütün devletim boyunca ünlü övgü alacaksın. Her ne istersen de ben seni engelleyecek değilim.
- (Yur. 1925/15) Virās xalāxe, **tërëssipe kalasan**, çānaxax ta çuxān purānat' vāl. = Ruslar, **doğrusunu söylemek gerekse**, gerçekten de yokluk içinde yaşıyorlar.
- (Yur. 1925/14) Şulta pitex ıvānman. **Türripe kalasan**, kayran xıtā ıvāntarçë. = Yolda çok yorulmadılar. **Doğrusunu söylemek gerekse**, sonradan (yol) onları çok yıprattı.
- (Yur. 1925/39) **Türripe kalasan**, man tēllēn, Pulxār xalāxë virās xalāxençen xaklārax. = **Doğrusunu söylemek gerekirse**, bana göre, Bulgar halkı Rus halkından daha değerli/önemli/kıymetli/varlıklıdır.

Belirteç olarak sıklığı yüksek bir diğer birim *tēp* 'dip, temel', ve *yēr* 'iz' yakın anlamlı sözcüklerin birlikte kullanılmasıdır. Belirteç olarak sözdiziminde yer alması

üzerindeki T3K İyelik eki {+ë} ve araç durum eki {+pe} biçimbirimlerinin kalıplaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bu belirteç de sohbet içeriğinin doğruluğunu çizen belirteçler gibi sohbet içeriğine vurgu yapar. Ancak bu vurgu doğal olarak söyleme iletilisinin boyutuna dikkat çeker.

(Aka. 1911/24) Kun şinçen xalë **tëpë-yërëpe kalama** kirlë mar. = Şimdi, artık bunun üzerine **ayrıntısıyla söylemeye** gerek yok.

(Yur. 1925/33) An xuşâl. Ten epë **tëpë-yërripe** sana **kalasan**, esë mana kaşarân. = Üzülme/endişelenme. Sanırım ben **ayrıntısıyla** sana **söylersem**, sen beni bağışlarsın.

'Ayrıntısıyla söylemek' örneklerinde belirtecin fiili de etkilediği görülür. Bu etki belirteçle vurgulanan söyleme olayındaki iletinin boyutunu genişletmesinden kaynaklanır. İletideki kapsam ve boyutun genişlemesi de daha ayrıntılı biçimde bir söylemeyi gerektireceğinden ana fiili modelleyen yardımcı fiillerle *kātart-* 'göstermek, belirtmek', *par-* 'vermek' söyleme olayı ayrıntılandırılır.

(Elb. 1978/39) Suslanov yultaş **tëpë-yërëpe kalasa kātartre**. = Yoldaş Suslanov ayrıntısıyla anlattı.

(Yur. 1925/56) Sire **tëpë-yërëpe** Sofik pattâr **kalasa parë**, şavna tãnlama ıytatãp. = Size ayrıntısıyla yiğit Sofik söyleyecek, bunu dinlemek istiyorum.

Söyleme olayı temelinde yine söylemin boyutunu biçimlendiren *yãlt* 'büşbütün', *pëtëmpex* 'bütünüyle' belirteçleridir. Bu belirteçler de söyleme olayındaki iletiyi öne çıkarır.

(Elb. 1978/20) Çi maltan Mariya Nikitiçna rayëştãvkoma kayrë. Soves payën puşlãxë virãntax. Mën sãltavpa kilnine **yãltax kalasa paçë** âna. = Öncelikli olarak Mariya Nikitiçna bölgesel yönetim kuruluna gitti. Sosyal güvenlik bölümünün başkanı yerinde idi. Ne nedenle geldiğini **bütünüyle anlattı** ona.

(Yur. 1925/12) Kayran, açam, xam pëlsen **pëtëmpex kalasa parãp** sana. Xalë tarxaşşân an ıyt un şinçen. Unsãrân ta puş savãrãnat. = Sonra

yavrum, kendim öğrenince **bütünüyle anlatacağım** sana. Şimdi lütfen bu konu üzerine sorma. Aksi takdirde baş(ım) dönüyor.

(Yur. 1925/31)

An ėnen āna, Sofik! Sana epē **pētēmpex kalasa parāp**. Ançax tarxaşşān un şinçen şak şınsem kuş umēnçe an ıyt. = İnanma ona, Sofik! Sana ben **bütünüyle anlatacağım**. Fakat lütfen bu konu hakkında bu kişilerin gözü önünde sorma.

Gizlisiz saklısız olarak çevirdiğimiz kalıp, sayı adı *pēr* ‘bir’ ve ‘saklamak, gizlemek’ anlamındaki *pıtar-* fiiline {-mAsĀr} zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur.

(Ayz. 1985/185)

Pēr pıtarmaşār kalatāp, san pek xitre xēr epē xamār tavrara ta kurman. = **Hiç gizlemeden söylüyorum**, senin gibi güzel kız(ı) ben bizim yörede görmedim.

(Ayz. 1985/84)

Eppin, **pēr pıtarmaşār kalam**. = Öyleyse, **hiç gizlemeden söyleyeyim**.

Eylemin ne hızda yapıldığını belirten aşağıdaki örneklerde *ças* ‘çabuk’, *xāvārtrax* ‘çabucak’ belirteçleri iletiye herhangi bir açıdan vurgu yapmadan doğrudan söyleme olayının kendisini biçimlendirirler. Ayrıca hıza yönelik olarak biçimlendirilen *kala-* fiilinin bu örneklerinde söyleme olayı göndericinin bir dilsel yetiden çok iletinin söylenilmesini ifade eder.

(Mész. 1912/I. 389)

Turā kurat’ ta **ças kalamast**. = Tanrı görür de **hemen/çabuk söylemez**.

(Yur. 1925/20)

Epē nim te ānlanaymastāp. Mēn pulnā? **Kalasa par** ta **xāvārtrax**, vara vilēmi, purānāşi- purē pērex. = Ben hiçbir şey anlayamıyorum. Ne oldu? **Söyleyiver çabucak**, peki ölümü, yaşamı —hepsi de aynı.

(Yur. 1925/23)

Yurē, parāp. **Kala xāvārtrax**. = Olur vereceğim. **Söyle çabukcak**.

(Ayz. 1985/121)

Xāvārtrax kala. = **Çabuk söyle**.

Bu başlık altındaki belirteçleri genel olarak ‘kısaca’ anlamında değerlendirdik.

Aynı ‘bütünüyle, açıkça’ anlamındaki belirteçlerde olduğu gibi bu belirteç de söylemin iletisinin boyutuna dikkat çeker. Bu boyut belirtecin anlamından dolayı daha kısıtlı bir söyleme iletisini belirtecektir.

(Tal. 1906b/25) **Për kalasan**, tıră akmasăr purănaka śın ta, aksa purănakanni pekex yalti nuşasene kursa tüsse purănat’, xăy purănăşne avanlatma vâl ta ittisem pekex tărăşat’; âna şaplax zemstvona kême irêk pamaşşê. = Kısacası {h. kısaca söyleyecek olursak}, tarla ekmeden geçinen kişi de ekerek geçinen kişi gibi köydeki/köyde olan yokluk içindeymiş gibi yaşar, kendi yaşamını düzeltmeye o da diğerleri gibi çabalar, böylece onun zemstvona girmesine izin vermezler.

(Ayz. 1985/137) **Për sâmaxpa kalasan**, xal’ manăn ništa ta eşles kilmest. = **Kısaca** {h. bir sözle konuşulduğunda}, şimdi benim hiçbir yerde çalışmam gelmez.

(Tup. 1929/6) Mallalla êntê, uyrăm kruşoksence mên eşlessipe vësem mênle usă pama pultarni şinçen **kêşken kalăpăr**. = Öncelikle şimdi, bölüm gruplarında ne yapılacağıyla bunların nasıl yarar sağlayacağı hakkında **açıkça söyleyeceğiz**.

Belirteç olarak *yuri* ‘bilerek, kasten’ kullanıldığı durumlarda ise, doğrudan söyleme olayının kendisine vurgu yapıldığı görülür. İletinin herhangi bir açısına dikkat çekmez.

(Ayz. 1985/90) Anatoli ku xêre kaçça ilmestêp tese mana **yuri kalat’-îş!** = Anatoli bu kızı almayacağım diye bana **bilerek söyler!**

(Ayz. 1985/96) Aleftinâna ilmestêp tese, mana **yuri kalană ikken**. = Aleftina’yı almıyorum diye, bana **bilerek söylemiş**.

Aşağıdaki örnekte *axal’* ‘boşuna’ belirteci söylemi desteklemek için kullanılmıştır.

(Elb. 1978/40) **Axal’ kalamaşşê** şav “şut tənçe ıră şınsăr mar” tese = **Boşuna söylememişler** “aydınlık dünya iyi insansız değil” diye.

Tek bir örnekte gördüğümüz *tepër tēslê* ‘diğer türlü’ belirteç olarak oluşturulan söylemin farklı olarak dile getirilmesini nitelendirmektedir.

(Elb. 1978/21) Pensi tuxat', —pëlterçë leşë dokumentsene pãxsa tuxnã xıssãñ, —ançax opekun, **tepër tẽslẽ kalasan**; açasene pãxakan şitennẽ şın —tãvan kirlẽ. = —Emeklilik çıkıyor, —bildirdi diğér belgelere bakıp göz attıktan sonra, —yalnız vâsi, **bir başka ifadeyle** {h. diğér türlü söylersen}; çocuklara bakan yetişmiş kişi — akraba gerekli.

Aşağıdaki örnekte *ultavlã şuxãşpa* 'aldatıcı düşünceyle' öbeği belirteç olarak söyleme olayının tarzını belirtmektedir.

(Yur. 1925/61) **Ultavlã şuxãşpa kalamastãp** tese pëtẽm xalãx umẽnçe sãmax paratãni? = **Aldatıcı bir düşünceyle söylemiyorum** diye bütün halk önünde söz verir misin?

3.2.1.6.2. Söyleme Zamanı

Söyleme olayının zaman belirtmeleri *kayran* 'sonra, sonradan', *maltan* 'önce, önceden', *paşãrax* 'geçenlerde' gibi belirteçlerle sağlanır. Bu belirteçlerle kullanılan *kala-* fiili yine bir söyleme olayına odaklanmış olup ileti öne çıkarılmamıştır.

(Aşm. 1994/VI-26) Æna **paşãrax kala-mala-ççẽ** te.. = Ona **daha öncesinde söylemeliydi** de..

(Mag. 1881/118-119) Tã **maldan kalassı** kaya polat'; tã **kayran kalassı** mala polat'; pirin' alara knege şok; viss' sumax-ran xabil il'. Çük s'ırlax! Äp astivet'çãn, äs astiv'! = Belki **başta söylenmesi gereken** sondadır; belki de **sonda söylenmesi gereken** baştadır: Elimizde kitap yok; şu birkaç sözümüzü kabul et (üç sözümüzden (yalnızca üç tanecik sözlerimizden) kabul et). Saçımızdan razı olasin! Biz tadına bakmadan, sen bak!

(Tal. 1906a/14) **Maltan kalanã pek**, tẽp aslã patşalãxra pẽr-pẽr tẽlti xalãx avtonomiya yẽrkiye purãnni, şac xalãx xãy tẽllẽn ıtlarax ta layãx purãnma pẽle puşlani ançax vãl. = **Başta söylenildiği gibi**, geniş bir devletin herhangi bir yerindeki milletin özerklik düzenine göre yaşaması, yalnızca, bu milletin kendi kendine daha büyük ve daha iyi yaşamasının bilincine varmasıylaadır.

(Tal. 1906b/13) Zemstvona avan tãvas tesen Æna mẽnle tumalli şinçen epir **kayran kalasa parãpãr**, xalẽ zemstvo 45 şul xuşşinçe

xalāxşān mēn tusa xuni šinçen kalasa parāpār. = Zemstvoya iyilik yapayım dersən bunun nasıl yapılmasının gerektiği hakkında biz **sonradan söyleyeceğiz**, şimdi zemstvo 45 yıl içinde halk için ne yapıp etmiş bunun üzerine söyleyelim.

(Tup. 1929/11) Vēsene vulanine itleme süremeşkēn, mēnle kun pımalline **maltanax kalamalla**. Vulama kulāşla śırnisençen puşlamalla. = Bunlara okunanı dinlemeye götürmek için, hangi gün gitmek gerektiğini **önceden söylemelidir**. Okumaya güldürülü yazılmış şeylerden başlamalıdır.

(Yur. 1925/18) Epē suyma pultarakan śın mar. **Kala malalla! Malalla kala!** Kalamasan, śak yunlansa pētnē xēşpele ikē paya kassa pāraxāp = Ben yalan söyleyecek insan değilim. **Söyle önce! Önce söyle!** Söylemezsen, şu kana bulanmış kılıç ile ikiye bölüp kesip atacağım.

(Ayz. 1985/140) Epē çarmastāp. Epē **paşārax kalarām**, may kilni çuxne kayas pulat'. = Ben engel olmam. **Daha önce/geçenlerde söyledim**, uygun geldiği vakit gidebilirsin.

(Ayz. 1985/205) Mēnşēn **paşārax kalarām**. = Neden **daha önce söylemedin**.

(Ayz. 1985/142) Nu, Muxtanaykin, kaşārār, **kayran kalaşāpār**... Epē vaskatāp. = Aa, Muxtaykin, bağışlayın, **sonra/yeniden konuşuruz**. Benim acelem var.

3.2.1.6.3. Söyleyişin Yapılış Türleri

Söyleyişin yapılış türüne işaret eden kod ile bağlantılı kuruluşlarda, söyleyişin nitelenmesi söz konusudur. Aşağıdaki örneklerde belirteçle sınırlanmış *kala-* fiili genel olarak insana özgü söyleyiş özelliklerini belirtir. Dolayısıyla bu örneklerdeki *kala-* dilsel yetinin kullanılmasını belirtir. Bu durum fiilin sesli boyutta ve ileti barındırmayan gerçekleştirmelerde daha odakta olduğunu gösterir.

(Aşm. 1994/VI-27) Utśām anmasť tarān śırmana, çun tüseymest **xıtā kalasan**. = Atcağazım inmez sık ormana, gönlü dayanamaz **kaba konuşursan** {h. söylersen}.

(Kom. 1918/22) Çāvaş yurriseme temişe tēslē te: tuy-yurri, xēr-şüm-yurri, xēr-

yërri, kërü-yurri, şavarni-yurri, ulax-yurri, uyav yurri (vıyă yurri), saltak-yurri, takmak, **xăvârt kalamalli** sâvâsem. = Çuvaş şarkı/türküleri pek çok ve türlü türlüdür: toy türküsü, sağdıç türküsü, kız türküsü, damat türküsü, şenlik türküsü, akşam türküsü, kutlama türküsü, asker türküsü, koşma, **hızlı söylenmesi gereken** dörtlükler.

(Elb. 1978/12) Ten, meçêk tapma tuxmalla? —**sassânax kalarê** İsmal'. = Belki top tepmeye çıksa gerektir? (diye) **seslice söyledi** İsmal.

(Elb. 1978/30) Un umênçe vărăm sín târat'. Kaşarâr, tete, —**şepêşşên kalare** İsmal'. = Onun önünde uzun bir insan duruyor. Afedersiniz, bey amca, **incelikle söyledi** İsmal.

(Elb. 1978/32) An suy! San umănta epê nixăşan ta parămlă pulma! **Şirêppên kalarê** İsmal'. = Yalan söyleme! Senin önünde ben hiçbir zaman dahi verecekli olmadım! — **sertçe söyledi** İsmal.

(Ayz. 1985/8) Mên? Manăn xălxisem vitêrex mar ta... **Xıtărax kala**. = Ne? Benim kulaklarım işitmiyor da... Daha **sesli/güçlü söyle**.

3.2.1.7. İlgeçlerle Kullanımı

3.2.1.7.1. *tarăx* İlgeci ile Söyleme Dayandırma

Söyleme olayı çerçevesinde gelişen bu kullanımlardan *tarăx* ‘göre, boyunca, doğrultusunda’ ilgeci önceki bir söylemde geçen bilgiye gönderimde bulunur. Bu bilgi söyleme olayının ileti boyutunda gerçekleşen söylemin kendisidir. Ancak söyleme içeriğini oluşturan ileti belirtilmese de söze göre şekillenen davranıştan iletinin içerik değeri anlaşılabilir. ... **kalană (sămax) tărăx...** yapısında kurulan kullanımlar, *kala-* fiilinin öne çıkardığı dolaylı aktarımın bir türünü oluşturabilir. Diğer yandan söylemi yaratan gönderici, *kala-* fiilinin sözdiziminde daha ön planda durmaktadır.

(Bud. 1863/173) Vul **kalane turux** ep turom. = Onun söylediği gibi yaptım.

(Tal. 1906a/10) Kunta **kalană sămaxsem tarăx**, avtonomiya yêrkipe fededratiya yêrki xuşşinçe uyrămê purri kurănsax târat' êntê. = Burada **söylenen sözlere göre**, özerklik düzeni ile birlik düzeni

arasında ayırım olduğu ortaya çıkar.

(Tal. 1906a/21)

Tata vēsem xāysen xalāxsenēn ēšne vitērex pēlēššē *tese kalama* ta yuramast', šavānpa, Patšalāx Puxāvēnçe, vēsem **kalanā sāmax tārāx** ançax, tērlē xalāx ēšne tērēs tataymaššē. = Bundan başka onlar milletlerinin sorununu boylu boyunca/genişçe/etraflica/ayrıntısıyla bilirler diye söylemek de uygun olmaz, dolayısıyla, Devlet Meclisinde, yalnızca bunların **söylemiş olduğu sözlere göre**, türlü türlü millet sorununu doğru ve objektif olarak çözemezler/ele alamazlar.

(Kom. 1918/ 19)

Sakān pek tavlašu urāx çāvaş xuşşinçe te pur. Xāšē kalaššē: “Çavaş pētet, unān çasrax vırās pulmalla” teššē. Teprisem kalaššē, “šuk, çāvaş pētmest, vāl tāreklense, xitā vērense malalla kaysa xāy çāvaş yaçēpe itti xalāxsempe yunaşar purānē” teššē. Xāšsem *çān kalaššē?* Epē ku tarançčen **kalanā tārāx**, çāvaş pētessi çān pek tuyānat'. = Bunun gibi tartışma başka Çuvaşlar arasında da vardır. Kimisi söyler: “Çuvaş tükeniyor, onun çabucak Rus olması gerek” derler. Bir diğeri söyler: “yok, Çuvaş yok olmaz, o dayanıp, iyice (kendini) geliştirip ilerleyerek kendi Çuvaş adıyla sağlam milletlerle barış içinde yaşayacak” derler. Hangileri doğru söyler ki? Şu ana kadar söylendiği gibi, Çuvaşların yok olacağını gerçek gibi görüyorum.

(Ayz. 1985/118)

Šınsem **kalanā tārāx**, esē avlanma şut titnā tet pulas? = İnsanların söylediğine göre, sen evlenmeyi düşünüyormuşsun galiba?

Aşağıdaki örnekte söyleme dayandırma, *te-* içine çerçevelenen aktarım yapısıyla gerçekleşmiş olduğu görülür.

(Kom. 1918/ 34)

Šavānpa “Çavaşran aval kēneke şırakan pulman” **teššē**. Xalē epē **kalanā tārāx** “Aval çavaşran kēneke āsti pulmani çāvaş kēneki pulman” **temellex** mar. = Dolayısıyla “Çuvaşlardan eskiden kitap yazan olmamış” derler. Şimdi benim **söylediğine göre** “Önceden Çuvaştan kitap ustası/yazar yoktur, Çuvaşın kitabı yoktur” denmemelidir.

3.2.1.7.2. *kalană pek* Yapısıyla Söyleme Dayandırma

Dilsel iletişim ortamında bu yapının kullanımı doğrudan söyleme olayındaki iletiye değil, söylem olayının kendisine odaklanır. *kala-* fiiliyle kurulan yapılarda iletiyi kapsayan söylemenin bir bütün olarak kendisi öne çıkar. İletinin ne olduğu konusu belirsizdir. Bu örneklerde konuşur kişi adıyla kendisini işaretlemiştir.

(Tup. 1929/23) Şantalăk sivêrex pulsân çûxense kăna tux. Epêr **kalană pekex** tusa pîrsan xêvelpe şiv numay usă paraşşê. = Hava soğuk olduğundan yalnızca (suya) şöyle bir girip çık. Bizim **söylediğimiz gibi** yaparsan güneşle su çok yarar eder.

(Elb. 1978/9) Es **kalană pek** pulat', — mayăn şăltarat' İsmal'. = Senin **söylediğin gibi** oluyor, — uzunca bir soluk alır İsmal.

Aşağıdaki örnek tümcedeki *kala-* fiili, Budenz tarafından Macarca *parancsolni* 'buyurmak, hüküm vermek' anlamlarıyla çevrilmiştir. Bu çeviriler, bağlamsal olarak birisine bir şey söyleme yetkisinin alt-üst ilişkisinden kaynaklanacağı düşünüldüğünde verilen bu anlamın pragmatik değer taşıdığı sonucu çıkar. Çünkü üstten alta doğru gerçekleşen bir söyleme olayı doğal olarak buyruk olarak anlaşılacaktır. Aşağıdaki örnekte 'o' kişinin söylediği *şapla tu* olarak 'böyle yap!' tasarlanabilecek buyurma içeren sözce olmalıdır.

(Bud. 1863/824) Eb vul **kalane-bak** (pek) turom. = Ben, o **söylediği gibi** yaptım.

3.2.1.8. Söyleme Olayı Temelinde Türemiş Kalıp Biçimler

Söyleme çerçevesi içerisinde bu olayın doğrudan kendisine yoğunlaşan *kala-* fiilinden türemiş *kalamală, kalamalli, kalama, kalas* fiilimsi eki biçimlerde söyleme olayının kendisine yoğunlaşılması yalnızca bir söyleme olayı olup, gönderici ve iletinin öne çıkarılmaması olduğuna göre bu türemiş biçimlerin de söylem ve sözce boyutundaki söyleme eylemlerine yoğunlaştığı anlaşılabılır. Bu başlık altındaki

örneklerin çoğu kalıp durumunda öbekler olduklarından yapılarındaki biçimbirimlerin kattıkları anlam sözlüksel olmaktan çok sözdizimseldir.

3.2.1.8.1. *šuk* ile Yapılanlar

Sözlüksel bir birim olarak *šuk* ‘yok’ sözcüğü ile oluşturulan bu öbeklerde söyleme olayının kendisi, kesin veya şaşkınlık yaratan bir olay karşısında verilen tepkiye ilişkin bir sözce durumudur. Bu sözcelerde söylemeye ilişkin olumsuz tutum *šuk* sözcüğüyle katılmıştır.

Kalamalāx šux

Kalamalāx'daki {-mAlĀx} biçimbirimi Levitskaya'da sıfat-fiil (fiili nitelerse zarf-fiil) olarak tanımlanmış, biçimbirimin ise {-mA+} mastar eki üzerine {+lĀx} addan ad yapan yapım ekinin birleşimi olarak açıklamıştır (1976, 97). Aşmarin'de öbeğin anlamı 'незначительный / *küçük, önemsiz*' olarak verilmiştir (1994, VI-29). Bu anlam söylenmeye değmeyecek kadar değersiz görülen bir anlamdan türemiştir. Tek bir örnekle tanıklanan aşağıdaki tümcede sıfat işleviyle yer aldığı görülür.

(Aşm. 1994/VI-29) Šavā **kalamalāx šuk** kēsen-šāpaṣān tašta yumāša kaysa, yumāš mēn xuṣnine tusa šürenē ēlēk xērarāmsem. = Şu **önemsiz/küçük/söylemeye değmez** sedef için herhangi bir yerdeki büyücüye gidip, büyücünün her buyurduğunu yapmış eski kadınlar.

Kalamalli šuk

Kalamalli šuk kuruluşundaki *kala*-'ya eklenen {-mAlli} biçimbirimi, {-mAllA} sıfat-fiil ekine T3K iyelik {+i} ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Kalıp yapının anlamı 'ничего и говорить / *konuşacak bir şey yok*' olarak verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-29). Verilen bu anlamla tanıklanan örnekte söyleme olayının gereksizliği, açıkça görülebilen bir gerçekliğin ifade edilmesinde kullanılmıştır.

(Aşm. 1994/VI-29) Payan şantalăx pit layăx – **kalamalli şok!** = Bugün hava çok güzel – mükemmel {h. söylemeye gerek yok}.

Kalama şuk

Bir bütün olarak {-mA şuk} yapısı bir türetim işlevi görebilmektedir: *ıtarma şuk* / dayanılmaz', 'tüisme şuk / katlanılmaz', 'çâtma şuk / çekilmez', 'şanma şuk / inanılmaz' (Andrejev vd. 1985, 422). Aşmarin 'невыразимо / anlatılmaz, tarifsiz, sözcüklerle anlatılamaz' ve 'невозможно / harika, müthiş; olanaksız, imkânsız, olanak dışı' anlamlarını vermiştir (Aşmarin 1994, VI-29). Yapının ifade ettiği söyleme olayının olumsuz yönde gelişmesi açıkça görülen bir gerçeklik, sonucu belli olan bir durum, şaşkınlık yaratıcı bir olayı anlatmakta kullanılmıştır. Örneklerin bir kısmında görülen *ta* edatının yapıya kattığı değer kuvvetlendirme edatı işlevindedir.

(Aşm. 1994/VI-29) Akă şil-tăvăl, **kalama şuk**, kuşpa păxma şuk, tusan vêşterse te şitrê. = İşte tipi, **müthiş**, göz açtırmıyor, tozlar uçuşuyor. Toz kaplamış her yeri.

(Aşm. 1994/VI-29) Pit, **kalama şuk**, avan. = **Mükemmel**

(Baj. 1910/4-5) Pirên xresçenên vârlăxê pit şupêlê. Unta arpa ta, ulâm ta, kurăk vârrisem te pur. Xresçen tırta tasata pêlmest tese **kalama şuk**. Kămălê pulsân vâl pit avan tasatma pultarat'. = Bizim köylünün tohumu pek arsızdır. Onda arpa, saman ve ot tohumları vardır. Köylü, tohumu ıslah etmeyi bilmez diye **söylemek olmaz**. İstediginde pek güzel biçimde tohumu ıslah edebilir.

(Baj. 1910/15) Mênle tırta, mênle vırânta, mên văxătra mên tarănăş akassine purnete **kalama şuk**. = Hangi bir tohumu, nasıl bir yere ne zamanda ne derinlikte ekileceğinin tamamını **söylemek yersizdir**.

(Yur. 1925/23) Vâl şeş pulsassân an xuyxâr. Epê êşe **kalama şuk** ênertêm. = O yalnız olunca/kalınca tasalanmasın. Ben, mükemmel {h. söylemeye gerek yok}, işi yoluna koydum.

(Yur. 1925/51) Văxăt şitiççenex šênê varšă puşlani vâl **kalama şuk** yurăxsâr êş. = Vakıt gelinceye kadar yeni savaş başlaması o **aşırı**

yararsız iş.

- (Yur. 1925/66) Văl mana vârsăra pulăşakan şın. **Kalama şuk** mattur. = O bana savaşta yardım eden kişi. **Müthiş**; güçlü.
- (Yur. 1925/75) Văl şak vâxătra **kalama şuk** pattărlăxne kătartrê. = O bu vakitte, **söze gerek yok**, yiğitliğini gösterdi.

Kalama ta şuk yapısında kuvvetlendirme edatı *ta*'nın kalıp yapının arasına girdiği de görülmektedir.

- (Aşm. 1994/VI-29) Pirën ukşana çăxsem te săxsă pēteres şuk. 8 mēlyun ta şură tesen, **kalama ta şuk**! = Paramızı tavuklar yiyip bitirecek değil ya. 8 milyon civciv/yavru desen de olanaksız.
- (Aşm. 1994/VI-29) **Kalama ta şuk**, çăvaş şınniyën văl tēlten tūsēmlēxē pit pısăk. = **Söylemeye gerek bile yok**, Çuvaşların bu konuda dayanıklılığı oldukça büyüktür.
- (Aşm. 1994/VI-26) **Kalama ta şuk**, ku vırăna çasax şaklanma ėmēt tăvas şuk = **Harika** {h. söylemeye gerek bile yok}, bu konuma çabucak tutunmana hiç umut yok.
- (Aşm. 1994/VI-29) **Kalama ta şuk**, avan. = Güzel, muhteşem.

Kalas şok

Kalas şok, Budenz 1863'ten tanıklanan aşağıdaki tümcelerde *kala-* Macarca *akarni* 'istemek, arzulamak' anlamı ile karşılanmıştır. Yapıya bu anlamın verilmesine {-As} sıfat-fiil ekinin anlamının katkısı olmuştur. Aynı biçimbirim *te-* fiilinde istek yapılarını oluşturan -As *te-* kalıbında da görülmektedir. Söyleme olayının isteksizliğine dönük bu anlamı yine ileti ve alıcı olmadan doğrudan olayın kendisini vurgular.

- (Bud. 1863/508) Es **kalas şok**-şxa!. = Sen söylemek istemiyorsun.
- (Bud. 1863/537) Eä! Es **kalas şok**-şxa! = Demek ki, söyleyesin yok.

3.2.1.8.2. Gerçekleşmeyen Söylem

Kalamış, Kalış

Aşmarin, *kala-* fiilinden olumsuz sıfat-fiil eki {-miş} (<m(A)-ěš) ile türetildiği belirtilen bu yapıyı tümce üzerinden 'прит воряется, будто не сказывает / *yalandan söylüyormuş gibi yapmak, söylemiyormuş gibi yapmak*' biçiminde açıklanmıştır (Aşmarin 1994, VI-29). Olumlu biçimi ise 'обещается говорить, а не говорит / *söyleyecek gibi oluyor, söylemiyor*' anlamıyla karşılanmıştır (Aşmarin 1994, VI-33). Levitskaya'da {-iś, -ěś} biçimine rastlanan ekin olumsuz biçiminin {-miś, -měś} olduğu bilgisi yer alırken eklendiği eylemlere kattığı anlam 'притворяется / *yalandan yapmak, yapıyor gibi göstermek*' olarak çevrilmektedir (1976, 100). Bu anlamlara göre bu biçimbirimini Türkiye Türkçesindeki {-(mA)mIşçAsInA}, {-Ar mIş gibi} ve {-mAzmIş gibi} yapıları ile karşılayabiliriz.

(Aşm. 1994/VI-29) **Kalamış** polat'. = Söylemezmiş gibi yapıyor.

(Aşm. 1994/VI-33) **Kalış** polat'. = Söylermiş gibi yapar, söylemez.

Kalanśi

Levitskaya *kala-* eylemi üzerindeki {-Anśi} sıfat-fiil ekini alan ***kalanśi***'nin bir sözdiziminde ortaya çıktığında *pul-* 'быть / olmak, bulunmak' ve *tu-* 'делать / yapmak, etmek' yardımcı fiilleriyle gerçekleştiğini ve söyleme eylemine kattığı anlamın 'притворяются / *yalandan yapmak, yapıyor gibi göstermek*' olduğu bilgisi yer almaktadır (Levitskaya 1976, 99).

(Aşm. 1994/VI-29) **Kalanśi** polat' tăta, xăy paytax kalas pik! (Yotri śinna xıpar kalap, tese şantarsan, kayran kalamasan, şapla kalaśşe.) = **Söyleyecekmiş gibi oluyor**, kendisinin epeyce söyleyesi var gibi. (Uzaktaki insana haberi söyleyeceğim/ileteceğim diye güvence verip, sonrasında söylemeyince, böyle söylerler.)

3.2.1.8.3. Göndericiyi Öne Çıkaran Yapılar

Bu başlık altına giren yapılarda *kala-* fiilinin kalıp olarak ifade ettiği *söyleme* olayında iki açı dikkat çeker. İlki göndericinin söylemi oluşturan iletisinden oluşur ve bu yapılarla birlikte iletiye bir çağrışımında bulunulur. İkincisi iletinin kendisidir. Bir kısım örnekte göndericinin söylemi verilebilmektedir.

kalarăş, kalarăşă, kalarêş, kalaş(< kalarăş), kalarăşle, kalarêşle, kalarêşle, kalaşne

Kalarăş ve *kalarăşă* yanında, *kalarêş* biçiminde ince ünlülü değişkesi ile de tanıklanan bu sözcüğü Aşmarin ‘*его говорение / onun konuşması*’ anlamıyla açıklamıştır (Aşmarin 1994, VI-29). Aynı yapıların genişlemiş biçimi olan *kalarăşle* yapısına ve türevlerine ise ‘*по словам / sözüne göre*’ anlamı verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-30). Tanıklanan örneklerde *kalarăş* yapısı üzerine {+pA} araç, {+lA} benzerlik ve {+A} belirtme-yönelme durum ekleri olarak çekimlenen biçimler, göndericinin söylemine benzerliği bulunan sözün iletilmesinde ana yardımcı dilsel birimler olmuşlardır. Bu eklerden başka aynı işlevi yüklenen *pek* ‘gibi’ biçimbirimiyle de öbek oluşturmuştur.

kalarêş

(Aşm. 1994/VI-30)	Xu kalarêş , turra şêkêr xalê, şürekeletêp. -Numayranpa cana kurmançê, tăvan, pit yapăxsattâm, xalê te kile tavrântân: cana kurassa sunmançê, tet yalta purnakanni te, savânsa. = Şükürler olsun ki, dediğin gibi sürdürüyorum. Çoktandır seni görmüyordu(m) akraba, çok kötüleşmiştim, şimdi de geri döndün; seni görmeyi arzulamıyordu(m), demiş köyde yaşayanı sevinip.
(Aşm. 1994/VI-29)	Kaxal kalarêşpe sasan-pulă palărăşpe. = Üşengecin söylemesiyle sazanın belirmesiyle.
(Aşm. 1994/VI-29)	Văl kalarăşle . = Onun söylediği gibi .
(Aşm. 1994/VI-30)	Es kalarêşle . = Senin söylediğine göre .

(Aşm. 1994/VI-30) Xăy **kalarêşle** (xăy kalaşle) = Onun/kendisinin **söylediğine göre**.

(Aşm. 1994/VI-30) Văy patăr! teně- Esě **kalarêş pek** pultăr teně sınıni. = Güçlü yiğid(im)! demiş. Senin **söylediğin gibi** olsun demiş ...insanı.

(Aşm. 1994/VI-30) Esě kalană **pek-esě kalarêş**. = Senin **dediğin gibi**.

kalaşle

(Aşm. 1994/VI-33) Mut'uk **kalaşle**. = Maçuk'un söylediği gibi/söylemesine göre.

(Aşm. 1994/VI-33) Xăy **kalaşle**. = Kendisine göre.

Bu yapının aşağıdaki örneklerinde söyleme olayının iletişi ardından gelen tümcede sezilebilmektedir. İzleyen tümcede, göndericinin söylediğine benzer bir iletiye dayanarak aynı düşünce yeniden dile getirilir. Ancak bu ileti konuşurun doğrudan söyledikleri değil, gönderici tarafından yeniden biçimlendirilmiş türleridir.

(Aşm. 1994/VI-29) Untan ku İvan kalat, tet: ıltătın çakak **kalarêşpe**, tură cămaxêpe şak ässa lartnă ikě virte kile şitinsě. = Ondan (sonra) bu İvan: altın saksaganın söylediği gibi, turnanın **sözüyle** (buyruğuyla) şu daldırılıp koyverilmiş iki kova ah bir geleydiler.

(Aşm. 1994/VI-29) Epir ayvan ıvălě-xěrě yumăs-kurmăş **kalarăşpe** tasaran çükletpěr. = Biz saf çoluk çocuğumuzu kam/büyücülerin söylediğine göre temizlikten adıyoruz.

(Aşm. 1994/VI-30) Şavănşân xăy **kalarêşle**, äna 6 çike layăx gollandskiy pir pană. = Bu nedenle kendisinin söylediğine göre, ona 6 arşın iyisinden Hollanda malı/yapımı bez vermiş.

(Aşm. 1994/VI-33) Yaruxxa **kalaş** şavarne xuplamallaçčě äna, usalla. = Yaruhha'nın **söylemesine göre** ona (karşı) ağzını tutmalıydı, sinsi.

(Aşm. 1994/VI-33) Stepan **kalaşle**, ep çanaxax ta Yăvana šėnep pol' = Stepan'ın da **söylediği gibi**, ben kesinlikle Yavan'ı yeneceğim.

(Aşm. 1994/VI-33) Vara văl kaynă ta, šav šin **kalaşne**, şıva kěně. = Sonrasında ise gitmiş, şu adamın **sözüne göre**, dereye girmiş.

Aktarım kalıbı olarak değerlendirdiğimiz *kala... te...* yapısı aşağıdaki örneklerde de karşımıza çıkar. Bu örneklerde doğrudan aktarımı sağlayan dilsel birimin daha çok *te-* fiilinden kaynaklandığı görülürken, *kala-* fiilinin yer aldığı yapı söylemi oluşturan kişi, yani göndericiye bir dikkat çekmedir.

(Aşm. 1994/VI-30) Văl **kalarëşle**: etem pēr šākārpa ançax purānmast', **tenë**. = Onun **söylediğine/söylemesine göre**: insan yalnızca bir ekmekle yaşayamazmış.

(Aşm. 1994/VI-30) Epë puxni te, vattisem **kalarëşle**: šāši šākë te tinëse pulāşat' tenë pek, pulāşu pulë. = Benim topladığım (şeyin) bile yaşlıların **söylemesine göre**: fare sidiği bile denize yarar sağlar, demeleri gibi yardımı olabilir.

Kalami

Kala- fiili üzerine {-mA+} mastar ekinden sonra T3K iyelik eki {+i} biçimbiriminin eklenmesiyle oluşan ***kalami*** yapısına Aşmarin 'его говорение / onun konuşması' anlamı verilmiştir (1994, VI-29). Tez bütüncesinin tek verisi durumundadır.

(Aşm. 1994/VI-29) **Kalamine** pëlmele mar. = Onun (ne) söylediğini bilmemek gerek.

3.2.2. Aktarım Kullanımları

3.2.2.1. Dolaylı Aktarımların Verilmesi

Söyleme Çerçevesinde oluşturulan aktarım tümcelerinde ileti doğal olarak öne çıkan üye olmaktadır. *Kala-* fiiliyle kurulan aktarım tümceleri *te-* fiiliyle kullanılabildiği gibi tek başına da kullanılabilir. *te-* fiilinin temel niteliği olan aktarımların *kala-* ile kurulanlardan farkı, ileti içeriğinin aktarıcı konuşur ve konuşur tarafından biçimlendirilip biçimlendirilmediğidir. Yukarıda görüldüğü gibi *te-* ile kurulan tümcelerde aktarımın türünün doğrudan olduğu sezilebilmekteyken, *kala-* ile kurulan aktarım tümcelerinde bunun dolaylı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *te-* fiilindeki

doğrudan aktarımlardaki ileti biçim değerindeyken, *kala-* fiilli kuruluşlarda iletinin içeriği ağır basar. Bu durum doğrudan ve dolaylı aktarım arasındaki iletinin aktarıcı konuşurca yapılan dönüştürmesinden kaynaklanmıştır.

kala- fiilinin aktarım tümcelerinde böyle bir yol tutması, onun iletişim ortamındaki bilginin ölçüsüyle ilişkilendirilebilir. Bu *kala-* fiilinin daha çok söylemi belirtirken, *te-* fiilinin sözceyi belirtmesinden de kaynaklanabilir. Bu tür bir ayrım iletinin boyutu üzerinde etkili olacağından daha uzun olabilen söylemin kısıtlı olarak sunulması, onu dolaylı aktarım türüne sokar, yani aktarılan bilgi söylenilenin kendisi değil, söylenilenin konusudur. Bu tür yapılarda aktarım yan tümcesi nesne-ileti-içeriktir.

Doğrudan ve dolaylı aktarım türleri arasında yapılan ayrımlardan biri aktarılan iletinin tümce yapısının öne çıkmasıdır. Doğrudan aktarımlarda ileti bağımsız bir tümce kuruluşundayken dolaylı aktarımlarda taşınan ileti daha çok ana tümceye bağımlı bir iç tümce olarak yer alır. Bağımlı tümce kuruluşları ise daha çok *kala-* fiili ile görülmektedir.

Bunlardan ilki {-mA} mastar adı ile oluşturulan yan tümcelerdir. Bu yapılarda bağlı yan tümcenin dolaylı ve doğrudan aktarımları arasındaki ilişkiyi *ep āna kilme kalarām* ‘ona gelmesini söyledim’ tümcesi üzerinden verebiliriz. Bu tümcede konuşur birinci tekil kişidir ve karşısındaki kişiyi temsil eden yönelme durumunda *āna* ‘ona’ adılı vardır. Birinci tekil kişinin karşısındaki kişi için söylemiş olduğu tümce, bu durumda *es kil* ‘sen gel’ olacaktır. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Budenz 1863’te böyle tümcelerdeki *kala-* fiiline Macarca ‘*parancsolni* / buyurmak’ anlamıyla vermiştir. İkinci durumda, yani daha öncesinde gerçekleştirmiş olduğu bilgiyi yeniden ve bir başkasına söylemesi gerektiğinde konuşur bunu iki türlü yapabilir. İlki doğrudan aktarımdır: *epě, es kil terēm* ‘ben, sen gel dedim’ tümcesi öncesinde aktarılan bilgiyi doğrudan gerçekleştirmiş ve sözdizimsel olarak herhangi bir oynama yapmamıştır.

İkincisi dolaylı aktarımdır: *ep āna kilme kalarām* ‘ben ona gelmesini söyledim’ bu tümce ilk durumda gerçekleştirilen iletinin, dilde yan tümce kuruluşuyla yer almış biçimidir. Diğer yandan iç tümce kuruluşlarında kişi-sayı işaretleyicisini kabul edersek, doğrudan aktarımda ikinci tekil kişi ile çekimlenmişken, dolaylı aktarımda iç tümcenin kişi-sayı işaretleyicisi üçüncü tekil kişiye geçmiştir.

- (Aşm. 1994/VI-27) *Ep āna kilme kalarām.* = Ben ona **gelmesini söyledim**.
- (Aşm. 1994/VI-27) *Apay ilme kalanāšān* (kalanāran) iltēm. = Annem **almamı söylediği için** (söylediğinden) aldım.
- (Aşm. 1994/VI-27) *Ku tēttēmre malala kayma kalamāttām epē sana.* = Bu dumanda (siste) daha (daha da) ileriye gitmeni söylemezdim/önermezdim/tavsiye etmezdim ben sana.
- (Aşm. 1994/VI-27) *Atte kalarē xēr pāxma*, sarrine te, vārāmmine, šūs xērri kātrine; uri šine pus, terē, xērne namās tu, terē. = Baba (kızına) **dikkat etmesini söyledi**, sarı saçına, uzun boyuna, saç ucundaki kıvrımına; kendi ayaklarının üstüne bas, edepli ol dedi kızına.
- (Bud. 1863/11) *Eb ona kilmā kalarem.* Ona **gelmesini söyledim**.
- (Bud. 1863/611) *İs-sir sinna šapma kalamasse.* = Boştan yere insana vurmayı **söylemezler**.
- (Bud. 1863/732) *Eb ona tittaram (tītma kalam).* = Ben onu yakalatayım (yakalanmasını söyleyeyim).
- (Bud. 1863/762) *Vul korže piren uvennine, šavenba oreh isleme kalamare.* = O bizim yorulduğumuz gördü ve dolayısıyla (bundan başka) daha fazla iş yapma(mızı) **söylemedi**.
- (Bud. 1863/771) *Vul sana okša parza yama kalare on vali.* = Onun için, o sana para verip yollamasını(yı) **söyledi**.
- (Bud. 1863/776) *Vul mana onda kayma kalare.* = O bana oraya gitmemi **söyledi**.
- (Bud. 1863/777) *Vul xot sirza jaže, mana onda pīma kalat’ (kalat).* = O mektup yazıp gönderdi, bana oraya gelmemi **söylüyor**.

- (Bud. 1863/894) Ebir evenzačče, šavenba vul pire orox **isleme** nim-de **kalamare**. = Biz eğiliyoruz, dolayısıyla o bize bundan başka (hiç) artık çalışmayı **söylemedi**.
- (Bud. 1863/984) Nim **isleme**-de **kalamare**. İslame nim-de kalamare. = O hiçbir-tekbir iş bile **söylemedi**, işin yapılmasına yönelik hiçbir şey de demedi, buyurmadı.
- (Bud. 1863/1047) Eb vissišne **kalarem kilme**. = Üçüne gelmelerini **söyledim**.
- (Bud. 1863/1069) Abay **ilmä kalan-žin** (kalaneran) ildem. = Annem almamı **söylediği** (söylediğinden) **için** aldım.
- (Bud. 1863/1230) Xal okša šok polže, eb ona ülüm **kilme kalarem**. = Şimdi para tükendi, ben ona ileri bir zamanda gelmesini **söyledim**.
- (Bud. 1863/1415) Vul pire kondan itla **isleme** (tuma) **kalamare**. = O bize bundan (sonra) daha fazla çalışmamızı **söylemedi**.
- (Bud. 1863/1451) Eb čindem ona, vul kilže. Vul **kalamare tuma**, eb tumarem. = Ben ona inandım, o geldi, o yapılmasını söylemedi, ben yapmadım.
- (Mag. 1881/230) Äzır mana kil'nejen ansilenär, mana sirän' Tora titni, yomzya **kalare kil'duma!** = Siz ben geldiğim için öfkelenmeyiniz, beni sizin Tanrı'nız alıkoydu/tuttu/yakaladı. Büyücü dua edilmesini **söyledi**/buyurdu.
- (Mész. 1912/I. 158) Xura xaläxa šaniččen xura vărmana **šanma kalană**. = Kara halka inanmaktansa, kara ormana inanmayı **söylerlermiş**.
- (Mész. 1912/I. 436) Vatăran-větëren **kulma kalană**. = Büyük ve küçüklerden güler yüzlü olmaları **söylenmiş** (eskilerden).
- (Mész. 1912/I. 470) Vără titiçčen vără **tuma kalană**. = Hırsıza yakalamadan önce hırsızlık yapmasını **söylediler**.

Dolaylı aktarım altında değerlendirilebilecek bir diğer ayrım doğrudan aktarımın herhangi bir dönüştürümünü içermez. Aslında bu yapılarda ileti değeri, onu taşıyan nesnenin aktarılan bilginin konusunu belirten bir bilgi sunmasıdır. Bu yönüyle dolaylı aktarımdan daha az bilgiyi sunarken iletinin içeriğinden çıkarılan belli bir bilgiyi

vurgular.

- (Aşm. 1994/VI-27) Kun pek vǎrsǎ **pulnine kalamaşşě**. = Bunun gibi savaş olduğunu **söylemiyorlar/söylemezler**.
- (Aşm. 1994/VI-27) İvan esě mana Xusanta purǎnma xǎvarasşǎn **marrine kilse kalarě**. = İvan (sen) bana Kazan'da yaşamaktan vazgeçmek istemediğini gelip **söyledin**.
- (Yur. 1925/7) Açı: Śak pǔrtre kam purǎnnǎşı? Karaçam: Pělmestěp. Te çǎn vǎl, te suya —patşa **purǎnnine kalaşşě**. = Çocuğu: Bu evde kim yaşamış? Karaçam: Bilmiyorum. Gerçek midir yalan mıdır —Han'ın yaşadığını **söylerler**.
- (Yur. 1925/53) Suymastǎp, çunǎm Velime. Un śinçen ıytma mēnle namǎslanmastǎn? Epě sana **yuratnine xam kalamasǎrax** layǎx pēletēn pul'. = Yalan söylemiyorum, canım Velime. Bunun hakkında sormaya nasıl utanmıyor musun? Ben seni sevdiğimi kendim **söylemeden** de (sen bunu) iyi bilir olmalısın.
- (Yur. 1925/59) Çarǎnǎr. Selexmet vırǎssem patne pırsa, **śar vǎrttǎnlǎxne kalasa** pire pēçekkēnex sutsa pınǎ. = Durunuz. Selehmet Rusların yanına varıp ordu sırlarını **söyleyip** bize gizlice sattı.

Son bir farklı sözdizimsel yapıda ise, bağlı yan tümcenin gereklilik sıfat-fiil {+mAllA} ekiyle ana tümcenin yüklemi *kala-* fiiline bağlandığı görülür.

- (Yur. 1925/25) An śillen, Selexmet. Epě axal'ten śes **śut tumalla kalarǎm**. = Sinirlenme, Selehmet. Ben boştan yere yalnızca göz önüne alınması gerektiğini **söyledim**.

3.2.2.2. Söylemin Aktarılması

kala- fiilinin Söyleme Çerçevesinde iletinin belirtildiği durumlarda aktarım yapılarının doğrudan olduğu görülebilmektedir. Ancak buradaki söyleme olayının iletisinin kapsam bakımından oldukça geniş olduğu dikkati çekmektedir. Aynı zamanda iletilen bilginin bağımsız tümceler biçiminde sunulması da doğrudan aktarım biçiminde gerçekleştiğini belirtir.

- (Kom. 1918/18) Vara pēr čävaş pačăşkax tuxrě te **kalarě**: Epě čävaş, ançax epě virăs pulasşan. Čävaş văl naçar xalăx: čävaşan xăyēn nimēn te şuk, ni puyanlăx, ni âstalăx, ni xăy âşēpe şuxăşlasa tună yapala. = Sonrasında Çuvaş bir papaz çıktı ve **konuştu** {h. söyledi}: Ben Çuvaş'ım fakat Rus olmak istiyorum. Çuvaşlar berbat bir millet: Çuvaşların hiçbir şeyi yoktur ne zenginliği ne uzmanlığı ne de kendi aklıyla düşünüp ortaya koyduğu şey.
- (Kom. 1918/18) Věrennisem mayra ilse virăsa tuxsa kayaşşē. Şavanpa **kalatăp**: Čävaş xăy yennelle turtni nime te kirlě mar, čävaş xăy tēllēn nixăşan ta purănma pultaras şuk. = Okuyanlar Rus kızı alıp Ruslaşırlar. Dolayısıyla **söylüyorum ki** Çuvaşların kendi yanlarına/yönlerine çektiği şey gerekli değildir, Çuvaş'ın kendi kendine hiçbir zaman yaşamasının olanağı yoktur.
- (Yur. 1925/6) Pur čävaşa ta pētereymen, ıvălăm. Maltan, yulnă čävaşsem tutarsem allinçe purănnă, kayran —man atten aslaşşē astunine te **kalaçčēs**: virăssem tutarsene šēntersen, čävaşsene xăysen şumne yışănsa văypa tēne kūrtně. = Bütün Çuvaşları da bitiremediler yavrucuğum. Önceden, geri kalan Çuvaşlar Tatarların yönetiminde yaşamış, sonradan —benim babamın dedeleri hatırladığımı **söylerler**: Ruslar Tatarları yenince, Çuvaşları kendilerinin yanına alıp güç kullanarak (kendi) dine sokmuş.

3.2.2.3. Aktarım Kalıbı

kala- fiili söyleme olayında *te-* fiili yardımıyla doğrudan aktarımlarda kalıp olarak yer alan **kala... tese** kalıbı ile kullanılmaktadır. Bkz. 3.1.1.4.

kala-rě Bitmiş Fiil “...” te-se Zarf-Fiil

- (Aşm. 1994/VI-27) Văl **kalarě**: kilep, **tese**. = O geleceğini söyledi. O geleceğim diye söyledi.
- (Aşm. 1994/VI-27) Xay sısna tuxrě yatlaşma: xalě şatap (=şiyetēp) sana: mişe **kalas** sana: an yar, **tese**? = İneklerini çıkardı diye azarlaması (ineklerini çıkardığı için azarlaması): şimdi yerim seni: kaç kez **söyleyeceğim** sana salma şunları **diye**?

- (Bud. 1863/517) Vul **kalare**, kilep **tezä**. = O geliyorum **diye söyledi**.
- (Bud. 1863/768) **Kalazasse**, iran saldaksam konda kilesse, **tezä**. = Yarın askerler buraya geliyorlar **diye söylüyorlar**.
- (Bud. 1863/770) Ebir **kalaremir** ona, şol ozal **tezä**, şavenba vul onda kayman. = Biz bu yol kötü **diye söylemiştik** ona, dolayısıyla orada(n) gitmedi.
- (Aşm. 1994/VI-28) Mana mënşën kun patne ilse kiltën? Epë xu valli tēr, tese kalarām, **tese kalat**, tet. = Beni neden bunun yanına getirdin? Ben bunun senin için olduğunu düşündüm, **diye söylüyormuş**.

Kala-nı Bitmiş Fiil “...” te-zä Zarf-Fiil

- (Zol. 1876/6-8) Xundan xu por’in’çän’ dä ıtlä xura: şılığa kır’zä, ayıpla ıs tuza, ozal şokş tıtsa torra silän’däräsrän’ xura; yoralla mar şınna Tora praxsa-xvarat’, Tora praxsas sın şar ças-çazax kilät’. Tora **kalani**: “s’ınna xuna xu yoratni bāk yorat” **tezä**. Syak sumaga tir’gāmān’zän’çän’ xura: vulzam ittızanā korıymazır xayar sonza şar-negek ças ktardasse. Syav’ s’inzän’çän’ xuraza Tor’ sumaxnā an-man, Tor’ **kalani**: “Xuvırın tuşmanzanā yoradır, xuvıra korıymannızanā ıra tuvır, xuvıra xorlıx ktardaganzamjın kil’-duvır”- **tezä**. = Sonrasında bu hepsinden de çokça korkmak gerek; günaha girip, kötü işler yapıp, kötü düşünceler besleyip Tanrı’yı öfkeliendirmekten korkun; işe yaramaz kişiyi Tanrı bırakır, Tanrı’nın bıraktığı insana felaket hemencecik gelir. Tanrı “insanı komşunu kendini sevdiğin gibi sev” **diye söyler**. Bu söze boyun eğmeyenlerden/hor görenlerden kork: o insanlar diğerlerine düşman değilmiş gibi gözükerek kötülük arzulayıp hemencecik felakete neden olurlar. Böylesi insanlardan korkup Tanrı’nın sözünü (buyruğunu) unutma/aklından çıkarma, Tanrı “kendi düşmanlarınızı seviniz, kendinize düşmanlık besleyenlere iyilik yapınız, size/kendinize müsibete neden olanlar için dua edin” **diye söyler/buyurur**.
- (Zol. 1876/6) Eppin’ çın Tor’ ran an-xura; Ona yoratsa kil’-du, yoratsa pos’syap, yoratsa targasla; Tora **kalani**: “Gospod’-Torrana püdüm (por’) çürübä, püdüm çonuba, püdüm üzuba yorat” **tezä**. = Bizim gerçek Tanrı’mızdan korkma; ona sevgiyle dua et, saygı göster ve niyaz et; Hristiyan(ların)/Tanrı(sı):

“Tanrınızın peygamberini canıgönülden ve aklınızla sevin” **diye söylemiş.**

Aktarım kalıbı içinde yer alan her iki söyleme fiili de bitmiş fiil olarak özne yüklem ve kip uygunluğu sağlanarak verilebilmektedir.

kala-Bitmiş Fiil **te**-Bitmiş Fiil

(Bud. 1863/772) Vul **kalare** mana, on-žin okša parza yar, **täre.** = O bana onun için para verip yolla, **diye söyledi.**

(Bud. 1863/1447) Eb ona pilder **tezä** yori **kalarem.** = Ben ona bilsin **diye** bilerek **söyledim.**

(Kom. 1918/12) Šapla çun xurlanipe **kalarām epë.** “Ku xalāx pire yışānas šuk, pısāk ēše (cyese) tuma irēk paras šuk” **terēmër** te laşasene kayalla šavārtāmār. = Böyle can sıkıntısıyla **söyledim.** “Bu halkın bizi benimseyeceği yok, büyük kongre yapmaya izin vereceği yok” **dedik** ve atları geriye doğru döndürdük.

(Kom. 1918/26) Epë pallanā pēr çávaş akā mēn **kalat’:** “Pirēn çávaş pit çātullā xalāx: apat naçarrine te, ēs yāvārrine te tāvat’: šaknaşkal xalāx pērmest, vāl malalla kayat’” **tet.** Šak sāmax tārēs pek tuyānmast’-i sire? Manşān pulsan šav sāmax tērēs. = Tanıdığım bir Çuvaş işte şöyle **söylüyor:** “Bizim şu Çuvaş pek sağlam pek dayanıklı bir millettir; yemeğin kötüsünü, işin ağırını yapar; böylesi bir halk yok olmaz, Çuvaşlar ileriye gider” **der.** Bu söz doğru gibi görünmez mi size? Benim içinse bu söz doğrudur.

(Kom. 1918/30) Xalē vırās çelxinçe numay yut halāx çelxinçen kēnē sāmaxsem. Epir **kalatpār:** kaftan, kartuz, kartıfel’, forma, moda, şkola, navka, rama, çay, kofe, soldat, teni, tat šavān pek temēn çuxlē urāx sāmaxsene vırās sāmaxxisem, **tetpër,** a tērēssipe šav sāmaxsem vırās çelxine yut çelxesençen kušnā. = Şimdi Rus dilindeki birçok yabancı ulusun dilinden girmiş sözcükler (var). **Söylüyoruz;** kaftan, kartuz, kartofel, forma, moda, şkola, navka, rama, çay, kofe, soldat denilen ve daha bunun gibi birçok ve bunca başka Rus sözcükleri, **diyoruz,** doğrusu bu sözler Rus diline yabancı dillerden geçmiştir.

(Kom. 1918/6) Xāšē **kalasšē:** ‘Çávaş xalāxē numaya pıras šuk, pētet’ **teššē.**

Xăşē tat ‘Pětmest’ **teşşē**. Taxăşsem çăn kalaşşē -ăna pēlessi sāmălax mar. = Kimileri ‘Çuvaş ulusu çoğalmaz, biter’ **diye söylerler**. Kimileri de ‘bitmez’ **diye söylerler**. Bir başkaları ise doğru söylerler: bunu bilmek kolay değildir.

(Ayz. 1985/88)

Epē sirēn aśuna irxinex **kalarām**, pirēn dramkurjok rayonti smotra xatērlenet, **terēm**. = Ben sizin babanıza sabahleyin **söyledim**, bizim drama rayondaki gösteriye hazırlanıyor, **dedim**.

3.2.2.4. Nesnenin Söylenmesi

kala- fiilinin söyleme çerçevesinde nesnesinin söylenmesi, söylemeye temel olan nesnenin anlamlarına göre türlenebilmektedir. Bu örneklerde söyleme çerçevesi içerisinde nesnenin arka plan bilgisindeki iletinin söylem değil, yalnızca biçim olduğu görülür. *te-* fiilinde iletinin biçim olduğu örnekler daha çok adlandırma, söz açma değeri katan yapılar iken, *kala-* fiilinde nesnenin söylenmesi, anlamına bağlı olarak, bir yanıt, ısmarlama, isteme olabilmektedir.

Söyleme nesnesinin bir ders adı olduğu aşağıdaki örnekte *kala-* fiiline anlam ‘отвечал / yanıtlamak’ fiiliyle verilmiştir.

(Aşm. 1994/VI-28)

Payan ep arixmeççik **kalarām**. = Bugün ben aritmetik/matematik (dersinde) **yanıtladım**.

Nesnenin besin olduğu durumlarda *kala-* eyleminin anlamı o nesnenin sipariş edilmesi, istenmesi veya ısmarlanması anlamı taşımaktadır. Bu kullanım Türkiye Türkçesindeki “*bir çay söyledim*” kullanımının aynısıdır. Bu açıdan nesne yerinde yer alan birimler iletinin herhangi bir açısını vurgulamazlar.

(Aşm. 1994/VI-27)

Yeple torax **kalarē**-şi mana por šēre te šitme! = Ne kadar da çok ekşi süt/kıymız **söyledi/ısmarladı** bana, bütün yeri kaplayacak kadar!

(Aşm. 1994/VI-28)

Tata xu pēr lastāk, **kalamast-xa**. = Bundan başka kendisi (için) birazcık (bile) söylemez/istemez.

3.2.3. Alıcı

Dilsel iletişim ortamında üç temel ögeden biri olan alıcı *kala-* fiilinde sözdizimsel olarak alıcıyı işaretlemesiyle *te-* fiilinden ayrılır. *te-* fiilinin örneklerinde alıcıyı işaretleyen sözdizimsel birimle karşılaşılmaşken, *kala-* fiilinin alıcısı (yönelme işlevinde) belirtme-yönelme durum eki {+A} ile işaretlenir. İletişim olayının arka plan bilgisindeki alıcı üzerine etken ve edilgen ayrımında *kala-* fiilinin alıcısının edilgen olduğu görülür. Söz gelimi edilgen alıcı iletişim ortamında yalnızca kendisine iletileni alan ve karşısındaki konuşura yeni bir ileti aktarmayan alıcıdır.

- (Bud. 1863/336) **Vulzam sine kala**, vulzam titne polčir, ebir mar. = **Onlara söyle**, onlar yakalamış olsun, biz değil.
- (Bud. 1863/445) Vul sumar polzan, **an kala ona**. = O hasta olduğu takdirde, ona söyleme.
- (Bud. 1863/480) Eb tem **kalarem sana**. = **Sana çok söyledim**.
- (Bud. 1863/511) T iv xal (tiv-xa) es mana, eb **attia kalamabei?** = Sen bana bir vur hele, **babama söylemeyeceğim** mi?
- (Bud. 1863/763) Vul šaven-žin silenže, ma eb **ona kalarem-ži**. = O bunun için öfkeleni, ben **ona niçin söyledim ki**.
- (Bud. 1863/810) Vul pilze inžine, **pire kalamare**. = O uzaklığını biliyordu da **bize söylemedi**.
- (Bud. 1863/831) Vul šaven-žin silenže, ma vul **ona kalane-ži**. = O **ona niçin söyledi ki**, o bu nedenle kızgındı.
- (Bud. 1863/1470) Kirze kale vul onda- Vul onda kire, **kale ona**. = O oraya girip söyleyecek/o oraya girecek ve ona söyleyecek.
- (Mih. 1891/41#5) Puza sardım purana / Sil' vesterdi xurana / ebi **kalarım** ebi **sana** / Azyuba adyu urzyara / Urzya yyatne sekletten' / Iraj pıdavki siklettım' / Iraj pıdavki sekletten' / Ulım uri pulıttım / Xerde tedek' pulıttım / Xir' ilemne kyürittım' / Puyan kini pulıttım / Kirixe umne tırtıtım / Kirixe ilemne kyürittım'. = Kenevir serdim (tahta) çatıya / Yel uçurdu/salladı kazanı / **Söyledim** ben **sana** / (senin) Baba(n) ile oğulun dulluğunu (dul

halde kalma) / Dul adını taşıyaydın / Gölle ağırlığınca (16kg)-
Yığınla çavdar toplayaydım / Yığınla çavdar toplayaydın / Bir
başına erkek (kadından yoksun kalmış er) olacağıma=Saman
erkeği olaydım / Kırdı çiçek olaydım / Kız güzelliğini
göstereydim. / Zengin gelini olaydım / En kutlu köşe önünde
duraydım / En kutlu köşenin güzelliğini göstereydim.

(Mész. 1912/I. 149) **Xërëme kalani** (kalană+ë) kinëme pultâr. = **Kızıma
söylediğim** gelinime olsun.

(Yur. 1925/73) Tuxsa **kalâr saltaksene**, purin te Kuşan xuli patnelle çakmalla
pulat*. = Çıkıp **söyleyiniz askerlere**, herkes Kuşan şehri yanına
doğru geri çekilmelidir.

(Yur. 1925/74) Nu, xal' kayâr. Uyârälma vâxât şitrë. Xävâr sıvâ yulsassân,
kalasa parâr man xaläxa payan vësemşën vilnine. = Yok,
şimdi, gitmeyeceksiniz. Ayrılmaya vakit var. Kendimiz sağ
kalırsak/kalınca, benim **halkıma söyleyeceksiniz** bugün onlar
için öldüğümü.

3.2.3.1. Yararlanıcı

İletişim ortamının alıcısının daha özel bir türü olan yararlanıcı, söylemin kimin
adına yapıldığını belirtir. Yararlanıcı durumundaki alıcı için söylem özel olarak ve
amaçlanarak gerçekleştirilir. Böyle cümlelerde yararlanıcı edattan gramatikalleşmiş **-şën**
'için' (< *üçün*) ekini aldığı görülür.

(Kom. 1918/6) Mënle pulë vâl epir kēteken malalli purănās? Kurăpâr-i val
purănăşa epir, çavaşsem? Epë pēççen-pēççen çavaşşân mar, **pur
çavaş xalăxëşën kalatăp**. Pule-şi teley purănăşë pirën çavaş
xalăxë valli te? = Nasıl olacak şu bizim beklediğimiz
gelecek(teki) yaşantı? Görecek miyiz bu yaşantıyı biz,
Çuvaşlar? Ben tek bir Çuvaş için değil, **bütün Çuvaş ulusu
için söylüyorum**. Olacak mı kutlu bir yaşantısı bizim Çuvaş
ulusu için de?

3.2.4. Kaynak

Gönderici iletişim ortamında söylemin doğrudan üreticisidir ve sözdizimsel olarak her bir eylemin kişi-sayı işaretleyicisi bize göndericiyi verir. Ancak kaynak söyleme olayında söylemin yaratılmış olduğu kaynağı çıkaran başka örnekler de vardır.

Bu örneklerden ilkinin dolaylı aktarım içinde verilen bilgi kaynağının belirtildiği durumlar oluşturur.

(Mész. 1912 /I. 244) Për kunlāx kayas tesessën viśšë kunlāx šākār çikme **kalanā vattāsem.** = Bir günlük gideyim dediğinde üç günlük ekmek saklanılmasını/koyulmasını **söylemiş yaşlılar.**

(Mész. 1912/I. 472) Viśā kileken śinna tārantarma kalanā, a šānsa kileken śinna āṣātma **kalanā vattisem.** = Acıkmış olan kişiyi doyurmayı, üşümüş kişiyi ısıtmayı **söylemiş yaşlılar.**

Aşağıdaki ilk örnekteki durum, aktarılan bilgiden çok onun konusunun belirtilmesi ve bu bilgiyi üreten kişinin; *pačāškā* ‘papaz’ olarak verilmesidir. Bu da bize aktarılan bilgi konu niteliğinde de olsa kaynağın belirtilmiş olduğunu gösterir.

(Kom. 1918/19) Čävaša xurlakan **pačāškā kalani** purte tērēs pulsan čävašan čānax ta pit xurlanmalla. Ançax vāl kalani purte tērēs mar. = Çuvaşları küçümseyen **papazın söylediğinin** hepsi doğru olsaydı eğer Çuvaşların gerçekten de çok üzülmesi gerekirdi. Ancak bu söylenenlerin hepsi doğru değildir.

Aşağıdaki örnekte ise iletinin kaynağı ve göndericisi aynı kişidir. Bu örnekte bilgiyi karşısındakine aktarmasından sonra kaynak ve göndericinin sorumluluktan kurtulma çabası sezilir.

(Aşm. 1994/VI-26) **Manran kalasa pultār,** kilme kalarēs: kayatni, kaymastni. = Söylemesi benden olsun (benim işim bunu söylemektir) **Benden söylemesi,** gelmeni söylediler: gider misin kalır mısın (beni ilgilendirmez).

3.2.4.1. Bilgi Kaynağının Kutsallığı

Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi söyleme eyleminin gerçekleştiricisi Tanrı'dır. Tanrı'nın söylemi ise doğrudan yaptırıcılığı olduğu düşünüldüğünden bir buyurmayı içerecektir. Buyurma içeren Tanrı sözünün fiilinin {-mA} mastar ekli yapılara dönüştürülerek *kala-* yüklemine nesnesi konumuna geçirilen her iki tümcenin de **Tor ... kala-** ile devrik yapıda başlatılması Tanrı ve sözünün öne çıkartılmak istenmesinden kaynaklanmış olabilir.

(Aşm. 1994/VI-27) **Tor** an **kalatār** onta porānma! = **Tanrı** buyurmasın orada yaşamayı.

(Mész. 1912 / I. 388) **Turā kalat'** yulaški pērçine te šinna pama. = **Tanrı** son kalan tohumlarını da insana verilmesini **söyler**.

3.2.5. Söylemenin Gerçekleştirilmesinde Konuşma Organların Kullanımı

İletişim değeri açısından söylemin kendisine odaklanılan bu yapılarda söyleme olayına katılan organlar vurgulanabilir. İletişim arka planında bu dilsel olayın gerçekleştirilmesinde bu tür yapılar kanal olarak değerlendirilebilir. Kanal, iletişimin ne aracılığıyla yapıldığını gösterir. Aşağıdaki örneklerde, dilsel iletinin aktarılmasının *šāvar* 'ağız', *çēlxe* 'dil' organları üzerinden gerçekleştiğinin belirtilmesi, *kala-* fiilinin bu arka plan bilgisindeki üyelerle geniş bir oranda kullanıldığını gösterir. Diğer yandan organ adları üzerindeki araç durum eki {+pA} söylemin ne yolla yapıldığını vermesiyle kanalın anlaşılmasında yardımcı olur.

(Mag. 1881/161) Xulgaba ilt'men', kos'ba korman sumzaba šıršlaman, **s'ugarba** nimin'de ozal sumax **kalaman**. = Kulakla duymadım, gözle görmedim, burunla koklamadım, **ağızla** hiçbir kötü söz **söylemedim**.

(Kom. 1918/31) Šakān pek ulāšman sāmaxsem mēn iltnine, mēn kurnine **çēlxepe kalasa** pama pit pulāšasšē; vāsem xallapa

ilemlentereşşë, sãmaxa şëklese vëstereşşë, itleme sãmãllataşşë.
= Bunun gibi değişmeyen sözler nasıl duyulduğunu, nasıl görüldüğünü/anlaşıldığını **dille söylemeye** çok yardımcı olurlar; bunlar konuşmayı güzelleştirir, sözü yeğnileştirir, duyusu inceltirler.

(Yur. 1925/30) Mulla un şinçen mana ta, sana ta xãy **çëlxipe kalasa paçë**. = Hoca onun hakkında bana da sana da kendi **diliyle söyledi/anlattı**.

(Mész. 1912/I. 99) **Kalasa** pëlmen **şãvartan** sisa tãran kut irtne = **Söylemeyi** bilmeyen **ağızdan** korkak geçmiş.

3.2.6. Söyleme Yerinin Belirtilmesi

Söyleme yerinin sözdizimsel olarak gerçekteştiği tümceler söyleme çerçevesinin arka plan bilgisinde yer alması gerekli olmayan bilgilerdir. Ancak söylemin gerçekteştiği yerin vurgulanması *söyleme* fiillerinden yalnızca *kala-* fiiline özgü gibi görünmektedir.

(Mész. 1912/I. 71) Yalti **kalani** kile pırsa *an kala*, kilti **kalani** yala kaysa *an kala*. = **Köyde(ki) söylenileni** eve gelip söyleme, **evde(ki) söylenileni** köye gidip söyleme.

(Yan. 1958/22) Katya! Xvatter xuşisem sissen mën kalëş. Mën **kalamalline uramrax kala**; yãmra vulli şumne pıtansa tãr. = Katya! Ev sahipleri duyunca ne söylerler. Ne **söylemen gerekse dışarıdan söyle**; söğüt ağacının gövdesinin önünde saklan.

3.2.7. Söyleyişin Gerçekleştirilmesi

kala- fiilinin söyleme çerçevesi içinde görülen bir diğer özellik dil içerisindeki birimlerin sesli gerçekleştirilmesinde kullanılmasıdır. Dilsel bir yetiyi belirten bu kullanımlar dil değişkesi içindeki ses, vurgu, tonlama gibi dil-üstü elementlere dayalı ayrımları belirtir. Bu açıdan *te-* eyleminde görülen adlandırma başlığı altındaki örneklerle karşılaştırılabilirse de *te-* fiilinin özelliği dil kodu içindeki birimlerin yalnızca adlandırılmasıyken, *kala-* fiilinde bütün olarak söyleyiş özelliklerini kapsar ve bir

nesnenin özel olarak adlandırmasını yapmaz. Söyleyişin ses boyutuna gönderim yapması arka plan bilgisinde kod üyesini de gerekli kılar. Ancak kod tümce kuruluşlarının hepsinde açıkça verilmeyebilirse de ulus adından dilsel kod çıkarılabilmektedir.

Söyleyişin belirtilmesi, alıcı ve gönderici arasında gerçekleşen bir iletişim değeri taşımaz. Taşıdığı değer yalnızca bir söyleyiş özelliğidir.

(Aşm. 1994/VI-26) On pek **kalamaśśē** pirēn. = Onun gibi **söylemiyorlar** bizimkiler.

(Aşm. 1994/VI-26) Śīruśā, vīrās śīrāvēnçe un pek pallāsene **kalama** vērennēsker, leşsem: ‘bzav’, tese **kalama** xuşsan maltan ku, vātansa, kalamasār tārat’ = Yazman, Rus yazısında bunun gibi harfleri **söylemeyi** öğrendiği şeyi, onlar: ‘bzav’ diye **söylemeyi** buyurduğunda öncelikle bundan utanıp sessizce (söylemeden) duruyor.

(Aşm. 1994/VI-27) Çāvaşsem te yapalana pēr pek **kalamaśśē**. = Çuvaşlarsa nesneyi aynı şekilde **söylemezler**.

(Kom. 1918/ 3) Śāvānpa śīrakanē xāş samaxa Pāva Çāvaşēsem **kalanē pek mar**, xāysen patēnçi çāvaşsem kalanā yevērlē śīrnā (‘kir’ek’ vīrānne ‘kērik, ‘yīvāş’ vīrānne ‘yāvāş’, ‘ūssēr’ vīr. ‘ēssēr’, ‘ēntē’ vīr. i ‘ēntā’ t. u. te’ ‘Vāyā’ tese śīrakan sāmaxa ‘vīyā (vīy)’ tese śīrnā (śav sāmaxran ‘vīl’l’as’ pulat’). Śāvān yevērlē, ‘xāvatpa’ ‘tēreke’ pēltoreken tepēr saçmaca ‘vīy’ tese mar, ‘vāy’ tese śīrnā. Śāvān pek tata urāx sāmaxem te pur. Pur vīrānta ta pēlmen sāmaxsen śumne tata tepēr vīrānta kalakan sāmaxsene kukār pataksen āşne lartsa śīrnā. = Dolayısıyla (bu satırların) yazarı herhangi bir sözcüğü- Pāva (Buva/Buvinsk) Çuvaşlarının **söylediği** gibi değil, kendi yakınlarındaki Çuvaşların söylediği gibi yazmış (herhangi, ağaç, esrik, şimdi vb.) ‘Oyun’ diye yazılan sözü ‘vīyā(vīy)’ diye yazmış (Bu sözcükten oyun). Bunun gibi, ‘güçle’ ‘dayak-destek’ bildiren diğer sözcükleri ‘vīy’ diye değil, ‘vāy’ diye yazmış. Bunun gibi başka sözcükler de vardır. Bütün kitap boyunca bilinmeyen/alışıldık olmadık sözcüklerin yanına ve başka

yerlerde söylenen sözcükleri/sözleri parantez içine koyarak yazmıştır.

(Kom. 1918/ 31) Çávaş xallappine tǎnlanma puś-vǎyě numay kirlě mar. Tata çávaşǎn **pusa kalani** (ударение) yalanax pekex pallǎ vırǎnta pulat'. = Çuvaş konuşmasını anlamak için idrak gücü/beyin gücü çok gerekli değildir. Üstelik Çuvaşın **vurgusu/basarak söylemesi** sürekli belli bir yerdedir.

(Kom. 1918/ 32) Vırǎsla ta, xransusla ta šǎv sǎmaxsene pėrer sǎmaxpa kuśarsa **kalamalla** mar; ik-viś sǎmaxpa **kalasan** ta çávaşla **kalani** pek těrěs pulmast'. = Hem Rusça hem Fransızca bu sözleri tek bir sözcükle çevirip **söylenmek** olanaklı değildir; iki üç sözle **söylense** bile Çuvaşça **söylendiği** gibi doğru olmaz.

(Yan. 1958/8) Ku sǎmaxsene kalanǎ çux (epir vırǎsla kalaśatpǎr) epě vǎl vırǎs sǎmaxěsene temle śemśen, xěvelanǎśěñçi vak xalǎxsen aktsençěpe, tasax mar **kalanine** sisse iltēm. = Bu sözleri söylediği an (biz Rusça konuşuyoruz) ben o Rus sözcüklerini nedendir bilinmez bir incelikle, Batı'daki ufak halkların söyleyişi/aksanı doğrultusunda, temiz/düzgün olmayan (bir biçimde) **söylediğini** sezdim/anladım.

3.2.8. Söyleme Konusunun Vurgulanması

İletişim ortamında *şinçen* 'hakkında, üzerine' ilgeciyle kullanılan *kala-* fiilli kuruluşlarda *kala-* bir yandan söylemin kendisine vurgu yaparken, *şinçen* vasıtasıyla söylemin konusunu çizdiği sözü edilen olayı da kısıtlar. Konunun sınırlarının çizilmesi söylemin daha net bilindiğini gösterdiği gibi konunun özeti aktarım türünde devam eden kuruluşta verilebilir. Bu özet bilgi, söylemin tamamı değil, yalnızca ne çerçevesinde oluştuğunu göstermektedir.

(Aşm. 1994/VI-27) Man **şinçen**: o śapla śüret, tese **kala** pėrex, vara tuyyanan xu valli yıt çimen patakka. = Benim **hakkımda**: o böyle yapar-davranır diye sürekli **söyleyip** sonrasında kendi için itin yemediği sopayı edinendir.

(Aşm. 1994/VI-27) Man **şinçen** on pik **kalanǎ** pol, śúsna(=śúsne) pėr pėrçě yolmiççen śalsa pėterėp. = Benim **hakkımda** şu gibisinden

söylenmiş sanırım; başında tek bir saç kalmayınca kadar- önce ben kendim çekip koparacağım. (Başındaki saçları tek tek dökülüp kalmadan önce.)

Söz etmek anlamıyla daha yakından ilişkili olan aşağıdaki örneklerde *şinçen kala-* yapısı iletinin ne hakkında yapılacağına dair bilgiyi sunar.

- (Zol. 1876, 4) Mann sirä çın Torra pos'syapmallı-**zin'çän' kalamallı** bor. = Benim size gerçek Tanrı'ya baş eğmek/ibadet etmek **konusunda söylenecek(lerim)** var.
- (Baj. 1910/3) Tırä pulassi vārlāxran, tata āna yeple akniñçen numay kilet. Šak kēneke šinçe epir šav ik yapala **şinçen kalas** tetpēr. = Tarlaya tahıl olacak tohumdan ve de bunun nasıl ekilmesinden çokça (soru) geliyor. Bu kitapta biz şu iki konu **hakkında söyleyelim** diyoruz.
- (Tal. 1906b/9) Akā tata zemstvon eşēsem **şinçen kalar**. = İşte bir de mahalle idaresinin işleri **üzerine söyleyelim**.
- (Yur. 1925/16) Ānlanaymarām, İl'xam xun. Mēn **şinçen kalasşān** esē? = Anlayamadım, İlham han. Ne **hakkında konuşmak istiyorsun?**
- (Yur. 1925/59) Un **şinçen** Yurmekkey piççe **kalē**, āna sāmax parār. Kala xāvārtrax. = Onun **hakkında** kardeş Yurmekkey **söyleyecek**, ona söz verin. Söyle çabuk.

Farklı bir biçimbirim olarak aşağıdaki örnekteki *pirki* 'ardından, dolayı, ötürü' ilgeci de *şinçen* 'hakkında, üzerine' ilgecinin kattığı anlamı katmıştır.

- (Elb. 1978/27) Tārat-xa xal' Pişersem İsmal' şumēnçe, sāmax taprataymasār. Vara šapla kalasa xuçē: —Esē, İsmal', mana parāmlīne manman-i? —Mēnle parām **pirki kalatān** esē? —Pilēk tenke tavārsa pamarān. —Xāşan ilnē epē sanran? —Šavān çux ara. —An suy. Esē mana nixāşan ta pēr pus paman. = Dikiliyor şimdi Pişersem İsmal'in karşısında, tek bir söz dahi edemedim. Sonra şöyle söyledi: —Sen, İsmal, bana borcunu unuttun mu? —Ne **borcundan söz ediyorsun** sen? —Beş lirayı geri vermedin. —Ne zaman almışım ben senden. —Çok oldu işte. —Yalan

söyleme. Sen bana hiçbir zaman bir para vermedin.

3.2.9. Müzik Aleti Çalmakta Kullanımı

kala- söyleme fiiline Aşmarin'de 'играт на музыкальном инструменте / bir müzik aleti çalmak' anlamı de verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-28). Bu örneklerde *kala-* eyleminin semantik ulamındaki bir genişleme söz konusudur. Bu genişlemede müzik aletinin çıkardığı sesin insanın söyleme anında çıkardığı sesle kavramsal bakımdan birleştirilmesi sonucu *kala-* eyleminin semantik ulamı genişlemiştir. Eylemin bu anlamda genişlemesi söyleyişin gerçekleştirilmesindeki anlamına yakındır. Bkz. 3.2.7.

Sese dayanan bir olayı betimleyen bu yapılarda sözdizimsel olarak eylemin kuruluşunda yer alan *tāmra* 'dombra', *şāpār* 'tulum', *kupās* 'keman', *kūsle* 'gusli', *xut-kupās* 'garmon' *sārnay* 'zurna', *şāxliçē* 'kaval' sözcüklerinin etkisi vardır ve çerçeve semantiğine göre *kala-* eylemini, bir müzik aleti çalmak anlamına profillemişlerdir. Müzik aletlerini dilsel bir kategori olarak düşündüğümüzde bu kategorinin temel özelliğinin sese dayalı gerçekleşmesinin olduğu görülür. İşte bu noktada, yani müzik aletlerinin kullanımı veya icrası sırasında eylemin seçiminde etkin olan özellik ortaya çıkar ve dilde sese dayalı bir eylemin seçimine neden olur. Bu da örneklerden görülebileceği üzere Çuvaş Türkçesi için *kala-* fiilinin kendisi olmuştur.

(Aşm. 1994/VI-28)	Tāmra iltēm kalama; tāmra kala puşlarē, inkesem taşlama puşlarēš. = Dombrrayı aldım çalmaya ; dombra başladı çalmaya , kadınlar oynamaya başladılar.
(Aşm. 1994/VI-28)	Tata tepërne kalakan şāpār pillese xāvarat, tet. = Bundan başka diğerine çaldığı tulumu bırakıyormuş.
(Aşm. 1994/VI-28)	Kupās kupās kalas pur, pēr xēlēxne tatas pur. = Çok keman çalasım var, (çalarken de) bir telini koparasım var.
(Bud. 1863/765)	Vul kūsle kalani çox (kalazan), itleme (itleme-de) layix. = O gusli çalındığında , dinlemek (de) güzeldir.
(Kom. 1918/15)	Itti šamrāk çavaşsem šavān pekkisene pāxsa vāsem pek

pulasşan tărăşaşşē: pen'şaksem şēleteşşē, *vırāsla* namāş
sāmaxxisem kalama vēreneşşē, pappirus turtma, **xut-kupās**
(**karşun'**) **kalama**, vırāsla yurlama vēreneşşē. = Çoğu genç
Çuvaşlar bunun gibilere bakıp bunlar gibi olmak için uğraşırlar,
ceket işlerler, Rusça sövgüleri söylemeyi -sövmeyi-, sigara
içmeyi, **akordeon-garmon çalmayı**, Rusça türkü söylemeyi
öğrenirler.

(Kom. 1918/23)

Kēsle kalakan, şāppār kalakan, sārнай kalakan, kupās, xut-
kupās, tumra, şāxliçē kalakan çāvaş xuşşınçe paytax.
Kēsleşsempe kupās **kalakan** çāvaşsem Xusanta restoransençe
tata Atāl pāraxuçēsem şınçe xalāx umēnçe vul'l'āşşē. = **Gusli,**
gayda, tulum, keman, akordeon, dombra, kaval çalan
Çuvaşlar arasında boldur. **Gusli** ile **keman çalan** Çuvaşlar
Kazan'da restoranlarda ve İdil gemilerinde halk arasında çalıp
oynarlar.

(Kom. 1918/22)

Pirēn çāvaş *yurlama* ançax mar **musikkine** te **kalama** yuratat'.
Sēm sasā uyārma pēleymen, yurlama ye **musākkā kalama**
vēreneymen çāvaş şuk ta pulē. = Bizim Çuvaşların yalnız şarkı
türkülerini değil **müziği** de **çalmaya** pek uygundur. Benzer nüans
seslerini ayıramayan, şarkı/türkü söylemeyi ve müzik aleti
çalmayı öğrenemeyen Çuvaş yoktur sanırım.

(Tup. 1929/13)

Vāxāta savānāşlārax irterme pulāşakan kruşoksen şutne: tramā,
xutkupās kalakansen, yurlakansen, tata fiskul'tturā
kruşokēsem kēreşşē. = Vakti daha neşeli geçirmeye yardımcı
olan gruplar kategorisine; drama (oyun), **garmon çalanların**
şarkı/türkü söyleyenlerin ve de beden eğitiminin grupları
girer(ler).

Müzik aleti çalınmasının bir alt türü olarak ikinci bir ayırım müzik aletinin
çıkardığı sesin belirtildiği 'играт т. е. издавать звук (о музык. инструменте) /müzik
aleti hakkında ses çıkarmak' anlamı verilen örnekler de vardır (Aşmarin 1994, VI-28).
Bu örneklerde görülen {-i...-mi} yapısı zarf-fiil olarak olmaya yaklaşan, ama
gerçekleşmeyen eylem hareketini ifade eder. Asıl zarf-fiil eki {-i} olup bunun olumsuz
biçimi m(A)-i > {-mi} ile birlikte ikileme biçiminde kullanılır 'vuli-vulami 'öldü

ölecek-ölebilir', *ěšli-ěšlemi* 'çalıştı çalışacak-çalışabilir', *pěli-pěłmi* 'bildi bilecek-bilebilecek' (Sergeyev vd. 2012, 394).

(Aşm. 1994/VI-28) **Kali-kalami** kupāsna **kalattarsam** layāxrax. = Çaldı çalacak kemanını daha iyi çalacak.

(Aşm. 1994/VI-33) **Kali-kali-kalami kupāsna** esě vırāsla kalasan, ep čāvaşla taşlattām. = Sen becerip de **kemani** Rusça çalacak olursan/çala yazdığında ben de Çuvaşça dans ederdim.

3.2.10. Şarkı Söylemek İçin Kullanımı

İletişimsel değer taşımayan bu yapılarda *kala-* fiili, şarkı veya türkü söylemekte kullanılan örneklerle sahiptir. Bu kullanımlar tıpkı müzik aleti çalmakta kullanılan *kala-* fiilli yapılara benzer. Bu anlamın söylem çerçevesinden *kala-* fiili özelinde genişlemesi eylemin ses boyutunun baskın olmasından kaynaklanmakla birlikte böyle bir anlamı kazanmasında sözdizimindeki çevre üyelerin de katkısı olduğu, bu anlamı pekiştirdiği görülmektedir. Bu çevre üyeler *šemě* 'melodi', *not* 'nota', *musāk* 'müzik', *sāvā* 'dörtlük-şiiir', *kěvē* 'ezgi' sözcükleridir. Diğer yandan *vāy* 'oyun', *yurla-* 'şarkı türkü söylemek' sözcüklerinin de bu anlamın kazanılmasında etkili olduğu görülür. Yani bu birimler söyleme çerçevesindeki *kala-* fiilinin söyleme olayındaki 'şarkı-türkü söylemek' anlamında profillemesini oluşturmuştur.

(Aşm. 1994/VI-28) Xurān-varta xur pusrām, vārā tese an kalār; **vāy puślasa kalarām**, şuxā tese an kalār. = Kayın ağacı dibinde kaz kestim, hırsız diye söylemeyiniz; **oyun oynayıp şarkı/türkü söyledim**, eğlenceli diye söylemeyiniz.

(Aşm. 1994/VI-28) Tāxlaç, *yorlam*, mēn paran? Xreslē tenkě paratni? Ep ileşşēn **kalamas (=kalamastāp)**. = Kaynana, söyleyeyim (de) ne vereceksin? Haçlı bir para verir misin? (Para) almak için **söylemiyorum**.

(Aşm. 1994/VI-28) **Kalār**, xērsem, xıtārax, vāy irtessi inşe mar. = **Söyleyiniz** kızlar, daha güçlü, güç kaybı uzak değil.

- (Mag. 1881/238) Aydır vüi! Kayarı? / Vuü **küvinä kalari!** / Vuü küvi – per’ somlîx, / Pirin vuü – s’ür’ somlîx. = Haydin oyuna! Gelecek misin? / Oyun **şarkısı(nı) söyleyelim mi!** / Oyun şarkısı bir akçe / Bizim oyunumuz yüz akçe.
- (Tup. 1929/13-14) Maltanlâxa yal xuşşınçe **kalakan şemësene** përle kalama vërenmelle. Untan **notpa kalama** ta vërenme pulat’. Xutkupâspa, ye xêlêxlê instrumëntsempe përle *kalani* pitê ilemlên iltênet. = İlk olarak köy içinde **söylenen nağme/ezgileri** birlikte söylemeyi öğrenmelidir. Buradan **notayla söylemeyi** de öğrenilebilir. Garmonla ya da telli çalgılarla birlikte okunmuş olanı çok güzel duyulur.
- (Tup. 1929/14) Notpa şirnâ virâsla, tata çâvaşla yurâsen kênekisempe şitelêklê usâ kurni kirlê. Layâxrax **kalama** pëlekenên, ye notsene çuxlakanân yertse pımalla. = Notayla yazılmış Rusça veya Çuvaşça şarkı/türkü kitaplarından yeterince yararlanmak gerektir. Daha iyi **söylemeyi/okumayı** beceren ya da notaları sezen kişinin yönetimine verilmelidir.
- (Tup. 1929/15) Savănâşlâ kaşsene irteres êşe, pallax, pur têrlê kruşoksen purni te xutşânmallâ. Yurlakansen -yurlasa, musâk kalakansen - musâk kalasa, **sâvâ kalakansen -sâvâsem kalasa katârtmalla.** = Eğlenceli geceler gerçekleştirecek işlere, kuşkusuz, bütün grupların hepsi katılmalıdır. **Şarkı/türkü söyleyenler söylemeli,** müzik aleti çalanlar müzik okumalı, **şiir okuyanlar şiirler söylemelidir.**
- (Yan. 1958/25) Akâ Sârnaey sârnayne alla ilnê te, xâmpune karântarsa, temênle salxullâ **kêvê kalama** puşlanâ. = İşte Sârnaev zurnayı eline almış, göğsünü gerdirip, karamsar bir **ezgi söylemeye** başlamış.
- (Yur. 1925/29) Ey, açasem, xêrsem! Taşâ **kêvvi kalârxa.** İrtse kayna şamrâk êmêr şuxâşa kêrse kayrê. = Ey oğlanlar, kızlar! **Dans ve şarkı söyleyiniz.** Geçip giden genç yaşam düşünceye girip çıktı.
- (Ayz. 1985/58) Çâvaş **kêvvine kalaşşê-i?** = Çuvaş **ezgisini söylerler mi?**
- (Aşm. 6/27) Nikamran ıytmas-tumas vâl kun, nikam kalassa pâxmas: Mikula kunê **kêvê kalamala,** tet te, utat. = Hiç kimseden sorup etmez o gün, hiç kimse konuşup ilgilenmez (Bir kız): Aziz Nikolay

günü, ağır **bir türkü söylemen gerek** diye söyler yürür.

3.2.11. Tatmak Anlamında Kullanımı

kala- fiilinin söyleme olayıyla ilk bakışta ilişkilendirilemeyecek örnekleri arasında bir yemeğin tadına bakmak anlamı gösterilebilir. *kala-* fiilindeki ‘tutmak, tadına bakmak, tadı yerinde olmak’ türünden anlamlarının söyleme olayında yeri olan organlar göz önüne alındığında 'tutmak' anlamının ilişkisiz olmadığı anlaşılabılır. Ancak bu ilişki söyleme olayının kendisinden değil de söylemeye de temel olmuş organ üzerinden türemiş olabilir. Yine de sözcük çevresindeki yiyecek, içecek adları, tuz ve tat sözcükleri bu anlamı pekiştirmiş olmalıdır. Bu da söylemenin dil üzerinden bir açıklamasını doğrulayabilir.

'Tadı yeter gelmek' anlamındaki örnekler:

- (Aşm. 1994/VI-28) Pirën sâra pit avan, pëçëksë **xāmla kalaman.** = Bizim biramız pek hoştur, azıcık bile şerbetçi otu **istemez.**
- (Aşm. 1994/VI-28) Sët yamasâr şurâ, tet, şu yamasâr tutla, tet, **tăvar** yamasâr **kalat,** tet. = Süt koymadan ak/beyazmış, yağ koymadan tatlıymış, **tuz koymadan tatlıdır/tuzu yerindedir.**
- (Aşm. 1994/VI-28) Ku şürpene **tăvar kalaman.** = Bu çorbaya **tuz istemez/tuzu** yerinde.
- (Aşm. 1994/VI-28) Astivse pax yaşkana, **tăvar kalat-i?** = Tadına bak çorbaya **tuz gerekiyor** mu?
- (Aşm. 1994/VI-28) Pirën yaşka pit avan, pëçëksë **tăvar kalayman.** = Bizim çorbamız pek güzel, azıcık bile **tuz istemez.**
- (Aşm. 1994/VI-33) Yaşkana tăvar **kalattariman.** = Çorba(ya) tuz gerektiriyor mu? Çorba **tuz istiyor** mu?

'Tat ve kokuya yanıt vermek, tad almak anlamındaki örnekler:

- (Aşm. 1994/VI-28) Përne şise păxrăm ta, **şerepet tuti kalarë.** = Birini yiyip baktıydım da **şeker tadı geldi.**
- (Aşm. 1994/VI-28) **Şu tuti kalat'** = Su tadı geliyor.

- (Aşm. 1994/VI-28) Kăşt tutansa păxrām ta, **şerpet tuti kalarē**. = Birazcık tadına baktıydım da şeker **tadı geldi**.
- (Aşm. 1994/VI-28) Kăşt çup tusa păxrām ta, **tuti tutlă kalarē**. = Az biraz öpüp baktım da (dudağının) **tadı tatlı geldi**.
- (Aşm. 1994/VI-28) **Tětēm tuti kalamas**. = **Duman tadı-kokusu almıyorum**.
- (Aşm. 1994/VI-28) Şırlisem **kalēs šēr tuti**, pirēn tăvan **kalē pıl tuti**. = Çileklerinden toprak **tadı-kokusu geliyor**, tıpkı bizim öz **balımızın tadı**.
- (Elb. 1978/14) Kaşalapa Pişersem kallex İsmal’ purānakan şurt umne piçē. Açasem numayyān puştarānnā vilyama. Pětēm vêt-şakār umēnçe vāl İsmal’ alline şur kirpēç pısākāş morojenāy tıttarçē. Kuşne çasrax pāraxrē leşē kăna kētmensker. Xānalanā çux şı, şı, — sāylat’ Pişersem, —**morojenāy mēn tuti kalanine** te pēlmestēn-tēr-xa. = Akşama doğru Pişersem yeniden İsmal’ın yaşadığı evin önüne vardı. Çocuklar hepsi oynamaya toplanmış. Bütün ufak uşakların önünde o İsmal eline yarım tuğla büyüklüğünde bir dondurma tutturmuş. Gözünü çabucak kaçırdı diğeri birdenbire. —Konuk olduğu vakit ye, ye (diye) — ikram eder Pişersem, —**dondurmanın nasıl bir tadı olduğunu** bile bilmezdirsın ya.
- (Ayz. 1985/31) Şānkārtatat’, **şunāk tuti kalamast’!** = Şangırdıyor, **yanık tadı gelmiyor**.

3.2.12. *Kala-* Fiili İçindeki Eylem İçi İlişkiler

Bu başlıktaki yaklaşım WordNet’teki fiillerin leksikal ve semantik ilişkileri konusundaki gerektirim (*entailment*) ve gerektirimin bir alt türü olan troponimi (*troponymy*) kavramlarıyla açıklanabilir. Leksikal gerektirim (*entailment*) T₁ tümcesinin T₂ tümcesini mantıksal olarak gerektirdiğinde bu iki tümcedeki eylemlerin ikisi arasındaki bir ilişkidir. Örneğin “horluyor” tümcesi “uyuyor” tümcesini de gerektirir. Bu nedenle *horla-* fiili sözlüksel olarak *uyu-* fiilini gerektirecektir ve *horla-* eylemi yalnızca *uyu-* eyleminin yapılmasıyla gerçekleşecektir (Fellbaum 1998, 77).

Gerektirimin bir türü olan troponimi ise iki fiil arasındaki yöntem, usul, tarz ilişkisidir ve birinci fiil, belirli bir tarzda ikinci fiil olması (To V₁ is to V₂ in some particular manner) (Fellbaum 1998, 79) biçiminde kurallanmıştır. Buna göre troponimi çok daha genel anlamlı bir fiilin kendisinde gerçekleşen hareketin çok daha özelleşmiş ve eylemin gerçekleşme biçimine gönderimde bulunan ikinci bir fiil ile kurduğu ilişkidir. Örneğin ‘konuşmak’ fiilinin troponimleri ‘gevezelik etmek, homurdanmak, azarlamak’ olabilir. Bir azarlama anında kişi aynı zamanda (*co-extensive*) bir söyleme eylemini de temel olarak yapması gerektir. Ancak her söyleme eyleminde kişinin bir azarlama eylemine girişmesine de gerek yoktur (Fellbaum 1998, 79-80).

3.2.12.1. Asıl Fiillerle Birleşimlerinde *kala-* Fiili

3.2.12.1.1. Gerektirim

Bu başlık altındaki örneklerde *kala-* fiili zarf-fiil ekiyle ikinci bir fiil ile birleşir. Bu yapılar yardımcı fiil birleşmelerinden ayrıdır. Çünkü bunlarda öbekteki her iki fiilin anlamı korunmaktadır. Bu türden yapılarda *kala-* fiilinin söyleme olayını biçimlendirmesi birleştiği fiilin niteliğinde yatar. Birleştiği fiilin niteliği ise gerçekleşmesinde veya yapılaş biçiminde sözel bir oluşumun bulunmasıdır. Örneğin ‘öğretmek, sızlanmak, üzölmek’ gibi aşğıdaki eylemlerin gerçekleşmesinde söze dayalı olaylar da gerçekleşebilmektedir. Bu söze dayalı olay asıl eylemin nasıl yapıldığını gösteren küçük bir ayrıntı olarak değerlendirilirse örneklerdeki söyleme olayının bir iletişim ortamında gerçekleşmediğinin söylenmesi uygun olur. Tersine söyleme olayı birleştiği fiilin gerçekleşmesinde yer alan bir yan eylemdir. Bu yan eylem ise temel eylemin bir gerektirimi (*entailment*) olabilir.

Örneğin ‘öğretmek’ eyleminin dilsel gerçeklik boyutunda, eylemin yapılaş türü olarak sese dayalı bir boyutun bulunması gerekir. Bunlar daha çok bir gerektirim olarak değerlendirilmelidir. Çünkü birisi bir kimseye bir şey öğretirken aynı zamanda bir

söyleme eylemini de gerçekleştirir. Ancak her söyleme eyleminde bir öğretme gerçekleşmez.

kala- fiilinin fiil birleşmeleri yolu ile ortaya çıkan aşağıdaki örneklerde **F-sA** **kala-F** yapısında görünenlerde zarf-fiil ekli F-sA'lar *kala-* söyleme fiilinin gerektirimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

(Ayz. 1985/33) Epě sana **yuratsa kalatāp-ške**, atya. = Ben sana **severek söyledim** ya, hadi.

(Aka. 1911/3-4) Esě pětēm tēnčēšēn čērerēn kēl-tunine iltse tēlēnse šapla **muxtasa kalanā**: ey vēšēmsēr Atte Turrān ēmērtēn maltanxi irā Kāmālē, savān... = Senin bütün dünya için gönülden dua ettiğini duyup, şaşırarak şöyle **yüceltir/övnür**: Yüce Tanrı'nın yüzyıllardan önceki iyiliği, sevin.

(Aka. 1911/6) Šavānpa Sana ta, Sanān Ivālna ta, pur šūlti ēnenekensem te **muxtasa yurlasa kalaššē**: alliluya. = Dolayısıyla sana, oğluna (Hz. İsa) ve bütün göklerdeki inananlar **övgüyle zikrederler**: halleluya.

(Aka. 1911/15) Patšara larakān čān tasa Turā Amēšē sīvlāš šīnče angelsempe tārsa šapla Sana **kēl-tusa kalanā**: ey šūlti Patša, Manān yata, pulāšma čēnse, Sana kēl-tāvakan pur šīnnān kēlline te yīšān, pēri te iltmennipe Manān sānām umēnčen axalex an kaytār, **tenē**. = Dünyanın hâkimi, gerçek temiz Tanrı (Hz. İsa) Anası gökyüzünde durarak sana böyle **dua etmiş**: ey gökteki Tanrı, benim adımı, yardım için anarak; sana dua eden bütün kişilerin duasını kabul et, birini bile işitmediğiyle benim yüzüm önünden hiç gitmesin demiş.

(Aka. 1911/17) Svyatoy Andrey Epifaniye Sana āšā kāmālpa **kēl-tusa čēnse kalanā**: ey čunpa ütēn pur pexilēsene vēšēmsēr Parakan, savān. = S. A. E. sana sevecenlikle/içtenlikle **dua ederek zikretmiş**: ey beden ile ruhun bütün hayır dualarını sonsuz olarak veren, sevin.

(Aşm. 1994/VI-33) Kuna atte **vērentse kalattarat'**. = Buna babası **okutup öğretiyor**.

(Tal. 1906a/11) Ku sãmaxsene kalasa, xaliççen pulnã yêrkene përtte ulãştaras mar tiyeken şınsem Muskavri puxuva tirkenê pek, epê federatsiya yêrkipe purânma yuratakan şınsene te pêtêmpex ayâplassân mar. Apla **ayplasa kalanã** sãmaxsençe pãrtak êşe ânlasa ileymenni pur. = Bu sözleri söyleyip, daha öncesinden var olan düzeni hiç dönüştürmeyelim (dönüştürmek istemeyen) diyen insanlar Moskova'daki cemaate/meclise sırt çevirmemiş gibi, ben birlik düzenine göre yaşamayı seven insanları da büsbütün suçlamak istemem. Böyle **suçlayıp söylediği** sözlerinde birazcık konuyu/işi anlayamazlar.

(Bud. 1863/263) **Magermazer kalare.** = **Ağlamadan konuştu** {h. söyledi}.

(Bud. 1863/1253) Avalgxi-bek torra possabatpir. Avalgxi-pek **kil tuma kalamasse.** = Eskiden olduğu gibi Tanrı'ya dua ediyoruz. Eskisi gibi **dua etmezler.**

Bu tür *kala-* ile ilişkili gerektirimler aşağıdaki örneklerdeki gibi de karşımıza çıkabilir.

kala-sa ZF F-, kala-sa F-as pul-, kala kala F

(Yan. 1958/15) Puşne şiyet êntê ku, *teyêr* esir mana: подкулачник, *teyêr*. Esir temên **kalasa vârsãa-yatlaşsan** ta, epê kêşêr, Katya çânlasax kam ikkenne pëlse şitmesêr, Katyaran uyrâlmastâp. = (Adamın) başını yer şimdi bu, diyeceksiniz-dersiniz bana: (podkulaçnik: toprak sahibi) vatan haini diyeceksiniz. Siz bir şey **söyleyip savaşıp dolaşsan** da beni bağışlayınız, Katya gerçekte kim olduğunu bilmeden, Katya'dan ayrılmazdım.

(Aşm. 1994/VI-27) Āna **kalasa vërenteken** şuk. = Ona **anlatıp öğreten** kimse yok.

(Aşm. 1994/VI-28) Kaçça kayakan xêr **kalasa yëreken** cãmaxsem. = Kocaya kaçan-giden kız(ın) **sözleri ağlayıp sızlanmadır.**

(Tal. 1906a/12) Maltan avtonomiya yêrkipe federatsiya yêrki pêr patşalãxrax şânãsmannine **kalasa ânlantaras** pulat', untan tata, patşalãxra apla yêrkesem pulsan, patşalãx pêr pulnine, uyrãm pulmannine **kalasa ânlantaras** pulat' . Bêsene niyeple te kalasa pama şuk, ânlantarma pit xên. = Öncelikle özerklik düzeni ile birlik düzeni tek bir devlette de bulunmasını **açıklanması** gerektir, bundan

başka, devlette böyle düzenler olduğunda, devletin tek bir bütün olduğunu, ayrı ayrı olmadığını **söyleyip anlatılması** gerekir. Bunları tek tek asla söylenip dökülmez ve bunların açıklanması pek güçtür.

(Aşm. 1994/VI-28) Akã xãysem mën **kala-kala xuyxãraşşë**, tet. = İşte onlar nasıl da **söylene söylene üzüyorlarmış**.

3.2.12.1.2. Troponimi

kala- fiilinin öbek oluşturduğu bu başlık altındaki fiillerin özelliği yapılarında eş zamanlı olarak bir söyleme olayının bulunmasında yatar. Bu eş zamanlılık troponim olan fiillerde olması gereken bir ilkedir. Yani gerçeklik açısından troponimi olan eylemlerin temeli tek bir eylemin özelleşmiş biçimleri olacağından örneklerde görünen ‘yalan söylemek, bağırarak’ anlamlı fiillerin temelinde bir söyleme olayı zaten olacaktır. Gerektirilmenden farklı olarak bunlarda iki eylemin eş zamanlı olması ve temel bir eylemin tarz bakımından alt türünde yer alması söz konusudur.

(Zol. 1876, 8) Kiremet'rân' prredä (püdüm') xuras s'ok: vul nixuzyanda bolman, onn tavraşşäm' dä nis'ta da s'ok: yomis'sam çuvaşsanä xuratmaşkın kiremet' por *dezä* soya **soyza kalasse**. = Kötücül iyeden korkacak bir şey bile yok: o hiçbir zaman var olmadığı gibi onunla ilişkilendirilenler de hiçbir zaman var olmamıştır: büyücüler Çuvaşları korkutmak için Kötücül iye var diye **yalan söylerler**.

(Baj. 1910/12) Yeple akassi şinçen numay **kalasa sãmax saya yani** te ıtlassi. = Nasıl ekileceği üzerine de **birçok boş konuşma** vardır. **Söylenmiş söz yalanı** çoktur.

(Yan. 1958/24) —Стой! Şavrănâr! — iltënçë xısrân samayax **kãşkãrsa kalanã** sasã. = Dur, geri dönün(üz)! Arkadan sağlamca bir **bağırışla söylenmiş** ses işitildi.

(Ayz. 1985/8) Çanax, çanax. **Suysa kalamastãp**. Xërarãmsâr purnãs şav teri yãlãxtarçë. = Doğru doğru. **Yalan söylemiyorum**. Kadınsız yaşam o kadar usandırdı ki.

(Ayz. 1985/148) Praskişëm, ep sana ıtarma şuk yuratatãp, terën. Şav sãmaxa ta

suysa kalarän-i vara? = Praskiciğim, ben seni çok seviyorum, dedin. Bu sözü de **yalandan mı söyledin** yoksa?

(Ayz. 1985/174) Për **suymasăr kalatăp**, Semen Petroviç. = **Yalansız söylüyorum**, Semen Petroviç.

(Aka. 1911/4) Esë pëlēt šine šeklennë Xristos Turrāmārān Amășë ikkenne pëlse, šër šine çärkušlansa larsa savānsa Sanān ıră Xütëlëxne puśšapsa **yurlasa kalană**: alliluya. = Sen bulutların tepesine yükseltilmiş, Hz. İsa'nın anası olduğunu bilip, yeryüzüne diz çökerek sevinir, senin yüce bağışlayışına baş eğerek **şarkılar söyleyip zikreder**: Haleluya

(Aka. 1911/7) Pirën yurāxsăr këllemëre muxtavlă patşa Tură yışântăr tese, San tasa yatna pulăşma çenekensen tarxaslanine ilttër tese, Sanān Ivālna şapla **çense kalatpăr**: alliluya. = Bizim yararsız duamızı övgüye değer yüce Tanrı kabul etsin diye, senin temiz adını yardım için ananlar yalvarışını duysun, oğulunu (Hz. İsa) böyle **sesleniriz**: Haleluya.

(Aka. 1911/8) Esë pirën nikam šentereymi xuplanmalli Xütëlëx, Sana **yurlasa kalatpăr**: alliluya. = Sen bizim hiç himse(nin) yenemediği/yenilmez korunaklı sığınağımızsın, sana (**ilahi**) **söylüyoruz**: Haleluya.

(Aka. 1911/10) Esë Xāna: ey Turrān vāyēpe Turrān āslālāxne -Xristosa ütlenterse şuratakan, **tese çense kalakansene** çānlāxa pëlme yertse pıratān: savān. = Ey sen (Meryem Ana) konuk: Ey Tanrı'nın gücüyle, Tanrı'nın yüceliğiyle hamile kalıp doğuran, diye **anıp seslenenleri** gerçekliği bilmeye ulaştırıyorsun: Sevin.

(Aka. 1911/10) Ey malaşne pulassi şinçen **suysa kalakansempe** yumăs pāxakansene Namāslantarakan, savān. = Ey gelecekte olacaklar hakkında **yalan söyleyenlerle** fal bakanları utandıran, sevin.

(Aka. 1911/11) Vësem şapla **çense kalaśšë**: alliluya. = Onlar şöyle **seslenirler**: Haleluya

(Aka. 1911/14) Epir Sana tērësleme xal şiteymi ıră eşüsene kursa savāmsa **çense kalatpăr**: ey pire suransempe purne te pëtereken vilēmren Sıxlakan, savān. = Bizim seni olup olmadığını yoklamaya halimiz yetemeyeceği iyi/hayırlı işlerini görüp

sevinerek **sesleniriz/anarız/çağırıyoruz**: Ey bizi yaralarımızla birlikte (ne varsa) hepsini iyileştiren ölümden koruyan, sevin.

(Aka. 1911/17)

Sana sıvlaş şınçe këlëre şunakan şurta pek şutälsa tănine Vлахern çirkëvë kursa unta tärakan tem çuxlë şınsempe pë şuxăşlă pulsa **yantäratsa kalană**: ku xam Turrămăn Amëşë man pata kilni yeple pulçë-şi? tenë. = Sana gökyüzünde dua eden ışık gibi aydınlattığı Vlahern kilisesini görüp orada bulunan bütün bunca insanlarla tek bir düşüncede olarak **yüksek sesle söylemiş**: bu Tanrımın Anası benim yanıma gelişi nasıl olmuş ki? demiş.

(Aka. 1911/7)

Ey pire păxsa usrakan Tură Amăşë, Esë pire, numay inkeksem tălkasa şitnëskersene, pulăşatăn, mëşën tesen Esë Turrăn altarë umënçe allusene şeklese tărsa kël-tăvatăn: pirën yurăxsăr këllëmëre muxtavlă patşa Tură yışântăr tese, San tasa yatna pulăşma çënekensen tarxaslanine ilttër tese, Sanăn Ivălna şapla **çense kalatpăr**: alliluya. = Ey bizi bakıp gözetan Meryem Ana, sen bizi, büyük ıstıraplara bulaşmışları, kurtarırsın, neden dersin sen Tanrının kilisesi önünde ellerini kaldırarak dua edersin ki; bizim yararsız dualarımızı saygıdeğer yüce Tanrı kabul etsin diye, Senin temiz adını yardım için ananlar yakarışlarını işitsin diye, (işte) senin oğulunun adına (Hz. İsa) böyle **sesleniyoruz**: Haleluya

(Aka. 1911/16-17)

Ey Turra şuratnă Xër, Esë pëtëm çuntan yurlanine iltse, pirënşën âşşăn kël-tunine tănlasa tărsa, Xăvăn çurusen sassisene te an tirke tese yălănatpăr, San patna inkekre, sinkekre pırsa, San umănta tertre kuş şulësene şapla **çense kalasa yurlatpăr**: alliluya = Ey Tanrının yarattığı kız, sen, bütün bir içtenlikle söylenmiş ilahi(leri) işitip, bizim için gönülden yapılmış duaları dinleyip, Kendi kullarının seslerini geri çevirme diye senden niyaz ediyoruz. Senin yanına ıstırap ve acı içinde gelip, senin önünde sıkıntı içinde göz yaşlarını böyle **seslendirerek ilahi okuruz**: Haleluya.

3.2.12.2. Yardımcı Fiil Birleşiminde *kala-* Fiili

Aşmarin *Çuvaş Dili Araştırmaları için Malzemeler* adlı kitabında fiil biçimleri bölümü başlığı altında Rusçadaki birleşik fiiller ile bir son takısı bulunan öbek fiillerin Çuvaş Türkçesine çevrilirken yardımcı fiille {-sa, -se, -şa, -şe} ekleriyle perifrafik olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini söyler ve hangi yardımcı fiillerin kullandığını sıralar (Aşmarin 1898, 310).

Yardımcı fiillerin *kala-* eylemini dönüştürdüğü bu öbeklerde yardımcı eylem bütünüyle temel anlamını korumaz. Bu türden *kala-* ile birleşen fiillerin kendi anlamsal özellikleri söyleme çerçevesinin çevre üyelerini oluşturabilirler. Çerçevenin çevre üyeleri merkezdeki üyeyle söyleme bakımından uyurken söylemenin yapılış biçimi, amacı, yoğunluğu, derecesi gibi türlü türlü bakımlardan ayrılır.

3.2.12.2.1. *Kalasa yar-*

Kalasa yar- Aşmarin’de ‘проговориться / ağzından kaçırarak, ляпнуть / pat diye söylemek; pot kırmak, сознаться / itiraf etmek’ anlamlarıyla verilen (Aşmarin 1994, VI-30) bu birleşik yapı troponimi yaklaşımıyla açıklanabilir. *Kalasa yar-* birleşik yapısındaki eylemin, söyleme olayını belli başlı yönlerden çevreleyip kısıtlayan parçası *yar-* ‘отправлять, отпускать, посылать / göndermek, yollamak, bırakmak, koyuvermek’ tasvirî fiilidir (Aşmarin 1898, 317). Dolayısıyla *kalasa yar-* biçimbiriminin kattığı anlamın tasvirî fiilin temel anlamından kaynaklandığı anlaşıldığında daha doyurucu bir açıklama yapılmış olabilir.

Kalasa yar- karma fiil yapısına verilen anlamların *kala-* fiilinin troponimi olduğu anlaşılabilir. Çünkü burada kişi bir *kalasa yar-* eyleminde bulunurken aynı zamanda *kala-* eylemini de gerçekleştirir. Bu sırada söylemek fiili temelinde ‘ağzından kaçırarak, söyleyivermek, itiraf etmek, birden söylemek, alıcıya yönelik söylemek’ anlamları üst fiilin, yani çerçevenin merkez üyesinin yöntem-tarz bakımınca değişmiş

biçimleridir.

- (Aşm. 1994/VI-30) Şavna, tãmpay, **kala yar!** = Ahmak, şunu **ağzından kaçır!**
- (Aşm. 1994/VI-30) Vål ta bara **kalasa yanã**, unãn ta tunmalli pulman. = O da sonrasında **itiraf etti**, onun (söylediklerinden) dönmesine gerek olmadığını.
- (Aşm. 1994/VI-30) Epë: kalasan xënemë tese, **kalarãm-yatãm**. = Ben: söyleyince dövmeyeceksin diye, **(pat diye) söyleyiverdim**.

Aşmarinde ‘передать / vermek, teslim etmek, iletmek, haber vermek’ anlamındaki (Aşmarin 1994, VI-30) kullanımlarında alıcıya yönelik açığı keskinleştirir. Bu anlamla **kalasa yar-** birleşmesi üzerindeki **yar-** eyleminin somut ve harekete dayalı anlamı daha belirgin olup alıcıya yönelik bir açısının vurgulanmasında da etkiye sahiptir.

- (Aşm. 1994/VI-30) Vıla Mikun şävãx pulsan, pasara kayaşşë te, xaypãrxi xurãntaşëcene cãra eşme çëmse yaraşşë epir şav kun eşkë-şikë tãvas tetpër, esir pırãr vara, teşşë. Xurãntaşësem şuk pulsan, urãx sınran **kalasa yaraşşë**. = Vıla Mikun yakın olduğunda, çarşıya giderler, bütün arkadaşlarını bira içmeye çağırırlar, biz şu gün yiyelim içelim/eğlenelim deriz, siz yine de gelin derler. Arkadaşları (o yerde) bulunmadığında, diğer insanlardan/insanlarla **haber yollarlar**.
- (Mag. 1881/157) Azuna, amuna **kalaza yar'**: s'utmaga kayza kil'demer', äzer' de kayza korır' deze kalır'. = Ana **babana söyle/haber ver**; cennete gidip geldik, siz de gidip görünüz diye söyleyiniz.

3.2.12.2.2. **Kalasa kay-**

Kalasa kay- Aşmarin'de ‘отпроситься / izin almak’ anlamıyla verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-30). Tasvirî fiil olarak **kay-** ‘gitmek’ eyleminin madde başına verilen bu anlamı bağlamsal bir görüntü sergiler. Örnek tümcede her iki fiilin anlamının da sözlüksel olarak korunduğu görülür. Yani **kay-** fiili **kala-** fiilinin anlamını içsel olarak dönüştürmemiş, ‘söylemeden gitmek’ çeviride ‘izin almadan gitmek’ anlamıyla

verilmiştir.

(Aşm. 1994/VI-30) Aşşēne **kalamasār kaynā.** = Babasına **söylemeden gitti.**

3.2.12.2.3. *Kalasa kātart-*

Aşmarin'de 'сказывать / anlatmak, рассказывать / anlatmak, nakletmek, sayıp dökmek' anlamıyla verilen (Aşmarin 1994, VI-30) *kalasa kātart-* birleşmesindeki tasvirî fiil *kātart-* 'göstermek, işaret etmek, meydana çıkarmak' anlamlarına sahiptir ve Çuvaş Türkçesinde 'görmek' anlamındaki *kur-* fiili üzerine ettirgenlik eki {-tar-} ve yine bir ettirgenlik eki {-t} ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Yegorov 1964, 102).

Tasvirî fiil olarak *kātart-* fiilinin söyleme olayına katkısı iletinin hikâye edilebilir yanına odaklanmasıdır. Bu da söylemin daha uzun soluklu bir yapıda olduğunu belirtir. Bu açıdan birleşik yapıdaki bu eylem için yalnızca bir gerektirimden söz edilebilir. Bu gerektirim ise anlatma (*kalasa kātart-*) eyleminin temelinde bir söylemeyi gerektirmesinden kaynaklanır. Yapmış olduğumuz çevirilerde söyleme olayını gösterebilmek için eylemi *söyleyip anlat-* olarak çevirmiş olsak eylem sözlükselleşmiş bir birim olarak *anlat-* fiilini ifade etmektedir. Dolayısıyla *kalasa kātart-* fiilinin harfi çevirisini {h. söyleyip anlat-} olarak versek de *anlat-* eylemini ifade ettiği durumları çeviride yansıtmaya çalıştık.

(Aşm. 1994/VI-30) Vērenteken **kalasa kātartnisene** çüreçe umēnçe numayçčen itlese tātām. = Öğretmenin **anlattıklarını** ayna karşısında birçok kez kavradım/anladım/çalıştım.

(Aşm. 6/30) Tata xēlle pulsan, šāpata tunā çuxne, ye yumax, tata itti yapalasem šinçen tek **kala-kala kātartat'çē.** = Bir de kış olduğunda, kayık/sandal yapılacağı zaman, masal ya da geriye kalan/başka şeyler/konular (masal ve diğer şey) hakkında **anlatıyordu** artık.

(Bud. 1863/139) Vul (es) poplenine pire šebax **kalaza kedartriš.** = O (senin) söylediklerini bize birebir (**söyleyip**) **anlattılar.**

(Bud. 1863/749)	Kolmalla, leple kalaza kadartre . = Anlattıkları kadar, gülünç.
(Bud. 1863/750)	Kolmalla-çe kalaza kedartne çox. = Söylenip anlatıldığında gülünç idi.
(Bud. 1863/758)	Mana kalaza kedartriş , leple vul hurare. = Bana, onların ne kadar korktuklarını söyleyip anlattılar .
(Bud. 1863/931)	Xajgxi çoxne ebir min kordemir, kalaza kedart-xa . = O anda ne gördüğümüz (le ilgili) anlatın .
(Bud. 1863/1192)	San omen kalaza kedartre . = Sen (gelmeden, senin gelmenin) öncesinde söyleyip anlattı .
(Tup. 1929/18)	Purinçen ıtla yaştı xərsene ānlantarsa parssine manmalla mar, vēsene <i>layāxrax</i> kalasa kātartni kirlē. = Hepsinden çok köydeki kızlara açıklayıp anlatması gerektiğini unutmamalıdır, onlara daha iyice anlatması gerekir.
(Yur. 1925/53)	İl'xam xun Selexmete vēlerme şuxāş titnā. Una vēlernē çux manān xalāxa unān ayāpne kalasa kātartmalla pulnā mēn. = İlham Han Selehmet'i öldürmeyi düşündü. Onu öldürdüğü zaman benim halka onun suçunu anlatmam gerek mi ki.

3.2.12.2.4. *Kalasa par-*, *kalas par-*

Kalasa par-, *kalas par-* fiil birleşmeleri Aşmarin'de 'сообщить / bildirmek, haber etmek, рассказать / anlatmak, диктовать / dikte etmek, ezberletmek' anlamıyla verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-30). Bu birleşik fiilde tasvir fiili olarak yer alan *par-* 'давать / vermek' fiilinin açıklamasında hareketin bir başkası için gerçekleştirildiği belirtilir (Aşmarin 1898, 311). Eylemin bir başkası için gerçekleştirilmesi arka plan bilgisindeki alıcı ve alt türü olan yararlanıcıya dönüktür.

Çevirilerde kullandığımız 'söyleyip anlatmak, anlatmak, bildirmek, söyle bakalım!' anlamları sözlükselleşmiş görünen *kalasa par-* yapısından kaynaklanır. Aslında bu eylemlerde de olay bir söyleme olayı olup bunun konuşur tarafından karşıdaki kişi tarafından gerçekleştirilmesi söylemin tek yönlü olduğunu gösterir. Ek

olarak *kalasa par-* yapısının kılınışı ifade eden bir anlamda ‘söyleyiver-’ olarak aktarılması söz konusudur.

Fiil içi ilişkiler açısından *kalasa par-* birleşiminin ifade ettiği anlamlar söyleme eyleminin gerektirimini oluştururlar.

- (Aşm. 1994/VI-30) Es xăşan kiltën? **Kalas(=kalasa) par-xa.** = Sen ne zaman geldin? **Söyle bakalım.**
- (Aşm. 1994/VI-30) Xalë-Xal’ Yomaxne **kalas par-xa!** = Şimdiii, ... masahını **anlat bakalım/söyle bakalım.**
- (Aşm. 1994/VI-30) Văl, vatăsker, âna sismesër, yalan kallë-mallë utkalasa şürese, târsan-târsan, tata şapla mën şırassine **kalasa parat.** = Şu, yaşlı adam, ona sezdirmeden, sürekli ileri geri dolanıp, durdukça da böyle nasıl yazılacağını **söyleyiveriyor.**
- (Aşm. 1994/VI-30) Şırakanni, kalasa pană cămaxsene şırsan, tata mën **kalasa parassa** kêtse larat. = Yazan, söyleyip bildirdiği sözlerini yazınca, bir de (söylediklerinin) yazanına **bildirip** bekliyor.
- (Tal. 1906b/13) Çi maltan epir zemstvo xăş-xăş kęp ěrnesençe pulnine **kalasa parăpăr.** = Her şeyden önce biz zemstvonun başka kimi vilayetlerde olduğunu **söyleyeceğiz/bildireceğiz.**
- (Tup. 1929/12) Për-për stat’ya vulană xıśşân mën vulani şinçen itlekensem xăysen şuxăşësene **kalasa paççar.** = Bir bir yazı/makale okumuş/okuyan (okuduğunun) ardından ne okuduğu hakkında dinleyenler kendi düşüncelerini **söylesinler/bildirsinler.**
- (Yan. 1958/16) Şapla **kalasa paçë** mana Katya xăyën irtně teleysër purnăşë şinçen. = Böyle **söyleyi verdi/anlattı** bana Katya kendisinin geçirmiş olduğu uğursuz yaşamı hakkında.
- (Elb. 1978/9) Xăyne xurlattaras kilmest leşin. Klass açisene **kalasa parasran** xărat’. Măşlata-măşlata yêltërne xıvsa paçë şapax. = Diğerlerine kendisini aşağılatmak istemez. Sınıftaki çocuklara **söyleyeceklerinden/anlatacaklarından** korkar. Güç bela soluk ala vere kayağına bindi yine de.
- (Elb. 1978/14) Mën kalanine yăltax şırçës. İsmal’ tērëssine **kalasa paçe**, văl suyma xănăxman-xa. = Her bir söylediğinin hepsini tıpatıp

yazdılar. İsmal doğrusunu **söyleyip anlattı**, o yalan söylemeye alışmamış ya.

(Elb. 1978/18) Esë, Stepanova yultaş, xalex militsiye çup, —terë xayxisker Mariya Nikitiçnâna. —Aşkânçâk İsmal' xâvân alâkna vut têrtni **şinçen kalasa par.** = Sen, Stepanova yoldaş, şimdi polise koş, —dedi adı geçen Mariya Nikitiçna'ya. —Yaramaz İsmal kendi ocağını ateşe vermesi hakkında **söyleyip anlat.**

(Yur. 1925/19) **Kalasa parxa**, Velime. Esë mana xâşan ta pulsın yuratni? Ye manân tâna şuxatsa kulsa pâxas terëni? = **Söyle**, Velime. Sen beni ne zaman olsa hiç sevdin mi? Yoksa benim aklını yitirip gülüp bakayım dedin miydi?

(Yur. 1925/22) **Kalasa parxa**, Sofik, mēnten pulsa kaynine pēletēn pul'. Ayāplā şınna ayāplāpār. = **Söyle**, Sofik, neden dolayı gittiğini biliyorsundur. Suçluyu kınayacağız.

(Yur. 1925/23) **Kalasa par.** Epē es kalanine itleme, kirek xâşan ta xatēr. = **Söyle**. Ben senin söylediğini işitmeye, her ne zaman olursa olsun hazırım.

(Yur. 1925/27) şutā xēvel! Sana ıytatāp —**kalasa par** —manân tâna şutāltar! Şuk, malalla mēn pulassine esē nixşan ta kalaymān. = Aydınlık güneş! Sana sorarım —**söyle**, — benim beynimi aydınlat! Yok, Yoook, önceden ne olacağını sen hiçbir zaman söyleyemeyeceksin.

(Yur. 1925/38) Kunta pūrt pērenisem te itlese virāssene **kalasa pama** pultarēs. = Burada çadır keresteleri (yapılışını) işitip Ruslara **söyleyebilirler.**

(Yur. 1925/43) **Kalasa parxa**, irā şinnām: mēnşēn esēr ulta şın itlaşşi ilse kiltēr şakānta? = **Söyle bakalım**, güzel kişiceğizim: neden siz altı kişi fazla alıp geldiniz buraya?

(Yur. 1925/46) Mēn ıytatān. Şaxşarapa Selexmet **kalasa paçēs** pulē = Ne soruyorsun. Şahşara ile Selehmet **söyleyip anlatacaklardır.**

(Yur. 1925/49) Vāl virāssene vārttānlāxa purne te **kalasa panā** kurānat'. = O Ruslara gizliden hepsini **söyleyip anlatmış** gibi görünüyor.

(Yur. 1925/55) Sire epē xal' **kalasa parsassān**, İl'xam xun şilenme pultarat'.

Šavānpa kăšt xăynex kětěpěr. = Size ben şimdi **söyleyip anlatınca**, İlham han sinirlenebilir. Dolayısıyla biraz kendisini de bekleyeceğiz.

(Yur. 1925/56)

Sirēn umra nim pıtarmaşār, pülěxšě umēnçe śılāx kaśarttarnă pekex, **kalasa paras** şuxăşām pur. = Sizin karşınızda hiç de saklanmadan, Pülehşe karşısında günah bağışlatırmış gibi, **söyleyip anlatacak** düşüncelerim var.

Aşmarinde ‘пожаловаться / yakınmak, şikâyet etmek’ anlamı verilen örnek söylemenin içeriğine verilen bir anlam olup bu örnekte de olay, bildirme içeren bir söyleme olayıdır.

(Aşm. 6/30)

Epir mēnle irtēnnine pětēmpē annene **kalasa pană**. = Biz(im) ne kadar kibirlendiğini(mizi) bütünüyle anneye **söylemiş**.

3.2.12.2.5. *Kalasa tăk-*

Aşmarin’de ‘высказать / ifade etmek, dile getirmek’ anlamıyla verilen (Aşmarin 1994, VI-30) *kalasa tăk-* birleşimindeki *tăk-* ‘dökmek’ fiilinin söyleme olayına kattığı anlam duygu (*emotion*) yüklü olmasıdır. Söylemde görülen bu değer ile *kala-* fiilinin yalnız başına belirtmiş olduğu söylem türü arasındaki fark, ilkinde duygu durumundaki bir değişimden sonra gerçekleşen söylemin belirtilmesiyle, ikincisinde söylemin herhangi bir şey olabileceğidir. Bu söylem yapılış biçimine göre ‘bağırarak, ağlayarak, üzülerek’ olabilirse de bundan tam olarak emin olamıyoruz. Yine de bu öbeğin anlamının bir troponim olduğunu söyleyebiliriz.

(Aşm. 1994/VI-30)

Ăşēnçe mēn pur, šavna **kala-kala tăknă**. = İçinde ne varsa onu (içindekini) **sayıp döktü**.

Bir diğer anlam olarak ‘обругать / lanet etmek, sövmek’ anlamı verilen örneklerde *tăk-* fiili, temel anlamından kaynaklanan söylemin gelişi güzel oluştuğu bilgisini betimler.

(Aşm. 1994/VI-31)

Ăna tem-te-peř **kalaysa tăkrě**. = Ona ağzına ne geldiyse **sayıp**

döktü.

Aşağıdaki örnekte ise, ‘sayıp dökmek’ anlamı söylemdeki iletinin ortaya serilmesini anlatır.

(Tup. 1929/9)

Av, mën çuxlë **kalasa tăkrămăr**. Šav kalasa tăknisene purne te tusa pırsan tırpul tuxăšë çılayax üset. = İşte, bunca sayıp döktük. Bu sayıp dökülenlerin hepsini yaptığında tahılın verimi epey artar.

3.2.12.2.6. Kalasa xur-

Aşmarin’de *kalasa xur-* birleşik fiiline ‘предупредить / önceden haber vermek, uyarmak, сказать кстати / laf açılmışken söylemek, yeri gelmişken söylemek, заметить / belirtmek, ayırt etmek, возразить / itiraz etmek, karşı gelmek, sert yanıt vermek’ anlamları verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-31). Tasvirî fiil olarak *xur-* ‘класть / koymak’ (Aşmarin 1898, 315) anlamı örneklerden görüleceği üzere eylemdeki bitmiş olma durumunu öne çıkarır.

Aşağıdaki örneklerin anlamı büyük oranda bağlam bağımsız bir biçimde yapılmamış, verilen anlamlarda tümcenin bağlamında bulunan diğer birimler göz önünde bulundurulmuştur.

İlkinin Rusça çevirisinde ‘предупредить; önceden haber vermek, uyarmak’ anlamı yer alır. Bu anlamda bir yorumlayışa neden olan ise tümcedeki *kěšërex* ‘daha bu gece(den)’ belirtecidir. Bu sözcük söyleme olayını zamansal olarak belli bir andan önce gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla pragmatik anlamda buradaki söyleme olayı ‘ikaz etmek, uyarmak, bildirmek, önceden haber vermek’ türünden yorumlar kazanmıştır ve eylem artık söylenip tamamlanmalıdır.

(Aşm. 1994/VI-31)

Iran këtü apaçë Yakursem paraššë pul’, *kěšërex kalasa xuras*. = Yarın sürünün yemini Yakurlar verecekler galiba, geceden **söyle/uyar**.

Aşağıdaki örnekte *kalasa xur-xa* fiiliyle anlatılan söyleme olayının, tamamlanıp bitmesine vurgu yapar. Sözün yordamınca söylenmesi söyleme çerçevesinin arka plan bilgisindeki tarz (*manner*) üyesi olarak değerlendirilebilirse de bu anlam belirteçten kaynaklanır.

(Aşm. 1994/VI-31) Sămax mayêpe **kalasa xur-xa**, mên may kalaśat': paras pek kalaśat'-i, şuk-i? = (Sen) Sözü yordamınca-yeri gelmişken **söyle** de (bakalım), nasıl bir tutumla konuşacak: verecek gibi mi yoksa vermeyecek gibi mi konuşur?

Aşağıdaki örnek, madde başında verilen 'возразить / itiraz etmek, karşı gelmek, sert yanıt vermek' anlamlarının kaynağıdır. Bu anlamları verilmesinde etkin olan ise *xirêş* 'karşı' sözcüğüdür.

(Aşm. 1994/VI-31) Pêr şın kăna **xirêş kalasa xuçê**: nu, cămaxna ta pêr şuxăşlamasăr kalatân ikken esê, Yakur, bara epir vıl'ăxsene âšta şiterêpêr? terê vâl. = Yalnız bir kişi **karşı çıktı**: Anlaşılan evet/peki sözünü de düşünmeden söylemişsin Yakur, bizse (senin düşünmeden söylediğin sözler yüzünden) hayvanları nereye götüreceğiz? dedi o.

Aşağıdaki örnekte birleşik fiilin ifade ettiği anlam belli bir düşüncenin söylenip ortaya koyulmasını ifade eden bir söyleme barındırır.

(Tal. 1906a/7) Xalê kalană sămaxa, çiperterêx ânlanmai tata *urăx têrlê kalasa xurar*: pêr aslă patşalăxrax têrlê têlte, têrlê xalăx purănăt' pultăr. Šav xalăxsene aslă patşi purne te avtonomiya pană pultăr. = Şimdi söylenmiş sözü, güzelce anlamalıyız, bir başka ifadeyle {h. diğer türlü söyleyelim}: tek bir büyük devlette bile farklı bölgelerinde, türlü türlü milletler yaşıyor olsun. Bu milletlere büyük çarları hepsine de özerklik vermiş olsun. Böyle olduğunda, farklı yerlerdeki, türlü türlü milletlerin seçip belirlediği kişiler olacaktır/olmalıdır.

3.2.12.2.7. *Kalasa xəvar-*

Aşmarin'de 'сделать наказ / yetki vermek' anlamı verilen (Aşmarin 1994, VI-31) *Kalasa xəvar-* birleşmesinde *xəvar-* 'оставлять / bırakmak' fiili (Aşmarin 1898, 319) tasvirî fiil olarak yine eylemin sona ulaşmasına vurgu yaptığı görülür.

Örnek tümcede fiil için verilen anlam yine bağlam bağımlıdır. 'izin veya yetki vermek' anlamları bu tümcedeki *ulput* 'efendi, sahip' sözcüğüyle ilişkilidir. Dolayısıyla bu tür kişilerin söylemesi buyurma içeren anlam barındırır. Toplumsal düzeydeki farklılığından kaynaklanan bir ilişkinin sonucu olarak üstten alta doğru bir söyleme doğal olarak emir, izin, buyruk içerikli bir söyleme olacaktır.

(Aşm. 1994/VI-31) Bara xayxi ulput praxsa tuxxärë, tet te, çiper Evgeniye vişë şullāx şavā külëre purānma **kalasa xəvarçë**, tet. = Sonra efendisi bırakıp gittiydi de güzel Evgeni'ye üç yıllığına şu gölde yaşamak için **izin vermiş**.

3.2.12.2.8. *Kalasa tutān- tutāl-*

Kalasa tatān- birleşik fiilindeki tasvirî fiil olarak yer alan *tut-* 'tutmak, bulundurmak' anlamı söylemin uzun süreliğini ve başlangıcını betimler.

(Tal. 1906b/14) Epir zemstvo xalāxa şırāva vērentme tārāşni şinçen **kalama tutānāpār**, mēnşēn tesen pirēn, tēttēre larakan xalāxşān, vāl purniçen te itla kirlē yapala. = Bizim zemstvo halkına, okuma yazma öğretilme çabası hakkında **konuşmaya başlıyoruz**, çünkü bizim, bilgisiz halk ve bütün herkes için çok gerekli bir konudur.

3.2.12.2.9. *Kalasa pır-*

Tasvirî fiil olarak *pır-* 'varmak, ulaşmak' fiili söyleme olayındaki iletinin ulaşmasını betimler.

(Yur. 1925/71) Pire vēlersen te, purne te vēlerse pētereymēş. Vēsem yāxran yāxa **kalasa pırsa** xāysen vatā yāxne manmēş. = Bizi öldürseler

de hepimizi öldüremeyecekler. Onlar(kalanlar) kuşaktan kuşağa **söyleyip anlatıp** kendilerinin büyük/eski soylarını unutmayacaklar.

3.2.13. Sözleşmek Anlamında Kullanımı

kala- fiilinin ‘yrovop / anlaşımak, sözleşmek’ anlamıyla tanıklandığı tek bir örnek mevcuttur.

(Mag. 1881/57) Xunazam kil’çes’; niçe pos’lasa Tora aznas çuklās. Tor s’ırlaxtır! Syak avalgi yıllına tuza irdārās *tezā* **kalarımır!** = Konuklar geldiler; fiçı dolup taşığında Tanrı’yı anıp (mak için) sepi serp(in)/ saçı saçın. Tanrı bağışlasın! Bu eski geleneği gerçekleştirmek için/isteğiyle/gerçekleştirelim diye **sözleştik**.

3.2.14. Anlatıda Bulunma Anlamı

kala- fiilinin anlatıda bulunma anlamı söylemin anlatı yapan türüne yaklaşıp ve söyleme olayındaki bu anlamın profillenmesinde, tümcedeki *yumax* ‘masal, öykü’ sözcüğünün etkili olduğu görülebilir.

(Yur. 1925/72) Avällāxa asa ile ile, xāş xāş sēm-tëttēm šērsençe, **yumax kalasa** larāpār. = Geçmiş, önceyi anımsaya anımsaya, bazı karanlık gecelerde, **masal anlatacağız**.

3.2.15. Ettirgen Çatılı Biçimler

kala- eyleminin ettirgen çatısında söyleme olayına neden olan biri vardır. Ettirgen çatılı *kala-* eyleminde söylemin oluşturulmasına neden olan kişi göndericinin bu söylemi gerçekleştirmesini sağlar.

(Aşm. 1994/VI-33) Për-ikē sāmax ançax **kalattar-xa!** = Yalnızca bir iki söz/sözcük daha **söylet!**

(Aşm. 1994/VI-33) Yarsa **kalattar**. = Bir şey **söylet**.

(Aşm. 1994/VI-33) Ep ona **kalattaram**. Ep ona kalasa yaram. Ep ona kalama kalam. = Ben onu **söyleteyim**. Ben ona söyleyeyim. Ben ona konuşayım.

- (Aşm. 1994/VI-33) Pirvayax kaççă, avlanas pulsan, xăyën pěr xurăntaşēnçen aşşēpe amăşne yep̄le xēr patne xătana yamalline **kalattarat**'. = İlkın dedlikanlı, evlenecek olduğunda, kendinin bir arkadaşından ana babasıyla kızın babası yanına nasıl/ne şekilde gönderilmesi gerektiğini söyler/söylemesini sağlar.

3.3. *kalaş*- Söyleme Fiili

kala- fiilinin iştaş çatılı biçimi olan *kalaş-* fiili 'разговаривать/konuşmak, söylemek'; 'беседовать/sohbet etmek, söyleşmek'; 'сговариваться/anlaşmak, поговаривать/konuşmak, söz etmek' anlamlarıyla (Aşmmarin 1994, VI-31) söyleme çerçevesinde kendine ayrı bir edinir. Söyleme çerçevesinde bu fiilin temel özelliği alıcı ve gönderici durumlarının karşılıklı olarak değişmesidir. Karşılıklı değişim sonucu oluşan iletişim ortamında ise etkileşim bir akış içinde gerçekleşir ve önceki iki eylemin belirttiği tek yönlü bir iletiye değil, süreklilik taşıyan bir iletişim eylemini bildirir. Bu açıdan iletinin türü sohbet niteliği taşır.

3.3.1. Sohbet Odağı

3.3.1.1. Sohbetin Kendisi

kala- fiili nasıl söyleme olayının kendisine odaklanıyorsa *kalaş-* fiili de konuşma-sohbet olayının kendisine odaklanabilmektedir. *kalaş-* fiilinin ileti aktarımındaki karşılıklı etkileşimi bir sohbet yaratır. Sohbeti odağa alan aşağıdaki örneklerde alıcıya gönderim bulunmaz. Bu bulunmayış nedeniyle eylemin öne çıkardığı unsur sohbetin kendisidir.

- (Aşm. 1994/VI-31) **Kalaşman** *kalaş* pulnă, tet, çēnmen çēkeş pulnă, tet. = **Konuşacak oldu konuşmadı**, kırlangıç/kuş oldu çağırmadı.
- (Aşm. 1994/VI-31) Lisaxvi ēnenmesēr: ay, **an kalaş!** tese kăna xună. = Lisahvi inanmadan/ikna olmaksızın: **konuşma!** dedi yalnızca.
- (Yur. 1925/19) Pirēn **kalaşsa** tăma văxăt numay mar. Xalex atte kēme pultarē.

= Bizim **konuşmaya** vaktimiz çok yok. Şimdi baba girebilir.

(Yur. 1925/46) Tarxaşşān esē, Sofik, çerre kēse **an kalaś** = Lütfen sen, Sofik, diz çöküp **konuşma**.

(Yur. 1925/54) Esēr pēček açasem pekex **kalaśatār**. = Siz küçük çocuklar gibi **konuşuyorsunuz**.

(Yur. 1925/68) Man şuxāşpa, atte, sanān xāvān **kalaśas pulat**’. = Bana göre, baba, sen kendin **konuşmalısın**.

(Yur. 1925/68) Epē **kalaśāp**. Sofik sāmaxxisem vitēmlērex pulēś. = Ben **konuşacağım**. Sofik’in sözlerinden daha inandırıcı olacak.

(Ayz. 1985/153) Es man ıvālpā ikkēşne şürenine kurtān-i, **kalaśnine** iltrēn-i? = Sen benim oğlumla ikisinin gezdiğini, **konuştuğunu** işittin mi?

3.3.1.2. Konuşma İçeriğinde Benzerlik

Yine bir konuşma olayına gönderimde bulunan *kalaś-* fiilinin aşağıdaki örneklerinde *pek* ‘gibi’ ilgeci konuşmanın daha önceden gerçekleştirilmiş bir konuşmaya benzerliğini vurgular. Burada benzetilen insanın dilsel konuşması değil, konuşma içeriğindeki benzerliktir.

(Ayz. 1985/87) Kēs’ e şūxe śin **un pek kalaśmast**’ ēntē, ukśa purta kalaśat’... = Eli sıkı/cebi dar kişi onun gibi **konuşmaz** şimdi, paranın varından/varlığından konuşur...

(Yur. 1925/20) Ax, Sofik, tarxaşşān **un pek an kalaś**. = Ah, Sofik lütfen onun hakkında **konuşma**.

3.3.1.3. Edilgen Biçim Kullanımı

Edilgenleştirme doğal olarak öznenin, göndericinin bilgi yapısından silinip nesnenin özne yerine yükselmesi olduğundan edilgen biçimlerde sohbet konusu ön plana çıkar. Aşmarin’de bu yapıya ‘быть сказываему / söylenilmek, konuşulmak’ anlamını vermiştir (Aşmarin 1994, VI-32).

(Aşm. 1994/VI-32) Sāmax kalaśnāšem **kalaśānat**. = Söz konuştukları **konusuluyor**.

3.3.1.4. Konuşmanın Ettirgenliği

Bu yapılarda konuşmanın tarafları arasında daha çok tek yönlü bir akış olduğu sezilebilir. Bu tek yönlü akışta birinci kişinin konuşmaya başlamasına neden olmak için büyük olasılıkla konuşmayı başlatıcı bir soru sorması gerekir. Bu anda artık konuşmanın yönü tek yönlü bir yol alır ve yanıtlayanın daha uzun bir konuşma olayına girdiği görülür.

- (Aşm. 1994/VI-32) **An kalaştär**, tusäm, äšäm šunat'! = **Konuşturma** arkadaş! İçim yaniyor.
- (Aşm. 1994/VI-32) Man xam širan yalanax **kalaštäras** kilmest. = Benim sürekli kendi hakkımda **konuşturulasım** gelmez.
- (Aşm. 1994/VI-32) Ku Pruxxa vıraša **kalaštara** pušlanä. = Şu Pruhha Rus'u **konuşturmaya** başladı.
- (Aşm. 1994/VI-33) Väl yevëçšem xäysem iles tenë xërsem šinçen aşşësene **kalaštarma** xäysem xušaššë. = O arabulucular kendilerine almak istedikleri/alayım dedikleri kızlar hakkında babalarına **konuşturulmak** üzere kendilerini öneriyorlar.
- (Aşm. 1994/VI-33) Aräm xëre **kalaštarma** pušlat'. Kalaštarsan-kalaštarsan, xëre šavärat ta, untan pér-pér yapaline ilet: tuxyi pulsan, tuxyëne (tak!), tuxyi pulmasan, surpanne ilet. = Kızı **konuşturmaya** başlar. Konuşturup konuşturup, kızın etrafını sarıp, tek tek eşyalarını alır: (kızın) çemberi olsa, çemberini, çemberi olmasa, yazmasını alır.

Ettirgen yapı içinde konuşma olayının gerçeklikteki hareketinden yola çıkılması yoluyla oluşturulmuş kullanım örnekleri de vardır. Konuşma olayında kişinin ağız ve çenesi hareket eder, dil ile diş birbirine değeri, sesler oluşur. Konuşma sırasındaki bu hareketler ağza benzeyen kapan nesnesi üzerine uygulanarak (kategorinin kavram genişlemesi; kapanın konuşması gibi benzerlik söz konusu değildir) kapanın sık sık açılıp kapandığını; bu da avın verimli geçtiğini, avın verimli geçmesini sağlayanın da avdakilerin başarısı olduğunu belirten bir kullanım olarak karşımıza çıkar.

- (Aşm. 1994/VI-33) Avăna **kalaştarsa** kăna pıraşşê, mattur açisem (=yănăştarmasăr şapsa pıraşşê: avăn şapnă cacă pit ilemlê iltēnet) = Kapanı **konuşturmuş** geliyorlar, yiğitler. (kusursuzca avlıyorlar: kapanın kıştırma sesi pek güzel duyuluyor.)

3.3.1.5. Sohbetin Sürekliliği

kalaş- fiilinin süreklilik ifadesi katan {-kAlA} biçimbirimi ile genişletilmiş şekli konuşma eyleminin sürekliliğini ve eylemin belirttiği sohbetin uzun bir zaman aralığına yayıldığını gösterir. Arka plan bilgisi açısından eklenen biçimbirimin tek katkısı sohbetin boyutunu arttıran bir yanı olmasıdır.

- (Aşm. 1994/VI-32) Epir şapla vēsem vārmantan yupa kassa kileççenex **kalaşkalasa** tātāmār. = Biz, böylece onlar ormandan kütük kesip gelinceye değin **konuştuk**.
- (Aşm. 1994/VI-32) Ivlām, esê çiper **kalaşkala**, uxmax, xērt-surta yumăş karçākēsem ançax kuraşşê! = Oğlum, sen güzel **konus**, boş boş, anlamsız, saçma sapan konuşup durma, xērt-surt'u (ev iyesini) büyücü/kam kocakarıları yalnız böyle (boş boş konuşuyor olarak) görürler.
- (Tal. 1906b/14) Pēr 138 şul maltan Ekaterina II. patşara larnă çuxne temle pēr vāxātra, xalāx xuşşinçe şkolasem tăvas, **tese kalaşkalană**. Unta ta kalaşnipe kăna irtse kaynă. = İlk olarak 138 yıl önce II. Katerina zamanında bir vakitler, halk arasında okullar yapalım diye **konusulmuş**. Orada da yalnızca konuşulmakla kalıp geçip gitmiş.

3.3.1.6. Belirteçlerle Kullanımı

3.3.1.6.1. Zamana Yönelik Belirteçler

Söyleme çerçevesinde ek bilgiyi sunan belirteçlerden zaman belirteçleri konuşma anını belirtirler. Örnek tümcelerde *kăşt malarax* 'daha öncesinde' ve *iran* 'yarın' belirteçleri konuşmanın zaman içindeki kesitini gösterir. Bu türden bilginin iletişim olayında zorunlu olmayıp ek bilgileri sunduğu hatırlanmalıdır.

- (Ayz. 1985/156) Un ŗinĉen xal' suda kilsen mar, **kăřt malarax kalařmallaĉĉě**. = Bunu řimdi mahkemeye gelince deęil, **daha öncesinde konuşmak gerekti**.
- (Ayz. 1985/88) Yurat'-xa, yurat', **ıran ta kalařăpăr**. = Olur, olur, **yarın da konuşacaęız**.

3.3.1.6.2. Konuşmanın Ölĉüsüne Yönelik Belirteĉler

Ölĉüye yönelik belirteĉlerle kullanılmasında *kalaş-* fiilinın söyleme olayı aşağıdaki örnekte iki kişi arasındaki bir sohbete değil, dilsel yeterliliği belirten bir konuşmayı belirtir. Yani ölĉü burada sohbeti değil, bir insan özelliği olarak öne ĉıkan konuşmayı profillemiştir.

- (Ařm. 1994/VI-27) Ep numay **kalařmastăp**: pěrre kalasa tună pultăr. = Ben **ĉok konuřmam**: bir kez söyleyince yapılmıř olsun/yapılmalı.
- (Ařm. 1994/VI-31) Ćăxxăn řurkunnexi ĉi maltanxi řămartine **ıta numay kalařakan** řınna řitersen, ĉăxă numay řamarta tăvat. = Tavuęun baharınki/bahardaki ilk yumurtasını **en ĉok konuřan** kiřiye verirsen/verdięinde, tavuk ĉok yumurta yapar/yumurtlar.

Sıradaki örnekte ise belirteĉ dilsel bir olaya değil sohbetin boyutuna açıklık kazandırır.

- (Yan. 1958/13) Kařxine 7 sexetre puřlannă zasedani pirěn 11 sexetĉenex tăřălĉě. Ėrtivanov řinĉen **numayaz kalařmarěř**, "kuř uměņĉ" terěř. Mixalkin pirki **samayaz kalařrěř** vara, Un maylă ta, âna xirěř te tuxsa **kalarěř**. Yulařkinĉen, vună sexet tělne. = Akřamüstü saat 7'de bařlamıř olan toplantı (bizim) saat 11'e kadar uzadı. Ertivanov üzerine **ĉok da konuřmadılar**, "her řey gözler önünde; açık seĉik" dediler. Mihalkin üzerine ise **epeyce konuřtular**. Onun uygun olduęunu, onun yüzüne karřı söylediler. Sonunda saat ona vurdu.

3.3.1.6.3. Sohbetin Süresine Yönelik Belirteçler

Konuşma olayını süre açısından daha açık bir duruma getiren belirteçlerin sohbele vurgu yaptıkları görölür. Bu durum *kalaş-* fiilinin temel özelliğinin sohbeti odağa almasından kaynaklanır.

(Yan. 1958/13-14) Zasedani pētnē xışšān Yal sovet predcedatelēpe malaşnexi eşem şinçen **samay vāxāt kalaşkalasa** larsan (kalas pulat': vāl eşleme pultarakan xastarlā şin) epē samayax eşense xvattere tavrāntām. = Toplantı bittikten sonra köy kurul başkanıyla gelecekteki işler/konular üzerine oldukça **uzun bir süre konuşunca**, ben epeyce bitkin düşüp eve döndüm.

(Elb. 1978/35) **Çılay vāxāt kalaşrēs** vara, uyrāmax İsmale, Mariya Nikitiçnāna kaşsa kaysax tānlarēs. = **Uzun vakit konuşular** sonra, özellikle İsmal'i, Mariya Nikitiçna'yı ilgiyle/pür dikkat dinlediler.

3.3.1.6.4. Sohbele Yönelik Belirteçler

İncelediğimiz örneklerden *kalaş-* fiilinin öne çıkan en temel özelliği sohbet konuşmasının kendisi ile dilsel bir yeti olarak konuşmak anlamlarını ifade etmesidir. Bu başlık altındaki belirteçlerin ortak özelliği ise *kalaş-* fiilinin sohbetteki konuşmasını öne çıkarmalarıdır. Buna göre belirteçlerin eylemin kategorideki profillemesinde etkili olduğu söylenebilir.

(Aka. 1911/14) **Pit şıpāşullā kalaşakansem** te kalaşayman pulāsem pek Sanān çān tasa xütēlēxūn aslā praşnikne tivēşlipe muxtasa yurlama pultaraymaşşē. = **Çok düzgün konuşanlar** da konuşamayan balıklar gibi senin gerçek temiz koruyuculuğunun büyük/yüce bayramını saygıyla övüp ilahi okuyamazlar.

(Tup. 1929/39) Şamrāksem kaşxine pērle puxānsa larsan ulaxra, ye urāx virānta irēklēn savānaşşē, vıl'l'aşşē, **kulāşla kalaşaşşē**. = Gençler geceleyin bir araya gelince kuytuda veya uzak bir köşede özgürce eğlenirler, oynasirlar, **sevinçle konuşurlar**.

(Yan. 1958/9) Epir kēsex, kāntārlax, apata çēniççen Sār şivē tārāx baydarkāpa

yaransa kilme kanaş turāmār ta, veranda şınçe ansa, çeçek kurākēsem xuşşığē tāsālsa vırtakan alleya tārāx Sār şıvən sēvek şıranē yennelle **xavaslān kalaśsa** utrāmār. = Biz şimdi, öğlen yemeğine çağırılıncaya değin, Sarı ırmak boyunca kayıkla gezip gelmek üzerine görüş birliğine vardık, verendadan inip, çiçekler içinde uzanan ağaçlı yol boyunca Sarı ırmağın kıvrımlı yarı yönüne doğru **sevinçle konuşup** yürüdük.

(Yan. 1958/11)

—Tāxta-xa, tāxta...— terēm epē, —esē **yērkellē kalaś**-xa... — Epē axal' te pitē **yērkellē kalaśatāp**, —terē vāl, virtlene pek, untan man umma, sētel šne temle xut listi kālarsa xuçē. = Dur bakalım dur hele... —dedim ben, —sen **düzgün konuş** da... — Ben zaten **doğru düzgün** konuşuyorum, —dedi o, öfkelenmişçesine, sonra benim önüme, masanın üstüne, belli belirsiz/herhangi bir birkaç yaprak (kağıt) getirip bıraktı.

(Elb. 1978/8)

Astu, unpa an vılya, usala vērenen. Tālāx açasem tülek mar, umsār-sumsār ērēxse şüreşşē, **türkkes kalaśaśşē**, xālzana yüşētmelle kākāraśaśşē, tantāşēsene tüpeleşşē... = Gözünü dört aç, onunla oynama, kötülüğe alışırsın. Öksüz/yetim çocuklar uslu olmazlar, çok kudurup sağa sola bulaşırlar, **kaba saba konuşurlar**, kulağı acıtacak denli bağrırsırlar, yaşıtlarını döverler

(Elb. 1978/17)

Mēn esir xvattere kušnā-kuşman açasempe xuşalanma tıtāntār? — **kāmālsārrān kalaśrē** kil xuşi xērarāmē. — Vēsem pēcēkkē-xa. Man Tit ıvālām, akā, sakkārmēş klasa şes kušnā. Üssen, āş kēret. Xalē vıyaççār, vēsenen an çārmantarār. Çul şurt tem çuxlē vut tērtsen te şınmast'. Şakna çuxlār kāşt. = Siz neden daireye/eve göçdüğünüzden beri çocuklarla ev sahipliği iddiasına tutuş(ur)sunuz? **Soğuk soğuk/isteksizce konuştu** ev sahibi hanımı. —Onlar küçük ha! Benim oğlum Tit, işte sekizinci sınıfa daha yeni geçti. Büyüyünce beyni açılır, uslanacak, zekası artacak. Şimdi oynasınlar, onlara köstek olmayınız. Taş ev ne denli uğraşıp oda versilse de yanmaz. Bunu biraz kavrayınız.

(Yur. 1925/9)

Xıtā kalaśakanni mēnle şın pulçē vāl, atte? = Baba, o **sertçe konuşan** ne türden bir kişiydi.

- (Yur. 1925/43) An kalaş tek, şvettoslav. **Çännipe kalasan**, sana kâşt eşme te yuramast'. = Daha konuşma, Şvettoslav. **Doğruyu söylemek gerekse**, sana azıcık içmek dahi yaramaz.
- (Yur. 1925/48) Ançax un çux **tepër tērlē kalaşāpār** = Ancak o zaman başka türlü konuşacağız.
- (Ayz. 1985/9) **Yērkellē kalaşnāşān** kam mēn kalatār. Āšta taratān, lar-xa, lar! = **Usturuplu konuşunca** kim ne söylesin. Nereye kaçyorsun, otur otur!
- (Ayz. 1985/154) Es **āslā kalaşātān** = Sen **uslu/doğru konuşuyorsun**.
- (Ayz. 1985/163) Ax, Frosya, tarxasşān, **urlā-pirlē an kalaş-xa**. = Ah, Frosya, lütfen, **saçma saçma konuşma**.
- (Ayz. 1985/183) Kil-xa, tıt, pērer çerкке eşer te **çērerēn kalaşar**. = Gel, al, birer kadeh içelim de **yürekten konuşalım**.
- (Ayz. 1985/183) Xāy **kāmāllān kalaşar** tet. = Kendi(niz) **gönülden konuşalım** dersiniz.
- (Ayz. 1985/90) Sirēn aşu kilēšet-i, kilēşmest-i, āna pāxsax tāmāpār, atya kluba, tuyne mēnlērex tāvassi šinçen **tatāklān kalaşar**. = Babanız uygun görür mü, görmez mi, buna bakmayacağız, hadi klübe, kutlamayı nasıl yapacağımız hakkında **adamakıllı konuşalım**.
- (Ayz. 1985/99) Atte, mēnle-xa esē yulaşki vāxātra šinsempe **etemle kalaşma** pāraxrān? = Baba, sen nasıl son zamanlarda insanlarla **insan gibi konuşmayı** bıraktın?
- (Ayz. 1985/110) A-ay, **puyanla kalaşatan-ške** esē. = Ay ay, **zengin gibi konuşuyorsun** ya sen.
- (Ayz. 1985/133) Šitsen **çērerēn kalaşāpār...** = Sen gelince **içten konuşacağız/konuşuruz**.
- (Aşm. 1994/VI-32) Ivlām, esē **çiper kalaşkala**, uxmax, xērt-surta yumāş karçākēsem ançax kuraşşē! = Oğlum, sen **güzel konuş**, boş boş, anlamsız, saçma sapan konuşup durma, xērt-surt'u (ev iyesini) büyücü-kam kocakarıları yalnız böyle (boş boş konuşuyor olarak) görürler.

3.3.1.6.5. Dilsel Kodun Gerçekleştirilmesine Yönelik Belirteçler

Sohbete yönelik belirteç ayırımında kullandığımız ikinci başlık dilsel bir yeti olarak konuşmasıdır. Bir dil kullanımını biçimleyen bu belirteçler söyleme arka plan bilgisindeki kod kavramını kolayca çağrıştırır. Ancak bu kod sözdizimsel olarak verilme de konuşma eyleminin bu kodun gerçekleştirilmesindeki özellikleri belirtilir. Bundan dolayı aşağıdaki örneklerin belirteçleri *kalaś-* fiilinin arka plan bilgisindeki *kodu* öne çıkarır ve dili kullanma tutumuna açıklık kazandırır.

(Kom. 1918/ 30) Pirën xuşşāmārta ta Gomersem, Lomonosovsem, Karamzinsem, Kırlovsem, Puşkinsem, Gogolsem, Turgenevsem, Çexovsem tuxěš; **xitre, ilemlë kalaśakansem** tuxěš. = Bizim içimizden de Homer, Lomonosov, Karamzin, Kırlov, Puşkin, Gogol, Turganyev, Çehovlar çıkacak; **güzel, alımlı konuşanlar** çıkacak.

(Kom. 1918/ 34) Çávaş çělxipe **ilemle kalaśakan** śınsem pur. Śav śınsen xallapë pit śıpāşullă, tikës tuxat’; vāsem temën-tepër xallapān kukri-makrisene, śavārānāşlë sāmaksene tupsa çělxene ilemleteśşë. = Çuvaş diliyle **güzel konuşan** insanlar vardır. Bu insanların konuşması pek bir temiz, derli toplu ve durudur; bunlar her türlü konuşmanın kıvrımlarını, dolambaçlı sözlerini bulup dili güzelleştirirler.

kalaś- fiilinin dilsel bir kodu ifade etmesinde belirteçsiz bir kullanımın olduğu da görülür. Yine de bu örnekteki *çělxe* / ‘dil’ sözcüğü söyleyiş anlamıyla *kalaś-* fiilinin bir insan yetisi olarak dil kullanma özelliğini profillemiştir.

(Aşm. 1994/VI-31) Tumtir te, çělxe te, **kalaśni**-kulni te përex. = Giyimi, dili ve üstelik **konusup** gülmesi de tıpatıp aynı.

Aşağıdaki örnekte {-sA} zarf-fiil ekli yapı konuşma olayının ses boyutuna odaklanmasını sağlayan *kăşkăr-* ‘bağlamak’ fiilini *kalaś-* fiiline bağlayarak kodu biçimleyen bir belirteç görevi yüklenmiştir.

(Yur. 1925/38) Tarxaşşān **kāşkārsa an kalaşār.** = Lütfen **bağırarak konuşmayınız.**

3.3.1.6.6. Yüz Yüze Konuşmak

Türkiye Türkçesinde ‘yüz yüze’ belirteciyle gerçekleştirilen kullanımın Çuvaş Türkçesinde *kuś* ‘göz’ sözcüğünün belirteç olarak kullanılan yapısıyla verildiği görülmektedir. Bu belirteç konuşmanın sohbet açısına vurgu yapar.

(Ayz. 1985/64) Man ıvāla kaysa çēnse kil-xa, **kuśa-kuśān kalaşār.** = Benim oğlanı gidip çağır da gel, **yüz yüze konuşalım.**

3.3.1.6.7. Zarf-fiil Ekli Eylem Belirteçleri

kalaś- fiiline bağlanan {-sA} zarf fiil ekli aşağıdaki örnekte ‘*kul-*, *śütle-* ‘gülmek, eğlenmek’ anlamındaki fiiller konuşma olayının nasıl yapıldığı göstermektedir.

(Ayz. 1955/6) Enēr vēsen umēnçen irtne çux kăşt **kuśa-śütlese kalaśrām** ta. Ku çānax tem, tem şut tıtman-şi? = Dün onların önünden geçtiğimde **gölüp eğlenerek konuştum** da. Bu gerçekten de belli belirsiz bir düşünceye mi kapıldı?

3.3.1.7. Gönderimsel İfadelerle Kullanım

Aşağıdaki örnekte *apla* ‘böyle’ biçimbirimin konuşma içeriğini oluşturan sohbeta gönderim yaptığı görülmektedir.

(Yur. 1925/5) Açi: śak işēlse vırtakan çulsem xuşşimçe mēnle śēr kaśāpār? Karaçam: Vaşli açam, **apla an kalaś!** Asattesene śillenterēn. Kunta epēr ançax mar, numay çāvaş śivārat’. = Çocuğu: Bu yıkılmış/yıkıntı taşlar arasında nasıl gece geçireceğiz? Karaçam: Vaşli yavrum, **böyle konuşma!** atalarını kızdıracaksın. Burada yalnız biz değil, birçok Çuvaş uyur.

Diğer bir gönderimsel ifade *urāx* ‘başka’ adılıdır. Aşağıdaki örneklerde bu biçimbirim artık konuşulması istenmeyen bir sohbet içeriğini belirtir.

(Yur. 1925/6) Açi: Xalē pire xamāra valli patşa tuma yuramast’şi? Karaçam: U... un *şinçen an kalaś*, ıvālām, vāl xāruşā sāmax. Kam ta pulin

iltsen, iksēmëre te tērmene xupsa lartēs. Açı: Mēnşēn?
Karaçām: Mēnşēnne pēlmestēp, ançax **urāx an kalaś.** =
Çocuğu: Şimdi bizim kendi adımıza devlet kurmak uygun
olmaz mı? Karaçam: U... bunun hakkında konuşma, yavrum,
bu korkunç ve tehlikeli bir söz. Her kim işitirse, ikimizi de
mapusa kaparlar. Çocuğu: Niçin? Karaçām: Nedenini bilmem,
yalnız **başka da konuşma.**

(Yur. 1925/45)

Esēr pire mēn parassi şinçen Muskavra tatālnā. **Urāx
kalaśmāpār.** = Siz bize ne verileceği hakkında Moskova’da
anlaştınız. **Başka konuşmayacağız.**

3.3.1.8. Konuşma Yeri

Arka plan bilgisinden konuşma yerinin belirtilmesi ek bilgi olarak düşünülür.
Yani belirtilip belirtilmemesi isteğe bağlı bir kullanımdır. Bizim bütüncemizde yalnızca
birinde *urlă* ‘enine, enlemesine’ ilgecinden kaynaklı konuşma yerine işaret edilen
örneğe rastlanmıştır.

(Elb. 1978/32)

Kalinkke urlă kalaśma xuşman vattisem, kēr kunta, karta
şumēnçi simēs kurāk şine larāpār. = **Kapı eşiğinde konuşmayı**
buyurmaz eskiler, gir şuraya, bahçe duvarı önündeki yeşil
çimene oturuyoruz/oturacağız.

3.3.1.9. Türetilmiş biçimler

Eylemin söyleme çerçevesinde konuşma olayının kendisine odaklanan biçimler
vardır. Aşmarin’de *kalaśu* ve *kalaśeş* ‘разговор; konuşma, sohbet’ anlamıyla verilmiştir
(Aşmarin 1994, VI-32). Eylemden türeyen bu biçimbirimlerin ifade ettikleri sohbet
anlamı eylemin söyleme çerçevesi içinde temel odağı olan sohbeti göstermektedirler.

(Aşm. 1994/VI-32)

Kayrē **kalaśu.** = **Konuşma** geçti.

(Aşm. 1994/VI-32)

Vārax **kalaśēşēpe** vāl cānasa ilet cana. = O, yavaş yavaş
konuşmasıyla seni inceliyor.

3.3.2. İleti

3.3.2.1. Sohbetin Konusu

Bu başlık altındaki örneklerde sohbetin konusu iletişim ortamında gerçekleşen konuşmanın ne çevresinde yapıldığını belirtirler. Bu açıdan iletinin konu özelliği öne çıkar. Aynı durum *kala-* fiilinde de olduğu iletinin konusunu belirten sözdizimsel birim yönelme-belirtme durumu ekiyle işaretlenir ve yan tümce kuruluşuyla *kalaś-* fiiline bağlanır.

(Aşm. 1994/VI-31) Şülti kasra ta, Arman kassinçe, layāx pusā **purrix** **kalaśmaśśē**. = Köyün yukarısında değirmenin yanında, güzel bir kaynağın olduğunu söylemezler.

(Aşm. 1994/VI-31) Kaşni **xāyāne kalaśsa** larat'. = Hep kendisinden konuşur.

(Yur. 1925/5) Şak virānta vunā pine yaxān tērlēren pūrtsem **pulnine** **kalaśaśśē**. Şav cula vut-kāvar ayne yulnā, xulapa pērle śinsem te numay śunnā, teśśē. = Bu yerde on bine yakın türlü türlü evleri olduğuna dair konuşurlar. Bu şehir yalaza altında kalmış, şehirle birlikte insanlar da çokça yanmış, derler.

Konuşma içeriğini oluşturan ileti aşağıdaki örnekte ‘iki üç söz’ anlamıyla geçer. Bu anlamıyla konuşma iletisi tam olarak belli olmayıp yalnızca sohbetin kısalığını belirten bir laflama olayını biçimlendirir.

(Yur. 1925/57) Velimene kursa **ik-viś sāmax kalaśrāmār**. Ançax un sāmaxxinçen epē nim te ānlanaymarām. = Velime’yi görüp biraz **lafladık**. Ancak onun sözünden ben hiçbir şey anlayamadım.

3.3.2.2. Aktarım Kalıbı

Aktarım yapılarını öne çıkaran *te-* fiiliyle birlikte kullanıldığında *kalaś-* fiili karşılıklı konuşmalardan oluşan bir sohbetin aktarımını yapar. Sohbetin kendisi bütün olarak değil, konu çerçevesinden verilir. Bu açıdan aktarımın dolaylı türden olduğu sonucuna varılabilir. Bu yapının kullanım sıklığı **kala-...te-...** yapısı kadar yüksek

değildir. Bkz. 3.1.1.4.

- (Aşm. 1994/VI-31) **Kalaśaśšē**: iran saltaksam konta kileśšē, **tese**. = Yarın askerler erkenden / sabahtan gelirler diye **konuşuyorlar**.
- (Tal. 1906a/11) Muskava puxānnā śinsem Rossiya patşalāxne vaklas, tatkalas, **tese kalaśman**, federatsiya yērkiye purānakan vak-tëvek uyrām patşalāxsem tusa pēteres, temen, vēsem ak mēn kalanā: malaşne patşalāra pur xalāxa ta pēr tan tāvakan yērkesem xursan, xāş-xāş tēlti xalāxsene kirlē pulsan, avtonomiya yērki pama, şul uśsa xuras-çē, tenē. = Moskovada toplanmış insanlar Rus devletini böleyim, parçalayayım **diye konuşmaz**, Birlik düzenine göre yaşayan ufak tefek ayrı yönetimleri ayırayım demez, onlar işte şöyle söylemiştir: İleride devletteki bütün milletlere aynı bir duruma getiren düzenler koyulunca, kimi yerdeki milletlere gerek görüldüğünde, özerklik düzeni verilmesinin yolu açılacaktı.
- (Baj. 1910/10) Pirēn xresçensem xāşe **kalaśšē**: Maltan aknipe kayran aknin uyrāmē caxal; maltan akni malarax ēlkēret, kayran akni kayarax ēlkēret, **teśšē**. Vāl tērēs mar. = Bizim köylülerin kimisi şöyle konuşur: Önceden ekilmişle sonradan ekilmişin farkı büyüktür; önceden ekilmiş daha önce yetişir, sonradan ekilmiş daha sonra büyür, **derler**. Bu doğru değildir.
- (Tal. 1906a/17) Kāçune vāl xalāxsene tata ıtlarax irēk paras **tekeles kalaśkalaśšē**. = Bu zamanda bu milletlere daha çok özgürlük/bağımsızlık verelim **diye**/verme isteğini sürekli **konuşurlar**.
- (Yur. 1925/7) Açi: Čävaş patşalāxē vāylā pulnāşi? Karaçam: Virās patşalāxēnçen vāylārax pulnā **tese kalaśaśšē**. Pirēnten puyan xalāx ta pulman, **tet**. = Çocuğu: Çuvaş devleti güçlü müymüş? Karaçam: Rus devletinden daha güçlüymüş **diye konuşurlar**. Bizden varlıklı halk da yokmuş.

3.3.2.3. Hakkında Konuşmak

Konuşma olayı temelinde değerlendirilen ve konuşmanın sınırlarını belirleyen bir yapı olarak *şinçen kalaś-* yapısı sohbetin ne üzerine geçtiğine dair bilgiyi öne çıkarır.

Bu da iletinin konusunu öne çıkaran açıyı vurgular.

- (Aşm. 1994/VI-31) Kam mən pələt, şavən **şinçen kalaşa** larat'. = Kim ne bilir/kim bilir, onun **hakkında (ne) konuşuyorlar**.
- (Tal. 1906a/17) Pirən Rossiya patşalāxē šērənçe avtonomiya yərki **şinçen kalaşma** puşlasan, sāmāxa pātāraştar pētereşşē: unta vāl yərkeren xārani te pur, patşalāxri xalāx apla uyārālsa pētē *teni* te pur. = Rus devlet toprağında özerklik düzeni **üzerine konuşmaya** başlayınca, sözler kargaşık bir biçime girer: orada-Rus devletinde bu düzenden dolayı korkanı da var, devletin içindeki milletler böyle böyle bölünüp yok olacak diyen de var.
- (Tal. 1906a/18-19) Xalē Patşalāx Puxune kaynā şinsem pētēm patşalāx eşēsem **şinçen kalaşmallā** ėntē: vēsene xalāx suylasa yanā; vēsen unta tērlē tēlti tērlē xalāxsen eşēsem **şinçen te kalaşma** kirlē. Vāl eşsem şinçen şav kaynā şinsene kalaşma irēk pama kirlē. = Şimdi Devlet Meclisine gitmiş kişiler bütün devlet işleri **üzerine konuşmalıdır**: Bunları halk seçip yollamış; bu kişiler mecliste farklı yerdeki ayrı ayrı milletlerin sorunları hakkında konuşması gerektir. Bu konular üzerine bu gelen kişilere konuşma özgürlüğü verilmesi gerektir.
- (Tal. 1906a/20-21) Vāl Patşalāx Puxune suylasa yanā şinsem xāysene suylasa yanā xalāxsenēn eşēsem **şinçen** ançax **kalaşma** kayman. = Bu devlet meclisine seçilip gelmiş insanlar yalnızca kendilerini seçmiş milletin sorunları **hakkında konuşmazlar**.
- (Tal. 1906a/3) Kāçuxne xalāx xuşşinçe yalan patşalāri eşsem şinçen şuxālşaşşē, *un şinçen, kun-şinçen kalaşaşşē*. Xalēterex tata 'avtonomiya' *şinçen*, 'federatsiya' *şinçen*, Rossiya vaklanassi *şinçen kalaşa puşlarēş*. Avtonomiya *teni*, federatsiya *teni*, mən vāl? Maltan şavna çiperterex pēles pulat. = Bu zamanda halk arasında sürekli devlete ait konular üzerine düşünce vardır, onun bunun **üzerine konuşurlar**. Daha şimdiden 'özerklik', 'birlik' **konuları üzerine**, Rusya'nın bölünmesi **hakkında konuşmaya** başladılar. Özerklik dedikleri, birlik dedikleri, nedir? Öncelikle bunu güzelce bilmek gerektir.
- (Kom. 1918/28) Puxusençe çavaşsem pēr-perinpe pallaşa puşlarēş; çavaşan malalli purānāşē **şinçen kalaşrēş**, çavaş purānaşne

layăxlataş tesh tărăşăşş. = Mecliste Çuvaşlar birbirini tanımaya başladılar; Çuvaşların gelecek yaşantısı **üzerine konuştular**, Çuvaş yaşantısını iyileştirelim diye çabaladılar/iyileştirmek isteğiyle çabaladılar.

(Yur. 1925/14) Şapax, Sofik, şara yertse pırassi man şutpa şamāl eş mar. Ançax un **şinçen** tepër çux **kalaşăpăr**. Es kiltin tuxsa kayni pilêk uyăx şăp şitrê. Şanran şav văxătra pěr xıpar şeş iltēm ep. = Yine de Sofik, orduyu ulaştırma benim düşümceme göre kolay iş değil. Ancak bunun **üzerine** başka bir zaman **konusacağız**. Sen saray/evden çıkıp gittin gideli beş ay sessizce geçip gitti. Senden bu vakitte yalnızca tek bir haber aldım.

(Yur. 1925/19) Velime: Malaşne es manpa un **şinçen kalaşmăn** tesh şuxăşlatăp. = Velime: Daha önce sen benimle bunun **hakkında konuşmayacaksın** diye düşünüyorum.

(Yur. 1925/24) E... e... apla pulsan yurat', yurat'. Şaxşarapa **mên şinçen kalaşrăn?** = Eeee. Eee... böyle olunca uygun, uygun. Şahşara ile **ne üzerine konuştun?**

(Yur. 1925/25) Tata **mên şinçen te pulsan kalaşmarări**, astusa ilxa. = Daha başka herhangi bir şey **hakkında** da olsa **konuşmadınız** mı, anımsa.

(Yur. 1925/30) Şavănpa un **şinçen kalaşmăpăr**. = Dolayısıyla onun **hakkında konuşmadık**.

(Yur. 1925/38) **Mên kalaşatăp un şinçen**, iltes te kilmest. = Ne **konusuyorsunuz bunun hakkında**, duyasım da yok.

(Yur. 1925/43) Apla pulsan, virăs alline pëçëkkën pëçëkkënex sutat' mên pire Selexmet. Yurê, kun **şinçen kalaşmăpăr**. = Böyle olunca, Rus'un eline ağırdan ağırdan satar herhangi bir şeyi bize Selehmet. Olur, bunun **hakkında konuşmayacağız**.

(Yur. 1925/47) Şak vără-xurax **şinçen kalaşsa** çêlxene te yakatas mar. = Bu hırsız **hakkında konuşup** dilimi de/ağzımı da düzleyecek/hizalayacak değilim.

(Yur. 1925/57) Epê **kalaş eş şinçen** numayêşş pëleşş te pul'. = Benim **konusacağım konu hakkında**, üzerine çoğu kişi de

biliyorlardır.

(Ayz. 1985/131)

Śuk, xër śuraśassi **śinçen urăx pěr sămax ta kalaśmastăp.** =
Yok kız istenmesi **hakkında** başka bir **söz konuşmuyorum.**

kalaś- söyleme fiiline *pirki* ilgecinin kattığı anlam da sohbetin konusuna dikkat çekmektir.

(Elb. 1978/4)

Kăvak kuślăxa Īsmal' zavodăn xaklă parniyě vırănne xurat', âna tirpeylě usrat', yalan xăype pěrle ilse śuret. Śemen şăpax ěnte śav kăvak kuślăx **pirki kalaśat'** te. = Mavi gözlüğü Īsmal fabrikanın değerli bir hediyesi yerine koyar, onu özenle gözetir, sürekli yanına alır. Şemen de şimdi sessiz sessiz bu mavi gözlük ('ün arkasından) **hakkında konuşuyor.**

3.3.2.4. İletinin Belirsizliği

kalaś- fiili sohbetin yerini soru yoluyla tutan *měn* 'ne' ile gerçekleşmiş olarak sohbetin içeriğindeki bilinmezliği gösterir.

(Ayz. 1985/133)

Měn kalaśassăn-xa ěntě ku? = **Ne konuşmak** ister şimdi bu?

Sözdiziminde nesne olan *nimex* 'hiçbir şey' biçimbirimi sohbetin gerçekleşmediğini gösterir.

(Yur. 1925/23)

Nimex te kalaśmarěś. İkkěşě te yěres pek pulsa pěrınçne pěr uyrălçěś. = **Hiçbir şey konuşmadılar.** İkisi de ağlamaklı gibi birbirlerinden ayrıldılar.

Aşağıdaki örnekte konuşma iletisi belirsizdir.

(Elb. 1978/21)

Temle kalaśsan ta ũkěte kěmerě 'yısna' tekensker. = **Her ne konuşulduysa da** yönetmeliğe girmedi 'enişte' denen kişi.

3.3.3. Alıcı

kalaś- fiilinin iletişim ortamına temel katkılarından biri alıcıyı daha sık işaretlemesidir. Bu fiille kurulmuş örnekler arasında konuşma taraflarından doğal olarak gönderici daima yer alırken sözdizim düzeyinde alıcının işaretlenmesi araç durum

ekiyle yapılmıştır. *te-* ve *kala-* fiillerinin edilgen alıcıları söyleme olayına tek yönlü olarak katılırken, *kalaś-* fiilinin etken alıcısı söyleme olayına iki yönlü bir katılım sağlar. Bundan dolayı da söyleme eylemi birlikte ve karşılıklı olarak yapılır ve bir konuşma oluşur. Alıcı sözdizimsel olarak {+pA} araç durum ekiyle işaretlenmiştir.

- (Aşm. 1994/VI-31) Esë **unpa** përtte **kalaśmāsānçčë**, tetëp epë. = Sen **onunla** hiç **konusmasaydın**, derim. / Onunla konuşmanı istemiyorum.
- (Aşm. 1994/VI-31) Çëlxe vëś kësëtsen, kalaśman śin**pa kalaśat**, teśśë. = Dilin ucu kaşınınca, konuşmadığı **kişiyle konuşur**, derler.
- (Aşm. 1994/VI-31) Sanpa mën kalaśan, san**pa kalaśmalli** śuk, es āšta! = Seninle ne konuşsam da **seninle konuşmanın** gereği yok, neredesin!
- (Aşm. 1994/VI-32) Văl **onpa kalaśat'**. = O **bununla konuşuyor**.
- (Aşm. 1994/VI-32) Yori **kalaśrām xora xërpe** – utsam pañçe śāvārma (=sivārma). = Bilerek konuştum/konuşup anlaştım kara kızla– atlar yanında uyumayı. / **Kara kızla** şaka olsun/bilerek diye “atların yanında uyumaya” diye **konuştum**.
- (Mih. 1891, 34 #17) Şınkır şınkır şiv yugat / şınkırdi tepizem' şiv izessi / Şınkırdi tepizem' şiv isni tyux / Unda xura tigezin' tepin' men' əz' pur / əbir' **tıvanzenbe kalas'nı** tyux / unda sidi yudın men' əs' pur. = Şarıl şarıl su akar, / Sığırcık(lar) kaplar(dan) su içer / Sığırcık(lar) kaplardan su içerken, / Orada kara kırlangıcın ne işi var / Biz **akrabalarımızla konuşurken**, / Orada yedi yabacının ne işi var.
- (Tal. 1906b/7-8) Puxu puxāsanax śınsem unta maltan **për përinpe kalaśsa**, mën tusa, ku śinna, śak śinna suylasa yarāpār, tese kilëşşe xuraśśë. Untan *suylas tenë* śinsene şāpa (şarsem) xursa suylaśśë. = Meclis toplanınca insanlar burada önceden **birbirleriyle konuşup**, ne yapalım, bunu şunu seçip belirleyeceğiz, diyerek anlaşmaya varırlar. Sonrasında seçelim dedikleri insanı kura ile seçerler.
- (Kom. 1918/ 17) Muskavra văl ivăl'ne uramrax tël pulnă: pırat' tet **vırās yultaşësempe kalaśsa**. Aşşë xëpërtese ivălë patnelle vaskasa utrë tet. Ivălë kăna kurman pek tăvat' tet. Aşşë ivăl'ne yatpa

çençë tet. = Moskova'da o, oğuluna sokakta denk gelmiş; (yanına) varmış, **Rus arkadaşlarıyla konuşurken**. Babası sevinerek oğulunun yanına doğru çabuk çabuk yürümüştü. Oğlu bunu görmezlikten gelmiş. Babası oğuluna adıyla çağırması/seslenmişti.

(Tup. 1929/24) Kunta yaş sınsempe xərsəm **për-përinpe** pallaşasşë, **kalaşasşë**. Savansa kilësene tavrâmasşë. = Burada delikanlılarla kızlar **birbirleriyle** tanışılar, **konuşurlar**. Sevinçli bir biçimde evlerine dönerler.

(Yan. 1958/7) Tăxtăr-xa, mênle maypa pallaşrăm-xa epë unpa?.. E-e-e, irhi apat şise tuxnă xıssân, xire-xirës ik-vîş sâmax perse ilme tël kilse tuxrë-şke-xa pirën. İk-vîş sâmax perse ilme mar-xa, **kalaşmallipex kalaşa** kayrămăr-xa epir un çuxne. = Doktor işte, nasıl tanış(dıy)dım ben onunla?.. Eee, sabahki yemeği yiyip çıktıktan sonra, elbette bizimle karşılıklı bir iki laflamaya çık(mış)tı. Bir iki laflayacak değil ya, (o) **konuşması gerektiğiyle konuşup** geri döndük işte biz o vakit.

(Yan. 1958/14) Man **sanpa** yulaşki **xut** kalaşa yulas kilet. = Ben **seninle** son kez **konuşmak** istiyorum.

(Elb. 1978/11) Pëletën-i ëntë, annem? —kallex rama aşşençi aşşân păxakan **amăşpe kalaşrë** vâl. = Biliyor musun şimdi annem? —yeniden çerçeve içindeki içten içe/umutla bakan **annesiyle konuştu** o.

(Elb. 1978/22) İsmalën, ruçkine sêtel şine xursan, kallex **amăşpe kalaşas** kilçë. = İsmal'in, kalemini masanın üzerine bırakınca, yeniden **annesiyle konuşası** geldi.

(Elb. 1978/24) —Mêne păxaşşë sudispolnitel'sem? —çuntan tarăxrë Mariya Nikitiçna. Açasen **aşşpe kalaşas** kāmâl pulmarë un. = Neye bakıyorlar icracılar? —canından bezdi Mariya Nikitiçna. Annesiyle çocuklarının konuşacak isteği kalmadı onun.

(Ayz. 1985/36) Esir xal' şes **Anyukpa kalaşrămăr**, temerër-i? = Siz şimdi yalnız **Anyuk'la konuştuk** demediniz mi?

(Ayz. 1985/55) Kayar, Nadyuşa, şaran şine, unta **çeçeksempe kalaşa** çunămărsene yăpatar. = Gidelim Nadyuşa, çayıra, orada

çiçeklerle konuşup gönlümüzü eğlendirelim.

(Ayz. 1985/119)

Nu, ku ěslě **śınsempe kalaśma** pitě xěn. = Ya, bu **işli güçlü** **insanlarla konuşmak** pek güç.

3.3.4. İnsan Dışı Gönderici

Gönderici, sözlü iletişim ortamında insan dışı olma durumlarına göre değişiklik gösterebilir. Konuşma olayında göndericinin **insan dışı varlık** olduğu örneklerde eylemin kategori çerçevesinin genişletilmesi söz konusudur. Göndericinin hayvan olduğu durumlarda eylem anlamına sonuçsal çıkarım uygulanabilir. Sonuçsal çıkarım ile anlatılmak istenen, fiilin belirttiği eylemin farklı bağlamlara uygulanabiliyor olmasıdır. *kalaś-* fiili temelde iki veya daha çok insan arasında geçen sözlü etkileşim ve iletişimi belirten bir eylemdir. Dil konuşuru bu eylemin kategori özelliğini genişleterek aynı eyleme benzer durumlara da bu eylemi uygulayabilir. Aşağıdaki örnekte ördeklerin birbiri arasında ‘cik cik’ ses çıkarması ile konuşma eylemi kategorisel olarak birleştirilmiş ve kategoriye ait olan fiil bir diğerindeki eylem için genişletilmiştir. Bu örnekte de *kalaś-* fiilinin gerçeklikteki gönderim olgusu birtakım sesler çıkarmak; ötüşmektir.

(Aşm. 1994/VI-31)

Kusem (утки) pěr yāvara ũsně pek kalaśaśśě, tet. = Bunlar (ördek) tek bir yuvada yetişmiş gibi **ötüşüyorlar**.

Gönderici hayvan olmasına karşın daha çok masallarda gerçekleşmesi beklenen yapılarda hayvanlar insanlar gibi konuşmaktadır.

(Aşm. 1994/VI-31)

Śělen śāvarne ũsrě, tet te, **kalaśśa** yaĉě, tet: kil’ax, starik! Tese kalarě, tet. = **Yılan** ağzını açtı, **konusmaya** başlamış: Hoşgeldin, beybaba! diye söylemiş.

(Aşm. 1994/VI-31)

Śav sāmaxsene **kaşkār kalaśśa** tănă ĉux... = Şu sözleri **kurt** **konusmaya** başladığı vakit...

3.3.5. Kanal

Bir konuşma olayında eylemin gerçekleştiricisi olan organ sohbetin gerçekleşme aracını belirtir. Bu arka plan bilgisindeki kanal için bir örnek olsa da *kala-* fiiliyle sıklığı daha fazla görülmektedir.

(Ayz. 1985/173) Ax, **tip šavarpa kalaśma** avan mar-xa. = Ah, **kuru ağızla konuşma** iyi değil de.

3.3.6. Bilgi Taşıma Aracı

Arka plan bilgisinde sohbetin iletimini sağlayan bilginin taşıma aracı bulunur. Dilsel iletişim ortamından bilginin aktarılmasına yardımcı olan bu üye değişik açılardan gerçekleşebilir.

Aşağıdaki örnekte karşımıza çıkan bu yapıda iletinin başka insanlar üzerinden gerçekleşebildiği anlatılmaktadır.

(Aşm. 1994/VI-32) Manān savni yal urlā, **kalaśassi śin urlā**. = Benim sevdiğim (kişi) köyün ötesinde, **konuşması (başka) kişiler aracılığıyla**.

Aşağıdaki örnekte *pūrne vēśśēn* ‘parmak ucuyla, parmak yardımıyla, işaretle’ öbeği konuşmanın ne üzerinden yapılması gerektiği bilgisini vermesi onu arka plan bilgisindeki bilgi taşıma aracı yapar.

(Yur. 1925/36) Kalaśassu kilmest pulsassān, **pūrne vēśśēn kalaś**. = Konuşmak istemediğinde, **el kol yardımıyla konuş**.

3.3.7. Kodun Konuşulması

Bu kullanım örnekleri dildeki *kala-* ve *te-* fiillerinde sesli olarak söylenmesinden çok dilin bütün olarak kullanılabilme yetisini ifade eder. *kalaś-* fiilinin belirttiği bu dilsel yeti tek bir dilde, değişkeler arasındaki ayrılıklarda ve ikincil dil edinimlerine genişleyen örnekleri barındırır. Bu açıdan *kalaś-* fiilinin kod içeren arka plan bilgisi

bütün dilsel boyutu kapsayan bir yetiyi öne çıkarır ve *kala-* ile *te-* fiillerinden daha az ses boyutunu yansıtır.

(Aşm. 1994/VI-31) Epë përvəxtərx temişə təslə **çəlxepə kalaşma** pultaraymastāp, përvəxtərx **çəlxepə kalaşma** pultarap. = Ben daha o vakitte/sıralarda başka dillerle konuşamıyordum, yalnız tek bir türdeki dil ile konuşabiliyordum.

(Kom. 1918/13) Çävaşsem pit ças urāx xalāxa tuxsa kayaşşē. Tutar šivāxēnçe purānakan çävalsem **tutarla kalaşāššē**, tutarla tumlanaşşē, tutarsen tēnne titakan pulaşşē. = Çuvaşlar pek çabuk başka milletlere karışıp gider. Tatarların yakınlarında yaşayan Çuvaşlar **Tatar gibi konuşurlar**, Tatar gibi giyinip kuşanırlar, Tatarların dinini benimserler.

(Kom. 1918/15) Çävaş šērēnçe purānakan çävaşsem te xāysen çävaş yatne xitā tıtsa tāmaşşē, xāysene xāysen çävaşran yērēnnē pek pulsa virāsa tuxsa kayaşşān pit tārašāššē: virās ta pulaymaşşē, çävaşran ta uyārlašşē. Xulana kaysa ēsre purānkalanisem, saltakra çillay purānmisem, xut vērenkelenisem numayēšē **çävaşla kalaşāššān** mar, pasar tumtirisem, pen'şaksem tāxānsa yaraşşē, xāysene virās virānne xursa virās çəlxipe perkeleşse süreşşē, **çävaşla irēksēr kalaşmalla** pulsan xallappisene virās sāmaxxisem kürtse lartaşşē: väsen çəlxi vara virās çəlxi te mar, çävaş çəlxi te mar pulsa kayat'. = Çuvaş yerinde yaşayan Çuvaşlar da kendi Çuvaş adlarını sağlamca tutmazlar, kendileri kendilerinden iğrenmişçesine Rus'a benzemeye çok uğraşırlar: Rus da olamadıkları gibi Çuvaştan da başkalaşırlar. Şehre gidip işlerde çalışanları, askerde uzun süre geçirenleri, okuma-yazma öğrenenlerin çoğu **Çuvaşça konuşmak** için değil, çarşı giysileri, penşaklar takınırlar, kendilerini Rus yerine koyup Rus diliyle yarım yamalak konuşmayı denerler, **Çuvaşçayı** kaçınılmaz zorunlu olarak/isteğe bağlı olmadan **konuşmaları** gerektiğinde konuşmalarına Rus sözleri sokarlar; bunların dili ise ne Rus dili ne de Çuvaş dilidir.

(Kom. 1918/15) Ėlēk çävaş xāy **çəlxipe** ilemlə **kalaşma** pultarnā, sāmaxa layāx šävārsa kalama pēlnē, xāy çəlxipe çuna savāntarnā. Xalē pirēn çävaş urlā-pirlē ançax kalaşma pēlet. Vattisem pēlnē,

sămaxsene numayěşne pëlmet, šav sămaxsem virăne xallapa pëlñë-pëlmen virăs sămaxxisene kürte-kürte lartat'. = Eskiden Çuvaşlar kendi **dilleriyle** güzelce **konusabilirdi**, iki sözü bir araya getirip doğru düzgün söyleyebilirmiş, kendi diliyle gönlünü sevindirirmiş. Şimdi bizim Çuvaşlar (ise) yalnızca az buçuk konuşabiliyor; yaşlıların bildiği sözleri çoğu bilmez, bu sözlerin yerine konuşmaya bilip bilmediği Rus sözlerini sokup sokup dururlar.

(Kom. 1918/16)

Şkolsençe virăs açisempe vërense numay çävaş açisem çävaşran yëřeneken pulaśśă, xăysene 'çävaş' tese çënesren pit xăraśśë, çävaş pulsa şuralnăşăn pit xurlanaśśë, aşşë-amăşësemşën virăsëñçen pit vătanaśśë, **çävaşla kalaśma** ta vătanaśśë. = Okullarda Rus çocuklarıyla okuyup birçok Çuvaş çocukları Çuvaşlardan iğrenir olurlar, kendilerine 'Çuvaş' diye çağırılmasından/seslenilmesinden çok çekinirler, Çuvaş olarak doğdukları için pek bir üzülürler, ana babaları (Çuvaş olduğu) için (okulun) Ruslarından çok utanırlar, **Çuvaşça konuşmaya** da utanırlar.

(Kom. 1918/17)

Xăş çuxne çävaşa kuratăn, unpala **çävaşla kalaśma** tapratatăn, văl sana xirës virăsla sămaxlat'. = Kimi zaman Çuvaşları görürsün/göreceksin, kendisiyle **Çuvaşça konuşmaya** yeltenirsin de o sana karşı Rusça konuşur.

(Kom. 1918/17)

Tutar sîvăxinçi çävaşsem tutarla tumlanaśśë, **tutarla kalaśaśśë**. Şuxăşlatăn: kapla malalla ta virăssempe tutarsem vërentnipe pirën çävaş virăspa tutar šine păxsa virăs pek, tatar pek ançax tımlanma, kalaśma yurlama puşşasan xamăr çävaş purănăşne përtte yuratmasan pirën çävaş xalăxë áştan çävaş xalăxex pulsa yulë? = Tatar yakınlarındaki Çuvaşlar Tatar gibi giyinirler, **Tatar gibi konuşurlar**. Düşünürsün: Bu biçimde ileriye doğru Ruslarla Tatarlar('ın okullarında) okumayla bizim Çuvaş Rus ile Tatar'ın üstüne bakıp yalnızca Rus gibi, Tatar gibi giyinmeye, konuşmaya şarkı türkü söylemeye başlayınca kendi Çuvaş yaşamımıza uymuyorsa, bizim Çuvaş halkı nereden/nasıl Çuvaş halkı olacak ki?

(Kom. 1918/32)

Tata pirën anatri çävaşsempe turi Çävaşsem **për pekex kalaśmaśśë**. = Bundan başka bizim aşağı Çuvaşlarla yukarı-

dağlık Çuvaşlar birebir aynı konuşmazlar.

(Kom. 1918/34) Şak xamăr çelxe şinçen epě kalanine astusan: “Çávaşın çelxinçe 200 sámax ançax, văl çelxepe niměn şinçen te kalama xal şuk, çávaşın azbukki te şuk; şavănpa çávaşın xăy çelxine părăxa **virăsla** ançax **kalaşas pulat**’, çávaş kėnekisene vuta părăxa vşuntarsa yaras pulat” tiyekensem te şavarėsene xupmalla. = Bu bizim dilimiz üzerine benim (yukarıdan beri) söylediğimi anımsayınca: “Çuvaşın dilinde yalnız 200 sözcük vardır, bu dille hiçbir şey hakkında söylemeye hal yoktur, Çuvaşın alfabesi de yoktur; dolayısıyla Çuvaş kendi dilini bırakıp yalnız **Rusça konuşmalıdır**, Çuvaş kitapları yakmalıdır” diyenler ağızlarını kapamalıdır.

(Yan. 1958/8) Çávaş çávaşa pallymast’!... —axăltatsax kulsa yaçě văl, **çávaşla kalaşma** puşlasa. = Çuvaş Çuvaş’ı tanıyamaz!... — kahkahayla güldü o, **Çuvaşça konuşmaya** başladı.

(Yan. 1958/8) Epě manpa kalaşakan çiper xěr, şitmennine xam unpa pallaşma ėmėtlennė xěr, çávaş pulnişėn xėpėrtesex ũkrėm. Ara, **tăvan çelxepe irėklėn kalaşma** şămăltarax vėt-xa văl! = Ben benimle konuşan güzel kız, üstelik benim kendimin onunla tanışmayı istediğim kız, Çuvaş olduğundan dolayı da mutlu oldum. Öyle ya, **ana dilinde/diliyle özgürce konuşmak** daha kolay ne de olsa o(nunla).

(Yan. 1958/11) Epě **tutarla** pit āsta **kalaşma** pėletėp. Tutarsem xăysem xuşşinçe epě çávaş ikkenne tavşārsa ta ileymeşşė pulmalla. = Ben **Tatarca’yı** çok iyi **konuşabiliyorum**. Tatarlar kendileri arasında benim Çuvaş olduğumu anlayamazlar/anlamalarının olanağı yoktur.

3.3.8. Bir Nesnenin Konuşulması

Aşmarin’de ‘договариваться, улаиваться, торговаться, рядиться / pazarlık yapmak, uzlaşmaya varmak, anlaşmak’ anlamıyla verilen (Aşmarin 1994, VI-32) *kalaş-* fiilinde, alınıp satılan nesnelerin konuşulması aracılığıyla bu anlamı kazandığı görülür. Ticaret mallarının sözdizimsel olarak *kalaş-* fiilinin nesnesi olması arka plan bilgisinde

onu ileti açısından değerlendirmemizi sağlar. Ancak ticaret nesnesi olarak yer alan ileti konuşma ortamında sohbetin konusunu belirtir. Nesnenin üzerine gerçekleştirilen bu konuşma eylemin profillenmesini sağlamıştır.

- (Aşm. 1994/VI-32) Epir şak **laşana kalařappār** ta, ıtla xaklā ıytat' xuşi. -Unpa pit layāx kalaşsa iles pulat', vēsem pit xaklā ıytařřē. = Biz bu **atı konuşuyoruz** da çok para istiyor sahibi. şununla bi iyice konuşup pazarlık etmeli, çok para istiyorlar.
- (Aşm. 1994/VI-32) şamavar lavkki umne pırat' te, kalaşat' **řāmavar**. = Semaver (satan) dükkanının önüne gelip, semaveri konuşuyorlar.
- (Ařm. 1994/VI-32) **Kalařnā ukřana** xāna tıtsa yulmarān, yalan vāřātēne tūlese tātān. = Konuřulan parayı misafir tutmadın, (ve) sürekli vaktinde ödedin.
- (Aşm. 1994/VI-32) **şaran kalaşma** kiltēmēr. = Otlak pazarlığını konuşmaya geldik.
- (Aşm. 1994/VI-32) **şaran kalaşsa** kiltēm (=şaran ilse kiltēm) = Otağı konuşmaya geldim. Otlak almaya geldim.
- (Aşm. 1994/VI-32) **Pořāt kalaşma** kiltēmēr. = İhlamur alışverişi yapmaya geldik.
- (Aşm. 1994/VI-32) Pirēn (İvan) pie ıvāl avlantarāt'. Puyan (Mikki) xāta xēr parāt': sumasār ukşa panā, viřmesēr **pıl kalařnā**. = Bizim ağabeyimiz (İvan) oğlunu evlendiriyor. Varlıklı bir dünür (Mikki) kız veriyor (onun oğluna); sayısız para verip, ölçülemez çoklukta bala anlaşmışlar.
- (Aşm. 1994/VI-32) **Kalaşmast**. = Anlaşmaya gelmez.

Aşmarin Sözlüğü'nde bu fiil anlamları altında verilen bir diğer örnek daha vardır.

- (Aşm. 1994/VI-32) Xalē te xāy řākārne şimest; xelle, vak kassa, řākār puxmalla **kalaşat'** te, yalan şavna, pēeksēn-pēeksēn puxsa, şise purānat' = şimdiden bile kendi ekmeğini yemez; kışın, ufak ufak kesip, ekmek toplanması/biriktirilmesi gerektiğini konuşur/sözleşir ve sürekli bunu (ekmeği) küçük küçük derleyip toplayıp yiyerek yaşar.

3.3.9. Yardımcı Fiil Birleşiminde *kalaś-* fiili

Tanımlanan örneklerde yardımcı fiil olarak şunlar kullanılmıştır: *yar-* ‘göndermek, yollamak’, *kay-* ‘gitmek’, *kil-* / ‘gelmek’, *tatāl-* / ‘yırtılmak-kopmak-kesilmek’, *tu-* / ‘yapmak’, *pāx-* / ‘bakmak’.

3.3.9.1. *Kalaśsa yar-*, *Kalaśsa kay-*, *Kalaśsa kil-*

Kalaśsa yar-, Aşmarin’de ‘сватать невесту / gelin almak’ alt başlığında verilen anlam için örnek verilmemiş, yalnızca ‘просватать / gelin almak istemek’ anlamı verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-32). Birleşik yapının böyle bir anlamının olması gelin alınacak eve konuşmak için bir kişinin gönderilmesinden kaynaklanmış olsa gerektir. Bu anlamla *yar-* ‘göndermek, yollamak’ fiilinin hareket anlamının korunduğu görülür. Böylece tanıksız olarak verilen bu yapıda *yar-* fiilinin tasvir ifadesi taşımadığı söylenebilir.

Yine ‘сватать невесту / gelin almak’ başlığı altında değerlendirilen *kalaśsa kay-* ve *kalaśsa kil-* birleşik fiiline sözlükte ‘засватать / gelin istemeye gitmek’ anlamını verilmiştir (Aşmarin 1994, VI-32). *Kalaśsa yar-* birleşğinde olduğu gibi bu birleşik yapı üzerindeki *kay-* ve *kil-* eylemlerinin gelinin evine doğru gerçekleştirilen bir hareketi belirtir.

Bu birleşik yapılarda *kalaś-* fiilinin konuşma konusu yardımcı fiillerin yardımıyla gelin istenmesi üzerinde şekillenir. Konuşma konusunun bu biçimde profillenmesinin sağlayıcısı ise *yar-*, *kay-*, *kil-* fiilleridir.

(Aşm. 1994/VI-32) Şapla vara İvan, çiper Yevgeniye mansa, urāx xēr **kalaśnā**, tet.
= Böyle işte İvan güzel Yevgeniyi unutup, başka bir kız
(gelin) istemiş.

3.3.9.2. *Kalaśsa tatāl-*

Aşmarin’de ‘договориться / anlaşmak, sözleşmek, uzlaşmaya varmak’ anlamıyla yer alan (Aşmarin 1994, VI-32) *kalaśsa tatāl-* birleşik fiil yapısındaki *tatāl-* ‘kesilmek, yırtmak, biçmek’ anlamındadır. Eylemin kökü olan *tat-* ise ‘рвать / kopartmak-ditmek, пилить / (odun) kesmek, собирать / (fındık, yemiş, mantar) toplamak, чесать / (tüy, yün) ditmek-taramak’ (Yegorov 1964, 233) anlamındadır. Tasvirî fiil bu anlamlarıyla bitiş bildiren bir anlam ifade eder.

Bu birleşik fiilde, anlaşmaya varma, uzlaşma bağlamsal anlamlarının sağlayıcısı *tatāl-* fiili Türkiye Türkçesindeki *söz kesmek* öbeğindeki *kesmek* fiiliyle karşılaştırılabilir.

Diğer yandan *tatāl-* fiili temel anlamından kaynaklanan konuşmadaki sona ermişliği belirtir. Sona eren bir konuşma ise konunun bütünüyle konuşulduğunu ve artık kesilip karara bağlandığını anlamamızı sağlar.

- (Aşm. 1994/VI-32) Şutpulāxpа Lakār śak xalāx **vārmanne**, itti ikē *yalpa kalaśsa tatālmasārax*, kasma puślat’. = Şutpulah ile Lakar şu halkın ormanını, diğer iki köyle konuşup anlaşmadan, bölüşmeye başlar. Bkz. 3.3.8.
- (Aşm. 1994/VI-32) Yaśli uśassi śinçen **kalaśsa tatāltāmār**. = Çocuk yuvası açılması hakkında **konuştuk**.
- (Elb. 1978/20) Mariya Nikitiçna zavoda śērlexi smenāna tuxma **kalaśsa tatālçē**. = Mariya Nikitiçna fabrikaya geceki vardiya değişimine çıkmayı konuştuk.

3.3.9.3. *Kalaśsa tāvas-tu*

Çuvaş Türkçesindeki *kalaśsa tu-* birleşigi Türkiye Türkçesindeki *konuşup etmeden, sorup etmeden* yapılarıyla karşılaştırılabilir. Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla bu fiil birleşmesindeki *tu-* ‘yapmak, etmek’ fiilinin konuşma olayına kattığı anlam

konuşma ile ilişkili ve benzer eylemleri kapsayıcı bir biçimde ifade etmesidir.

(Aşm. 1994/VI-31) **Kalaşmasār-tumasār** ėmĕr irtmest, tettĕr-i? = **Konuşup etmeden** yaşam geçmez der miydiniz?

(Tal. 1906a/24) Vĕsem pĕr-pĕr yut patşalāxpā **kalaşas-tāvas** pulsān, unpa pĕr-pĕr eś tāvas pulsān, vĕsem purte pĕr patşa kalašnā pek kalaşāššĕ. = Onlar tek tek/başka başka yabancı devletlerle **konuşup edecek olunca**, onların tamamı tek bir çarın konuştuğu gibi konuşurlar.

3.3.9.4. *Kalaşsa pāx-*

Kalaş- fiiline verilen ‘поговорить / konuşmak, görüşmek’ anlamıyla (Aşmarin 1994, VI-31) ilişkili olan bu birleşik yapının ikinci parçası *pāx-* fiili ‘смотреть / bakmak, пробовать / denemek, sınamak’ anlamına sahiptir ve verilen ikinci anlamın yardımcı fiil olarak yer aldığı yapılarda ‘попробовать’ fiiliyle (Aşmarin 1898, 317) ‘dene bakalım’ (Şçerbinin 1998, 408) olarak çevrildiği görülür.

Bu açıklamalara göre yardımcı fiil olarak *pāx-* fiilinin konuşma olayına katkısı konuşmanın gerçekleştirilmesine yönelik bir girişimin gerçekleştirilmesi olur.

(Aşm. 1994/VI-31) Kuntax yulas ten pulsān, ep **kalaşsa pāxāp**. = Burada kalayım der isen, ben (senin için) konuşup görüşeceğim/konuşmayı deneyeceğim). = Konuşup oluruna bakacağım, sormaya çalışacağım, burada kalabilir miymişsin diye

(Yur. 1925/67) Puxsa **kalaşsa pāxas** pulat’. = Toplanıp konuşup görüşülebilir.

(Yur. 1925/68) Sofik tāvanām, xāvax **kalaşsa pāx** vĕsempe. Manra şaņçāk şuk. = Sofik, ciğerim, onlarla kendin konuşup görüş/konuşmayı dene. Benden umut yok (sana).

(Ayz. 1985/151) Rayonti tuxtārpa **kalaşsa pāxrām** ta, çirne türletme yuramast’ tet. = Rayondaki doktorla **konuşup görüştüm** de hastalığı iyileştirmek olası değilmiş.

(Ayz. 1985/104) Şuk-xa. Xal’, av, avlantaras tese **kalaşkalasa pāxrāmār** ta... = Yok. İşte şimdi, evlendirelim diye konuşup baktık da...

3.3.10. *kalaş-* Fiilinin Farklı Anlamları

3.3.10.1. Nazikçe Konuşmak Anlamı

kalaş-'ın nazikçe konuşma için anlamı Aşmarin Sözlüğünde 'любезничает' olarak verilmiştir.

(Aşm. 1994/VI-32) Mari leşekkinçi Untripe *măn-kontanpa kalaşsa* pornat'= Marilerin o taraflarında Untripe Çuvaş dini gününden beri nazikçe konuşuyor.

3.3.10.2. İleri Sürmek Anlamı

Aşmarin Sözlüğünde 'выговаривать; söylemek, telafuz etmek, seslendirmek; azarlamak, paylamak, ileri sürmek' anlamıyla verilmiş *kalaş-* fiilinin tek örneği vardır.

(Aşm. 1994/VI-32) Găla vâl-ku tavraşençen săpăn tuma pustav-tăla ta pěr vunpilêk arşan *kalaşăsşě*. = Gala bu kumaştan pardesü yapmasının el yapımı çuha için de aynı (yani) 15 arşın (tutacağını) ileri sürüyorlar.

3.4. *puple-/pople-* Söyleme Fiili

pople-/puple- 1. говорить; konuşmak, söz etmek, söylemek; 2. Поговорить; konuşmak; 3. беседовать; konuşmak, sohbet etmek, söyleşmek fiili üzerine tanıklanan örneklerin büyük çoğunluğu Budenz 1863'teki kaynaktır. Aşmarin Sözlüğü dışında bizim taradığımız eserlerde eylem ya hiç geçmemekte ya da bütün eserin yalnızca bir iki yerinde geçmektedir. Ayrıca eylemin *kalaş-* fiilinin kullanımlarına benzer yapılar oluşturduğu görülmektedir. İşte tüm bu nedenlerden ötürü eylemin bölgesel ve/veya başlangıçta fiilin türetildiği *pup/pop* 'papaz'a sınırlanarak görece yeni, ölçünlü dilde bir anlam ayrılığı yaratamayıp *kalaş-* fiiliyle aynı kullanım alanları olduğu sonucuna varılabilir. Ancak *puple-* fiili fiçiya vurulduğunda çıkan sesi ifade eden *pup* sözcüğünden de türemiş olabilir. Bkz. 2.2.4.1.3.

kalaš- fiilinin sergilediği arka plan bilgisindeki sohbetin odağa alınması konusu *pople-* fiili için de geçerlidir. Bu başlık altındaki örneklerdeki türlenmelerin hepsi bu konuşma eylemi çerçevesinde gelişmiştir.

pople- fiilinin türetimleri arasında *pupleš-* ‘переговариваться; konuşmak’, *puplev* ‘предложение; tümce’ *puplü* ‘разговор; konuşma, беседа; konuşma, sohbet’ *poplyasa kätart-* ‘рассказать; anlatmak, hikâye etmek’, *poplyasa par-* ‘рассказать; söyleyeceksin’ sözcükleri sıralanabilir.

(Aşm. 1999/IX-292) Ak makăru yănăşu, **teměskerle puplü.** = İşte şu ağlanıp sızlanma (senin) yanlışıdır ve bir tür garip konuşma(ndır).

3.4.1. Sohbet veya Konuşmaya Odak

Sohbetin kendisi, söyleme çerçevesinde alıcı ve göndericiyi öne çıkarmadan iletişim olayındaki konuşmanın gerçekleştirilmesine bir bütün olarak odaklanılmasıdır. Alıcı ve gönderici arasında geçen bu tür bir konuşmada sohbet iletisi karşılıklı bir akış içinde sürdürülür. Ancak örneklerde konuşma türünün iki açıdan geliştiğini görebiliriz:

İlki konuşmaya her iki tarafında katıldığıнын sezildiği örneklerdir. Bunlarda iletişim olayının kendisi karşılıklı olarak gerçekleşir.

(Aşm. 1999/IX-292) Ep onta **poplemeşkēn** kiltēm. = Ben oraya konuşmak için geldim.

(Aşm. 1999/IX-292) Sana pēre kilti pek korsa **poplētēmçčē.** = Seni tıpkı evdeki biriymişsin sanıp konuşacaktımdı.

(Bud. 1863/136) Vul (onen) **popleni** onda. = Onun orada bir **konuşması** var.

(Bud. 1863/201) Eb vulzam sumaxsene iltrem, vulzam **poplenizene.** = Onların sözlerini, **konuştuklarını** duydum.

(Bud. 1863/203) Ep kordem sire **poplenine (poplenizene).** = Sizin **konuştuğunuzu** (konuştuklarınızı) gördüm.

(Bud. 1863/222) Eb ona **poplegene** tül poldom. = Ben ona konuşanla rastladım.

- (Bud. 1863/877) Xire xirś turza (larza) **poplesse.** = Karşı karşıya gelip konuşuyorlar/karşılıklı olarak konuşuyorlar.
- (Bud. 1863/1496) Korma (koras-šin) mar anžax kayza, ep **poplemä** kayza. = Yalnızca görmeye değil, konuşmaya da gittim.

İkincisi konuşmanın yalnızca tek bir gönderici tarafından gerçekleştiğinin sezildiği örneklerdir.

- (Aşm. 1999/IX-292) Văl (onăn) **popleni** onta. = Onun konuşması orada.
- (Aşm. 1999/IX-292) **Puplerě, puplerě:** pup tese axal' kalaman ikken! = Konuştu da konuştu, *pup* 'papaz' diye boşuna söylememişler.
- (Aşm. 1999/IX-292) Văl **pupleně** çuxnex çut' itlaşşi sămax kalaśma ta yuratmaşt', tet. = O konuştuğu zaman bir tanecik bile gereksiz söz söylemeyi sevmezmiş.
- (Bud. 1863/139) Vul (es) **poplenine** pire šebax kalaza kedartriś. = Onun konuştuğunu bize birebir söyleyip anlattılar.
- (Bud. 1863/168) Vul **sumax popleni** sine vul kilže. = O konuşma üzerine o geldi.
- (Bud. 1863/185) Šuverne sirđe **poplet.** = Uykusunda konuşuyor.
- (Bud. 1863/244) Ep piledep ona **poplemennine (poplemenne).** = Buna dair konuşmayacağını biliyorum.
- (Bud. 1863/529) Nu tada **popleden** es! = Sen hâlâ konuşuyorsun!
- (Mész. 1912/ I. 113) Kassan turpas, **poplesen** xalap. = Kesince talaş, konuşunca söz.

3.4.1.1. Soru Adılarıyla Kullanımı

pople- fiilinin soru adlarıyla kullanımında soru adılı konuşma içeriğinin yerini tutan birimdir.

- (Aşm. 1999/IX-292) Ep iltrēm esēr **měn poplenine.** = Ben duydum sizin ne konuştuğunuzu.
- (Bud. 1863/131) Vulzen popleni **min** bor onda? = Onların orada bir şey konuştuğu mu var?
- (Bud. 1863/143) Eb iltrem ezer **min poplenine.** = Ne konuştuğunuzu duydum.

(Bud. 1863/198) Eb iltrem ezer **temsker poplene**. = Sizin bir şey konuştuğunuzu duyduğum.

(Bud. 1863/983) Nim **popleme**-de aptrarem (popleme-de pilmärem). = Konuşacak hiçbir şey de bulamadım. = Ne söyleyeceğimi de bilemedim.

3.4.1.2. Belirteçlerle Kullanımı

Bu başlık altına giren örneklerde *pople-* fiilinin yapılış biçimi belirteçle daha açık hale getirilmiştir.

(Bud. 1863/975) Per mayla **poplesse**; bir usulce konuşuyorlar. = Aynı biçimde konuşuyorlar.

3.4.1.2.1. Dilsel Kullanıma Dönük Konuşmayı Biçimleyen Belirteçler

pople- fiilinin belirteç olarak niteleyenlerin bir kısmı eylemin bir iletişim boyutundaki etkinliğini değil, doğrudan eylemin kendisinin yapılış yöntemini vurgular.

(Aşm. 1999/IX-292) Şüres pek **poplerë**. = Yürürmüş gibi çabuk çabuk konuştu.

(Aşm. 1999/IX-292) Yori kiltëm şak xoşa patne **şavra-şavra** popleme. = Bizzat! geldim bu Bey'in yanına, geveleye geveleye konuşmaya.

(Bud. 1863/120) Süres-pek **popläre**. = Çabuk çabuk konuştu.

3.4.1.2.2. Sohbeti Belirten Konuşmayı Biçimleyen Belirteçler

İkinci bir belirteç türü eylemin konuşma içeriğini öne çıkarır.

(Aşm. 1999/IX-292) Astu, **çiper pople!** = Bak, dikkat et! Güzel konuş.

3.4.1.2.3. Konuşmanın Boyut ve Ölçüsünü Biçimleyen Belirteçler

Ölçü, miktar açısından eylemi sınırlayan belirteçlerde *pople-* fiilinin anlamı, tek yönlü bir iletişim olayında konuşurun gerçekleştirdiği konuşmanın boyutunu biçimlendirir. Bu örneklerde konuşma eylemi bir iletişim ortamında değil tek yönlü gerçekleşen bir konuşmayı belirtir.

(Aşm. 1999/IX-292) Tërëssipe kalasan, **saxal puplet** Pëtemey. = Doğrusunu

söylemek gerekirse, azıcık konuşur Petemey.

(Mész. 1912/ I. 189) Numay pël te *saxal pople*. = Çok (şey) bil de az konuş.

3.4.1.2.4. Konuşmanın Süresini Biçimleyen Belirteçler

Eylemin süresine yönelik belirteçlerle kullanılmasında *pople-* fiilinin anlamı sohbet içeren karşılıklı konuşma türüne vurgu yapar.

(Elb. 1978/24) **Çılay puplerêş** vësem. Iră sënüsem paçêş Mariya Nikitiçnăna. Çunê şêklençê un. Çunê şêklençe un. Xavaslannăşker, vâl ală tîtsax sıvpullaşrê. = Uzun süre konuştular onlar. İyi bir öneri sundurlar Mariya Nikitiçna'ya. Keyfi yerine geldi/morali yükseldi onun. Mutlu bir biçimde o el sıkışıp esenlikler diledi.

3.4.1.2.5. Boş Konuşmak Anlamı Katan Belirteçler

Bu yapılarda boş konuşma anlamının sağlayıcısı *taklux* 'boş yere', *kizebe* 'boş yere, boştan yere', *kulux* 'boşuna' belirteçleridir. Bu örneklerdeki konuşma türü yalnızca konuşuru öne çıkaran tek yönlü bir eylemdir.

(Bud. 1863/88) Vul pîrassi şok, **taklux poplet**. = Onun gelesi yok/o gelmek istemiyor da boş yere konuşuyor.

(Bud. 1863/1282) **Kizebe** (hizebe) ma poplen? Per hizebe an kil. = Boştan yere ne konuşursun? Boşuna gelme.

(Bud. 1863/1295) **Kulux** (kuluh xizebe) an pople itlaşşi. = Boşu boşuna konuşma daha fazla.

3.4.1.3. Yeterlilik Kullanımı

Pople- fiili *pël-* yeterlilik ifadesiyle kullanımında dilsel bir beceriden değil, konuşma içeriğini belirten eylem türleri için kullanılır.

(Mész. 1912/ I. 235) **Pupleme** pëlmen *sămax* pite kilse vărănnă. = Konuşulmayacak/ söylenmeyecek sözü yüzüne vurdu.

(Mész. 1912/ I. 422) Utma pëlmen al tuyi pite kilse vărănat', **pupleme** pëlmen *sămax* pite kilse namăs. = Yürümeyi beceremeyen el değneği yüze gelip vurur, konuşulmayacak söz yüze utançtır.

3.4.1.4. Konuşma İçeriğinin Nitelendirilmesi

Konuşma olayının içeriğinin değersizliği. Bu tür örneklerde söyleme olayının bilgi değeri içerik olarak boştur. Bu durumlarda ise tümce kurucunun bir değerlendirme içerdiği söylenebilir (Dirven vd. 1982, 63).

- (Bud. 1863/134) On **popleni** *nim-de mar.* = Onun konuştuğu bir hiçtir.
- (Bud. 1863/135) Vulzam **popleni** (poplenizem) *pre-de latti sok.* = Onların söylediğinin tek bir anlamı bile yok.
- (Bud. 1863/985) On tuni (on **popleni**) *nim-de mar.* = Onun yaptığının (konuştuğunun) hiç önemi yoktur.

3.4.1.5. Konuşma İçeriğinin Kanıt Olarak Sunulması

pople- fiilinin bir kalıp olarak bu başlık altındaki kullanımları, daha önceden gerçekleştirilmiş bir konuşmaya gönderim yapmakta kullanılmaktadır. İletişimsel değer açısından bu kalıp yapı kanıt niteliği taşır.

- (Aşm. 1999/IX-292) Vāl **poplenipe** onta nikam ta porānmast'. = Onun söylediğine göre burada kimse yaşamıyor.
- (Bud. 1863/1078) Vul **poplenibe** onda nikam-da poronmast. = O(nun) konuşmasına (göre) orada kimsecikler yaşamıyor.
- (Bud. 1863/154) Eb ona vul poplenin**žen** (vulzam popleni **sinžen**) čoxlarem. = Ben ona/ondan bu konuştuklarından dolayı kuşkulandım.
- (Bud. 1863/1073) Eb on **popleninženex** čohlarem. = Onun konuşmasından fark ettim/anladım.
- (Bud. 1863/1075) Eb kona per starik **popleninžen** (popleze kedartninžen) piledep. = Bunu yaşlı bir ihtiyarın söylediklerinden/konuşup anlattıklarından biliyorum.

3.4.1.6. Hakkında Konuşmak

Aşmarin Sözlüğünde *puple-* осуждать ‘kınamak, hüküm vermek, ayıplamak’ anlamıyla da verilir. Konuşma içeriğinin ne hakkında olduğunu belirten bu başlık altındaki ilgeç öbekleri iletişim ortamında konuşmanın ne üzerinden yürüdüğünü belirtirler.

3.4.1.6.1. *şinçen* İlgeci ile Kullanımı

- (Aşm. 1999/IX-292) Şın **şinçen pople**. = İnsanlar hakkında konuş.
- (Aşm. 1999/IX-293) Mën **şinçen poplyasa** larattâr apla, itla xıt kâşkârttâr uş. = Ne hakkında konuşuyorsunuz böyle, çok bağırıyorsunuz.
- (Bud. 1863/113) İşles **şinžen omba poplerem**. = Onunla işler üzerine konuştum.
- (Bud. 1863/1095) Vul yalan čuvašsam **şinžen poplet**. = O sürekli Çuvaşlar hakkında konuşuyor.
- (Tup. 1929/19) Vulasa pamallisem këske pulççăr, yăłăxtarmalla an pultăr. **Mën şinçen puplemelle?** Puplemelli temën çuxlex. Xuşăran ma-xa tıră vărlăxne tasat, surtlasa akassi şinçen kësken kalaśsa ileş mar? = Okunacaklar kısa olsunlar, usandırıcı olmasın. Ne hakkında konuşmalıyız? Konuşulacak çoktur. Arada sırada tahıl tohumunu nasıl ıslah edip, çeşitlendirerek ekilmesi hakkında kısaca konuşulmaz değil mi?
- (Elb. 1978/22) Divan šne vıtrë Mariya Nikitična kăşt kanas tese. Šumne kuşak šuri yevër Utiş vırnaşrë. Tem şinçen te kalaşrës vara. Xërë lager’te pulsa irtne mıskarasene asa ilse kultarçë, amăşë kürşisen **xuyxi-suyxi şinçen puplerë**. —Pallaş esë vësempe, Utiş. = Yatağın üstüne yattı Mariya Nikitična biraz dinlenmek istedi/dinlenmek için. Önüne kedi yavrusu gibi, Utiş uzandı. Sonra da gelişigüzel bir konudan konuştular. Kızı, kampta yapıp geçirdiği eğlenceli anıları anımsayıp güldürdü, annesi komşularının üzüntüsü üzerine konuştu. —Tanış sen onlarla, Utiş.

3.4.1.6.2. *tarāx* İlgeci ile Kullanımı

- (Bud. 1863/54) Eb Onba **poplezā** tīr sotmalli **turux**. = Ben onunla tahıl satımı hakkında konuştum.
- (Bud. 1863/117) Eb **omba poplezā** pol tīdas **turux**. = Onunla balık tutma hakkında konuştum.
- (Bud. 1863/167) Eb **omba popleze** pol tītne **turux** (tītne ırgibe). = Onunla balık yakalama üzerine konuştum.

3.4.1.6.3. *pirki* İlgeci ile Kullanımı

- (Elb. 1978/39) Mariya Nikitiçna xāyēn ēšē **pirki puplerē**. Suslanoc inspektor vara açasen purnāšençi pātārmaxsem šinçen sāmax titrē. = Mariya Nikitiçna kendi hakkında konuştu. Denetçi Suslanov ise çocukların yaşantılarındaki tedirgin edici konular hakkında konuşma yaptı.

3.4.1.6.4. Adıl+*şiran* ile kullanımı

- (Aşm. 1999/IX-292) Es man **şiran** mēn **poplyan**, oslap! = Sen benim hakkımda ne konuşuyorsun, seni üşengeç!

3.4.2. Aktarım

puple- fiili çok sık olmasa da *te-* fiilinin odağında olan aktarım kalıplarını verebilmekte tespit edilmiştir. Bu kullanımlarda fiildeki olay bir iletinin taşınmasıdır. *pople-* fiilindeki bu aktarım türünün yalnızca iki örneği vardır. Her iki örnekte de aktarım iletisi konuşurun kendisine ait bir sözceyi içerir. *te-* fiilinden bir farkı yoktur.

- (Elb. 1978/13) Ayvan-ške esē, İsmal'. Şuxāşlamanççē. Paxçaşimēs üsteressi — xēraçasen ēšē. Payan sanpa pēr šēre šitesşenççē epē, **puplerē** Pişersem. Alna sul paxça enne, atya, kayrāmār. = Seni aptal İsmal seni, Düşünmedimdi. Sebze yetiştirmesi — kızların işidir. “Bugün seninle bir yere gitmek istedim” — dedi Pişersem. Bahçeye doğru elini salla, haydi, gittik.
- (Elb. 1978/23) Samār šın vāl —māran. Epē ırxankka pulin te, av, yeple vāylā, —alā şānārne xıtersa kātartre İsmal'. Sak vāxātra pēr māntārka xērarām çarānsa tāçē. —Tarasi éslet-i_ Xuşi kam kunta? —

ıytrê. —Tarasi êşlet. Xuşisem —epir, —pêlterçe Utiş. —Eppin, pêles-xa, mişe păt tayatâp-şi? —**puplerê** mântârkkka xêrarâm. —An çasrax, —asârxattarçê Akuk şallêne. —Epi êş tuma kilnê kunta. = Yağlı bir kişidir o ve de sıkıcıdır. Ben incecik isem de işte ne denli güçlüyüm, el-kol damarlarımı kanıt olarak gösterdi İsmal. On an şişman bir kız durdu. —Tartı çalışıyor mu? Buranın sahibi kim? —sordu. —Tartı çalışıyor, Sahipleri bizleriz, —bildirdi Utiş. —“Öyleyse bileceksindir ya, kaç kilo çekerim sence?” diye —söyledi şişman kız. —İn çabuk, uyardı Akuk dişli çarkına. —Biz iş görmeye geldik buraya.

3.4.2.1. Aktarım Kalıbı

Diğer söyleme fiillerinde gördüğümüz *kala...te*, *kalaş... te* yapısı *pople...te* kalıbıyla da karşımıza çıkar. Bu aktarım türünün iletileri bilginin dolaylı bir yolla aktarımını sağladığı anlaşılmaktadır.

(Aşm. 1999/IX-292)	Popleşşê , vilnê: tese . = Öldü diye konuşuyorlar.
(Bud. 1863/476)	Poplesse , vul kilmest tezä – vul kilmest tesse . = O gelmez diye söylüyorlar.
(Bud. 1863/478)	Poplesse , vul kilmest tet . = Gelmeyecekmiş diye konuşuyorlar.
(Bud. 1863/769)	Poplesse , vilne tezä . = Öldü diye konuşuyorlar.

3.4.3. Alıcı

Söylemenin birisiyle yapılması, konuşma; söyleme çerçevesinde *pople-* fiilinin iletişim olayındaki iki yönlülüğe vurgu yapan örnekleri araç durum eki {+pA} ile kurulan ve iletişim ortamındaki alıcıyı belirten biçimle daha da keskinleştirilmiştir. Bu tür tümcelerde de söylenilenden çok konuşma olayının bir bütün olarak yer aldığı görülmekle birlikte alıcının öne çıkarılmasıyla iletişimdeki iki yönlülük ayrımlanmış olur. Bu açıdan *+pa pople-* yapıları *kalaş-* fiilindeki sohbete daha çok yaklaşmaktadır.

(Aşm. 1999/IX-292)	Ep onta êşlessine poplerêm ompa . = Ben orada çalışması için onunla konuştum.
(Aşm. 1999/IX-292)	Ep ompa poplerêm lere tır sotmassine. = Ben onunla burada

ekmek satmamasını konuştum.

- (Aşm. 1999/IX-292) Ontan kēpēr ayne vēšše ančēš, tet te, **takamsampa popleme** pošlarēš, tet. = Oradan köprü altına göçüp inmişler de tanınmadıkları bir kişiyle konuşmaya başlamışlar.
- (Bud. 1863/24) Eb **onba poplemeškin** kildem. = Ben onunla konuşmak için geldim.
- (Bud. 1863/115) Eb **omba poplezä**, leple tır sodassinä. = Ben onunla tahılın nasıl satılacağını konuştum.
- (Bud. 1863/116) Eb onda islessine **poplärem omba**. = Orada onunla çalışmaktan/çalışılmasıyla ilgili konuştum.
- (Bud. 1863/142) Eb starikran iltrem **sanba poplenine**. = Ben seninle ne konuştuğunu yaşlı adamdan duydum.
- (Bud. 1863/147) Eb iltrem hunža vul **sanba poplenine**. = Ben, o seninle konuşurken duydum.
- (Bud. 1863/148) Eb špax piledep min vul **sanba poplenine**. = Onun seninle ne konuştuğunu büsbütün biliyorum.

Yine bu başlık altına sokabileceğimiz ancak Aşmarin Sözlüğünde bağlamın göz önüne alınmasıyla verilmiş 'любезничать / tatlı tatlı diller dökmek, iltifat etmek'; заводит любовную интригу 'aşk ilişkisi yaşamak' anlamları, sohbet ortamındaki alıcının kadın olmasından kaynaklanmaktadır. İster bağlam bağımlı isterse de bağlam bağımsız olsun bu anlamın örnekleri de aynı olay çerçevesindeki alıcıyı belirtir.

- (Aşm. 1999/IX-292) Arāmē polsan ta, šin **arāmsempe popleme** yoratat'. = Eşi olduğunda bile, diğer kadınlarla konuşmayı sever.
- (Aşm. 1999/IX-292) **Manpa poples** teken xēr numay. = Benimle konuşacak-oynaş edesi kız çoktur.

3.4.4. Dilsel Konuşma

Bu örneklerde, söyleme çerçevesindeki eylem sözel ve dilsel boyutu öne çıkarır. Aynı zamanda dilsel bir kodu da doğal olarak içerir. Söyleme çerçevesinde bu tür

anlamlar dilsel eylemin gerçekleştirilmesi olduğundan arka plan bilgisi iletişim ortamından bilgi aktarılması bakımından ayrılır.

- (Aşm. 1999/IX-292) Şak yal açisem pēr maner, **puple** mayne pēlmerēm. = Şu köyün çocuklarıyla bir türlü, konuşmanın yöntemini bilemedim.
- (Aşm. 1999/IX-292) Un pek yalsem **pupline** pur śınsem te pēlēššē. = Bunun gibi köylerin konuşmasını/söyleyişini bütün herkes biliyorlar.
- (Bud. 1863/1491) Ebirex mar (ebir anǰax mar) korza, vulzam-da korza. Vul vireslax mar **poplet**, todarla-da poplet. = Yalnızca biz görmedik, onlar da gördü. O, yalnızca Rusça konuşmuyor Tatarca da konuşuyor.

3.5. *sāmaxla*- Söyleme Fiili

Çuvaş Türkçesinde *söyleme* fiilleri içerisinde kullanım sıklığı en düşük olan fiillerden *sāmaxla*- ‘konuşmak, söylemek’, *pople*- ve *kalaś*- fiillerinde olduğu gibi iletişim boyutunun karşılıklı gerçekleştiği eylemi belirtir. Yine bu eylemler de olduğu gibi temelde alıcı veya gönderici öne çıkarılmadan konuşma olayının kendisine odaklanılır. Özellikle *pople*- fiilinde kendini daha çok belli eden konuşmanın yalnızca tek yönlü olduğu kullanımlar ile yer alır.

3.5.1. Konuşmaya Odak

Göndericinin temel olarak yer aldığını göz ardı edersek, *sāmaxla*- fiili söyleme çerçevesinde konuşma olayının kendisine odaklanır. Konuşma olayında iletinin belirtilmesinin bir önemi yoktur.

- (Mész. 1912/ I. 271) **Sāmaxla** pēlmen śāvartan pāsara tāran kut irtternē. = Konuşmayı bilmeyen ağızdan osuruk (daha) yeğdir/iyidir.
- (Mész. 1912/ I. 272) **Sāmaxlasan** *sāmax* tuxat’, katmaklasan tāpra tuxat’. = Konuşunca söz çıkar, çapalayınca toprak çıkar.
- (Aşm. 2000/XI-250) Śāvar tolli **sāmaxlat**’. = Ağız dolusuyla konuşuyor.

- (Yur. 1925/19) Sanpa kursa yulaşki xut **sămaxlas** terēm, Sofik. = Seninle son kez görüşüp konuşmak istedim, Sofik.
- (Yur. 1925/21) Sofik: Kam es? Āsti sasă sanăn sassu? Měnşēn kuşa kuşān tārşa **sămaxlas**şān mar esē? = Kimsin? Buradaki (bu) ses senin sesin mi? Niçin göze açıkça görünüp konuşmak ister değilsin?
- (Yur. 1925/36) **Xu sămaxla**, epē sāvarta uşas şuk. = Kendin konuş, ben ağzımı açmam.
- (Yur. 1925/47) Şitē **sămaxlama**, Şaxşara. Yapalasene ilse tux. = Yeter konuşma artık, Şahşara. Eşyalarını alıp çık.
- (Yur. 1925/57) Xal' malalla itlēr. Vunā şul kayalla epē xamān şarpa, Uştuk xuline ilse, kaşpa kile kiltēm. İrxine İl'xam hun patne sisterme karām. **Sămaxlasa pētersen**, İl'xam xun kayrē. = Şimdi öncelikle dinleyiniz. On yıl öncesinde ben kendi ordumla, Uştuk şehrini alıp, geceleyin geldim. Sabahleyin İlham Han yanına haber vermeye gittim. Konuşunca, İlham Han çıktı.
- (Ayz. 1985/9) Sana mar-ške. San appun xērne ilesşēn epir. Atya-xa, kērse **sămaxlar**. = Seni değil ya. Senin ablanın kızını almak istiyoruz biz. Haydi, girip konuşalım.
- (Ayz. 1985/138) Esir itla ta... vērennē şınsem pek **sămaxlatār-ške**? = Siz pek de... okumuş insan gibi konuşuyorsunuz sanki?

3.5.1.1. Görüşüp Konuşmak

sămaxlasa pāx- yapısı *kalaşsa pāx-* (Bkz. 3.3.9.4.) yapısındaki gibi konuşmanın bir görüşme içeren anlamına vurgu yapar ve eylemin kim adına yapıldığını belirtir. Bu yapıda *pāx-* 'bakmak' fiilinin yanı sıra *kur-* 'görmek' fiilinin de kullanıldığı tek bir örnekte görülmüştür.

- (Ayz. 1985/7) Ku ěntē Naštaşān yāmākē pulat'-xa. Şavānpa **sămaxlasa pāxas**, Anyuka şuraşma pulāşmē-şi? = Bu şimdi Naştas'ın küçük kız kardeşidir. Bu nedenle konuşalım; Anyuk için söz kesmeye yardım etmeyecek mi?
- (Ayz. 1985/ 124) Esē xērēpe **sămaxlasa pāx-xa**, eppin. Epir pūrte kērer. = Sen Kızla konuşup görüş bakalım. Biz eve girelim.

- (Ayz. 1985/54) Esë aşşemişpe **sămaxlasa păx** vara. = Sen babasıgille konuş.
 (Yur. 1925/67) Çasrax, ıvălăm, văxăt xaklă. Payanxi kun xamăr xalăxpa **kursa sămaxlani ten** yulaşki pulë. = Çabuk, oğlum! Vakit değerli. Bugün halkımızla görüşüp konuşmak belki geç olacak.

3.5.1.2. Konuşmada Uzun Sürelilik

Eylemdeki sıklığı belirten {-kAlA} fiilden fiil yapım eki konuşmanın sürekliliğini belirtir.

- (Aşm. 2000/XI-250) Şapla epir şul şinçe **sămaxkalasa** tavărăntămăr. = Böyle yol boyunca konuşup dolanıyoruz.

3.5.1.3. Soru Sözcükleriyle Kullanımı

Konuşma içeriğine gönderimde bulunan soru adıları arka plan bilgisinde ileti gibi davranmaktadır. Ancak bu ileti konuşmanın yerini tutan belirsiz bir birimdir.

- (Aşm. 2000/XI-250) Mën kalaşar, mën **sămaxlar**. = Ne konuşayım ne söyleyeyim.
 (Yur. 1925/23) Mën **sămaxlarəs?** = Ne Konuştular?
 (Yur. 1925/43) Şav üşer surăxpa mën **sămaxlatăn**. = Şu esrik sığırla/koyunla ne konuşuyorsun.

3.5.1.4. Belirteçlerle Kullanımı

Sămaxla- fiili anlamsal olarak aralarında bir fark bulunmayan *kalaş-* ve *pople-* fiillerinde olduğu gibi eylemin belli açılara vurgu yapan belirteçlerle kullanılabilmektedir.

3.5.1.4.1. Konuşmanın Ölçüsünü Biçimleyen Belirteçler

- (Aşm. 2000/XI-250) Vatăsëm xuşşinçe numay **an sămaxla**. = Büyüklerin arasında çok konuşma.

3.5.1.4.2. Boştan Yere Konuşmayı Biçimleyen Belirteçler

- (Yur. 1925/44) Văxăta **axal' sămaxlasa** irteres mar, eşe titănas. = Vakiti boştan harcamamalı, iş tatalım.

3.5.1.4.3. Konuşma Sırasını Biçimleyen Belirteçler

(Yur. 1925/44) Çanax ta pëterer, **kayran sãmaxlassi** te pulë. = Gerçekten de bitirelim, sonra konuşmak da mümkün.

3.5.1.5. Hakkında Konuşmak

(Yur. 1925/52) Mën tävatâr şav kirlë mara kalaşsa. Mënşën, mën tuma —tupnă mën **şinçen sãmaxlama**. = Ne yapıyorsunuz böyle saçma sapan konuşup. Niçin, ne yapamaya —buldu ne hakkında konuşmak (gerektiğini).

3.5.2. Alıcı

Konuşmanın kendisine odaklanan *sãmaxla-* fiili alıcıyı, *kalaş-* ve *pople-* fiillerinin alıcılarında olduğu gibi + {pA} araç durum ekiyle belirtir.

(Yur. 1925/23) Velime Sofik**pe** kuşa kuşan tãrsa **sãmaxlanine** kurtãm. Vãrttãn itlese tãtãm = Velime'nin Sofik ile göz önünde ve ulu orta konuştuğunu gördüm. Gizlice dinledim.

(Yur. 1925/36) Vësempe epë **sãmaxlama** ta pëleymëp = Onlarla ben konuşamam.

(Yur. 1925/41) Mën êspe kilni pirën pursãmãrãn ta pallă. Şavãnpa pirënpe **kãmállãrax sãmaxlama** ıytatãp. = Ne amaçla geldiği bizim hepimizce belli. Dolayısıyla bizimle oldukça içten konuşmanızı istiyorum.

(Yur. 1925/49) Apla pulman pulsan, vësempe **sãmaxlamalli** te pulmasççë. Kayãpãr. = Eğer öyle olmasaydı, onlarla konuşacak bir şey de olmazdı. Gideceğiz.

(Yur. 1925/51) Văl virãsssem patne kaysa pirën şarãn vãrttãnlãxne kalaman pulsassãn, epër virãssene pãxãnma mar, **sãmaxlamãttãmãr ta** vësempe. = O Rusların yanına gidip bizim ordunun sırrını söylememiş olsaydı, biz Ruslara boyun eğmek değil, onlarla konuşmayacaktık (bile).

3.5.3. Azarlamak ve Sövmek Anlamı

Aşmarin Sözlüğünde ‘браниться / azarlamak’ anlamıyla *sămaxla-* fiili kullanılmıştır. Bu anlamın kazanılmasında eylem üzerindeki sıklık-sürerlilik anlatan {-kAlA-} biçimbiriminin etkisi olsa gerektir.

sămax+la-kala-

(Aşm. 2000/XI-250) Vësem payan pēr-perinpe **sămaxlakalarēš** (=yatlaşkalarēš), kurānat’. = Onlar bugün birbirleriyle ha bire küfürleştiler, anlaşılan.

3.5.4. Söylemek Anlamı

Aşmarin Sözlüğünde ‘переговариваться / konuşmak; konuşurken başkasını konuşturmak’ anlamıyla verilmiş örnek aşağıdaki gibidir.

(Aşm. 2000/XI-250) Šınsane **sămaxlansa** virtlemelli sămaxsem. = İnsanlara söylenip sinirlendirecek sözler.

3.6. *xalapla-* Söyleme Fiili

Kullanım sıklığı oldukça düşük olan bu eylemin de *kalaš-*, *pople-* ve *sămaxla-* fiilleriyle arasında bir anlam farkı bulunmaz. Kullanım örneklerinin tamamı bu üç fiil için verilen örneklerin aynısıdır denebilir. Bu yüzden oldukça kısıtlı tanıklanan bu söyleme çerçevesi üyesinin örneklerine ayrı ayrı başlıklar açmadan doğrudan veriyoruz.

(Aşm. 2000/XVI-33) Xăšē pēr-pērinpe **xalaplasa**, çělēm tortsa laraššē. = Birbirleriyle sohbet edip/konuşup, pipo içerek oturuyorlar.

(Aşm. 2000/XVI-33) Akā vësem xăysen vāxātēnçi purnāš **šinçen xalaplama** tıtānçēš. = İşte onlar kendi zamanlarındaki yaşam üzerine konuştular.

(Aşm. 2000/XVI-33) Yalti açana tos turām ėmērlēxe **xalaplama** mar, naççaslāxa **xalaplama**. = Köydeki çocuğa arkadaş oldum, sonsuza değin konuşmak için değil, kısa bir süre için konuşmaya.

(Kom. 1918/ 27-28) Pēr-pērne ikē šul xuşşi kurmanskersem, xal’ tēl pulnipe pit

xěpërterēmër, pǎraxut tǎrǎx utsal şürese numay **xallaplantāmār**,
çávaşla killenmelëx, kalaşrāmār. = Birbirini iki yıl boyunca
görmeyenler, o an karşılaşmamızla birlikte çok sevindik,
gemide dolaşa dolaşa konuştuk, Çuvaşça tadına doyasıcaya
(kadar), konuştuk.

(Yan. 1958/29) Numay ta vǎxāt irtmen, unǎn xǎlxine xullen şǎnkǎltatakan sasǎ
pırsa kēnē. Ku —xǎyēnçen inçex mar kart tǎrǎx yumǎş
yartarakan**pa xallaplasa** larakan Nonka sassi pulnǎ. = Çok vakit
de geçmemiş, onun halkına yavaşça cınlayan bir ses gelmiş. Bu
—kendisinden uzak olmayan işaretden/nübüvvetten dolayı kam
gönderenle konuşan Nonka'nın sesi imiş.

(Aşm. 2000/XVI-38) Purte vut yēri-tavra larçēs te, **xallapla** puşlarēs. = Hepsi ateşin
çevresine oturdular ve konuşup çene çalmaya başladılar.

(Aşm. 2000/XVI-38) Vırǎssisem purte çávaşra üsnēskersem çávaşla **xallaplaşşē**, tet,
pēr-pērin xuşşinçe. = Çuvaşlar arasında yetişen Rusların hepsi
Çuvaşça konuşturlarmış birbirleriyle.

3.7. *yumaxla*- Söyleme Fiili

Aşmarin'de 'говорить, разговаривать, беседовать / konuşmak, sohbet etmek'

(Aşmarinn 1994, IV3-25) anlamıyla verilen *yumaxla*- (diyalekt değişkesi *yomaxla*-)
kullanım sıklığı düşük söyleme fiillerindendir, ancak kullanımının *kalaş*- fiilinden
ayrılan bir yanı yoktur. Tanıklanan örneklerin azlığı ve *kalaş*- fiilinden ayrılan bir
yanının bulunmaması nedeniyle aşağıda tanıklanan örnekler sıralanmıştır.

(Aşm. 1994/IV- 325) Xǎnisem üsripe **yumaxlaymi** pulaşşē. = Konuklar
içmekten/esriklikle konuşamayacak oluyorlar.

(Aşm. 1994/IV- 325) Sǎmsa aninçe **yumaxla**. = Burun/Bıyık altından konuş, mırıldan.

(Elb. 1978/17) Puşar xǎruşlǎxē irtse kayrē, xalǎx salançē. Mariya Nikitiçnǎn
aşē virtmast'. —Aşşē-amāşēsempe **yumaxlasa pǎxam**. Şakǎ
şuxǎşpa vǎl ayakti xutri pērremēş xvattere şǎnkǎravlarē. Uşsa
kērtēs āna. Şapla ta, kapla, *terē* Mariay Nikitiçna. = Yangın
tehlikesi geçip gitti. Kalabalık dağıldı. Mariya Nikitiçna'nın
yüreği yatışmaz. —Ana babasıyla bir konuşayım. Bu

düşünceyle o aşağı kattaki birinci dairenin zilini çaldı. Açıp içeri aldılar onu. Şöyle de böyle dedi Mariya Nikitiçna.

- (Ayz. 1985/57) Esë, Edaxxi, aşşë-amăşsempe **yumaxlasa pǎxxa**, eppin... Xaliççen tus pulsa purăntămăr ta, malaşne xătallă pulma may kilmest-i? = Sen, Edahhi, ana babasıyla konuşup bak bakalım, öyleyse. Şimdiye kadar arkadaş olarak yaşadık da ilerisi için dünürlüğe uygun bakmaz(lar) mı?
- (Elb. 1978/26) Tit tusăm, esë pürt këtessine kaysa terekle-xa, —xuşrë Pişersem. — Man iptespe vǎrttăn ės şinçen **yumaxlamalla**. = Tit, arkadaşım, sen evin köşesine gidip bekle, —buyurdu Pişersem. Benim iptes-ile/arkadaşla gizlice iş üzerine konuşmam gerek.
- (Elb. 1978/37) Mariya Nikitiçnăn **açisempe yumaxlama** vǎxăt şuk. = Mariya Nikitiçna'nın çocuklarıyla konuşmaya vakti yok.
- (Ayz. 1985/102) İlyuşa, mënşën **un pekex yumaxlama** tıtăntăn es? = İlyuşa, neden böyle konuşmaya başladın sen?

3.8. *suyla-* Söyleme Fiili

Aşmarin Sözlüğünde bu fiil ile eşadlı olan dört madde başı görmekteyiz. Bunlardan ilki *soyla-* ‘дышать; soluk almak, solumak’ olup *sıvla-* fiiline gönderim yapılır. İkincisi *suyla-* ‘выбирать; seçmek, ayıklamak’ fiilidir. Bir üçüncüsü *suyla-* ‘оборыш; seçilmiş, seçilerek geriye kalan’ anlamında olup aynı anlamdaki *suylançāk* maddesine gönderilmiştir.

Söyleme fiilleri açısından bizim değerlendireceğimiz yapı *soyla-* fiilidir. Aşmarin'in ilk anlamını ‘говорить; konuşmak’ verdiği bu fiilin ikinci anlamı olarak ‘бредить; sayıklamak’ anlamı vermiştir. İkinci anlam eylemin birleşik bir yapı oluşturduğu *vırt-* ‘yatmak, uzanmak’ anlamından kaynaklanıyor olabilir: *suylasa vırt-* ‘konuşarak yatmak’. Eylemin dönüşlü çatı biçimi olduğu anlaşılan *suylan-* fiili ‘говорить без толко, болтать; boş boş konuşmak, çene çalmak’ anlamlarıyla birlikte

‘бредить; sayıklamak’ anlamı da verilir. Yine bu eylemin, fiile sıklık ve süreklilik anlamı katan {-kAlA} ekiyle genişletilmiş biçimi olan *suylankala-* fiili sayıklamak anlamına gönderim yapılarak açıklanmıştır. Sözlükteki *suylantar-* fiili bizim söyleme fiili olarak ele aldığımız yapının ettirgen biçimi olup örnek tümcede verilen ‘шляться, слоняться; sürmek’ anlamlarıyla verilmiş olmasının nedeni *suylantarsa süreme* ‘söylenip gezmek’ birleşik yapısından kaynaklanmaktadır. Yine bu eylemden türeyen *suylaş-* ‘говорить с самим собой, бормотать; kendi kendine konuşmak, mırıldanmak’ anlamıyla açıklanmıştır. *Suylaş-* fiilinin süreklilik biçimbirimiyle genişletilmiş *suylaşkala-* için de örnek verilmiştir. Aşmarin, son olarak *suyl’an-* fiili sayıklamak anlamıyla *suylan-* fiiline gönderim yapmıştır (1936/11, 162-163). Aynı eylemin başka bir değişkesi olan *sol’l’a-* ‘говорить’ ve *sol’l’an-* ‘вредить, болтать, говорить про себя; konuşmak, çene çalmak, gevezelik etmek, kendi kendine konuşmak’ anlamları ile verilmiştir (Aşmarin 1936/11, 179).

Kullanım sıklığı bakımından oldukça sınırlı olan *suylan-* fiili bizim taradığımız eserlerde de yalnızca bir kez geçmiştir. *Suylan-* biçiminde karşımıza çıkan çoğu yapı eş adlı olan eylemin ‘seçmek, ayıklamak’ anlamında olanıdır. Verilerin azlığı örneklerin bölümlendirilmesine yetecek denli olmadığından tanıklanmış tümceleri yalnızca dizi hâlinde sıralayacağız.

(Aşm. 2000/XI-163)	An soyla : an kalaś. = Konuşma.
(Aşm. 2000/XI-163)	Pit suylasa vırtat. = Sayıklıyor.
(Aşm. 2000/XI-163)	Xěřě yaşka pěşerčě te, šině čux tek suylansa larat’. = Kızı çorba pişirdi ve yeneceği zaman yalnızca çene çaldı.
(Aşm. 2000/XI-163)	Suylanat ’; suylançāk. = Geveze, boşboğaz.
(Aşm. 2000/XI-163)	Suylansa sürennine. = Boş boş konuşup gezdiğine.
(Aşm. 2000/XI-163)	Tar çirěpe suylanat . (Kirlě marpa suylanat.) = Sıtma(lar) içinde sayıklıyor. (Gereksiz yere sayıklıyor.)

- (Aşm 2000/XI-163) **Suylantarsa** şüreme avanççë. = Söyleyip gezmek: Sürtmek, boş boş dolaşmak iyi idi.
- (Aşm. 2000/XI-163) Şakăsker, şapla **suylaşkalasa** pınă şemên, şul părănnă şëre çavsavay patne şitet. = Bu konu, böyle sayıkladıkça, yol dönemecinin olduğu yer; dirsek yanına varır.
- (Mész. 1912 / I. 333) Şın **suylamasâr** purănmast'. = Kişi konuşmadan yaşamaz.

3.9. *ıyt*- Fiili

Çuvaş Türkçesinin ölçünlü biçim olan *ıyt*- 'спрашивать просить; istemek, sormak' (Aşmarin 1994, III-45) fiilinin yanı sıra aynı anlamda *ıt*- (Aşmarin 1994, III-70) ve Viryal ağzında kullanıldığı bilgisi yer alan *it*- (Aşmarin 1994, III-152) biçimi de vardır. Bunlardan başka *ıytu*, *ıtu*, *itü* 'вопрос, распрос, вопрос; soru, sorgu, sorgulama, soruşturma' (Aşmarin 1994, III-45,70,152) biçiminde ad türetmiştir. Son olarak eylemin sıklık ve süreklilik gösteren *ıytkala*- fiilinden türeyen *ıytkalakan* 'живущий подаянием, нищий; dilenci' (Aşmarin 1994, III-46) sözcüğü de vardır.

Çuvaş Türkçesi açısından herhangi bir söyleme olayını yansıtmayan, ancak tarihsel olarak *ay*- 'söylemek' fiilinin bir bakiyesi olan *ıyt*- fiilinin yalnızca Aşmarin Sözlüğünden ilgili verilerini sunuyoruz.

- (Aşm. 1994/III-45) Epë santan pēr sāmax **ıytas** tenë-ççë. = Ben sana bir bir konu sormak istemiştim.
- (Aşm. 1994/III-45) Atte **ıytas-tāvas** pulsassān: pēr-pēr tisker kayāk-mēn šise yană pulë, tiyëpēr. = Babayı sorup edecek olduğunda: herhangi bir vahşi hayvan mı ne yemiş herhalde, diyeceğiz.
- (Aşm. 1994/III-45) Vāl pur yapalana ta pēlessēn pulnă, **ıytmasâr**-tumasâr, kuşna layāx pāxmasâr nimēskere te xāvarman. = O bütün nesneleri tanımak için olsa gerek, sorup etmeden, gözüyle iyice bakmadan hiçbir şeyi (elinden) bırakmaz.
- (Aşm. 1994/III-45) Xāysenēn pušlāxē patne kile yama **ıytma** pırat. = Kendilerine başkan olan yöneticinin yanına eve gönderilmesini sormaya

gidiyor.

- (Aşm. 1994/III-45) Untan kivşen pēr şurta **ıytsa** ilet te, şav turāş umne şutsa lartat. = Ondan ödünç bir mum isteyor işte şu ikon önüne yakıp koyar.
- (Aşm. 1994/III-45) Payan manran uççittēl sataç **ıytrē** (=sataç tutarçē). = Bugün benden öğretmenlik görevi istedi.
- (Aşm. 1994/III-45) Payan manran paçāşkā Z. B. **ıytrē**. = Bugün benden Z. V. papazlık yapmamı istedi.
- (Aşm. 1994/III-45) **Iytsa**-tusa tāmarām. = Sorup etmedim.
- (Aşm. 1994/III-45) Ōna şintan **ıytmastān**. = Bunu şundan da sormazdın ya.
- (Aşm. 1994/III-45) Tinkēle šāva **ıytarax** parat. = Yulaf unu çok yağ ister.
- (Aşm. 1994/III-45) Mēnşēn sv. Arāmēn yatne ıytsa pēlmerēm? = Niçin hanfendinin adını sorup öğrenmedim ki?
- (Aşm. 1994/III-45) Ep sanran **ıytāp**, es mana kalasa par. = Ben sana soracağım, sen bana söyle.
- (Aşm. 1994/III-45) Epē xam ēşne kayatāp, manran **ıytmalāxē te şuk**. = Ben işime gideceğim, bana sorulmasın {h. benden sorulmasın.}.
- (Aşm. 1994/III-45) Ku xēr-yumāş šemyesençen pilēk puslāx ukša **ıytsa ilçē** te, ukša šine pāxsa kalarē. = Şu büyücü kız ailedekilerden beş kuruş para (için yalvarıp) istedi paranın üstüne bakıp konuştu.
- (Aşm. 1994/III-45) **Iytsa** kayas. = tatile çıkmak
- (Aşm. 1994/III-45) Kayran atte açasençen **ıytkalarē**, ançax pēri te: vāl vārlanā, tese, kalakan şuk. = Arkasından babası çocuklardan sorup durdu, yalnız biri bile: “o çalmış” diye söylemedi.
- (Aşm. 1994/III-45) Şav vāxātra pirēn patra pēr arşın **ıytkalakan** pıçē. = O anda bizim yanımızda bir erkek dilenci geldi.
- (Aşm. 1994/III-45) **Iytkalasa** şürettēmēr te... (Iytkalasa şürekensem şapla kalasa ıytaşşē) = Sorup araştırdık da... (Dilencilik yapanlar böyle konuşup isterler).

3.10. Çuvaş Türkçesi Söyleme Fiillerinin Pragmatik İncelenmesi

Pragmatik bir inceleme tek tek biçimbirimlerden çok söylemin kendisi üzerinden yapıldığından söyleme çerçevesi içerisindeki fiillerin pragmatik incelenmesi oluşturdukları iletişim ortamının bir incelemesi olacaktır. Pragmatik incelememizde ağırlık verilen konular arasında Grice'in iletişim yasası, Austin'in etkisöz edimi ile edimsöz edimi konuları olmuştur.

Söyleme fiillerini tanıkladığımız eserlerden pragmatik inceleme için seçtiğimiz yapıt içerisinde bolca konuşmanın geçtiği tiyatro oyunlarını barındıran Ayzman'ın '*Pisase*m' adlı yapıtı olmuştur. Bununla birlikte taranan *Yangas 1958*'den de pragmatik incelemesi yapılabilecek veriler alınmıştır.

(Yan. 1958/8)

Këterin 1: —İlemlë peyzajsem! —terë vâl assân çılay samantran, Axuna peyzajsem şine kuş ıvâtsa tărăkansker. Untan vârtax man yennelle şavransa tãçë. — Esir pisatel' vêt? = Güzel görüntüler(doğa için)! dedi o derin uzun bir andan (son), Axuna'nın görüntülerine göz atan kişiler. Ondan (sonra) sayın kişi bana doğru döndü. —Siz de yazar mısınız?

Yazar-Grişa 2: —Mënle pisatel' epë?.. —terëm epë, vâl mana kun pek ıytu paninçen samayaz tëlënnë pek pulsa. — Romen Rollana pisatel' temelli vêt... = Nasıl bir yazarım? —dedim ben, o bana bunun gibi bir soru yönelttiğinden oldukça şaşkına dönmüş gibi oldu. — Romen Rollan'a yazar demek gerektir ya...

Këterin 3: —A esir sãvãsem şıratâr vêt? = Aaa siz şiirler yazıyorsunuz ama?

Yazar-Grişa 4: —A esir mana áştan pëketër? —alãri kënekene şatax xupsa xutãm epë. “Sıvã pul vãxãtlãxa, Romen Rollan! Man umra tărăkan pike te sanãn yuspiküntən kaya mar!” = Yaa, siz bunu nereden biliyorsunuz? —elindeki kitabı sıkıca kapatıp bıraktım. “Sağ olasın; güle güle şimdilik, Romen Rollan! Benim önümde duran güzel kadın da senin yuspiken=güzel kadınından geride kalır değil” (iç ses

Këterin 5: —Epë yãnãşmastãp pulmalla, —terë vâl, —esir Samartan kilnë vêt, şapla-i? = Ben yanılmıyor olmalıyım, —dedi o, —siz Samar'dan (şimdiki

Kuybişey şehri) gelmişsiniz ya, öyle mi?

Yazar-Grişa 6: —şapla... = öyle, doğru.

Këterin 7: Samarti vak xalāxsen klubēnçe epē sire sāvā vulasa panine kurnāççē. Sānran pallasa iltēm. Sirēn Krayizdatra sāvā kēneki te tuxnā vēt? = Samardaki ufak bir halk kulübünde ben sizi şiir-dörtlük okuduğunuzu gördüyüm. Yüzünüzden tanıdım. Sizin Krayizdat'ta (stravropol'da bir yer) şiir kitabınız da çıktı değil mi?

Yazar-Grişa 8: Tuxnāççē pulas, pēçēksēš kēneke, xama valli širnāsker... = Çıkmıştı, küçük bir kitap, kendim için yazdığım şeyler..

Këteri-Grişa 9: Xāvāra valli kāna-şi? Esir xāvār yatārpa, itti xāşpēr sāvāşsem pek, muxtanma yuratmastār pulas... = Kendiniz için mi yalnızca? Siz kendi adınızla, diğer başka şairler gibi, övünmeyi sevmiyor olacaksınız...

Bu söylem yazar ile Këteri (Katya) arasında Ahuna kasabasındaki bir tatil yerinde geçer. Yemekten önce birçok kişinin ormana, dere kıyısına, yüzmeye gittiği sırada yazar otelin karşısındaki kütüphaneden aldığı kitabı okumaya koyulur. Bu sırada Këteri'nin girişimiyle tanışılır.

Söylem Këteri'nin doğaya bakarak güzelliğini belirttiği bir sözceyle açılır. Sonrasında söylemin çerçevelendiği konuyu oluşturan soruyla devam eder. Bu soruya karşılık kitabın yazarı doğrudan evet veya hayır dememiştir. İlk olarak 'Nasıl yazarım' sorusunu, Këteri'nin sorusuna karşılık yöneltmiş olur. Devamında elindeki kitabın da yazarı olan Romen Rollan'ı anımsatarak asıl ona yazar demek gerektiğini söyler.

Yazar 2'deki sözcenin Grice'in iletişim ilkelerinden **Tutum yasasını çiğnediği ve bu yolla sezdirimi karşı tarafa iletmediği görülür.** İşte burada yazar Këteri'nin sorusuna yanıtını kapalı bir biçimde vermiş olmaktadır. Kısaca söylemek istediği kendisinin yazar olarak nitelendirecek yetkinlikte olmayışındandır. Bu nedenle 'evet yazarım' demesi R. Rollen ile kendisini bir tuttuğunu göstereceğinden böyle bir yanıtın sakınmış olmalıdır. Diğer yandan 'hayır yazar değilim' yanıtının kısıtlayıcısı söylemin

devamında da anlaşılan yapıtının olmasından kaynaklansa gerektir. Burada yazarın iletmeye çalıştığı sezdirimin başarılı olması Romen Rollan'ın da tanınmasını gerektirmektedir. Eğer Këterince Romen Rollan tanınıp bilinmiyor olsaydı ne yazarın anlatmak istediği gerçekleşebilir ne de Këteri 3'teki sözce gerçekleşirdi. Yazar 2'deki sözcenin **Grice'in iletişim ilkelerinden Tutum yasasını çiğnediği** ve bu yolla sezdirimi karşı tarafa ilettiği görülür.

(Yan. 1958/19) Pragmatik

Grişa 1: —Ėrtivan avzi, —terëm epë şappantaraxxăn, —san şem'e şivărat'-i? = Ėrtivan avzi, —dedim ben sessizce, —senin evinde yatıya kalabilir miyim?

Ėrtivan 2: —Manăn pěr xěr kăna, —tet Ėrtivan, —an şiklen, mën kalamalline kala, văl şivărat' pulë-xa. Şivărmasan ta, çëppi çăxxinçe irtes şuk. = Benim bir kızım var yalnız, der Ėrtivan, kuşku duyma (ama), ne söylenmesi gerektiğini söyle-nasıl söylenir, o uyuyor olacak ya. Uyumasa da civcivi tavuğundan ayırmak olmaz.

Grişa 3: —Ulmi ulmuşşinçen ayakka ükes şuk-xa, terëm epë un sămaxnex şirëpletse. —şapla. Ėrtivan avzi, atte xuşsa yanipe yër yërlese kiltëm-xa epë kunta. Sirën yalta pire yal kulli tună şın purănat', vălax sire te xur turë pulë-xa?.. = — (Ağacın) elmasını (kendisinin) elmasından uzakğa düşürmek olmaz ya, — dedim ben onun sözünü pekiştirdim. Öyle yaa. Ėrtivan avzi, babamın buyruğuyla sorup soruşturup geldim ben buraya. Sizin köyünüzde bizi köyün maskarası yapmış insanlar yaşar, onlar size de kötülük yapmış olacaklar ya?..

Grişa dinlenmeden sonra işe dönmüştür. Yazı işleriyle uğraşmaktadır. Çalıştığı yerin müdürü kendisini başka bir göreve atar. Bu görev 'sınıf savaşının' yürütülmesinde kulak ve kulaklarla ilişkili kimselerin mallarına el konulması, işlerinden çıkarılması türündendir. Görev gereği gitmek istemese de elindeki listeye bakarken Këterin'in kulak kızı olduğunu öğrenir. Yukelëk adlı Tatar köyüne gelir. Toprak sahibi, varlıklı kulaklara karşı savaş-toplumda sınıfsızlaştırma başlatılır. Üç aydan sonra Çuvaş köyü olan Xurănlăx'a gönderilir. Bu köyde iki kulak bunca zamandır köyden kovulamamıştır. Bunlardan birisi de Ėrtivan'dır. Bu kişilerin durumları köyden uzaklaştırılıp

uzaklaştırılmayacağı konusunda toplantı yapılır. Aradan yine aylar geçtikten sonra Ĕrtivan'ın evlendiği eşinden çocuğu olmadığı için, evin işlerini gören yetim kıza yanaştığını ve Ĕrtivan'ın babası olduğunu öğrenir. Kēterin ve Ĕrtivan ilişkisini çözmek için Ĕrtivan ile görüşmeye gider, kendisini gizleyerek. Kendisini, Ĕrtivan'ın arkadaşı ve ticaret yaptığı kişi olan Abdul'un büyük oğu olarak tanıtır. Büyüyüp değiştğini söyler. Babasını sorar, köyden çıkarıldığını söyler; bunun üzerine Ĕrtivan da aynı sorundan yakınır. Babasıyla tanışıklığından söz eder. Bu söylem parçası da bundan sonra gerçekleşmiştir.

Burada Grişa 1'deki 'evinde yatıya kalabilir miyim' sorusuna verdiği karşılık doğrudan bir yanıt içermez. Burada bir **sezdirim** söz konusudur ve bu sezdirim Grice'in iletişim ilkelerinden **İlgi yasasının çiğnenmesinden** kaynaklanır. Bu açıdan Ĕrtivan'ın **söylediğinden anlatmak istediği** daha geniştir. İlk olarak bir kızının olduğunu belirtir. Bu **sezdirimin** ilk aşamasıdır. Daha sonra gücüne gitmemesini gerektiğini belirterek duruma uygun bir atasözü ile yanıtını tamamlar. İşte bu sözceler 'ne yazık ki kalamazsın' türünden anlam barındıran **sezdirimin** iletilmesini sağlar. Bununla birlikte bu sözcenin sözcelemedeki güdüleyicisi, yani neden bu yolla bir geri çevirme olduğu düşünülürse; yanıtın, iki kişi arasındaki **içtenlik ilişkisinden** kaynaklandığını söylenebilir. Bu içtenlik durumuna karşı da Ĕrtivan'ın nezaket açısından incelikli bir tutumda bulunması yanıtın bu biçimde gelişmesine yol açmış olacaktır. Grişa'nın, Ĕrtivan'ın dediğinden anlatmak istediğini anladığını verdiği yanıttan kolayca anlıyoruz. Bu sezdirimin anlaşılmasında konuşurların aynı kültür çevresinde yaşaması önemlidir. Çünkü Ĕrtivan'ın yanıtı bu açıdan bir sezdirimi barındırır.

(Ayz. 1985/5)

Anyuk 1: Anyuk. řapla pul', řapla pul'. Esir řerme puyansemśke. Ep kērem-xa. =
Öyledir, öyle. Siz epeyce varlıklı kişilersiniz ya-zaten. Ben gireyim artık.

İvan 2: İvan. Anyuk, tǎxta-xa ėntě. Man sana kalamalli purççě. Pitě kirlě sǎmax.
(Anyuka tıtat'.) = Anyuk, bekle şimdi. Benim sana söyleyeceğim vardı. Çok önemli bir söz. (Anyuk'u tutar.)

Anyuk 3: İvan, an xǎtlan, řın kursan tem kalě. = İvan, bořa çabalama, birisi görürse neler söyler.

İvan 4: Kam měn kalatǎr? Çim-xa kǎřt. Epě... měn... kalaymarǎm-xa. Esě pěletěn, Anyuk... Epir řěne lavkka uřatpǎr. = Kim ne söylesin-söyleyecek? Az dur. Ben... řey... söyleyemedim de. Sen biliyorsun, Anyuk... Biz yeni bir dükkan açıyoruz

Anyuk 5: Varǎ? = Eeee?

İvan 6: Me-xa, preměk řise pǎx-xa. = Al nah, kurabiye ye.

Anyuk 7: řuk, kirlě mar, tavtapuř. = Yok, gerek yok, saęol.

İvan 8: řěně řurt ta lartrǎmǎr. = Yeni bir ev de yaptık.

Anyuk 9: Vǎl yençen mattur esir. = Ne kadar da güçlüsünüz.

İvan 10: Klentěr řise pǎx-xa. = Kraker yesene.

Söylem parçasındaki Anyuk ve İvan'ın karşılıklı konuşmaları **iletişim sezdirimlerine** güzel bir örnek oluşturur. Özellikle varlıklı bir kişi olan İvan Anyuk'u sever, Anyuk ise başka birisine tutkundur. Fakat İvan da Anyuk'u sevmektedir. Bu söylem parçası Anyuk'un eve dönüşü sırasında gerçekteşir. Başlangıcında İvan'ın varlıklı yapısını duyumsatması söz konusudur. Anyuk'un konuşmayı sonlandırmaya yönelik tutumundan başlayarak İvan'ın niyetini belli etmesinin söz konusu olduğu kısımda, İvan Anyuk'a karşı evlenme isteğini açıkça söyleyemeye giriştiği, ancak başaramadığı görölmektedir. Kendisi zengin, varlıklı bir kişidir ve konuşmayı bunun üzerinden yürütmeyi sürdürür. **Grice'in iletişim-sohbet ilkelerinin sezdirimleri** açısından İvan 4 tümcesi İvan'ın Anyuk'a niyetini açıklayacağı ama bunu başaramadığı bölümdür. Konuşmadaki son kısım olan "*biz yeni bir dükkan açtık*" söylemine karşılık Anyuk 5'te verdiği "eee!" tepkisi Grice'in sohbet-iletişim ilkelerinden **İlgi Yasasının** çiğnendiğini gösterir. Bunun nedeni büyük oranda sohbet kişilerinden birinin

konuşmayı sonlandırmak isteği olmalıdır. Ancak İvan karşı tarafın konuşmaktaki isteksizliğini anlamamış olacak ki İvan 6'da Anyuk'a yemesi için kurabiye sunar. Aslında bu yeni açılan dükkanda satılan bir mal olması dolayısıyla İvan'ın konuşmaları birbirinden bağımsız değildir. Yine İvan 8'de İvan'ın zenginliklerinden dem vurmakta bitiremediği başka bir yenilik olan yeni evin haberi verilir. Buna ise Anyuk'un Anyuk 9'daki yanıtı, İvan'ın evlenmek için kullandığı zenginlik stratejisine beklediği hayranlığın uyandırılmamasıyla sonuçlanır. Yani Anyuk'un yanıtı İvan'ın sözceyi söyleyerek karşısındakinde uyandırmak istediği **hayranlık etkisöz ediminin** etkisi umulduğu biçimde gerçekleştirilememiştir. Çünkü Anyuk'un İvan'a karşılık olarak gerçekleştirdiği her sözce iletişim ilkelerinden **İlgi Yasasının** çiğnenmesiyle konuşmanın ilerletilmemesine dönüktür.

(Ayz. 1985/5)

İvan 1: Anyuk, epir xalë ikë ëne, për vākār usratpār. = Anyuk, biz şimdi iki inek, bir öküz besliyoruz.

Anyuk 2: Ėnisene kam susa parat'? = İnekleri kim sağıyor?

İvan 3: Sāvakanni šuk šav... Kürşeren Praski pıra-pıra sāvāt' vara. Anyuk... Avlanmalla ta man... = Onları sağan yok ki... Komşudan Praski gelerek sağıyor işte. Anyuk... Benim evlenmem gerek de...

Anyuk 4: Kam çarat' tata? = Kim engel oluyor?

İvan 5: Xërsem yuratsax kaymaššë pul', tetëp. = Kızlar sevmezler (beni) sanırım, derim.

Anyuk 6: San pek kaççāna ta yuratmasan. Esë yalti çi puyanni-ške, sana takam ta yuratë. = Senin gibi delikanlıyı da sevmeyeceklerse. Sen köydeki en varlıklı kişisine, seni kim olursa sever.

İvan 7: Çānlasax kalatān-i es, Anyuk? Apla pulsan... = Gerçekten mi söylüyorsun sen, Anyuk. Öyle ise...

Bu söylem parçası yine İvan'ın varlıklılığına gönderimde bulunarak sözcenin

karşısındakinde oluşturmaya çalıştığı etkisöz ediminin etkisinin, Anyuk'un İletişim ilkelerinden **İlgi Yasasının** göz ardı edilmesiyle savuşturulduğu görülür. Gerçi Anyuk'un 2'de, büyükbaşların sağılmasına yönelik sorusu ilk sözcedeki mal bilgisinden bütünüyle ilgisiz değilse de Anyuk'un beklentisine karşılık bir ilgisizlik vardır ve sözce bundan dolayı amaçlanan yanıtın dışında olmasından ilgisizdir, denilebilir. Yine 1.İvan'ın sözcesi edimsöz edimi açısından bildirim içeren bir kesinleyici olduğu açıktır. Anyuk'un malların sağılmasına dönük sorusuna İvan'ın gerekli bilgiyi vermesinden sonra artık asıl niyetini belli eder. Bundan sonra 4.Anyuk'un yanıtı yine bütünüyle ilgisiz kalmakta ya da var olacak olası yanıtlardan en ilgisizi gibi durmaktadır. İvan 5'te sakıncasını dile getiren İvan'ın sözcesi **edimsöz edimlerinden bir dışa vurucudur**. Ancak bu edimsözün sakınca gücünü ne amaçla sözcelediği ve karşısındakinde bir şey uyandırıp uyandırmamayı amaçlandığını bilemesek de Anyuk 6'da verilen yanıtın "ben seviyorum" biçiminde bir etkiyi uyandırması amaçlanmış olabilirdi. Ne var ki Anyuk 6'daki sözcenin İvan'da uyandırdığı etki Anyuk'un düşündüğünden farklıdır. Çünkü Anyuk'un başka bir sevdiği vardır. Yine de Anyuk 6'daki sözce Anyuk için karşısındaki kişiye yansızmış gibi düşünülmüş olacak. Ancak İvan bu sözcenin ardından bir umut görmüş olacak ki, kendisini sevip sevmediğini, söz kesmeye gelip gelmemesi gerektiğinden anlaşılacağı üzere Anyuk 6'daki sözün amaçlanan dışında bir **etkisöz edimi etkisi** yarattığı anlaşılabilir; umut.

(Ayz. 1985/9)

Naštaś 1(këret): E-e-e, ara, kunta şın pur tem? = E-e-e, Yoksa, burada birisi mi var?

Yăkănat 2: Pur-xa pur... Es kăşpultipe âšta kaynă tata? = Var ya var. Sen akşam akşam nereye gittin böyle?

Naštaś 3: Kěşăr çistiyex aptrarăm-xa. Kalitke alăkne takam uşa-uşa păraxat'. Maltan ěne urama tuxsa kaynă, xal' tata păru tašta şuxalnă. = Dün gece çok-bütünüyle şaşkına döndüm. (Ahırın) kapısını birisi açıp bırakıyor. Önce inek

sokağa çıkıp gitti, şimdi de buzağı nereye gittiyse yok oldu.

Yăkănat (yuptarsa) 4: Pirën te xapxa alăkë uşă pulnă ta, pirën puşmak păru tašta kaysa şuxalnă. Şav puşmak părăva şırama tuxsattăm ta... = (sözü dolandırarak): Bizim de bahçe kapısı açık kalmış da, danamız her nereye gitmişse yitmiş. O danayı aramaya çıkmıştım da.

Naštaś (ănlansa) 5: E-e-e! Xěrë ku yaltax-i e inşetrisem-i? = (anlayıp): E-e-e! Kızı bu köyde mi yoksa uzaktakilerde mi?

Yăkănat (sisterse) 6: Xěrë ėntë, şak tavrarak purănat' terëmër te... = Kızı şimdi, bu bu yörede yaşar dedik de.

Naštaś 7: Kay, Yăkănat Proxorčă, es mën, man xěr şinçen kalaşmastăn pul' te? = Hay, Yăkănat Proxorčă, sen ne, benim kızım hakkında konuşmuyorsundur ya?

Yăkănat 8: şavăn şinçen kalaşsa păxasşănçë te... Xal' te evçëpex sirën pata kiltëmër... = Onun hakkında konuşup görüşmek istemiştimdi de... İşte şimdi de arabulucu ile sizin yanımıza geldik...

Naštaś 9: Ax, tură. Pirën xěr sire tivěşlë mar pul'? = Aman tanrım. Bizim kız size uygun belki uygun değildir?

Yăkănat 10: Un şinçen epir xamăr pëletpër. Xěrë kilëştërçë şex. = Ne konuşursun, İvan'ı da geri çevirecekse...

İvan'ın babası Yăkănat ile Anyuk'un annesi Naštaś arasında geçen bu söylem parçasında Naštaś 3'e yanıt olarak verilen karşılıklı Yăkănat geliş amacını dolaylı yoldan belli eder. Bu belli ediş Naštaś'ın hayvanlarını yitirdiğine karşılık kendisinin de bir dana yitirdiğini ve onu aramaya çıktığını söylemesidir. Ancak söylenen ile anlatılmak istenen aynı olmadığı gibi karşı taraf da söylenenden çok anlatılmak isteneni anlamış olması iletişimdeki **sezdirimin** önemli bir parçasıdır. Yăkănat 4' iletişim ilkelerinden en baskın olarak **Tutum Yasası** açısından eksik olduğu söylenebilir. Bu yasaya göre Yăkănat yeterince açık olarak yanıt vermez ve örtük bir tutum sergiler. Bu sezdirimi örtük olarak vermesindeki güdüleyici etmen ise konuşmayı gelecek yanıtı karşı biçimlendirme arayışı olabilir. Bu açıdan Yăkănat'ın sözcesinin bildirim değeri

taşıyan bir edimsöz edimi gücü varken etkisöz edimi ise niyetin belli edilmesini amaçlamış ve aldığı karşılığa göre de başarılı olmuştur.

Yākānat 4'e karşılık Naštaś 5'in doğrudan kızın bu köyden mi yoksa başka bir uzak köyden mi olup olmadığını sorması sözcede anlatılmak istenenin doğrudan kavrandığını gösterir. Elimizde Naštaś'ın böylesi bir sezdirimi anlamasını sağlayacak bir veri yoksa da tiyatro eserinin bütününden Yākānat'ın köyünde varlıklı biri olduğunu biliyoruz. Buna göre Naštaś'ın çıkarım yapmasını gerektirecek; Yākānat'ın varlıklı olduğu bilgisi, bu varlıklı olma durumundan dolayı kendisinin bir hayvanı gece vakti aramayacağı varsayımı, öncesinde Anyuk ve İvan'ı konuşurken görmesi nedenleriyle Naštaś'ın, sezdirimi doğrudan anlamaması için bir neden yoktur. Belki bunda 'buzağı, dana' sözcüğünün simgesel olarak kullanılması da katkı sağlamış olabilir. Her ne olursa olsun Naštaś 5'te Yākānat'ın kız bakmaya çıktığı anlatımını Naštaś yakalamıştır. Dolayısıyla Naštaś 5'te verilen yanıt öncekinin içeriksel yanıtı olup **İletişim sezdirimlerinden İlgı Yasasının** uygulandığını gösterir.

Yākānat 6'da kızın bu çevreden olduğunu söylemesiyle Naštaś 7'de kendi kızından söz edildiğini anlaması ve kendi kızı hakkında konuşulup konuşulmadığından emin olmak için sorduğu soru, Naštaś 9'un da yardımıyla şaşkınlık gücü (dışa vurucu) taşıyan bir **edimsöz edim**idir.

(Ayz. 1985/8)

Kēteruk 1: Arāmy vilsen, esē te man xıśśān paytax çuprān ta... Ėś tuxmarē. Mēnşēn tesen ep sana layāx pēletēp. Usal çunlā esē. = Eşin ölünce, sen de benim ardından hemencecik koşmuştun ya... (O) iş olmadı. Neden dersen ben seni iyi bilirim. İçin kötü senin. Kötü gönüllüsün, kötü yaratılışlısın. Huyun kötü whateeeever.

Yākānat 2: Ey, kalaśat'! Kil-xa, lar. Man sanpa pēr ēś śinçen kalaśmalli pur. Ėlēkxine manāpār ėntē. (Pērene śine kaysa yunaşar larat'.) = Hey, konuşuyoruz!

Gel de otur. Ben seninle bir konu hakkında konuşmam gerek. Öncesini unutacağım-unuturum şimdi. (Kütüğün üstüne dönüp yan yana oturur.)

Këteruk 3: Xal' mën şinçen vaklamalli pur tata? = Şimdi, daha ne çitlatacaksın?

Yăkănat 4: Esë xăvax pëletën, yasnoye more... Epë numay kalaşma yuratmastăp. Tŭrripe kalasan, epë kësër puşmak păru şırama tuxnă. = Sen kendin de bilirsin, ясное море... Ben çok konuşmayı sevmem. Doğruca söylemek gerekirse, ben dün gece dana-buzağı aramaya çıktım.

Këteruk 5: Kay, an uxmaxlansa lar! Ėlēkxine manăpăr, tet, xăy şavăntallax turtat'. = Hadi oradan-ordan! Ahmaklaşma! Öncesini unutacağız, der (yine) kendi(n) oraya doğru çeker.

Yăkănat 6: Ara, çim-xa, esë itle. = Gerçekten, dur da bir dinle sen.

Këteruk 7: İtle mestëp te... = Dinlemeyeceğim de...

Yapıttan anladığımıza göre Këteruk Anyuk'un teyzesi olup İvan'ın babası olan Yăkănat ile kendi eşinin ölmesinden sonra ilişki kurulmaya çalışılmış ancak başarısız olmuştur. Üstelik Këteruk Yăkănat'ı da pek sevmemektedir. Këteruk 3'te Yăkănat'ın anlatmasına izin verdiği eylemi *vakla-* 'ufalamak, parçalamak' fiiliyle nitelendirmesi karşıdan gelecek bilginin niteliğinin hayırsız, kötü, ipe sapa gelmez olacağı ön varsayımına dayanır. Bu Türkiye Türkçesindeki 'çitlat bakalım' yapısının içeriğine benzer. Böyle bir fiilin yeğlenmesi nezaket açısından duruma uygun bir fiilin seçiminden kaynaklanır. Bu durum ise samimilikle birlikte Këteruk'un Yăkănat'tan tiksinişi ve **nezaketin** olumsuz yönde gerçekleştiğinin göstergesi olur.

'Buzağı-dana' sözcüğünün simgesel kullanımıyla ilgi bu söylem parçasında üzerinde ayrıca durulması gerekenler Yăkănat 4 ve Këteruk 5 sözceleridir. Yăkănat 4'teki dana-buzağı aramaya çıktım sözcüsü bir önceki söylem parçasında da görüldüğü gibi kız aramayı sezdireni çağrışımsal bir anlamı vardır. Bunu Yăkănat Naštaś'a karşı da kullanmıştır ve o da aynı biçimde sezdirimi anlamıştır (Ana dildeki bir şey). Këteruk 5'te de aynı sezdirim anlaşılabilir kızın (dana-buzağı) kendi olduğunu sanarak sinirlenir.

Bu iki sözce etkisöz etkisi açısından güzel bir örnektir. Yākānat 4'teki sözce edimsöz gücü açısından bildirim olsa da içsel olarak bir isteğin belirtilmesidir.

Yākānat 4'ün böyle bir sözceyi sözcelemesi karşı taraf için beklenmedik bir tepkiye; kızgınlığa-yakınmaya neden olur. Bu da etkisöz edimidir. Kēteruk 5'teki sözceden biz, önceki sözceye karşı bir tepki durumu oluştuğunu anlıyoruz. Ancak sonrasında Yākānat'ın kendisine değil oğlu İvan'a gelin baktığını öğrendiğimizde Yākānat 4'teki sözcenin karşı taraf için böyle bir etkiyi amaçlamadığını anlıyoruz. Kuşkusuz Kēteruk 5'te böyle bir etkisöz edimi yaratması karşısındaki kişiyle önceden yaşadıkları etkili olmuşsa da Yākānat'ın Grice'ın iletişim ilkelerinden **Tutum** ve **Nicelik Yasalarını** göz ardı etmesi de etkili olmuştur. Ancak Yākānat'ın böylesi bir söylem içine girmesi bilinçli bir biçimde gerçekleştirildiği de düşünülecek olursa, şansını denediğini söyleyebiliriz.

(Ayz. 1985/11)

Anyuk 1: Kaççı İvan pul' ėntē? = Şimdi, koca-damat-delikanlı İvan'dır herhalde?

Vśelis 2: İvan pulmasār. śav İvan ėntē sana ıtarma śuk yuratat'. Vėsen purlăxē śinçen kalaśmastăp ta. Pěr yalsem, purte pėletpěr. = İvan olmayacak da. Şimdi bu İvan seni dayanılmayacak derecede çok seviyor. Onların varlığı hakkında konuşmuyorum bile. Tek köy değil, hepimiz biliyoruz.

Anyuk 3: Āna pėletpěr-xa. = Onu biliyoruz gerçi-evet.

Vśelis 4: Ep, xam pulsan, pěr sămaxsărax kaymalla. Kil-śurçē mēne tărat', vıl'ăxē-çėrlăxē, lavkki. Lavkkine kėretēn te —kuś alçărasa kayat': pusma tavarē, śur premėkē, ula pilėk premėkē. San pek pulsan, premėk śise kăna purănmalla. = Ben, kendim olsam, kuşkusuz giderdim. **Gideceğimdir**. Ev barkında her şey bulunur, büyükbaş-küçükbaş (evcil hayvan), dükkan. Dükkanına girersin de şaşkına dönersin: basma kumaşlar, ak kurabiye, ala çizgili kurabiye-turta. Senin gibisi, yalnız kurabiye-turta yiyerek yaşaması gerek.

Anyuk 5: Premėkėsem xamărăn kooperativra ta śitelėklė... = Kurabiyeler bizim

kendi koperatifimizde de yeterince (var)...

Vselis 6: Uxmax! Kunta ukśasār, besplat. Śavna ta ānlanaymastān-i? = Ahmak!
Burada parasız pulsuz. Bunu da anlayamıyor musun?

Anyuk 7: Ānlanatāp ta-xa... ... = Anlıyorum da... ...

Anyuk'un rızası alınmasına dönük olan bu söylem parçasında Vselis arabulucudur. Konuşma Anyuk'un evde Vselis'le karşılaşmasıyla başlar. Vselis'in konuşması gerekenler vardır; Anyuk'un yaşının büyüdüğünü artık kız olduğunu belirtir ve kendilerine dünür geldiğini söyler. Anyuk bu konuşmada yaşıyla ilgili olarak yılların geçip gittiğini, dünür olarak gelişleriyle ilgili olaraksa bir kıza dünür gelmesinin onun adını yücelteceğini yanıtlarını veriyor. Bundan sonra Vselis, İvan'ı isteyip istemediğini soruyor. Konuşmanın sonunda ise Anyuk sevmediğini söyler.

Bu söylemde incelenecek sözceler Vselis 4, Anyuk 5 ve Vselis 6 sözceleridir. Vselis 4'teki sözcede İvan'ın Anyuk'a sağlayacağı yararlar Vselis'e göre sıralanır. Bu sözcenin **sözcelenme gücü edimsöz edimi** açısından Anyuk'un İvan'ı kabul etmesine dönük **ikna gücüyle** yöneltilmiştir. Yani Vselis 4'ün bu bilgileri vermesinin nedeni yalnızca bir bildirim olmayıp, bir amaca ulaşmak istenciyle sözcelenmiştir. Bu amaç Anyuk'un İvan'ı kocalığa kabul etmesini sağlamaktır.

Diğer yandan Anyuk 5'in yanıtı kendi koperatiflerinde zaten yeterince kurabiye olduğu yönündedir. Ancak yanıt Vselis 4'tekine birebir uymaz. Çünkü Vselis 4'te söz edilen yalnızca kurabiye değil, varlıklarının genelidir. Ancak Anyuk yalnızca önceki bilgiden yalnızca kurabiyeye odaklanmıştır. Dolayısıyla tümcedeki diğer bilgi göz ardı edilmiştir. Buna göre de Anyuk'un kendinde var olanın öne çıkarılarak olmayanın yok sayılması, zaten bildiğimiz, İvan'ı kabul etmeyişi bir göstergesidir. Bu sözce Grice ilkeleri açısından **söylenenin ötesinde anlatılmak istenen** 'İvan'ı istemiyorum' düşüncesinin yansımasıdır. Peki, böyle bir **tutumun gerçekleştirilmesindeki** nedeni ise

kendinden büyük bir kişiyi, ayağına gelmiş ve geldiği kişi için övgüler yağdıran birisi için açık açık istemediğini söylemek güç ve kaba olsa gerektir. İşte burada Anyuk nezaket kullanımında istemediğini doğrudan değil dolaylı olarak belirtmeye çalışmıştır. Son olarak Vselis 6' bu sezdirimi doğrudan sezebilmiş ve sinirlenmiştir. Vselis 6 sözcesinde ortaya çıkan kızgınlık etkisöz edimi, Anyuk 5'te nezaket kullanımına karşın, büyük olasılıkla umulmuş, engellenememiştir.

(Ayz. 1985/14)

Anyuk 1: Āšta kaysa puša čikes? = Nereye gitti başı batasıcı?

Vselis 2: Nu, mēnle? Annūsene mēn tese kalas? = Nasıl? Annenize-annelerinize-anneciğine ne söyleyeceksin?

Anyuk 3: Nimēn kalama ta pēlmestēp. (Paxçana kayat'.) = Hiçbir şey söyleyemiyorum. Bir şey söylemeyi de bilmem. (Bahçeye çıkar).

Vselis 4 (savānsa taşlakalat'): Ēś tuxat', ēś tuxat'. = (sevinip oynar): İş oldu, iş oldu.

Naštaś 5 (pūrtren tuxat'): Nu, mēn tata? = (evden çıkar): Yahu, ne oldu?

Vselis 6: Epe nim kalama ta pēlmestēp, tet. Xēr teni vāl epē kaçça kayatāp tese, nixśan ta kalamast' pul'. Epē xam ta viś xutçen kaysa kurnā ta... nixśan ta "kayatāp" tese kalaman. = Ben bir şey söylemeyi de bilmem-bir şey söyleyemem, der. Kız dediğin ben kocaya gideceğim diye, hiçbir zaman söylemez zaten. Ben kendim de üç kez gidip gördüm de... hiçbir zaman "gideceğim" diye söylemedim.

Naštaś 7: śaplax ėnte, epē xam ta "kayatāp" tese kalaman. Xalē āšta-xa vāl? = Öyle ya, ben kendim de "gideceğim" diye söylemedim. Şimdi nerede o?

Vselis 8: Paxçana uşālma kayrē-xa. = Bahçeye dolaşmaya çıktı.

Bu konuşma parçası Anyuk'un İvan'ı sevmediğini söylemesinden sonra, annesinin kim olduğunu sorması ve bunun üzerine kendisinin sevmediği bir kişi olduğundan kesinlikle Anyuk'u vermeyeceği tartışmasından sonra Vselis'in Anyuk'un sevdiği kişi üzerinden kendisini aldattığı yönünde söz uydurmasıyla geçen konuşmanın

son bölümüdür. Söylemde bizi ilgilendiren sözce Anyuk 3'ün yanıtıdır.

Anyuk annesinin nereye gittiğini sorar. Arabulucu Vselis ise Anyuk'un sevdiği Xvetër'in kendini aldattığını yalanına kanmış olarak içi yanar ve Vselis ile soğuk bira içerler. Bu sırada Anyuk'un annesinin nereye gittiğini sorması ve Vselis'in ne söyleyeceksin sorusunun ardından aldığı yanıt İvan'ı kabul ettiği biçiminde anlaşılır. Ancak Anyuk'un sözceyi bu amaçla sözcelemediğini Teyzesi Këteruk'ten yardım istemesinden anlayabiliyoruz. Böylece Anyuk 3'teki sözcenin Anyuk'un sözlerken yansız bir tutum içeren etkisöz edimi karşı tarafta beklenmedik bir etki doğurur; sevinç. Bu Anyuk'un amaçladığı bir etki değildir. Yalnızca Vselis'in önceki deneyimlerinden edindiği ile sözce durumundaki anla birleştirtince vardığı sonuç bu etkinin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca Vselis'in böyle bir anlayışı kavrayışında Anyuk'un yanıtının Grice'in ilkelerinden **Tutum Yasasını** göz ardı ettiği düşünülebilir. Yine de Anyuk'un yanıtı kendi içinde bulunduğu duruma gönderimde bulunan bir sözce olduğu temel alınırsa kendisinin anlatmak istediğini, Vselis anlamak istediği biçime yormuştur.

(Ayz. 1985/20)

Mişa 1: Anyuk, mën pulčë sana? = Anyuk, ne oldu sana?

Lisuk 2: Šavānšānax tem kürenmelli pur. = Onun için belki üzüntüsü vardır.

Petër 3: E-e! Anyukān xulara Xvetër pur-ške! = Heee! Anyuk'un Xvetër şehirde ya.

Marye 4: Yala kilmest, tet, šav vāl... = Köye gelmiyor, derler, bu o...

Mişa 5: Kam kalat'?. = Kim söylüyor?

Marye 6: Anyukran ıytār. = Anyuk'tan sorun.

Mişa 7: Čānax-i, Anyuk? = Gerçekten mi Anyuk?

Anyuk 8: Epë āştan pëlem. = Ben nereden bileyim.

Marye 9: Xularan yala kamān kiles kiltër. Kiles šul xamān ta vērenme kayas-xa. = Şehirden köye kimin gelmesini istersin. Gelecek yıl ben de okumaya gideceğim de.

Mişa 10: Kiles şul xamăr yaltax ultă şul vërenmelli şkul uşălat'. = Gelecek yıl bizim köyümüzde altı yıllık okul açılıyor.

Marye 11: Pulin. Xula —xulax şav vâl! Vişëm kun sovpartşkulăn studençesem mënlerex yurăs em vëren tse xăvarçes! = *En azından, şehir, şehirdir.* Dün değil ondan önceki gün sovyet parti okulunun öğrencileri ne kadar şarkı öğrettiler!

Mişa 12: Çăanax ta, at'ăr vësem vëren tse xăvarnă yura yurlar. Anyuk puşla. = Gerçekten de haydi onların öğrettiği şarkıyı söyleyelim. Anyuk, başla.

Bu söylem parçasında Mişa 10'daki köye altı yıllık bir eğitim kurumunun açılacağı bilgisi karşısında Marye 11'in sözelediği "şehir, şehirdir" sözcüğü Mişa'ya bir karşılıktır. Bu yanıt köye altı yıllık bir eğitim kurumunun açılmasıyla şehirdekinin yerini tutamayacağını içeren bir anlatım taşır. İş birliği ilkelerine göre bu yanıt **Nicelik Yasasını** göz ardı etmekle birlikte, Mişa 12'de bu söze karşı bir yanıt görülmez. Dolayısıyla iletişimin sürdürülmesini sağlayan yapı sözcede devam eden diğer bilgi üzerinden gerçekleşmiştir.

(Ayz. 1985/ 24-25)

Xvetër 1: A-e, İvan Çernov! (Ală tıtma tărat'.) = Aa, İvan Çernov! (El sıkışmak için durur.)

İvan 2 (mănkămallăn alline tăssa): Epë-xa, epë. = (Büyüklener ek elini uzatıp): Benim, ben.

Xvetër 3: Avan şupatăn-i? = Nasılsın? İyi misin? İyi gidiyor mu?

İvan 4: Sikkipex. = İyi lik. Dört nala.

Xvetër 5: Xalë te sutu-ilü tăvatăr-i-xa? = Şimdi de ticaret yapıyor musun?

İvan 6: Kërletteretpër kăna. = Oyalanıyoruz yalnızca, işler tıkrında, gürl ettiriyoruz, ilerletiyoruz yalnız whatever.

Xvetër 7: Çăn-çăn kupsanax tuxsa kayrăn pul' ëntë? = Gerçek bir-büsbütün tüccar-ticaret adamı olmuşsundur şimdi, he?

İvan 8: Kupsanax tuxayman ta-xa. Esë kunta numaylăxa-i? = Tüccar olamadım da. Sen burada çok kalacak mısını? Kalıcı mısın? *Uzun kalacak mısın?*

Xvetër 9: Vërense pëtertëm. = Okuyup bitirdim.

İvan 10: Ėşleme yala kiltën pul' = Çalışmaya köye geldin sanırım?

Xvetër 11: Kunta. Vulav şurtne. = Burada. Köy enstitüsünde.

İvan 12: Xresçen eşne pãraxaşşan, eppin? Malallax turtãnatãn? = Köy işlerini bırakmak istiyorsun, anlaşılan he? İlerisi için sürdürecektir-sürdürüyor musun?

Xvetër 13: Vërenes pulat'. Unsārãn yuramast'. Esë malalla vërenes pirki mënle şuxaşlatãn? = Okuyup öğrenmek gerek. Onsuz işe yaramaz. Sen ileri okunulmasıyla ilgili ne-nasıl düşünüyorsun?

İvan 14: Malalla? Mën tuma? Tãvatã şul vërennë, şitet. = İleri? Ne yapmaya-Ne etmeye-Ne için? Dört yıl okuyup öğrendim, yeter.

Xvetër 15: Unaşkal epë te sovpartşkul pëtertëm te, saxaltarax. = Böyle işte, ben de sovyet partisi okulunu bitirdim de yetersiz.

İvan 16: Mën tăvas tekex vërense? Tepri vërenni te man çuxlë tumlanaymaşşë. Kun pek lavkka tıtnipe purãnma pulë. = Ne yapacaksın daha da okuyup? Bir başka okumuş benim kadar-ben gibi yaşayamaz. Öğretmenler de benim gibi-benim kadar giyinemezler. Bunun gibi bir dükkan tutup-dükkanları olup yaşayabilirler sanırım.

Xvetër 17: Lavkkisem sirën vãxãtlãxa şeş. Malaşne kooperativsem vãlyansa pıraşşë. = Sizin dükkanlar sizin zamanınız içindir yalnızca, geçicidir. İleride koperatifler güçlenecekler.

İvan 18: Sirën, komsomolsen, yalan pë yurã... "Kooperativ, kooperativ!" = Sizin, kamsomolların, bir türkü tutturmuşsunuz... "Koperatif, koperatif!"

Xvetër 19: Es mën tetën: vãylanaşşë te, şirëpleneşşë te. Sirën pek penmansen kunşulë pëtet entë. = Sen ne diyorsun: güçlenecek de, sağlamlaşacak da. Sizin gibi tacirlerin dönemi-yaşamı biter şimdi.

İvan 20: Es mën! Mana xãratasşan-im? Xal' përre şãxãratãp sex! Ep sana!... (Allipe xãmsarat'.) = Sen ne! Beni korkutmak mı istiyorsun? Şimdi bir kerelik fısıldadım yalnızca. Ben sana!... (Elini kaldırır – vurmaya çalışırcasına)

Xvetër 21 (İvana alinçen tıtsa çarat'): şıxlansa pãx-xa! (Tërtse yarat'.) = (İvan'ı elinden tutup engeller): Geri bas-düğömlen (iter)

İvan 22: Këlmeş! Yala kilni-kilmen xãratma! Tupãnnã komsomol! Şavarne karsan pırşı kurnat'. Vëşkën! Sëlë apri! (Kayat'.) = Dilenci! Köye gelir gelmez korkutma ha! T. kamsomol! Ağzını açsan, bağırsağı(n) görünür. Züppe! Yulaf samanı!

(Gider).

Xvetër 23: Çānax ta kunta-mēn ku Ívan. Mēn tuma kilse tuxrē-xa vāl kunta? Ten...
śuk... śuk. Anyuk un pek pulas śuk. Mēnşēn xalē te tuxmast'-xa vāl? = Gerçekten
de burada ne iş(tir) bu Ívan. Ne yapmaya geldi ki o buraya? Belki... yok... yok.
Anyuk onun gibi değil. Niçin şimdi ortalıkta yok o?

Konuşma taraflarından biri Ívan Anyuk'u seven ve almak isteyen ile diğeri Anyuk'un sevdiği Xvetër arasında geçen bu konuşma parçası oldukça güzel örnekler barındırır. Sözce özelinde açıklamalara geçmeden önce genel olarak Ívan'ın küçümseyici bir tutum takındığını görebilmekteyiz. Bu küçümseyiş **nezaketin olumsuz yönde bir gelişmesi** olarak sözcelerde kendine yansımıştır.

Ívan 8'in Xvetër'e yönelik "sen burada uzun süre kalacak mısın" sorusu öncelikli olarak edimsöz ediminin gücü açısından bir soru içerir. Xvetër 9'da "öğrenimi bitirdim" yanıtı ise büsbütün Grice'in iletişim sezdirimleri ilkeleri üzerinden iletişimi sürdürmeye dönüktür. Gerçekten de kalıcı olup olmadığına yönelik bu yanıt iletişimin dolaylı, çıkarım ve sezdirimlere dayalı olarak yürüdüğünü gösterir. Xvetër 9'daki yanıt iş-birliği ilkesinin yasalarına göre **yeterli derecede bilgilendirici gibi görünmemekte**, doğrudan kalıp kalmayacağıyla ilgili bir bilgi içermemekte ve kapalı bir anlama sahipmiş gibi durmasıyla en az üç yasanın çiğnenmesi söz konusudur. Ancak görüldüğü üzere Ívan 10, Xvetër'in kalıcı olacağını anlamış, sezmiştir. Bu açıdan Xvetër 9'un yanıtı kalma süresine dair doğrudan vermediği yanıt, onunla ilgili ve bağlantılı sözcesinden çıkarılmaktadır.

Ívan 16'da öğrenim üzerine gelişen konuşmada Ívan okumanın boş olduğunu kendisinin dört yıl okumasının yettiğini, okuyanların da kendi gibi ne yaşayabildiği ne de giyinebildiğini söyler. Son olarak dükkânıyla övünür. Sözce bütün olarak iki karşıt düşünsel görüşün temsili gibidir. Dolayısıyla Xvetër'in yanıtı, dükkân işlerinin yalnızca şimdilik bulunacağını, gelecekte yerlerine kooperatiflerin güçlenip geçeceğini

bildirmedi üzerine belli bir toplulukça tutturulan “koperatif” sözünü söylemesi üzerine Xvetër 19’daki yanıt güçlü bir tepki niteliği taşır. Bu söylem bütününün değerlendirmesini Xvetër 17 ile başlatırsak, bu sözcedeki (ticari) dükkanlarının yerini gelecekte koperatiflerin alacağı yönündeki Xvetër’ün inancı İvan 18’de “koperatif, koperatif” biçiminde alaycı ve küçümseyici bir yanıt bulur. Bu yanıt Grice ilkelerine göre **Tutum** ve **Nicelik Yasalarının** göz ardı edilerek sezdirimde bulunmayı alaycı biçimde yapar. Bu sözcenin güdüleyicisi nezaket açısından Xvetër’e yönelik takınılan nezaketin olumsuz doğrultuda gelişmesiyle gerçekleşir. Xvetër ise bu yanıtta koperatiflerin gelişip güçlenmeyeceğini düşündüğünü sezer. Bu sezdirimi anlamasında İvan’ın alaycı ve küçümseyici tutumu etkili olmuştur. Aynı zamanda Xvetër üzerinde gelişen kızgınlık etkisi, İvan’ca büyük olasılıkla umulmadıktır.

Xvetër 19’un devamında İvan ve İvan gibi tüccarların döneminin kapanacağını söylemesi Xvetër’ün amaçladığı etkisöz ediminin ne olduğunu tam olarak bilemesek de İvan 20 üzerinde oluşan **etkinin korku-tehdit** olduğu açıkça görülür. Bu korkutma-tehdidi algılayan İvan, olası sonuçlarından sakınmak istercesine bir geri adım da atmıştır.

(Ayz. 1985/27-28)

Vselis 1: İvan, pëtrëmër! = İvan, bittik!

İvan 2: Mën pulçë? = Ne oldu?

Vselis 3: Xvetër tavrännă. = Xvetër döndü.

Kuşak 4: Pëletpër. = Biliyoruz.

Vselis 5: Mën tăvar? = Ne yapalım?

İvan 6: Vaskas pulat’. = Çabuk davranmalı.

Vselis 7: Naštaş inkene văratar. (Çüreceren şakkat’.) Naštaş inke! Naštaş inke!

Vărax-xa, văran! = Naštaş yengeyi uyandıralım. (Pencereyi tıkırdatır.) Naštaş yenge! Naštaş yenge! Uyan da uyan!

Naštaś 8 (çüreçine uşat˘.): Kam, ara, ku? = (Pencereyi açar.) Kim ki, bu? Kim şimdi bu?

Vşelis 9: Epě-xa, Anyuk pürtre-i? = Benim ben, Anyuk evde mi?

Naštaś 10: Pältära tuxsa vıtrř. = Gölgeleğe çıkıp uzandı.

Vşelis 11: Šunatpăr vřt. = *Yanıyoruz ya.*

Naštaś 12: šunatpăr? Puşarě āšta? = *Yanıyoruz? Yangının odu-yalazı nerede?*

Vşelis 13: Xvetş tavrānnā! = *Xvetş döndü!*

İvan 14: Kěšř řş tuxmasan, Anyuk Xvetř patne vřşme pultarat˘. = Bu gecenin sonunda, Anyuk Xvetř'ün yanına kaçabilir.

Kuşak 15: Iran šırānma kayas, terěş. Xam iltřm. = Yarın nikahlanmaya-kaydolmaya-yazılmaya gidecekler, dediler. Kendim işittim.

Naštaś 16: šav kāmsamola xř parsa laratāp-i?! Āna pariççen var xř pulsa lartār, pamastāp. = Bu kamsamola kız verir miyim?! Ona verinceye değin koca kız olup otursun, vermem.

Bu söylem parçası Xvetř'ün köye gelmesiyle karşıtlarının çıkar yol bulmak üzere konuşmalarını içerir. Bizim burada ele alacağımız sözceler Vşelis 11, Naštaś 12 ve Vşelis 13'tür.

Söylemde Vşelis annesine Anyuk'un nerede olduğunu sorduktan sonra, daha önce İvan'a açtığı Xvetř'ün geldiği bilgisini söylemeden önce durumun kötülüğünü anlatmak istediği bir sözcelemede bulunur. Vşelis 11'deki "yandık" bu türden bir içeriği barındırır ve etkisöz edimi açısından Vşelis karşısındakinde tedirginlik yaratmak istemektedir. Ancak Anyuk'un annesi Naštaś, belki uykudan yeni uyanmasından dolayı ama daha çok Vşelis ve İvan'da var olan ön bilgiyi bilmemesinden Vşelis 11'in sözcede belirtmek-anlatmak istediğini ilkin sezememiştir. Bunu Naštaś 12'deki sözcenin yangının çıkardığı yalazla ilişkilendirmesinden anlıyoruz. Son olarak Vşelis 13 "yangın mı, hani alazı nerede" sorusuna büsbütün kendi anlatmak istediğini üzerine yanıt vererek "Xvetř döndü" demiştir. Böyle bir yanıtı neden olan, bu yanıttan sonra

Naštaś'ın ne olduğunu anlayacağını varsaymasıdır.

(Ayz. 1985/49)

Vaşley 1: Astu, kilnine kursanax, kunta çupsa kil. Maşınäpa kileśśe pulmalla vēsem. (Tryumo umne pırsa.) śak suxala yakatma ta vāxāt pulmarē... (Xaçäpa suxalne yakatkalat'.) = Dikkat et, geldiğini görünce, buraya koşup gel. Arabayla geliyor olmalılar. (Ayna önüne geldi.) Şu sakala da çeki düzen vermeye vakit olmadı... (Makasla sakalını düzeltir.)

Xrestin 2: Mēnşēn pētēmpex xırmastān? = Niçin bütünüyle kesmiyorsun?

Vaşley 3: Pıtex kilēlmē terēm te... = Pek yakışmaz derim de...

Xrestin 4: Kērkuri tusu, akā, yap-yaka kilse kērē te... = Arkadaşın Kērkuri, işte, kaymak gibi-jilet gibi gelip girecek de...

Vaşley 5: Mana xırānsan kilemest. = Bana yakışmaz bütünüyle kazımak.

Xrestin 6: Vēri şıv paras-i? = Sıcak su gerek mi, vereyim mi?

Vaşley 7: śuk, śuk. Kirlē mar. (Pēček payza.) Karçāk! = Yok, yok. Gerekmez. (Küçük bir ara.) Kocakarı!

Bu söylem parçası iki karı koca arasında geçer. Bunlar Başkurt yerinden gelecek arkadaşlarını beklerler. Bu sırada ikisi arasındaki konuşma Vaşley'in beklediği konuklarını karşılamak için gelişlerini gözetlettiği çocuğa uyarıda bulunmasından sonra ayna karşısına geçer. Bu sırada sakallarının oldukça uzadığını görmüş ve eline makas alarak birazcık düzeltmeye koyulmuştur. Bu sırada eşi Xrestin sakallarını niçin tümüyle kazımadığını sorar ve Vaşley de kendisine yakışmayacağını düşündüğünden sakalını bütünüyle kazımaz. Ancak Xrestin 4'teki sözceyle eşinin sakalını kesmesini istediğini anlayabiliyoruz. Ancak asıl önemli olan Xrestin 6'daki "sıcak su gerek mi" sözcesidir. Bu sözce Vaşley'in sakalını kesmeme yönündeki isteğe son bir umut olarak sunulur. Pragmatik olgular açısından Xrestin 6'daki sözcenin söylenmesini güdüleyen **nezaket ilkeleri** olabilir. Çünkü Vaşley ne denli kesmemek istese de eşi kesmesini türlü yollardan belirtir: İlki neden hepten kazımadığına, ikincisi arkadaşının kaymak gibi

geleceğinedir. Bunlara karşın Vaşley yine de sakalını kesmek istemeyince eşi son bir umut ışığı olarak “sıcak su gerek mi” önerisini sunar. İşte bu sözce **nezaket** açısından Vaşley’e yönelik **olumlu bir tutum** sergiler.

Diğer yandan bu sözcenin Grice’in iletişim ilkelerinden **ilişiklik yasasının** göz ardı edilmesi de söz konusudur. Vaşley 5’te sakalını kazımanın kendisine yakışmayacağını belirtmesine karşın Xrestin 6’daki sözce buna bir karşılık olmayıp, sakalın kesilmesi yönündeki direnmenin belirtisidir ve Vaşley, Xrestin 6’da söylenenden anlatılmak isteneni anlamıştır.

(Ayz. 1985/84-85)

Sadayev 1: Manān puśra pı-ısāk şuxāş şurala puşlarē. = Benim aklıma güzel (kocaman) bir düşünce geldi.

Barayev 2: Mēnle şuxāş-şi? = Nasıl bir düşünce?

Sadayev 3: Xērpe ıvāl pērleşēšē-xa... Ku pit avan. = Kızla oğlan evleniyor ya... Bu çok iyi.

Barayev 4: Tata mēn šitmest-xa? = Kuşkusuz, yetmez mi? Dahası ne?

Sadayev 5: Pirēn kolxozān ukśa pur, teyēpēr. = Bizin kolhozun parası var, deriz.

Varayev 6: Śapla, teyēpēr. = Öyle, deriz.

Sadayev 7: Sirēn kolxozān ukśa śukrax teyēpēr. = Sizin kolhozun parası daha az deriz.

Varayev 8: Śapla teyēpēr, vara? = Öyle deriz de?

Sadayev 9: Pērleşer mar-i epir! = Birleşelim değil mi biz!

Varayev 10: Epē ānlanmarām-xa, İvan tus, epir xērpe kaçça mar-ške, mēnle “pērleşer”? = Ben anlamadım ki, İvan’ım, Biz kızla erkek değiliz ya-ki, nasıl “birleşelim”?

Sadayev 11: Epir pērleşer. Nu... kolxozsene pērleşterer. = Biz birleşelim. yani... kolhozları birleştirelim.

Barayev 12: = Mēnşēn-xa sanān puśna sasartākax śavān pek şuxāş kilse kēçē? =

Niçin senin aklına birden böyle bir düşünce geldi?

Sadayev 13: = Śuk, sasartākax mar. Epir un śinçen taxśanax şuxāşlatpār. = Yok, birden değil. Biz bunun üzerine çok eskidendir düşünüyörüz.

Bu söylem parçası çocuklarını evlendirmeyi amaçlayan iki kolhoz sahibi babanın konuşmalarını içerir. Oğlan babası olan Sadayev'in birleşme önerisini kız babası olan Barayev evlilik üzerine olan konuşma söyleminden ayıramaz. Bunun nedeni önceki söylemde konunun evlilikte kız ve oğlanın birleşmesi olması nedeniyle olabilir. Sadayev'in kolхозları birleştirmeden isteğı oğlunun köyde kalmasına yönelik bir kültür kurumunun oluşturulmasına yöneliktir. Bunun çıkar yolu olarak da Barayev'in kolхозuyla birleşme düşüncesini taşımaktadır. Bu söylemin sonunda birleşip birleşmeme isteğıne Sadayev'in düşüncesi kesin olarak belirtilmez. Bu bilgiler ışığında Sadayev 9'daki sözcedeki soruya gelmeden önce birleşmeyi çağrıştıracak bilgiler sunulmaktadır. Bu bilgilerle Sadayev 9'daki tümcenin söylenilenden başka anlatılmak istenenin de anlaşılmasına çalıştığı anlaşılır. Çünkü bu sözcelerin söylenmesi Barayev 10'daki gibi bir anlamının engellenmesine yöneliktir. Ayrıca Sadayev 9'daki sözce ve öncesi beklenen yanıtın olumlu olmasına yönelik ve Barayev'e yarar görünen nitelikleri barındırır. Bu noktada Sadayev 9 ve öncesinin yaratmak istediğı etkisöz ediminin 'etkileme' olduğı fakat Barayev' üzerinde beklenen etkiyi yaratmadığı görülür. Bütün bunlara karşın yine de Sadayev 9'daki sözcede Sadayev anlatmak-belirtmek istediğini tam olarak aktararamamış ya da Sadayev anlayamamıştır. Bu durum Barayev 10'daki sözce Grice'in iletişim ilkelerinden Sadayev'in konuya girmeden önceki başlangıç sezdirimlerini çıkarsayamamasından kaynaklanmış, konuşmanın hala evlenme konusu üzerinden yürüdüğünü varsaymıştır. Soru karşısında Barayev 10'daki sözceye göre üzerinde yaratılan **etkinin** bir '**şaşıрма**' yarattığı düşünülebilir.

Diğer yandan Barayev'in bilinçli olarak Barayev 10'daki sözcede bulunduğu düşünülürse bu, sezdirimleri anladığını ancak karşısındaki kişinin neden böylesi bir

istekte bulunduğunu merak etmesine dönük bilginin öğrenilmesi amacıyla da sözcelendiği düşünülebilir.

(Ayz. 1985/89)

Sadayev 1: Esë mana şul şinçe mën çuxlë kürenmelle sãmaxsem kalarãn. = Sen bana yolda ne kadar (çok) incitici sözleri söyledin.

Barayev 2: Esë mana kanaşlura mën teri kürentertën. Epë sanpa urãx kalaşmastãp ta. Sıvã pul. (Pürte kême târsan, Aleftinãna asãrxat'.) Aleftina, ku mënle kaçça tata? Mën sãltavpa kilnë? = Sen beni toplantıda ne kadar (çok) incilttin. Ben seninle daha da konuşmuyorum. Kendine iyi bak-güle güle. (Eve girdiğinde, Aleftina'yı fark eder.) Aleftina, bu delikanlı da neden (burada)? Niçin geldi?

Aleftina 3: Epi, xayxi, 'tuy' tusa pãxas terëmër. = Biz, işte-öyle, 'kutlama-düğün' yapalım dedik.

Barayev 4: Mën? Nimënle tuy ta pulmast'. Mana şavãn pek kürentereken şınna xër parsa laratãp-i? = Ne? Asla 'kutlama-düğün' olmuyor. Beni böyle inciltten kişiye kız mı veririm?

Aleftina 5: Epir akatuy valli repetitsi-пепетищи tâvas terëmër. = Biz 'akatuy' için alıştırma yapalım dedik.

Barayev 6: Akatuy valli te pulmast'. Nimënle tuy ta kirlë mar. (Pürte këret.) = Akatuy için de olmaz. Hiçbir biçimde 'kutlama-düğün' bile geremekmez. (Eve girer.)

Sadayev 7: (Kulat') Xa-xa-xa! Nimënle tuy ta pulmast', eppin? Pit avan. (Anatoliye kursa.) Xe! Esë mën şırama kilnë kunta? = (Güler.) Hahaha! Hiçbir biçimde "kutlama-düğün" bile olmaz, demek? Çok güzel. (Anatoli'yi bakıp) Hee! Sen ne aramaya buraya?

Anatoli 8: Mënle mën şırama? Tuya xatërlenme. = Nasıl ne aramaya? 'Kutlamaya' hazırlanmak için.

Sadayev 9: E-e, un pek temën te për kalasa kürentereken şınpa şıxlanmãpãr ëntë. = Ee, bunun gibi ne idüğü belirsiz birinin söyleyip küstürdüğü insanla akrabalık ilişkisi kurmayacağız şimdi.

Anatoli 10: Epë vësen krujokne-кружок xamãr xorpa kilse pulãşas terëm şex. = Ben onların topluluğuna kendi koromla gelip yardım etmek istedim yalnızca.

Sadayev 11: (Kulat'.) Xa-xa-xa!.. Kun pek kalaŝat' pulsan, nimënle pulăŝu ta kirlë mar vësene. Atya, atya. = (Güler) Hahaha!.. Böyle konuşur olduđu için, asla yardım gerekmez onlara. Hadi, hadi.

Aleftina Anatoli'den müzik öğretilmesi konusunda yardım ister ve gün içinde korosuyla birlikte gelmesi sözünü alır. Bu sırada Sadayev ve Barayev'in toplantıda aralarının açılmasından dolayı kendi aralarında anlaşmaya vardıkları evlilik konusu bozulmuştur. Aleftina'nın babası Barayev Anatoli'yi görünce neden burada olduğunu ve ne için geldiğini sorunca Aleftina 3'teki sözcedeki 'tuy' kutlama-düğün sözcüğü Barayev ve Sadayev'in önceki bilgileri olan evlilik konusuna dönük olarak 'düğün' olarak anlaşılır. Bunu Barayev 4'teki 'kız vermemek' eyleminden anlıyoruz. Sözcüğün düğün olarak anlaşılmasında ilk etmen kuşkusuz Barayev'in Sadayev'le birlikte çocuklarını evlendirmeye karar verişlerinden kaynaklanmış olmakla birlikte Aleftina 3'teki sözcenin de Grice'in iletişim ilkeleri açısından yeterince **açık-bilgi içeren bir sözce** olmamasından kaynaklanır. Ancak Aleftina'nın durumdan habersiz olması dolayısıyla kendi sözcesi kendi adına yeterince açık olacaktır. Bu durumda herhangi bir sezdirimden söz edemesek de bildirim içeren Aleftina 3'ün sözcesi babasında bir etkisöz edimi uyandırmayı amaçlamazken, Barayev 4'teki sözceden anlaşılacağı gibi Barayev üzerinde amaçlanmayan bir **tepki etkisöz edimi** yaratmıştır. Son olarak Aleftina 5'te yanlış anlaşılmayı önlemek için 'tuy' kutlama'nın 'tarla-toprak-ekin kutlaması-akatuy' olduğunu belirtir ve bu kutlama için alıştırma yapacaklarını söyler.

(Ayz. 1985/101-102)

Aleftina 1 (Vătanarax): İlyuşa = (utanarak): İlyuşa

Grigor'yev 2: Mën? = Ne?

Aleftina 3 (yuri): Esë pëletën-i... = (bilerek): Sen biliyorsun ya...

Grigor'yev 4: Mën? = Neyi?

Aleftina 5: Anatoli İvanoviç man pata evçë yană. = Anatoli İvanoviç bana evci-

arabulucu gönderdi.

Grigor'yev 6: Xăş Anatoli İvanoviç? = Hangi Anatoli İvanoviç?

Aleftina 7: Leş 'Alga' kolxoz pedsedatelën ıvălë. = Şu 'Alga' kolhoz başçısının oğlu.

Grigor'yev 8: Nu, esë mën şuxăşlarăn vara? = Ha, sen ne düşündün peki?

Aleftina 9: Epë nimex te şuxăşlaman-xa, manăn san şuxăşna pëles kilet. Esë mënle şuxăşlatăn? Manăn sanran kanaş ıytas kilet. Mënle pek, epë âna kaçça kaysan, ıră kursa purănayăp-şi? = Ben hiçbir şey düşünmedim, ben(im), senin düşünceni bilmek istiyorum. Sen ne-nasıl düşünüyorsun? Ben senden görüş almak istiyorum. Nasıl, ben onunla evlendiğimde mutlu olarak yaşayabilir(ecek) miyim?

Grigor'yev 10 (këvêserex): Ir kurassi-mënni. Văl xăvârtan kilet. = (kıskanarak): Mutlu olup olmaması-mutluluğu falanı, huzuru muzuru. O kendinden kaynaklanıyor.

Aleftina 11: Âna kaçça kaysan, mana êmêr târşşipex teleylë pulassăn tuyănat'. Văl şurma kompozitor vêt-xa. Pianino sassi, kaşseren yură, taşă!.. = Onunla evlenince, bana-beni yaşam boyunca kutlu-uğurlu olacakmış gibi geliyor. O yarı besteci ya. Piyano sesi, akşamları şarkı-türkü, dans!..

Grigor'yev 12 (xêrse kayat'): şuk, pamastăp. Epë sana nikama ta pamastăp. Epë sana xam şumran ništa ta uyărmastăo. Esë tēnçe vêsne şiti kaysan ta, epë san xışşăanax pıratăp, uyăx şine vêsse kaysan ta, epë sanpa yunaşar larsa pıratăp. = Yok, vermiyorum. Ben seni kimseye vermem. Ben seni kendi önümden hiçbir yere ayırmam. Sen dünyanın bir ucuna da gitsen, ben senin ardından gelirim, başkasına kaçıp gitsen de ben seninle yan yana olurum.

Aleftina 13: İlyuşa, mēnşēn un pekex yumaxlama tutăntăn es? = İlyuşa, niçin böyle konuşmaya tutuldun sen?

Grigor'yev 14: Xaliççen epë sana ku sămaxa kalamanççë, xal' kalatăp: yuratatăp epë sana, Aleftina, yuratatăp. Sansăr epë pēr kun ta purănaymastăp. = Şimdiye değin ben sena bu sözü söylemedimdi, şimdi söylüyorum: seviyorum ben seni, Aleftina, seviyorum. Sensiz ben bir gün dahi yaşayamam.

Bu söylem parçasında Aleftina için babasına gelen arabulucu Anatoli'nin babasının yanlış anlamasından dolayı yanlış kız için gelmiştir. Bu nedenle Anatoli ile Aleftina arasında kurulması düşünülen evlilik çiftlerinin isteğinden bağımsızdır. Anatoli

süt sağıcı Valentina'yı, Aleftina da Grigor'yev'i sevmektedir. Bu söylem parçası da Aleftina'nın kendini sevdiğini bildiği ve kendisinin de sevdiği Grigor'yev'in ağzından söz almaya dönük olarak oluşturulmuştur. Bu açıdan Aleftina'nın sözcelerinde **söylenilenlerle anlatılmak istenenler arasında ayrılık vardır**, denilebilir.

Aleftina ve Grigor'yev arasında geçen bu söylemde Aleftina'nın sözcelerine verilen karşılıklardan Grigor'yev 2 ve 4 sözceleri, yanıtların kısalığından bir dargınlık durumu olduğu anlaşılabilmektedir. Bu dargınlık duygusuyla sözcelenmiş sözceler ise Aleftina'ya **nezaket'in olumsuz yönde ilerleyişini** sezdirecektir. Devamında Aleftina 5'teki sözcede kendisine görücü geldiğini söyler ve Grigor'yev bundan habersizmiş gibi davranır. Aslında biz önceki bölümlerde Grigor'yev'in Aleftina'ya görücü gelmesini kara bir haber olarak nitelendirip işin aslını öğrenmeye geldiğinde bunun yalan olduğunu Aleftina'nın kendisinin söylediğini biliyoruz (86-87). Bu bilgiler ışığında Grigor'yev 6'daki soru gerçekten bilinmeyen bir olgunun sorusu değil, ilgisizliğin sürdürülmesidir. Bunun üzerine Aleftina'nın kışkırtmaları devam eder. Grigor'yev'e düşüncesini sorar. Bu Aleftina 9'daki sözcedir. Bu sözceyle birlikte Aleftina 11'deki sözce de pragmatik açıdan söylenilenin arkasında amaçlanan başka bir anlatım barındırır. Çünkü bu sözcelerde Aleftina açıkça sevmediği bir adamla evlenme düşüncesini sevdiği bir adama açmaktadır. Bu da söylenilenin gerçek olmadığı karşısındakini denemek için oluşturulmuş amaçlı sözcelerdir. Bundan dolayı Aleftina 9 ve 11'deki sözcelerin uyandırmak istediği bir etkiden söz edilebilir. Bu etkilerden Grigor'yev 10'daki kıskanma durumu Aleftina'nın gerçek niyetini anlayamamasından kaynaklanmaktadır. Aksine Aleftina bu etkiyi yaratmak düşüncesinde değil, bir itirafın gelmesini beklemektedir. İşte bu beklenen etkisöz ediminin etkisi Grigor'yev 12 ve 14'teki sözcelerde kendini bulur.

Xvetli 1 (çüreçeren pǎxsa): Çim, Yerast Mixalçǎ, akǎ pēr saltak kunta kilet, kaççı şakǎ pulmalla. Esir kalaşǎr, epē tuxam. (Kukǎl' ilse) Ax, kukǎlē-ē itarma şuk tutlǎ. (kayat'.) = (pencerenden bakıp): Dur, Yerast Mixalçǎ, işte bir asker buraya geliyor, (kızının sevdiği) delikanlı bu olsa gerek. Siz konuşun, ben çıkayım. (Börek alıp) Ah, böreği çok tatlı. (Gider.)

Yerast Mixalçǎ 2: Ekkey-xa, lavkkana şitse kileymerēm. = Tüh! Dükkana varamadım.

L'vov 3 (kēret): Pirēn kiles, sıvǎ şüreşşē-i? (Alǎ titat'.) = Biz geldik, iyi misiniz? (El uzatır.)

Yerast Mixalçǎ 4: Sıvǎx-xa. Malalla irtse larǎr. = İyilik sağlık. İçeriye buyurunuz.

L'vov 5: Nimex te mar, kunta yurat'. (Alǎk patne larat'.) = Hiç gerek yok, burası iyi. (Kapı yanında durur.)

Yerast Mixalçǎ 6: Esē şüt tuma pǎrax-xa, kaççāsem ēlēk maçça kaştinçen mala irtmen. Epir xal'xi şınsem vēt. Pirēn mēn ēlēkxi yǎlasene pǎxǎnsa tǎras? Atya, irt, sētel patnerex lar. (şavǎtsa lartat'.) = Sen alçak gönüllülüğü bırak, delikanlılar eskiden tavan kirişinden öteye geçmezmiş. Biz şimdiki kişileriz ya. Biz bu tür eski geleneklere bağlanacak mıyız? Hadi, geç, masaya otur. (Geçirir.)

L'vov 7: Kunta ta yurat'. (İrtse larat'.) = Burası da uygundur. (Geçer.)

“Kimi sever, ona gider” adlı oyundan alınmış buradaki söylem parçası Svetlana'nın askerden dönmesini beklediği kişi ile kolhoza gelen diğer askerlerin anne babasınca asıl koca sanılması ve evliliğin düzenlenmesi üzerine kurulmuştur. Bu söylem Y. Mixalçǎ Svetlana'nın babası, Xvetli, Svetlana'nın çekinmesinden dolayı evlilik konusunu ailesine açmasını istediği bir komşu kızıdır. Bu söylem parçasındaki L'vov ise üzerinde asker giysisi olan bir başka kişidir. İşte bu kişi Y. Mixalçǎ'ca Svetlana'nın beklediği asker sanılır ve söylem bunun üzerinden gelişir.

Bizim inceleyeceğimiz pragmatik olgular açısından L'vov 5 ve Y. Mixalçǎ 6'daki sözcelerdir. Bu sözceler bir karşılaşma anında gerçekleştirilir. L'vov alım satım işleri için gelmiştir, ancak Y. Mixalçǎ onun kızı için geldiğini sanar ve onu içeriye

buyur eder. Ancak L'vov 5'teki sözcede içeriye girme geri çevirilir. Aslına bakılırsa buyur edilişin geri çevirilişi ilkin bir alçak gönüllülük olarak sunulmuş olabilirdi L'vov için. Fakat bu durum L'vov'un gerçekten Svetlana için gelmiş olması durumunda daha olası olurdu. Bu açıdan L'vov'un sözcüsü bir **nezaket savaşından** çok doğrudan doğruya söylediğinin birebir anlatımı olur.

Diğer yandan Y. Mixalçă 6'daki sözce bunun bir nezaket belirtisi olarak algılamıştır. Bu algılayışa neden, L'vov'un kızı için geldiğini sanmasıdır ve doğal olarak bir alçak gönüllük olarak içeriye girme önerisini geri çevirdiğini düşünür.

Söz edimleri bakımından L'vov 5'teki sözcenin amaçladığı bir etkisöz ediminin olmadığını söylemek yanlış olmaz. Ancak Y. Mixalçă'da bu sözcenin yarattığı etkisöz edimi L'vov adına olumlu bir izlenim yaratmıştır.

(Ayz. 1985/118-119)

Yerast Mixalçă 1: Ta-ak! Şınsem kalanaă tărăx, esă avlanma şut tıtnă tet pulas? = Yaa! İnsanların söylemesine göre, sen evlenmeyi düşünüyor olmalısın?

L'vov 2: şapla. Avlanas ta pulat' pul'. Měşşen tesen epě şara kayyiççen ğirēn ēne purççē, vāl irtne şura ũkse vilnē. Epir xal' attepe ēnesērex purānatpār. Epě kolxozra pāruşem pur tenine iltnēççē. Sutmastār-i tese pēlme kiltēm. = Öyle. Evlenmek de gerek olsa. Neden dersen ben orduya gitmeden önce bizim ineğimiz vardı, o inek geçen yaz öldü gitti. Biz şimdi babamla ineksiz yaşıyoruz. Ben kolhozda buzağılar var denildiğini işittimdi. Satmaz mısın diye öğrenmeye geldim.

Yerast Mixalçă 3: Çuxlatăp, çuxlatăp. = Anladım, anladım.

L'vov 4: Maltan pŭrt yusassānççē, atte kalat': "Maltan pāru tuyan", tet. = Eskiden ev-bark kurmak istedin mi, babam "Önce buzağı edin" diye söyler.

Yerast Mixalçă 5: Xuşalāxra ēne kirlex ēntē. = Ekonomik işlerde inek gerek şimdi.

L'vov 6: Apla pulsan, Yerast Mixalçă, sutār mana pēr pāruşne. = Öyleyse, Yerast Mixalçă, satar mısın bana bir buzağıcığı.

Yerast Mixalça 7: Šapla, pirën puşmak pãruşë layăx-xa vâl. Āna kilëşëpër-i, ten.
= Şimdi, bizim iki yaşında buzağıcık (gelinlik çağıdaki kız) iyidir. Onu kabul edeceğimiz mi, dersin.

L'vov 8: Tata mana vută turttarma maşina kirlëççë. = Bir de bana odun çekmeye araba gerekti.

Yerast Mixalça 9: Ançax benzin... Üsentārana şāvaras pulat' teşşë. Xăvax kuratān, pirën benzin šuk. Epë xam ta xatërleymerëm. Avtol ta saxal. Tipë kaşāk tutana xırat'. Maltan sères pulat', sërsen kustārma ta layăx çupat'. = Fakat benzin... Otu, çimeni sulamak gerek derler. Kendin görüyorsun, benzinimiz yok. Ben kendim de hazırlayamadım-bende de yok. Araba yağı da az. Boş kaşık dudağı tırmalar. Önce yağlanmalı, yağlanınca tekerlek de iyi döner.

L'vov 10: A-a, ānlantām. Epë xalex avtol patne çupatāp. Pārāva sutatān, eppin? = Aa, anladım. Ben şimdi araba yağı için bir koşu gidiyorum. Buzağıyı satıyorsun, değil mi-öyleyse?

Yerast Mixalça 11: Epë xirëš mar. = Ben karşı değilim.

L'vov 12: Maşina ta paratān? = Arabayı da veriyor musun?

Yerast Mixalça 13: Maşināsem pur, kalarām-ške, ançax ta sères pulat'. = Arabalar var, söyledim ya, ancak yağlamak gerek.

Yanlış anlaşılmanın sürdürüldüğü söylemin bu kısmında L'vovların ineği ölmüştür ve kolhoz'un buzağı sattığını duymuştur. Bunun için Kolhoz başçısı Y. Mixalça ile konuşmaya başlar. Ancak Y. Mixalça bu kişinin kızı için geldiğini sanarak gerçekten bir buzağı ticaretini, gelinlik çağıdaki kız için bir benzetme olan 'puşmak pãru' ile ilişkilendirince yanlış anlama derinleşir.

Bu bilgiler ışığında L'vov 2'de doğrudan anlatılanlardan ayrı bir anlatım içermemesine karşın Y. Mixalça 3'teki sözce L'vov'un söylemek istediğinden ayrı bir anlam çıkardığını gösterir. Söylenenden başka anlaşılanın ayrı değer taşıması Y. Mixalça'nın ön bilgi varsayımından kaynaklanmaktadır. Grice'in iletişim ilkeleri açısından L'vov 2'deki sözce bütünüyle yasalara aykırı bir durum sergilemez. Dolayısıyla herhangi bir sezdirimde bulunmamaktadır. Ancak Y. Mixalça 3'te bir

sezdirim algılanmış ve bunun anlaşıldığı belirtilmiştir. Bu durumda Y. Mixalça L'vov'un sözcésinin söylenilenin ötesinde bir anlamı olan değér yüklemiştir.

(Ayz. 1985/130)

Sokolov 1 (këret, allinçe pëçëkrex çămatan): Zdravstvuyte! = (Girer, elinde ufacık valiz). Merhabalar!

Yerast Mixalça 2: Kilërex, kilër. = Geliniz, gelin.

Sokolov 3: Sirën Svetlana kilte şuk-im? = Sizin Svetlana evde yok mu?

Yerast Mixalça 4: Esë te puşmak păru şırama tuxman pul' te? = Sen de gelinlik çağa gelmiş kız aramaya çıkmadın sanırım?

Sokolov 5: Şăpax pëltër. Puşmak păru şırama. = Tam da öyle. Gelinlik kız aramaya.

Yerast Mixalça 6: Puşmak păru şırama? = Gelinlik kız mı aramaya?

Sokolov 7: Şapla. = Öyle

Yerast Mixalça 8: Şuk, tekex ënenmestëp! Ultalatăr esir. Purte ultalatăr. Payan akă kunëpex puşmak păru sutsa laratpăr, ançax nikam ta ilmest. Pirënten măşkăllasa şüretër sex. = Yok, daha da inanmam! Yalan söylüyorsunuz, siz. Büsbütün yalan söylüyorsunuz. İşte bugüm gün boyu gelinlik çağa gelmiş kız satıyorum-veriyorum, ancak kimse de almıyor. Bizimle dalga geçiyorsun yalnızca.

Sokolov 9: Mënle-xa kapla... Esë çiper kalaş-xa... = Nasıl böyle... Sen doğru-düzgun konuş bir...

Yerast Mixalça 10: Epë un şinçen urăx për sămax ta kalamastăp. (Kayat'.) = Ben bunun üzerine başka da söz söylemiyorum.

Bu konuşma bölümü birisi L'vov diğeri Kvaskov olan iki askerin Svetlana'nın anne ve babasınca damat adayı sanılması ancak Svetlana'nın bunların kendi sevdiği asker olmadığını belirtmesine karşın yine de verilmek istenmesi sonucunda kutlama gecesi gerçeğın anlaşılmasıyla duyumsanan rezil olma durumunun üzerine gerçekleşir.

Sokolov, Svetlana'nın beklediğı askerdir. Yukarıda sözü edilen olay üzerine

gelmesiyle gerçekleşen bu konuşmada Y. Mixalçă 4'ün sorusu kendi yanlış anlayışına gönderme yapan bir sorudur. Ancak Sokolov gerçekten de bunun için gelmiştir. Ancak Y. Mixalçă 6'da buna inanmaz. Kendisiyle dalga geçildiğini düşünür. Bu durum yine **söylenilenden başka bir şeyin anlaşılmasına dönüşmüştür.**

(Ayz. 1985/138)

Muxtanaykin 1: Sıvă-i, Marusya!.. (Ală parat'.) = Nasılsın, Marusya!.. (El uzaktır.)

Maruş 2: Sıvax-xa. *Xăvăr* mênle? = İyilik. Siz nasılsınız?

Muxtanaykin 3 (Maruşa şamkaran çuptăvat'.): Ex, purănăşăm man, xêvelēm! = (Maruş'u alından öper.) Ah, hayatım benim, güneşim!

Maruş 4: *Esir* itla ta... vërennë şınsem pek sămaxlatăr-ške? = Siz pek de... okumuş insanlar gibi konuşuyorsunuz-ya-gibi?

Muxtanaykin 5: *Epir* pultaratpăr êntě. = Biz oluyoruz şimdi.

Maruş 6: Ăšta şuxalsa purăntăr vara? = Nereye yok olup yaşadınız siz?

Muxtanaykin'in Maruş'un babasıyla konuşmasından sonra Maruş ile ilk karşılaştıkları anda geçen bu konuşma parçasında bir selamlaşma aşaması vardır. Muxtanaykin 3'teki sözce oldukça içten, samimi iki insanın birbirine yakın olduğunu gösteren sözcükler barındırır. Buna karşılık Maruş 4'teki sözce bu sözlerin söylenmesinden kişinin belli bir kalıptaki konuşma gruplarına benzerliğinden ötürü onun eğitim gördüğünü düşünmesine neden olmuştur. Pragmatikteki **nezaket** konusu açısından karşısındakine 'siz-esir' olarak seslendiği göze çarpmaktadır. Muxtanaykin 5'te ise buna bir gönderim yapılmaktadır. Aynı biçimde Maruş 6'daki sözce nezaket ilkesi açısından araya mesafe koymasının bir kanıtıdır.

(Ayz. 1985/138)

Maruş 1: Tërlëren muzeysençe pultăr pul'? = Türlü türlü müzelerde var mıydı?

Muxtanaykin 2: Muzeysem şınçen an kalaş-xa... Săra vara unta!.. Na yat'! Tes pulat'. Përre epir pěr yultaşpa tupăşsa êşrēmër te —bunikě butılka pěr kanmasăr

puşatrăm. = Müzeler hakkında konuşma da... Bira ('nın iyisi-epeyi) orada!..
Mükemmel bir yaşayış-kılçıksız denilebilir. Bir keresinde biz bir arkadaşla bahse
tutuşup içtik de —12 şişeyi bir an dinlenmeden-ara vermeden boşalttım.

Maruş 3: Săra avan, eppin?.. = Bira iyi, öyleyse he?..

Muxtanaykin 4: A mën —ukśa pur! = Nasıl —para var!

Maruş 5: Ukśine āstan tuprăn-xa un çuxlex? = Parasını nereden buldun o kadar?

Muxtanaykin 6: Şalu ukśi... Puxănçě. = Aylık parası... Birikti.

Maruş 7: Ėşleme āsta vırnaśrăn? = Nerede çalıştın?

Muxtanaykin 8 (muxtansa): Nístax ta vırnaśman-xa. = (övünerek): Hiçbir yerde
çalışmadım.

Bu söylemdeki konuşurlardan Muxtanaykin askerlik yapmış büyük şehirlerde yaşamış, çalışmayı pek sevmeyen, kolhozda çalışmayı yeğlemeyen, kendisinin askerlik yapmasından dolayı her nerede olsa gidip yaşayabileceğini düşünen birisidir. Maruş ise köydeki günlük işlerden rahatsız değildir ve işsiz bir yaşam düşünemez. Muxtanaykin daha önce de Maruş'a mektup göndermiş ve dönüşünde de ailesi ile evlenme düşüncesini konuşmuştur. Bu söylem de Maruş'a evlilik düşünceni açmasının öncesinde gerçekleşen bölümdür.

Pragmatik bakımdan Maruş 3 ile Muxtanaykin 4 arasındaki sözceler incelemeye değerdir. Muxtanaykin'e Maruş gittiği yerlerdeki tiyatro, müze türünden yerleri sorarken, onun yanıtı hep ilgisiz olmuştur. Kendi sevdiği konular üzerinden yaşadığı bir olayı anlattığı sırada Maruş 3'teki sözcede '*Bira iyi, öyleyse he?*' sorusuna karşılık, Muxtanaykin ilkin şaşırır. Daha sonra parasının olduğunu söylemesiyle biraya ilişkin bir yargı belirtir. Bu bölümde Maruş 3 sözcüsü Muxtanaykin'in istediği yöne konuşmanın evrilmesini sağlar. Ancak Maruş 3'teki sorunun Muxtanykin'de bir şaşkınlık yarattığı ortadadır. Bu **şaşkınlık durumu** ise **etkisöz ediminin amaçlanmayan bir oluşumdur**.

Altatti 1: Kilte mākārtatni te šitē-ške ėntē. Mēnle vāl čēlxē-šāvāra kāštāx çarmalla mar. = Evde söylenip durduđu da yeter ya artık. Nasıl o dile-ağza biraz engel olmalı değıl. Neden o ağzına-dilini biraz tutmuyorsun?

Kuline 2: Çēlxene kalaśma tunā pul'. = Dili konuşmak için (vardır) olsa gerektir.

Altatti 3: Yērkellērex pulas pulat'. Esē sudra ta temēn te lāpārtatān. = Daha düzgün olması gerek. Sen mahkemede de epey saçma sapan konuşuyorsun.

Kuline 4: Sudra kalaśmasan āšta kalaśmalla tata. Çupkān! Epir te xēr pulnā, sirēn pek aşkānsa šüremen. = Mahkemede konuşulmayacaksa nerede konuşmak gerek başka. Uçarı, aylak! Biz de kız olduk, sizin gibi azgınlık etmedik.

Altatti 5: Sanpa sāmax vēšne nixśan ta tupas šuk. (Kayat'.) = Seninle sözün sonunu-ucunu hiçbir zaman varılmaz. (uzlaşmaz) (Gider.)

Tencereyle kapağı adlı bu tiyatro oyununda erkek Xvetēr ve kız Altatti ilişkide bulunmuş, daha sonra kız hamile kalmış ve mahkemelik olmuşlardır. Mahkemeye Altatti tanık olarak yengesi Kuline ile birlikte gelmiştir. Bu konuşma parçası da mahkemenin başlamasından önce beklenen yerde geçmektedir. Söylemin başlangıcından Kuline daha önce ertelenen davasından ötürü yine mahkemeye gelmiş, oturup kalkmayı bilmeyen kızların sallana sallana yürüdüğünü, Altatti'nin kendisini tanık yazdırdığını, utanması olmayanların içine kendisini düşürdüğü için söylenip durmaktadır. Bizim söylem parçamız da bu söylenmeler üzerine Altatti'nin girişiyile başlar.

Pragmatik açıdan bu söylemdeki Kuline 2 sözcüsü Grice'in iletişim ilkeleri açısından değerlendirilebilir. Kuline 2 sözcüsü Altatti'nin yengesine şu ağzını durdurmanın biraz olasılığı olup olmadığını sormasına karşılık verilen bir yanıttır. Yanıttan önce usanmış bir durumda sözcelenmesi olası olan bu sözce biraz kaba olabilir. Ancak yanıt bekleyip beklememesi açısından Kuline'nin susmasını istediğı belirtmektedir. Ancak Kuline yeğeni Altatti'nin bu isteğini göz ardı eder ve dilin

konusmakla yükümlü olduğu belirten bir karşılık verilir. Burada Kuline'nin yanıtı iletişim ilkelerinden soruya verilmesi istenen yanıtla ilgisiz gibi durmaktadır. Bu **İlgi Yasasının** çiğnenmesi olarak yorumlanabilir. Yine böyle bir yanıt vermesiyle Kuline'nin anlatmak istediği, söylenmesinin durmayacağıdır. Yine Kuline 2'deki sözce konuşmasının karşı tarafa bezdirici gelişini görmezden gelir ve "ben de herkes gibi konuşuyorum, dil bu konuşmaktan başka neye yarar" içerikli bir anlatım barındırır.

(Ayz. 1985/160-161)

Trusov 1: Śin pulatān-i es, mana ıyxāran vārataymastān. Pēletēn-i, mēn pulsa larčē ėntē? Mana ėšren kālaraśšē vēt. = İnsan mısın sen, beni uykudan uyandıramıyorsun. Biliyor musun ne oldu şimdi? Beni işten çıkardılar kesin.

Frosya 2: Kam ayāplā-xa, xu ayāplā. = Kim suçlu, kendin suçlu(sun).

Trusov 3: Tatax epē ayāplā... Xospodi! Mēnle puśpa pırsa kēres-xa uçrejdeniye? Mēnle kuśpa pāxas direktor śne, xamān yultaşsem śine... Pērle ėşlekensene yeple kurānas? Puxu pulas pulsa, mēn tese kalas?! Namās!.. Çiperex pite tāla varri śakmalli kilse tuxrē. Urama tuxsan ta, pūrnepe tēllese kātartēs: "Avā progul tusa ėšren kālarna Tit", teyēs. = Bir de ben suçluyum... Tanrım! Hangi yüzle varıp gireceğim kuruma(iş)? Hangi gözle bakacağım ustanın yüzüne, arkadaşlarıma... Birlikte çalıştıklarıma nasıl görüneceğim? Toplantı olacak olsa ne demek gerek-ne söyleyeceğim?! Yazık (bana)!.. Güzelce yüze kumaşın en orta yerini çekmek gerekti. Sokağa çıkınca, parmakla gösterdiler: "İşte işe gitmezlik yapıp işten çıkarılmış Tit" diyecekler.

Frosya 4: Sana pallakansem numayax mar ta-xa... = Seni tanıyanlar çok değil de...

Trusov 5: Pēr śin pallasan ta, vāl xāyēn yultaşne kalasa pama pultarat', unān yultaşē —xāyēn yultaşne, yultaşē —xāyēn arāmne, arāmē —amāşne... Kayrē vara... Mēn kursa laras-xa man?! = Bir kişi tanıyınca, o kendi arkadaşına söyleyebilir, onun arkadaşı —kendi arkadaşına, arkadaş —kendi eşine, eşi —annesine... Yayıldı işte... Ne yapacağım?!

Frosya 6: Un pek yapala, çān ta, pulma pultarat'. = Böyle bir şey(in), gerçek olma olasılığı yok.

Çift arasında uyuya kalma ve işe gidememekten dolayı oluşacak sıkıntıların dillendirildiği bu söylemde Froşya 4'teki sözce Trusov 3'te belirtilen insan içine çıkamama durumuna verilen bir karşılıktır. Froşya 4'ün yanıtı ise '*kimse sana böyle bir şey demeyecek*' türünden bir anlam barındırır. Ancak Froşya Trusov 3'e yanıtını bu biçimde vermemiştir. Bu noktada Froşya 4'ün yanıtının Trusov'un umduğundan başka bir biçimde sunulması iş birliği ilkelerinden **ilgi yasasının** devreye sokulmadığının göstergesidir. Diğer yandan Froşya 4'ün yanıtının bu biçimde gerçekleşmesinde güdüleyici etken ise nezaket ilkesi olmuş olabilir. Froşya 4'ün yanıtını bu açıdan değerlendirdiğimizde Trusov'un sakıncalarına karşı umursamaz olduğu görülebilir. Bu da **nezaketin olumsuz yönde** bir ilerleyişinin sonucudur.

(Ayz. 1985/188-189)

Spiruk 1: Şıv ässa par temerēm-i sana? = Su doldur da ver demedim mi sana?

Maruk 2: Şıv ässa pamalla-xa tata sana, erex xurtne. Kaşxine kile te kërtes mar terēm te. = Su doldurup verilmeli sana da içki(nin) balı (olarak). Geceleyin eve sokmayayım dedim de.

Spiruk 3 (kulsa): Xërsem patne kayasran xărarăn pul'? = (gülüp): Kızların yanına geri gideceğimden korktun sanırım?

Maruk 4: Şuyttan patne kayasran xărarām. U-u, şın mëlki! = Şeytan yanına döneceğinden korktum. Uv, insan gölgesi!

Spiruk 5 (ura şine tărsa): Nu, puş şurălsax tuxat'. = (ayağı üzerine kalkıp): Ah, başım çatlıyor.

Maruk 6: Păx-xal', păx-xal', păx-xal', ura şine te tūrē tăraymast'. Kam, şuyttan xuşat'-i şav taran kŭpse tultarma? = Bak, bak, bak, ayağı üstünde de doğru düzgün duramaz (dayanamaz). Kim, şeytan mı buyurdu bu denli çatlayasıcaya kadar içmeyi?

Spiruk 7: Erexe nikam ta şın xuşnipe eşmest pul'? = İçkiyi hiç kimse insan buyruğuyla içmez herhalde?

Maruk 8: Itti şërte şınsem retne kăreymesen te, eşnē şërte şın retlê pulasçê. Kallex mênpur ukşana kŭpse yatăn pul'-xa. = Başka yerde insan yerine

giremesen de içtiğin yerde insan yerine konmuşsun. Bir de-tekrar bütün parayı içip bitirdin he.

Spiruk 9: Küpse yarsan vara? Mën, ukşi sanăn-im? = İçip bitirdiysem ne olmuş?
Ne, parası senin mi?

Spiruk gece oldukça içmiş ve sabahına eşi Maruk onu uyandırmaya çalıştığı sırada bir tartışma niteliği taşıyan bu konuşma parçasında Maruk 6'daki sözce Spiruk'un çok içmiş olmasına yönelik bir tepkidir. Bu tepkiye karşılık biz Spiruk 7'de verilen karşılığın alaycı bir tutum içerdiği söylenebilir. Aslında Maruk 6'da soru biçiminde verilen yapı içerik olarak bir soru değeri taşımaz. Yani Maruk '*şeytan mı buyurdu bu kadar içmeni*' derken evet veya hayır biçiminde bir yanıtta çok bu kadar içmesine yönelik kızgınlık içeren bir tepkisi söz konusudur. Ancak Spiruk 7'nin karşılığı Maruk'un tepki içeren ve büyük ölçüde yanıt beklemediği soruya alaycı bir tutum takındığını gösterir. Spiruk 7'nin '*içkiyi hiç kimse insan buyruğuyla içmez herhalde*' karşılığı büyük olasılıkla '*evet doğal olarak şeytanın sözüyle içtim*' türünden bir anlam barındırır. İşte bu açı, söylenilenden başka anlatılmak istenenin sezdirilmesine dayalı bir yönü bize verir. Bu anlayış kavrandıktan sonra Spiruk 7'nin iş birliği ilkelerinden hangi alt yasayı devre dışı bıraktığı tartışılabilir. Bize göre Spiruk 7'nin sözcesi tam ve açık olmayan bir yapıda olduğundan tutum ve nicelik yasalarının göz ardı edilerek sezdirim oluşturulmasını sağlar. Sezdirimin yakalandığını biz devam eden Maruk 8'deki sözceden anlıyoruz. Bu sözce Spiruk'un yalnızca içtiği yerde insan yerine konduğunu belirtir ve Spiruk 7'den çıkarsanan bir sezdirimdir.

Sonuç

Tezde *söyleme* fiilleri üzerine yaptığımız inceleme boyunca Türkçenin *Ogur* ve *Oguz* dallanmasına bağlı olarak temel *söyleme* fiilleri ve kullanım alanlarıyla birlikte dağılımları belirlenmiştir. *Oguz* dalının en erken eski metinlerinde demek ifadesine sahip fiilin *Ogur* dalının temsilcisi olan Çuvaş Türkçesinde de aynı kullanım alanına sahip olduğu görülmüştür. Ek olarak bütüncenin genişliği nedeniyle Çuvaş Türkçesinde *demek* anlamı olan eylemin adlandırma için de kullanıldığı görülmüştür.

Temel *söyleme* fiilleri açısından *söylemek* anlamında *Ogur* dalının *kala-* fiilini tercih ettiği görülmüştür. *Oguz* dalının bütüncemizi oluşturan yapıtlarında bu eyleme ET. *ay-* fiilinin karşılık geldiği görülse de içermiş olduğu pragmatik anlamı henüz yitirerek düz bir söyleme olayını belirtir duruma gelmemiştir. Çuvaş Türkçesinin temel *söyleme* fiillerinden olan *kala-* fiili dolaylı aktarımları ifade ederken bağlı tümcenin mastar eki almış olduğu görülür. Ayrıca *te-* fiilinden çok daha zengin olarak *kala-* fiilinin sözdizimsel bileşenlerle gerçekleştiği tesbit edilmiştir. Söyleme çerçevesinde özellikle profillenmesinin geniş yer tuttuğu sonucuna varılmıştır.

Kalaś- fiili ise söyleme olayında *te-* ve *kala-* fiillerinde edilgen olarak gördüğümüz alıcıyı etken bir duruma sokmuş olduğu görülür. Sıklık olarak oldukça yüksek olan *kalaś-* fiili söyleme olayındaki sohbetin öne çıkarılmasıyla özellikle *kala-* fiilinden ayrılırken sözdizimsel olarak *kala-* fiilinin gerçekleştirdiği yapılardan çok da ayrılmamıştır.

Kaynakça

- Aikhenvald, Alexandra Y., (2004), **Evidentiality**, Oxford, Oxford University Press.
- Andreyev, İ. A., Gorşkov, A. E., İvanov A. İ., Kotleyev V. İ., Pavlov İ. P., Petrov N. P., Sergeyev V. İ., Sergeyev İ. T., Skvortsov M. İ., Us'kin A. S., Fedorov G. İ. ve Tsaplina R. İ., (1985), **Çuvaşsko-Russkiy Slovar'**, N.-i. in-g yaz., Lit., İst. İ Ekonomiki Pri Sovete Ministrov Çuv. ASSR.
- Arıkoğlu, E., (2005), **Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük**, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Aşmarin, N. İ., (1898), **Materialı Dlya İzsledovaniya Çuvaşskago Yazıka**, Kazan, Tifo-litografiya İmoeratorskagı Universiteta.
- Aşmarin, N. İ., (1994-2000), **Çävaş Sämaxësen Këneki – Словарь чувашского языка**, Cilt I.-XVII. Çeboksarı, Russika.
- Austin, J. L., (2006), **Söylemek ve Yapmak** (çev. R. Levent Aysever), İstanbul, Metis yayınları. orj. (1962) *How to Do Things with Words*, Oxford At The Clarendon Press.
- Aydın, E., (2008), *Tonyukuk Yazıtının 6. Satırında Bir Düzeltme Denemesi: Böñüser mi Böñreser mi?*, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2 /Bahar, s.79-86
- Aydın, E., (2018), **Orhon Yazıtları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- Aysever, R. Levent, (1994), **Anlam sorunu ve John R. Searle'ün Çözümü**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Aysever, R. Levent, (2001), *Bir şey anlat(maya çalış)mak H. Paul Grice'a eleştirel bir bakış*, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dersigisi**, Cilt 18, Sayı 2, s.135-157.
- Ayzman, N., (1985), **P'esäsem**, Şupaşkar, Çävaş Këneke İzdatel'stvi.
- Baboglu N. İ. ve Baboglu İ. İ., (1993) **Gagauzça-Rusça hem Rusça-Gagauzça Şkola Sözlüü**, Kişinev, Rekomendovano k İzdaniyu Ministerstvom Navki i

Obrazovaniya Respubliki Moldova.

Bajayev V. G., (1910); **Тирă vărlăxêpe âna yeple akassi šinçen (О хлебных семенах и о посеве)**, Simbirsk' Tipografiya A. İ. M. Dmitrievih'.

Bammatovnu, Z. Z., (1969), **Kumukça-Rusça Sözlük**, Moskva, Sovetskaya Entsiklopediya İzdatel'stvosu.

Barutcu Özönder, F. S., (2002), "*Türk Dilinin Tarihî Dönemleri Üzerine Birkaç Söz*", **Türkbilig**, Sayı 3, s.203-210

Barutcu Özönder F. S., (2006), "*Çöyr Yazıtı*", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, sayı 3, s.108-124

Baskakov, N. A., (1963), **Nogaysko-Russkiy Slovar'**, Moskva, Gosudarstvennoye İzdatels'tvo İnostrannih i Natsional'nih Slovaryey.

Baskakov, N. A., Zajaczkowki, A., ve Szapsal, S. M., (1974), **Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'**, Moskva, İzdatel'stvo -Russkiy Yazık-

Bayram, B., (2007), **Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük**, Konya, Tablet Yayınları.

Bazin, L., (2011), **Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (çev. Vedat KÖKEN)

Berta, Á., (2010), **Sözlerimi iyi dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (çev. Emine Yılmaz)

Blake, Barry J., (2004), **Case**, Cambridge, Cambridge University Press.

Boodberg, P., (2008), "*T'o-pa Wei Dili*", **Türk Dili Araştırmaları**, Sayı 18, s.495-515. (çev. Pelin Ekşi)

Brown, P., ve Levinson, Stephen C., (1978), **Politeness: Some Universals in Language Usage**, Cambridge, Cambridge University Press.

- Budenz, J., (1863), “*Reguly Csuvas Példamondatai*”, **Nyelvtudományi Közlemények**, Pést 2. Cilt 1. kitap s. 189-280.
- Clausner, Timothy ve C., Croft, W., (1990), “*Domains and image schemas*”, **Cognitive Linguistics** vol.10 iss.1 s.1-31
- Clauson, G., (1957), “*The Ongin Inscription*”, **Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, No. 3/4, s.177-192.
- Clauson, G., (1972), **An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, Clarendon Press.
- Collins, Daniel E., (2001), **Reanimated Voices; Speech Reporting in a Historical-Pragmatic Perspective**, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Cook, Walter A., (1989), **Case Grammar Theory**, Washington, Georgetown University Press.
- Coulmas, F., (1986), “*Reported speech: Some general issues*”, **Direct and Indirect Speech**, (Editör: Florian Coulmas), Berlin; Mouton de Gruyter, s.1-28.
- Croft, W., ve Cruse, D. Alan, (2004), **Cognitive Linguistics**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Çelikbay, A., (2011), “*Çağdaş Türk Lehçelerinde Bir Tekrar Fiili Yapma Eki: -gıla- / -kıla-*”, **Türkbilig**, Sayı 21, s.73-86.
- Dankoff, D., ve Kelly J., (1982), **Compedium of The Turkic Dialects I-II-III**, Harvard University Printing.
- Dirven, R., Goossens, L., Putseys, Y., ve Vorlat, E., (1982), **The Scene of Linguistic Action and its Perspectivization by Speak, Talk, Say and Tell**, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Doerfer, G. ve Tezcen, S., (1980), **Wörterbuch Des Chaladsch (Dialekt von Charrab)**, Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Doerfer, G., (1963), **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band I**, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, G., (1971), **Khalaj Materials**, Bloomington, Indiana University.
- Doerfer, G., (1993), **Chorasantürkisch: Wörterlisten Kurzgrammatiken Indices**, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Durmuş, O., (2014), **18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı**, Edirne, Paradigma Akademi Yayınları.
- El'bi, V., (1978), **Yäl kulsan...**, Şupaşkar, Çavaş Këneke İzdatel'stvi.
- Ercilasun, A. B., ve Akkoyunlu Z., (2014), **Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M., (1991), **Old Turkic Word Formation vol. I-II**, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Erdal, M., (2004), **A Grammar of Old Turkic**, Leiden; Boston; Köln; Brill
- Erdal, M., (2011), "*Ongin Yazıtı*", **III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı** (Editör: Ülkü Çelik Şavk), Ankara 2.cilt s. 363-372. (çev. Semih Tezcan)
- Eren, H., (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, Bizim Büro Basım Evi.
- Ersoy, F., (2012), "*Çuvaş Türkçesi*", **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), s.1285-1340.
- Fedotov, M. R., (1996), **Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıkı I-II**, Çeboksarı, Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitarlı Navk.
- Fehér, G., (1984), **Bulgar Türkleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (çev. Heyet)
- Fellbaum, C., (1998), "*A Semantic Network of English Verbs*", **Wordnet: An Electronic Lexical Database** (Editör: Christiane Fellbaum), Cambridge MIT Press. s. 69-104.

- Fillmore, Charles J., (1976), “*Frame Semantics and The Nature of Language*”, **Origins and Evolution of Language and Speech**, Vol. 280, Iss.1, s. 20-32.
- Fillmore, Charles J., (1985), “*Frames and The Semantics of Understanding*”, **Quaderni di Semantica**, Vol. 6, No. 2, s. 222-254.
- Fillmore, Charles J. ve Atkins, Beryl T., (1992), “*Toward a Frame-Based Lexicon: The Semantics of RISK and its Neighbors*”, **Frames, Fields and Contrasts New Essays in Semantic and Lexical Organization** (Editör: Adrienne Lehrer ve Eva Feder Kittay), Lawrence Erlbaum Associates, s. 75-102.
- Fillmore, Charles J., (2006), “*Frame Semantics*”, **Cognitive Linguistics: Basic Readings** (Editör: Dirk Geeraerts), Berlin, Mouton de Gruyter, s. 373-400.
- Fillmore, Charles J. ve C., Baker, C., (2010), “*A Frames Approach to Semantic Analysis*”, **The Oxford Handbook of Linguistic Analysis** (Editör: Bernd Heine ve Heiko Narrog) Oxford, Oxford University Press. s. 313-340.
- Fischer, J. E., (1747; 1995), **Vocabularium Sibiricum: (1747); der etymologisch-vergleichende Anteil** (Editör: János Gulya), Frankfurt, Peter Lang.
- Gabain, A. von, (2007), **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (çev. Mehmet Akalın)
- Gawron, Jean M., (2011), “*Frame Semantics*”, **Semantics An International Handbook of Natural Language Meaning Volume 1** (Editör: Claudia Maienborn, Klaus von Steusinger ve Paul Portner) Berlin, De Gruyter Mouton, s. 664-687.
- Geeraerts, D., (2006), “*Prototype Theory Prospects and problems of prototype theory*”, **Cognitive Linguistics: Basic Readings** (Editör: Dirk Geeraerts), Berlin, Mouton de Gruyter, s. 141-166.
- Geeraerts, D., (2010), **Theories of Lexical Semantics**, New York, Oxford University Press.

- Goddard, C., (1998), **Semantic Analysis A Practical Introduction**, New York, Oxford University Press.
- Gombocz, Z., (1912), **Die bulgarish-türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache**, Helsinki, Société Finno-Ougrienne.
- Gumperz, John J. ve Hymes, D., (1972), **Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication**, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Guo, M., (2017), **Sarı Uygur T  rk  sinin Ağızları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Güzel, S., (2013), “Çuvaş T  rk  sinde S  zc  kleşme   rnekleri I:   ekimsiz Fiil Şekilleri ve Şekil-Zaman Ekleri ile Gerçekleşen Kalıplaşmalar”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, s. 81-111.
- Güzel, S., (2016), “Çuvaşçada ta/te Edatı ve Kullanım Alanları”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, s. 134-152.
- Harmatta, A., (1987), Avarların Dili Sorununa Dair, **Erdem**, Sayı 7, s. 11-32. (  ev. Hicran Akın)
- Huang, Y., (2007), **Pragmatics**, Oxford, Oxford University Press.
- Jackendoff, Ray S., (1983), **Semantics and Cognition**, Cambridge, MIT Press.
- Jackendoff, Ray S., (1990), **Semantic Structures**, Cambridge, MIT Press.
- Jacobs, A., ve Jucker, A. H., (1995), “*The Historical Perspective in Pragmatics*” **Historical Pragmatics** (Editör: Andreas H. Jucker) Philadelphia; John Benjamins Publishing Company, s. 3-33.
- Jakobson, R., (1960), “*Linguistics and Poetics*”, **Style in Language** (Editör: Thomas A. Sebeok), Cambridge, MIT Press. s. 350-377.
- Johanson, L., (2000), *T  rkic Indirectives, Evidentials: Turkic, Iranian and*

Neighbouring Languages, (Editör: Bo Utas), Berlin, Mouton de Gruyter. s. 61-88.

Kafesoğlu, İ., (2015), **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Katz, Jerrold J., (1970), “*The Semantic Component of a Linguistic Description*”, **Theory of Meaning** (Editör: Adrienne Lehrer ve Keith Lehrer), Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, s. 176-198.

Koç, D., (2010), **Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul,

Komissarov, G. İ., (1918), **Çävaş xaläxä malalla kayě-ši, kaymë-ši? (Может ли чувашский народ иметь свое будущее)**, Ufa Tipografiya Guvernisk.

Komisyon, (1911), **Akafist' Pokrovu Presyatiya Bogoro Ditsı (Акафистъ покрову пресвятыя богоро дицы)**, Kazan Tsentral'naya Tipografiya.

Kormuşin, İ. V., (1997), **Tyurkskie yeniseyskie Epitafii: Tekstı i İssledovaniya (тюркские енисейские эпитафии: Тексты и исследования)**, Moskva, Navka.

Kormuşin, İ. V., (2008), **Tyurkskie Yeniseyskie Epitafii: Grammatika Tekstologiya (тюркские енисейские эпитафии: Грамматика Текстология)**, Moskva, Navka.

Kövecses, Z., (2002), **Metaphor A Practical Introduction**, Oxford, Oxford University Press.

Kurat, A. N., (1992), “*Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri*” **Türk Dünyası El Kitabı I. Cilt Coğrafya-Tarih**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 175-186.

Langacker, Ronald W., (2008), **Cognitive Grammar A Basic Introduction**, Oxford, Oxford University Press.

- Leech, Geoffrey N., (1980), **Explorations in Semantics and Pragmatics**, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Leech, Geoffrey N., (1983), **Principles of Pragmatics**, London, Longman.
- Leech, G., (2014), **The Pragmatics of Politeness**, Oxford, Oxford University Press.
- Levinson, Stephen, C., (1983), **Pragmatics**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Levitskaya, L. S., (1976), **İstoričeskaya Morfolojiya Çuvaşskogo Yazıkı**, Moskva, İzdatel'stvo Navka Glavnaya Redaktsiya Vostočnoy Literaturı
- Li, Charles N., (1986), “*Direct and indirect speech: A functional study*”, **Direct and Indirect Speech**, (Editör: Florian Coulmas), Berlin; Mouton de Gruyter, s. 29-46.
- Light, N., (2006), “*An 8th Century Turkic Narrative: Pragmatics, Reported Speech and Managing Information*” **Turkic Languages** Vol. 10 (2) s. 155-186.
- Lyons, J., (1977), **Semantics Volume I**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lyons, J., (1983), **Kuramsal Dilbilime Giriş**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (çev. Ahmet Kocaman)
- Magnitskiy, V., (1881), **Materialı k' Ob'yasneniyu Staroy Çuvaşskoy Veri: Sobranı v' Neketorih' Mestnostyah' Kazanskoy Guberniy** (Материалы къ объяснению старой чувашской веры: собраны въ некоторыхъ местностяхъ казанской губерний), Kazan Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- Malov, S. E., (1952), **Yeniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov: Teksti i Perevodi** (Енисейская письменность тюрков: тексты и переводы), Moskva-Leningrad, İzdatels'tvo Akadeii Navk sssk.
- Mészáros, Gy., (1912), **Csuvas népköltési gyűjtemény II. Kötet**, Budapest, Kiadja a magyar tudományos akadémia, s. 1-31.
- Mey, Jacob L., (1993), **Pragmatics An Introduction**, Oxford, Blackwell Publishers.
- Mihaylova, V. İ., (1891), **Obryadı i Obıçai Çuvaş'** (Обряды и обычаи чувашь), S.-

Peterburg’.

Mudrak, O. A., (2014), “*Tuna Bulgar Türklerinin Dili ve Kültürü Üzerine*”, **Gazi Türkiyat**, Sayı 15 s.155-174.

Mudrak, O., (2015), “*Nagy Szent Miklos Hazinesine Ait Bir Kaptaki Avar Yazısı*”, **Gazi Türkiyat**, Bahar 16, s. 209-217.

Murray, Sarah E., (2017), **The Semantics of Evidentials**, Oxford, Oxford University Press.

Mushin, I., (2001), **Evidentiality and Epistemological Stance**, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Németh, Gy., (1990), **Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları. (çev. Kemal Aytaç)

Orkun, H. N., (2011), **Eski Türk Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (Birleştirilmiş Baskı)

Petruck, Miriam R. L., (1996), “*Frame Semantics*”, **Handbook of Pragmatics 1996 Installment** (Editör: Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert ve Chris Bulcaen) Philadelphia, John Benjamins Publishing Company vol.2 s.1-13.

Poppe, N., (2018), **Altay Dilleri Dil Bilimine Giriş**, İstanbul, Paradigma Akademi. (çev. Levent Yener)

Porzig, W., (2018), **Dil Denen Mucize**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (çev. Vural Ülkü)

Radden, G. ve Kövecses Z., (1999), “*Towards a Theory of Metonymy*” **Metonymy in Language and Thought** (Editör: Klaus-Uwe Panther ve Günter Radden), Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, s. 17-60.

Räsänen, M., (1969), **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen**, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Róna-Tas, A., (1986), **Language and History**, Szeged (Editör: Vera Ábrahám)
- Röhrborn, K., (1977), **Uigurisches Wörterbuch Lieferung 1**, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH.
- Rybatzki, V., (1997), **Die Toṇuquq-Inschrift**, Szeged, University of Szeged.
- Saussure, F. de, (1976), **Genel Dilbilim Dersleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (çev. Berke Vardar)
- Searle, John R., (1968), “Austin on Locutionary and Illocutionary Acts” **The Philosophical Review**, Vol. 77, No. 4, s. 405-424
- Searle, J. R., (2000), **Söz Edimleri**, Ankara, Ayraç Yayınevi. (çev. R. Levent Aysever)
- Sergeyev, S. S., (1907), **Vëlle Xurçësem: Pıl Xurçësene Ussassipe Äntarassi Şinçen**, Kazan Tsentral'naya Tipografiya.
- Sergeyev, L. P., Andreyeva, E. A. ve Kotleyev, V. I., (2012), **Çävaş Çëlxi**, Şupaşkar, Çävaş Këneke İzdatel'stvi.
- Sertkaya, O. F., (2017), “Köl Tigin (K-10)'da Geçen Öd Teḡri 'Zaman Tanrısı' ile İlgili Fiili Yaşamak 'Yaşamak' mı, Yasamak 'Tanzim Etmek, Düzenlemek' mi, Yoksa Aymak 'Demek, Söylemek' mi Okumalıyız?”, **Journal of Old Turkic Studies**, Cilt 1, sayı 2, s. 55-63.
- Sesli, H., (1968), **Dil Alanı Üzerine**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Shannon, Claude E., (1963), “The Mathematical Theory of Communication”, **The Mathematical Theory of Communication** (Editör: Claude E. Shannon, Warren Weaver) Urbana, The University of Illinois Press.
- Sinor, D., (1997), “Interpreters in Medieval Inner Asia”, **Studies in Medieval Inner Asia** (Editör: Denisz Sinor), Hampshire, Ashgate Publishing Limited s. 293-320.
- Soçineniya (1769), **Soçineniya Prinadlejšçıya k' Grammatike Çuvaşskago Yazıka**.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V., ve Mudrak, O. A., (2003), **An Etimological Dictionary**

of Altaic Languages, Leiden.

Strahlenberg, J. von, (1730), **Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia**, Szeged-1975.

Sweetser, E., (1990), **From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure**, Cambridge, Cambridge University Press.

Şçerbinin, V. G., (1989), **Rusça-Türkçe Sözlük**, Moskva, İzdatel'stvo 'Russkiy Yazık'

Şirin, H., (2016), **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taavitsainen I. ve Fitzmaurice, S., (2007), "*Historical pragmatics: What it is and how to do it*", **Methods in Historical Pragmatics** (Editör: Susan Fitzmaurice ve Irma Taavitsainen), Berlin; Mouton de Gruyter, s.1-36.

Talantseva, Z. M., (1906a), **Avtonomiya i Yedinstvo Rossiya** (Автономия и единство России), Kazan Tsentral'naya Tipograiya.

Talantseva, Z. M., (1906b), **O Zemstve** (О земстве), Kazan Tipo-Litografiya İ. V. Yermolaevoy Bıvşaya Klyuçnikova.

Tavkul, U., (2000), **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taylor, John R., (1995), **Linguistic Categorization Prototypes in Linguistic Theory**, Oxford, Clarendon Press.

Taymas, A. B., (1966), **Kazan Türkleri**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

TDDS, (2016), **Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlügi I**, Aşgabat.

Tekin, T., (1968), **A Grammar of Orkhon Turkic**, Blomington, İndiana University, The Hague, Mouton and Co.

Tekin, T., (1987), **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T., (1988), **Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası**, Ankara, Türk Dil

Kurumu Yayınları.

Tekin, T., (1994), **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara, Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 5.

Tekin, T., (2013), “*The Tariat (Terkhin) Inscriptions*”, **Makalaler 2**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 127-156. (Haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir)

Tekin, T., (2014), **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2016), **Orhon Türkçesi Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Temir, A., (1992), “*Orta Asya ve Kıpçak Bozkırlarında Kurulmuş Türk Devletleri*”, **Türk Dünyası El Kitabı I. Cilt Coğrafya-Tarih**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.383-399.

Tezcan, S., (1981), “*János ECKMANN, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976 359 s. 8°.*” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 279-294.

Tolstoy, L., (1953), **Kalavsem**, Şupaşkar, Çävaş assr Gosudarstvo İzdatel'stvi.

Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R., (2007), **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Traugott, Elizabeth C. ve Dasher Richard B., (2004), **Regularity in Semantic Change**, Cambridge, Cambridge University Press.

Tuguşeva, L. Y., (2008), **Tyurkskie Runičeskie Pis'mennie Pamyatniki iz Mongolii**, İzdatel'stvo ‘İNSAN’

Tuprovën, P., (1929), **Puşă Văxăta Usăllă, Kanăşlă, tata Savănăşlă İrteressi**, Şupaşkar Çävaş Këneki Uyrămë.

Türkçe Sözlük, (2005), **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (10. Baskı)

- Useyinov, S. M., (2007), **Russko-Kırımskotatarskiy Slovar'**, Simferopol', İzdatel'skiy dom 'Tezis'.
- Vardar, B., (2002), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vasil'yev, D. D., (1983), **Korpus Tyurkskix Runičeskix Pamyatnikov Basseyna Yeniseya (Корпус тюркских рунических памятников бассейна енисея)**, Leningrad, Navka.
- Verschueren, J., (1999), **Understanding Pragmatics**, London: Edward Arnold; New York, Oxford University Press.
- Weaver, W., (1963), "*Recent Contributions to The Mathematical Theory of Communication*" **The Mathematical Theory of Communication** (Editör: Claude E. Shannon ve Warren Weaver) Urbana, The University of Illinois Press.
- Wierzbicka, A., (1996), **Semantics: Primes and Universals**, Oxford, Oxford University Press.
- Yakubovskiy, A.Y., (2000), **Altın Ordu ve Çöküşü**, Ankara, Türk Tarih Kurumu. (çev. Hasan Eren)
- Yangas, N., (1958), **Katya**, Şupaşkar, Çavaş asır Gosudarstvo İzdatel'stvi.
- Yegorov, V. G., (1964), **Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka**, Çeboksarı, Çuvaşskoye Knijnoye izdatel'stvo.
- Yıldız, H., (2013), "*Sıska ve Semiz Boğa Uzakta Ne Yapıyordu?*", **Türk Dilleri Araştırmaları**, Cilt 23. Sayı 2, s.113-134.
- Yılmaz, E., (2002), **Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji**, Ankara, Grafiker Yayıncılık.
- Yudahin, K.K., (2011), **Kırgız Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. (çev. Abdullah B. Taymas)
- Yule, G., (1996), **Pragmatics**, Oxford, Oxford University Press.

Yuryëv, M., (1925), **Pulxär Patşaläxën Yulaşki Kunësem**, Şupaşkar, Çăvaş
Respublikän Këneke Kălarakan Uyrämë.

Yüce, N., (1993), **Mukaddimetü'l-Edeb**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zolotnotskiy, N., (1871), **Zametki dlya Oznakomleniya s' Çuvaşskim' Nareçiem,**
Vıpusk' I (Заметки для ознакомления съ чувашскимъ наречіемъ,
выпускъ I.), Kazan v' Universitetskoy Tipografii.

Zolotnotskiy, N., (1876), **Torra Pos'syapmallı-zin'çän' sumax – (поучение о**
поклонений богу), Kazan Tipografiya İmperatorskago Universiteta.

Özet

GÜNGÖR, Selim, *Çuvaş Türkçesinde Söyleme Fiilleri*, Yüksek Lisans Tezi, Tez

Danışmanı: Prof. Dr. F. Sema Barutcu ÖZÖNDER, XXIII+409 s.

Bu tez Çuvaş Türkçesinin *söyleme* fiillerini semantik ve pragmatik açılarından incelemeyi amaçlamaktadır. Bilindiği üzere, Proto-Türkçe, /-r²-, -r²/ ve /-l²-, -l²/ fonemlerinin değişmesi ile Proto-Ogur ve Proto-Oguz olarak iki dala ayrılmıştır. Bu dallanmada *Ogur* dalının günümüzdeki tek temsilcisi Çuvaş Türkçesinin Türk lehçeleri içinde büyük bir önemi vardır.

Tezin Birinci Bölümünde *söyleme* fiillerinin birbirlerinden ayrılan yönlerini belirlemek için seçilen Fillmore'un Çerçeve Semantiği yaklaşımı genel hatlarıyla sunulmuştur. Ardından, söyleme eylemlerinin yarattığı iletişim ortamının çözülmesi gerektiğinden pragmatik konular üzerinde durulmuştur.

Tezin İkinci Bölümünde *Oguz* dalının en erken ve özgün yazılı metinlerinde geçen *söyleme* fiilleri incelenmiştir. Buna ek olarak tarihsel ve modern Türk lehçelerindeki dağılımıyla *söyleme* fiilleri verilmiştir. Daha sonra bütünceden elde edilen tanıklıklardaki *söyleme* fiillerinin semantik ve pragmatik bir incelemesi yapılmış, aynı çerçeve içerisinde yer alan fiillerin ayrımları vurgulanmaya çalışılmıştır.

Tezin Üçüncü ve ana bölümünde Çuvaş Türkçesinin *söyleme* fiillerinin, seçilen bütüncedeki örnekler aracılığıyla Fillmore'un Çerçeve Semantiği anlayışına bağlı olarak semantik-sözdizimsel bir incelemesi yapılmıştır. Son olarak Çuvaş Türkçesinde *söyleme* fiillerinin oluşturmuş olduğu iletişim ortamı da pragmatik açıdan incelenmiş ve bu inceleme neticesinde elde edilen bulgular tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çerçeve Semantiği, Çuvaş Türkçesi, *Ogur* dalı, *Oguz* dalı, Pragmatik, Proto-Türkçe, *Söyleme* fiilleri.

Abstract

GÜNGÖR, Selim, *Verbs of Speaking in Chuvash Turkish*, MA Thesis, Advisor: Prof. Dr. F. Sema Barutcu ÖZÖNDER, XXIII+409 p.

This thesis aims to investigate the verbs of speaking in Chuvash Turkish from semantic and pragmatic viewpoints. As it is widely known in the relevant literature, Proto-Turkish is divided into two branches: Proto-*Ogur* and Proto-*Oguz*, based on the distinction of the phonemes /-z-, -z/ with / -r-, -r/, and / -s-, -s/ with / -l-, -l/. In this branching, the only remaining representative of the *Ogur* branch is Chuvash Turkish, which plays a significant role among Turkish dialects.

In the first part of the thesis, Fillmore's approach to Frame Semantics, chosen to determine the divergent aspects of verbs of speaking, is presented in a general manner. Then, we focused on pragmatic issues since communication environment shaped by the verbs of speaking are to be analyzed.

In the second part, the verbs of speaking in the earliest and original written texts of the *Oguz* branch are examined to make a comparison. In addition, these verbs of speaking are presented in terms of their distributions within the historical and modern Turkish dialects. Later, a semantic and pragmatic analysis of the verbs of speaking with the examples obtained from the corpus are analyzed, and any differences of the verbs of speaking situated in the same framework are aimed to be exemplified.

In the third and main part of the thesis, a semantic-syntactic analysis of the verbs of speaking in Chuvash Turkish is carried out according to Fillmore's model of Frame Semantics among the examples taken from the selected corpus. Consequently, the communication environment shaped by the verbs of speaking in Chuvash Turkish is also investigated from a pragmatic point of view, and the obtained results are explicated.

Keywords: Frame Semantics, Chuvash Turkish, Ogur branch, Oguz branch, Pragmatics, Proto-Turkish, Verbs of Speaking.